

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

IX. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1913.

12

RECEIVED
FBI
JAN 10 1965
~~77~~ 376

F 4174/75

RECEIVED

1965

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1913-ban.

	Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	kor.
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912)	200	"
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200	"
5	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200	"
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908 és 1910)	300	"
	Győr: Pápóczi prépostság könyvtára (1908)	200	"
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	"
10	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornvánszky Viktor, Budapest (1904)	200	"
15	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200	"
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	"
20	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200	"
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
	Léhr Albert, Budapest (1910)	200	"
	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200	"
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	"
25	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200	"
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200	"
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	"
30	Rada István, Veszprém (1905)	200	"
	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000	"
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200	"
	Ifj Szinyei József, Budapest (1906)	200	"
35	Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200	"
	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200	"
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200	"
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200	"
40	Zircz: Apátsági könyvtár (1905)	200	"
	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913/I. részl.)	100	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. JANUÁR.

1. SZÁM.

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

A magyar tárgyas igeragozásról szóló értekezésemet három részre osztottam. Az első rész a magashangú igék jelentő mód jelen idejének egyes-többes harmadik személyéről, tehát a *veri*, *verik*-féle alakról szól. A második részben arra a kérdésre akarok megfelelni, vajjon a tárgyas igeragozású jelentő mód jelen idejében alaktani tekintetben a mély- vagy a magashangú alak őrizte-e meg jobban az eredeti alakot, más szóval a *mondja*, *mondják* stb.-e a régiebb a maga *j*-jével, vagy pedig a *veri*, *verik*, a hol nincs *j*. Ezzel kapcsolatban szölok aztán valamennyi tárgyas alakról (praeteritum, fölszólító, föltételes), s ha jelentkezik bennük *j*, keresem e *j* eredetét. A harmadik részben a két előbbiben kifejtettek alapján arra a kérdésre próbálok megfelelni, milyen eredetű a magyar tárgyas igeragozás, azaz egy harmadik személyű tárgyra mutató elem és igei személyrag kapcsolatából keletkezett-e vagy pedig lényegében nem más, mint a birtokos személyragozás. Mind a két nézetnek nagytudományú tekintélyek a szószólói. S a mit már itt is meg kell jegyeznem, az én dolgozatom eredménye szavazat egy olyan férfiú elmélete mellett, a ki nem magyar nyelvész s a ki finn-ugor nyelvekkel is alig-alig foglalkozik. S mert végeredményben Thomsen Vilmos, egy nem finn-ugor nyelvész nézetéhez csatlakozom, nagyon nagy körültekintéssel kellett bizonyításomban eljárnom. Értekezésem mindhárom részében ki kell térnem több hang- és alaktani kérdésre, a melyekkel a tárgyas igeragozás szerintem összefügg.

* Ez értekezés eredményeit a budapesti kir. tud. egyetemen 1912—13. tanév I. felében tartott „Legrégibb nyelvemlékeink“ cz. előadásomban és decz. havában Simonyi Zs.-nak elmondtam, s a M. Nytud. Társaság 1913 január 21-én tartott ülésében fölolvastam.

I.

A *veri*, *verik*-féle alakok változatai.

Ismeretes dolog, hogy a KT.-ben a többi közt ez van: „qui vleben tart chudaltus fiot. *furiscte* musia. etety ymleti“ (lásd ZOLNAI, Nyelvemlékeink 76). E mondatban a *furiscte* kétségtelesenül tárgyas ragozású jelentő mód jelen idejű egyes 3. személy. Az a kérdés, hogyan kell ezt az alakot olvasnunk. Különböző időben máskép és máskép olvasták tudósaink, a mint az itt következő egybeállítás igazolja:

TOLDY FERENCZ: Irodalomtört. olvasókönyv, Pest, 1868, I. 18 szerint: *föriszte*, s olvasása megokolása így szól: „A *furiscte* (*föriszti* helyett, ma *förösztü*), mely a határozott igeforma jellemragát őseredeti alakjában tünteti elő, lévén ez nem egyéb az *e* (*ez*) mutató névmásnál“ (lásd uo. 19. lap).

ZOLNAI GY.: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, Budapest, 1894, 76. lapja szerint *furiscte* = *fürisztje*, s az olvasás megokolása ez, 75. lap: „Kétes a föltünő *furiscte* (olv. *fürisztje*?) alak“, 76. lap: „*furiscte*, *furisztje* (?), am. *fürösztü* . . . A ragban föltünő az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*) s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk“.

SIMONYI ZSIGMOND műveiben kétféle olvasással találkozunk. A TMNy. (1895, Budapest) 608. lapján így nyilatkozik: „A Königsbergi Töredék korában, a mit így irtak: *etety*, *ymleti*, alkalmassint így ejtették: *éteti*, *imleti*, hosszú *i*-vel. Sőt az ugyanott előkerülő *furiscte* talán így olvasandó: *föriszté*, tehát középen áll az eredetibb **förisztje* s az utóbbi *förösztü* között. Ha így olvasnók: *förisztje*, azaz *föriszt-je*, ebből alig vált volna *förösztü*, mert a *-je* hangzást megőrizte volna a mélyhangú *-ja* párhuzamossága. Hogy az *-i* rag *-é*-ből lett, megerősíti az a körülmény, hogy a többes harmadik személy *-ik* ragja is *-ék*-ből válnak bizonyul“. SIMONYI másik olvasása szerint a *furiscte* szó vége *-sztje*; ezt találjuk a Beöthy-féle Képes irodalomtörténetben, még pedig így: első kiadás (1896) I. köt. 77 *furiscte* = *förisztjé*, második kiadás (1899) I. köt. 73, harmadik kiadás (1906) I. köt. 110 *furiscte* = *fürisztjé*.*

* SIMONYI MNyelv, I. 161., 2. kiadás 120. és Ung. Spr. 112. lapján a *furiscter*ről azt mondja, hogy mai nyelven *fürösztü*, az alak korabeli ejtéséről nem szól.

SZINNYEI JÓZSEF Nyr. XXXII. 484 szerint „... *i* hangértéket tulajdoníthatunk a KT.-beli *furiscte* [füröszti] szó végén levő *e*-nek“. Vö. még SZINNYEI, NyH.³ 129, ⁴120: „*furiscte* KT. (olv. -i)“.

A felsorolt tudósok mindegyike megokolja a maga olvasását. E megokolások vagy alaktani (*föriszte*, *fürisztje*, *föriszté*, *förisztjé*, *fürisztjé*), vagy helyesírási természetűek. Az alaktani érvekkel való megokolásban lényeges szerepe van azoknak az elméleteknek, a melyeket a tárgyas igeragozásról az illető korbeli nyelvtudomány tart. A helyesírási érvekkel való bizonyításnak az a lényege, hogy a magyarban *ë* hangot *i* betűvel is írtak s megfordítva, *i* hangot jelölhettek *e* betűvel is.* Minthogy fejtegetéseimből úgy is ki fog derülni, mely megokolásból mit tartok elfogadhatónak, azért a fönti olvasásokkal bővebben nem foglalkozom, hanem adataim felsorolásában tovább haladok. Tudnunk kell ugyanis azt, hogy a *furiscte* alak nyelvemlékeinkben nem áll egymagára. Nyelvtudományi irodalmunk ugyan ezt az alakot mint *ἄραξ λεγόμενον*-t szokta idézni, alábbi adataim azonban bizonyítják, hogy a *furiscte* alak legkevésbé sem mondható egymagára álló alaknak. Íme az adatok:

XXXVI. zsoltár 40. vers: Et adjuvabit eos Dominus, et liberabit eos, et eruet eos à peccatoribus, et salvabit eos; quia speraverunt in eo = DöbrenteiC. 89. lap: Es vr *ę*ket megsegeíti. es meg zabadeita *ę*ket. es binősöktől ki vezi *ę*ket es *idvőzeite* *ę*ket azért hoę *ę* benne remenkettek. A többi codexekben levő zsoltárookban a megfelelő hely ez: KeszthC. 91: *ydweweyty*, KulcsárC. 90: *yduezeyty*.

EhrC. 126: „Es az angyal monda ew hoza: mykeppen yzanyols es czudalz Ez abraz kyt lacz *yegyze* te zerzetednek kezdetyt yarasat es vegezetyt es cristus eletynek es zentegyhaznak yogywlusat“. Ennek a helynek a pontos latinja nincs meg, Szent Ferencz életének velencei kiadásában a 38b lapon (lásd győri kiadás 109. lapon) ez van: Quid miraris; deus hoc exemplum misit ad te ut in me disceres que circa tuum ordinem sunt futura. Jóllehet tehát a magyar *yegyze* igének megfelelő latint nem tudunk idézni, mind a latin, mind a magyar szövegből kétségtelen, hogy a *yegyze* mai nyelven annyi mint *jegyzi*, azaz jelen idő egyes harmadik személy.

* Vö. ÉrsekújvC. 566: ecce fructus uentris tui ecce quem virgo peperiste et aluiste (= peperisti, aluisti).

ÉrsekújvC. 570 (kiadás II. 337): „O azerth zerelmes attyam-fyay ha ky yol eze[ewnk]ben weezy ees *meg tekynte* ez yelennen walo wylagnak allapattyat . . .“ | uo. 567 (kiadás II. 334): „Ez may zent ewangyelyomoth yrta megh zent mathe ewangyelysta kenywenek hwzon negyed reezeben kykben ydwezyttenk *kywe yelente* az wtolso [ytheletnek] anti crystwsnak yewetelyt ees . . .“. Hogy itt a *kywe yelente* jelen idő, annak kétségtelen bizonyítéka az, hogy ugyanez a hely majdnem szóról szóra megvan ugyan-ezen codex 572. lapján (kiadás II. 340), még pedig így: „Ez wtolso zent ewangyelyomot yrta megh zent mathe ewangyelysta kenywenek hwzon negyed reezeben kyben ydwezyttenk nemynemő yegyewkel *ky yelenty* az wtolso yteletnek . . . yewetelyt“. Ehhez vö. még ugyanitt 561 (kiadás II. 326): *ky yelenty*.

Azt hiszem, hogy a felsorolt adatok alapján kétségtelen, hogy az ÉrsekújvC. *meg tekynte*,* *kywe yelente* alakjai tárgyias jelentő mód jelen idő egyes harmadik személyű alakok s mai nyelven így volnának: *megtekinti*, *kijelenti*.

Hogy a tárgyias jelen többes harmadik személyének, a *verik*-nek régebbi írott alakja *verek* nyelvemlékeinkben, rég tudott dolog. Íme az adatok, a melyeket részint magam gyűjtöttem, részint pedig a TMNy.-ból vettem:

BécsiC. Amos IX. 14: ő borokat iziac . . . es ő gímőlőket *ežec* | MünchC. Luk. VI. I: žaggatnacuala . . . gabona főket es *meg ežec* vala |

BécsiC. Aggeus, prol. (kiadás 169: 11. sor): ingen sem *hžekuala* lenni | MünchC. János VI. 65: kie nem *hžec* (vö. uo. Luk. VIII. 13: mert *hžic*), megjegyezzük, hogy e helyen a JordC. *h y z n e k* alakot használ |

Leveléstár I. 9: 1540. évi adat: Bathory Andras es Dragffy wram . . . kezenethyk et solgalathyokat *yzenek* es the k. azon ygen *kerethek*, hogy . . . (később: *kerethyk*) |

MünchC. Máté V. 46, 47: nemde a' ieles bűnös, műuelkedetbeliec es *težec* azt é . . . nem de az etnikosoc es *težec* azt é (vö. JordC. *tezyk*, DöbrC. 491: *tezik*, ÉrsekújvC. 3: *teezyk*, *tezyk*) | MünchC. Máté XXIII. 3: Mert mongac de nem *težec* (= JordC. *teezyk*) | MünchC. Ján. XV. 21: De mend ezeket *tēžec* tűnecetec

* Lehet, hogy az ÉrsekújvC. 218. lapján levő *meg tekynte* is jelen idő, de a latin eredeti nélkül ezt nem dönthetjük el; ugyanigy TelekiC. 246: *meg yelente*.

en neuemert = DöbrC. 414: de ezeket *teziek* ti nektek mind en nevemert (vö. JordC. *tezyk*) |

BécsiC. Hester II. 13: valamit kertenec volna ő öltözetekre tartozot *vézékua* | MünchC. Márk XII. 40: kic be nélie őzuegēcneec hazocat hoziu imadsagnac okaua *ezec* hoziaban *vezec* az itéletét (= JordC. ez ellyenek annawal nagyob yteeletet *veeznek*) |

MünchC. Luk. VII. 14: *Ezec* kedig kic *vizecua* meg allot-tac (= JordC. *kyk vzyk vala*) | MünchC. János XVIII. 27: *Vizec* azert ist Caiphasol az itelő hazba (= JordC. *Vyveek*).

A felsorolt többes harmadik személyű alakokban a többes -*k* előtti magánhangzó zárt *e*, hogy vajjon rövid-e vagy hosszú, az a későbbi fejtegetésekből fog kitünni. Ugyanez áll az egyes harmadik személyű alakra. Ez is eredetileg zárt *ë*, hogy ez az *ë* rövid-e vagy hosszú, arról a III. főrészben szólok.

Minthogy már most a régi nyelvben van *verë* (vagy *vere* = mai *veri*, *verék* (vagy *verék* = mai *verik*), kérdés, hogy a mai *veritek* alaknak mi volt a megelőzője. A mai népnyelvben a rövid *i* mellett hosszú *í*-t is találunk (vö. *eszítek* MNyelvészet V. 351 és erre vö. *adítok* és mind erről lásd lejjebb). Máskülönben az alak a nyelvemlékekben is mindenkor *veritek*nek, tehát *i*-vel van írva.

Az eddigi fejtegetésből az derül ki, hogy a KT. *furiscete* alakja nem *ῥπαξ λεγόμενον*. Mi ezt az alakot *fürisztének* olvas-suk, melynek régibb alakja ez volt: **fürisztë*. A megfelelő többes szerintünk egykor így is hangzott: **fürisztëk*, később az egyes harmadik személy hatása alatt **fürisztik*, s ebből, vagy a harmadik személyű *fürösztik* alakból való a mai *fürösztik*. A Bécsi- és MünchC. *vézec*, *tézec*, *vizéc* stb. alakjait mi ennek megfelelően: *v^sszék* (később *vészék*), *tészék* (később *tészék*), *viszék* (később *viszék*) alakkal olvassuk. Mind erről l. a III. főrészt.

II.

A *veri*, *veritek*, *verik* és a *mondja*-féle alakok egymáshoz való viszonya és a többi tárgyas alak.

E részben arról lesz szó, hogy a tárgyas igeragozás alak-tana szempontjából melyik alak őrizte meg jobban az eredetet; a magas-, vagy pedig a mélyhangú alak-e. E kérdésre nyelvtudományunk, HUNFALVY PÁL (l. M. Nyelvészet I. 190, II. 346, NyK.

I. 441) és BUDENZ JÓZSEF (l. erről lejjebb) kutatásai óta, a legnagyobb határozottsággal azt a feleletet adja, hogy a *mondja*-féle alak, tehát a mélyhangú igék ragozása áll az eredethez közelebb. Nekem úgy látszik, hogy HUNFALVY és BUDENZ előtt az volt a fel fogás, hogy az *üti* ~ *adi* a régiebb, s *adi*-ből lett a mai *adja* (l. erről VASS JÓZSEF, ERDÉLYI JÁNOS M. Nyelvészet V. 114). HUNFALVY és BUDENZ nem így látták a dolgot. Szerintük a *mondja*: *verje* az eredeti, ebből fejlődött a *veri* alak (l. uo. és M. Nyelvészet V. 350). Azt meg, hogy a nyelvjárásokban jelentő mód értékben van: *lássá, lássuk, lássák, töltsük* (l. M. Nyelvészet V. 350, VI. 236), *egye* (l. uo. 352), BUDENZ csak véletlen találkozásnak tartotta a felszólítóval, a közölt alakok felszólító módú alakok szerinte nem lehetnek.

A magyar nyelvtudomány BUDENZ tekintélyének hatása alatt tényleg sokáig azt vallotta, hogy a jelentő mód értékben használt *üssük, töltsük*-féle alakok (l. ezekről lejjebb) alaktanilag is jelentő módú alakok, azaz úgy keletkeztek, hogy az *üt, tölt* igékben a harmadik személyű tárgyra mutató elem szókezdő *j*-je itt is olyan hangtani változáson mehetett egy-egy nyelvjárásban keresztül, a milyenen a felszólító *j* hatása alatt keresztül ment. Ez a nyelvjárási változás aztán összeesett a felszólítóval. A harmadik személyű tárgyra mutató elem *j* hangjának ilyen változását lehetőnek tartotta egykor SZINNYEI is (l. HUNFALVY-album 39. lap), s a fenti értelemben kifejtette BALASSA J. is (l. M. Nyelvjárások 138, Nyr. XVI. 504).*

Ma e tanítást nem tartjuk helyesnek, hanem azt mondjuk, hogy a fenti *üssük, töltsük, egye* stb. féle alakok ezen functiójukban: *ütjük, töltjük, eszi* stb. alaktanilag felszólító módú alakok (l. részletesen lejjebb).

BUDENZ másik tanítása azonban, az t. i., hogy a *mondja* alak s vele együtt a *mondjuk, mondják, mondjatok* (eredetibb *mondjatok) az eredetibb, ellenben a *veri, veritek, verik* egy régiebb magyar *verje, *verjete, verjék*-féle alakból fejlődött, tartja magát ma is, sőt ez az egyetlen helyesnek tartott tanításunk (l. a többek közt TMNy. és SZINNYEI, NyH⁴ megfelelő helyeit).

Már most én a következő sorokban azt a nézetemet próbálom kifejtetni, hogy a *mondja, veri*-féle alakok közül a magas-

* SETÁLÁ a *hajtsunk, tudjunk*-féle jelentő módú alakokban *j* praesens-képzőt lát, lásd erről NyK. XXIII. 459.

hangú alak közelebb áll az eredethez, mint a mélyhangú. A mélyhangú *mondja*, *mondjuk*, *mondjátok*, *mondják* újabb alakulás. Lássuk a bizonyítékokat.

Első bizonyítékunkat már a TMNy. nagyérdemű szerzője, SIMONYI ZSIGMOND is említi. A perfectum jele a *-t* ~ *-tt*. Ha mi a tárgyas alakot végig ragozzuk akár a magas-, akár a mélyhangú igékben (*mondtam*, *-tad*, *-ta*, *-tuk*, *-tátok*, *-ták*, *vertëm*, *-tëd*, *-të*, *-tük*, *-tëtek*, *-ték*), sehol a *j*-t meg nem találjuk. Nincs se ma, se a nyelvtörténetben egy **vertjük*, **værtja*, **værtjuk*, **værtjátok*, **værtják*-féle alak. S ezen a tényen sem az nem segít, ha **várrott-já*-ból, **verëtt-jë*-ből indulunk ki, sem pedig az, ha **vårta-ja*-, **verte-jë*-ből. Joggal kérde SIMONYI, hogy a „*tj* hangcsoportból... hogy vesztetett el a perfectumban nyom nélkül a *j* elem?” (TMNy. 609, egy magyarázókísérlet a *j* elem eltűnésére TMNy. 612). Kedvünk volna erre már most is megfelelni: Ha soha se volt ott, nem is vesztetett el. E választ azonban teljes joggal csak a többi bizonyítékok felsorolása után adhatjuk.

Második bizonyítékunk, hogy a jelentő mód többes első személye sok nyelvjárásban ilyen alakban van meg: *verük* (= *verjük*), *monduk* (= *mondjuk*). Lássuk az adatokat; ezek a következők:

Hunyad megye: Lozsád: A tárgyas többes első személy mindig *-uk* ~ *-ük* (l. Nyr. XXII. 407, 409, 410, 557), pl. *aduk*, *kapáluk*, *tuduk*, *fektetük*, *kírük*, *œlük*, *ütük*, *vetük*, *elviszük* stb. A többi személyben: *tuggya*, *látya*, *tuggyátok*, *láyátok*, *tuggyák*, *láyák* stb., ugyanígy a felszólítóban: *nízzil* (Nyr. XXII. 410), *nyugugyan* (uo.), *vëgyek*, *tëgyem* (uo. 557) stb.

Maros-szamosközi nyelvjárás: Domokos és vidéke (l. BALASSA J.: A magyar nyelvjárások 72—74): A tárgyas többes első személyének ragja: *-uk* ~ *-ük*, pl. *megcsínáluk*, *szántuk*, *tanítuk*, *tanóluk*, *kiseprük*. A többi személyben és a felszólítóban: *járjo*, *akárjo*, *kerüjjen*, *jöjjen*, *süjjen* stb.

Bihar megye: Jánosfalva és vidéke (l. BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: A jánosfalvi nyelvjárás, Budapest 1906, Nyelv. Fü. XXIX. 22): A tárgyas többes első személy ragja mindig *-uk* ~ *-ük*, pl. *látuk*, *váguk* stb. A többi személyben és a felszólítóban ezek az alakok: *hajja* (= *hallja*, uo. 15), *járja* (uo. 25), *csínálja* (uo. 26), *búsujj*, ne *fëj*, megájj (uo. 16), *törödjék* (uo. 23) stb.

Moldvai csángó nyelvjárás (l. RUBINYI M., Nyr. XXX. 113, XXXI. 5): E nyelvjárásban a tárgyas többes első személy sok-

szor *-uk* ~ *-ük*, pl. *kötük* = *kötjük*, *eldütük*, *megaduk*, *megütük*; máskülönben: *monygya*, *mozsgyál* (uo. 113) stb.

Szlavóniai nyelvjárás (l. BALASSA JÓZSEF, Nyr. XXIII. 261): E nyelvjárásban a többes első személy vagy *-ok* ~ *-ök*, vagy *-jok* ~ *-jök*, pl. *hozok* (= hozzuk), *húzok* (= húzzuk), *olvasok* (= olvassuk), *vágjok*, *monygyok* stb. Ez *-ok* ~ *-ök*-ről megjegyzem, hogy figyelembe véve a szlavóniai nyelvjárást (vö. Nyr. XXIII. 261, felszólító alakok), nem okvetlenül megőrzött régiség, hanem újabb analogiás alakulás.

Palócz nyelvjárási adatok:

a) *aggyuk*, *horhatyuk*, *ótyuk*, *tugyuk*, *köttyük*, *vetyük* (l. Nyr. XXXIII. 392), *aggyuk*, *engegyük*, *kenyük*, *nevelyük*, *ütyük*, *vetyük* (l. TMNy. 611, NyFüz. XVI. 20—21);

b) *hozuk*, *veszük* (l. Nyr. XXXIII. 392), *ásuk*, *hozuk*, *huzuk*, *essük*, *keresük*, *vérezük*, *viszük* (l. TMNy. 611);

c) *próbáluk*, *szabuk*, *gépeliük* (l. Nyr. XXXIII. 392);

d) *akaruk*, *bíruk*, *rakuk*, *szokuk*, *váguk*, *szövük* (l. Nyr. XXXIII. 392), *íruk*, *foguk*, *váruk*, *kérük*, *verük* (lásd TMNy. 611, NyFüz. XVI. 20—21), *dobuk* (Karancsvidék, lásd BUDENZ, Ug.-Al. 349).

Az a)–b) alatt felsorolt esetek nem eredetibb alakok, hanem eredeti hosszú mássalhangzós alakokból (például *aggyuk*, *köttyük*, *hozuk*, *essük* stb.) palócz nyelvjárásokból ismert rövidülési esetek (vö. BARTHA J., Nyr. XXI. 361, másképp TMNy. 611). Ugyanezt lehetne mondani az *-l* és *-r* végű igékre is. Minthogy ugyanis palócz nyelvjárásokban a felszólítóban és a jelentő mód jelen idejében ilyen alakok is vannak: *csavarruk* (= csavarjuk), *verren* (= verjen), *iérrén* (= érjen, l. Nyr. XXVIII. 492), *próbálluk*, *igazolla* stb. (l. Nyr. XXXIII. 385, 392), azaz a *-j* használt, e hosszú *-rr-*, *-ll-*ekből a palócz nyelvjárások egyikében-másikában rövidülés történt, s innen a mai alak.* A *-g*, *-k*, *-b*, *-v*-re végződő igéket azonban így sem magyarázhatjuk. Ezeknél vagy azt kell mondanunk, hogy az *-uk* eredeti, vagy azt, a mit SIMONYI ZSIGMOND mond a TMNyvtanban (l. 611), hogy t. i. az a)–c) alatt felsorolt igékből a nyelvjárásban elvonódott az *-uk* ~ *ük* s ez járult a *-g*, *-k*, *-b*, *-v*-végű igékhez. Az én nézetem az, hogy ahol rövidüléssel az alakok nem magyarázhatók, ott

*Ilyen alakok a nyelvelmékekben is vannak, például a DöbrC.-ben, lásd erről lejjebb.

megőrzött régiséggel van dolgunk. Ilyen alakok: *dobuk, foguk, szabuk, szokuk, szövük, rakuk, váguk*.

A kifejtettek alapján állítom azt, hogy a mai *verjük, mondjuk* másodfokú alak, az eredetibb *verük, monduk*. A ki gondosan figyelte az eddigi fejtegetéseket, máris észreveheti, hogy szerintem a magashangú alak a jelentő mód jelen idejében egykor így volt: *verēm, verēd, veri* (< *verē*), *verük, verik* (< *verēk*), s hogy a mélyhangúban *monduk* az eredetibb, *mondjuk* a későbbi alak.

Harmadik bizonyítékunk a *mondja, mondják, mondjátok* alakokra vonatkozik.

Ismeretes dolog, hogy igen sok nyelvjárásban a *mondja, adja, mondják, adják* helyett *mondi, adi, mondik, adik* a járatos. SZABÓ SÁNDOR „A magyar magánhangzóilleszkedés“ cz. (Budapest, 1902) becses értekezése 58. lapján azt írja, hogy ez az alak a következő nyelvjárásokban él: kiskúnsági, szegedvidéki, sárközi, dunamelletti katolikus községek, felsődrávai, alsódrávai, szlavóniai, zemplén-abauji, hernádvidéki, hegyaljai, sajátölggyi és mátészalkai. Az ő gyűjtése a Nyr. I—XXVIII. kötetéből, valamint BALASSA J. „A magyar nyelvjárások jellemzése és osztályozása“ cz. művéből való. Pótlandók még: *vonogatjik* (= *vonogatják*, Eger, Nyr. XVIII. 23), *fordítik* (Nyitra v., Menyhe, Nyr. XXXIII. 392) vö. Abauj, Nyr. XXXIII. 19, Dunántúl, Magyar Nyelvészet V. 114, Csököly, Somogy megye (vö. NAGY J.: A csökölyi nyelvjárás, Budapest 1910, 16. lap), Csanádapátfalvai nyelvjárás, MNy. V. 208.

Hogyan kell már most magyaráznunk az *adi, adik, mondi, mondik*-féle alakokat? BALASSA J. „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“ cz. művében azt mondja (l. 137), hogy ezekben az alakokban e nyelvjárások *-ja* ragjukat *i*-re változtatták. Hasonlóra gondol a TMNy. szerzője, bár a megfelelésről határozottan nem nyilatkozik (l. TMNy. 608). SZABÓ SÁNDOR megfentebb idézett dolgozatában azt írja (l. 58), hogy az *adja, mondja*-féle mélyhangú alakokban „a *j* hatása alatt (a *ja*) magashangúvá, még pedig a magashangúak analógiájára *i*-vé, illetőleg *-ik-ké*“ lett.

Azt tartom, hogy egyetlen olyan nézet sem helyes, a mely az *adi — adik, mondi — mondik*-féle kalaok magyarázatában *adja, mondja* alakokból indul ki. Nem pedig abból az egyszerű okból, mert a magyarban se szókezdő, se szótagkezdő *ja-* (vagy *já-*)ból egyetlen egy esetben se lett vagy lesz *-i*. Erről bővebben a *verjē > verje* (= *veri*)-féle alakok tárgyalásánál szölok, itt

csak annyit említek, hogy a magyarban szókezdő *jo*-ból fejlődhet *ji*, ebből *i*, majd az *i*-ből *ë* (vö. *jonkább* > *inkább* > *énkább*, *jorg-* > *irg(alom)* > *ërgalom*, l. MNy. VII. 410 és itt lejjebb). Ha tehát az *adja*, *mondja*-féle alakoknak volna *adjo, *mondjo alakváltozata, a mi lehetséges, akkor talán meg lehetne engedni, hogy szótagkezdő szóbelsei magyar *-jo* is lehetne *i*-vé s ebből *ë*. Hogy ez mennyire ellenkezik mindazzal, a mit az *adi* — *adik*, *mondi* — *mondik*-féle alakokról positive tudunk, azt csak megemlítem, a továbbiakra pedig utalom az olvasót a *verjē* (= *veri*)-féle alakokról mondottakra.

Ha tehát egy *adja* alakból a magyarban szabályos hangtani fejlődéssel nem válhatik *adi*, kérdés, milyen eredetű hát ez az alakváltozat. A felelet megadásához szükségünk van egy kis kitérésre. A kitérés ez:

a) Minden szóvégi nyílt szótagban levő magyar *-ë*-nek akár ragban, akár képzőben, akár szóban forduljon elő, a nyelvjárásokban és a nyelvemlékekben van *-i*-s fejlődött alakváltozata. Ilyen szóvégi zárt *-ë* van az alanyi ragozású jelentő mód elbeszélő és mult egyes harmadik személyében, a *külde*, *küldte* alakokban, ez van a feltételes *ülne* alakban. Ugyanez a zárt *ë* van a birtokos ragozás *szeretete*, *élete*-féle alakjaiban. A mai irodalmi nyelvben és sok nyelvjárásban itt nyílt az *-e*, de hogy ez *-ë*-ből fejlődött, ahhoz kétség nem fér. A Bécsi és MünchC. nem egyszer jelzi is a zárttságot (vö. BécsiC. Jud. VII. 6, *müdön kerengene* stb.). A zárttságot e jelzésen és a nyelvjárásokon kívül többek közt az is bizonyítja, hogy *ü*-vel vagy *ö*-vel hangzó szótag után a fenti esetekben az *-ë*ből ajakhangú illeszkedéssel *-ö* lesz, tehát *küldö* (= *külde*), *küldtö* (= *küldte*), *ülnö* (= *ülne*), *ökre* (= *ökre*). Ez a sajáttság sok nyelvemlékben (vö. BécsiC., MünchC., BirkC., VitkC. Miskolczi-tör., PozsonyiC., ez utóbbiban vö. *elewthew*, *tykerew* NyK. XXIV. 216), több nyomtatványban (ZOLNAI, Nyelveml. 112 szerint Zvonaricsban | Dávid Ferencz műveiben l. erről lejjebb) s ma is több nyelvjárásban megvan (vö. göcseji nyelvj. Nyr. XXIII. 257, rábavidéki, őrségi, l. ZOLNAI Nyelveml. 112, SIMONYI, MNy.³ 150, Ung. Spr. 139, Kisküküllőmegyei nyelvj. HORGER A. NyFüz. XIII. 31: *közöpö*, toroczközi csángó? l. PÁLFI MÁRTON: Dávid Ferencz Művei I. Rövid magyarázat 108: *öszvö*, palóczság? SZABÓ S.: A magyar magánhangzó-illeszkedés 62). Hogy itt az *-ö* < *-ë*-ből lett, bizonyítja az is, hogy *ü* utáni szóvégi nyílt *-e*ből soha se lesz *-ö*. Ennek biztos

példája a *füge* szó, a mely a BécsiC.-ben kivétel nélkül így fordul elő: *füge* (vö. BécsiC. Jochel I. 12, II. 22, Naum III. 12, Habak. III. 17, Aggeus II. 20 *füge*, ragozásban uo. Ozyas II. 12 ő *fügeiet*, Zachariás III. 10 ő *fügeie*, Joch. I. 7 en *fügemet*, Micheas VII. 1 *fügeket*; a MünchC.-ben *fige*, soha sem zárt *e*-vel, vö. MünchC. Máté VII. 16, XXI. 19, XXIV. 32, Márk XI. 13, 21, XIII. 28, Luk. VI. 44, XIII. 6, Ján. I. 48, 50).*

Az a nevezetes már most, hogy a fentebbi esetekben a szóvégi zárt *-ë*-ből *-i* is lesz a nyelvemlékekben és a nyelvjárásokban, ime a példák:

Elbeszélő mult alanyi rag. egyes harmadik sz.: ÉrdyC. 436 Nagy sok vytezöket kylde . . . Annal ees tebbet *kyldy*, uo. 509 ffeel *yly* özweerere . . . ffeel yle lowa hathara, uo. 513 ffeel *yly* esmeg . . . hataara (vö. a *fejsze* szó *feyzy* alakját az Érdy- és JordC.-ben, l. NySz. és JordC. 361, 527, ÉrdyC. 349, *feyzyye* 578 és székely *fészi* KRIZA, Vadrózsák 554).

Mult tárgyas rag. egyes harmadik sz.: JordC. 241 Kyczoda az ember ky wy felet veth ew maganak es meegh haza nem *vytty*? ÉrdyC. 154 es elween paradyczomban *vitty* ewtet wr Isten; e példákra vö. még moldvai csángó: *elkültin*, *betettin* (= elküldte, betette) Nyr. XXX. 112 (l. Nyr. XXXI. 5 is), csanádapátfalvai nyelvjárás: *vittin* vagy *vittín*, *beszéltin* v. *beszéltin* (ma alanyi rag?) l. MNy. V. 209 és SZINNYEI, NyK. XXXIII. 260. Ilyen *-n*-re végződő alakokat a nyelvemlékekből is idézhetek: TelekiC. 131 vr *yhlen*, uo. 353 ez ygeket *mondyan* vala; EhrC. 41 *felelen* íráshiba *felelne* helyett, a latinban *respondere* van.

Feltételes mód alanyi rag.: ÉrdyC. 435 Egyzer gondolattya eseeek hogy oly kyralt *keresny* kyneel . . . , JordC. 50. Es mykoron *ylny* (TOLDY F. *e*-t tett zárójelbe).

Birtokos ragozású *szeretete*, *élete* h. *szereteti*, *életi*. A harmadik személyű egy birtokos egy birtoknak *-i* ragja a magas hangú szavakban már a legrégibb nyelvemlékektől fogva kimutatható (l. TMNy. 709, és vö. EhrC. 81 *termezety* *zerent*, 125 *elety* *miat* stb., DöbrC. 465 *törj* = töre, ÉrdyC. 641 *zeretety*

* Egyik felolvasásomban (l. MNy. VIII. 583), a mely a magyar é-hangokról szólt, azt bizonyítottam, hogy a nyílt végszótagban álló irodalmi mai nyílt *-e*, ha *-a*-ból illeszkedés útján keletkezett, sem nyelvjárásokban, sem nyelvemlékekben soha se hangzik *-ë*-nek, ilyenek: *mise* (alakv. *müse* Nyr. XXX. 61); lat. *missa*, *szérencse*: szláv *srěča* stb.; ilyen *fige* is vel. ol. *figa*-ból, l. MNy. VI. 114.

stb., MünchC. naptári rész szept. 8 M . . . zületeti), s sok nyelvjárásban van meg ma is. Szerintem ez az *i* *ë*-ből (esetleg *i*-ből, -i. lejjebb) fejlődött (vö. MELICH, Calepinus szót. VI. lap).

b) Ha a mai magyar nyelvben egy szó, rag vagy képző nyílt szótagbeli *-i*-be végződik, ez az *i* vagy *ë*-ből lett vagy pedig olyan *i*-ből, a mely *é*-ből való. Minthogy az *ë* is eredetibb *-é*-ből való, itt tulajdonképp eredetileg egy hangnak, egy *ë*-vel kezdődő diphtongusnak különböző nyelvjárásokban való fejlődésével van dolgunk. A fejlődést megérteti velünk az a törvényszerű folyamat, mely szerint nyelvünkben a nyílt végszótagban álló rövid magánhangzók eltűntek, a hosszúak megrövidültek s a diphtongusok hosszúakká lettek (l. MNy. VI. 158). Itt van pl. a főnévi igenévképző *-ni*. Ez a *-ni* a nyelvjárások egy részében eredhet régiebb magyar *-ní*-ből (s ez *-né*-ből, vö. SYLVESTER Újtest. I. 20 *nîznî* fogtok), a nyelvjárások más részében régiebb magyar *-në*-ből (s ez *-né*-ből, vö. EhrC. 42 *zokta uala: meg keresne*, olv. *keresnë*, DebrC. 255 *Merezkődöm mondanem*, olv. *mondanëm*, illeszkedéssel mai *mondanom*, DöbrC. 515 *Jób III. 8: kik kezdek leviatant ebrezteneiek* = *qui parati sunt suscitare Leviathan*, olv. *ébrëszenë-j-ëk*, ez olv.-ra vö. DöbrC. 391 *vetniiek*, olv. *vetni-j-ëk*, a továbbiakra l. MNy. VIII. 149). Ilyen eredetű szerintem a *ki* és a *mi* (vö. *mëly* és *me* MTsz., *me* nemew KeszthC. 442, TelekiC. 302 *menemő*, uo. 328 *akar menemy*, uo. 336 *akarmenemő*, *mënt* > *mint*, *mënnyi* stb.) kérdő névmás is (vö. EhrC. 17 *senketh*, ÉrsC. 71 *keben*). Lásd NyK. XXVI. 126. Ilyen a kérdő *-ë?*, a felszólító módban használni szokott *-szë* (*adsza* > *adszë*), a tiltó *në*, a melyek mind előfordulnak *-i* (l. Sylv., Döbr., TelekiC. 254, LobkC.), *-szi* (CzF.), *-ni* (vö. NySz.) alakban is.

c) Van már most a magyarban egy olyan jelenség, amelyre bizton lehet építeni, s ez a következő: Ha egy szóhoz valamely képző vagy rag a nyelvelmékekben, nyelvjárásokban illeszkedés nélkül is járulhat, illetőleg járul, akkor mindig az illeszkedés nélküli alak az eredetibb. Tudja ezt a törvényt minden magyar nyelvész, de csak addig, a míg a *-ben* (*a*), *-hoz* (*ë*, *o*), *-nál* (*é* nyílt), *-nek* (*a*), *-szër* (*ö*, *o*), *-vé* (*á*), *-vel* (*a*) ragokról (l. még SZABÓ S.: A magyar magánhangzók illeszkedése 52—63), s a *-ség* (*á*), *-szerű* képzőről van szó. Pedig ugyanez az eset van a következő ragos, képzős és összetételes esetekben: *-szë* (alakv. *-szi*, illeszkedéssel *-sza*: vö. *adsze*, *lassatoksze*, *gondoljátoksze* stb. l.

NyK. XL. 379), *-él* (ebből *-ül* ~ *öl*, illeszkedéssel: *ól*: *arcél*, *orcél*, DebrC. 466, 468 stb., *társél*, *-rél* ~ *-ről*, *-ról*; mai *-ül*, *-ül* rag,* *-*él* > *-il* igeképző (ebből *-ül*, illeszk. *-ül*, illetőleg *-öl* ~ *-ól*, vö. ÉrdyC. 199 *gyogylnak* és vö. Szabó S., A magyar magánh. ill. 66), *-ven* (illeszk. *-van*, vö. DöbrC. 362 *nyolcvant*: nyolcvanat) stb.

Hogy az *adi*, *mondi*-féle alakok megfejtésében egy lépéssel közelebb jussunk, azt mondom, hogy ugyanez az eset van az alanyi ragozású feltételes *írnék*, az elbeszélő *írek* alakjában és az ikes *távoznék*-ben. Az *írnék* ma sok nyelvjárásban illeszkedéssel *írnák* (l. TMNy. 630, Szabó S. i. h. 67, NyFüz. 16: 8, 57: 23, MNy. V. 208 stb.) s nincs benne kétség, hogy újabb fejlemény. Az *írek* illeszkedéssel csak az EhrC.-ben fordul elő (vö. pl. 45. lap: Attyam *hallak* tegedett volna . . . Es . . . latek = a velencei kiadás latinjában 94. b. lap: Pater a u d i u i te loquentem stb.), nyelvjárásokból nincsen rá adatunk.** Mármint azt állítom, hogy az elbeszélő múltban és a feltételes módban eredetileg csak magashangú időjel + rag volt, a mely a mélyhangú igékben csak idő folytán illeszkedett, illetőleg teljesen ma se illeszkedett. Még pedig minden személyben és számban. A ragozás tehát valaha így volt:

vernék	verék	írnék (> írnák)	írek (> irák)
vernél	verél	*írnél (> írnál)	*írél (> irál)
vernē	verē	*írnē (> írna)	*írē (> ira)
stb.	stb.	stb.	stb.

E nézetemet támogassa az, hogy a nyelvelmékekben *íre* (= *ira*, *er schrieb*)-féle alak tényleg előkerül, ime a hely: ÉrdyC. 510: ottan el változeek ew termeezetyben meg *tyztwle* (az eredeti kéziratban: *meg týztwle*).

Eredetibb alak a mai föltételes ikes *távoznék*, *csudálkoznék* stb. Ez a nyelvelmékekben így kerül elő: DöbrC. 450 Márk XV. 5: vő hoę *ęvdalkodneiek* az ispan, uo. 422 zent lelek . . . ki *tavozniek* (olv. *távozní-ek*) stb., TelekiC. 7 *adatneiek* stb., l. még TMNy. 602. Illeszkedéssel *lállatnėkból lállatnák*, vö. TelekiC. 127—128 kinec husa . . . *lállatnac vala* neuekődni. Hasonlóan

* Hogy a mai *-ül* ~ *-öl* rag eredetileg *-él*, ezt előttem Mészöly Gedeon említette, s én gondolatát helyesnek tartom. Az *-ít őjt* ~ *őjt* < *ęjt* < *ęt*-ből, *-int* (bosszint, kacsint stb.) eredetibb *ont*-ből, ezek tehát nem idevalók.

** Az *-ékony* (ę) képző az ilyenekben: *hajlékony*, *mulékony* stb. lehetne elbeszélő múlt + helyhatározói *-n* eredetű, vö. *folyton-foly* Nyr. XXXVII. 324. Más idetartozó dolgokról l. a III. részt.

eredetibb alakok: CzehC. 163 *wannek*, ÉrdyC. 655 *talalanek*, DöbrC. 45 *őnek*. és *imatkozane* stb., népnyelvi: *várnájik*, *ellopnájik*, *megtudnájék* l. SZINNYEI, NyH.⁴ 120, Nyr. VII. 420, MNyvt. V. 116, NyelvFüz. XLVIII. 28.

A mit a feltételesről és az elbeszélő multról állítottam, ugyanazt valloam a felszólítóról (erről részletesen a III. főrészben) és a jelentő mód mult idejéről. Szerintem eredetibb alak **írjék*, (= mai *írjak*), **írjén* (= mai *írjon*), **írté* (= mai *írta*) stb. Az illeszkedett alakok későbbiek. Ennek igazolására felhozom az ilyen népnyelvi adatokat: *hoztin* és *hoztín*, *hozzin* és *hozzín* (Csanádapátfalva, MNy. V. 209), *oszte*, *agye* (= osztja, adja, Menyhe, Nyitra m., Nyr. XXXIII. 392, NyFüz. XX. 13, erről l. lejjebb), régi nyelvből: TelekiC. 25 ne *galasztassem meg* stb.

Az *adi*, *mondi*, *adik*, *mondik*-féle alakok megfejtésére idézem még a birtokos személyragozást. Vannak nyelvjárások, a melyekben ilyen alakok vannak: *okossági* = okossága, *gondi* = gondja, *lovi* = lova, *lábi* = lába stb. (l. SZABÓ S. id. mű 60, SZINNYEI, NyH.⁴ 109), s ennek megfelelően a többesben: *házik* = házuk, *lovik* = lovuk stb. (vö. uo. és TMNy. 715). Ez az *-ik** vagy *ék*-ből vagy pedig *-ük*-ből ered, de semmiesetre sem *-jik*-ből. A *-jik* alak, a mely újabb, vagy *-jék*-ből vagy *-jük*-ból való. Minthogy a nyelvmlékekben és nyelvjárásokban előforduló szóvégi nyílt szótagú *-i* kétségtelenül *-é*-ből (esetleg *-í*-ből) fejlődött, biztos dolog az is, hogy a birtokos ragozásban is a harmadik személyű birtokos eredetibb ragja az *-é*, a mely eredetileg mélyhangú szóhoz is járulhatott.**

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

* Tudvalevő dolog, hogy ez az *-ik* van az ilyenekben: *egyik*, *másik*, *harmadik*, *melyik* stb. Ez az *-ik* *-ék*-ből vagy *-ük*-ből való, vö. DöbrC. 369 Ez háromnak *mellik* . . . ÉrsC. 569 *egyek* epystolayaban, l. TMNy. 716 és DöbrC. 365 mert en apostoloknak *kyssebe* vágok, uo. 453 *maria* az *kissebbe*; LobC. 24 *kyknek harma*, DöbrC. 426 *minde*, TelekiC. 43 *egge* stb.

** A mai *Szabad*i helynevekben levő *-i* birtokos személyrag *-é* helyett, ma *Szabad*ja volna, vö. hogy Szentkirályszabadja a nép közt ma is *Szabad*i.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVII.

„V. László“-hoz. E balladának egy-két helyét nem jól értette Greguss, vagy azt hitte, hogy érti s nem magyarázta.

1. A 13. versszakot:

„Az alvó felvirad,
A bujdosó riad;
Szellő sincsen, de zúg,
Felhő sincsen, de bűg
S villámlik messziről“ —

így magyarázza: „Az éj zivatarai elmultak, derült nappal van, de a bujdosók csak *riadoznak* . . . Bátorságban volnának már egymástól (ők s a király), de még messziről villámlik. *A természet meg a társadalom vészes elemeinek találó hasonlatossága.*“ Az magyaráz így, a ki olyat magyaráz, a mivel maga sincs tisztában. Bizony, a bujdosók nem „riadoznak“, azaz, nem *rettegnek* (l. Nyelvőr VI. 66. l.), s a természet elmúlt zivatarát *új, más zivatar* váltja föl. Hogy ezt a helyet megértse, s megértethesse Greguss, csak *Szalay* Magyarország Történetébe kellett volna bepillantania, melyet Arany jól ismert s föl is használt Hunyadi-balladáiban. Ime: „A fél ország *talpra állott*, Hunyadi László haláláért, a nemzet legjobbjainak üldöztetéseért *boszút veendő*. Szilágyi Mihály buzdítására Erdély *fegyvert fogott* a hitszegők s árulók ellen; Temesvárról, Hunyadi Erzsébet székhelyéről, *új-új dandárok indultak ki* s a király már a fővárosban sem vélte magát biztonságban“ (III. k. 176—77. l.). Továbbá: „A Szilágyi-Hunyadi felekezet *nőttön-nőtt*, s erőben s befolyásban kivált azáltal gyarapodott, hogy *Rozgonyi Sebestyén* és *Kanizsai László*, kik zivataros éjjel budai börtönükből kimenekültek, most *öszves hadaikkal a király ellen fordultak*“ (uo.). Nem világos-e, hogy a szellő s felhő nélküli *zúgás-bűgás* a *boszút állni kész fölkelő* („riadó“) seregek *moráját*, a *messze villámlás* pedig *fegyverük fényét, villogását* akarja jelenteni.

2. Az 5. versszak a foglyok szökését rajzolja:

„Megcsörren a bilincs,
 Lehull, gazdája nincs:
 Buda falán a rab
 — Egy-egy felhődarab —
 Ereszkedik alá.“

Ehhez magyarázatul ezt jegyzi meg Greguss: „Az égi háború után felhőfoslányok libegnek ide-oda: ily felhőfoslányokhoz hasonlítja a költő a vár falán lebecsátkozó foglyokat.“ Ez így s eddig nem elegendő magyarázat, fölösleges is; mert itt nem a hasonlat maga a lényeges (hiányzik is a hasonlító kötőszó). Azt akarja a költő kifejezni, hogy a rabok az alatt uszkáló felhőfoslányokhoz hasonlóságuknál fogva *bátran szökhetnek*, mert nem veszik őket észre, s ha ki meglátná is, *felhődaraboknak nézné*.

3. A 14. versszak így hangzik:

„Oh adj, oh adj nekem
 Hűs cseppet, hű csehem!
 Itt a kehely, igyál,
 Uram, László király,
 Enyhít . . . mikép a sír!“

A királyt megmérgezik. Ki? a „hű cseh“. De ő csak eszköz, mások akarátának végrehajtója. A mérgező. Ki a mérgeztető? Nem szeretném, ha kinevetnél, k. olvasó, de én annyira meg vagyok győződve Arany művészetének nagy tudatosságáról, hogy e kérdésre magában a versszakban megtalálom a feleletet. Forduljunk itt ismét Szalayhoz, a ki László király végnapjairól szólván, ezeket mondja többek közt: „László most is komor és marczona volt a *kelyhesek* (calixtinusok), névszerint ezeknek főpapjok Rokiczana iránt; s Prágában nemsokára híre ment, hogy — szigorú rendszabályok fognak a *kelyhesek* ellen hozatni. A hír nagy ingerültséget idézett elő, melyet mind Podiebrad, mind Rokiczana — — mindenkép növelni ügykeztek“ (III. 180. l.). Alább a király birtelen halálát adván elő, így szól: „Őseink Isten bosszuálló ujját látták rögtön kimulásában; mások ezt *méregnek tulajdonították*, melyet Podiebrad vagy a dühösebb *kelyhesek* közül valamelyik nyújtott a királynak“ (181. l.).

Nohát én azt hiszem, hogy a ballada a *kelyhesek* által mérgezteti meg Lászlót; hiszem pedig azért, mert — noha ezt nem mondja ki egyenesen — a szolga se poharat, se serleget, se billikomot, hanem éppen *kelyhet* nyújt neki: „itt a *kehely*, igyál!“ Lehet, hogy tévedek, de nem bánom.

LEHR ALBERT.

Adalékok a magyar történeti hangtanhoz.

Az összefüggő beszéd hangjai akusztikai szempontból bizonyos discontinuitást mutatnak: hangzós* és kevésbbé hangzós hangok következnek egymásra. A hangzósabbak a sonansok, a sonansokat megelőző vagy követő kevésbbé hangzósak a consonansok.

Hogy egy szótag hangjai közül melyik a sonans, az első sorban a nyomatéktól függ, vagyis attól, hogy a tüdő milyen erős légáramot bocsát ki a hangok ejtésénél, de függ a szájrészek articulációjától is olyan értelemben, hogy az öblösebb** hang hangzósabb a vele egyenlő nyomatékkal ejtett kevésbbé öblös hangnál (pl. az *l* hangzósabb az *sz*-nél, *a* az *i*-nél stb. (Vö. SIEVERS: Grundzüge der Phonetik³ 515 s k. §. JESPERSEN: Lehrb. der Phonetik 192, 198 §.) Az egymás után ejtett hangok közül tehát sonansként az válik ki, a melynek: 1. nagyobb a nyomatéka, 2. nagyobb az öblössége.

A mai magyar nyelvben ez a két tényező mindig találkozik a sonans hangban: a sonans hang vokális, tehát öblösebb a consonans szerepű hangoknál, de másrészt nagyobb nyomatékkal is ejtjük, mint a consonansokat.

Így van ez a legtöbb modern nyelvben, de nem mindig volt így. A latin görög, germán *eu* diphthongusoknak pl. a sonans eleme, az *e* határozottan kevésbbé öblös hang az *u*-nál, az utóbbinak mégis be kell érnie a consonans szereppel. Az ilyen diphthongusokat, a melyekben a szótag súlya a kevésbbé öblös magánhangzóra esik, míg az öblösebb hang csak consonans, (*eu*, *iū*, *iū* stb.) visszás diphthongusoknak nevezem (SIEVERS: uneigentliche Diphthonge),*** mivel a diphthongus hangjainak a nyomaték szerint való viszonya fordítottja az öblösség szerint való viszonyuknak (az előbbi a következő példákban a szótag alá, az utóbbit a szótag fölé rakott < jellel fogom jelölni).

Az ilyen visszás diphthongusoknak az ejtése folyékony beszédben nehezebb, kényelmetlenebb a rendes diphthongusokénál és könnyen meg lehet állapítani, hogy a nyelvek fejlődésük folyamán a

* Hangzósság = Schallstärke.

** Öblösség = Schallfülle.

*** BALASSA (Magyar fonétika² 125. l.) „nem valódi diphthongusoknak” nevezi.

nyomatéknak és az öblösségnek az incongruentiáját igyekeznek megszüntetni. Lássunk néhány példát: Az ófr. *róis* (= lat. *rex*) szónak a diphthongusa valóságos diphthongus volt, amíg az *i*-nél öblösebb *o*-n volt a szótaghangsúly. Amint azonban idővel hátravetették a hangsúlyt, beállott a hangsúly és hangöblösség incongruentiája a *róis* szóban, a melynek a diphthongusa hangsúlyra emelkedő, *öblösségre* eső, tehát viasszás.

A nyelvtörténet az incongruentiát a nyomaték javára szüntette olyanformán, hogy a sonans-ot megfelelő öblösségű hanggá fejlesztette, úgy hogy ma így ejtjük ezt a szót: *ryá*. Ugyanilyen okból lett kfn. *niuue* > úfn. *neu* (ejtsd *ngi*). Ugyancsak a nyomaték javára dönt a nyelvtörténet, a mikor a latin *quattuor*ból lett *quatrenak* az utolsó öblös *r* hangját megfosztja a zöngétől: *kátn*, vagy éppen elenyésztí: *kát*. Lényegében tehát ez történt a felvett három esetben:

$$1. \tilde{r}o\tilde{i}s = \tilde{r}y\tilde{a} \quad 2. \tilde{n}i\tilde{u} = \tilde{n}g\tilde{i} \quad 3. \tilde{k}a\tilde{t}r = \tilde{k}a\tilde{t}u$$

Ugyanilyen gyakori azonban az ellenkező eset is, hogy a nyomaték igazodik a hangöblösséghez. Az ófn. *faly*-tó alanyesete *faly* > *falo* (Falbe). A germ. *beuga*, *geota*, *bearga* > ósk. *bjuga*, *gjota*, *bjarga*.

A felsorolt példákban a hangfejlődésnek csak a kiinduló- és végpontját jelöltem meg, de bizonyos, hogy *beugan* és *bjugan* között kellett egy közvetítő alaknak lennie: *beugan*, a melyben az *e* meg az *u* egyformán hangzós. Csak hogy általános nyelvtörténeti szabály, hogy két sonans egymás mellett nem igen állhat meg: a kevésbbé öblös rendszeren elvesztí sonans jellegét és consonanssá gyöngül. Közöséges jelenség ez a magyarban is: az *izraelita* szónak egymás mellé kerülő *ae* sonansa közül a kevésbbé öblös *e* consonans *g*-vé vagy *i*-vé gyöngül úgy, hogy *izrailitán*nak hangzik. A latin *Dorothea* nőnévnek a magyar alakjában ugyannerre a sorsra jutott az *a*-t megelőző *e* hang: *dorotea* > *dorotea* > *dorotja* > *dorottya*. Sőt arra is van példa, hogy az öblösség elvének (Sonoritátsprinzip) érvényesülését két magánhangzó közé eső *h* sem akadályozta meg: *de hiszen*, *no hiszen* > *deiszen*, *noiszen* > *deiszen*, *noiszen*. Ez a hangtörvény magyarázza meg (más nyelvtörténeti okok mellett) az *áhitat* és *ájtatos* szavak viszonyát is.* (Az *ejt*, *fojt* igék *j*-je is az *ít*-t képző *i*-jének felel meg.)

* Nagy okom van azt hinni, hogy a mélyhangú igék tárgyas ragjainak az elején szerepelő *j* hangok is ilyen eredetűek, hogy tehát a magashangú igéknek megfelelő *i* hangzói eredetibbek; *várja* (N. *vári*) ~ *veri*, *várjások* (N. *váritok*) ~ *veritek*, *várják* (N. *várik*) ~ *verik* szópárokbl is látni, hogy az eddig feltételezett *verje* > *veri*, *verjék* > *verik* stb. hangfejlődés az öblösségnek a magyarban lépten-nyomon érvényesülő elvével homlok-egyenest ellenkeznék.

Ugyanigy lesz *Scytha* > *szittyá*,* *hiácint* > *jácint*, az ÉrdyC.-ben (59. lap): *Galathea* > *Galattya*, *Colonia* > *Colonna*, a háromszéki nyelvjárásban *megijed*, *megijeszt* > *megjeszt*, *megjed*; továbbá *leány* > *lyány* > *jány*, *beléebb*, *föleebb* > *beljebb*, *följebb* stb.

Míg a *dorothea* > *dorottya* hangfejlődés arra mutat, hogy az öblöség elvének érvényesítésében a magyar nyelv néha még tovább megy más nyelveknél, a mennyiben a consonans *g* > *j*-t beleszorítja a megelőző *t*-be — az *ifjú* — *fiú*, *izraélita* — *izrael* szópárok arra mutatnak, hogy ez elv érvényesülésének akadályai is vannak: nem mondunk *fiú* helyett *fjú*-t, *izrael* helyett *izraël*-t, mert nyelvünk *fj*-szótagkezdő, *-il* szótagvégző mássalhangzócsoporthoz nem ismer.

Az árpádkori magyar nyelvben megvoltak véleményem szerint az *eu*, *iu*, (*eü*, *iü*) visszás diphthongusok (*au*, *ou* valódi diphthongusok mellett). Ebben a dolgozatomban ezeknek a diphthongusoknak a fejlődését akarom leírni, jobban mondva ki akarom mutatni, hogy a magyar történeti hangtannak néhány megoldatlan kérdése megoldható, a visszás diphthongusok előbb említett fonetikai sajátosságainak a figyelembevételével; ide tartoznak egyebek közt:

1. az *u*-enyésztő névszók (*borjú* — *borjadzik*); 2. a *v*-tövíg igék [kül. a Bécsi- és MünchC. *hioni*-féle alakjai]; 3. *-tyú*, *-tyü* képző.

I. Az *u*-enyésztő névszók.

Ez alá az elnevezés alá foglalom azokat az *ü*-végű névszókat, a melyek bizonyos képzők és ragok előtt elvesztik végmagánhangzójukat. (TMNy. 347.) Ide tartoznak: *borjú* (≈ *borja*), *faggyú* (≈ R. *faggya*), *fattyú* (≈ N. *fattyat*), *hattyú* (≈ *hattya*),** *gyapjú* (≈ *gyapjat*), *hosszú* (≈ *hossza*), *ifjú* (≈ *ifjak*), *lassú* (≈ *lassan*), *sarjú* (≈ *sarja*), *szomjú* (≈ *szomjan*), *varjú* (≈ *varjak*), továbbá két *ü*-végű szavunk: *szörnyü* (≈ *szörnyen*) és *könnyü* (≈ *könnyen*).

A TMNy. szerint (azóta tudtommal nem foglalkoztak velük) „Minthogy semmi hangtani okát nem látjuk annak, hogy *borjúk*-ból miért lett *borjak*, vagy *faggyús*-ból *faggyas*: azt kell hinnünk, hogy ezek a formák valamely analógiás hatás eredményei. Mivel az idetartozó szónak feltűnő közös vonásuk, hogy *u*, *ü*-jök előtt vagy *j* van, vagy legalább *j*-és mássalhangzó, szóval inyang: valószínű-

* Ezt a hangfejlődést valószínűbbnek tartom SIMONYI magyarázatánál (Nyr. 38: 39), mely szerint a *Scythia*-ország hibás olvasásából (*Sc* = *sz* és *thi* = *ty*) keletkezett volna a *szittyá* alak. Abban azonban föltétlenül igaza van SIMONYINAK, hogy a *szittyá* melléknevet *Scythia*-országból vonták el.

** A TMNy. nem sorolja ide, de idetartozik, mert a régiségben gyakran van *ü*-enyésztő alakja: 1282: *Piscinam suam Hatias* vocatam; 1282—1362 többször így: *Hothyas*; 1362—1428: *Hatyaspataka*; 1379: *hattyas*; könnyebben lehetsz sok fekete *hattyat*, hogy nem világos egy ilyen madarat. NySz.

nek tartjuk, hogy a szóban forgó rövidítés eleinte csak a harmadik személyben történt úgy, hogy *borjuja*, *faggyuja*, *gyapjuja* helyett azt mondták *borja*, *fagyuja*, *gyapja*.“ A *borjuja* > *borja* rövidülést az **irjaja* > *irja* analógiával magyarázza.

E magyarázatnak azonban már SIMONYI megérzi egy bökkenőjét: a feltételezett **borjuja*-féle alakok nyelvemlékeinkben nincsenek meg sehol és hozzátehetem: nem is lehettek meg, mert hiszen a régi nyelvben a harmadik személyű birtokrag tudvalevőleg nem *-ja*, hanem *-a* volt. Akkor pedig *borja* nem keletkezhett *borjúja* alakból, hanem legfőlegb *borjúa*-ból; csak hogy ebben meg nincsen meg az a két *j*-n kezdődő szótag, a melyek közül az egyiknek az elmélet szerint el kellett volna tűnnie.

Kezdjük a vizsgálódást a *hattyú* szón. Megfelelői az obi-ugor nyelvekben: vogÉ. *χâtür*, *χâtər*, L. K. P. *kwâtər*, T. *kutär* VNépkGy. II, 0319 | osztj. ÉD. *χōdər*, Obd. *χōdər*, Ni. *χōtər*, Kaz. *χōtər* Karj. MSFOu. XXIII, 110.

Első tekintetre feltűnő hangtani szempontból, hogy míg a rokonnyelvi alakokban *t* vagy *D*, *d* a második szótag kezdő mássalhangzója, addig a magyar köznyelvi alakban kettős palatális *ty* hang van; ez a palatalizálódás újabb eredetű, sőt nem is ment végbe az egész nyelvterületen, mert a Schlägli szójegyzékben még *hate* alakot találunk. Hogy került ennek a szónak a végére az *ű*? miért palatális és miért hosszú az utolsó szótag mássalhangzója? SZINNYEI szerint (NyH.⁴ 94) magyar szóvégi *ű*, *ü*, *ó*, *ő* ~ vog., osztj., md. *voc.* + *y* (*-yk*): *hattyű* ~ vog. *χōtər*, osztj.: *χâtey*, *χōtər* || *fő* ~ vog. *për*, *pärk*, || *vő* ~ vog. osztj. *uër* || *nő* ~ osztj. *nër* || *nyű* ~ osztj. *hürk*, || *hó* ~ md. *kor*. Az eredeti *y* hang magyar megfelelője tehát valami labializáló hatású hang lehetett, a mely az *e(i)-t ő(ü)-vé* változtatta. Ilyenformán a vog. *χâtey* alaknak valami **hatő* megfelelőjét várunk. Azt is tudjuk azonban, hogy az osztj. *χâtey* stb. szó *e* hangja (vö. a Schlägli Szój. *hate* alakját) semmiféle labializáló hang hatása alatt nem fejlődhetett *ő*-vé az illeszkedés miatt. Itt kell tehát keresnünk annak az okát, hogy a rokonnyelvi *e* + *y*-nek *ő* felel meg a magashangú *vő*, *fő*, *nő* szavakban, holott a mélyhangú *hattyű* szó *-tey* ~ *-tyű* megfelelést mutat. A *hattyű* — *hate* és a rokonnyelvi *χâtey* stb. alakok összefüggésére rávezet néhány más szavunk története.

A *hosszú* szó régebben tudvalevőleg *hoszjúnak* hangzott, a népnyelvben meg *hoszé* alakja van meg. Az OksZ.-ban e szónak a következő alakjait találom: 1.) 1095: *huzeu* brazda; 1270: *huzeuheg*; 1288: *Huzeutelek*; 1311: *Hozev*; 2.) 1193: *huce* (?) arc — *huzetow*: 1252: *Huzewar*; 1274: *huzyreth*; 3.) 1258: *hoziw* parlac; 1265: *Huzzio* ozov.

A 2. és 3. alatt felsorolt *huze* és *hoszjú* alakok nyilvánvalóan úgy felelnek meg egymásnak, mint *haté* és *hattyű*. Már az előbb

sejthettük, hogy a rokonnyelvi γ megfelelője, amely a magyar *fő*, *nő*, *vő*, *nyű* szavak vokálisainak a labializálódását okozta, γ lehetett s hogy az osztj. *χāter* eredetibb magyar megfelelője *hateu* lehetett. (Vö. MELICH: NyK. XXXIV: 146.) Most annál bátrabban állíthatjuk, mert a *haté* — *hattyú* szópár pontos megfelelőjének, a *hoszé* — *hosszú* szópárnak előkerültek a *huzeu* alakjai.

Megfelelhetünk arra a kérdésre is, milyen viszonyban vannak *haté* — *hattyú*, *hoszé* — *hosszú*, *aszé* — *aszjú*, *szoméh* — *szomjú*, továbbá (a mint látni fogjuk) *tik* — *tyúk*, stb. Lássuk csak, mi történt itt.

A **feu*, **neu*, **veu*, **hateu* és **hoszeu* szavak *-eu* diphthongusai visszás diphthongusok, mivel a consonansuk, az γ , öblösebb hang az *e*-nél. Az utolsó kettőben a nyelvfajlódás a visszasságot kétféleképpen szüntette meg: α) a nyomaték javára úgy, hogy az öblös mássalhangzót redukálta: *hoszeu* > *hoszé*, és *hateu* > *haté*; β) az öblösség javára: *hoszeu* > *hoszeu* > *hosszú*; **hateu* > *hatéu* > *hatjú* > *hattyú*. Ez a magyarázata tehát a *hattyú* szó palatális *-tty-* hangjának és a mint látni fogjuk, ez az oka annak is, a mit már Simonyi is észrevett, hogy az az *u*-enyésztő szavak *-u*-ja előtt inyhang szokott lenni.

A **neu*, **feu*, **veu* esetében (a melyekből nem lett *njú*, *fjú* stb.) a visszás diphthongusok törvényét keresztezte az illeszkedés törvénye, a melynél fogva olyan szavakban, a melyekhez magashangú ragok és képzők járulnak, a velaris γ nem fejlődhetett ki, lett tehát: *neü*, *feü*, *veü*, melyeknek visszás *eü* diphthongusa a belső analógia miatt nem fejlődhetett hangtörvényszerűen *jü*-vé. A *terenteü*, *veteü*-féle alakokban pedig hozzájárult ehhez még a hangrendi párhuzam hatása is, a mely *-ő* végzetet követel a magashangú szavakban ott, a hol a mélyhangúak (*adó*, *járó*) *-ó*-ra végződnek.

A *hattyú* — *haté*, *hosszú* — *hoszé* (N. *hoszi*, *hosszi*) szópárok-nak pontos megfelelői még az *asszú* szó régi és népnyelvi következő alakjai (l. MTsz. és OklSz.) α) 1222: *Ozeag*; β) 1265: *Osyupok*; 1270: *Ozyuhag*; 1390: *Aziopatak*; 1602: *asszú*; N. *ajszú* (< *aszjú*). És csakugyan előkerül az OklSz.-ban a visszás diphthongusos alakja is: 1264: *Ozseyupotok*; 1270: *Ozeupotok*. Idetartozik továbbá: *varju*; alakváltozatai α) 1265: *Worrecozowelgy*; N.: *vari*; — β) 1341: *voryoumezeuforka*; 1346: *voryu*. Eredetibbnek föltételezett diphthongusos alakja megvan 1342-ből: *Worreclabvelgu*, OklSz.

A *jü* ~ *i*, *é* hangmegfelelést eddig *jü* > *i*, *é* fejlődéssel magyarázták. Horger szerint (Nyr. 33:260): *tyúk* > *tik*, *pattantyú* > *pattantí*. „A *j* elenyésztét“ a *tik* példáján kívül *lik* > *lyuk*, *ihász* < *juhász*, *ihar* < *juhar*, *iszalag* < *juszalag* is igazolhatja. Csakhogy a *tyúk* és a *tik* közötti különbség nem annyiból áll csak, hogy a *j* elenyészett, mert a két alakváltozatnak a magánhangzója is különbözik. Nem vitatom itt, hogy a *tyúk* alakból elenyészhetik-e a *j*, de

az bizonyos, hogy a föltételezett *tyúk* > *tik* fejlődés csak fokozatos hangváltozással történhetett, akkor pedig egy közvetítő alaknak kell lenni a *tyúk* és *tik* között, ilyenformán: *tyúk* > **túk* > *tik*, vagy pedig *tyúk* > **tyík* > *tik*.

Hogy van az mármost, hogy ennek a föltételezett fejlődési folyamatnak az első és utolsó tagja már a legrégebbi nyelvenlékekben is megvan, holott a közbeeső **túk* vagy **tyík* alakok sehol sincsenek meg? Ebből, azt hiszem, világos, hogy a *tyúk* és *tik* szavakat és a hozzájuk hasonlókat nem szabad egymásból származtatni [a *tik* > *tyúk* fejlődés is föltételezi a **tyík* vagy **túk* alak meglétét], hanem egy közös harmadikból.

A *tyúk* esetében a közös harmadikat ismerjük: az átvett bolg.-török alak **tiyuk* volt (vö. MSFOu. XXX, 135, 144). A *tyúk* és *tik* alakpár viszonyát a visszás diphthongus kétféle fejlődése magyarázza meg, ilyenformán: **tiyuk* > *tik*, másrészt **tiyuk* > *tyúk*.

A *tyúk* > *tik* származtatásnál még nagyobb nehézséggel jár a *juh* > *ih*. Ez is csak *juh* > **uh* > *ih* vagy *juh* > **jih* > *ih* úton mehetett volna végbe, már pedig egy szókezdő *j* hang elveszése igazán nem valószínű.

Minden föltevés értéke attól függ, hogy a jelenségeknek milyen nagy csoportját lehet vele magyarázni. A mi föltevésünk eddig is bevált a *tyúk* — *tik*-féle szópárok eredetének a magyarázatában; teljes jogosultságát úgy fogom bebizonyítani, hogy az eddigi tartathatatlannak bizonyult magyarázat helyett elfogadható magyarázatát adom annak, hogy miért veszett el bizonyos esetekben az *ú*-enyésztő szavak végéről a szóvégi *-ú*.

Előbb azonban ki kell térnem arra a kérdésre, hogy miért van az *ajtó*, *tető*-féle melléknévi igenevek 3. sz. birtokragos alakjaiban *-a*, *-e*- hangzó az *-ó*, *-ő* helyén: *ajtaja*, *teteje*. A TMNy. idézi BALASSÁNAK a véleményét, mely szerint a *teteje* alak *tető* > *tető* > *tete* hangfejlődés eredménye; ennél valószínűbbnek tartja SZINNYEINÉK ma is elfogadott elméletét, melyet így foglal össze: „Az *ada-já(t)*, *tete-jé(t)* alakok a codexek előtti korban *j* nélkül voltak: **adaá*, **teteé*, még régebben pedig így hangzottak: **adevá*, **tetšvé*. Ezekből „azután a két vokális közül kiesett a *v*. Majd az *s*, *š* rövid vokális, melyet a *v* hang előtt valószínűleg zártabban ejtettek (*o*, *e*, *ö*), a *v* kiesése után egy fokkal nyíltabb lett, vagyis *ajta-a*, *tete-e*. Azonban a nyelv itt nem állapodott meg, hanem a támadt hiátust ismét betöltötte: *ajta-j-a*, *tete-j-e*“ (TMNy. 341—342).

A föltételezett **tetšvé* > **teteé* > *teteje* hangváltozás elfogadhatóságának azonban van egy nagy akadály: egyáltalában nem valószínű, hogy a **tetšvé* alak hangzóközi labiodentális *v* hangja kieshetett szerves hangfejlődésben [analógiás úton igen], pláne, mikor a *v*-nek ez a kiesése a *teteé* szónak hiátussal való (kényelmetlen)

ejtését vonta volna maga után. Másrészt meg nem bizonyítható, hogy a *tető* szó valaha is *tetev*nek hangzott,* holott abban senki sem kételkedhetik, hogy a mai *tető* alakot *tetőü*, ezt pedig *teteü* előzte meg. Másrészt meg a török eredetűekről [pl. *apró* ~ *apraja*, *tinó* ~ *tinaja* stb., vö. GOMBOCZ: Honfoglaláselőtti tör. jöv. szavaink 97] egészen bizonyos, hogy nem végződtek *v*-re, hanem legfőlebb *u*-ra [vö. MELICH: NyK. 34:132].

De a *teteje*, *adaja*-féle alakok magyarázatához nincs szükségünk a **tetšvé* > *teteé* hangváltozásra. A HB. *teremteue* szava az Erdy-codexben [182. old. 27. sor] így van írva: *teremteyet*. Ha a *teremt* melléknévi igeneve *teremteü* volt, akkor a birtokragos alakja természetesen *teremteüe*** és ebből közvetlenül igen könnyen fejlődhetett *teremteje*, úgy, hogy az *ü* ajakartikulációja redukálódott. Az *ü* hangnak az artikulációja ugyanis meglehetősen különbözik ugyan a (*í*) *j*-étől, de a *teremteü*-beli *ü* és a *teremteje*-beli *í* akusztikai benyomása nagyon közel áll [ez pedig igen gyakran szokott hangváltozás alapja lenni, vö. PAUL: Prinzipien der Sprachgeschichte 47. s k.]. Ugyanígy lett természetesen a mélyhangú *adaüa* > *adaja*. Az idegen eredetű *apró*, *tinó*, *szőlő* stb. szavaknak az *apraja*, *szőleje* alakjait aztán akár *apraya*, akár *aprayaból* lehet magyarázni. Ugyanez a magyarázata a *Krakkó* — *Krakkai* (< *Krakkau*, *Krakkau*), *Jászó* — *Jászai*, *Kálló* — *Kállai* szópároknak is.

Hogy az *adaja*, *teteje*, *ideje*, — *Krakkai*, *Kállai* stb. szavak csakugyan *-u*-, *-ü*- > *-j*- hangváltozásnak köszönik eredetüket, legjobban bizonyítja az, hogy a most elmondottak alapján igen egyszerű magyarázatát kapjuk a *borjú* — *borja*-féle szópár keletkezésének is.

Említettem, hogy *nő*, *fő*, *hattyú* szavak korábbi **neü*, **feü*, **hateü*-ből erednek, mert csak így magyarázható meg a rokonnyelvi *ex*-nek *ő* és *jú* megfelelése. Az imént elmondottakból meg az követ-

* Az eddigi fölfogás szerint *tetev* > *teteü* > *tető*, *tov* > *toy* > *tó* [TMNy. 322], tehát a *v* „vokalizálódott”. Hogy ez az elmélet mennyire tarthatatlan, azt legjobban mutatják azok a példák, a melyeket Balassa bizonyítására a TMNy. 319. oldalán fölhoz: *bös* — *bov-em*, kfn. *stró* — *strawes*, *blá* — *blawes*. A dolog ugyanis úgy áll, hogy ezekben *u* a *v*-nél eredetibb hang, a *boys* > *bös* [vö. görög βούς] és *boiem* < *bovem*; ugyanígy lett *strawes*, *blawes* > kfn. *strawes*, *blawes*. Tehát nem a *v* vokalizálódott, hanem *u*-ból lett intervokális helyzetben *v*. Hogy a magyar *v*-tővű szavak eredeti véghangzója *u* volt, mint az idézett németeké, legjobban mutatják az ilyen párhuzamosan fejlődött szópárok:

kfn. **falu* > *falo*, *falyes* > *falves* [mai *Falbe*]

magy. **falu* > *falu*, > *falva* [mai *falu*].

** Hogy a HB. beszéd *teremteve* szavát *teremteü*-nek kell olvasni, azt még lesz alkalmam bizonyítani.

kezik, hogy a nő (< *neü) szónak teljesen hangtörvényszerű alakja neje (< neüe), a hattyú (< *hateü) szónak pedig ugyancsak hangtörvényszerű és nem analógikus eredetű birtokragos alakja hattya. A hateüből ugyanis előbb hatejanak kellett keletkeznie. Mivel az -eja- szótagok etymologikus értékű j-je összeesik az e és a hangok közé eső glide-dal, ennek a szónak további fejlődése összeesett a Dorothea szóéval: az a-nál kevésbé öblös e > e, majd az előtte álló t-vel kölcsönös hasonulás útján tty-vé vonódott össze. Ugyanígy kell fölfognunk a hosszú, hosszú ~ hosszas alakpárok viszonyát is (másképp Mészöly, MNy. VI, 209).

Röviden: a mint a *teteü szónak teteje birtokragos alak felel meg, úgy kell, hogy a *vareü szónak vareja birtokragos alakja legyen; az utóbbiban azonban az ea szótag továbbfejlődött, mivel különböző öblösségű vokálisok kerültek egymás mellé. Azokban a nyelvjárásokban, a melyek a visszás diphthongus u-ját redukálták [a] szerint], ugyanilyen a birtokragos alak: vari-a > varija > varja. Melich a köznyelvi sarjút a szlov. *šari plur. alakból származtatja [NyK. 27:453], ennek szabályszerű birtokragos alakja tehát sarja (< šarija), ilyenformán ebben a szóban az ű-nak analógikus úton kellett létrejönnie [varja: varjú = sarja: sarjú]. A *szom-iuh (szomjú) szóban az eredeti *iü diphthongust még egy h is követte, de láttuk, hogy az ilyen h az öblösség elvének az érvényesülését nem akadályozza, mert a mint de hiszenből lehet dejszen, úgy lehetett a szom-iuhasból is szomjas.

Most azután sorát keríthetjük azoknak az ű-enyészto szavainak is, a melyekről eddig még nem volt szó; magyarázatra szorulnak még a fattyú — fattyazik, borjú — borjas, gyapjú — gyapjas és lassú — lassan szópárok.

Az elsőről folyóiratunk múlt évfolyamában [MNy. VIII, 167—172] azt bizonyítottam (első sorban jelentéstani és nyelvtörténeti érvekkel), hogy eredeti alakja *fateü-, a mely alak a *fateü-ág és *fateü-hajtás (fató-ág, fattyúhajtás) összetételekből vonódott el. Alexicsnak az ellenvetései (MNy. VIII, 365), a melyekre különben már választam, az említett hangtani tények után ennek a szószármaztatásnak még kevésbé árthatnak.

Szándékosan mellőztem eddig a borjú és gyapjú szavakat. Visszás diphthongusos alakjait eddig csak olyan szavaknak mutattam ki, illetve rekonstruáltam, a melyekben a köznyelvi -ju- szótagnak a népnyelvi vagy régi alakváltozatokban é vagy i felel meg: varjú ~ vari, tyúk ~ tik stb. A borjú és gyapjú szavak ű-enyészto, a mi arra enged következtetni, hogy a birtokragos borja, gyapja korábbi *boreüa, *gyapeüából lettek; persze ennek a következtetésnek akadálya, hogy sem a borjú, sem a gyapjú szónak nem került elő eddig az elmondottak után várható *bori vagy *gyapi alakja.

A *borjú* szó történetére fontosnak tartom az 1211-ből való *Bureau-ohul* 'borjú-ól' (Oklsz., NyK. XXV, 156) adatot, a melyet az idézett *aszeu*, *hoszeu*-féle adatok miatt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Kétségtelennek tartom, hogy ez esetben is **boreu* > *boreu* > *borjú* fejlődéssel van dolgunk. Hogy az idézett *bureau* hogy viszonylik az átvett bolg.-török **buraʒu* alakhoz (vö. MSFOu. XXX, 51), nem tudom eldönteni. A *gyapjú* szónak **gyapeu* alakjára nincs adatom (első adat Beszt. Szój.), de figyelembe véve, hogy m. *borjú*: *gyapjú* = bolg.-török **buraʒu*: **ʒapayǰi*, a fejlődés párhuzamosságát valószínűnek tarthatjuk.

A fejezet élén felsorolt *ű*-enyésztő szavak közül még csak a *lassú* ~ *lassan* szorul magyarázatra. Ez más elbírálás alá esik, mint az eddigi alakok, mert nincs (és nem is volt) olyan alakja, a melyben *j* előzi meg a szóvégi *-ű*-t. Nem lehetetlen, hogy a *v*-tövéek közé tartozik (a MUSz. 684 szerint elhomályosult igenév, bár e föltevést az azóta előkerült rokonnyelvi adatok nem támogatják: vog. É. *lāsəl*, K. *lāśəl*, P. *loāsəl*, T. *lēcāl* 'lassan' Szil. 56 | oszt. *lašijən* id.), s ez esetben *lassan* ebből való lehetne: *lasyan* (mint a *tolla* < **tolja*).

A két *ű*-enyésztő melléknév közül az elsőről (*szörnyű*) nem tudok kielégítő magyarázatot adni, a másodiknak ugyanolyan okokból keletkeztek a *könnyű* — *könnyen* alakjai, mint a *lassú* — *lassan*, eredeti alakja: *könyű* (töve: **kőny-*); *kőnyebb* > *könnyebb* és ennek az alaknak hosszú *ny* hangját analógikus úton belevitték a ragtalan alakba is (de nem az egész nyelvterületen, vö. TMNy. 349).

Az *ű*-enyésztő szavak kérdésének a megoldását ezek után a következőkben látom: 1. A *borjú*, *fattyú*, *gyapjú* *hattyú*, *hosszú*, *ifjú*, *szomjú*, *varjú* (s talán *fuggyú*) szavak utolsó szótagja **eʒ*, **ʒu* visszás diphthongusból fejlődött; a *sarjú* szó *ű*-ja analógikus eredetű; a *lassú* szóé pedig *u*-ból ered; 2. a hangzóköz *u* (*u*) hang az első kilencz esetben redukálódott: *hateʒa*, *vareʒa* > *hateja*, *vareja* [vö. *teteʒe* > *teteje*]; majd ezekből lett *hateja*, *vareja* és *hattya*, *varja*; a *lassú* szó *ű*-ja még *u* korábban hasonult.

(Folytatjuk.)

KRÄUTER FERENCZ.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXVIII.

Mindavval, a mit Kazinczy hosszú fogságában a német nagy költők újító harcából, nyelvtudósoktól és esztétikusoktól tanult, mindavval, a mit nemzetünk ízlésének, nyelvének finomítása céljából maga elé tűzött, éles ellentétben volt az a maradi irodalmi felfogás, a mely épen hazakerülésének idejében kezdett a Debreczeni Gramma-

tica tanításai útján jobban-jobban általánosulni. Csupán azon felfogást értem, mely a nagyobb és jórészt tudománytalan olvasó közönségnek szánt irodalomból mindenféle idegenszerűségnek s új szóknak tökéletes kizárását óhajtotta, azt a debreczeni, majd sárospataki felfogást, a mely németes ízlésről, soloecismusokról egyáltalában nem, új szókról pedig csak az analogia legszűkebb korlátai között akart hallani, elijedvén mintegy a Mészárosok és Bartzafalviak határt nem ismerő buzgalmától. Egyéb — tudományos és közigazgatási — téren ugyanis szinte visszahatás nélkül folyt az újítás. Molnár János Fizikájától (1777) kezdve Dugonics Tudakosságán (1784, 1798), Benkő—Földi „természethistoria“ könyvein (1781, 1801) és Varga—Kovách csillagászati és vegytani munkáin (1801, 1807) át egész a Helmeczy—Bugát-féle Szócsintanig majdnem zavartalanul készül a magyar „Tudományos műnyelv“, s ha itt ott felhangzik is ellene néhány szó, súlya a nyelvújítási harcban nem érezhető, sőt ennek tűzvonalan kívül is esik. Nem is említem a nyelvtani „mesterszó“-kat, melyeknek nagy tömege miatt még az orthologusok kátéja, a Debr. Gramm. és sok helyen „merő homálynak tetszik“, úgy hogy szükséges, hogy a használója a Deák nevezetjikkel együtt rendel kijegyzett Mesterszókat . . . előre olvassa meg jól és nyomja bé elméjébe“ (XXVI. 1.). A curialis stilusnak, a közigazgatás és bíraskodás nyelvének magyarosodása az 1790/91. évi 16. és az 1792. évi 17., végül 1805. évi 4. törvényezikk alapján szintén rohamosan indul meg s néhány apróbb kísérlet után Georch: Honnyi Törvényében (1805), Peretsényi Nagy Értekezésében (1806) majd a vármegyei „küldettségek, tagzat“-ok által készített Tiszti Szótárakban teljes gyűjteményét találhatjuk nyelvünk e nembeli szókinsének. Bár a Hasznos Mul. többször ki is kel a törvényes szóknak erőszakos magyarítása ellen (1806: 51. 1. *Törvényes szók* és ui. 134/5, 142/4. II. *Vélekedés a' Curialis Stilusnak fordításáról* czímmel Révainak okosan érvelő módján), nem a magyarosítást ítélte el, sőt visszaigazít a Verancsics—Veres-féle szókinsre. Szóval, e törvényadta hatalommal végbemenő újítás is csak érintette a nyelvújítási harc körét, anyagot hozzá csak kis részben szolgáltatott. Ezt is meg a tudományok nyelvének megmagyarosítását inkább örömmel üdvözölte az érdekeltek kis csoportja.

A küzdelem ugyanis — a melynek a Debr. Gramm. majdnem olyan fontos határkövét és új megindulópontját jelzi, mint a Mondolat — nálunk is, mint a németeknél csak a költői irodalom újított nyelve, köznapitól eltérő dictiói miatt folyt. A kérdés azonban, a mely körül a harc megindult, már nem az írók újító jogának és egy dialectus fölényének a kérdése volt, mint Adelung és Wieland csatáiban, hanem az: *eredeti vagy fordított művek által vihetjük-e előbbre a nemzeti nyelv ügyét, s valóban szük-e a magyar nyelv annyira, hogy a*

fordításokban, melyek ebben az időben szépirodalmunk főanyagát tették s először ekkor tódultak irodalmunkba, *szükség van „idegen foncsikák“-ra*. Mészáros, Kónyi és Bartzafalvi éppen erre a szűk szókincsre való tekintettel rakják teli műveiket új szókkal; 1772-től 1787-ig — a mely időszakot méltán nevezhetnők a nyelvújítási harc kezdőkorának —, érzékeny tartalmú olvasmányok nyújtása mellett főleg a *nyelvbővítés* a cél. A Magyar Músa 1787. évfolyamában 1786. czímmel megjelent leoninus vers ez ellen a nyelvbővítés ellen kel csak ki pendentjaként Bartzafalvi visszavonó levelének (M. Hirm. 1786: 561—76) összeállítván a Szacs vay—Bartzafalvi-féle, 1785-től a Hirmondóban útnak eresztett új szavakat* Báróczi idegenszerűségeit, tehát a stilusújítást észre se veszi. Az orthologia nyilvános megnyilatkozásának ezen első fecskéje azonban csupán a hirlapokban tudta föltartóztatni az újítás előrenyomulását, 1788-ban már Szacs vay is igen ritkán használ Kurirjában új szót, mely végül 1804—5-ig majdnem egészen kiszorul belőle. Milyen csekély hatása volt azonban egyéb téren ennek a felszólamlásnak, maga a Magyar Músa 1787-beli 55. száma mutatja legjobban, a hol „A' Magyar Közönséghez edgy Magyar“ mintegy válaszképen szólva az előbbi leoninusokra azok mellé áll, „a' kik a' Magyar nyelvet bővíteni készek“, azok ellen, a kik azt tartják, hogy „Tsak szebb leszsz a' mi van 's *nem bővül* meg soha“. A fordításokban főleg szerinte kevésre mehetünk „Ha abban tsak szokott szót tehetünk“; igaz bolondság új szót csinálni, a hol „szokott szót“ lehet találni,

De bezzeg az ám a' dolog bökkenője,

Hogy rövid a' Magyar nyelvnek lepedője.

Ezért vagy új szót kellett csinálni, vagy szót szaporítani. Tudós magyarok gyülekezetére akarja bízni az új szócsinálást, s „szótár formájába“ való kiadását. A nyelv szűk volta elleni panasz tehát ugyanott hangzik el, a hol a nyelvbővítést támadják. Szinte hajlandó vagyok e két verset az újítás és maradiság első, gyöngye mérkőzésének tekinteni. Bartzafalvi elhallgat, de barátjai Gellei József, Dugonics, Göböl terjesztik, fejlesztik új szavait, melyeknek életét csak biztosították Batsányi* e szavai ugyancsak a Magyar Musa 1787. évfolyamában (70—72. sz.) és a Magyar Museumban A' Fordításról szólóban: „nem lehet mindazonáltal a' Fordítónak vétekiül tulajdonítani, ha az eredeti — írásban található új dolgokat, gondolatokat ő *új szókkal* fejezi-ki. Ez korántsem rontja, sőt gazdagítja nyelvünket“ (1788: 13.) Batsányi az első, a ki Gatterer nyomán észreveszi az Erkölti Mesék és Levelek *soloecismusait*, s bár szenvedhetetlen hibáknak tartja ezeket általában, Báróczi idegenszerűségeit, mivel „olgy szerentsésen loptak-bé nyelvünkbe némely idegen szép-

* Vö. Tolnai V., Nyr. 28 : 210.

ségeket, hogy azokat az olvasás közben csak észre-is alig veszed 's nem is mint újságokat, hanem kedves óságokat úgy nézed* nyereségnek tartja.* Mint láttuk, Kazinczy az új szók iránt tartózkodó, az idegenszerűségek iránt szinte rideg ebben a korban úgy, hogy szerkesztőtársa többet használt a nyelvújítás, mind jobban-jobban szélesedő, hónapos írásokba (Uránia (1794.) A' Pesti Magyar Társ. Kiad. (1792) és A' Magyar Játék-Színbe is (1793) behatoló ügyének, bár Kazinczy Báróczit követve, maga is úszott szinte észrevétlenül az áramlattal.

Ennek a folyton erősödő mozgalomnak, mely Földi kéziratban maradt Nyelvkönyvében** — mint nemrég kimutattam — igazolást, iránymutatást is nyert éppen a belőle készült Debreczeni Grammatica (1795) az ennek alapján álló Szaklányi—Hunyadi-féle Magyar Mercurbeli (1795) gúnyirat és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Első Darabja (1796) állta néhány évig látszólag sikeresen útját. Ez az első erősebb mérközése a már már két táborra oszlott íróiunknak a nyelvújítás kérdésében; az orthologusoknak győzelme azonban csak olyan volt, mint csekély gát egy folyton dagadó folyam előtt, mely ideig-óráig föltartóztatja a habokat, de csak azért, hogy annál nagyobb erővel zúduljanak később tovább. A XIX. század legelején Peretsényi Nagy eposzszerű versei, Wandza Busongó Ámora, Folnesics Alvinája Bartzafalviével vetekedő új szóáradattal öntötte el szépirodalmi nyelvünket. Sőt az orthologusok vezére, a debreczeni társaság ellen a hazatért és német hatás alatt, lassanként szélső neologüssá alakult Kazinczyban vezére támad az eddig vezető nélkül szűkölködő neologusoknak is; ez 1803-tól 1814-ig leveleiben, munkái elé írt értekezéseiben csak azokat a gátakat döngeti, a melyeket az előbb említett orthologus bírálatok állítottak a nyelvfejlesztés, szépítés útjába. Hiába a „Jutalomfeleletek“ (1806) mérséklésre intő hangja, Révainak az újításra nem szoruló régi nyelv tisztelétét hirdető tanításai, az Adelungianus Pápay Sámuel állásfoglalása (1808), Kazinczy maga is merész szófaragó lesz, mikor sikerül neki Széphalmon kívül Pesten is a neologismusnak csomópontot teremteni. A debreczenin és sárospatakin kívül új központtal megszaporodott orthologia azonban még mindig erősebb, s a Tövissek és Virágokra (1811) mintegy feleletképen Veszprémből elindult Mondolat (1813) bár

* Batsányi idézett értekezése a Músában kissé bővebb, s erősebben kel ki „némely Újjítóknak szokások“ ellen, kik az ő tsupa *vény-mény, vány-mány, dilem-dalom* végezetű, 's több efféle két ölnyi hosszúságú idéten szavaikkal rútítták könnyű folyású nyelvünket.“ (M. Músa 569.)

** E nyelvtan nyelvújításra vonatkozó tanításai itt-ott Batsányi-Gatterer említett nézeteivel is egyeznek. Bizonyos, hogy Földi, mint a Músa munkatársa, ezt az értekezést is jól ismerte.

durvább fegyverekkel, mint a Magyar Músa 1787-ben, a Debr. Gramm. 1795-ben újra útját állja a haladóknak. Ezt a követ, melynek talán legnagyobb súlya volt azok között, a miket az orthologia a nyelvújítás útjába hengerített, mivel az avatatlanokat elhallgattatta, a „jobb fejeket“ pedig legalább egy időre mérsékletre bírta, ezt az akadályt mondom, már a szócsinálás újabb vezérei, a Kazinczyért rajongó Szemere, Helmezy távolítják el. A neologusok tábora megnő, s a mi ezután történik, az már a neologia lassú, de biztos előnyomulása a győzelem teljes kivívásáig 1825-ig, viszont az orthologia fokozatos elcsendesülése. Nyelvújításunk történetében, melynek az 1770 és 1825. évet tehetjük határmesgyéül az 1787., 1795. és 1813. év jelent eseményszámba menő mozzanatot, meg-megújuló kiinduló pontul szolgálva erősebb és erősebb újító áramlatoknak, melyek 1820 körül az orthologus törekvéseket körülbelül félszázadra visszaszorították.

Ezek az orthologus törekvések először a Debr. Gramm.-ban nyertek részletes s a kor színvonalán álló tudományos kifejezést. A *Magyar Nyelv Regulái ellen* (l. Analogia) *tsináltt Új Szók* című V. Toldalék (304—332) főleg Bartzafalvi és Dugonics szavainak, mint *állomány, asztallag, felület, ügyész, gömb, mondotat* stb. szabálytalanságát mutatja ki; egynehány jelentésváltoztatás ellen emel szót, melyek többek között Kazinczynak is szólhattak, pl. a *beiktatni* szó instellare, *személyesen* határozónak in persona jelentése ellen, valamint a Rajnis—Földi ajánlotta csillagászati *hónapnevek* ellen, a melyekkel tudvalevőleg Kazinczy is szívesen élt régebbi műveiben. Alkalmasint Kazinczynak is volt adresszálv a következő Földi Nyelvkönyvből átvett jegyzet is: „Királyné, Biróné, Hadnagyné 'sat. megrövidített szók és ezek helyett állanak: Király Nője, Biró Nője 'sat., azaz Felesége. — *Hertzegnék*, e helyett: Hertzeg Kisasszonych; nem utolsó hiba; *Barátném* pedig éppen szenvedhetetlen; miért nem *Barátom-Aszszony*? mint Komám-Aszszony“ (19). E grammatica Előljáró Beszédében lép föl először az orthologusoknak „*Nyelvünk* rútitására s *rontására*“ vonatkozó vádja. „Illyen lett a' szükségtelen és helytelen új Magyar Szók tsinálása . . . és az által sok ollyan Szókat iktattak-bé Nyelvünkbe, a' melyek rész szerint szükségtelenek, rész szerint igen vadak és alkalmatlanok; de a mellyekkel még is már sokan ékkesség gyanánt élnek . . . az igaz Magyar füleknek botránkozására“. A tudományokban „hasznos sőt kellőnek tartja az újítást, de egyéb téren az idegen szókhoz való ragaszkodást ajánlja, mert „nem is olly könnyű jó, új Magyar Szókat tsinálni, mint gondolhatná valaki. Sokra kell abbann vigyázni, hogy a Nyelv természete meg ne sértődjék“. Már, ezekben az elvekben is fölfőlesillan Gottsched—Adelung felfogása, ítélkezése az erőszakos újítókról: „setzen sich über allen Sprachgebrauch hinaus und wagen die seltsamsten . . . Neuerungen, welche oft desto auffallender sind,

je seltener gründliche Sprachkenntnisse gemeiniglich unter den Schriftstellern zu sein pflegen“ (Magazin 3:55), vagy az új szók sikertelenségére és az analogia fontosságára nézve ui.: „noch kein Schriftsteller irgend etwas in der Sprache mit Erfolg erfunden hat, d. i. was nicht auf leichten und richtigen Analogien beruhet“. Adelong tanulmányozására, ismeretére vallanak még inkább az új szók bonczolgatásai az V. Told.-ban, a képzők jelentésének, a tőszók mivoltának vizsgálgatásai. A különbség Adelong nyelvtanai és a debreczenieké között a szóújításra nézve abban van, hogy a Debr. Gramm. megszorítja a Magazin és Lehrgebäude (1782) azon álláspontját, mely az „előadás fentebb nemében“ szabadabb kezet ad a költőnek és fordítónak; a magyar grammatika ezt a distinctiót nem teszi meg.

A mit azonban az idegen szólások áttünetéséről a debreczeniek ugyancsak az Előlj. Beszédben elmondanak, s a minek éle bizonyosan nemcsak a Kartigám, Svédi Grófné és Hallónak boldog estéje-féle fordítások ellen, hanem Báróczi, sőt az Idylliumok és Bácsmegyey idegenszerűségei ellen is irányult, s a mivel leginkább állott ellentétben Kazinczynak fogsága után maga elé tűzött nyelvszépítő czélja, teljesen födi, sőt részletezi Adelong tanítását: „Rútítására 's rontására szolgált Nyelvünknek — mondja ugyancsak az Előljáró Beszéd — továbbá az is, hogy az írók és fordítók a magyar nyelv „egygyűgyűségétől, természeti szépségétől messzire távoztak, és sok erőltetett, homályos, és idegen Nyelvek természetéhez alkalmaztatott szóllásformáit hozták-bé a Magyar Nyelvbe“ nem akarván megmaradni a nyelv „természeti egygyűgyűségében; a melyben áll pedig annak valóságos szépsége, hanem szokatlan, idegen, és azért dísztelen színekkel találták azt ékesgetni“. Ezek a fordítók ugyanis azt gondolták, „hogy úgy lesz szép a mit írnak, ha azt nem a köznép Nyelvéhez alkalmaztatják: holott nints annál bizonyosabb, hogy a Magyarok között, még eddig ugyan, a Köznépnel vagyon a tiszta Magyarság“. A köznép beszédének sokak által fölhányt bárdolatlansága, durvasága, alacsonyysága nem a köznép beszédét illetik, csak azon dolgokat, a melyekről a köznép beszélni szokott: „fordítsa tsak valaki a Köznép beszédének módját, illendőképpenn elrendelve, derék dolgoknak előadására úgy, hogy semmi idegen és erőltetett tziírázatokkal ne éljen: meglátja maga is, mely szép, világos, és magát kedveltető tiszta Magyarság leszen az“. Ezen előlj. beszéd szerint „akármely derék és magas dolgokat is, elő lehet a Köznép Nyelvén adni, és hogy nem is jó Magyarság az, a Köznép könnyen meg nem ért“, hisz a vallásbeli dolgokat mind megérti, ha „egygyűgyűen és világosan adatnak elő“. Persze úgy előadni a dolgokat szerintük sokkal nehezebb, mint „tziíránn, tsűrve-tsavarva, és sokaknak ítélete szerint, felségesen adni elő“. Az az igazi nyelvművész ítéletük szerint, „a ki a magas gondolatokat

is, a Köznép Nyelvén ki tudja magyarázni“ Annak, hogy az idegenből fordított könyvek „homályos, erőltetett Magyarsággal, a Magyar szájábann soha nem forgó idétlen szóllások formáival tellyesek“, az az oka másrészt, hogy szóról, szóra, ígéről igére fordítanak, miáltal „Nyelvünk nyakát sokszor ki kell tekernünk“. Mindebből pedig az következik, „hogy a Magyar Nyelv gyarapítására 's ékesítésére, nem csak nem elégséges, hanem még eddig alkalmatlan eszköz is az, hogy mennél többen írjanak 's fordítsanak Magyar Könyveket, mert megeshetik, a minthogy eddig meg is esett, hogy azzal még kárt tesznek a Magyar Nyelvnek annak rontására és rütítésére szolgálván“. Ezek a kijelentések, bírálatok, melyeket itt-ott az ldylliumok írója is magára vehetett, teszik a magvát annak a „debreczeni-ség“-nek, mely ellen Kazinczy — sokszor túlzott hévvel, gyűlölettel — küzd egy egész évtizedig, mint egyrészt saját törekvéseivel tanításainak elrontása, meghamisítása, másrészt saját törekvéseivel homlokegyenest ellenkező nyelvfejlesztő irány ellen. Földi, mint láttuk Gedike—Wielandianus s nagy elméktől várja a nyelv pallérozását, a Debreczeni Gramm. még Adelungnál is Adelungabb. Ez egy nyelvjárásban, de kiváló írók kiművelte nyelvjárásban, az az „együgyű“ nép nyelvében találja a tökéletes nyelvet, mely fejlesztésre nem szorul.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

NÉVMAGYARÁZATOK.

A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink. A német *Theudobald*-ból eredő *Theutbald*, *Thiotbald*, *Theobald* formák közül az utolsó a magyarban is használatos volt. A név több alakban előfordul. Az 1111. zabori oklevélben: *Thebaldus* sumugiensis comes szerepel, a kinek nevét Kálmán király arbei oklevele *Theobaldus*-nak s az 1113. zabori oklevél *Teobaldus*-nak írja. MELICH JÁNOS szerint, a kinek szláv jövevényszavainkról szóló művéből vettem az eddig mondottakat is, a *Thebaldus* névalak szlovén közvetítéssel kerülhetett hozzánk, éppen úgy, mint a *Leonhardus*-ból származó *Lénárd* (vö. *Teofil*: 1079—80. *Tefil*). A *Teobald* másik magyar változatának: *Tibold*-nak a származtatásánál MELICH a német *Thiobold*, *Thibold* formákra és a *Lípót* < német *Letpold*, *Litpold*, *Leopold* fejlődésre utal. *Tiboldus* egy Németországból Géza idejében bevándorolt előkelő úr és a tőle származó nemzetség neve. *Tibald*, *Tibold*-családot a Csánki-féle Tört. Fölldr. Vas megyében említ. Mint helynév előkerül Borsodban: *Tibold-Daróc* és Udvarhelyben: *Tibód*, eredetibb *Tibold*. Van a névnek a magyarban *Tibád* formája is (lásd MELICH). Ezt hangtani szempontból úgy fejthetjük meg a *Tibald* alakból, hogy mikor nyelvünkben a rövid nyílt a eltűnt, a *Tibald* végső

szótagjának a magánhangzója egyik-másik nyelvjárásban á-vá lett,* az *l* pedig kiesett, mint például *Kálmán* > *Kámán*, *Vált* > *Vátban*. A *Tibód* és *Tibád* nevek rövidítése a valószínűleg kicsinyítőnek tekintett *d* elvetésével a *Tiba* személy- és helynév Ung megyében. Ilyennek kell tartanunk az 1240. *Tybo* (olv. *Tibó*) személynevet is (OklSz. Petős).

Még egy alakot öltött a név, már magában a magyarban. Tudniillik magyar ajakon a hangrendi összhangba ütköző *e* eltüntével a *Teobaldból* *Tobald* lett. *Tabald* ~ *Tobald* keletkezhetett a *Tebald* első szótagjában levő *e* illeszkedésével is. Ennek felel meg *Tabód* tolnamegyei helynév a maga régi formájában; a pápai tizedlajstrom *Tabol*-, *Tobold*nak írja.

Bihar megyében 1314. *Tobul*, 1421., 1487. *Thobol* néven tűnik föl egy helység; Szatmárban pedig 1335. *Tubultheleke* birtokot említenek (uo. 1439. *Thybateleke*). Ez szintén a *Toboldra* vihető vissza; a nyelvérzék ugyanis a *d*-t kicsinyítő képzőnek fogta föl és elhagyta. Ez a csonkitott alak a Czinár-féle tárgymutató szerint csakugyan előfordul mint férfinév 1216-ban; *Thoboly* 1475., 1485. k. biharmegyei (komádi) család. Az *l*-t követő végső mássalhangzó elhagyását különben látjuk például az *Ensel* > *Anselm* alakulásnál is (MELICH). A *Tobol* kicsinyítőjének vehető az abaújmegyei 1411. *Thobolka* helynév; a megye egyik családja 1437. a *Thobolka* (kispocsaji) nevet viseli; valószínűleg azonos vele az 1488—9. föltűnő *Tobolkai*-család; vö. *Péterke* (1268. k., Paris et Petur filii *Peturke*, Zala Okl. I. 52), *Petke* (1240. k., OklSz. Péntek), *Benke*, *Póka*, *Jánka*, *Szombatka* stb.

A *Tobald* : *Tabald* : *Tabódnak* éppen olyan rövidített formája *Taba*, mint a minő *Tibold* ~ *Tibald* : *Tibód* ~ *Tibádnak* a *Tiba*. *Thaba* a tihanyi apátság népeinek 1211. összeírásában egy somogyi jobbággy neve (uo. *Thiba* szintén somogyi jobbággy). Zalamegyei nemesek neve gyanánt találkozunk vele később: 1371. *Michaelem Paulum ac Petrum filios Taba de Fanchka*; a Tört. Földr. öt családot sorol föl Zalában, mely a *Taba* nevet viselte; egy ilyen nevű család birtoka 1441. *Tabazeg* (a Tört. Földr. szerint: a mai *Tuboly*: *szeg* ²). Mint helynév előfordul Tolna megyében: 1305., 1500. *Taba*; 1357. *Possessio Thaba* — a fönt tárgyalt *Tabód* vidékén.

A *Taba* (*Toba*) tovább csonkult *Tab* (*Tob*)-bá, mint *Ladislaus Láddá*, *Lompert* (*Lambert*) *Lomppá* (1272., OklSz. Fekete), *Tadeus Taddá* (1240. k., OklSz. Cseklye), *Pósa Póssá*. A *Thob* nevet viseli 1211. a tihanyi apátság egy somogyi jobbággya; *Thab* (magasi) vas-

* A német *Girald*, *Girold*, *Geroldból* (MELICH) lett *Giród* (1400. Tothfalu al. nom. *Gerod*, Szatmár) < *Gerold* ~ *Girold*, *Girolt* (1410, *Gyrolt*; 1475. *Gyroth*, Közép-Szolnok, ma Szilágy, Ér-G.), de egyszersmind *Girált* (1487, *Geralth*, Sáros) és *Gerált* (1427., 1476, *Geralth*, uo.) is.

megyei család 1480. (Tört. Földr.). *Tab* helynévképen Somogyban és Nógrádban kerül elő; az elsőnek okleveles alakjai: 1320. *Tob*; 1385—6. *Thab*; 1435., 1436. *Tab*, *Taab*; 1449. *Thab*; a másodiké: 1327., 1330. *Tap*, *Tab*; 1391. *Taab* (ma Alsó- és Felső-*Tab* puszták). A kicsinyítő -d-vel való továbbképzését megtaláljuk *Tabd* fehérmegyei helység nevében: 1488., 1504. *Possessio Thabd*, ma *Tabdi* puszta.

A *Taba* ~ *Toba* név $i > j$ képzős possessivuma (esetleg deminutivuma) tűnik föl a vasmegyei *Tobaj* (1478. *Thobay*) helynévben, a melyhez az 1428. *Thobayd* adat szerint a -d kicsinyítóból fejlődött helynévképző is hozzáragadt. Ebben a bővült *Tabajd* formában állandósult egy fehér- és egy baranyamegyei helység neve; az előbbinek régi formái: 1237. Terra *Tubogd*, ugyanez Czinárnál *Toboyd*; 1337., 1455., 1493. (Pest m.-hez sorolva) *Thobayd*; 1388. *Possessio Tobayd*; 1396., 1422., 1502. *Thabayd*; a baranyamegyeinek a névalakjai: 1470. *Thabaydy*, *Thobaydy*, *Thobayd*, *Thopayd*; 1475. *Thopayda*.

PAIS DEZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Unokatestvér, unokahúg, unokaöcs (vö. MNy. 3:90). Ezek a rokonsági szavak nyelvünk újabb fejleményei, történetük csak valamivel nyúlik vissza száz évnél messzebbre. Legrégibb szótáraink a *patruelist* még csak körülírással fejezik ki, így még Mártonnál (1799) is: *Geschwisterkind*, két testvérektől származott gyermekek; *Neffe*, 1. unoka, 2. a' testvérem fíja; *Nichte*, testvérem leánya. Az irodalomban, eddigi tudomásunk szerint, a XVIII. sz. utolsó évtizedében kerülnek elő az *unokatestvér*-féle összetételek. Íme egypár adat, a mit hamarjában idézhetünk: „Egy *unoka hugát* ajánlatta nékem (feleségül)“ (D'Arnaud—Harsányi Sámuel: Érzékeny mesék, 234. l., 1794). „A' Generál *Pischegrütől* Gen. *Steinhoz* által küldetett jelentést, a' melly *Mária Thérésianak*, a' 16-dik *Lajos leányának* az én *Unoka Hugomnak*, és a' *Bourboni Familia-beli több Printzeknek* és *Printznéknek* ki-adattatásokat illeti, az én *Hadi Cancelláriám* közlötte véllem“ (Magy. Merkurius, 1795:946). „*Unoka ötsém* az, ki volt *Kapitánnya*, | *Tudtam e' rossz híren az elméjét hánnya*“ (Gvadányi: Ünalmas órákban való időöltés, 38. l., 1795). „*Valóságos nehezteléssel hallottuk szerentsétlen Unoka- | ötsédnek idő előtt halálát*“ (Magy. Merkurius, 1795:1062—63, uo. 1107, úgyszintén 1796:1555, 1798:140). Szótárban legelőször Mártonnál vannak meg. S itt helyre kell igazítanunk Simai Ödönnek azt az állítását (MNy. 3:90), hogy egyedül az *unokatestvér* van meg nála (a *Geschwisterkind* fordítása s hogy a többi összetétel csak a XIX. század vége felé kerül szótarba. Mártonnál 1803-ban már megvan az *unokaöcsém* (Neffe, 1. st.

Enkel, unoka, 2. st. Bruderssohn od. Schwestersohn, *unokaötsém*) és *unokahúgom* is (Nichte, valaki férjfi v. fejeárszemély testverjének leánya, meine Nichte, a' testvérem leánya, *unoka húgom*). Ettől kezdve minden szótárjába bekerülnek, legfőljebb egyik-másik marad el. Legteljesebben megvannak az 1823-ikiban; *Geschwisterkind* alatt bő értelmezéssel minden efajta rokonsági esetet főlemlít. *Neffe* alatt megvan *unoka ötsém* s csak *Nichte* alatt van a régi, körülírással értelmezés (nem tudni, miért!). Jóval későbbi az *unokafivér* és *unokanővér* összetétel. Ballagi (1847) a *Cousint* így fordítja: *fiunoka-testvér* (unokabátya, unokaöcs), a *Cousinet* pedig így: *nőunokatestvér* (unokanéne, unokahúg); 1881-ben (német-magyar szótár) azonban már: *Cousin, unokafivér* s *Cousine, unokanővér*.

Hogy került az összetételbe az *unoka*? Magyaros észjárás szülte-e az *unokaöcs*, *unokahúg* stb. összetételt, vagy német hatást kell bennök keresnünk? Talán nem családunk, ha az utóbbira gondolunk. Adelung szótára (1811) ezt mondja: *Neffe . . . ein vorzüglich im Oberdeutschen übliches Wort, einen Enkel, d. i. des Sohnes oder der Tochter Sohn, ingleichen des Bruders oder der Schwester Sohn zu bezeichnen; Nichte . . . ein Wort, welches das Fämininum von Neffe ist, des Bruders oder der Schwester Tochter, ingleichen des Sohnes oder der Tochter Tochter zu bezeichnen. Szóval ezek a szavak akkoriban unoka és unokaöcs, illetőleg unokahúg jelentésben egyaránt használatosak voltak. (A NySz. szerint a régi magyar nyelvben *unoka* jelentett *Neffe*-t is; igaz ugyan, hogy erre a jelentésre csak egy adata van a DomC.-ból.) E kettős jelentés okozhatta azt, hogy a magyar tágabb értelemben vett *testvért*, *öcsöt*, *húgot*, stb. az *unoka* előtaggal toldották meg s így keletkezett az *unokatestvér*, *unokaöcs*, *unokahúg*.*

PUTNOKY IMRE.

Labancz. „Szónyuajtás“-nak nevezném magyarán azt a nyelvbeli jelenséget, melyre HEINRICH SCHRÖDER *Streckformen* 1906. cz. művével hívta fel a német nyelvészek figyelmét. A kritikai irodalom, mely e műhöz fűződik, lezártnak tekinthető s már tiszta képet alkothatunk magunknak a szókeletkezésnek ezen kevésbé méltatott fájáról. Nyujtott szavak oly képzések, melyek rövidebb szavakból keletkeznek magánhangzónak, vagy magán- és mássalhangzó kapcsolatának betoldása által, még pedig úgy, hogy eltérően a német szavak nagy többségének hangsúlyozásától, az infixum az alapszóznak szóhangsúlyos vokálisát megelőzi: pl. *schmutzen* > *schm-ar-u-tzen* (így írta e szót még LESSING, GOETHE, SCHILLER, GRIMM DWb. IX. 937) > *schmaro-tzen*. Az ilyen szónyuajtás kétségtelenül megvan a német nyelvben és SCHRÖDER érdeme — ezt átlag elismeri a kritika —, hogy egységes szempontból összegyűjtött ily módon keletkezett szavakat (BEHAGHEL Lit.-blatt f. germ. rom. Phil. 1906, 401; HOFFMANN-KRAYER Anz. f. d. Alt. 32, 1). De buzgalma arra vitte — s ezt joggal nagyon megrótták benne —,

hogy új törvényével igen sokat akart megmagyarázni, a mi tévédesekre vezetett s művének értékét tetemesen leszállította. A nyujtott szavak fellépte szűk körre szorúl, mert előfordulásuk csak a) hangutánzó szavak körében, b) szitok- és gúnyneveknél, peiorativ és hasonló értelmű szóknál mutatható ki. Koruk sem régi: nagyobb számmal a XVI. és XVII. században lépnek föl, java részük pedig újabb nyelvjárástanúlmányokkal került napvilágra. Hogy keletkezésüknek mi az oka, erre a kérdésre SCHRÖDER végleges feleletet nem adott; ő azt vélte, hogy a szónyujtást eredetileg titkos- s tolvajnyelvek használták a szavak elferdítésére és az ilyen nyelvközösségekből kerültek idővel e szavak a nép nyelvébe is. SCHRÖDER tehát e nagyobbára népnyelvi szóanyagnál tudatos nyelvalkotást tételez föl s magyarázata ezzel visszaesik a régies racionalista elméletekhez, FÖRSTEMANN-nak a nép etymologizálásáról mondott s másoknak hasonló szellemű feltevései közé. Pedig általánosabb megfigyelés szerint az ily változásoknál is a beszélő inkább ösztöneinek és dispositioninak eszköze, mint öntudattal alkotó (BEHAGHEL id. h. e. jelenléget a játszi szóképzésre való hajlamból magyarázza). A fejlődésnek kezdete néhány esetben a nép nyelvében hol föllépő, hol elvesző *r-mobile* s annak vokalizálódása lehet, minőt a *kanickel* > *ka-r-nickel*-féle szavak tartalmaznak.

Ilyen betoldott *r*-hangot néhány német eredetű jövevényszavunkban is találunk, bajor *hatz* > *harcz*, *schatz* > *sarcz*, de fejlődése a magyar nyelv körén belül is kezdődhetett (olasz *piazza* > *piarcz*, LUMTZER-MELICH Deutsche Ortsn. u. Lehnw. 269). A nyujtott szavak körébe tartozik, úgy vélem, az OTROKOCSI FÖRIS FERENCZ óta (1693) oly sokat vitatott *labancz* szó is. Nem szükséges a hozzáfűződő irodalmat áttekinteni, mert igen jól megtette azt SZTROKAY LAJOS (MNY. II. 353. s köv. l.). CORNIDES DÁNIEL adta először azt a magyarázatot, melyet helyesnek tartok, hogy a *labancz* szó a német *lantz*-ból lett s hivatkozott ily példákra: „három ezer *lantz*, puskás, kopiás jöve“, „Kassán száz *lantz* hajlott s magyarrá lett“, de hogy hogyan lett a *lantz* szó *labancz*-czá, azt megmagyarázni nem tudta. Ezt a származtatást, melyet LUMTZER-MELICH 161. l. is elfogadott, SZTROKAY L. érthetően visszaütasította, mert a régi megokolás, *lantz* „magyarosan megnyujtva *labancz*“ Nyr. 19, 222, csakugyan meg nem nyugtató és azért joggal azt írhatta: „Nincs ugyanis analóg esetünk a *lancz* > *labancz*-féle alakulhatásra. Hogyan furakodott a *b* hang a szó közepére?“ 354. l. A feleletet erre megadja SCHRÖDER műve, mely szerint a labiális suffixum a leggyakoribb nyujtóelem pl. *stitzen* > *st-ib-itzen* (KLUGE EtWb. 7 443), *stranzen* > *str-ab-antzen* (HOFFMANN-KRAYER Anz. f. d. Alt. 32, 1). A *lantz* > *labancz* fejlődéssel teljesen párhuzamos e férfi gúnynév története: *lander* (vö. *geländer* „longurius, lange stange“) > *l-ab-ander* „longurio, langer schlaffer mensch“. Hogy

l(ab)ancz mellett előfordul *l(af)ancz*, azt is SCHRÖDER művéből értjük meg, mert arra figyelmeztet, hogy a nyújtó infixum mássalhangzója gyakran ingadozó, vö. *kl(ab)akken* ~ *kl(af)akken*. A *labancz* szó időben is akkor lép föl, mikor a többi régibb nyújtott szó s mint gúny-név jelentésével is beleillik SCHRÖDER helyes példáinak sorába.

THIENEMANN TIVADAR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNy. VIII:75.)

Idő járván: . . . „vettünk és kértünk föl eő kglmétül Tiz Rhenes forintokat olly okkal és moddal, hogy *idő járván* dum & quando modunk lészen a kiváltásban stb.“ (1708.)

igazságszéke: . . . „méltotassék azon adóst az *igaságnak széke* elej'be citálni.“ (1747.)

illendő: „1-mo. En tartozom 5 ft(tal) új esztendő napig *illendő* interessivel együtt.“ (1738.)

illyfa: „1. *Illyfa* csapó székkal edgyütt 1 ft. 05 dén.“ (1773.)

ingerelni: „Fáj bizonyára, és valóban keserves édes Férjemnek véletlen halála, mindazonáltal ezen szomorú, és inséges keserűségemben már más egyéb hátra nem lévén, hanem hogy a bűnös Lelkiért esedezem, és arra szives jó Akaróit-is *ingerellyem*.“ (1759.)

ismeretséget vet: „ottan *ösmerséget vetvén* véle együtt boroztunk.“ (1780.)

ispita atya: „Joseph Braun *Ispita Attya*.“ (1782.)

Isten könnyebbítse meg az ágya szalmáját!: . . . „ily formán köszöntöttek: él é még a Vén.“ (1748.)

járuló szeretetből: . . . „vallom, hogy N. N. tisztességes szüzet magamnak elsőben mátkául jövedőbeli Házastársamnak el jedzettem volna, hogy *járuló igaz szeretetemből* köteleztem arra magamat, hogy“ stb. (1751.)

jobbágykodik: . . . „Minthogy a Tanú ennek előtte tiz Esztendővel hol *Béreskedett*, hol pedig *Jobbágykodott*.“ (1747.)

jóértelem: „4-szer. Hogy holtom után is az Jo Egyesség és Testvéri jó értelem fönt maradgyon, rendelem, hogy . . .“ (1776.)

juhász-saru: „Egy pár német *Juhász-saru* fejelésétől 1 f. 25 dén.“ (1736.)

kalamán: „1. viselt pruszlékat *kalamánybul*“ (1753.) . . . „nyitva viselt Dolmánnyal, alatta *Kálmán* Matériából varrott laiblit hordoz.“ (1755.)

kalamín: „3 végh Calamint à 10 frt = 30 frt.“ (1729.)

kalodás bíró: . . . „Még egyszer az előtt circiter 22. esztendőkel Kis Bíró lévén a Tanú Sz. Mihályon, az akkori *Kalodás Bíróval* Rostassy Jánossal a fönt írt Gödény tojás mellett megfordulván.“ (1768.)

kalya: „egy *reotes kalya* tehény.“ (1720.)

kamalod: „Fekete *kamalod* réff 3.“ (1740.)

kamilat: „Budán Lakozó Rosa Névő koma Aszonyának egy *Camilat* szoknyát.“ (1749.)

kanálos-zabla: „Ólmos *kanálos zabla* 25. dén.“ (1736.)

- kancza-hám*: „Egy *Paraszt* vagy is *Kancza hám* 45 den.“ (1736.)
kándli: „1. *Herbatés kandli*.“ (1779.)
kántor-szűr: „12-mo. Egy Czéhben se légyen Szabad *Kántor Szűr*t a Mester Legénynnek engedni csinálni.“ (1744.)
kápas saru: „Tisztnek való *kapás saru* 4 f. 25 denár.“ (1736.)
kapcza szűr: „Még a Kalloban a *Kapcza szűr* név alatt egy darabot a Véghbül el vágván, Eök azzalis károsodnának.“ (1771.)
karcsu: „A mi a Gazdaságát illete, oly *karcsu* volt Szabó Jánosnak, hogy az mindennapi szükségemre is tsak könnyen el kélt volna a *maradékja*.“ (1769.)
karczeti: „Edgy Asszonnak való Rékli, vagy is ránczos *karczeti* 75 den.“ (1735.)
kardony: „1. Persiaj, avagy *Kardony* tarka Donyhára való héj.“ (1740.)
kármán: „Egy *Kármán* közönséges kötőfék szárostul, 70 den.“ (1743.)
karó-hányás: „Az öreg szőlőt egészen magam Dolgoztattam, Első munkája az *karó hányás* 2 napszám, 6 garas.“ (1720.)
kaszakén: „1. Kék *Materia Kaszakén* 9 frt.“ (1762.)
kaszálgat: . . . „Midőn együtt Vidráztak volna, nagy nádos Bozótság volt ott, a hol most a Fejérváriak *kaszálgatnak*, és Bitang lápnak neveznek“ stb. (1768.)
kaszapad: „Három kis harang (csengetyű), két rosz furó, egy *kaszapad*, egy kis láncz 15. den.“ (1769.)
katér: „azon éjezaka az Móri Szücsné *katérjában* két katona között háltam.“ „Ismét az *katérban* kálhát csináltattam flor. 2.“ (1720.)
Am. kóter ?
 (Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

I.

Gyarmathi Sámuel levele a Stockholmi Tudós Társasághoz. SILFVERSTOLPE G. ÁBRAHÁM* által szerkesztett *Literatur-Tidning* (svéd irodalmi folyóirat) 1797-ik évfolyamában (496—524. old.) fölötté érdekes és részletes ismertetést találunk „*Angående Lappska och Ungerska Språkens likhet, och den nyare Ungerska Litteraturen*“ címen, a korabeli magyar irodalomról. Ezen svéd folyóirat, mely a svéd irodalomtörténetben épp oly fontos szerepet játszik, mint Németországban a „*Die Horen*“, korának nevezetes bölcsészeti, irodalmi irányainak beható tárgyalását tűzte ki czélul és különösen élénk összeköttetésben állott a jénai és a göttingai tudósokkal. A folyóirat két tudós szerkesztőjének, SILFVERSTOLPENEK és HÖIJER-

* SILFVERSTOLPE G. ÁBRAHÁM (1772—1824) egyik legtehetségesebb és legszorgalmasabb tagja a régi S.-családnak. Huszonkét éves korában az uppsalai egyetemen magiszterséget nyervén, könyvkereskedést nyitott; majd HÖIJER BENJÁMIN jeles svéd filozófussal együtt megindította a *Literatur-Tidninget*.

nek figyelmét nem kerülte el semmi nevezetesebb munka és igyekeztek valamennyi tudományágat fölölelni. Így Magyarország politikai helyzetéről is világos leírást találunk GRELLMANN göttingai tanár könyvének (*Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der Österreichischen Monarchie 1795.*) ismertetésével kapcsolatban.* A másik részletes magyar vonatkozású cikket GYARMATHI SÁMUEL tevékenységének köszönhetjük, ki ezen időben Göttingában tartózkodván, a Stockholmba utazó CHRISTIAN LUDWIG LENZnek,** a tudós pedagógusnak, levelet adott át, hogy azt svéd barátaihoz juttassa és érdeklődésüket a magyar-lapp nyelvrokonság iránt fölköltse. GYARMATHI levele kapcsán azután a *Literatur-Tidningben* névtelenül, legnagyobb valószínűséggel a szerkesztő tollából, nemcsak a magyar-lapp nyelvrokonságról jelent meg egy részletes cikk, hanem a korabeli magyar irodalomról is.

A bevezetésben vázolja a finn-magyar összehasonlító nyelvészet keletkezését; szól STRAHLENBERG, LEIBNITZ, IHRE és SAJNOVIC munkáiról, majd megemlíti azt az ellenszenvet, melylyel a magyar nemzeti büszkeség („nationalhögmodet“) a nem éppen „comme il faut“ rokonságot fogadta. Azután a kérdéssel kapcsolatban közli GYARMATHI levelét, melyet éppen most kapott kézhez. (A levelét alább közöljük, a magyar szöveg sajtóhibáival együtt.)

S. P. D.

Mirum Tibi subire debet, dum Hungari Transylvani nomen in fronte litterarum inopino legere contigerit. Causam qua Te compellare cogor brevibus expendam. Quum Lexicon Lapponicum*** Ihrii Praefatione illustratum legerem, inexplabilis mihi subiit cupiditas, plurima a Viro . . . seiscitandi, et in Lingvam Lapponicam penitus inquirendi. Imparatus adhuc, et valde rudis Te convenio; vix enim unam alteramque pagellam Lexici Lapponici legere adhucdum potui. Proposueram, non prius Tibi scribere, quam totum Lexicon legissem, et parallellum Linguae meae Vernaculae (cujus ego Grammaticam prolixam, 674. paginarum, composui) cum Lapponicâ elaboratum submittere potuissem. At imparatum quoque me, faventissima occasio sponte oblata ad scribendum impulit. Offerebat nimirum sese Vir eruditissimus aequae ac amicissimus Clar. Lentz,† Pedagogii Salz-

* L. *Literatur-Tidning*, 1797. 157—168. old.

** CHR. LUDWIG LENZ (sz. 1760-ban Gerában, megh. 1833-ban Schnepfenthalban) 1796—98-ig nagy utazást tett Svédországban, Dániában és Franciaországban. Tapasztalatait a következő könyvben írta le: *Bemerkungen auf Reisen in Dänemark, Schweden und Frankreich* (2 T. 1800).

*** E. LINDAHL és JOHANNES OEHRING *Lexicon Lapponicum*-át érti. Megjelent 1780-ban (Stockholm). Vö. *Affinitas* XI—XII. 1.

† A szerkesztő jegyzete: Denne lärde Resande är den, som anmodat oss at införa brefvet, för at derigenom förmå någon Svensk Språkkännare at lemna nogare underättelser. Skulle äfven några sådana påtänkas, skall Litt. Tidning Utgifvare anse för en angenäm pligt at införa dem i sin Journal för Svensk Litteratur.

manniani, quod Schnepfenthalii in Ducatu Gothano Saxoniae Superioris est, Praeceptor, Holmiam Upsaliamque jam facturus iter, literas meas propria manu traditurum. Paucis ergo, quantam temporis angustia permittit, quaedam ex Grammatica mea Hungarica memorabo, probe sciens, quod nullus adhuc ante me Grammaticorum, reconditum Linguae Hungaricae Genium, ea uti debuisset diligentia et ardore, investigaverit.

I. In lingua Hungarica Dialectus non nisi unica est. Genus nullum; Adjectivorum motio nulla; Declinationes duae; Casus quatuor: Nom. Gen. Dat. et Acc.; Adjectiva, Substantivis juncta, in omni Casu et Numero invariata manent. Ex omni Accusativo formari potest Adjectivum; ex omni Adjectivo Adverbium, et Verbum. Ex multis Pronominibus, Adverbiis, et Numeralibus formatur Verbum. Fere ex omnibus Verbis et adjectivis formatur Nomen. Ex uno Substantivo per Declinationem formari possunt 244 Casus inter se significatione et terminatione toto coelo differentes. Ex uno Verbo simplici primitivo formari possunt per Significationum modificationem 200 Themata, totidem significationes habentia; per Conjugationem autem plures, quam 9000 voces, inflectendo nimirum Verba, per Tempora, Modos, Personas, et Numeros. Declinationes et Conjugationes paucas habet Irregulares.

II. Nomina Propria et Cognationes notantia duos habent Plurales. Suffixa brevitati et elegantiae linguae maxime inserviunt. Tempora pauciora habet quam multae aliae Linguae. Praepositiones (quas ut plurimum Substantivis postponendo connectit) aequae maximum concinnitatem, elegantiam, et claritatem linguae conciliant.

III. Haec omnia maxime superat proprietas linguae Hungaricae, in nulla aliâ, quam ego novi, reperibilis; et a nemine adhuc observata; scilicet: Oratio Verba carens. Absonum hoc primo intuitur cuique merito videtur; at illico subjungam, exempli loco, narrationunculam ex cujus Stylo quivis linguae Hungaricae gnarus intelliget, in eâ, nullo exquisito labora, sed sponte, atque eleganter, plurimas paginas ita concinnari posse ut nullum in tota oratione Verbum reperiatur. Hujus causa, maxime ex eo intelligi potest, quod inter plurimas et numerosas, quas haec lingua habet, Ellipses, haec omnium memorabilissima perpetuo obtinet; quod nimirum inter Subiectum et Praedicatum Copula *Est* semper omittatur. Ex. gr. Meus Pater *est* dives. Apám Gazelag. Mea Soror *est* pia. Néném-kegyes. Ellipsis haec admiranda, et reliquae, quas hic enarrare longum foret, efficiunt, ut Periodorum tertia pars tam in scribendo quam in sermone communi omni prorsus verbo careat. En Exemplum:

Vallyon ollyan éa' Lapponok nyelve, mint a' Magyaroké? Kéttséges. Valamig a' Lapponok könyrei nem bőrebbek, mint édig, és nem könnyebben tala'lhatók, ádig ezen hasonlatosság előttünk tsak mese. Minden igyekezetem tehát, a' Stokholmi tudos Társasággal valo megesmerkedés, melynek Köryntárja kéttségkivül tellyes sok rép Lapponi könyreckel, mellyeknek relünk lejendő közlése, nem tsak a' Magyar nyelvnek, de még a Lapponokénak is világo-sításá'ra, és kimivelésére Siükseges.

Haec Latine reddita sic habeto:

Est ne Lingua Lapponum talis, qualis Hungarica? Dubium *est*. Quamdiu Lapponum Libri non *erunt* copiosiores, et facilius parabi-

les, quam hactenus, tamdiu similitudo haec nobis aenigma futurum est. Omne igitur conamen meum *tendit* ad notitiam cum Erudita Holmiensi Societate contrahendam, cujus Bibliotheca sine dubio est plena librorum Lapponicorum elegantium, quorum communicatio nobiscum fienda, ad dilucidationem et culturam lingvae, non Hungaricae solum, sed et Lapponicae est necessaria.

Habes hic stilum valde Hungarica-Latinum quem Pater Cicero aegerrime intelligeret. Verba in Latino lineolā subducta, omnia desunt in Hungarico. Plura cum temporis angustia scribere non sinat, haec levidensia, speciminis loco, accipere benigne digneris. Quamprimum autem Lexicon totum Lapponicum ea qua par est attentione legero; illico ea Linguae Lapponum vocabula, quae mea Vernaculae similia videbuntur, in seriem lecta Tibi submittam. Quibus omnem, quam in grammaticis vel Syntactitis hae lingvae suppediabant similitudinem, subjungam. Tuam desuper opinionem efflagitaturus.

Tuas ad me mittere dignaturus litteras, rectae Goetingam dirigere velis rogo; hic enim loci in consortio Comitis Alexii de Bethlen, Transilvani, diutius sum forsan commemoraturus. Si favorem tuum promereri mihi contigerit, diligens Lingvae Lapponicae cultor non deero; donec vires Deus suffecerit, multam in eam linguam excolendam collocare operam. De cuius progressu omni anno duas tresve Tibi missurum litteras me promitto. Sic jungemus Orientem Occidenti, et Meridiem Septentrioni. Deus Te diutissime servet incolumen in Patriae commodum, litterarum emolumentum, mei omnium que bonorum solatium! Vale! Dabam Göttingae Hannoveranorum. Die XV. Juli MDCCXCVI.

P. S.

Post anni spatium in Transilviam rediturus, Claudiopoli litteras tuas magno cum desiderio excepto, sub titulo:

Samueli Gyarmathi.

Medicinae Doctori

Claudiopoli in Transilvania.

Clausenburg (Germanice).

A szerkesztő ezután megjegyzi, hogy most már aligha mondhatna újat valamelyik svéd tudós, mert IHRE már a kérdést részletesen kifejtette 1772-ben kiadott dolgozatában.* (Röviden elmondja IHRE értekezésének a főbb pontjait.) A cikk második részét a korabeli magyar irodalom részletes ismertetése képezi és pedig a Jenaer Allgemeine Litteratur-Zeitung egyik magyar tárgyú cikke alapján.**

Egy fiatal svéd filozófus, BIRGER LILJEKRANTZ, a lundi egyetemen közölt velem egy másik adatot GYARMATHIRA vonatkozólag. BENJAMIN HÖJER, az említett Literatur-Tidning társszerkesztője, 1798-ban Göt-

* De convenientia Lingvae Hungaricae cum Lapponica.

** A Jenaer Allg. Litt.-Zeitung 21-ik számát nevezi meg forrásul. Bár az összes évfolyamokat 1797-ig átnéztem a berlini Königl. Bibliothekban, de az idézett cikkeknek nem akadtam nyomára.

tingában járt és erről a következőket jegyezte meg még eddig kiadatlan naplójában: * „Göttingen, 1798-iki jún-júl. GYARMATHI, a magyar, igen udvarias, derék és tudományos, jóakarató férfiú volt. Mindenfelé vezetett engem, a hol csak ismerősei voltak: így SCHLÖTZERHEZ, LICHTENBERGHEZ, a botanikus kertbe. A czímét is megadta: Clausenburg, Siebenbürgen“. GYARMATHI részletesen leírja HÖJER előtt Erdélyt és Magyarországot, melyet a svéd filozófus híven visszaadott naplójában. Még egy másik magyarról is találunk említést HÖJER naplójában és pedig Zeyk (de Zeykfalva) Jánosról: „Egy fiatal, érdekes magyar. SCHLÖTZERTől kapott utasítást és kedvet, hogy a svéd történelmet tanulmányozza, mert az oly kiválóan érdekes és azért svédül is megtanult“. „Sok tudós lehet Magyarországon; ott jól ismerik a német irodalmat és olvassák az Allg. Litt.-Zeitungot. Ő is rendelt könyveket Svédországból.“

Nyiregyháza.

LEFFLER BÉLA.

II.

Két új magyar nyelvtan idegenek számára. Mindkettőt Szinnyei József írta; az egyik, németül, a lipcei híres Sammlung Göschchenben (595. sz.), a másik, finnül, a helsingforszi Finn Irodalmi Társaság kiadásában jelent meg (Helsinki, 1912).

Nem lehetne éppen azt állítani, hogy idegenek számára írott magyar nyelvtanító könyvekben hiány volna, sőt a németek számára szerkesztett nagyszámúaknak fölötte vegyes társaságában akad 2—3 kellő hozzáértéssel, ügyességgel és gondnal készült, s ennél fogva igen jó eredményre használható is, de azért Szinnyei most ismer-tetendő Ungarische Sprachlehre-jának kiadása mégsem mondható fölöslegesnek. Az előbb említettek tudniillik mind az élet, a gyakorlati magyar nyelvtanulás és tanítás czélját akarják szolgálni, Szinnyei előtt azonban a maga könyve megírásakor, úgy látszik, más, eddig figyelmen kívül hagyott czél lebegett. Nincsen ugyan benne seholy megmondva, de munkája tartalmából és módszeréből azt kell következtetnem, hogy nem annyira gyakorlati, mint inkább tudományos czéljai voltak vele. Azt hiszem, hogy a mai magyar köznyelv rendszerének rövid, de tudományosan pontos összefoglalását akarta adni egyrészt olyan műveltebb idegenek számára, a kik annyira-amennyire már tudnak vagy legalább értenek magyarul, másrészt pedig olyan idegen nyelvészek számára, a kik talán nem is akarnak éppen megtanulni magyarul, hanem csak tudományos érdeklődésből akarnak többé-kevésbé alaposan megismerkedni a magyar nyelvvel. Ha ez a fölfogásom csakugyan helyes, akkor azt kell mondanom, hogy Szinnyei a német könyv kiadásával föltétlenül hasznos munkát végzett, mert mesteri módon pótolta vele egy valóban érezhető hiányt. Hogy azonban épp oly helyes volt-e a finnek számára írt nyelvtannak ugyanilyen módszerrel való megírása, azon

* E néhány sort DR. LILJEKRANTZ, B. HÖJER legkiválóbb és legalaposabb ismerője, volt szíves számomra HÖJER naplójegyzeteiből kiírni; én csak magyar fordításban közlöm.

talán már lehetne vitatkozni. Ez a finnül írt magyar nyelvtan ugyanis nyilván arra van hivatva, hogy a szerzőnek Jalava Antallal együtt szerkesztett, 1880-ban megjelent s eddig már teljesen elfogyott magyar nyelvtanát helyettesítse. Mivel ezt első sorban a finn-szakos egyetemi hallgatók fogják használni,* nem gondolnám, hogy Színnyei megkönnyítette volna munkájukat, mikor az előbbi inductív módszerű gyakorlati magyar nyelvtan helyett a mostani rendszereset adta kezükbe. A sok (igen különböző rangú és rendű) német nyelvű gyakorlati nyelvtanító könyv mellett nagyon is elkelt egy a tudomány színvonalán álló, német nyelvű, tisztán leíró magyar nyelvtan is, mivel azonban ifjú finn barátainknak csak egyetlen egy finn nyelvű áll (és fog állani valószínűleg még sokáig) rendelkezésükre, azért szerény véleményem szerint talán czélszerűbb lett volna az előbbi inductív módszerűnek egy korszerűen javított új kiadását adni a kezükbe, mert azt hiszem, hogy egy ilyennek segítségével sokkal könnyebben hatolhatnának be a magyar nyelvnek tagadhatatlanul nagyon bonyolult alaktani és mondattani rendszerébe.

A nyelvtannak német és finn kiadása lényegében egy munkának tekinthető ugyan, de egyik sem pusztá fordítása a másiknak, mert nemcsak a fölhozott példák különböznek nagyrészt (ezek a legtöbb esetben különben bizvást egyezhetnének), hanem a tárgyalt anyag vagy ennek magyarázata is ott, a hol ez szükségesnek mutatkozott. A mint a tárgy természete is magával hozza, legjobban egyezik a kétféle kiadásban a szótan, de sok apró s néhány fontosabb eltérés észlelhető a két kiadásnak hangtani és mondattani részei között a szerint, hogy anyanyelvének különböző természete miatt a magyar nyelvnek más-más hangtani és mondattani sajátosságaira kellett különösebben fölhívnia a német vagy a finn tanuló figyelmét.

E külsőségeknél fontosabb azonban a mű tartalma. Figyelemmel átvizsgáltam mind a két kiadást s azt tapasztaltam, hogy a közölt anyag nemcsak hibátlan bennük (a mi ebben az esetben szinte magától is értetődik), hanem mindenütt szabatos és világos előadású is. Érdekes, hogy bár a szerző nyilván szigorúan leíró nyelvtant akart írni, mégsem kerülhette el, hogy egy-egy, az idegen számára nagyon is föltűnőnek vagy érthetetlennek tetsző jelenséget fonétikai, vagy hangtörténeti, esetleg analógiai okokra való rövid utalással meg ne magyarázzon. S talán nem ártott volna, ha ezt még gyakrabban is megtette volna. A magyar nyelvész számára sem lesz fölösleges legalább is a hangtani résznek figyelmes átolvasása, mert ha merőben újat nem talál is benne, sehol sem találja meg másutt a mai magyar nyelv hangtani sajátosságainak ilyen rövid, de teljes összefoglalását, sőt egyik-másik pontját még egyetlen egy nyelvtanunk sem jegyezte föl. A *j* betű hármas hangértékéről például nemcsak, hogy nem szól a TMNy., hanem (15. l.) még tévesen is mondja, hogy a *hajó j* betűje helyén valódi *j* más-salhangzót ejtünk. Itt-ott persze fog akadni a figyelmes olvasónak egy-egy megjegyzése vagy kifogása is, mert hiszen több szem többet lát és quot capita tot sententiae. Ilyen apróbb megjegyzéseim sorából megemlítem a következőket:

* Finnországban tudniillik a finn-szakos tanárjelölteknek épp úgy vizsgát kell tenniök a magyar nyelvből, mint nálunk a magyar-szakosoknak a finnből.

A 10. l. 1. jegyzete szerint (a német kiadást idézem): „Diphthonge gibt es in der Gemeinsprache nur solche, deren zweites Glied *i* ist“. De a *hallj*, *félj*, *dalolj*, *gyűlölj*, *fordulj*-féle szavakban *i*-végűek és a *tojás*, *hajó*, *neje*-félékben *i*-kezdettűek is vannak. Sőt triphthongust is ejtünk, például a *hajolj* (= *háioj*) szóban.

A 10. §-nak egy jegyzete szerint: „Von den Formantien, deren Vokal *i* oder *í* ist, oder die aus einem blossen *i* bestehen, haben die meisten keine hintervokalische Form“. Ezt minden korlátozás nélkül lehetett volna kimondani.

A 11. §-hoz való jegyzet második sorában [$\bar{a} \sim a$] helyesen: [$\bar{a} \sim *a$].

A 35. §-ban ezt olvassuk: „Wenn das Wort zwei konsonantische Stämme hat, so wird als Nominativ der gebraucht, a) in welchem der lange Wechselvokal steht, z. B. *tél* ...; b) in welchem kein Schwund ist, z. B. *bokor* ...“. De hiszen a *tél* $\sim$ *telet*, *bokor* $\sim$ *bokrot*-féle szavaknak csak egy mássalhangzós tövük van. A *konsonantische* szó tehát törlendő.

A 68. §-ban: „Die Verba, welche in den meisten Formen der 3. P. Sing. -ik als Suffix haben, werden Verba auf -ik ... genannt“. A mai köznyelv azonban egyedül csak a jelentő mód jelen idejének 1. sz. 3. személyében ismeri az -ik személyragot.

A -lag, -leg határozóragot a 101. § helyett talán jobb lett volna a 35. § 16. pontjában tárgyalni.

Mindent összefoglalva, azt mondhatjuk, hogy a nyelvtan lelkiismeretes munkának eredménye, s hogy különösen német kiadása igen alkalmas arra, hogy nyelvünk ismeretének a külföld tudós köreiben való terjedését elősegítse. A mely külföldi könyvtárba bejutott Szinnyeinek ugyane kiadvány-sorozatban megjelent Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft című munkája, oda bizonyára el fog jutni csakhamar Ungarische Sprachlehre-ja is.

HORGER ANTAL.

NÉPNYELV.

I.

A magyar népryelv ismerőihez!

A MNyT. szívesen fogad el bárkitől, bármely vidékről való és bármely terjedelmű magyar népryelvi gyűjteményt. A beküldött kéziratokat gondosan megőrzi levéltárában (a hol a kutató nyelvések mindenkor tanulmányozhatják és fölhasználhatják), s az értékesebbeket (vagy értékesebb részeit) közzé teszi a MNy. népryelvi rovatában. Akár közlésre kerülhet a gyűjtött anyag, akár nem, a MNyT. mindenkor értékéhez mért tiszteletdíjat fizet érte a gyűjtőknek. Azonban a következő kéréseket intézi hozzájuk:

1. Lelkiismeretes gondossággal csakis azt jegyezzeék föl, a miről biztosan tudják, hogy az illető község vagy vidék népének nyelvében használatos.

2. A mennyire képesek rá, írjanak le minden szót, mondatot, összefüggő szöveget a valóságos kiejtés hű föltüntetésével s ne az irodalmi helyesírás szerint.

3. A mi szótárba való — a) tulajdonképeni tájszavak, b) jelentésbeli tájszavak, c) alakszerinti tájszavak, d) szólások (a példákat lásd alább) — azt szíveskedjenek egy körülbelül 10½ cm hosszú és

8½ cm széles czédulára írni, *olvasható írással*. (Egy közönséges, nem finom ív papirosnak ¼₁₆ része.) Egy czédulán csak egy adat legyen s minden egyes czédulán legyen rajta a népryelvi használat helye (vármegye és község) és a följegyző neve. Erre azért van szükség, hogy a beküldött anyagot mindjárt betűsorban lehessen elrendezni.

a) példa:

←———— körülbelül 10½ cm —————→

↑ kb. 8½ cm ↓

ajang: restel, szégyell, átal.
Ajangottam odamenni.
 Háromszék m. Árkos.
 Horger Antal.

b) példa:

←———— körülbelül 10½ cm —————→

↑ kb. 8½ cm ↓

ábrázol: hasonlít.
Éppeg az apjához ábrázol.
 Maros-Torda m. Köszvényes.
 Horger Antal.

c) példa:

↑ kb. 8½ cm ↓

akar: akár.
Akar úgy, akár úgy, neköm mindéggy.
 Udvarhely m. Firtosváralja.
 Horger Antal.

d) példa:

↑ kb. 8½ cm ↓

Láttam én már karón varjút!:
 majd alább adod te még,
 majd megalázódol te még!
 Brassó m. Brassó.
 Horger Antal.

4. Egyéb nyelvjárási anyagot (tehát például a szótövek változásaira, ragokra vagy ragozásra vonatkozó följegyzéseket, mondat-tani sajátságokat, összefüggő szövegeket stb.) egyfolytában és bármely nagyságú papirosra lehet írni, jobb azonban az ilyeneket is a papirosnak csak egyik lapjára írni.

A gyűjtéseket a MNyT. elnökségének tessék beküldeni (Budapest, V., Akadémia-u. 2.), az átvételt a MNy. Levélszekrény című rovatában fogjuk elismerni.

A MNyT. ELNÖKSÉGE.

II.

A régi késesség szerszámszavai.

A késes-mesterség, mint különálló ipar, mivelénk nem régi keletű. Czéhlevelüket csak 1835-ben adta ki Ferencz király, a levélben negyvenkilencz német artikulusz foglaltatik. A pecsétjük azonban két évvel hamarabb készült, ennek a körirata magyar. Czéhzászlót 1840-ben csináltattak. Szép zászló, narancs-színű selyemből való, az egyik oldalán rajta van a védő szent Kilián, a ki annak idején skót nemes volt s valószínű, hogy a skóciai vasmunkások révén jutott ehhez a megtiszteltetéshez. A zászló másik oldalán a szűz Mária volt, alatta pedig kés és villa keresztbe fektetve. A késes-czéh előtt alighanem a kovácsok készítették itt a késeket, legalább 1723-ban a városi tanács a kovácsok panasza ellenére is megengedte a czigányoknak, hogy azok is készíthetnek szőlőmetsző-kést és nád-vágót. Tollkés, zsebkés szó újabb keletű, a mellényzsebben viselt, vagy a pásztorkészségre akasztott becsukható késnek bicska volt a neve a török bicsak után. A borotvát borotvának nevezték, ellenben a borbély késnek nevezi.

Kevés volt általán a késes mester s ezek is fogynak. Szege-den még van három család, a melyik folytatja a mesterséget. Azon-ban kisebb városokban már abbahagyják a munkát. Ilyen módon jutottunk egy régimódi késesműhely teljes felszereléséhez. Kis-Kún-Félegyházán vásárolta Tapodi Gyula késestől Móra Ferencz tiszt-társam, összeszedvén a tárgyak nevét is.

Ezek szerint a bicskának van *nyele* és *vasa*.

A *nyél* vasból vagy rézből készül. A belső része a *platina* (valószínűleg a német platniból), a külső részén fönt vagy lent, vagy mind a két végén van a *pakli*, a mely vagy réz, vagy pakfong, alatta van a *pecsétvas*. A nyélen három *szeg* van, ebből egy-egy a pakliban. A nyél két fele között van a *rúgó*.

A bicska vasának van *éle*, *foka*, *hegye*, *körömvágása*, *névjegye*, *bevágása* (tálung). Ez a bevágás a magyar fajtánál csak kicsit van lereszelve, ellenben a német módi (német tálung) jobban ki van mélyítve, ki is áll a nyélből, így a piszkot is könnyebb belőle kiszedni.

A régi magyar bicska nyelén csak csillagdiszítés volt. Később egyéb *figurák* is kerültek a *nyélre*. Ezeket a késesek *csacsinak* nevezik.

A műhely bútorzata nem sok: mindössze három darab. Egy munkaasztal, a melynek csak egy lába van. Ezzel a lábával bele van ásva a földbe. A munkaasztalhoz vaspántokkal oda van erősítve a *nagy satú*. Van egy *mesterszék*, ez háromlábú. A *legényszék* csak egy négyszögletes deszkadarab, a melynek egy lába van. Ha a legény elbóbiskolt a munka mellett, kirúgták alóla a széket.

A szerszámok neve: 1. *Fejklom* (kis satú, a mely vagy har-minczféle munkánál használatos). 2. Kővágó-kalapács (a köszörűkő vágásához). 3. Kovácsoló és kalapáló kalapács. 4. Igazító (az edzés-nél elgörbült vas igazításához). 5. Kétkézvonyó (a hűsös szarv le-pucolásához). 6. *Dráprung* (fűrőnyél és fűrő; ezzel készül minden luk, ebbe rakják váltogatva a fűrőacélokot, a *zengeket*). 7. Mellvas (a fűrőshöz). 8. *Pakli-zeng* (kifűrés után ezzel *zengölődik* ki a pakli). 9. Különböző nagyságú *zeng-fűrők* (a csillagok helyét *zengölik* ki velük a paklin). 10. Ezeknek megfelelnek a platinán a különböző nagyságú *platina-zengek*. 11. *Szemfűrő* (ezzel készül a *halbicska* nyelén a hal szeme). 12. Vastagfűrő. 13. Vékonnyfűrő. 14. Szélfűrő. 15. *Rőzsautó* (finomabb bicskáknál). 16. *Lukjegyező* vagy *kirner* (késeknél használatos). 17. Lyukasztó. 18. Csillagütő. 19. Hidegvágó. 20. *Schauber* vagy *kaparó*. 21. *Dratmesser*: *drótvágó*. 22. Névütő. 23. Paklivágó. 24. Stószoló pléh. 25. Félgömbölyű reszelő. 26. Három-szögletű reszelő. 27. Lapos reszelő. 28. *Klammer* (kapcsok egy vas-dobozban). 29. Drótos persely (tülökből készítve). 30. Tülökhasító fűrész (akkor használták, mikor még marhakörömből is dolgoztak; ma már a marhakörömöt is hamisítják, s az imitáció olcsóbb, amellett könnyebb vele bánni). 31. *Klapni* vagy *krecsni* (ebbe fogják bele a bicskát a munkáláskor). 32. Pecsétvas-ütő (*pecsétvas* a pakfong alá való vas). 33. Kisebbfajta platinalyukasztó. 34. Pallérozófa v. *filefa* (a kalappal ellátott oldala pucolásra, a rovátkolt oldala *reiboldásra* való). 35. Kovácsolófa. 36. Borotva-sájn. 37. Glanczkefe. 38. Pallé-rozókó. 39. Köszörűkő.

Fényezésre és festésre szolgálnak még: fakupa bécsi mész-szel (ezzel fényezték a kést, kardot, a mai nikkelezés helyett;

könnyebben rozsdásodott ugyan, de nem pattogott le úgy, mint most a nikkell). Két *tégliben* festéket tartottak, az egyikben miniumot, a másikban császárzöldet, a régi, egyszerűbb paraszti bicskák nyelét festették velük zöldre meg pirosra.

A mi a bicskák alakját illeti, arra nézve a műhely fölszerelése egész sor formával rendelkezik: 1. Pecsétnyomó-forma. 2. Náder-forma (Náder szegedi késes után, igen használatos). 3. Egyenes forma. 4. Közönséges magyar bicskaforma. 5. Náder-nyél régifajta rózsákkal. 6. Középen bevágott nyeles-forma. 7. Halbicska-forma (a Tisza Lajos rajza után készült görbe forma). 8. Bevágottthátú olasz forma. 9. Bevágott egyenes forma. 10. Deák-forma. 11. Egyszerű olasz forma. 12. Dugóhúzás-forma. 13. Kertészkes-forma. 14. Régifajta metszőolló-forma. 15. Régifajta csizmadia szabókés. 16. Régifajta szűcskés. 17. Német bicskaforma. 18. Erdélyi bicskaforma. 19. Szenes bicskaforma.

(Szeged.)

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LI. Választmányi ülés.

(1912 október 22-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Horváth János, Komáromy Lajos, Melich János, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. Az elnök bejelenti, hogy Csapodi István egyetemi tanár, társaságunk választmányi tagja f. é. augusztus 17-én hosszas szenvedés után elhunyt. Elköltözött társunk régóta tartó betegsége miatt kevés részt vehetett ugyan a MNyT. munkásságában, de régebben, különösen az orvosi nyelv művelése körül maradandó érdemeket szerzett magának. Azt indítványozza, hogy a választmány fejezze ki ez ülés jegyzőkönyvében elhunytán való bánatát és tolmácsolja fájó érzelmeit az elhunyt özvegye előtt is. — Egyhangúlag elfogadjatik.

2. A titkár felolvassa a Fővárosi Közmunkák Tanácsának f. é. június 25-én kelt átiratát, melyben a Tanács a budapesti utcák és terek elnevezése ügyében adott bírálatért és adatokért köszönetet mond. — Tudomásul van.

3. A titkár felolvassa Sebestyén Gyulának, a FF. magyar osztálya elnökének f. é. szeptember 21-én kelt levelét, melyben megköszöni a MNyT. ajándékát. (Vö. MNy. VIII. 430) — Tudomásul van.

4. Az elnök bejelenti, hogy Túri Mészáros István a MNyT. anyagi támogatásával a mult nyáron Bugacson tanulmányozta a pásztornyelvet, s a tél folyamán Kecskeméten, a pásztorok téli szállásain, fogja tanulmányát folytatni.

5. Az elnök azt indítványozza, hogy Semsey Andornak két legrégibb magyar nyelvű nyomtatványunk kiadására felajánlott 2000 K-s adománya jegyeztessék be örök emlékezetül az alapítványok közé. Semsey Andor alapítványa ilyen módon összesen 4000 K-t fog kitenni. — Elfogadjatik.

6. Az elnök bejelenti, hogy dr. Vargha Damján cziszt. főgimn. tanár belépett a MNyT. alapító tagjai sorába. — Örvendetes tudomásul vétetik.

7. A MNyT. könyvtára számára ajándécul érkeztek Komonczy Gáspártól: Idők és actiók, és Erdős Tivadartól: Görögországi tanulmányutam. — Köszönettel fogadtatnak.

8. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912 szeptember 30-i állapotáról. Az összes bevétel 9625 K 28 f, az összes kiadás 5273 K 05 f, maradék 4352 K 23 f. Ebből értékpapirban 4000 K, készpénzben pedig 352 K 23 f.

9. Új tagul megválasztatik:

dr. Thienemann Tivadar tanár, Budapest, ajánlja: Szily Kálmán.

XXXVIII. Felolvasó ülés.

(1912 október 22-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Ágai Adolf, Baros Gyula, Császár Elemér, Ernyey József, Fuchs Dávid, Grünwald Margit, Horváth János, Horváth Sándor, Kertész Manó, Komáromy Lajos, Melich János, Németh Gyula, Pais Dezső, Sági István, Szabó István, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György és Viszota Gyula r. t. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvásó ülés tárgyai:

Melich Jánostól: 1. A Táttra név eredete. 2. A *nájnagyobb*-féle felső fokról.

Gombocz Zoltántól: Baka és boka. Boszu.

Szily Kálmántól: Suhancz és suhanczár.

LII. Választmányi ülés.

(1912 november 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Horváth János, Melich János, Nagy Gyula, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvásása és hitelesítése után: 1. az elnök bejelenti, hogy Társaságunknak a két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány cz. kiadványa megjelent. — Tudomásul szolgál.

2. A titkár bejelenti, hogy Fitz József Társaságunk könyvtára számára megküldte Brassai Sámuelről szóló munkáját. — Köszönettel fogadtatik.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912. október 31-i állapotáról. Az egész bevétel 10.956 K 28 f, az egész kiadás 6316 K 73 f, maradék 4639 K 55 f. Ebből értékpapirban 4000 K, készpénzben 9 K 55 f, takarékpénztárban 630 K.

4. Horger Antal a következő két indítványt teszi: a) a MNyT. népnyelvi gyűjteményeinek jobb fölhasználhatása érdekében czéduláz-tassa ki a választmány e gyűjtemények szótári anyagát, melyet ő

aztán betűsorba rendezne el, hogy ez az anyag a kutató nyelvészeknek szükség esetén rendelkezésükre állhasson; b) tegyen közzé a MNyT. a MNy-ben évenként többször egy népujvelvi gyűjtésre vonatkozó fölhívást. — Mindkét indítvány elfogadtatik.

XXXIX. Fölolvasó ülés.

(1912 november 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Frencz Géza, Fuchs Dávid, Horváth János, Kertész Manó, Kräuter Ferencz, Melich János, Nagy Gyula, Németh Gyula, Pais Dezső, Sági István, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Kräuter Ferencztől: A-vá, -vé rag kérdéséhez.

Pais Dezsőtől: Az *aszó* elhomályosult összetételei.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. **Vác.** SIMONYI Zs. tanár úr arra figyelmeztet, hogy vannak palócz nyelvjárások, a melyek *á* helyén *oá*-t ejtenek. Ez ejtésről Balassa is megemlékezik: „Az ajak csucosítása által a nyújtott *á* előtt gyenge *o* hallatszik *oá*: *J^oános, v^oás^oár, h^oárom*“ (Sajóvölgyi nyelvj., I. M. nyelvj. 87). Balassa azonban kételkedik a közlő megfigyelése helyességében, a kitől az ejtémódot idézi, s így folytatja: „Kérdés, hogy ez a hang nem-e *â*?“ A mire SIMONYI fölhívta a figyelmemet, az SZÜCS ISTVÁN „A nyitrai vidéki palócz nyelvjárás“ cz. dolgozatának következő helye (I. NyelvFüz. 20:3): „Az *á*-ból kettőshangzót fejlesztettek... de a kettőshangzó már *ó*-ba is átmegy, s... mind a kettőt használják ugyanazon szókban: *moás, hatoár, mingyoá, minoálunk, haloá* (halál), *csinoádnak, voár, annoák, vadoász, mamicskajoát*, de így is: *szóz, hatór, ispóny, mós, mór* vagy *mó* stb.; [az egyik község] csak *ó*-t ejt“. E leírásra is csak azt lehet mondani, hogy *oá*-ból *ó* csak akkor válhatik, ha az nem *oá*, hanem *oâ*. A *Boác* alakot (vö. MNy. VIII, 133) tehát ezek a sajóvölgyi és nyitrai vidéki kiejtések sem igazolják.

MELEGDI JÁNOS.

2. **Felelet** (Lev. Szekr. 58. sz. kérdésre). A rábaközi Mihályiban a *sering* szó *cserin, cseriny* hangalakban ismeretes. Jelentése: 1.) vesszőfonat, a melyre az aszalásra szánt gyümölcsöt teszik; 2.) az aszalás céljaira hevenyészett kunyhó; 3.) szalmafonatos ágy.

ZSIRAI MIKLÓS.

3. **Kérdések.** 1. Hol használja a nép az *alanygár* (= alázatos; ügyefogyott, hülye) szót? Kassai és a MTsz. szerint csallóközi szó. CzF. *alagyár* változatát is említi. 2. Az *alabor* (= hemmschuh, rad-sperre, székely tájszó) CzF. szerint „szekerések eszköze, melyet emeltyüül használnak, pl. tengelykenéskor.“ Ki tudná e jelentését igazolni? 3. *Argálás* a Csallóközben Kassai I, 196 szerint, ösztövé, görhes ember. Ismeri-e valaki e szót a Csallóközből vagy egyebünnen?

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

Elnöki megnyitó beszéd.

(A M. Nyelvtud. Társaság 1913 január 21-én tartott közgyűlésén.)

1585-ben nagy tisztesség érte nyelvünket a tudományos világ részéről. Ez évben fogadták be a magyart is a művelt nyelvek akkori egyetlen nagy kincses házába: Calepinus soknyelvű szótárába. E szótár volt a nyelvtudomány terén az első, igazi nemzetközi vállalkozás. Eredetileg egynyelvű latin szótár, melyet a Bergamo melletti Calepióban született Ambrus, ágostonrendi szerzetes, egy élet munkája árán készít és 1502-ben ad ki. Már így is sok számos kiadást ér, de még többet, mondhatni számtalant, attól az időtől fogva, mikor a velencei kiadók, a héber és görögön kívül, még az új nyelvek közül az olaszt, francziát és spanyolt is beveszik a latin szók tolmácsolására. E példát követi 1578-ban egy párisi és egy lyoni kiadás, a melyekbe az említettekén kívül már a német nyelv is föl van véve. Mindjárt e kiadások megjelenése után, 1579-ben a lyoni E. Michel és társai szabadságot kérnek és kapnak a francia királytól egy új, bővített kiadásra. Michelék egy lengyel, egy magyar és egy angol szakértőt is fölkérnek anyanyelvük beiktatására. Így jelenik meg az első tíz nyelvű Calepinus 1585-ben.*

Nekünk ez az első igazi latin-magyar szótárunk. A benne összegyűlt, az élet minden körére kiterjedő s mintegy 20—25 ezerre tehető magyar szó mellett egészen eltörpül akár Murmelius és Pesti Gábor, akár Szikszai-Fabircius nomenclaturája, sőt jóformán az addigi 150 vagy 200 magyar nyomtatvány összes szókészlete is. De minthogy e hatalmas szókincs a latin cím-szók alatt szanaszét el van szórva, és sem Kresznerics, sem a

* A továbbiakra nézve I. Adal. 292. és Melich Jánostól: A magyar szótár-irodalom, NyK. 36. köt. és NyFüz. 37. sz.

NySz. nem aknázza ki úgy, a hogyan kellett volna, már 1887-ben fölmerült a gondolat,* hogy a M. Tud. Akadémia Nyelvtud. Bizottságának ki kellene adni magyar betűrendben is az igazán kimerítő magyar Calepinust. Húsz évig pihent e gondolat, míg végre a Bizottság e nagy munkával a legrátermettebb tagját, MELICH JÁNOST bízta meg, és ő a tőle már megszokott, önzetlen munka-készséggel s gondos lelkiismeretességgel oldotta meg a magára vállalt föladatot.

A most megjelent „Calepinus latin-magyar szótára“, mint minden alapvető munka, nagy hatást fog gyakorolni, már csak könnyen hozzáférhető és kezelhető voltánál fogva is, a magyar nyelvtörténeti kutatásokra. E munka megjelenése indít engem is arra, hogy ez alkalommal, a t. Közgyűlés engedelmével, ne Társaságunk ügyeivel, öröndetes fejlődésével és erősödésével foglalkozzam, hanem azzal a több mint háromszáz éves, de még mindig megoldatlan kérdéssel: ki volt a Calepinus szótárának magyar munkatársa?

Már huszonhat évvel ezelőtt is foglalkoztam e kérdéssel egy a t. elnöktársamtól a Magy. Tud. Akadémia elé terjesztett értekezésemben.** Akkori megállapodásomat a következőkbe foglalhatom össze:

1. A Calepinusban levő magyar szók nem egy embertől származnak, legalább is két magyar dolgozott a szótár számára.

2. Calepinus magyar munkatársai, miként már Bod Péter is gyanította, erdélyiek voltak, vagy legalább Erdélyben, az ott divatozó nyelvjárás hatása alatt írták össze a szókat.

3. A lyoni kiadóktól fölkerült magyar szakemberre vonatkozólag, Sándor István följegyzését, mely szerint: „Némellyek a Magyar Tolmátszsának SZÁNTÓ ISTVÁN nevű Jézsovitát mondják“, továbbá Rosty Kálmán, kalocsai Jézustársasági tanár azon kijelentését, hogy „Aratornak tulajdonítja a rendi hagyomány a magyar részt Calepinus nagy szótárában“ — noha sem Sándor István, sem Rosty Kálmán egyéb okot, ténybeli adatot nem hoztak föl e hagyomány támogatására — mégis igen valószínűvé tette SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN egész pályafutása: hosszú tartózkodása Rómában, ottani tekintélyes állása, európai összeköttetései, hirneve (vir fuit omnibus disciplinis apprime instructus et Græce,

* Nyr. XVI. 64 és Adal. 320.

** Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XIII. 8. füz. és Adal. 310.

Hebraiceque perdoctus), 1580-ban Erdélybe, a kolozsvári rendházba költözése. Mindezek a körülmények igen valószínűvé tették, hogy a lyoni kiadóktól fölkerített magyar szakember csakugyan Arator lehetett, ki a munkát erdélyi, vagy legalább Erdélyben működő rendtársaival 1580 és 1584 között végezte.

Ebben állapotam meg huszonhat évvel ezelőtt, s e megállapodás, nem lévén senkinek ellene kifogása, be is jutott az azóta megjelent lexikonokba s irodalomtörténeti kézikönyvekbe.

Magam azonban nem tekintettem a kérdést végleg elintézettnek. Ha időm engedte, újra meg újra elővettem Calepinust: nem találnék-e benne Szántó István mellett vagy ellene szóló adatot. Mennél jobban belemélyedtem az egyes cikkek vizsgálatába, annál világosabb lett előttem, hogy az 1585-iki kiadást okvetetlenül össze kell hasonlítani az 1578-iki anyakiadással, mert csak így állapíthatjuk meg, hogy mely cikkek vannak meg már a régieben is, és melyek újak s a mi kiadásunkra jellemzők.

Pár hónappal ezelőtt, az azóta elhunyt s a magyar nyelv és irodalom kárára oly korán elhunyt KONT IGNÁCZ szíves közbenjárásával megkaptam a párisi egyetem könyvtárából a lyoni 1578-iki kiadást,* s az összehasonlítás csakhamar a következő eredményre vezetett:

I. A régi cikkekhez az 1578-iki kiadásba, a *Maceresco* szón kezdődő Aa-ívtől kezdve, a két magyar munkatárs, ívről ívre (egész ívenként) váltakozva, jegyezte hozzá a megfelelő magyar szokat. Íme a bizonyítékok:

A magashangú igék egyes számú első személye az Aa-ívig, a sok ezer közül 10 vagy 20 kivétellel, mindig *-ök* -vagy *-öm*-mel végződik; ellenben az Aa-ívtől kezdve hol *-ök*, *-öm*-mel, hol pedig *-ek*, *-em*-mel. Például a *megyek* ige az Aa-ívig kivétel nélkül (valami 30-szor) *megyök*nek van írva; attól kezdve ellenben hol *megyök*, hol pedig *megiek*. A *gyaláz*, *gyógyul*, *gyors*, *gyenge*, *kígyó*, *nyom*, *vagyok* stb. hol így, a mai *y*-os helyesírással, hol pedig régieken, *y* helyett *i*-vel. A *jegyzés*, *jegyzett* majd *gy*-vel, majd *d*-vel. A *fed*, *szerez*, *szem* és származékaik majd *e*-vel, majd *é*-vel; a *könnyű* majd így, majd *kinyi*; *levélszín* majd *leuelzín*, majd *leuelzen*; a *néz*, *rejt* és származékaik majd *néz*, *reit* vagy *rejt*, majd *niz* és *rit*; a *rövid* majd így, majd *reuid*; a *fő* (mn.) és *bő*, *bőven* majd *fő*, *bő*, *bővön*, majd *fű*, *bü* és *büven*; a *marha* majd így, majd *morha*; *szapora* és származékai majd így, majd *zapara*; *süveg* majd *surueg*, majd *süeg*; *üvölt* majd

* Ambrosii | Calepini | Dictionarium | . . . adiectæ sunt latinis dictionibus | Hebrææ, Græcæ, Gallicæ, Italicæ, Germanicæ et Hispanicæ | . . . 1578 Lugduni. — 1374. fol. lap. Könyvtári jelzete: L. P. I. 2.

wuólt, majd *uólt*; a *gyümölcs* majd *güümölcz* vagy *güümölts*, majd *gyüümölts*. A mélyhangú melléknevekhez az *-n* névrág majd *-an*, majd *-on* alakban járul, pl. „summisse”: *alázatoson*, „submisse”: *alázatosan* stb. A mai *ü* és *ű* hang majd *u* vagy *ű*-vel, majd *ü*-vel. Nyilvánvaló, hogy mindez nem egy ember munkája. És a mi különösen szembeötlik, hogy mindezek a nyelvjárási és helyesírási különbségek, a sok sajtóhibát s a csekélyszámú ingadozásokat figyelmen kívül hagyva, nem összevissza, hanem szabályszerűen, egész ivenként váltakoznak. Azok az ívek, a melyeken a két magyar munkatárs fölváltotta egymást, az 1578-iki kiadásban a következő latin szókön kezdődnek: *maceresco*, *manubialis*, *miratio*, *multus*, *notorius*, *Onobalisturia*, *Pelides*, *perisseuma*, *Phaethusa*, *puitaria*, *porcia*, *praenarro*, *prorogo*, *redormitio*, *rubens*, *scopulus*, *sino*, *strategia*, *suburra*, *supinus*, *tectus*, *traditio*, *Tros*, *Varro*, *vere*, *viriculae*, *urbanicus*. E fölváltva dolgozás úgy értendő, hogy az egyik munkatárs — nevezzük *A*-nak — a *maceresco* és *manubialis*, a másik — nevezzük *B*-nek — a *manubialis* és *miratio* közti latin szókhöz, azután a *miratio* és *multus* köztiekhez megint *A*, azután megint *B* iktatta be a magyar szókat.

Az ivenként fölváltva dolgozást alkalmasint az idő rövidsége tette szükségessé. Így hamarabb lehetett az egymásra következő íveket a nyomdának elküldeni, mintha a még hátralevő résznek első felét *A*, a másik felét pedig *B* dolgozta volna föl. Az idő rövidségére mutat az is, hogy a míg a szótár első felében a magyar helyesírást valamely felülvizsgáló kéz meg lehetőszen egyformásította, következetesebbé tette, addig a *maceresco* szótól kezdve azon nyersen, simítás nélkül ment a két magyar munkája a nyomdába.

II. Az új czikkek az 1585-iki kiadásban ¶ jellel vannak megjelölve s ezekhez a magyar szókat egy harmadik magyar írta hozzá. Ennek nyelvjárása és helyesírása a másik kettőétől megint különbözik. Íme a bizonyítékok:

A *coniecto* szónál és származékainál a három régi czikkben *iouendöl*, de a két új czikkben *iüuendö-mondó*, ugyanígy a *vates*nél öt régi czikkben *iouendöl*, de az újban kétszer *iüuendöl*. A *fama* szónál négyszer *hüres*, de a két új czikkben *igön* híros. A *mollis*nál ötször *gienge*, de az újban *gyenge*; ugyanígy a *pervigil*nél négyszer *vigiáz*, de az újban *vigyáz*. Az *octon*ál tizenháromszor *niolec*, de az újban *nyolec*. Az *omnis*nál tizenkétszer *minden*, de köztük a négy új czikkben *mindön*. A *profluo*, *profundo* és *redundon*ál tizenegyszer *bü*, de köztük a négy új czikkben *bü*. A *rius*nál háromszor *foliam*, de az új czikkben *folyam*. A *sensus*nál négyszer *erzekenseg*, de az új czikkben *erzekönsegös*. Különösen föltűnő a régi czikkek és az újak közt a következetes eltérés az *igen* szónál. Míg a régi czikkekben, akár az *A*, akár a *B* munkatárs fordította is, — egy-két kivétellel — több mint kétszázszor *igennek* van írva, az új czikkekben valami kilenczvenhatszor *igön*, hatszor *igën* és csak kétszer *igen*. (Vö. különösen a *per-* és *præ-* kezdetű latin szók-nál.) Lásd még *engö-*

detlen, segédélom. Az új czikkek nyelve határozottan ózó, de speciális erdélyiességet aligha találni benne.

Kétségtelen tehát, hogy három magyar dolgozott Calpinus szótárába: kettő kizárólag a régi czikkekhez, a harmadik pedig főleg az újakhoz szolgáltatta a magyar szókat.

Valószínűnek tartottam, hogy az új czikkekhez éppen az a kiváló magyar férfiú (vir disertissimus) szolgáltatta az adatokat, kit a lyoniak a magyar nyelv beiktatására fölkértek. Kettőzött figyelemmel vizsgálgtam tehát a 99 jelű czikkeket, mint a melyek a mi kiadásunkra, az 1585-ikire jellemzők.

Ily jellemző adat, nem ugyan a magyar megbízottra, hanem magára a lyoni szerkesztősegre, a következő:

Az *intercalo* czímszó alá maga a szerkesztőség, mintegy tetszelegve, betoldja, hogy Insulanus (polgári nevén François de l'Isle) kimutatta XIII. Gergely pápa naptárjavításának hibás voltát, s ezt a következő szavakkal teszi: „contra falsam Papistici anni emendationem, veram emendandi anni rationem aperit“. Ily hangon a pápáról s a pápistás (!) naptárjavításról katolikus ember a XVI. században nem beszélt, s különösen Jézustársasági szerkesztő nem tetszelgett volna a pápa állítólagos tévedésének hirdetésében.

De arra is találunk a szótárban adatot, hogy az a munkatárs, a ki az új czikkeket magyarul tolmácsolta, szintén nem volt katolikus, hanem csakis református lehetett. Ez adat, magyarrá fordítva, így hangzik:

„*Baroüia*, Magyarországnak vagyis alsó Pannóniának tartománya, földjének termékenységevel, kenyerének s főleg borának bőségével Magyarországnak minden többi részét jóformán meghaladja. Innen kapta magyar nevét: Baranya, mintegy a *Bor annya*. E tartomány két részből áll: a felsőből, melynek feje Tholna, és az alsóból, melynek metropolisa Laskó, mind a kettő híres a Duna mentén“.

Ezt más, mint magyar nem írhatta, mert különben mit tudhattak volna a lyoni szerkesztők Tolnáról s különösen Laskóról. De más sem írhatta, mint református vallású magyar. Tolna közigazgatásilag sohasem tartozott Baranya megyéhez, s két Baranyát, alsót és felsőt, csakis a református egyház ismert* s ismer ma is. Laskó csakis a reformátusok körében volt nevezetes hely, mert ez volt Sztárai Mihálynak, a híres reformátornak eklézsiája, s innen térített át 120 községet a református hitre. Katolikus

* Vö. „Az also es fölső Baronyaban valo Ecclesiaknac Articulusi“, Pápa, 1577. RMK. I. 136. Ugyanitt (II. 141) már *Barovia*.

ember bizonyára Pécs-et, mint a megye és a püspökség székhelyét emelte volna ki s nem nevezte volna Laskót metropolisnak.

Egy másik adat Calepinus szótárából, a mely szintén magyar kézre vall, Erdélybe Fogarasföldre vezet bennünket. A *tracta* czímszó alatt ezt olvassuk: [Vn. Piztrang]. Magyar fordításban azután ezt fűzi hozzá:

„Ez a halfaj legnagyobb és legkitünőbb a genfi tóban, de ezzel vetekszik (különösen a bőségben) egy erdélyi tartomány, a melyet az ottlakók Fogarasföldének neveznek“.

Ezt is csak a magyar munkatárs írhatta a szótárba. Jó, hogy tette, és szerencse, hogy a lyoni szerkesztők nem törölték e följegyzést, a mi különben sehogysem illett a *classicus* latin-ság szótárába.

De hát Baróvia, Laskó, a genfi tó és Fogarasföldre hogyan illenek össze? Mint látni fogjuk, nagyon is összeillenek, s éppen e négy helynév összetalálkozása vezetett arra a nyomra, melyen most tovább fogom vezetni olvasóimat.

Volt-e 1585 táján református vallású magyar tudós, a kinek élete folyásához a most említett helyek valamiképen hozzáfűződnek? Volt!

PETRUS LASCIVIVS DE BAROVIA, vagy — így is írta magát gyakran — PETRUS MONEDULATUS LASCIVIVS született Laskón, Baranya megyében, tanult Kolozsvárt s Gyulafejérváron; Kendi Sándor erdélyi kancellár és Ilosvai Benedek gyulafejérvári esperes költéségén 1578-ban Wittenbergbe ment tanulmányai folytatására; onnan visszatérve, Maros-Vásárhelyt iskolamester (ludimagister) lett s itt tartott előadásait már mint a fogarasi eklézsia kijelölt pásztorá, 1581-ben Brassóban „Speculum exilii etc.“ cím alatt közre is bocsátotta, az előszót „ex Regia Domo Fogaras“ keltezvén. De ez állását el sem foglalhatta, még 1581-ben Olasz- és Franciaországba utazik, sok külföldi tudóssal megismerkedik és 1582-ben újra Wittenbergbe megy, hol egy félévet töltvén, visszatér Erdélybe. Rövid idő múlva ismét útra kel erdélyi főúri fiatal emberekkel újra Olasz- és Franciaországba; lakja Rómát, Bolognát és Genfét; itt írja (datae Genevæ ex Museo nostro, idibus Octobris 1583) Theorematum de Dei verbo etc. című munkáját, de 1585-ben már megint Wittenbergben van és innen keltezi „De Homine Magno“ című munkáját; még 1586-ban is ott van. Ezen túl nem tudunk róla többé semmit. Életírói szerint sok nyelveket és tudományokat tanult. Nagyra ment a keleti

nyelvekben, s kora legtudósbjai közé számíttatott. Béza Theodor nagy dicsérettel írt felőle 1585-ben.*

PETRUS MONEDULATUS LASCIOVIUST Bod Péter a Magyar Athenásban LASKAI CSÓKÁS PÉTERnek nevezi. Az első név (Laskai) kétségtelenül helyes, de már a második (Csókás) kétséges, hiszen a Monedulatusnak nemcsak Csókás, hanem Csókai és Csókási is megfelelelhet. Ez okból mi őt a következőkben szülőföldjéről egyszerűen LASKAI PÉTERnek fogjuk nevezni.

Íme, mint láttuk, Laskai életében nevezetes szerepet játszik nemcsak Baróvia és Laskó, hanem Genf és Fogaras is. De ez még nem döntő bizonyíték, véletlen találkozás is lehet. Elővettem tehát Laskai munkáit, nem találnék-e ezekben is *pro* vagy *contra* adatokat.

A már fentebb említett marosvásárhelyi előadásaiban Laskai abból indul ki, hogy minden igazi fejtegetésnek a definitio s a szók jelentéseinek vizsgálata az alapja, s ehhez képest többek közt a *peto* és *postulo* igék jelentését is adja (Speculum Exilii, pag. 27):

„*Peto*. Varro inquit, proprié petere est aliquid suppliciter precarió postulare. Vnde Valla, petere dicimur inquit, cum aliquid humiliter et precibus petimus.

Postulo significat instanter aliquid et nostro quodam iure petere.“

E két értelmezés szóról szóra így van az 1578-iki Calepinusban is. Laskai tehát jól ismerte e szótárt s adatait már 1581-ben föl is használta.

De még ez sem dönt. Hiszen abból még, hogy használta a régi Calepinust, nem következik, hogy dolgozott is az új kiadásba. Kutassunk tovább.

PETRUS GALATINUS, ferenczrendi olasz szerzetes és a XVI. sz. elején Rómában a philosophia és theologia tanára „De arcanis catholicæ veritatis“ című s először 1550-ben s azután sok kiadásban** megjelent munkája II. könyvének „De nomine Dei quatuor literarum, quod est τετραγράμματον“ című X. fejezetében hosszasan bizonyítgatja, hogy a héber Jehova négy betűjében (*jod, he, vau, he*) az van kifejezve, hogy az Isten egy, de három a személye. De Galatinus csak a héber névre szorítko-

* Vö. BOD PÉTER: Magyar Athenás és JOH. SAM. KLEIN: Nachrichten . . . II. 92.

** Én az 1603-iki frankfurti kiadást használtam a budapesti egyetem könyvtárából.

zott és nem terjeszkedett ki az Isten nevére a többi nemzeteknél.

Ellenben Calepinus 1585-iki szótárában a *Deus* szónál, az új czikkeket jelölő ¶ jel alatti toldalékban, magyarra fordítva, ezt olvassuk:

„Különösen figyelemre méltó, hogy jóformán minden nemzetnél és minden nyelven az Isten neve négy betűből áll. Mert a hébereknél a Jehova négy betűs; azután a khaldeusok, szírek, æthiópok, asszírok, görögök, egyiptomiak, perzsák, latinok, olaszok, spanyolok, francziák, németek, angolok, mágusok, lengyelek, dalmaták és illírek, a régi mahomedánok s a későbbi törökök, az újvilági (t. i. amerikai) népek, az oláhok és czigányok nyelvén is négy betűs*.

Utoljára hagyja a magyar nyelvet s az Isten szót:

„A magyaroknál, kik áhitattal Istennek nevezik, noha ez öt betűből állónak látszik, mégis ha eredetét tekinted, ez is négy betűből állónak bizonyul. E magyar szó ugyanis a görög ἱεστη (megmaradok, vagyok, magamtól állok) második aoristosából, az ἔσθβől származik, ez pedig csakugyan négy betűből áll. A magyar szóban levő s és t a görög sigmatitában egy betűbe van foglalva, s ez okból a magyar Isten szót, eredete szerint, sigmatitával ἱεσθnek kell írni. Az Isten neve azért τετραγράμματον minden nép nyelvén, mert lényege szerint egy, személye szerint pedig három*.

Mikor először foglalkoztam Calèpinussal, azt hittem, hogy a most idézett sorokat is középkori mysticismusba merült kath. szerzetes írhatta csupán. Mások is azt hitték s nem is hihettek egyebet. Még legújabban is Melich János, noha már kétségét fejezi ki, hogy Szántó Istvánnak tényleges része lett volna a munkában, teljesen meg van győződve, hogy „Calepinus magyar része erdélyi katolikus magyar vagy magyarok műve“.*

Csalódtunk, mindnyájan csalódtunk. A tetragrammaton húsz nyelvből való bizonyítása s az Isten magyar nevének szintén négy betűs volta a református Laskai Speculumjából jutott bele Calepinus szótárába. A Speculum 1581-ben, Calepinus 1585-ben jelent meg, s mindaz, a mit Calepinus a tetragrammatonról mond, szóról szóra megvan már a Speculum 744. és 745. lapján.**

* Calepinus lat.-magy. szótára, X. l.

** Sed mirabile illud est, quod apud omnes fere gentes et linguas Nomen Dei quatuor tantum constet et scribatur literis . . . (Ezután jön a húsz nyelvből való idézet.) . . . Apud Vngaros quoque si originem spectes, Nomen Dei quatuor tantum constat literis dicimus enim reuerenter, ISTEEN, quod et si in specie quinque literis constare uideatur, reuera tamen si originem spectes constabit tantum quatuor. Descendit enim uox Vngarica ab Aoristo secundo ἔσθ uerbi ἱεστη subsisto, sum, per me ipsum sto, Vbi qua-

Tehát nemcsak Baróvia és Laskó, Genf és Fogaras, a *peto* és *postulo* cikkek, hanem az Isten szónak görögből való származtatása is Laskaira vall. Biztos adatok vagy igazolják, vagy megdöntik a hagyományt. Magam rombolom le adatokkal, a mit előbb a hagyományra építettem. Nem Szántó István, hanem Laskai Péter volt a lyoniaktól fölkerített magyar szakférfiü.

1581 végén kaphatta a megbízást, mikor Franciaországban járt és francia tudósokkal személyesen megismerkedett; 1582-ben újra Wittenbergben volt; itt szólíthatott föl két erdélyi tanuló segítő társul. Az új cikkeket kizárólag magának tartotta fenn; a régi cikkekbe (a szótár első felében) a két társsal együtt iktatta be a magyar szokat. A két erdélyi tanuló két különböző vidékről való lehetett: különböző volt a nyelvjárásuk és különböző a helyesírásuk. A míg Laskai Wittenbergben volt, fölülvizsgálta a két dolgozó-társ munkáját és lehetőleg elsimitotta az egyenetlenségeket; de 1583-ban már nem volt velök. Magukra maradvá, úgy látszik, körmükre égett a munka, megosztottak az íveken s azon nyersen, egyeztetés, elsímítás nélkül, küldték kéziratukat Lyonba. Ez magyarázhatja meg talán a nagyobb gondosságot a szótár első részében s ennek hiányát a második felében. A munka külföldön készült, külföldön látott napvilágot, Magyarországra, az akkori viszonyok között, példány sem jutott mindjárt belőle, s ez magyarázza meg, miért maradt szerzőjének neve a kortársak előtt ismeretlen.

*

De mindezzel még nincs a kérdés teljesen tisztázva. A főérdem kétségtelenül LASKAI PÉTERÉ. De kik voltak munkatársai, Erdély mely vidékéről, nyelvjárás-területéről valók voltak? Változott-e és mennyiben változott az ő tájnyelvük háromszáz év alatt? És még mennyi részletkérdés fűződik Calepinus szótárához! Kívánom, hogy mindeme kérdések megoldásában Társaságunk is kivegye a maga részét. E kívánsággal nyitom meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság XI. közgyűlését.

SZILY KÁLMÁN.

tuor tantum literis Aoristos secundus scribitur, Duæ ergo literæ in nomine Vngarico positæ s et t unica litera hæc ç apud græcos comprehenduntur. Vnde ratione originis etiam Vngaricum nomen Dei quatuor literis scribi debet hoc modo Іçєν.

A magyar tárgyias igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

A kifejtettek alapján már most azt állítom, hogy az *adi*, *adik*, *mondi*, *mondik*-féle alakok az eredetibb ragozást mutatják. Ez alakok vagy egy régibb *adē*, *adēk* < *adék*, *mondē*, *mondēk* < *mondēkből* fejlődtek, vagy pedig személyragjuk a *verī*, *verik*-féle magashangúakból vonódott át. Semmi szín alatt sem keletkezhetett az *adi*, *mondi*, a mai *adja*, *mondja* alakból, mert ez a magyar hangfejlődés szerint lehetetlen megfelelés.

A kétféle lehetőség közül szerintem az első a valószínű. Szücs István közöl Nyitra megyéből Menyhéről *oszte* (= *osztja*) alakot is (l. Nyr. XXXIII. 392, NyFüz. XX. 13). Ha ez nem sajtóhiba *oszte* = *osztje* (*osztja*) helyett (l. erről lejjebb), akkor az *adi*, *mondi*-féle alakok egykor **adē*, *mondē* alakban voltak meg, a melyből részint *adi*, *mondi*, részint illeszkedéssel jelentő mód jelenidejű tárgyias egyes harmadik személy **ada*, **monda* fejlődhetett. Hogy a nyelvemlékekben van-e *adi*, *mondi* alak, nem merném biztosan állítani. Talán ilyen az EhrC. 113. lapján ez: *kewnuezeseuel epeyty* és *fordoyty*, de lehet ez íráshiba is *fordoytya* helyett. Erre nézve vö. az EhrC. következő helyeit: 93 *mykoron halyuala*, 94 *mykoron halyauala*, 100 *Akarom* hogy *ew* meg *mencze* és *agy* nektek (itt *agy* felszólító, s nyilvánvaló hiba *agya* = *adja* helyett), ugyanígy TelekiC. 35 *iry?* = *írja*. Nagyobb határozottsággal merném állítani, hogy van nem egy olyan jelenidejű tárgyias *monda*, *ada*, a mely irott alakjában alanyi ragozású elbeszélő multnak látszik, valójában pedig tárgyias jelen idő. Természetes, nem ilyen alakokra gondolok, mint *valla* (vö. ÉrsekújvC. 536 *walla* = *vallja*) stb., mert hiszen ezek egy régibb *vallja* (olv. *vallya*)-ból szabályos újabb fejlődések és sok nyelvemlékben és nyelvjárásban megtalálhatók.** Ha azonban illet olvasok: Érsc.

* Az első közleményt l. MNy. IX. 1.

** A *j* hatása alatt *l*-ből keletkezett *ly*-ből sok nyelvemlékben *-ll-* pl. BécsiC. Dan. III. 18 *beólluc*, JordC. 107 *be nyellen*, uo.

575 *errwl monda* az *wr ysten zent Jeremyas . . . zaya altal . . . wr ysten m o n g y a* stb. helyett; vagy illet: TelekiC. 246 *elbochiata* embernek *fya* az *w angelit* = MünchC. Máté XXIV. 31 *erezi* ő *angalit*, hajlandó vagyok egy tárgyas ragozása jelenidejű *mondē*, *elbocsátē* alakból illeszkedéssel keletkezett *monda* (= mondja), *elbocsáta* (= elbocsátja) alakot az idézetben látni. Mindazonáltal ilyen alakok kimutatása csak akkor lehetséges, ha megvan az idézet latin eredetije is. Hogy azonban ilyen alakoknak kellett lenni, az kétségtelen. Ilyen kétségtelen adat szerintem a régi *Bornemissza* (l. OklSz., NySz.), amely egy régibb tárgyas **Bornemisze* mása, míg a mai *Bornemissza* az újabb eredetű *Bornemiszból* való. (Másképp SZINNYEI NyH.⁴ 78) Sőt a mai *mondja* alakoknak keletkezésében e tárgyi ragozása jelenidejű *mondē* > *monda* alakoknak kis részük is lehetett, a mennyiben az alanyi praeteritummal összeesvén, a nyelv az egyforma alakok differenciálására törekedett.

Az *adja*, *mondja* alakoknak *adi*, *mondi* változata tárgyalásban szólnunk kell még az *adítok*, *adítokról*. A jelentő mód tárgyas ragozása jelen idő többes második személyének ez alakváltozatára adataink vannak Somogy megyéből, Szlavóniából és Abaújtorna megyéből (l. BALASSA, Magy. nyelvj. jell. 137, TMNy. 615, Nyr. XXIII. 260—262, XXXIII. 19, SZABÓ I. id. mű 60). Minthogy ez alakok csak ott fordulnak elő, a hol *adi*, *mondi*, *adik*, *mondik* járja, megfejtésük a fentebbiekben adva van. Ezek az alakok vagy megőrzött régiségek (így *adítok* < **adítokból*), a hol az *i* az *adi*, *adik* hatása alatt rövidült meg, vagy pedig a magashangú *veri*, *veritek*, *verikből* egyszerű átvonások. Mi az elsőt tartjuk valószínűbbnek, s az alakokról még szólni fogunk.

Ha már most az *adja*, *mondja* alakokból nem válhatott *adi*, *mondi*, kérdés, minő a viszony a *veri*, *verik* és a ma is járatos *verje* (= *veri*), *verjék* (= *verik*) közt.

A magashangú igék tárgyas jelentő mód jelenidejének egyes és többes harmadik személye ugyanis sok nyelvjárásban az irodalmi *veri*, *verik* helyett *verje*, *verjék* alakban használatos. Ilyen alakok a következő nyelvjárásokban vannak: Szlavónia, Alsódrávai nyelvj., Ormányság, Baranya-Özd, Mohács, Göcsej, Nyitra-

479 *nyállal* meg Népnyelvi *valla*, *vallon* (= *vallja*, *valljon*)-ra vö. MNyelvészet II. 405, 407, V. 81, 87, 114 stb., BUDENZ-Album 166, Nyr. XX. 173 stb.

megye: Menyhe, Vác, Halas, Zemplénmegye: Hegyköz, Alsó-fehérmegye I. BALASSA, Magy. nyelv. 54, 57, Nyr. V. 64, XIV. 214, XV. 503, XXIII. 260–262, XXV. 349, XXVII. 209, XXXIII. 393, BUDENZ-Album 166, MNyelvészet I. 222, V. 114, Nyelvfüz. IX. 31, JÁSZAY PÁL: MünchC. kiadása IX. lap.* Ez irodalomból gyűjtött adataim ezek:

-t-végű igék: *hintye, illette, kiégette, nevette, szerettye, tehette* — *hintyék, szerettyék, szeretyék, ütjék*;

-d-végűek: *elkezdje, engeggye, megengeggyék, szöggyék*;

-sz-végűek: *cselekedsz, essze* (alakv. *össze* = *eszi*), *hissze tessze* (alakv. *tössze*), *vessze* (alakv. *vössze*), *vissze, összék* (= *eszik*), *tösszék* (= *teszik*), *visszék*; *tesszék* (= *tesszük*?, Göcsej, MNyelvészet I. 220);

-z-végűek: *kötözzük, mögnézzük*;

-l-végűek: *böcsűje, ízlelje, meszéje, ízleljék, rösteljük*;

-r-végűek: *ösmerje* (= *ismeri*), *kiérje* (= *kéri*), *keverje, merje, megverje, keverjék, merjék, verjék*.

-j-végűek: *fejje, fejjék*.

Az a kérdés, hogy ezeket a népnyelvi adatokat hogyan kell magyaráznunk? Erre nézve határozott választ csakis BALASSA JÓZSEFTŐL olvastam (I. Nyr. XVI. 503), a ki szerint ezek „teljesebb alakok”. Hogy SIMONYI vagy SZINNYEI ez alakokról mit tart, arra műveikből nem tudok határozott feleletet idézni. Abból, a hogyan ők a HUNFALVY-BUDENZ-féle felfogás értelmében a mai *veri* alakot egy eredetibb **verí* < *veré*-ből, s ezt egy régibb *verje* (így SIMONYI, TMNy. 608, MNyelv² 397, Ung. Spr. 252, I. fentebb *furiscte* alatt), illetőleg egy régibb **verē* alakból (így SZINNYEI NyH.⁴ 120, s ezt *verē-je* < **verē-je* < **verē-je-je*-ből) magyarázzák, arra lehetne következtetni, hogy a népnyelvi *verje* (= *veri*) szerintük talán eredetibb alak. De ezt nem merem róluk állítani, mert műveikből idevonatkozólag nem tudok megfelelő helyet idézni.

A következő sorokban már most arra keresek feleletet, lehet-e a *verje* a mai *veri* valamilyen megelőzője, más szóval eredetibb alak-e ez, a melyből a *veri* fejlődése megérthető, vagy nem.

Nyelvészeti irodalmunkban többször találkoztam azzal a gondolattal, hogy a magyarban a *j* a rákövetkező magánhangzóra valamilyen hasonító hatással van, így SIMONYINÁL (I. TMNy. 608,

* Lásd még lejjebb az összeállítást a felszólító = jelentőmnél.

716), SZABÓ S.-nál (Magyar magánh. illeszk. 60). Ezt a gondolatot rendszeren a *jonkább* > *inkább* szóval szokták bizonyítani. Már most azt állítom, hogy a magyarban se szókezdő, se szóbelsei *j*-nek az utána következő magánhangzóra olyan hasonító hatása, hogy a hangszint megváltoztassa, nincsen. Egy szókezdő, szóbelsei magyar *ja-*, *já-* (vö. *jargal* ~ *nyargal*, *javas*, *jár*, *ját-szik*, *burján*), *je-*, *jé-* (nyílt *e*-vel, vö. *jegy*, *jel*, *jere*, *jég*, *pörje**), *jë-* (ebben *jë-u* > *jëu* > *jő*; *verjén*), *jó-* (vö. *jó-*, *józan***), *ju-*, *jú-* (vö. *jut*, *borjú*) a *j* hatása alatt soha sem változtatja meg magánhangzója hangszínét.

Szinte hallok az ellenvetést. Hát a *jonkább* > *inkább*, *jorg-* (vö. HB. *iorgossun*) > *irg-* (vö. *irgalom* l. MNy. VII. 410) és más idevaló példák nem bizonyítják-e, hogy a *j* hatása alatt az *o*-ból *i* lesz. Hát erre azt felelem, hogy nem. Nem pedig azért, mert a magyarban elsőszótagbeli *o*-ból bármilyen mássalhangzó után válhatik *i*. Íme néhány példa: régi magy. *porít*: ma *pírít*, régi magy. *bombózni*: ma *bimbózni* (vö. DöbrC. 475 *bomboztak*, 482 *bomboznak* stb.), régi magy. *gyovonni*: később *gyivonni*, régi magy. *gyolkos* (= *gyalkos*): ma *gyilkos*, régi magy. *Soklós*: ma *Siklós*, régi magy. *szovárvány*: ma *szivárvány*, *szoros* > *sziros*? DöbrC. 422, *rongyból* *rongyó > *ringyó* stb., stb. Ez *o* > *i* változással ezúttal bővebben nem foglalkozom,** de állítom, hogy e változás szabályossága a magánhangzó előtt álló mássalhangzótól független, és szó elején épp oly gyakori, mint szó belsejében, vö. például *párdicz* (BécsiC. Dán. VII. 6; *pardičok*nak DöbrC. 477) < *párdocz*ből, *vonnyigó* < *vonogó*, *vonnyogó*, *alamizsna* < *alamozsna*, *abroncs* < *abrincs* stb. Minthogy olyan szavakban, a hol az első szótagban állandóan *u* vagy *a* van, nem észlelhető, azt kell mondanunk, hogy az ilyenek, mint *csikló* (: csukló), *csiport* (: csoport, csuport), *ih* (: juh, joh), *ihar* (: juhar) stb., nem az *u*-val, hanem a régebbi, az *o*-val hangzó alakból lettek *i*-s alakúakká (hibásan NyK. XXV. 279, SZABÓ, id. m. 18 stb.).

A m. *jonkábból* is előbb *jinkább lett, ugyanigy *jorgból*,

* A szláv jövevényszók közül azok, melyekben a szlávban is *-je* a szóvég, pl. *pörje-fű*, *pecsenye*, nyelvünkben minden nyelvművelésben és nyelvjárásban kivétel nélkül nyílt *e*-vel vannak meg.

** Az első szótagbeli magyar *ó*, *ő* diphthongikus eredetű.

*** Azt a magyarázatot, a melyet e változásról SIMONYI ZSIGMOND nyújt, l. Nyr. XXXVIII. 289—298, elfogadhatatlannak tartom. Nem osztozom SZABÓ S. (Magy. magánhangzóill. 15—18. lapján olvasható) véleményében sem. Lásd még Gombocz, Bulg.-t. Lehnw. 144.

jokból előbb **jirg-*, *jih lett s ebből alakult a mai *irg-* (vö. *irgalom*), *ih* stb.* Hogy a régi magyarban *ji-* szókezdet volt, arra idézem az *iszik* ige ilyen írott alakjait: DöbrC. 314 *yizik* (olv. *iszik*), DöbrC. 446 Es mind *yionak* (olv. *jönak*), JordC. 331 *yyoth vala* (olv. *jot vala*) stb. és l. NySz. Hogy az *iszik* a magyarban valaha *jo-* kezdetű volt, az finn-ugor megfelelőiből (vö. finn *juo-* stb.) kikövetkeztethető. Szókezdő magy. *jé-*ből is válhatott *ji-* s ebből *i*, erre példa a *jönni* ige régi nyelvi *jivē* = *ivē* elbeszélő multja, ebből *jēvē, a mire l. NySz. A mai magy. szókezdő *i-* eredhet tehát régibb magy. *jo-*ból, *jé-*ből és *ji-*ből, ez utóbbira l. WICHMANN GY., MNy. VIII. 323 finn-ug. *ji-* = m. *i-*.

A tapasztalat már most azt mutatja, hogy szókezdő m. *j-* nyomtalanul el is tűnhetik, sőt hogy a *ji-* kezdetnél kivétel nélkül el is tűnt. Íme a példák: *jártányi* ~ *ártányi*, *jegyző* ~ *edző*, *jegénye* ~ *egönye*, *jércze* ~ *érczike* MTsz. és fentebb l. a *ji-* eseteket.

Az a nevezetes már most, hogy ilyen példákat szóbelsei helyzetben a régi nyelvből is tudunk közölni. Íme az esetek:

ÉrsekújvC. 345: hogy *tewre* ellensegedeth (nyilván *törje*, a mely vagy *törre alakon keresztül lett *töre*, vagy a *j* nyomtalan eltűnésével, l. lejjebb) |

Vulg. Ján. XV. 7: quodcunque volueritis *petetis*, et fiet vobis = MünchC. 204 valamelleket akarandotoc *kérietec* es lezen tünectec, DöbrC. 415 valamit akarandotok *keritek* es lezen nektek, JordC. 681 vala myt akarandotok, *keerytek*, es megh lezen ty nektek. Hogy itt a *kériték* (= *keritek*, *keerytek*) nem íráshiba, arra fölhozom, hogy ilyen alakok másutt is előfordulnak. Így a Nemetújvári Glosszában ez van: 207. lap: ne *vetkezytek* — non scandalizemini,** *emlekezytek* — reminiscamini (l. FEJÉRPATAKY L. kiadását, Budapest, 1883). SZALKAI LÁSZLÓ glosszái közt is ezt olvassuk: *verytek* — percutite (igy, l. DOMANOVSKY SÁNDOR kiadását a pozsonyi m. kir. főreáliskola 1900—1901. évi értesítőjében, 17. lap, hibásan kiadva SZAMOTA I., NyK. XXV. 458, vö. SZALKAINÁL Ő *firynek* = viro, NyK. XXV. 457) | TelekiC. 256: *emelytek* fel a ty feye(tek) stb.

* Nem volna lehetetlen a török eredetű *ír*, *író*, *tiló* stb. szavakat (l. GOMBOCZ, Bulg.-t. Lehnw. 144) egy régibb m. *jir*, *jiray*, *tilay* stb.-ből származtatni, a hol az *i* hanghelyettesítéssel tör. *i-*-nek felel meg. Szerintem a magyarban a történeti korban mélyhangú *i* nem volt.

** A Bud. Glosszában e hely így van: ne *vetkezyetekh*, lásd SZILÁDY Á. Serm. dom.

Ezek az adatok szerintem így keletkeztek: *kérjétekből* *kérjíték > *kéríték*, vagy így: *kérjétekből* *kéríték* > *kéríték*. Hogy a -je- zárt *ë*-vel volt, arra vö. főntebb a MünchC. *kérietec* adatát, továbbá a régi nyelvből és a népnyelvből ilyeneket: *uimaggonoc* HB., *aggyonak* LányiC. 142, *mongyonak* LányiC. 34, 143, 144, *allyonok* LányiC. 135 stb., *lássotok*, *üssötök* NyFüz. X. 12, 15 stb. (l. a III. főrészben is). Hogy a fönti magyarázatok mindegyike helyes lehet, arra fölhozom, hogy a régi magyar *jöni* (< *jëni* ~ *jöuni*), mai magy. *jönni* fölszólítója többes második személye a nyelvemlékekben sokszor a *idietek* (= *jöjétek* DöbrC. 380, 391, 393 stb.), *idietek* (= *jöjétek*) mellett így is előfordul: *jövéték* ~ *jévéték* (írott alakjait l. NySz.), *jüvéték*, s ez ebből fejlődött: **jö(ë, ü)vjétek* (Másképp magyarázza SIMONYI, TMNy. 237, NyK. XIII. 148). A *jövel* fölszólító egyes második személye is így keletkezett e helyett *jövjel és nem *jöjj el* helyett; vö. még TelekiC. 214 *ióki* = *jöjj ki*, KRIZA, Vadr. 556 *jöön bé*.

A *j*-nek tehát a rákövetkező magánhangzóra olyan hatása, hogy e magánhangzó hangszínét megváltoztassa, nincsen. Ha a *j* szó belsejében vagy szó végén mássalhangzó után következik, akkor vele ezek a változások történhetnek:

a) Az előtte levő mássalhangzót abban az esetben, ha nyelvünkben van palatalisált párja, palatalisálja (vö. *t*, *d*, *n*, *l* utáni helyzetben, vö. *akarattya* = *akaratja*, *gondollya* = *gondolja* stb. A megnyúlt mássalhangzó esetleg megrövidül vagy depalatalisálódik: *gondulla* = *gondolja* stb.),

b) Az előtte levő mássalhangzót „assimilálja” (vö. *h*, *s*, *sz*, *z* + *j*, *t* + *j* > *ss*, *cscs*, *r* + *j* > *rr*, ez utóbbi esetre példák *csavarron* lásd Nyr. XXVIII. 492 | JordC. 873 *keerre* = *kérje*, *Vulgata*: *petat*; a többi esetre: vö. meg *fordoh'a* DöbrC. 397 *musia*: *mossa*, *vonzia*: *vonza*, *ostorozia*: *ostorozza*, *lássa*, *taníttsa* stb.). A hosszú mássalhangzó esetleg megrövidül (vö. ne *lármázotak* Nyr. XVII. 316, talán ebből *lármázzotak* stb.),

c) A *j* bizonyos feltételekkel *gy*-vé, vagy *ny*-nyé ~ *ty*-vé lesz (vö. *varjú*: *varnyú*, *borjú*: *borgyú*, *bornyú* stb., és ilyeneket is: *lagyatok e* ÉrsC. 352, *bangyuk* ÉrsC. 381, *wongya* ÉrsC. 382, *gyászol*, *nyargal*: *yargal* stb.),

d) A szó- vagy szótagvégeben levő *j* *í*-ché lesz (lásd NyK. XL. 385), vagy esetleg nyom nélkül eltűnik (vö. *szederjfa* ~ *szederfa*, *férjfi* ~ *férfi*, *eperjfa* ~ *eperfa*, *fürj* ~ *für*, *füred* stb.; vö. még a felszólítóban: *vár!* = *várj*, ne *rág!* *kever!* stb.

(l. TMNy. 631, Nagykanizsai nyelvjárás, NyFüz. XLVIII. 27, 28 stb.)

Hosszasabban kellett tárgyalnom a magyar nyelvi *j* változásait, hogy a *verjē* (= veri), *verjék* (= verik) alakját tapasztalati alapról megvilágítsam. A mint ugyanis a felszólító *törjē*, *kérjē*tékből válhatott *törē*, *kéritēk*, ugyanígy alakulhatott a *veri*, *veritēk*, *verik* is egy régiebb *verjē*, *verjētēk* ~ *verjētek*, *verjék* ~ *verjēk* alakokból. A *verjē*ből ugyanis részint *verē*, részint *verji* lehetett, s e kettő bármelyikéből származhatott a *veri*. A *verjük* ~ *verük*-nél is azt lehetne mondani, hogy egy *verjék* (többes első személy, ilyen a codexekben előfordul) -ből *verēk* > *verik* s ebből *verük* keletkezhetett. Ilyenformán tehát még azt a következtetést is megkísérelhetné valaki, hogy a *j*-elem a jelentő mód jelen idejének nemcsak a mélyhangú (pl. *adja*, *adjuk*, *adjátok*, *adják*), hanem a magashangú alakjaiban is eredetibb s egykor ott megvolt s részben ma is megvan (pl. *verjük*).

Ha valaki a régi elmélet érdekében ezt a mentő kísérletet megtenné, annak kísérlete mindjárt a kezdet kezdetén balul ütne ki, még pedig a következő okokból:

a) A *-j*, *-je* olyan mássalhangzó után, a melynek nyelvünkben palatalisált párja van, tehát *t*, *d*, *l*, *n* után, vagy olyan után, a melynek a *j*-vel másnemű hasonítás útján keletkezett változása van, tehát *t* után pl. ebben *láss* (alakv. *lás!*) nyomtalanul sohase tűnhetik el. Egy magyar *hintje* (olv. *hinťē* > *hint'e* == hinti), *adje* > *adja* (olv. *ad'd'ē* > *ad'd'a*, vö. Menyhe, Nyitra m. Nyr. XXXIII. 392, NyFüz. XX. 13), *engedje* (olv. *enged'd'ē* > *enged'd'e* == engedi), *ízlelje* (olv. *ízlel'l'ē* > *ízlel'l'e* == ízleli), *fenje* (olv. *fen'n'ē* > *fen'n'e* == feni) stb. alakokból a magyarban nem válhatik *hintē* > *hinti*, *adē* > *adja*, *engedē* > *engedi*, *ízlelē* > *ízleli*, *fenē* > *feni*. A mennyiben itt változások történhetnek, azok a depalatalisatio körébe tartoznak (pl. *ízlel'l'ē*ből *ízlelle*, így talán lehetséges volna *engeddē is, vö. szóelején *gyē* > mai magyar *dē* > *de*, *gyümölcs* ~ *gyimölcs* > régi m. *dimölcs* stb.). A *hintje*, *láss*-félénél még ezt a változást sem lehet feltenni. Csak akkor, ha azt mondanók, hogy *adja*, *engedje*, *ízlelje* stb. régiebb alakja *ad-ha*, *enged-he*, *ízlel-he* stb., azaz ha azt mondanók, hogy itt a *-jē* ~ *ja* eredetibb *-he* ~ *ha* alakjából kell kiindulnunk, csak akkor érthetnők meg a *-h* kiesését a *-t*, *d* után. Arra ugyanis biztos példáink vannak, hogy a *-h* (eredetibb *ch* ~ *χ*-ból) bizonyos mássalhangzók után el is tűnhetik. Íme néhány példa erre:

-hat, -het képző (régibb m. alak *-cha(o)t* ~ *-chet*, vö. HB. *mulchotia*, EhrC. 73 *mechettuala*): KeszthC. 444 hogy ez nepeth the hozyad *fordeytassam*, uo. 449 hogy... wnekyk erek kenyergesekkel *segeytenessenk*, uo. 449 kyth ez wylag nem *atath* (értsd a d h a t) stb. Vö. KT. *leyessen, sciulhessen, maradhassun, tudhotiuc*.

-hoz (ë, ö) rag (régibb alak *chuz* (ü), vö. HB. *ozchuz*, uo. u r o m c h u z): ÉrdyC. 504 az erek meenyey *dychóseegez*... meent | DebrC. 20, 74, 133, 170 az *E(e)gihazoz* stb. Calep.: *feiedelemsegez* l. MELICH, Calep. XII. stb. A *-hoz-ra* vö. még ezeket: KeszthC. 423, 432 the *ozyad*, DebrC. 285 ő *iozia*, ÉrdyC. 33 *yozyaa* tartozoo, stb.

-ha = felszólító, jelentő mód — *ja*: DöbrC. 338 Ján. XVI. 2: ki titeket meg öl *aletha* (olv. *álét-ha*) istennek zolgalatot tenni = JordC. 683 ky megh öl *tyteketh, aloyttya* hogy aldozatot tezen ystennek = Vulg. qui interficit vos: *arbitretur* obsequium se praestare Deo | ÉrsC. 447 de mynt *mutatha* ygasaga (= lehet *mutat-ha*: mutatja) stb. | TelC. 306 ezt el *hagyitha*, u. o. 262 zent mate *irha* meg stb.

-ha -t után: *mostoha* = Murmelliusban négyszer *mostha* és CzF. szerint Mátyusföldön *mosta* (l. MELICH, Szlav. jöv. ered. 32), *rothad-* többször a nyelvmélekekben *rotad-* stb.

A *-h < χ > j* alapján próbálhatnók tehát azt magyarázni, hogy *ad-ha, lát-hu, enged-hé, ízlel-héből* részint **ada, *láta, engedē > engedi, ízlelē > ízleli* stb., részint *adja, látja, engedje, ízlelje* stb. lett. Ámde e magyarázatnál újabb nehézségek támadnának az **ada, *láta* és a *láss* alakokkal, úgy hogy ez a mentés sem sikerülne.

b) Halálos csapást mérnek azonban arra a nézetre, a mely az *engedje, hintje* (= engedi, hinti) stb.-féle alakokat eredetibbnek tartja, a következő tények: A *-t*-végű, valamint az *-sz-szel* bővülő *v-töví* igék jelentő módja sok nyelvjárásban így van:

taníjjam (= tanítom), *vigyem* (= viszem), *igyam* (= iszom); *egyem* (= eszem);

tanídd (= tanítod);

taníjja | *szakaszsa* (= szakasztja) | *báncsa* (= bantja), *éroncsa* (= elrontja), *kiálcsa* (= kiáltja), *tarcsa* (= tartja) | *arassa, lássa* (= aratja, látja), *mondhassa* (= mondhatja), *tudhassa* (= tudhatja), *üsse* (= üti) | *egye* (= eszi), *mégigyja, igya* (= iszsza), *vigye* (= viszi), *tögye, vögye* (= teszi, veszi);

taníjjuk | *elfelejcsük*, *fejcsük*, *gyücsük*, *kihajcsuk*, *szaporicsuk*, *töltesük* | *arassuk*, *lássuk*, *süssük*, *szeressük*, *szerethessük*, *üssük*, *vessük* | *fessük* (= festjük) | *együk* (alakv. *ögyük* = eszszük), *igyuk* (= iszszuk), *vegyük* (= veszszük), *vigyük* (= viszszük), *tegyük* (= teszszük), *kivigyük* (= kiviszszük);

taníjjátok (= tanítjátok) | *tarcsátok* (= tartjátok) | *lássátok* (= látjátok), *mutassátok* (= mutatjátok) | *egyétek*, *igyátok* (= eszitek, iszszátok, MNyelvészet V. 351), *vögyétek* (= veszitek, Nyr. XXVIII. 70);

taníjják (= tanítják) | *gyárcsák* (= gyártják), *megigazicsák* (= igazítják), *szólítsák* (= szólítják) | *lássák* (= látják), *megrikassák* (= megrikatják) | *egyék* (= eszik), *igyak* (= iszszak), *vigyék* (= viszik) stb.

Arról, hogy ezek a jelentő mód funkciójában használt igék alaktanilag mások is, mint fölszólító módú alakok lehetnének, még vitatkozni sem lehet. S ezzel kétségtelen ténynyé válik az, hogy a fölszólító módot jelentő mód értékben igen is lehet használni. S a mi nevezetes, sok nyelvjárás a fölszólítót nemcsak a tárgyias jelentő mód értékében, hanem az alanyi ragozású jelentő mód értékben is használja, ime a példák:

szeressön (= szeret);

kikapjunk (= kikapunk) | *kiteleljünk* (= kitelelünk), *tánczójunk* (= tánczolunk), *üljünk* (= ülünk) | *monggyunk* (= mondunk), *nizelőgygyünk* (= nízeldőünk), *tuggyunk*, *tuggyónk* (= tudunk) | *jőjjünk* (= jövünk, Nyr. V. 65), *nyűjjünk* (= nyüvünk? nővünk? Nyr. V. 65) | *ögyünk* (= eszünk), *igyunk* (= iszunk), *vigyünk* (= viszünk) | *hajcsunk* (= hajtunk), *kericscsünk* (= keritünk), *száncsunk* (= szántunk) | *arassunk* (= aratunk), *beszélgessünk* (= beszélgetünk), *öhessünk* (= ehetünk), *lehessünk* (= lehetünk), *mehessünk* (= mehetünk).

Az alanyi és tárgyi ragozású fölszólítónak jelentő mód értékben való ez a használata igen sok nyelvjárásban van meg; kísérletképen összeállítottam egy jegyzéket arról, hogy mely nyelvjárásokból ismerem. A jegyzék, a mely nem számít teljesre, ez:

Székely nyelvjárások: KRIZA, Vadrózsák 555, 557, Magyar Nyelvészet V. 351—52, VI. 224, 236, Nyr. XXXIII. 514, XXXIV. 192, STEUER, Székely nyelv hangjai 19, SIMONYI, MNyelv I. 221, NyFüz. IX. 25, MNy. V. 310, Halmágy, NyK. XXXI. 390;

Csángó nyelvj.: Nyr. XXX. 114, MNyelvészet V. 345;

Dunántúli nyelvj.: Nyr. XXVII. 70, 209, XXIX. 21, XXX. 278, NAGY I., Csökölyi nyelvjárás 16, Nagykanizsai nyelvj. NyFüz. XLVIII. 28, MNyelvészet V. 115;

Szlavóniai nyelvj.: Nyr. V. 64, 65, XXIII. 261;

Duna-Tisza közti nyelvj.: Nyr. XVI. 504, XXVII. 409;

Palócz nyelvj.: Nyr. XVIII. 22, XX. 173, XXI. 465, XXXIII. 393, Heves m., NyFüz. XVI. 21;

Észak-keleti nyelvj.: Nyr. IX. 204, XII. 508, XXXIII. 19, lásd még BALASSA, Magy. nyelvj. 138.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A Gyulafehérvári Glosszák.

Ismeretesek a „Gyulafehérvári Glosszák“ néven nevezett XIV. századi lapalji jegyzetek, a melyeket 1898-ban VARJÚ ELEMÉR fődözött föl a Gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban, s melyeket 1898—99. óta irodalmunk történetében és nyelvészetünkben mint második összefüggő nyelvmemlékünnket szoktunk említeni.* E három kis darabból álló 15 sornyi emlék három egyházi latin beszédhez írt magyar vázlat, a VARJÚTÓL úgynevezett „gyulafehérvári codex“-ben (Könyvt. száma E. VI. 8.).** Alakjuk után VARJÚ verset látott bennük, mint a hogy némelyek ma is versekről szólnak róluk; általában azonban HORVÁTH CYRILL hozzászólása óta (Magy. Kritika, 1898. 151. és 184. l.) „glosszák“-nak tekintik és nevezik.*** Ezek a mult évben ismét újabb vitára adtak alkalmat arra nézve, hogy ki hát a szerzőjük?†

Ehhez a kérdéshez s általában e glosszákhoz kívánok hozzászólni.

*

Ismeretes, hogy VARJÚ a kis nyolczadrétű latin codexnek utolsó-előtti lapján††, az alsó lapszélen már alig olvasható jegyzet-

* Vö. A gyulafehérvári codex. Előterjesztés a M. Tud. Akad. 1898. nov. 28-iki ülésén. Akad. Értes. 1899. 16—25. l. és A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, M. könyvszemle VIII. 1900. 35—37. l.

** Azelőtt a Döbrentei-codexet nevezték „gyulafehérvári codex“-nek; vö. ARANY JÁNOS M. irodalomtörténete, OlesKvt. 100. l.

*** Vö. PINTÉR JENŐ, A m. irodalom története, I. 1900. 101. l. s az irodalmat is uo., bár ott sem teljes. Ld. pl. a kath. egyh. szónoklattani műveket: MIHÁLOVICS E., KUDORA J., RÉZBÁNYAY J., stb. művét.

† Ld. PÁPAY J.: Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? Nyr. 41:145.; erre VARJÚ válaszát uo. 171. és TAGÁNYI K. helyreigazító megjegyzését uo. 243.

†† Ő ugyan előbb „utolsó oldal“-t ír (Akad. Értes. id. h. 19.), de lentebb „utolsóelőtti oldal“-ról szól (uo. 23.) helyesebben, mint személyes megjegyződésem után mondhatom.

ben* a kézirat készítőjének *Frater Johannes de Vathacha*, vagyis *Vataakai Jánost* állapította meg (Akad. Értes. id. h. 19.). A kézirat szerinte (uo. 18.) a budai minorita conventben készülhetett. TAGÁNYI KÁROLY, mivel a „Vataakai“ névbe nem tudott belenyugodni, mert ilyen Vataka v. Vatacza v. Vatacsa nevű község nincs Magyarországon, a *Vatachát Vytatha*, illetőleg *Ujtatának* olvasván, a rossz hasonmás alapján *Ujtatai Jánost* állapított meg, ki nyelvemlékünket az ótatai ferenczrendi kolostorban írta volna (A Gyulafehérvári Glosszák szerzője, M. Nyelv I. 130—32.). Ez a kétféle név ment be aztán irodalomtörténeteinkbe; bár egyesek, úgy látszik, azóta is kételkedtek. Például KATONA LAJOS *Gesch. der ungarischen Literatur* cz. kis művében (Göschel, 1911. 14. l.) *Johannes de Vathachát*** (? így) kérdőjellel közli. PÁPAY JÓZSEF pedig idézett értekezésében, a hasonmás megvizsgálása után, azt mondja, hogy a Gyf. Glosszák szerzője *Johannes de Vatha*, *Vathai* vagy *Wattai János*. S ez a helynév szerinte CSÁNKI TÖRT. földrajza alapján (I. 182.) a borsodmegyei *Vata* (*Watha* 1440), ma *Vatta* volna. A birtokos családok között is ott vannak a *Vataiak*. „Nem lehetetlen, hogy a Gyf. Glosszák szerzője is ebből az ősrégi családból vált szerzetessé.“ (Nyr. id. h. 146.)

VARJÚ E. „A gyulafehérvári glosszák szerzője“ cz. válaszában (Nyr. id. l. 171—72.) a véleménytjőhiszemű tévedésnek mondja s a kérdéses nevet az eredetiről felvett fénykép alapján „tisztán kivehető“ leg (?) ismét csak *Johannes de Vathachan*ak állítja úgy, hogy „a végtelenül gyarló hasonmásan a második sorba jutott *tha* szótag teljesen hiányzik, ott a név *Vabhan*ak inkább olvasható, mint *Vathachan*ak“ (Saját szavai). Ma sem érti, miért tartotta TAGÁNYI e nevet olyan képtelen hangzásúnak, és *Vathacha* kétféleképpen ejthető ki szerinte; vagy mint *Vataka* (*Vadaka*), vagy pedig mint *Vatacsa* (*Vadacs*, *Vadasa*). Amannál lehetetlen nem gondolnunk a zalamegyei *Vatkára*, a melyet *Waathka* alakban írnak 1391-ben (CSÁNKI, III. 122) „s a melyből a leíró könnyen csinálhatott *Vathachá-t*“ (?). A *Vatacsa* változatban pedig „úgy lehet, a baranyamegyei *Vadasa* helynévre bukkanunk“ — vagy „*Vatacs*, *Vadacs* egészen közönséges hangzású helynév áll előttünk, a mely 1395 és 1396-ban *Vadachi László* és *János esztergommegei birtokosok* nevében szerepel“. „Egy kétségtelen: a helységnevek mind a Dunántúlról valók, a kézirat írója pedig a budai sz. ferenczrendi zárda lakója volt“ (?).

E czikkekre most már TAGÁNYI K. azt felelte, hogy PÁPAY ugyan-

* Ld. Akad. Értes. id. h. 24. l. Azóta e jegyzés felső sora csaknem teljesen eltűnt. Úgy látszik gumizták — tán hogy jobban olvashassák — s a könyvtár bélyegzőjét is rányomták.

** Söt pl. SASSI NAGY LAJOS és MÉSAROS SÁNDOR: A m. nemz. irodalomtört. és olvasókönyv 1912. 14. l. *Wathachait* írnak minden alap nélkül.

azon hamis nyomon — t. i. az Akadémiai Értesítőnek hibás hasonmásán — indult, mely őt is téves útra vezette, midőn a glosszák szerzőjének nevét *Ujtatainak* olvasta. Ítéletét többé pusztán fényképre nem alapíthatja, azt az eredeti kézirattól kell függővé tennie. A glosszák szerzőjének kérdését, az eredeti vizsgálata nélkül, eldöntöttnek nem tekintheti (Nyr. id. h.). Az IRODALOMTÖRTÉNET cz. folyóirat referense pedig azt jegyezte meg, akármelyik olvasása helyes, kérdés: hogy ebből a mondatból, hogy „iste liber est Fratrís Johannis de Vatha concessus fratri Petro“ — valóban az következik-e, hogy János barát szerzője volt a Gyf. Glosszáknak, vagy pedig csak az, hogy tulajdonosa volt a könyvnek? (I. évf. 274. l.).

Íme így vagyunk a Glosszák állítólagos szerzőjének kérdésével: azt sem tudjuk, mi a neve, honnan való, az az aláíró a kézirat szerzője-e, vagy csak tulajdonosa volt? stb. Ezért, minthogy ilyen esetben mindig legjobb az eredetit nézni meg, s minthogy éppen legrégibb nyelvemlékeink nyelvjárásának s ezzel kapcsolatban irásuk helyének megállapításával foglalkozom, e nyelvemlékek is az eredetijét kívántam látni, s így mentem először Gyulafehérvárra mult év augusztus havában, majd miután ama személyes megtekintést s új fényképfölvételt sem találtam elégségesnek,* fölkeríttem a codexet az Országos levéltárba, hogy itt TAGÁNYI KÁROLY-lyal és más szakemberekkel együtt vizsgáljuk meg az állítólagos szerző nevét s ezzel kapcsolatban mindama kérdéseket, melyek felmerülhetnek. Hogy t. i. ama név írása megállapítható-e és egyezik-e a codex és a glosszák írásával; helyesen vannak-e a glosszák és latin megfelelőjük közölve, mi a helyes megnevezés e nyelvemlékre: versek vagy glosszák-e, miben áll irodalomtörténeti jelentőségük; továbbá a szerző neve nélkül is megállapítható-e az iratás helye, helyes-e a codexben levő oklevél-formulák Varjú-féle idő- és helymeghatározása, s hogy az oklevél-formulák és a sermók meg a bennük levő glosszák írása egyezik-e a codexben, tehát a codex első, régibb része egy kéztől származik-e? stb. — a mi mind fontos ez emlék végleges tisztázásához. Kérésemre DR. SZENTIVÁNYI RÓBERT theol. tanár úrnak, a Batthyány-könyvtár ez idő szerinti buzgó és fáradhatatlan könyvtárnokának szíves közbenjárására GR. MAYLÁTH GUSZTÁV KÁROLY erdélyi püspök úr személyesen hozta föl a becses ereklyét az Orsz. levéltárba.** Ott CSÁNKI DEZSŐ úr szíves kézbesítése mellett TAGÁNYI KÁROLY, BARABÁS SAMU, HORVÁTH SÁNDOR és DR. DÖRY FERENCZ levéltárnok urakkal — kik, fáradságot nem kímélve, támogattak — nagyított

* Előbb Gyulafehérvárott készíttettem fénykép-fölvételt.

** Nem mulasztatom el, hogy itt is ki ne fejezzem őszinte köszönetem e nagy szívességért e nemes egyházfőnek, továbbá SZENTIVÁNYI úrnak és mindazoknak, a kik ez ügyben segítségemre voltak.

fényképmásolat segítségével* is tüzetesen átvizsgáltuk és a következő eredményekre jutottunk.

1. Az állítólagos szerző nevét ma semmiképen sem lehet megállapítani, mivel VARJÚ fölfedezése óta barbár kezek az első sort, bizonyára, hogy olvashatóbb legyen, gumizták és tönkretették, s a legérzékenyebb fénylemez sem tud kihozni ott semmit. A második sor kezdő szótagja pedig nem *-cha*, hanem Tagányi határozott véleménye szerint *-bha* (tehát mint legutóbb maga VARJÚ szerint is, ld. fentebb!). Ezzel tehát a *Vatacha* és az ehhez fűzött föltevések (Vataikai, Ujtatai stb.) elesnek.

2. Ez a névre vonatkozó írás VARJÚ szerint is „a codextől merőben különböző“ (Akad. Értes. id. h. 19.); a mi megállapításunk szerint is valamivel újabb eredetű, tehát azért sem lehet a szerző neve. De *frater Johannes* . . . azért sem lehetett a codex írója, mert hiszen az volt VARJÚ szerint ott: *Iste liber est Johannis*** . . . *concessus fratri Petro*; ez pedig csak a könyv tulajdonosát jelenti, s nem a szerzőjét, készítőjét. Helyes tehát az IRODALOMTÖRTÉNET cz. folyóirat fentebbi kérdése és helyesen jegyzi meg SZENTIVÁNYI is egyik hozzám intézett levelében: „Hogy fr. Johannes a codexen dolgozott-e, arról a kikölesönzés ténye nem világosít föl. Csak annyit szabad mondanunk, hogy a *codex az idétt kezén volt*“. (1912. okt. 12-én kelt lev.)***

3. A glosszák és latin megfelelőjük közlése sem egészen hibátlan Varjúnál. Az első magyar szövegecske nem az 58a, hanem 50a lapon kezdődő beszédhez tartozik (vö. Akad. Értes. 20. és 22., facsimile is); s ennek címe nem: *Sermo de crucificatione*, hanem *de circumcisione domini*. Elöl a tartalommutatóban is így van. Azért szól a Jézus névről az egész beszéd, nem éppen úgy, mint közöltetett (Akad. Értes. 20.), hanem így: *Cum duo digna memorie nobis de domino nostro Jesu Christo in praesenti eo modo describantur, videlicet vetusta circumcisio carnis et nova impositio nominis*, stb. Így nem a szerző „feledkezett meg egyébről“, hanem a közlő

* Weinwurm főv. fényképésztől. Ld. a mellékletet.

** Bár ez is nehezen olvasható a VARJÚ-féle fényképmásolaton is (Akad. Értes. id. h.); kíváncsatos volna, ha az eredeti fölvétel is meg volna még valahol.

*** Csak mellékesen érintem, hogy DR. MIHÁLOVICS EDE, „A kath. predikáció tört. Magyarországon“ cz. művében 1900. (I. 110.) azt a Frater Joannes Elschert említi e glosszák szerzőjéül, ki a codex második, újabb részében fordul elő, de nem e glosszák írója (vö. Akad. Értes. id. h.). Ez állítás csak VARJÚ értekezésének felületes olvasásából származhatik. Erre a névre különben még másutt visszatérek.

tévedt.* Az első distinctio utolsó sora pedig: Ab omnibus invocandum. S a második distinctio utolsó sorának — Sacietas esuriencium — magyar fordítása nem *ehezeu nepeknek*, mint VARJÚ közölte, hanem: *ehezeu[nek elegf](ege)* s nem *beusege*! Vö. VARJÚ facsimiléjét is Akad. Értes. 22. l. legutolsó sor! Tehát most az első magyar szövegecske végérvényesen a következő:

Habroflagben walacnok keguffege-
eleeknek keguffe* vrukfege.
koorfagbon walaknok egefflege-
Sciunkfegben walaknok beuffege.
ehezeuk[nek elegf](ege.)***

A másik magyar szövegecske a 125a levélen a szt. Tamás ünnepére való beszéddel kapcsolatban olvasható, szintén evangéliumi alapigével s a VARJÚtól közölt (Akad. Értes. id. h. 21.) latin eredeti előrebocsátásával; csak hogy a latin distinctio kezdősora nem: In mirifica operis indicio . . ., hanem: *In mirifici operis indicio*. Vö. magyar megfelelőjét is, melynek közlése VARJÚnál is jó, így:

Chudalataf miuin'e)c ielenetuiben
vnu(n) zaiaual mu(n)dut igen'e)c tonofagaban
fce(n)t oltaru(u) kuner kepeben.
oz kerezt fan figeu kepeben.

A harmadik, leghosszabb glossza a 149a levélen, a codex régibb részének utolsó előtti lapján van. Ez a mi mellékletünk. A latin szöveg itt 'nincs versbe szedve', mint VARJÚ is jelzi, de közléséből gondolnók (Akadémiai Értesítő, idézett h.), hanem folytatólagosan írva, s egypár javítással így van: Primum, quia a proprio discipulo eius vendicio fuit *procurata* . . . 6 sor. Azután a 7-ikben folytatás: Secundum, quia a *populo eius* (?)† . . . est accusatus . . . A további 5-ik sor végén: Tercium est quia a ierosolimis honorifice fuerat susceptus . . . A további 7-ik sorban: Quartum innocencia salvatoris . . . Majd a 3-ik sor végén: Quintum mortis infamia . . . Végül a további 2-ik sorban: Sextum Marie presencia . . .

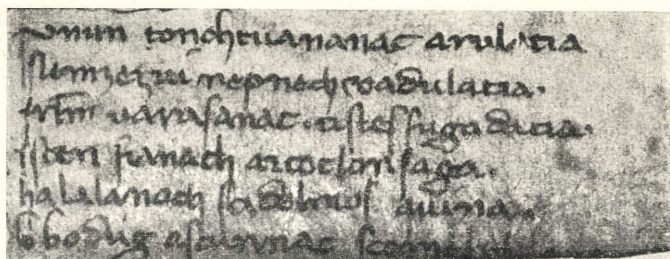
* Vö. a mi megállapításunk mellett SZENTIVÁNYI cikkét is a gyulafehérvári Közművelődés 1913 jan. 18. számában.

** A keguffe át van húzva.

*** A lap alja itt lemetesződött.

† Nem *proprio* és *suo* (!) *nacione*, mint VARJÚnál, Akad. Értes. id. h. A mi olvasásunk érdekesen magyarázza meg a *nemzetui* alakot; vö. előbb: *discipulo eius*! SIMONYI is, úgy látszik, érezte a *populo* helyességét önkénytelen is, vö. Die ungarische Sprache, 1908. 111. Urtext, III.

A magyar 'vers' pedig, melynek hasonmását itt adjuk:

így olvasandó:

Vnun tonohtuananac arulatia
 Nemzetui nepnech vadulatia.
 J(e)r(usa)l(e)m varafanac tiftet fugadatia.
 iften fianach artotlonfaga.
 halalanoch feidalmof quina.
 bbodug afeunnak scemehel la[tatia].*

Így javítandók ki a többi eddigi közlések is. (Beöthy Képes irod., Kudora és Rézbányay egyh. szónoklattört. stb.)

4. Most már az a kérdés, hogy versek-e ez emlékek és distinctiók-e, mint VARJÚ közölte és hitte, vagy csak glosszák, hasonló végszótagú divisiókkal, mint HORVÁTH CYRILL állította? (Id. h.) S csak nyelvészeti vagy irodalomtörténeti jelentőségük is van? (Vö. polemiajukat id. h.).

E kérdésekkel is foglalkozván, a következő eredményekre jutottam. Lehetetlen, ha az eredetét nézzük — mit HORVÁTH C. nem láthatott — észre nem vennünk, hogy itt legalább részben verssel is van dolgunk. Az I. és II. öt-, illetőleg négysoros glossza az eredetiben is versalakban van írva a codexben, nem éppen úgy, mint az Akad. Értes. id. h. 22., hanem az elsónél a kezdőbetűk külön is kitüntetve, így:

J — Jo cunditas merencium	habroflagben walaenok keguffege
E — Eternitas vivencium	eleeknek vrukfege
S — Sanitas langencium	koorflagbon walaknok egeffege
U — Ubertas egencium	sciukfegeben walaknok beufege
S — Sacietas esuriencium	ehezeuk[nek elegf](ege).

Tehát ime achrostichonnal, illetőleg anagrammal — a mit VARJÚ nem vett észre — pedig *Jesus* neve jön ki, ha a kezdőbetű-

* A lap alja itt is lemetesződött.

ket lefelé olvassuk,* s van végrím is. Hasonlóan kezdő- és végrím van a VARJÚTÓL közölt másik két ,distinctio'-ban is:

Ab angelis nominatum,
Ab apostolis predicatum,
Ab creaturis adoratum stb. és:
In mirifici operis indicio,
In verbi oris sui testimonio stb.

Ezek olyan scholastikus versek e predikációkban, a minők akkor gyakran fordultak elő az egyházi beszédekben, s a minők egy századdal később a szintén ferenczrendű TEMESVÁRI PELBÁRT beszédeiben is találhatók (Vö. SZILÁDY: TEMESVÁRI PELBÁRT élete és munkái 94., 105., s különösen 115—16., 122. stb. l. és a PELBÁRT műveiből merítő codexeinket. E predikációkban sok a divisio és distinctio (l. DR. MIHÁLYFI ÁKOS: Az Igehirdetés cz. közelebbről megjelent művét is idevonatkozólag 29—30. lap), legtöbbször rimesen, a magyar fordításban sokszor csak hasonló végződéssel, nem igazi egybehangzó rimmel, vö. pl. Cornides-codex, Nyelvemlékt. VII. 97. l.; de érdekes, hogy a mi glosszáink közül a harmadik is milyen ügyes nyelvi készséggel van vers formájában (vagy csak hasonló végződésű sorokban?) lefordítva. Holott itt az eredeti éppen próza, mint láttuk. Figyelemreméltó az is, hogy a latin szövegecskéik igazi versformában, vörös kezdőbetűkkel vannak a codexben, beljebb írva, s ha a ritmus és szótagszám tekintetében fogyatékosak is, magyar megfelelőik sem rosszabbak a Régi m. költők tára sok darabjánál. Ezek tehát nemcsak olyan glosszák, mint pl. a németújvári és budapesti glosszák (vö. ZOLNAI cikkét, Nyr. 14. k. és Nyelvemlékeink; SZILÁDY: Sermones dominicales I—II. stb.); hanem legalább is ,verses glosszák', túlnyomólag egybehangzó ,rímes distinctiók', talán az emlékezetet is könnyítő, numerosos vezéreszmék, de nem fölosztások, egykorú magyar egyházi beszédekből, olyan rimmel, mint codexeinknek számos részlete; sőt az első glosszák eredetije achrostichonnal is, mint pl. a ThewrewkC. Nyelvemlékt. II. 285. l.

Ennyiben nemcsak nyelvészeti értékük van, mint HORVÁTH C. állította, hanem irodalomtörténeti is, mint VARJÚ vitatta.** Sőt utóbbi tekintetben még becsesebbek, mint VARJÚ vélte, mert a magyar egyházi szónoklatnak második, töredékben fennmaradt emlékei bizonyára

* Ezt kivülem SZENTIVÁNYI R. és HORVÁTH SÁNDOR úr is észrevette, utóbbi a különírt anagrammot is.

** És így helyesebb azoknak az eljárása, a kik e ,glosszákról' mint versekről is beszélnek, pl. BEÓTHY A m. irod. kis tükre 32. és KARÁCSONYI J.: Magyarország egyháztört. 71. stb. — s nem éppen úgy, mint pl. PINTÉR A m. irod. tört. I. 101. és kitünő isk. kézikönyve I. 113. l.

magyar nyelven mondott beszédekből (vö. RÉZBÁNYAY id. jeles művét 135.), melyek a Halotti Beszéd után következő korból ferenczrendű barátok ajkáról hangzottak tehát ennek a jeles rendnek irodalmi emlékei. A HB. a Benedekrendnek, e „ritmusos glosszák” a Ferenczrendnek örökre becses termékei. E glosszák a TEMESVÁRI PELBÁRT egykori jeles magyar beszédeinek a megelőzői, s e codex a maga egész tartalmában megérdemelné a kiadást és alapos tanulmányozást a későbbi irodalom szempontjából is. E codex kicsiben, mint manuale, ha nem is vethető össze éppen a PRAY-CODEX-szel, de szintén igen becses a Ferenczrendre nézve. Iratásának korára vonatkozólag KARÁCSONYI JÁNOS, a Ferenczrendnek is érdemes kutatója, egy újabban megjelenendő cikkében 1320 táját veszi föl, hogy akkor írhatták volna Dunántúl, Székesfehérvárott.* Én a nyelv alapján jutottam a helyet illetőleg hasonló eredményre már korábban.

ERDÉLYI LAJOS.

Adalékok a magyar történeti hangtanhoz.

II.

A *v*-tövé igék.

A *v*-tövé igék kérdésének alaktani részével egy másik dolgozatomban foglalkozom behatóbban; eredményeim nagyjában a következők. A *v*-tövé igék egy ősi nyelvallapot maradványai, a melyben ígető és névszótó között nem volt különbség; a mit eddig ígetőnek tartottunk, valójában nem egyéb, mint melléknévi igenév, a tőhöz számított *v* pedig nem egyéb, mint a melléknévi igenév *u* képzője, a mely éppen úgy, mint a *v*-tövé névszók *u*-ja, hangzóközi helyzetben *v*-vé fejlődött. Eszerint például a *ró* igének eredeti melléknévi igeneve: *rau* (vö. *ravás*); *ő ró* (< *ő *rau*) eredetileg ezt jelentette: *ő róvó*. Ugyanígy a *tesz* igének eredeti melléknévi igeneve **teŭ* (a mai *tőnek* tartott *tev*-korábbi alakja). A *kesztyű* szó magyarázatában tehát nem **kéz-tevő* vagy **kéz-tevé* alakból kell kiindulnunk, hanem **kéz-teŭből*. A *hisz*, a régi *töv* (vö. *tövis*) eredeti melléknévi igeneve **hiŭ* (> *hű* „treu”) és **töŭ* (> *tű* „die Nadel”).

A következőkben csakis azt a hangtan körébe vágó állításomat akarom újabb bizonyítékokkal támogatni, hogy a *v*-tövé igék *v*-je *u*-ból fejlődött. Ismeretes, hogy a BécsiC. és a MünchC. *hiu*, *reio*-féle alakjai annak idején heves vitára adtak okot, a melyből az a fölfogás került ki győztesen, hogy ezek a *hi*, *ri* igéknek „teljesebb alakjai.”* „A mássalhangzók hasonulása” cz. értekezésemben

* A magyar ferenczrendűek formulás könyve a Battyhányi-könyvtárban, Batthyaneum II. kötet.

** Vö. SIMONYI: Magyar Szótók 17, 18, TMNy. 215, jegyzet és 255—256, jegyzet. SZINNYEI: NyK. XXXIII. 132.

ezzel a fölfogással szemben azt állítottam, hogy a *hionibeli* *o* nem lehet egyéb, mint a köznyelvi *hívní* alak *v*-jének a megfelelője (NyFüz. XLIV. 20—21), a mi annak a jele, hogy a *hívnak* alak *v*-je előbb *u* volt, mert különben nem fejlődhetett volna belőle *u* $\approx$ *o* is, meg *v* is. Most már tovább mehetek egy lépéssel: megpróbálom bizonyítani, hogy ezek a *hioní*-féle igealakok hangtörvényszerűek.

Az első fejezetben (vö. különösen MNy. IX. 21) elmondottak után ugyanis lehetetlen észre nem venni, hogy a *v*-tövé igéknél ugyanaz a hangtörvény érvényesült, a mely egyrészt a **neü* > *nő*, másrészt **hateü* > *hattü* hangváltozást létrehozta: a *nő* (ige): *hiu* = *nő* (főnév): *hattü*. Nyilvánvalóvá lesz ez különösen akkor, ha tudjuk, hogy a Bécsi- és a MünchC.-ben csak a következő négy igének vannak ilyenféle alakjai:

1. **Hí:** *hiutoc* M. 122, *hiotoc* B. 3, *hioní* B. 97, *hiuni* B. 264, *hiunom* M. 119, *hiunod* M. 145, *hyonotoc* B. 3, *hionioc* B. 18, *hiutta* B. 105, *hiottam* B. 287, *hiuttam* M. 17, *hiut* M. 145. 2. **Iszik:** *yunac* (= ivának) M. 100, *yiutoc* (= ivatok) B. 143, *yutuolna* B. 6, *iottatoc* B. 303, *iuttanac* M. 73. 3. **Rí:** *reio* B. 218, *reionac* B. 112. 4. **Í:** *viu* B. 162, *vionanac* B. 74, *viut* B. 227, *vyot* B. 18, *vyovan*.

Más nyelvelvékekből és a népnyelvből ezen a négyen kívül még csak a *nyí*, *szi* és *si* igéknek kerültek elő *u*-s alakjai: székely *nyívu*, *szívu* és Losvainál *sívu*, vö. TMNy. 215, NyK. XXXIII. 132. Összesen tehát hét ige tartozik ide: *hí*, *szik*, *nyí*, *rí*, *si*, *szi*, *vi*. Nem kerültek elő eddig, és merem állítani, nem is fognak előkerülni a *tesz*, *nő*, *ó* stb. igéknek ilyenféle alakjai. Az imént elsorolt hét igének ugyanis *i* a tőhangzója és mégis mélyhangú ragokat és képzőket vesz föl,* tehát a következő melléknévi igenevekből származnak: **híü*, **íü*, **nyíü*, **ríü*, **síü*, **szíü*, **víü*. Ezekből pedig a viszsza-diphthongusok fejlődésének törvénye szerint keletkeztek a *hiunak*-féle alakok a **tiük* > *tyük* szerinti úton. (A mai köznyelvi *hínak*, *rínak* stb. alakok belső analogia következtében vesztették el az *ü*-t.)

A többi igékben az *u* melléknévi igenévképző csak a tőhangzó labializálódását okozta: **ray* > *ró*, *hiü* > *hü*, *neü* > *nő* stb. (az utóbbiban a hangrendi illeszkedés és a belső analogia akadályozta meg a *neü* > *nyü* hangfejlődést, éppen úgy, mint a *nő* főnévben).

Az *a*) szerint való fejlődés esetén azután valamennyi vissza-diphthongus hangtörvényszerűen fejlődik: *eü* > *é*, *iü* > *í*, *ü* > *í*. A Bécsi- és MünchC. *tóc*, *tóm*, *tónc*, *tónec*, *vóm*, *vón*, *lóc*, *lónec*, *hín*, *húnec*, *vún*, *vúnek* alakjainak például az **eü* > *é* szerinti fejlődést föltüntető ErdyC.-ben a következők felelnek meg: *teek* 71, *teem* 115, *teen* 71, 166, *teenk* 15, *teenek* 133, *veem* 115, *veen* 64, *leek* 159, *leenek*

* Ilyen *v*-tövé igéknk, ezeken kívül, nincs is több.

124, *hyn* 168, *hynek* 125, *vyn* 148, *vynek* 150 (az *eü*, *iü* diphthongusoknak *é*-, illetőleg *í*-vé való fejlődését a hangrendi illeszkedés nem akadályozta). A JordC.-ben meg a BécsiC.-beli *iunac* alaknak *ynak* (61) felel meg (= „ivának“ > *iünak).

Az elmondottakban egyrészt újabb bizonyítékát látom annak, hogy a *v*-töví igék *v*-jének *u*-ból való származtatása helyes, mivel csak ez magyarázza meg a *hiunac*-féle alakokat, másrészt bizonyítékát az első fejezetben kifejtett hangtörvénynek is, a mely szerint az árpádkori visszás diphthongusok másképp fejlődnek, mint a valódiak. Igaz ugyan, hogy az eredeti, hangtörvényszerű állapotot már a Bécsi- és a MünchC. idejében is megbontotta az analogia; ma csak a székely *hivu*-féle alakok őrzik a nyomát. Mondanom sem kell, hogy a székely *hivu* alak *i* és *u* hangja a régi *hiu* *i* és *u* hangjainak felel meg, a *v*-je pedig anorganikus hang, úgynevezett „hiátustöltő *v*“.

(Folytatjuk.)

KRÄUTER FERENCZ.

Küldött farkas.

A MNy. mult deczemberi számában (434—35. l.) KERTÉSZ MANÓ megmagyarázza a címbeli kifejezést, még pedig egy 18. századi boszorkányper jegyzőkönyvének adataiból. Nem igazi farkas a „küldött farkas“, hanem oly tudós v. tudálékos ember, aki farkassá tud változni, annak képében jár és pusztít (a német *Werwolf* = ember farkas). „Küldött“ nyilván azért, mert az ily ördögöst, bűbájost más is fölfogadhatta s haragosa jószágára *küldhette*. Megtalálja KERTÉSZ e szólást HORVÁTH ENDRÉNEK „A bakonyalji nyelvjárás“ cz. dolgozatában, a hol a „hasonlatok“ közt így fordul elő (132. l.): „Ojjam mind a *küldöt farkas*“ (mogorva). Ez eddig jól van. De KERTÉSZnek további okoskodását már nem hagyhatjuk jóvá: „Csak a Bakony vidékén él ez a kifejezés, de igazi jelentését már ott sem tudják; besorozhatjuk tehát nyelvünk műveltségtörténeti emlékei közé“. Csak a Bakony vidékén? Azért, mert csak Horváth jegyezte föl? Honnan tudja Kertész, hogy más vidéken nem él? Kutatott-e, kérdezősködött-e, utána járt-e, hogy erről megbizonyosodjék? A maga fejétül állítja. Elgondolja. Bizonyára nem ítél ily hamar, ha nem kerüli el figyelmét GÖNCZI FERENCZ czikke a *csordás* v. *küldöttfarkas*-ról, mely az 1905-i Ethnographia 94. s köv. lapjain látott világot, s ha ismeri Tompának *Szakálás farkas* című népregejét.

Én azt állítom, hogy ez a kifejezés szinte országos keletű s kétségkívül közelebb járok az igazsághoz. A mult század hatvanas éveiben hallottam már a „küldött farkas“-t szülőfalumban, Sár-Szent-Lőrinczen (Tolna), legelőszőr — jól emlékszem — Duna Kati bába-asszonytól. Azóta többször, többfelé. S mondhatom, egész Dunántúl forgandó. Hogy másutt sem ismeretlen, újabb kutatásaim bizo-

nyitják. De hát milyen ember is a „küldött farkas“? Horváth tanúsága szerint = *mogorva*. Magam is hallottam duzzogó leánynak mondani: „Mit duzzogsz, te küldött farkas?“ Egy *teleki* születésű (Veszprém) népligeti munkás meg egy *Farkas* nevű rendőrről azt szokta mondani (évekkel ezelőtt): „küldött farkas“, a miérthogy olyan sunyi, barátságtalan, komor volt, mintha mindenkre haragudott volna. Én azonban e szólást többnyire ilyenformán hallottam: „*Dühös*, mint a küldött farkas“, „*ugy jött*, mint a küldött farkas“, „*rám rontott*, mint a küldött farkas“ stb.; sőt így is: „*Éhös*, mint a küldött farkas“. Ebből azt következtetem, hogy a nép néhol „küldött“-ön körülbelül „veszett“-et ért (Arany többször „veszett farkas“-t használ, pl. Katalinban s TSz.-ében). Bizonyosság erre, hogy van *kutya* is „küldött“: „Mérges v. harap, mint a *küldött kutya*“. Mondják, ha megvész a kutya: „*Elküldték* a kutyánkat“, „Az öreg Bösze *küldte el* a kutyánkat“ = megveszett. Hallottam még ezt is: „Olyan, mint a *küldött ördög*“, még pedig vagy a Horváth-féle jelentésben, vagy rongyos, piszkos, züllött emberről. Végre megemlítem, hogy ez se ritka: „küldött *lélek*“ P. „No itt vagy, te *küldött lélek*?“ (arról, a kit vártak, de későn érkezett). Tréfásan.

Még valamit. Ismerem én ezt a szólást ilyen formában is: „Olyan v. dühös, mint a *kiütött* farkas“, sőt L.*-en többnyire így hallottam. Közlöm is már a Nyr. III. kötetében (178. l.). Mi ez a „kiütött“? A nép dühösnek, veszettnek érti s kutyáról is mondja. Tán oly farkas (kutya), a kin *kiütött* a veszettség?! Vagy tán afféle, mint a *kivert* bika, disznó, gunár? Toldi-comm.-omban a III. É. következő helyét: „mint a mely *kivert kan* elzüllik a nyájtól“ — magyarázván, csakugyan emez jutott eszembe, mert hát a *kiütött* farkas is magán jár, kóborol. Annál inkább, hogy a „kivert“ mellett „kiütött“ bikát is mondanak. Olvasván Kertész cikkét, más viláig meg az agyamban. Nem lehetetlen, hogy *kiütött* nem egyéb, mint *küldött*, vagyis, hogy emez romlott amazzá, még pedig akkor s ott, a mikor s a hol a nép a már nem értett „küldött“-et értelmessé akarta tenni. Hogy ez az alaki változás megtörténhetett, elősegítette a „küldött“-nek dunántúliás ejtése: *küdütt, küdütt* = *kiütött*. De hátha csak rosszul hallottam? Ez (fővárosi szellemességgel): ki van csukva. Először azért, mert ismerék negyvenkét év óta egy l*-i születésű asszonyt, a kinek a „kiütött“ farkas szinte szavajárása. Másodszor azért, mert Molnár Istvánné kiskúnsági asszonynyal beszélgetvén minap, kérdészemre, hogy ismeri-e ezt a mondást: „olyan, mint a *küldött* farkas“, nyomban azt felelte, hogy ő leánykorában (Tason) mindig így hallotta az öregektől: „mint a *kiütött* farkas“. Jót nevettem aztán, mikor haza jött az ura (fehérmegyei) s ugyan bizonyozta, hogy „*küdütt* az, mert — tette hozzá oktatólag — úgy kűdik azt a farkast“. Írtam még egy hazámfiának is ez iránt, a ki azt válaszolta, hogy ismeri

mind a kettőt, s úgy vette észre, hogy L*-en inkább a „küitött“, a szomszédságban pedig inkább a „küldött“ jár.

Erősen hiszem, hogy nemsokára mások is igazolni fogják a „küldött farkas“ kifejezés élő divatját.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Üsti. Lehr Albertnek az *üsti* szóról írt cikkéhez adalékul közölhetem, hogy a kérdéses szóra mint *helynévre* is ráakadhatunk: 1. a pestmegyei Bogyiszló község határában van (vagy volt) egy *Üsti* nevű dűlő (Nyelvőr, III. 47. lap); 2. a zemplénmegyei Kis-Toronya határában pedig egy rétnek a neve: *Üsti-rét*. Több példájára a szó hasonló használatának eddigelé nem akadtam, de e két példa is mutatja, hogy az ország igen távol eső vidékein is ismerték és éltek vele.

Hogy mint helynév mit jelenthet, vagy mit akar jelenteni az *üsti* (= fehér?), ehhez bővebb adatok hiányában nem merek hozzászólni; de tudván, hogy a *fehér*, *fejér* mint jelző igen gyakori a helynevekben (fehér-föld, fehér-hágó, fehér-tó, fehéres stb.), talán nem lesz nehéz a kérdés megfejtése Lehr Albert azon megállapítása nyomán, hogy „*üsti(s)* csak a *fehér* szint, a *fehéret* jelenteti“.

NAGY GYULA.

Koszperd, koczperd, koczpert. Asbóth O. tollából a NyK. most megjelent 4. füzetében a következőket olvasom: „Koszperd? Bizony ma már ismeretlen szó, de valamikor, a mint a NySz. adataiból következtethetjük, általánosan ismert szó volt, a melynek jelentését hadd világítsa meg a Comeniusból idézett hely: A kard, szablya, tőr, *koszperd* fel-övedztetik: *gladius accingitur* (Jan. 147). A MTsz.-ban csak kis területről találunk adatot rá (Csallóköz, Pápa vidéke, Nógrád m., Komárom m.), olyan területről, a mely a tótok szomszédságában van, . . . de ez csak nem elegendő ok arra, hogy a szót szláv eredetűnek tartsuk . . .“

Úgy tudom, hogy a nyugati tót vidéken ez idő szerint már csak a magyaros *šabla*, *šabl'a* és a *meč* (pallos, schwert, langschwert) használatos. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a *koczpert* a német *kurzscherwert* torzalakja? Ismeretes dolog, hogy a német már a középkorban megkülönbözteti a *langschwertet* a *halbschwerttől* (*kurzscherwert*). Köhler Brunó (Allgemeine Trachtenkunde VII. Teil) a következőket írja: „ . . . ferner wurden gegen Ende des Jahrhunderts (XVI. század) italienische Kurzscherwerter . . . sehr beliebt . . .“ (25. l.). Tovább: „Ähnliche Kurzscherwerter führten auch hin und wieder die Artilleristen“ (37. l.).

A XVI—XVII. század folyamán az olasz és német zsoldos

hadak beözönlésével kerülhetett hozzánk a *kurzschwert* = *koszperd*, *koczper*. Végül megjegyzem, hogy a *kurzschwert*-et a tót valószínűleg *kurčert*nek vagy *kučvert*nek mondaná.

PHILIPP ISTVÁN.

Nyulas. A MNy. VIII. 106—109. lapján KERTÉSZ MANÓ, s ugyanitt 157—164. lapokon RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN a *ludas* magyarázatával foglalkozik.

A *ludas* szóval rokon, sőt azonos értelmű *nyulas* szó él Fejér megyében a kápolnásnyékiek ajkán. Ott a ludas ember = nyulas ember. Így használják arra az emberre, a ki gyanús. A *nyulasnak* — sőt a mai használatban a *ludasnak* is — inkább gyanúsító, mint vádló értelme van, mert a ludas emberről — épp úgy, mint a nyulasról — bizonyítani nem tudom, hogy bűnözött, de „okom van rá, hogy higgyem“, sőt talán „több, mint valószínű“, vagy éppen „több, mint bizonyos“ — de nem bizonyos, hogy ő a bűnös.

Ezt az árnyalati különbséget, a mely a mai használatnak a régi, határozottan büntetőjogi minősítéstől való eltérése, a főnt nevezett magyarázók tekinteten kívül hagyták, s ennek megemlítése pedig nyelvtörténeti szempontból fontos. A *ludas* szónak más az értelme abban, ha azt mondom: „te vagy a ludas“ és más volt akkor, midőn anno annak idején — a *lex aucaria* szerint — azt mondták: „ludas appellamus“.

A *nyulas* szónak ugyancsak ez a jelentése, de e jelentésének okát, magyarázatát nem tudjuk. A *ludas* szóra illő magyarázatok itt is megállják helyüket föltevésekül. A *nyulas* lehet azonos a nyúllopóval, mint a *ludas* a lúdlopóval. Sőt e föltevésnek itt szélesebb háttere is kínálkozik. Fejér megye vadban gazdag lapályán fekszik Kápolnás-Nyék, a hol a vadorzás nagyon virágzott mindenha. A földesúr hihetőleg üldözte a jogtalanul nyulászgató pórt, s az elcsipett vadorzónak épp úgy kijárhatott a nyulas cím, mint a lúdlopónak a ludas, vagy a lisztesnek a lisztlopó. A megszegényítés a nyúllal épp úgy járhatta a mondott vidéken, mint a lúddal, sőt még úgyabban, mert akár a nyulat teljességben, akár a megnyúzott nyúl bőrét jobban lehetett a fatens nyakába akasztani, mint a nehéz, nagy kölöncztestű lúdat.

Nem lehetetlenség, hogy a nyúllal, a mely a gyávaság és a hirtelen elillanás symboluma, éppen azokat bélyegezték meg, a kik ebben bűnösök. Fejér megye, mint a hódoltság egy része a török harcokban, azután pedig a német (értsd osztrák) honmentő pusztítások idejében színtere volt a háborúknak, csetepatéknak: lehet, hogy ez időkből maradt fenn a *nyulas*, mint a gyáváknak megbélyegzése.

Még egy magyarázata lehet a *nyulas* keletkezésének, még pedig len az, hogy a *nyulas* nem egyéb, mint a *ludas* variációja, a hangzás szerint, akárcsak az „ungon berken túl“-ból az „Ungon Beregen túl“.

REXA DEZSŐ.

A szóvégi *ē*, *i* történetéhez. MELICH JÁNOS, a magyar tárgyias igeragozás fejtegetésével kapcsolatban, foglalkozik a szóvégi nyílt szótagban álló *ē*, *i* történetével is (MNy. IX. 10—12), s bebizonyítja, hogy az ilyen helyzetű *ē*-nek ($\succ e$ -nek) nyelvelméleinkben és a nyelvjárásokban *i*-s fejlődött változatai is vannak; a mai, ugyanilyen helyzetben álló *i* pedig vagy *ē* ($\leftarrow é$)-ből vagy *i* ($\leftarrow é$)-ből keletkezett. Így az igék ragozásában a föltételes mód alanyi ragozású egyes harmadik személye a magashangúaknál ma *e* ($\leftarrow ē$)-re végződik, de *i*-s változatai találhatók az Érdy- és Jordánszky-codexben. A közölt adatokat támogatja a következő is: ÉrdyC. 365: Ha ky wr papanak nem *enghedny* (= engedne). A főnévi igenév képzőjének eredetibb *ē*-s alakját találjuk a következő példában is: ÉrdyC. 393: mynemew yozagoknak zeertartafával keel embernek ffeellyeb ffeellyeb *meenue* garadych zerent. Mint a MELICHTÖL idézett *meg keresne* (= keresni EhrC. 42) alakban, az itt fölhozott *meenue*-ben is *nē*-nek olvasandó a főnévi igenév képzője, s ez az adat is az *é* $\succ$ *ē* $\succ$ *i* fejlődés bizonyítéka.

Rang. Újabb német jövevényszó. Jelentése: 1. társadalmi, polgári vagy katonai tekintélyesebb állások rendje, fokozata (ranglétra), 2. az álláshoz fűződő tekintély, méltóság (vö. CzF.). Szótáríróink közül először MÁRTON JÓZSEF jegyzi föl 1818. évi latin-magyar-német szótárában *ordo* alatt: „publicanorum, libertinorum, scribarum [sc. ordo] . . . tzéh, társaság, osztály, *rang*, rend; eine Zunft, Classe, Abtheilung, der Rang. Homo mei loci atque ordinis . . . velem egy rangban lévő, v. egy szőrű; von meinem Stande und Range“. Hogy előbbi szótárainkban nem találjuk e szót, nem jelenti egyúttal azt, hogy csak a XIX. század második tizedében honosodott volna meg. Sok általánosan elterjedt, közhasználatban levő szó csak igen későn jut a szótárírók magyarázó tolla alá. Így a *rangot* is megtaláljuk már a XVIII. század utolsó évtizedében, különböző vidékekről származó írók nyelvében. Sőt ugyanekkor már összetételei is keletkeztek. „Szél 's kevélység nélkül *rangját* ott viselte“ (Mátyási J., Kiáltó szó, 1790. 11. l.); „A' szeretet, és Tisztelet, köztök annyit tett, mennyit az ő *Rangjok*, és Vagyonnyok“ (Zarvotzay, Feleség, 1794. 1. lap); „A' Magyar a' *rangját* tegye félre, 's az emberi hangját | Sirva tegye“ (Magy. Kurir, 1795. II. 741. l., Póóts András verse). Decsy Sámuel Magyar Kurirjában lépten-nyomon találkozunk vele, pl. az 1795. évfolyam második kötetében: *kapitányi rang* (453. l.), *nemesi rang* (616. l.), *főrangú* emberek, asszonyságok (465., 576. l.), *alsóbb rangú* tisztek (663. l.), *apróbb rangú* hajók (175. l.), „*első rangú* követ (578. l.). Ez utóbbi Sander-Nagy S., Isten jósága, 1794. 300. l. is: „*első rangú* Tudósok“. Ugyanebben az időben megvan már a *rangos* is: „*rangos* Fő-Rendek“ (Nagy F., Hunyadi László, 15. l.).

Meghódol. SZIDAROVSKY JÁNOS közli (MNY. VII. 456—457), hogy PÉCZELY JÓZSEF egyik fordításában *meghódol* jelentése: *meghódít*. A következő adatok azt mutatják, hogy ez a használat nem csupán Péczely nyelvi különossége, hanem a XVIII. század végén a mai jelentés mellett általános volt. Így az Erdélyi Játékos Gyűjtemény (1793) I. szakaszában, Bartsai László egyik darabjában olvassuk: „a' gyűlölség *hodoľja-meg* [!], és végyen erőt a szereteten“ (21. l.), Gvadányi, Únalmas órákban való időtöltésében (1795): „Argonautákat egyre [szánu] ábrázolták | Űgy; mint midőn ezek Colchist *meghódolták*“ (91. l.), Zsebkalendárium 1795: „II. István . . . Szerviát, és Bulgáriát *meghódolta*“ (53. l.), ugyanitt a következő oldalon: *meghódoltat*. A *meghódolás* jelentése Péczelynél: *deditio*. Ez is előfordul *meghódítás* jelentéssel. „Imhol az eszköz . . . szerentsétlen szerelmemnek . . . *meg hodoľására*“ [!] = legyőzésére, Arnaud-Harsányi Sámuel, Érzékeny mesék, 1794. 378. l. „ . . . a Fr. republikától nem függő tartomány fog az lenni, 's annak a' jele, hogy a' Fr. kormányzék erőtelen volt annak a' *meg hodoľására*“ (Magy. Kurir, 1795. I. 762. l.). A NySz. *hódoľ* igének ilyen jelentésére közöl egy adatot, de megkérdőjelezi. Bartsai Lászlónál az említett gyűjteménynek ugyancsak az I. szakaszában *meg-* igekötő nélkül is előfordul ez a jelentés: „egy bolond dühösség kezdé *hodoľni* [!] szívemet“ (27. l.).

SÁGI ISTVÁN.

Merev. Ezen starr, steif, solidus jelentésű szavunk eddigi tudomásunk szerint nem fordult elő a régiségben, csak a XIX. század közepén keletkezett elvonás a *merevedik* és *merevűt* igékből (vö. NySz. és NyÚSz. I.). Előbb *merőt* vagy *merevent*, *merevenyt*, *merevényt* mondtak. Pedig, hogy a *merev* és *merő* ugyanazon nyelvi formának két egymásután következő fejlődési foka, az a jelenidejű melléknévi igenévnek a rokonnyelvekből, nyelvemlékeinkből megállapított, ismert képzésmódjából következik, úgy hogy a *merev* > *mereve formát régiebbnek kell tartanunk a *merő*nél. A *merev* kikövetkeztetésénél tehát egy régi, elveszett származék került vissza jogaiba. Már a Czuczor-Fogarasi Szótár helyes nyomon jár, midőn a *merev* szót a *merő* igenév módosulatának tartja s a még eredetibb *mereve* alakkal hozza kapcsolatba, azt állítván, hogy a *merő* és *mereven* formák között épp olyan kapcsolat van, mint az *élő* (eredetileg *éleve* [!]) és *eleven* között. A *merevén* népies igehatározót pedig az említett „elavult“ *mereve* igenévből magyarázza. Szerinte a *mereve* és *merevén* viszonya egymáshoz ugyanolyan, mint az *írva* — *írván*, *járva* — *járván* stb. összefüggése. Adatai között főleg a *merevestelen* — *merévén* látszik igazolni föltevését. Simonyi szerint is (TüzMNY. 503) „az ősi *v* hang maradt fűnn a *merő*vel egyenértékű *merevben*“, melynek említett képzésein kívül csupán a *merevűl* ragos formáját tartotta fűnn egy helyt a népnyelv. A *merevent* ő is hasonlóknak tartja az

eleven származékhoz, de erejevesztett *en* kicsinyítő képzővel magyarázza a *merevből*. Régibb *mereve* alakot tehát nem tételez föl, bár ezt az *elő* és régi *eleve* analogiája is támogatja.

Mellette szól továbbá a következő két adat is a XVIII. század közepéből: „Fel-állították a' Nestorianus eretnekek Nestoriust, mint valami *mereve* Dágont, az Isten szekrénye-ellen“ (Telek József: Tizenkét Tsillagú Korona, 1769:741) s: „minnyájan . . . mint annyi Dágon *mereve* állottak“ (ui.). Kétségtelen, hogy az első helyen *merő*, az utóbbiban *merőn*, *mereven*, vagy népies-régiiesen: *merevenen* helyett áll a *mereve*. Honnan vette ezt az alakot Telek? Maga vont-e el Faludi tanítványaként a *korán* > *kora*, *mohon* > *mohó* mintájára a *merevén* népies igehatározóból, mely Baróti Szabónál is előkerül (Par. Maj.² 1794:279: Nyúl *merevé*n u emelitti fülit, 's ágaskodik“), vagy sok más újnak tetsző szavával együtt (vö. *minő*) ez is a kecskeméti népnyelvből való? nehéz eldönteni. Erre az utóbbi föltevésre jogosít az a körülmény, hogy a nép a *mereven* formát is sok helyen módhatározónak érzi, hasonlóan a *kereken*, *szűken* stb. határozókhöz. A fönti két adatból úgy látszik, hogy Telek ezen *mereve* népies alakot a kérve, hive igenévhez hasonló formának érezte. Ennek az igenévnek ugyanis módhatározói használata általános, jelzői szerepe sem példanélküli éppen Telek idejében: „A' ki ajándékkal járul — mondja Kollarits 1766-ban (Ker. vil. int. 3) — nyitva-ajtót talál, ki pedig aranyat ad: nyitva-fület“.

Véleményem szerint tehát ősi *merév* szavunk nem a *merevedik*, *merévít* igékből van újra visszakövetkeztetve, hanem valószínűleg irodalmi föllépésénél jóval előbbi népies elvonás a *merévén* módhatározóból, épp úgy, mint a *mereve* a *merévén* alakból a *kereken* > *kerek*, *szürkén* > *szürke* analogiák szerint. Ennek a körfejlődésnek (*mereve* — *merév* — *merő* — *merév* — *mereve*) egyik emlékét őrzik Telek mondatai (vö. még: „*meg-merevesztette* a' kezeket“ Taxonyi János: Tükörei, 2:210. l., Jablonkay Gábor: T. J. élete és erkölestanító példatára, 210. l.).

SIMAI ÖDÖN.

KÜLÖNFÉLÉK.

A **Tátra-czikk**hez. Melich Jánosnak a Tátra név eredetéről szóló érdekes fejtegetéséhez (MNY. VIII. 337) óhajtanék néhány megjegyzést fűzni. Egyik a czikknek azt a mondatát illeti, melyben Melich a *Tatra* latinositott alak első előfordulásának évéül az 1767. esztendőöt jelöli meg. A *Compendium*, melyre Melich hivatkozik, először nem 1767-ben, hanem 1753-ban jelent meg, Tomka-Szászkynak, Bél Mátyás jeles tanítványának kiadásában. Bél M. ekkor már nem élt (1749-ben halt meg), de nem is itt használta először a *Tatra* alakot, hanem nagy művének, a Not. Hung.-nak II. kötetében, melyre pedig Melich

is hivatkozik, tanulmánya elején, az évszám megjelölése nélkül. Ez a bizonyos kötet pedig 1736-ban jelent meg. Ezt a dátumot kell tehát elfogadnunk a *Tatra* első előfordulásának évül.

Másik észrevételem a szónak magyar nyelven való első előfordulására vonatkozik. Melich úgy tudja, hogy 1808-ban, Lipszky Repertoriumában olvasható magyarul. Én sokkal előbből való adatot ismerek. 1748-ban jelent meg Pozsonyban a már említett Tomka-Szászky Jánosnak iskolai használatra szánt műve: *Introductio in orbis hodierni geographiam*, melyhez még maga Bél Mátyás irt előszót. Ennek a latin nyelvű könyvnek 434. lapján olvasható Magyarország hegyeinek ismertetése. A Tátráról ezt írja: „*Carpathus, Tatra*, a limite occidentali in aquilonem concursus, perpetuus est Sarmatiae disterninator“. A többi magyar hegység nevét is két nyelven közli, így: *Fatra, Fatra* . . . etc.; *Matra, Matra*, . . . etc.; *Bacuntia silva*, *Bakony*, . . . etc. Mint különösen ez utóbbi mutatja, mindegyik hegység ismertetésénél első a latin, második a magyar elnevezés. Épp így pl. Németország hegységeinek leírása alkalmával előbb a latin, aztán a német nevet adja (*Thuringica silva*, *Thüringer Wald* stb.). A fent idézett helyen tehát a Tátra magyar nevét olvashatjuk hatvan évvel a Repertorium adata előtt. A szó első *a*-ja ugyan még ékezetlen itt; de azt a föltevést, hogy talán csak a hegység másik latin nevét s nem annak magyar elnevezését akarta vele közölni az író, megegyezik az a tény, hogy a Fátra és Mátra nevét is mindkétszer ékezet nélkül írja; ezeknél pedig szó sem lehet az előbbi föltevésről. A Bél Mátyás alkotta *Tatra* név bizonyosan csak az iskolákban volt még ezidőtájt ismeretes, de valószínűnek tartom, hogy kezdettől fogva a hegység magyar nevéként tanították e szlávból latinosított alakot s a hozzá hasonló latin szók magyaros olvasása szerint (pl. *pátria*) tanítók és tanulók egyaránt, ékezet nélkül is, *Tátrának* olvasták. Ehhez az olvasáshoz persze erősen hozzájárulhatott a Fátra és Mátra analógiája is.

SZEMKÓ ALADÁR.

II.

A budapesti utcák és házak jelző táblái. A fővárosi utcajelző táblák megkoptak, megfeketedtek. Bizony rájuk fér, hogy újra festetik őket. Úgy látszik, a kicserélésük is szóba jött, mert a központi városházának a megyeház felől levő sarkán, az eddigi hosszúkás táblák fölött, tojásdad alakú új táblákat látunk. Ezeket bizonyára azért szegezték föl, hogy az érdeklődők összehasonlítást tehessenek, vajjon az új táblák az eddigieknél czélszerűbbek-e?

Most tehát, mikor az utcztáblák átfestés, de lehet, hogy itt-ott kicserélés előtt állanak, nagyon időszerű, ha rámutatunk a táblák helyesírási hibáira. A táblák különösen a kötőjel szerepével nincsenek tisztában. Valóságosan iszonyodni látszanak attól, hogy a kötőjelet alkalmazzák. Ott, ahol alkalmazzák is, helytelenül teszik.

Látunk ilyen fölírást: *Andrássy út*. Ha azonban odébb megyünk, akkor már ezt olvassuk: *Andrássy-út*. A régi táblán helyesen ez van:

Városház-utca, Gerlóczy-utca. A mintául kitett táblákon azonban ez áll: *Városház utca, Gerlóczy utca.*

Máshol pedig, a hova nem kell, odateszik a kötőjelet. Például: *Váci-körút, Kecskeméti-utca, Marokkói-utca.* A *Váci* itt nem főnév vagy tulajdonnév, hanem Vác városából alkotott melléknév. Utána tehát semmi helye a kötőjelnek. Ezt csak akkor lehetne odatenni, ha az utcákat *Váci* és *Kecskeméti* nevű nagy emberekről nevezték volna el. Helytelen tehát egész végig a *Kerepesi-út, Párizsi-utca* fölírás is.

A Károly-körúton a nagy tábla helyes, de a kis tábla így ír: *Károly körút.* Már pedig vagy az egyik helyes, vagy a másik. Az Andrássy-út fölírata is majd így, majd úgy van mind a két táblán.

A legtöbb utczában teljes a fölfordulás. A nagy táblán helyes az *Üllői út*, de a kicsin, helytelenül, már kötőjelet alkalmaznak. Az út további részlete meg éppen fordítva.

Helytelenek ezek is: *Kossuth-Lajos-utca, Türr-István-utca.* Semmiesetre sem írhatjuk ezt: Kossuth-Lajos, Nagy-Péter. Ezt sem írhatjuk: Kossuth Lajos-utca. Helytelenek tehát szerintem ezek a táblák: *Mikszáth Kálmán-tér, Falk Miksa-utca.* Sokan ugyan ezt az alakot helyesnek tartják.* Döntsünk akár az egyik, akár a másik forma mellett, mindenesetre egyöntetűen kellene a fölírást teljesíteni.

Egyes esetekből az látszik, hogy a főváros szintén ezen az állásponton van, mert három fölíratot már így csináltatott: *Gróf Andrássy laktanya, Gróf Pálffy János laktanya, Arany János utca.* Éppen ezért visszásnak tartjuk, ha odébb meg így írt a főváros: *Gróf-Zichy-Jenő-utca.*

Láthatjuk tehát, hogy ha Budapest utczáin sétálunk, az utca-tábláknak nemcsak a helyesírása, hanem a következetlensége is bosszanthat bennünket, különösen olyan esetekben, mint ezt az alább jelzett utcáinak a Magyar-utczába való betorkolásánál látjuk. A jobb kéz felől lévő első házban ugyanis ez áll: *Gróf-Károlyi-utca*, a bal kéz felől álló első házban pedig ez van: *Gróf Károlyi utca.*

Határozottan zavart csinál ez a fölírat: *Fehér sas-utca.* Itt valószínűen nem az utca fehér, hanem a sas. Ezért ez lenne a helyes fölírás: *Fehérsas-utca.*

Kis-Salétrom-utca. Ez a fölírat újabb rejtély. Az bizony helyesen: *Kis salétrom-utca*, mert van *Salétrom-utca* is. Tehát nem a salétrom a kicsiny.

Ezt a fölírást is látjuk: *Régi-posta-utca.* Tessék annak megmondani, a ki a régi pesti viszonyokkal nem ismerős, hogy itt az utca régi-e, vagy a posta? Mi tudjuk, hogy az utóbbi. Tehát helyesen: *Régiposta-utca.*

Ezt: *Nagyék udvara*, senki sem írja így: *Nagyék-udvara.* A főváros azonban ezt írja: *Ferencziek-tere.* Odébb azonban már helyes a fölírás: *Ferencziek tere.*

Ha már a főváros megtisztelt főrangú családokat, legalább írnia helyesen a nevüket. Nem Eszterházy az, hanem Esterházy. Nem Festetics, hanem Festetics.

A *Mária Terézia téren* lévő iskolán ez a fölírás van: *Községi elemi fiú és leányiskola.* Ott ugyanis nem *fiú* van, hanem *fiúiskola.* A fiú után elmaradt a kötőjel. A Dunaparton ilyen fölírást látunk: *Kereskedők-háza*, a Magyar Bankon: *Mezőgazdasági-gépek.* Az új el-

* Mi is.

árúsító házikókon ez van: *Községi élelmiszer árúztatás*. Az árúztatás községi-e, vagy az élelmiszer? Az Agrár-bank homlokzatán ez van: *Folyó és csek számla*. És így tovább ezer és ezer esetben.

A tudományegyetemnek az *Üllői úton* lévő egyik klinikájánál egy nagy fehér táblán hemzseg a helyesírási hiba.

A Magyar Tudományos Akadémia fölolvadó termében ezt látjuk: NYELV (alatta) TUDOMÁNY. A másik falon: MENNYISÉG (alatta) TUDOMÁNY. Nem tudjuk, hogy az Akadémia a nyelvre, azután a tudományra, avagy a nyelvtudományra akarja-e a figyelmünket irányítani? Csak sejtjük, hogy az utóbbira. De hát akkor ez a helyes írás: NYELV- (és alatta) TUDOMÁNY.

A miniszterium kapuja fölött ez áll egy táblán:

*Vallás
és közoktatásügyi
m. kir. miniszterium.*

Már pedig nem a vallás, hanem a *vallásügyi miniszterium* van odabenn.

Nem kicsinyeskedések, kákán csomót-keresések ezek.

Ha vannak emberek, a kik azt állítják, hogy a budapesti utcza-föliratoknak, czégtábláknak a művészi izlés fejlesztését is kellene szolgáltniok, akkor legkevesebb, a mit a fővárostól, a tudomány és műveltség forumaitól elvárhatunk, hogy nyelvünk és helyesírásunknak egyöntetűségét szolgálják.

SÁGI JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

XV. századi magyar fohászokodás. Dr. Holub József múzeumi segédőr úr volt szíves figyelmemet fölhívni a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára törzsgyűjteményének egy középkori oklevelére, melynek hátán elhalaványult, négysoros, régi magyar szöveg látható. A sorok végét újabbkori latin nyelvű oklevél-kivonat írja keresztül sötétebb tintával, de azért a magyar szöveg tisztán olvasható.

Az 1449 márczius 23-án kelt, Véghely Dezső gyűjteményéből származó hártya-oklevél Pálóczy László országbíró kiadványa s Maróthi István fia, Miklós bevallását tartalmazza, ki előtte Dalacsán, Bodrog vármegyében lévő részbirtokát 116 forint örök áron eladja Hanÿk János mesternek, Garai László nádor ítélőmesterének.

Az oklevél hátára egykorú, vagy kevéssel újabb, de föltétlenül még a XV. század közepére valló kéz a következő kis fohászfélét írta, melylyel talán a testi gerjedelmek ellen akart menedéket keresni:

paracholok (!) neked tesd (!) hogh testh te || tarch ereth | Azon kepen mynth vronk || Iften allapek w zenth kerezth faj(a)n w || Igaz bezegfeges iftensegeben Itheben ||

A rövidke szöveg nem szorul sok magyarázatra:

parancsolok ige *n*-nélküli alakját nem találom se a NySz., se a MTsz.-ban; lehet, hogy csak az *n*-et pótló rövidítési jelet felejtette le az írója.

tesd: a *t* és *d* fölcserélése gyakori mind a latin (pl. *capud*, *aput*), mind a magyar szavakban.

állapék: állapik szó *consisto*, *subsisto* jelentésben gyakori a codexekben: Allapéc ő orcaia előtt (BécsiC. 37); Allapeek nemely zemely ez fraternek eleyben (DomC. 153), NySz.

bezzegséges: a kihalóban lévő *bezzeg* = bizony szónak képzős alakjára tudtommal csak a Königsbergi Töredék szalagjain van egy példa: [ui]-lagut fizeni Bezzug feget es ez ygnec kiuania (Akad. Ért. 1895: 26., 28., 577. l.); továbbképzett *bezzegséges* alakjára szövegünkben van az egyetlen adat.

íthében = éltében. NySz.-ban számos adat található az *élet* szó *i*-s alakjára: yleth PozsC. 32, PeerC. 19, ilthenek Lev. T. I. 225, iltemben R. M. Ny. II. 81; az *l* kihagyása megfelelő pótló-nyújtással a népnyelvben mindennapos.

JAKUBOVICH EMIL.

II.

Suki István magyar menedéklevele 1508-ból. Az Erdélyi Nemz. Múzeum levéltára 1911 nyarán egy értékes családi letéttel gyarapodott. Széplaki báró Petrichevich-Horváth Kálmán nagybirtokos, a magyarországi unitárius egyház főgondnoka adta be ide a felsőzsuki udvarházánál őrzött régi Suki és Petrichevich-Horváth-levéltárat. Ebben az értékes anyagban találták az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak ma legrégibb magyar nyelvemlékét, melyet az Erdélyi Múzeum XXVIII. kötetében Kelemen Lajos és Pálfi Márton hasonmásban mutatnak be. Betűszerinti szövege ez:

Ezt mý Emlekezzetre adýwk vg mýnth, fogoth Býrak, Výtezlew es Nemeffeg ieleuffen Zekel gergel eleut Cheeh Ifthwan eleut, Waf Janos Eleut, Lazar Ferench elewt, Az Zwky Ifthwan az ew hwgaý-u al egetembe, az Ew Mwftthoha annokot, az Bathory Annath ký wolt az Zwky Janos felefege meg elegýtette, az fellýwl meg mondoth Zwky Ifthwan mýnd Jeg rwhaýarwl, mýnd kedeglen egebekrwl valami wola, mýnd rwhabol mind egeb Ingo býngo morhaýabol es pe¹ atýanak penzebawl, vg mýth, adda, Egbe zamlalwan, hetwen forýntoth, mý eleutwk, Es tob² towaba Jl modon hog ez el mult adoýerth kel vennie zaboht az zegen Jobagok wegenek³ zabod, es el weffek azt ýs, elewtwnk Jg el weztek,⁴ wegeztuk, Thowabýa ez felýul meg mondoth anna azzon ada mý elewtunk mýndenekrul, az Zwky Ifthwannak menedeked, ezt mý az mý pecetwkkel ezt meg erewffýtotuk, es emlekezeteré adýuk, ez leuel kewlt Kolofwarth keden, letare eleuth walo wofarnap eleuth, Anno domini milleffimo Quingenteffimo octavo.

¹ A *pe* áthúzza. — ² A *tob* áthúzza. — ³ Az *az zegen Jobagok wegenek* áthúzza. — ⁴ Az *el weztek* áthúzza. — Az oklevél alján a négy fogott bíró pecsétje.

III.

XVI. századi ráolvasás súly ellen. Dr. Todoreszku Gyula úr ritkabecsű régi magyar könyvtára legújabbán megszerezte Sylvester Új Testamentuma I. kiadásának (1541) egy szép példányát, melybe az előszó után maradt üres helyre egy a XVI. század közepére valló kéz a következő sorokat írta be:

Contra zwoł

Zyŵl en teneked mondom, atya vizellen, fyw gýulafzon, zent lelek malastya zaf gywkeredet faza zakaffa, zent illes profeta it ne lellýen. ter dicas ad zol.

Ugyanezt ugyanott egy későbbi, de még mindig XVI. századi kéz ekként ismétli:

Swl en teneked Mondom: atya vyselýen, ffyw gýulazon, zent lelek malastya: zaz gywkeredet zaza zakaffa, zent illees propheta Ith ne lelýen. Ter dicas ad sol.

Sz. K.

IV.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNY. IX:36.)

kék-hét: „Többek között, midőn Ő Felséginek tudtára esett, hogy némely Mester-legények úgy nevezett *kék hetet* tartanak.” (1780.)

kelnis: „1. végh Zöld *Khelnis* pántlikát 80 kr.” (1729.)

kérdés kívül: „kezdették Sz. Mihályiak a nevezet(t) Gödénytojtás és Hangyálos névű vizeket mint az előttis mindenkor *kérdés kívül* Penteléhez valókat halászni, és körülötte való Nádot kaszálni” stb. (1768.)

keresztény-tál: „3. repedezett *Keresztén tál* 5. den.” (1766.)

kereszteshám: „2. Ló és 2 lóra való *keresztes hám*, gyepelő és kantárok.” (1764.)

kerítő szíj: „Törött szíjbul nyereghez való terhellő *kerítő szíjjal* 65 den.” (1743.)

készletlen: „ki kész, *készletlen* szíarto munka 150 frt.” (1721.)

keverőre szántani: „Szántottam *keverőre* és *vetőre* boldogult Bátyámnak még éltében 8 frtért.” (1754.)

kezéhez szabadítani: „Az megh alkudot(t) juhokat pedig az káros Embernek akkor *kezihez azért nem szabadítottuk*, hogy féltünk ne talám azok is lopot(t) juhok legyenek” stb. (1727.)

kifoly: „Midőn pedig *kifoly* esztendeje, tehát tartozni fogunk le tenni meg nevezet(t) Summa pénzt, az az hatvan forintot.” (1698.)

kifordul: „a kölcsönözött pénzt meg nem fizethetvén, Attyának minden reámaradt örökségeiből kénytelen volt *kifordulni*.” (1782.)

kifuttat: „A botokra aggatták Süvegeiket, így rémítvén a kölesből Marháikat *kifuttatták*, hogy azon kár helyében Kis-faludiak már nem is érheték.” (1758.)

kígyó-futás: „... és egy kis himet, úgy mint *kígyó futást* egy keszkenyő végében *vétek* nélkül szőjjön.” (1716.)

kihányva: „Egy sárga színű s fehér virágokkal szőtt Damaskból varrott váll, mely hasonló színű *krepényel* vala *kihányva*.” (1790.)

kijön: „Az fölyebb nevezett Csákvári és Lovasberényi Lakosoknak előttünk tett vallásokból *ki jön* az is, hogy . . .” (1759.)

kiobszitolni: . . . „Gyilányi Regementyéből *kiobszitoltatott*.“ (1755.)
kiragadkozni: „A midőn delinquent a kocsirul el vitték volna, Attyának és Annának kezeikbul *ki ragadkozván* az udvaron előre-hátra járkált.“ (1730.)

királyné asszony-táncza: . . . „Szalaj János a Felességének egy hétt kraiczárost adott mondván, mennyen el nésze meg az *királyné Asszony Tánczát* . . .“ (1700.)

kirie: „Ha a Magyar Szabóknak Leiblikat, kazakinokat, kaputokat, *kirieket*, német köpönyegeket . . . szabad mivelni.“ (1783.)

kisatolni: „felességének kezeit a Gerendához kötöztvén, a korbátsal meg verte, vallatván eötet, hogy hová tette az 24 frtokat, de pénze eránt töle semmit *ki nem satolhatott*.“ (1774.)

kis-társaság ládája: „Az ő vétkekhez képest 20, 30, 45 krajtzárokig, vagy pedig 1 forintig-is meg-büntettessenek a *kis Társaság*, vagyis legények Ládájába, nagyobb vétkekért pedig a Magistratusnak fel- és bé-adattassanak.“ (1780.)

kitelhetőség: „Testamentum szerént az maradott Árváinak Tutorjokká tétetődvn, mind magoknak s Jóságainak ekkoráig tölem *ki telhetőséggel* gongyát viseltem.“ (1760.)

kitér: „Minekutánna tudnia illik Gondviselése alul Mostohámnak *kitértem* volna.“ (1767.)

kitenni a székét: . . . „én most is böcsületessebb Czéhbéli Mester ember vagyok, mint te, mert néked *ki tették az Czéhből az széket*.“ (1762.)

kitűzött: „Egy *ki tűzött* Strikrok 1 frt. 25. den.“ (1736.)

kívén: „1. Kék *kívén* szoknya.“ (1765.)

kóczkék: „1. viselt *Kóczkék* Bársony Laibli 2 frt.“ (1762.)

koldulásra ínt ügyem: . . . „mert ugy is ugy annyira vagyok már, hogy majd majd *koldulásra ínt ügyem*.“ (1756.)

kopa: „Item Igazítottam 1. Lócsnek *kopáját* 10. den.“ (1747.)

kóstoló-hébér: „6. kisebb kóstolni való hébér bádogból, a melly magába szívja a bort.“ (1813.)

kotyogó: „Hat Bornak való üveg, egy füles két *kotyogó*.“ (1737.)

könyörgőzsámoly: „1. *Könyörgő Sámoly* 2 ft. 50. den.“ (1773.)

környülállóképpen: „Minémü forma volt azon H. P. a *kitül* mondad, hogy azon Sárga Lovat vetted, ird le *környülálló képpen*.“ (1780.)

közelkedni: . . . „azért ezen huzamos, és hét esztendőbéli betegeskedésem után mivel látnám, és tapasztalnám, hogy halálom órája *közelkednék*.“ (1769.)

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

I.

Vajda Péter nyelvészkedéséhez. Vajda Péter úgy érezte, hogy nyelvünknek szüksége van egy *volni* igére, mivel leszek, lennék jövő időt fejez ki.* A mit elméletben hirdetett, azt munkáiban gyakorlatilag is alkalmazta. Íme néhány példa:

De a barátság mélyen kezde gyökerezni bennem, mélyebben, minthogy *ki volhata* téphető (Tárcaai Bende, 1837. I. 87). Oh bár

* Vajda Péter: Magyar nyelvtudomány, 1835. — Ua. Pesti levelek, 1835, 1837.

vol-hat-nék Ortokod (uo. 183. A széttagolás a könyvben van). Azt ohajtanám, hogy valóban olyan *voljak*, minőnek részrehajló szemeid hirdetnek (Dalhon I. 131). Két gyermek boldog atyja *volhatnék* (uo. II. 193). De vannak s kiváltképen *volhatnak* emberek (Pesti levelek II. 72). Sértve *volhat* halálosan (uo. II. 75). Ohajtanók, hogy színészeink jelesek *voljanak* (uo. II. 138). Gyávának nem szabad *volni* (Jogur 78).

E példák tévedésnek bizonyítják a Vajdáról szóló monographia azon állítását, hogy a mit elméletben hirdetett (*feszebbt, volhat* stb.), gyakorlatban nem alkalmazta.*

De Vajda nemcsak egy új igével, hanem új igeragozással és képzéssel is akarta gazdagítani nyelvünket. Hadd bizonyítsa ezt is egy pár példa.

Itt egyszersmind köteles vagyok azon véleményt megczáfolni, hogy csupán heten *maradtának* életben (Tárcsai Bende I. 5). Oh hogy a világ bajait másokra *hagyhattanám* (Dalhon I. 90). Ha szavaid értelmét *fölfogtaná*, hátrálni fognál előtte (uo. I. 107). A föld *elnyel-tené* s az ég bosszuló tüze elpusztította volna (uo. I. 131). *Elpártoltanék* a hontul (uo. I. 137). *Megmentettené* szívem (uo. I. 140). Engem is *beavattanál* (uo. III. 113). Nem volt pedig vége a nagy vérontásnak, háborúknak, melyeket kiki *láttani, tapasztaltani*, sőt nagy részint *okoztani* akart (Tárcsai Bende III. 183). Könnyeket *hullattani* mondatik (Dalhon II. 50). Kit a jóság látszék *nemzetteni* (Manahor). Talán nem volt elég már egyszer veled *éjszakáztanom?* (Jogur 46). Csupa álmokra látszik *termetteni* (Pesti levelek II. 44).

Ezeket éppen úgy minden megjegyzés nélkül használta, mint az előbbieket, mintha miben sem különböznének más szavaktól.

Vajda dilettáns nyelvészkedéséből e két pontot érdemes kiemelni, mert ez ad neki egyéni jelleget a nyelvújításban. Ezt csak ő tette meg, legalább tudtommal, az írók közt csak ő; ez az ő specialitása. A mit még ezen kívül írt vagy tett, figyelmen kívül hagyhatjuk, új szavait is (em: ember, bar: állat, ag: növény, zat: természet, szólmács: szótolmács stb.). Ilyen furcsaságok az ő korában bőven termettek és például népszerű kortársa, Jósika túltett ő rajta a szógyártásban.

SZIGETVÁRI IVÁN.

II.

Betilt. „Erdélyből úgy értjük, hogy a' marha-dög némely helyeken el-kezdődött, és már Hagymás és egy néhány más Helységek *bé-is tiltattak*“. (M. Kurir 1791., 825.) „Ezen Pokol-béli fel-tett tzel a' könyvnyomtatóknál *bé-tiltatott* irások . . . által jött világosságra“. (M. Kurir 1792., 214.) — NyÚSz. csak 1835-ből.

Csónakoz. „egy kis hajótskán szokott egy egy keveset a' folyóvizen *tsónakozni*“. (M. Kurir 1792., 510.) — Márt. 1800.

Egyhangúság. „hatalmasan szokta az érzékeny füleket az a monotonia avagy *egyhangúság* sérteni“. (Verseghi: Rö. ért. 1791., 14.) — NyÚSz. csak 1808-ból.

Élősködik. „ha le-borított Üveg, vagy Edény alá rekesztetik valamelyik Állat: *élősködik* ugyan ott egy ideig, de lassan el-báddjad“. (M. Kurir [37] Told. 4. 1792.). — Szótározva SI. 1808.

Eszközöl. „a sok kints és jóság nem *eszközölheti* magában az elme' tsendességét“. (M. Kurir 1791., 8.) — Szótározva SzD.

* Széchy Károly: Vajda Péter, 1892.

Észrevétel. „A' dólgek közt edgy az észre vétel, Minden ép emberbe, 's az itélettétel“. (M. Musa 1788., 141.) — Márt. 1803.

Felernyőz. „100 tábori szekerek vagynak meg-rakodva 's fel-ernyőzve készen az utazásra“. (M. Kurir 1791., 808.)

Felvilágosodás. „a' fel-világosodás által a' tanításnak rendje meg jobbitatik“. (M. Kurir Told. 1790., 5.) — NyÚSz. 1829.

Felvadás. „lassan lassan újjtassák [az embert] a' sok Képek, mint meg-annyi játék fel-vonások“. (M. Musa 1787., 492.) — NyÚSz. 1790.

Hangmértékes. „e' vólt eredete a' régi . . . hang-mértékes (quantitátság) Verseknak“. (M. Musa 1787., 228.)

Határnok. „Kérni kell a' Királyt, hogy a' határnok Regementeket haladék nélkül hadi lábra álltassa“. (M. Kurir 1791., 797.) — NyÚSz. 1792.

Házibarát. „Az úgy nevezetett Házi-Barátok (Haus Freunde) a' leg veszedelmesebb Tsapodárok“. (M. Kurir 1791., 535.)

Hervadozás. „Istenem! Ime alig bánnýk pennával erőtlen két kezem, és indul hervadozásra karom“. (M. Musa 1788., 131.) — Márt. 1803.

Hiányosít. „pótoltassék ez által az a' meg-eshető tsorba, mely e' V-gyére rendeltetett Summát hijjánosítaná“. (M. Kurir 1792., 25.) — NyÚSz. 1808.

Hitelező. „Magyar országban a' hitelező fő kassa Budán vagyon“. (M. Merkur 1789., 70.) — NyÚSz. 1792.

Kicsapongás. „azon határ-szálen fekvő Török Váraknak hosszába erős őrizeteket Komándókat rakjanak; mely által nevezetesen a' Bihátsiak és Osztrosatziak a' szabados ki-tsapongásban akadályoztasának“. (M. Kurir 1788., 1045.) — NyÚSz. 1803.

Kitart. „az egész hadakozás alatt annak 10-ezer katonáit . . . a' magam költségemen ki-tartottam“. (M. Kurir 1788., 2.) — NyÚSz. 1808.

Könyvtárnok. „ezen Munka . . . ki-is lépett a' sajtó alól, melyet . . . a' Kolosvári Unitárium Kollégium (Könyvtárnokjánál) Tékariussánál lehet találni“. (M. Musa 1787., 264.) — NyÚSz. 1823.

Közrebocsát. „A' Hadi Fő Tanátstól közre bocsátott tudósításban az Orosz Hadi Vezérnek . . . ütközete . . . bőven megiratik“. (M. Merkur 1789., 73.) — NyÚSz. 1794.

Közügyülés. „Nemes Veszprém Vármegye Köz-Gyűlést tartott az elmúlt hónapnak 15-dikén“. (M. Kurir 1791., 50.) — NyÚSz. 1823.

Megsebez. „800 Spáhit vitézül meg-szalasztának sokat közüllek le-vágván, és megsebezvén“. (M. Merkurius 1788., 74.) — NyÚSz. 1801.

Módosít. „Más nap . . . a' T. Rendek' Előülölje tette le magyarul, a' szokot, de a' mostani némelly környülállásokhoz képest módosított hitet“. (M. Kurir 1791., 37—38.)

Mutatvány. „mutatványaival a' játszó színre ki-álhat“. (M. Kurir 1792., 371.)

Népesedés. „A' Tsászár ezzel éppen ellenkezőleg tselekszik, a' mellyeknek a' Bétsi népesedést szükségképpen meg kell akadályoztatni“. (M. Musa 1787., 112.) — NyÚSz. 1792.

Népeség. „Berlinnek igen derék rendelései vagynak az ő népességének megsokasítására“. (M. Musa 1787., 112., 105.) — „Az egész Országának népessége 24 milliom“. (M. Kurir 1788., 152.) — NyÚSz. 1807.

Pótlék. „Pótollya-ki a' maga költségén, és a' pótlékot a' közelebb lévő háború piatzra tartozik által tenni“. (M. Kurir 1792., 80.) — NyÚSz. 1794.

Sajátság. „sérthetetlen a' *sajátság* Jussa (Jus proprietatis)“.
(M. Kurir 1791., 549.) — NyÚSz. 1792.

Sajnálkodik. „*sajnálkoznak*, hogy ők nem olly szerentsések“.
(M. Kurir 1791., 44.) — NyÚSz. 1808.

Sorfa. „a' Tsászár az Esplanádén sétáló-helyeknek-való *sor-
fákat* ültetett“.
(M. Musa 1787., 89.) — NyÚSz. 1803.

Szállásol. „tiszteességet tettek, a' Gr. Mitrovszki Regiment-
tyéből itten *szállásoló* 2 Compánia“.
(M. Kurir 1791. 113.) — NyÚSz. 1815.

Szélütés. „Ide akarám ragasztani . . . a' *szél-ütésről*, és tagok
el-esésekről . . . leírt munkámat“.
(M. Kurir 1791., 1233.) — NyÚSz. 1797.

Szerencsejáték. A' *szerentsejátékokra* hozott büntető „Törvények
keményen gyakoroltnak“.
(M. Musa 1789., 145.) — NyÚSz. 1803.

KOVÁCS DEZSŐ.

NÉPNYELV.

I.

Helynevekhez fűződő népryelvhagyományok.

(Tapolca, Zala megye. MNy. VII:282.)

Há mész? „Ábrahám kebelébe.“ (Ábrahámhegy község a Bala-
ton mellett.)

Antófán a Krisztus ledobta a Jézust. (A pápista templomról a
szél lefújta a bádogot; Antalfa, Zala m.)

Sorba megy, mind az *apáti* bíróság.

Berénybe délután harangoztak hajnóra. (Balaton-Berényben
Hajnal nevűt temettek.)

Ésüllett, mind a *billegei* csárda. (Még a falát is lebontották; a
keszthelyi országútra nézett, de ma már a helye is föl van szántva.)
Iszik, mind a *budai* török.

A *bugyberki* kűmives a pipaszarába kapaszkodott, hogy az
állásrul le ne essen.

Kettőt süített a *czeli* pék, oszt az egyiket elégette.

Csékktőn kivallatták a bikát, mer agyonszűrt egy embert.

Csicsóba nincs hele a Jézusnak. (A falun kívül van a kereszt.)

Akkorát esett *Devecser*, s*ggre esett Vársárhel. (Szójáték, Ság.)

Három *dörgicsei* asszony ehhuszonnégy órába megiszik négy
akó bort. (Alsó-, Felső-, Kis-Dörgicse falu asszonyai.)

Fenéken a szürke ló nem fizet vámot. (Halom a gazdája.)

Tudod-e, mit mond a *gulácsi* szent? (Tesz a markodba.)

Halimbán agyonlűtték a szómakazót.

Hegyesden a parasztok nem mennek a templomba. (Mer nincs.)

Hegymagason ludak szedik a zadót.

Hetényen a rókát farkasnak nevezték. (Vót e Róka Farkas nevű
ember.)

Istvándon terem a srét.

Megatta a mógygyát, mind a *kajáriak* a csikóherelésnek.

Deszkameczező *kapujcsiak*. *Kapócs*on a gólat emeletes veréb-
nek híjják.

Kékkút, hunnan minden jegyző kifut.

A *köveskülliak* a biciklit jótétléleknek híjják.

Um megy bele (az ital), mind *Ladányba* a menykű.

Pörűtek a *monostorapáti* haraszton, esső lesz.
Monoszlón a pandur nem ember.
Nyavaládon lepallózták a vetést, hogy eg ne fagygyon.
Nyirád, Nyárád, Nyavalád, nyalod a ló v . . . . t.
A *nyirádiak* kinyűgözték a kányát, hogy é ne röpűjenek, mire búcsú lesz.
Füstölög, mind *Perecske*.
Petenden a zisten mellett van kis isten is.
Pulán a szőrös gombócztot egborotváták.
Raposkai szür: fene nagy tarka ernyő.
Raposka rákváros. *Raposkán* megették az intelligenciát. Hát az úgy esett, hogy a parasztkocsmárostú kérdezték, van-e itt intelligencia. Aszt feléte ki: vót, de tennap megették.
Rátóton ótották a ködöt. Kinevezték a rákot szabólegénynek.
A *rendeki* patikárust áva temették ô.
Rendesen nem fért meg a templom a faluba. (Csak torony van.)
Rezibe agyonverték a muffot.
Igaza van a *sümegi* embernek. Ha valaki *rezü*, óra az úttya. (Szójáték arra, orra.) *Sümegen* van esz szobor, könyvet tart a kezibe, ha zsidót lát, lapoz eggyet. (Persze sóse lát.)
Szigetbe (Szigliget) az ember nem találja a sétatért.
Itt vattok-e *szenzáliak*? — kérdezte a főbíró. „Mind itt vagyunk.”
Akkor otthun nem lop senki.
A *tapujczai* vasút leszalatt a hidrú, asztán minden utasnak ki köllött szányi. (Mer helen vótak.)
Mér építették a *tihányi* templomot dombtetőre? „Pénzér.”
Akár ugat (Ugod), akár kutya.
Há való? „*Végedre*.”
Deszkan szároгатott *vonyarczi* rosseb.
Há való? „Nyáron *Nemes-Vitára*, télen *Kódís-Vitára*.”
Vigándon sütőlapáton nyújtották föl a harangot a toronyba.
A *zsidi* bor rabvallató. A *zsidiek* bepörűték a *rezi* várt, mer nem engette a napot rájuk sütnyi. VÁZSONYI IZIDOR.

II.

(Hódmezővásárhely.)

Népi jelzős családnevek.

(A tulajdonképeni családnév a második.)

Papucsos Arany, Nagyórá Albert, Dobfenekű Bordás, Zsidó Bálint, Hibás Benkő, Kényös Buzi, Gönye Bánfi, Vásznos Bánfi, Méhes Bánfi, Kuka Bánfi, Nagyhasú Bíró, Szőke Bakó, Pizskos Balog, Pöczkös Balog, Putyi Balog, Kalabucsak Berecz, Süket Berecz, Miklós Balázs, Röndös Barta, Puposhátú Barta, Kurumpli Barta, Kuka Barta, Csiger Barta, Setye Csűcs, Tótos Csótó, Gorof Csáki, Villogós Csáki, Subás Csáki, Zsidós Csáki, Szikáncsi Csáki, Parti Csáki, Süket Csáki, Komisz Csanki, Peniszös Csanki, Kis Csanki, Részögös Dëák, Kappan Dëák, Nagy Dëák, Kis Dëák, Kutyás Dëák, Högyös Dëák, Szappanos Dëák, Rücskös Dóda, Türelmetlen Dudás, Högyös Dudás, Büszke Dani, Mérges Dóka, Barangolás Elek, Kopasz Elek, Bús Elek, Honóber Erdős (Hanoverban járt), Kecze Égető, Poczkos Faragó, Aranyos Faragó, Pohos Faragó, Füttyös Fejes, Gyalog Fejes, Parti Fejes,

Férgedi Fejes, Füttykös Fejes, Pénzös Fejes, Nyakas Fejes, Kormos Fejes, Nagy Fejes, Gógös Fejes, Sánta Fejes, Nyikos Fejes, Retkös Fejes, Fardi Fejes, Süket Fejes, Csödörös Fejes, Fösvény Fejes, Hogyhogy Fejes, Kuni Fejes, Nagy Gál, Jólovú Gál, Részögös Gójdár, Csipás Gójdár, Nagyszömű Gójdár, Piszte Gombos, Bolondoseszű Gombos, Hírös Gombos, Részögös Gombos, Dobfenekű Hódi, Csávás Hódi, Bográcsos Hódi, Hibás Hódi, Bodor Hódi, Kasza Hódi, Kávás Hódi, Kúrátor Hódi, Sarki Hódi, Hogyhogy Hegedűs, Krumplis Hegedűs, Hírös Hegedűs, Vak Hegedűs, Parti Hegedűs, Rűcskös Hegedűs, Fösvény Hegedűs, Pondró Hegedűs, Vörös Hegedűs, Görbe Hegedűs, Nagyhajusszű Hegedűs, Kancsal Hegedűs, Hegedűs Hegedűs, Úr Hegedűs, Bajusztalan Hegedűs, Arva Hegedűs, Bisös Hegedűs, Csalós Hajnal, Dora Hajnal, Mungó Horvát, Kényös Joó, Pasas Jakó, Gyömrő Jakó, Kupó (Kupoj, Kupoly, Kupoja, Kapoly) Juhász, Dongó Juhász, Részögös Juhász, Fellábú Juhász, Nagyhasú Juhász, Süket Juhász, Puttony Juhász, Czigány Juhász, Dinnye Juhász, Móré Juhász, Furdí Juhász, Lusta Juhász, Ügyetlen Juhász, Bunkó Juhász, Fosos Juhász, Piszte Juhász, Doffenekű Juhász, Jegyösképű Juhász, Kuka Juhász, Gróf Juhász, Veszeködös Juhász, Kánya Juhász, Szep-lős Juhász, Szikáncsi Juhász, Sörpenyő Juhász, Kövér Koczka, Kis Koczka, Nagylábú Kotormán, Falábú Kis, Férgedi Kis, Szörnmőcz Kis, Káromkodós Kis, Högyös Kis, Lűvötfű Kis, Sömmi Kis, Benyhe Kis, Högyös Kovács, Vadász Kovács, Kis Kovács, Bögöszömű Kovács, Bögi Kovács, Bandirko Kovács, Borzas Kenéz, Bodor Kenéz, Sánta Kenéz, Kis Kenéz, Heptikás Kecskeméti, Nagyfogú Kecskeméti, Kevély Kormány, Kövér Klapesik, Részögös Kardos, Alamuszi Kardos, Hosszú Kardos, Pizkos Konez, Méhes Kádár, Czigány Kóti, Kövér Lázár, Lógó Lázár, Bánfi Lázár, Bogrács Lázár, Nagy Lukács, Pap Lukács, Kényös Laskai, Pirczig Mészáros, Szilasi Mészáros, Dora Mészáros, Rezes Molnár, Benkő Molnár, Czitrus Molnár, Lázár Molnár, Kincsös Molnár, Kutyás Molnár, Csindó Molnár, Csikós Molnár, Kis Molnár, Czigány Molnár, Gyömrő Molnár, Kosaras Molnár, Bátor Mórész, Topa Mórész, Vellás Mórész, Méhes Mónus, Gólya Mónus, Vacsí Mónus, Pusztai Mónus, Széka Mónus, Csicsa Mónus, Pohos Mónus, Gebei Mónus, Döbrei Mónus, Hérvyák Mónus, Guli Mónus, Tokjuh Mónus, Firiss Mucsi, Vívós Mucsi, Gangos Mucsi, Gróf Mucsi, Csámpás Mucsi, Barna Mucsi, Puskás Mucsi, Gulyás Mucsi, Dinnye Mucsi, Kukus Mucsi, Nagy Mihók, Hibás Marton, Vékony Marton, Rűcskös Marton, Nagy Marton, Borzas Marton, Nyalka Meszlényi, Félujjú Meszlényi, Kohos Meszlényi, Konkolyos Meszlényi, Kopasz-szajú Meszlényi, Vörösórú Meszlényi, Návai Meszlényi, Pohos Meszlényi, Kis Meszlényi, Nagy Meszlényi, Tényleg Meszlényi, Högyös Mérges, Czigány Mérges, Hajrá Nagy, Czigány Nagy, Cserepes Nagy, Mankós Nagy, Dadogó (Dodogó) Nagy, Pipás Nagy, Kajsza Nagy, Falábú Nagy, Högyösórú Nagy, Czérnalábú Nagy, Haragos Nagy, Faggyas Nagy, Hosszú Nagy, Mikók Nagy, Kecskés Nagy, Könyeres Nádasdi, Setye Olasz, Galambos Olasz, Kis Olasz, Falábú Olasz, Bazsa Olasz, Meztlábos Olasz, Kulacsfenekű Olasz, Sarki Olasz, Dobfenekű Olasz, Rab Olasz, Kényös Olasz, Benkő Olasz, Bagolyos (Bagózó) Olasz, Bagoly Olasz, Bodor Olasz, Hajnal Olasz, Kakas Olasz, Gergő Olasz, Kis Olasz, Csörös Olasz, Nagyalapú Olasz, Högyös Oláh, Szőke Oláh, Füstöslyukú Oláh, Piszte Orovecz, Csömpe Orovecz, Szomszédos Petrecz, Hírös Petrecz, Nagy Pap, Görbeórú

Pap, Haragos Pap, Penisz Rostás, Térd Rostás, Disznó Rostás, Tú Rostás, Kanász Rakoneczai, Peniszös Sajtos, Nagy Sajtos, Bicsebögyű Sajtos, Czifraszömmű Sajtos, Topa Sajtos, Kis Sajtos, Dinnye Sajtos, Tátottszájú Sajtos, Kardos Sajtos, Kényös Sajtos, Tolvaj Sajtos, Csiri Sajtos, Figurás Sajtos, Kényös Szatmári, Püffeszködő Szappanos, Nagy Sziládi, Hosszú Sziládi, Kutyás Szombati, Tiszta Szűcs, Kormos Szűcs, Barna Szűcs, Feketepofájú Szűcs, Kis Szűcs, Tárkány Szűcs, Rendetlen Szél, Veszeködös Szél, Högyös Szokol, Kis Szokol, Pipás Szokol, Csámpás Szokol, Kutyás Szokol, Kancsal Szokol, Lusta Szokol, Nagy Szokol, Füttyös Szokol, Részögös Szokol, Szomorú Szokol, Négytéglával (Negyvenkilós) Szokol, Kis Szabó, Kása Szabó, Lucskos Szabó, Agykú Szabó, Vásznas Szabó, Móre Szabó, Sánta Szabó, Karsai Szabó, Kincsös Szabó, Gyevi Szabó, Pislá Szabó, Kecske Szabó, Mondatik Szabó, Fösvény Szabó, Kécczör Szabó, Duna-háti Szabó, Parti Szabó, Jólovú Szabó, Écczör Szabó, Kopasz Szabó, Csipás Szabó, Nagy Szabó, Balog Szabó, Dumó Szabó, Csutora Szabó, Sugár Szabó, Bodré Szabó, Dali Szabó, Garai Szabó, Szümöcsösszömmű Szabó, Hiszöm Takács, Haragos Tóbiás, Benyhe Tóth, Szekszek Tóth, Nagy Tóth, Tiszta Tóth, Kis Tóth, Dinnyés Tóth, Barna Tóth, Settyem Tóth, Ficsér Tóth, Veszött Tóth, Kerekes Tóth, Zsungur Tóth, Görbe Tóth, Pinkó Tóth, Sarró Tóth, Meszli Tóth, Nyali Tóth, Olajos Tóth, Bajusztalan (Gyerök) Tóth, Kaeska Tóth, Fantetű Tóth, Forró Tóth, Táncozós Tóth, Vizskola Tóth, Lakatos Tóth, Karsai Tóth, Benyhe Tóth, Csurakos Újhelyi, Nagyszömmű Újhelyi, Fösvény Vas, Nagyhasú Vas, Móre Vas, Högyös Vas, Rostafenekű Vízhányó, Hírös Vad, Szilaj Vad, Mérgecs Vad, Nagyhasú Vad, Kényös Vad, Babos Varga, Vakcsi Varga, Kártyás Varga, Kocza, v. Ká Varga, Topa Varga, Nagy Varga, Kis Varga, Hívó Varga, Högyösörű nagy Varga, Füttykös Varga, *Kicsizmás* Varga, Hosszúnyaku Varga, Barta Varga, Tolvajbördőjű Vízi, Csömpe Vida, Nábókos Vida, Finnyás Vida, Gacsos Vetrő, Móre Zana, Czipóhátú Zsoldos, Hírös Zsoldos, Szuszka Zsoldos, Sallangos Zsoldos.

CSOKÁN PÁL.

III.

Népnyelvi adatokat legújabbán beküldtek: 1. *Szabadhegyi Mária* (a komárommegyei ácsi nyelvjárás. Lsz. 45.). 2. *Szabóky Mária* (a kalocsai nyelvjárás leírása. Lsz. 46.). 3. *Kováts Ferencz* (tájszók a mosonmegyei Püskiből. Lsz. 41.). 4. *Teleky István* (tájszók Zentáról. Lsz. 47.). 5. *Parászka Gábor* (tájszók Felsővisóról. Lsz. 47.). 6. *Nászai Erzsébet* (tájszók Füzes-Abonyból. Lsz. 42.). 7. *Gulyás József* (tájszók Sárospatakról. Lsz. 49.). 8. *Hartváni Zoltán* (Pest megye, Czegléd. Lsz. 50.).

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LIII. Választmányi ülés.

(1912 december 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Komáromy Lajos, Melich János, Tolnai Vilmos és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. A titkár bemutatja a január 21-én tartandó közgyűlés tárgysorozatát s azon választmányi tagok névsorát, kiknek megbízatása lejárt. A választmány elfogadja a tárgysorozatot (l. a decz. füzet borítékán) és fővárosi választmányi tagokul Balassa József, Frecskay János, Horváth János, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján (új), Vikár Béla, vidéki választmányi tagokul pedig Kardos Albert, Mészöly Gedeon, Pap Károly és Zolnai Gyula urakat fogja a közgyűlésnek ajánlani.

2. Az elnök bemutatja az 1913. évi költségvetés tervezetét és kéri két tagnak a pénztár megvizsgálása czéljából való kiküldését. A választmány elfogadja a költségvetés tervezetét és pénztárvizsgálókul Erdélyi Lajost és Vikár Bélát kéri fel.

3. Rendes tagul megválasztatott:

Ajánló:

Dr. Klinda Teofil prelatus-kanonok, Esztergom Réthei Prikkel Marián
Philipp István főgimn. tanár, Sz.-Fehérvár Schmidt Rajmund

4. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912 november 30-i állapotáról. Az összes bevétel 13.475 K 11 f, az összes kiadás 6623 K 93 f, maradék 6851 K 18 f. Ebből értékpapirban 4200 K, takarékpénztárban 2630 K, készpénzben 21 K 18 f. Tudomásul szolgál.

XL. Fölolvasó ülés.

(1912 december 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Komáromy Lajos, Melich János, Németh Gyula, Putnoky Imre, R. Prikkel Marián, Sági István, Szemkő Aladár, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Vízota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Réthei Prikkel Mariántól: Ulla berek.

Horger Antaltól: Csalán, borjú és gyapjú.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

4. Küldött ördög. A *küldött farkas*-hoz (MNy. VIII:434) hasonló kifejezést jegyeztem föl Zentán. Íme a megfelelő mondat, a mely egyúttal arra is rámutat, hogy mikor használják ezt a kifejezést: „Ázt hiszed, hogy az nem tanája föl magát? Olyan az, mint egy *küldött ördög*, mindenütt ott van, ahun nem kő“. Ebben a használatban a *küldött ördög* egészen közönséges a zentai népnyelvben.

PUTNOKY IMRE.

5. A bögyivel bögyözi. Arany János jónak látta figyelmeztetni olvasóit, hogy Aristophanes Darázsok 242. versében, mely így kezdődik:

Úgy főztük a tyúkhúrevest

„tyúkhúr egy növény. Nem tyúkhús“. Aristophanes fordításához írt glossariumomban meg is jegyzem, hogy tyúkhúr németül Hühnerdarm. Erről van itt szó. A ki ezt nem tudja, a tyúkhúrt okvetlenül sajtóhibának nézi és tyúkhúst tesz helyébe.

Mikor Bászel Aurél Theokritos tanulmánya 191. lapján Theokritos XIX. idylljét a magam fordításában közölte, nekem is jó lett

volna figyelmeztetnem a kiadót, hogy ennek a mondatnak utolsó szavát: „s mind összebezte kis keze uja *begyét*” ne tekintse tollhibának, ne változtassa *hegyét*-re. Atyámtól tanultam, hogy a nép az ujj végső ízén levő húsos dombocskát *begynek* mondja. Azért írtam „ujja *begyét*”. A sajtó alól persze úgy került ki, hogy „ujja *hegyét*”.

A következő gyerekversben:

a nyálával nyálazza,

a bögyivel bögyözi,

mely a fonásra vonatkozik, a bögyivel bögyözi szerintem annyi, mint uja bögyivel sodorja.

Bácskai gyerekek már nem tudván a *begy* szónak itteni értelmét, annak elmondásánál tenyerüket a gyomrukra tapasztják.

Hogy magyarázatom megfelel a valóságnak, s hogy Erdélyben e valóságot még jól ismerik, annak igazolására egy baróti születésű leányra hivatkozhatom, a ki kérdéseimre minden okoskodás nélkül azonnal helyesen felelt.

PONORI THEWREWK EMIL.

6. **Pokolegyháza.** Ezt a kifejezést mátyusföldi embertől hallottam. Arra a kérdéseimre, hogy közel vannak e földjei a falujához, így felelt: „Dehogy, kinn vannak arra messze, valahol *pokolegyházában*”. Ez tehát annyit jelent, mint „az Isten háta mögött”. Ilyenforma összetételt olvastam a zamatos magyarságú Mátyási Józsefnél. Íme a kérdéses hely: „Szükséges szoros vigyázattal tartani, hogy a' Tanítói székekbe, ne . . . valamely *seholegyházáról* került szarka varjú hozta Idegenek ültetessenek”. (Vélekedés. 46. l., 1806.)

PÜTNOKY IMRE.

7. **G. R. úrnak.** A Badics Ferencz említette *vetrengés*, mely a *Murányi Vénus* 1664. kiadásában, továbbá Gyöngyösinek *Igaz barátság és szíves szeretet tüköre* cz. kéziratában található, de „melyet sem az egykorú és régebbi szótárak, sem a *Nyelvtörténeti Szótár* nem ismernek” (Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei, 73. l.), nem önálló tőből képezett szó, hanem a *fetrengés* alakváltozata. Ilyen *f* > *v* változásra több példánk van a régiségből és a nép nyelvéből, pl. *fentereg* > *ventereg*, *ferteng* > *vetreng* (NySz.), *fer-ton*, *ferdung* > *verdung* (NySz. és MTsz.).

SÁGI ISTVÁN.

8. **Argalás.** Kassainak e csallóközi tájszava valószínűleg nem egyéb, mint a MTsz.-beli *ergellés* mélyhangú változata. Ez utóbbinak első és fő jelentése ugyan „mérges, hirtelen haragú” stb., *argalás* pedig Kassai szerint am. „ösztvér, görhes ember” [talán inkább: „ösztvér, görhes (ember)”, de a jelentésváltozásra v. ö., hogy *szigorú*-nak a köznyelvi „streng” mellett nyelvjárásilag „sovány, szikár, vézna, beteges, nyavalygós” jelentése is van (MTsz.).

HORGER ANTAL.

9. **S. J. úrnak.** Abban igaza van, hogy a „Mauergleiché”-ra, a mit a budapesti kőművesek *gleichni*-nak neveznek, nem valami sikerült magyar szó: a *falegyen*. De ha az irodalmi nyelv az *egyenérték*, *egyensúly*, *egyenruha*, *súlyegyen* stb. szókat már végleg elfogadta, az építészeketől sem vehetjük rossz néven, hogy a maguk szűkebb körében a *falegyen* szóval élnek. Érdekes volna tudnunk, vajjon a kőművesek az igazi magyar városokban (Debreczen, Kecskemét, Szeged stb.) hogyan nevezik a budapesti *gleichnit*?

Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

Gyepű és gyepűelve.

A *gyepű* szót legrégibb s legfontosabb jelentésében, t. i. mint mesterséges országos határt nyelvészetünk alig ismeri, holott történetíróink, főleg Pauler s még inkább Karácsonyi kutatásai e gyepű-határoknak az egész országot körülhálózó rendszerét állapították meg.* Sőt egyik gyepű-kutatónk: Thallóczy Lajos (Deli), a gyepűnek ilyen értelmét még a szépirodalomba is bevitte „Gyepűn innen, gyepűn túl” (Budapest, 1898) című jeles történeti regényében.

Mégis nyelvészeink közül e kutatások, tudtommal, csak

* PAULER GYULA: „A magyarok megtelepedéséről” (Századok, 1887. évf., 481—499). Itt még a gyepű szó elő sem fordul, de a határok megállapítására fontos. „Anonymus külföldi vonatkozásai” (Századok, 1883, 97—116) már a gyepűkkel is foglalkozik, de még rendszeresebben „Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században” (Hadtörténelmi Közlemények, I. 1888:504—8). A Vág folyó mentén alkalmazott határvédelmi eszközöknek s intézményeknek a helynevekben és oklevelekben fennmaradt nyomait én állítottam össze a „Nyitramegyei Közlöny” 1885. évfolyamában. A zemplén- és ungmegyei gyepűket NAGY GYULA vette észre „A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray-család oklevéltára” (Budapest, 1887) I. köt. 146. lapján olvasható jegyzetben. Az erdélyi gyepűket DR. KARÁCSONYI JÁNOS állapította meg tüzetesen „Erdély és a honfoglalás” című és a „Kath. Szemle” 1896. évfolyamában (456—483) és külön is megjelent tanulmányában. A dunántúli határ gyepű-vonalát DR. SEBESTYÉN GYULA vizsgálta „A székelyek neve és eredete” (Budapest, 1897) című műve 48—69. lapján. A szlavóniai gyepűről DR. THALLÓCZY LAJOS emlékezik meg „A Blagay-család oklevéltára” (Budapest, 1897) előszavának XXVI. s köv. lapján. A gyepűknek s az egész gyepű-rendszernek legjobb s legteljesebb összefoglalását adja ismét DR. KARÁCSONYI JÁNOS „Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól” című tanulmányában, a Századok 1901. évfolyam 1037—1058. és a „Szent István király emlékezete” (Budapest, 1901) emlékkönyv 175—194. lapján.

Hunfalvy Pál* és Melich János** figyelmét ragadták meg, szótáraink közül pedig csupán Bartalnak „A magyarországi latinság szótára” (Budapest, 1901) szól a gyepükről *indagines* vezérszó alatt. A „Magyar Nyelvtörténeti Szótár” a *gyepü* czímszónál mindössze csak egy 1284. évi adatot hoz föl, mely országos gyepüre vonatkozik, de persze merőben tévesen „ager incultus”-nak magyarázza. A „Magyar Oklevél-szótár” sem vett tudomást a gyepü-kutatás eredményeiről. Szamota hiába gyűjtötte össze az országos gyepüre vonatkozó adatokat oly nagy buzgalommal s hiába is kerültek azok az Oklevél-szótárba, mikor sem kellő helyükre nem juthattak, sem megfelelő magyarázatban nem részesültek. Így a „provincia” vagy „districtus” *Gepel* és *Giepel* szavak az 1337., 1387. és 1413. évi adatokban, még csak helyesen ki sem ejtve; tévesen a *gyep* czímszó alá osztattak be, gát vagy sövény értelmezéssel, holott az 1337. évi első adat éppen a gr. Sztáray oklevéltár I. kötetének ugyanazon 146. lapjáról van véve, melynek jegyzete a *Gepel* szó kiejtéséről, értelméről, jelentőségéről egyszeriben tájékoztat. Sőt, midőn a szerkesztő a kötet végén lévő „Pótlások és javítások”-ban a *gyep* czímszó alól az 1694. évi szálló-gyepüről szóló adatot a *gyepü* czímszóhoz téteti át, a felsorolt tulajdonképeni gyepü-adatokat még akkor sem vette észre. A *gyepü* és *gyepüs* czímszók alatt is az országos gyepüre sok becses adat (1225, 1257, 1284, 1314, 1335, 1428, 1448, 1492, 1051, a *gyepüs* alatt pedig 1272, 1398, 1429, 1496) található, csakhogy a másféle gyepük közt eltemetve, helyes magyarázat nélkül.

Az országos gyepüről szóló történelmi kutatások eredményei a következőkben foglalhatók össze. Magyarországot az Árpád-korban roppant szélességben rengeteg erdőségek övezték köröskörül. Ez a széles erdő-öv alkotta az ország határát, kivéve a nyugati vonal egy részét, hol a mosonmegyei mocsárterület, délen pedig a Duna folyása vetett természetes határt. E határoknak szünetnélküli védelme, már a honfoglalástól kezdve, a legfontosabb földadatok közé tartozott. Az erdők a természettől készen állottak e célra, csupán arra kellett ügyelni, hogy az ellenségnek a rajtuk keresztül való behatolását mentül inkább megnehe-

* Századok 1888. évf. 449—451. l. Pesty Frigyesnek „Magyarország helynevei” című művéről írt ismertetésében.

** Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1903. I. 58. l. és MNy. VIII. 292.

zitsék. Ehhez képest tehát az erdőknek minden ilyen, behatólásra alkalmas nyíltabb helyein, mesterséges akadályokat készítettek s tartottak fenn. Ezen akadályok, az illető helynek, talajnak megfelelően, különfélék voltak és részint árkokból vagy sövényekből, részint földhányásokból, részint kövekből vagy fák-
ból emelt torlaszokból állottak. Az ilyen akadályokat latinul leginkább: *indagines* nek, magyarul: *gyepü* nek hívták. Forrásaink gyepükül leggyakrabban ledöntött fák-
ból alkotott fa-
torlaszokat emlegetnek, bizonyára azért, mivel ilyenek készültek a leggyorsabban. Ilyenekre mutatnak a gyepü-készítésnek latin műszavai is: „*ad incidendas indagines*“ vagy „*insectio viarum*“; *a gyepüvágás, az utak, ösvények bevágása*. Ez az értelme *Preszáka, Priszáka, Preszeka, Preszaka* szláv helyneveinknek is, melyek közül a krassómegyeit a középkorban *Gyepü*nek hívták, a körösmegyei — szintén középkori — *Gyepü-Szent-Péter* nevét pedig a XVII. században *Preszekára* fordították.*

Az ilyen gyepük egymással összeköttetésben álló szakadatlan láncolatot alkottak, de a melyet helyenként hadi és közlekedési célokra szánt utak szakítottak meg. Az ilyeneket *kapuk*nak, az *ország kapu*inak (*porta regni*), vagy a hozzá legközelebb álló hely nevétől, vagy pedig a kapu földrajzi iránya szerint: *cseh, lengyel, orosz* vagy *német*** *kapunak* nevezték el. Természetesen e nyitva hagyott utak és kapuk még fokozottabb őrizet alatt állottak. A nevezetesebb kapuk — mint *Rogierius* is írja — többnyire kőből épültek s tornyokkal voltak ellátva, ugyancsak *Rogierius* (34. fej.) leírásából tudjuk azt is, hogy egy ilyen egy mérföldnyi hosszú úton a sikeresebb ellentállás végett egymás után három kapu is volt alkalmazva. A kőkapukon kívül helyneveinkben gyakran előfordul a *Vaskapu* név is, mely minden bizonynyal közszo is volt, mit a latin „*porta ferrea*“ vagy „*claustra ferrea*“ kifejezések is bizonyítanak, de ilyen vaskapun természetesen nem csakugyan

* DR. CSÁNKI D. Magyarország tört. földrajza. II. 39. PESTY F. Magyarország helynevei, 270. Vö. MELICH J. i. m. I. 58. l. A körösmegyei *Gyepü-Szent-Péter* alias *Preszekára* nézve (1622—1705) l. Orsz. Levéltár NRA. f. 15., n° 57., f. 29., n° 33., f. 1457., n° 11. A középkorra DR. CSÁNKI D. Körösmegye a XV. században, 124. l. Volt még Körösben ezenkívül is *Gyepü* nevű birtok 1436-ban. Dl. 32,996.

** Lásd többi közt az Oklevélszótárban a *Kapu* czímszó alatt, például a *német kapuról* szóló adatokat, melyek szerint ez a stájer Radkersburg (Regede) és Muraszombat (Belmura) között vont árkot vágta keresztül.

vasból készült, hanem csupán erősen védett, a vas erejével vete-
kedő erejű kapukat kell értenünk.*

Később a Vaskapu nevet inkább hegyszorosokra alkalmaz-
ták, viszont azelőtt, különösen a legrégibb időben, a hegyszoro-
soknak „*Clus*“ volt a nevük, mely aztán nyelvünkben a magya-
rosabb *Kolos* alakot nyerte. Ez eredetére nézve tudvalevően a
klasszikus latin: *claudo*, *cludo* = zárni, rekeszteni szóból kép-
zett középkori latin szó *clusa*, sőt *clus* alakban** is, melylyel
részint a nehezen hozzáférhető, természetből védett, részint
pedig különféle mesterséges védőeszközökkel, gyepükkel oltal-
mazott hegyszorosokat jelölték. Így már Liudprand írja a hon-
foglaló magyarokról, hogy ezeknek országa „*quibusdam namque*
difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, *quas clusas*
nominat vulgus“. E roppant erős, bennszülöttektől emelt közök,
azaz gyepük a magyarok népét megakadályozták volna abban,
hogy akár délre: Olaszország, akár nyugatra: Németország felé
„*exeundi habuerit facultatem*“. Csakhogy Arnulf császár „*depulsis*
his, *pro dolor! numitissimis interpositionibus*, *quas vulgo clusas*
nominari prediximus“ a magyarokat segítségül hívta. A hildes-
heimi krónika pedig az 1133. évhez azt írja a német császárról,
hogy az visszatértében Tirolban, Brixen táján „*ad locum quem-*
dam pervenisset, qui propter situs angustiam: Clus, quasi praeclusus
vocatur“, vagyis a krónika határozottan a *Clus*, *Clusuar*, *Clusmo-*
nustra helyneveinkkel azonos szóalakot használja.

Az ilyen gyepük, kapuk és kolos-ok készítését, kijavítását,
mint közmunkát, az illető gyepükhöz legközelebb eső királyi
vármegyék várszolgái, sőt egyházi s világi földesurak szolgái is
végezték, a míg t. i. az utóbbiakat a király e közteher alól fel
nem mentette. A gyepühatároknak s utaknak őrzése, védelme
ellenben, mint hadi foglalkozás, a kor felfogása szerint, de a
határvédelem természeténél fogva is szabad sorsú emberekre volt
bizva, kiket latinul *speculatores* vagy *exploratores*eknek, magyarul

* Ennélfogva többi *Vas*-jelzővel ellátott helyneveink is, ha csak
valóban vasbányászatra nem utalnak, nevüket ilyen megerősített
helyeknek köszönhetik.

** *Du Cange Glossarium. Editio nova. II. 379.* Lásd még Dr.
MÁRKI SÁNDOR, Kolozsvár neve, Budapest, 1904 és Dr. CSÁNKI DEZSŐ tör-
ténelmi földrajzának legújabb (Budapest 1913) V. kötetének 305—324.
l., s a nagyszebeni „Korrespondenzblatt“ XXVIII. 1905. évf. 34—35,
41, 42. lapját, hol a középkori latin szót a német *Klause* szóra s
ennek középfelnémet *klüse*, *klöse*, *klûs* alakjaira vezetik vissza.

pedig *öröknek* neveztek és emléküket többi között *Örrel* vagy *Strázsával* képzett helyneveink tartották fenn.* Szolgálatuk rendrendkívül terhes volt, mert békében is állandó éber készenlétet, folytonos mozgást követelt, háborúban pedig éppen nekik kellett az ellenség első támadásait vitézül kiállani, noha természetesen senki sem várhatta tőlük, hogy azt huzamosan föl is tartóztat-hassák. Hivatásuk, a mennél gyorsabb híradáson kívül az ellenségnek folytonos akadályozásából és zaklatásából állott s e célból nem csak az ország külső és belső határait, gyepűire, kapuira, hanem a határszéli folyókra és vizekre is vigyáztak, sőt még a vizek kiárasztásával is gátolták az ellenség előnyomulását. Éppen ezért a határvédelem súlyos s nagy bizalmat igénylő föladatára nem a meghódolt bennszülötteket, hanem elsősorban, bár idegen, de velünk rokonnépeket: bessenyőket vagy székelyeket alkalmaz-

* Vannak, kik, mint például DR. ERDELYI LÁSZLÓ is, legújabb „Az első állami egyenes adó elmélete“ (Kolozsvár, 1912) cz. munkájában (61—67. lap), azt hiszik, hogy a határokat védő örök, a királyi vármegyék várszolgáival, várnépeivel (civiles, castrenses) azonosak voltak. Hitük Szent László törvényeinek egyik szövegén alapszik, mely *öröknek* nem csupán a határok őreit (II. 17. „custodes vero confiniorum, quo (!) vulgo *ewrii* vocantur) nevezi, hanem a királyi vármegyék várszolgáit (III. 1.) is. Amde e törvények csak igen későkori, XV. és XVI. századi kéziratokban maradtak reánk, melyek — mint ilyen kéziratoknál szokás — csupán másolatai más másolatok másolatainak, úgy t. i., a mint azokat különböző időben élő másolók egész sora másolta egymás után, egymás kéziratából, vakon követve egymás másolási hibáit, vagy — a mi szöveg hűségére nézve semmivel sem jobb — kijavítva, a maga tudásához (!) alkalmazva. Ennélfogva e törvényeknek különben is gyarló szövege semmikép sem érdemli meg, hogy betűit vakon elfogadjuk, különösen nem akkor, midőn e szöveg egymagában, ellentétben áll az összes ismert adatokkal, sőt ilyenkor inkább a rontott szöveget kell ama hiteles adatokhoz alkalmazni. Már pedig ha valahol, itt éppen ez az eset forog fenn, mert a határokat őrző örök (speculatores, custodes confiniorum) semmiféle tekintetben sem azonosíthatók a királyi vármegyék várszolgáival (civiles, castrenses), várnépeivel. Mert 1. csakis egyes egyedül a határőröket hívják az oklevelek és helynevek *öröknek*, *strázsáknak*, ellenben a várszolgákat soha! sem *öröknek*, sem *várőröknek*. 2. A határőrök soha határszéli várakat nem őriztek, a hogy Erdélyi (63) képzei, hanem csakis az ország külső, belső határait, gyepűit, kapuit, a határszéli folyók és vizek átkelőit stb. 3. Egyáltalán a határvédelem régebb a váraknál és a királyi vármegyéknél, őrei előbb voltak meg a várszolgáknál. Persze, a királyi vármegyék fölléptése után, a határőrök is, már csak a gyepük készíttetése miatt is, bizonyos kapcsolatba kerültek az illető határszélhez legközelebb eső királyi vármegyékkel, de soha ezeknek kötelékébe nem tartoztak.

tak, megfelelő kiváltságok fejében. Mint könnyű lovasok, *örnagyaik* vezérlete alatt a hadban mindig előljártak és nyíllal s karddal harcoltak. Nyilazásuknak nagy híre van a külföldi krónikákban, csak hogy persze az ősi magyar taktikát követő meg-megfutamodásukat félremagyarázzák. Okleveleink is sokszor *speculatorok* helyett *sagittariusok*nak hívják őket, helyneveink pedig: *Nyilas, Lő, Lövő, Lövér* alakban örökítették meg. Kardjuk is nevezetes, mert a „*framea spiculatoris*“-t mint nyakazó hóhérszerszámot is* emlegetik.

Különben sietünk megjegyezni, hogy a határok őrzése, gyepük által való védelme, különösen a korai középkorban, egész Európában el volt terjedve. Elegendő erre nézve csak Du Cange szótárában, a *clusa* és *indagines* czimszóknál felhozott példákra utalni. Minket azonban természetesen inkább a szomszéd szláv népek gyepű-rendszere érdekel.

Hiszen már a határvédelem egysége sem tűrte volna, hogy a határőrök egyes várakhoz legyenek kötve. 4. A várszolgák még nemzetiségre nézve is különböztek a határőröktől, mert neveik után ítélve, s a dolog természeténél fogva is, majdnem mindnyájan szlávok vagy németek voltak, kikre olyan föltétlen bizalmat igénylő dolgot, milyen a határvédelem volt, éppen a velük fajrokon szomszéd népek ellen, nem is bízhattak, hanem csakis magyarokra, vagy még inkább a velük rokon vagy szövetségben álló népekre. 5. De különben is, a mi a középkorban mindenben a legfontosabb különbség volt, e várszolgák csupán röghöz kötött, fél-szabad emberek voltak, kiket a határszélre telepíteni már csak azért sem lett volna tanácsos, mert hiszen mind megszöktek volna a szomszédos országekba, ottani fajrokonaiukhoz. Ellenben a határőrök kiváltságokat élvező, szabad emberek voltak. Bizonyítja az is, hogy nagyobb büntettekért is — Szent László törvénye (II. 17.) szerint — csupán vagyonvesztéssel bűnhődtek a közönséges határőrök csakúgy, mint följebbvalóik, de ha a köz-határőrnek vagyona nem volt, akkor szabadságát veszítette, vagyis rabszolgának adták el, de hát ilyen esetben ez más szabad emberrel is megtörtént. Végül 6. a várszolgák a falvakon széjjelosztva éltek száznagyaik és tíznagyaik (*centuriones, decuriones*) alatt és csak időnként, mint sorosok, rendeltettek a várba, nem is direkt hadi, gyalogos vagy szekeres szolgálatra. A határőrök viszont egészen más szervezetben, *örnagyaik* (major *speculatorum*) alá beosztva, mint könnyű lovasok szolgáltak. DR. WERTNER Mór is az árpádkori vármegyei tisztikar archontológiájában (Tört. Tár. 1905. évf., 172—184. lap) a vármegyén kívül álló őrnagyokat minduntalan a várnagyokkal téveszti össze. Pedig, egy szóval, ég és föld nem különböznék jobban, mint a hogy a határőrök különböztek a várszolgáktól.

* 1390-ben Mária királynő írja, hogy egy hűtlen főurat, ki midőn Boszniából betörve csatában foglyul esett, meglánczolva Budára hozatott és az ő szemeláttára „*spiculatoris framea*“ lefejeztetett. M. Nemz. Múzeum ltára.

A byzáneciakról tudjuk, hogy még a XII. században is a mai Szerbia területén Anonymus Boroncsától, azaz a mai Kosztolác helyén állott Branicsevó várától kezdve Nisig, az úgynevezett bolgár erdőt a maga járhatatlan vadságában készakarva gondosan fenntartották. A csehek, morvák, sziléziak és lengyelek* országait szintén erdei gyepük vették körül. E gyepüket *prescekanak* (succisio silvae quod *presceka* dicitur), lengyelül *oszekaknak* (*osecones* et *firmitates*), a gyepük kapuit *branaknak* (*porta terrae*), lengyelül *bronaknak* (*wartam*, id est *bronam*), őreiket pedig *chodoknak* (*chodones*, *custodes confinii*), magát a határőrszolgálatot *sztrazsa* vagy lengyelül *sztrozsanak* (*custodia strasa*) nevezték, a mi alatt olykor a határt őrző személyeket is (*homines qui vulgo stras appellantur*) értették. Lengyelországban pedig, hol a határvédelem czéljaira terményadót vetettek ki, a *sztrozsa* már igen korán ezt az adónemet jelentette. A gyepű-rendszer Oroszországban élt legtovább. A gyepüknek: a *zaszjekaknak* készítése, vagyis az erdőkben a fák ledöntése, árkok húzása, kapuk, földvárak emelése még a XVII. században is állandó közmunkát képezett, bár részben már pénzbeli adóvá alakult át. Sőt a mi nevezetes, fennmaradtak még a „*zaszjecsnűja knyigi*“-k, vagyis a gyepükről nevezett könyvek is, melyek az egész orosz gyepű-vonalat erdőről erdőre felsorolják, a gyepük, kapuk, erődítések stb. részletes megjelölésével és leírásával.**

A honfoglaló magyarok tehát, mint már a közelkorú Liudprandnak főntebb idézett adatából is láttuk, a gyepű-rendszert új hazájukban már készen találták, noha bizonyosan kalandozásaik alkalmával azelőtt is megismerhették. Hoztak azonban magukkal az őshazából olyan szokásokat, melyekkel az itt talált gyepű-rendszert kiegészítvén, a határvédelmet még hathatósabbá és nemzetiebbé tették. Az egyik szokás általában a nomád népek hadi taktikájának amaz elvén alapult, hogy a meghódított vagy hozzájuk csatlakozó népeket előcsapatokul szokták alkalmazni.

* DR. H. JIREČEK Das Recht in Böhmen und Mähren, Prag, 1865 I. 5—11. l. — DR. H. JIREČEK Prove. Praha, 1904. 20, 93, 216—223, 289, 352. l. — J. PERVOLYF Szlavjane ih vzaimnűja otnosenja i szvjazi, Varsava, 1886 I. 158, 159. l. — V. BRANDL Glossarium, Brünn, 1876 58, 79, 269, 324. l.

** V. SZERGEJEVICS Drevnosztyi russzkova prava, Sz. Peterburg, 1903, III. kötet 205. l. — V. SZTOROZSEF Zaszjecsnűja knyigi, kak isztoriko-geograficeszkij i arheologiceszkij isztocsnyik. Sz. Peterburg, 1892.

E szokásból Sebestyén Gyula azt a következtetést vonta, hogy „mivel egy hadi nép letelepedésében tulajdonkép a táborozási rendszer rögzítettik meg“, a honfoglaló magyarságnak amaz idegenfajú előcsapatai az elfoglalt területnek is a külső határain, végein, mint azoknak ezentúl őrei, nyertek elhelyezést. E tétel igazságát egészen véve lehetetlen tagadni és azt *valamelyik* határszél megtelepítésére nézve el is fogadhatjuk. Az azonban, a mire Sebestyén következtet, hogy t. i. ez idegenfajú előcsapatok az ország egész határának mentén telepedtek volna le köröskörül, már ezen előcsapatok helyzetéből sem foly s mint helyesen vetették ellene, tulajdonkép merénylet lett volna e népek törzsi együttélése ellen, másrészt ilyen arányú határőrség felállítása oly erős monarchikus szervezetet tételezne föl, a mire a honfoglaló magyar törzsek akkori szövetségi viszonya mellett gondolni sem lehet.

A másik, szintén nomád szokás, mit a honfoglalók hoztak magukkal, abban a törekvésben nyilvánult, hogy országukat a szomszéd népek országától mennél nagyobb, mentül több napi járóföldre terjedő lakatlan területek válaszsák el. Az őshazában is nemcsak a magyarok, hanem a bolgárok, besenyők, kazárok stb. is, ilyen pusztá vagy elpusztított országválasztó közöket tartottak fenn egymással s a többi szomszédaikkal szemben. Így jártak el a honfoglalók az új hazában is, midőn például nyugat felé egészen az Enns folyóig pusztítva, mindent meghódítottak, ámde e terület nekik csak országválasztó köz gyanánt szolgált, melyet soha meg nem szállottak.* Másrészt itt találván a megszállott új hazában a bennszülöttektől határvédelmül használt erdei gyepüket, ezeket is a maguk határvédelmi céljaikra alkalmazták és rendszeresítették. Ennek következtében tehát egyszerre kétféle határral rendelkeztek: egy belsővel, mely a lakott, szabatosabban szólva, a megszállott területet fogta körül, és egy külső határral, mely szintén meghódított, csakhogy pusztá vadon vagy készakarva elpusztított terület volt. Az ilyen lakatlan, országválasztó közöket, mivel a gyepükön túl terültek el, magyarul: *gyepüelvének* hívták.

(Folytatjuk.)

TAGÁNYI KÁROLY.

* Lásd DR. HÓMAN BÁLINTnak két nagybecsű tanulmányát: Östörténetünk keleti forrásai (Századok, 1908. évf., 871. lap). A honfoglaló törzsek megtelepedése (Turul, 1912. évf., 103. lap). A legrégebbi osztrák-magyar határvonal megállapítására DR. GOMBOS F. ALBIN: Történetünk első századaiból (Századok, 1911. évf., 497—507. lap).

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

Azt a tényt, hogy a nép nyelvében felszólító módú alakok járatosak jelentő mód értékben, a kutatók régen észrevették. Az első e téren talán KRIZA JÁNOS volt (I. Vadrózsák 1863. 555., 557. lap).

Megfigyelése helyességét a nyelvtudomány sokáig nem fogadta el. BUDENZ, s nyomában mások, mint föntebb említettem, az *üssük* (= ütjük), *töltsük* (= töltjük)-féle alakokat alaktaniilag is jelentő módú alakoknak tartották s a felszólító mód alakjaival (*üssük*, *töltsük*) való egybeesést véletlen találkozásnak magyarázták.

Az újabb nyelvtudományban talán ZOLNAI GYULA állította első ízben, hogy a fenti jelentő mód használatú *üssük*, *töltsük*-féle alakok morfológiailag felszólító módú alakok (I. Nyr. XVIII. 22 „talán csak felszólító“, XXI. 178 „tisztán felszólító“), de lehetséges, hogy a múlt században a 80-as évek táján más is mondta ugyanezt.

Hogy a főlészlító mód hogyan helyettesíthette, illetőleg helyettesítheti funkciójában a jelentő módot, azt eddig a szakemberek alaktani összeeséssel magyarázták (I. BALASSA, Nyr. XVI. 504, Magy. nyelvj. 138. l.; SZINNYEI, NyK. XXIII. 459 stb.). Két magyarázat a legfigyelemreméltóbb e téren. Az egyik SZINNYEIE, a mely a „Hunfalvy-album“-ban (Budapest 1891. 39—44. lap) jelent meg s a mely a *mondjátok* alak hosszú á-járól szól. Ez értekezésről lejjebb szólunk. A másik magyarázat SIMONYIÉ s a TMNy.-ban olvasható (I. 618—619. lap). SIMONYI magyarázatának ez a lényege: Az -s- (pl. *musia* = mossa), -z- (pl. *hozia* = hozza), -sz- (pl. *hyzyek* = hisszük)-végű igék közül a mélyhangúak a jelentő és felszólító módban az egyes harmadik személytől fogva egészen, a magashangúak pedig csak részben (?) összeestek,

* L. MNy. IX. 1, 58.

majd különféle alakváltozások folytán megtörtént az egybeesés más mássalhangzón végződő igetöveknél is, így pl. az *-r*-végűeknél (pl. *kérje, várja* stb.). Ez egybeesettek analógiájára megtörtént, hogy sok nyelvjárásban a *-t*-végű igék felszólítója (pl. *lássá, taníjja, tanítsa* stb.) kiszorította a *-t*-végű igék eredeti jelentő módját (pl. *látja, tanítja* stb.).

Minthogy az én nézetem szerint a jelentő mód jelen idejének semmiféle alakjában, sem a magashangú, sem a mélyhangú igéknél nem volt *j* elem, természetes dolog, hogy én SIMONYINAK ezt a magyarázatát nem fogadhatom el. Szerintem a jelentő mód jelen ideje egykor így hangzott: *musë > musa* (= *mossa*), *hozë > hoza* (= *hozza*), *hiszük* (= *hiszszük*), míg ellenben a felszólító így: *mus-χ-ë, choz-χ-ë*, ebből *mus-j-ë, hoz-j-ë > musja, hozja > mossá, hozzá*. Én tehát a megfejtést másutt keresem.

A felszólító *-j*-je a nyelvtörténeti korban a legtöbb igénél oly világosan megvolt, hogy a nyelvérzék a *-j*-be, illetőleg a tárgyias harmadik személyben a *-jë*-be világosan beleérezte a felszólító és a tárgyias functiót, s ezt ragul aztán el is vonhatta. Voltak tehát ilyen felszólítók:

-ht-végű igék: DöbrC. 397 Luk. I. 17 meg *fordoh'a* = Vulg. convertat;

-jt-végű igék: JordC. 614 *ydwezeye*, ÉrdyC. 110 ne *aloya*, ÉrdyC. 57 ky *feye* (= kifejtse), ÉrdyC. 541 *kezyye* el, ezekhez vö. a mai népnyelvi *taníjja, fordíjja* stb. alakokat;

-szt-végűek: *szakasz-jë > szakaszja, ereszjë*, vö. népnyelvi *szakajjsza*, SZINNYEI NyH.⁴ 103;

-s, -z, -sz-végűek: *mosjë > mosja, keresjë, hozjë > hozja, szerezzjë, vonszjë > vonszja*, vö. népnyelvi *hujza*, SZINNYEI NyH.⁴ 103;

-r, -g, -k, -b, -p, -m-végűek: *akarjë > akarja, kérjë, fogjë > fogja, rakjë > rakja, lopjë > lopja, szabjë > szabja, nyomjë > nyomja* stb.

E nagyobb számmal szemben voltak:

-d, -l, -n végűek: *engedjë, adjë > adja, ízleljë, hízlaljë > hízlalja, fenjë, szánjë > szánja* stb. A nyelvérzék előtt e palatalisatiós esetekben világos volt a *-jë > -ja* functiója, s így ragul könnyen elvonhatta.

-t-végűek egy része: *lássë > lássa, vessë, bántsë > bántsa, hintsë* stb.

Ha már most mondattanilag, illetőleg lélektanilag adva van a lehetőség, hogy a felszólító mód helyettesítheti functiójában

a jelentő mód jelen idejét, mi sem természetesebb, mint hogy a nyelvérzék vagy az egész felszólítót minden személyben és számban jelentő mód jelen ideje gyanánt használja, vagy pedig a felszólító egyes alakjai egybekeverednek a jelentő mód jelen idő egyes alakjaival úgy, hogy az egyik személy, pl. *mondom*, *verem* alaktanilag is jelentő mód jelen idő, míg egy másik személy, pl. *mondja*, *várja*, *szabja* stb. alaktanilag fölszólító, funkciójában pedig jelentő módú jelen idő is.

Ha a nyelv tisztán a fölszólítót használja a jelentő mód jelen ideje gyanánt, akkor világos a helyzet, így például a *tanítjám*, *tanídd*, *taníjja* stb. esetében. Bonyolultabb a kevert használatnál, például: *látom*, *látod*, *ütöm*, *ütöd*, *üti*, *ütik*, de: *lássa*, *lássuk*, *lássátok*, *lássák*, *üssük*. Ez a kevert használat van meg a legtöbb nyelvjárásban s ez van meg az irodalmi nyelvben is. Szerintem az irodalmi nyelvben a jelen időben alaktanilag jelentőmódú alakok: *mondom*, *verem*, *mondod*, *vered*, *veri*, *verik*, míg ellenben funkciójában jelentő, eredetében fölszólító alakok: *mondja*, *mondjuk*, *verjük*, *mondjátok*, *mondják*.

Ha már most *hintse* (= hinti) mellett egy-egy nyelvjárásban az van, hogy *hintje* (= hinti), ez ugyanolyan eset, mint mikor *lássa* mellett *látja* van; a különbség csak az, hogy az egyik irodalmi nyelvi alak is, míg a másik csak nyelvjárási. Mindkét esetben (*látja*, *hintje* = jelentő mód jelen idő egyes harmadik személy) a fölszólító *-je* ~ *-ja* eleme (= módjel + harmadik személyű névmás) behatolt a *-t*-végű igékbe is, sőt más hangon végződő magashangú igékbe is (vö. *engedje* = engedi).

A *hintje*, *engedje* stb. (= hinti, engedi)-féle alakok tehát nem eredetibb formák, hanem alakjukra épp úgy fölszólítók, mint a hogy fölszólítók a *lássa*, *kiáltsa* vagy a *mondja*, *látja*. Állításom támogatására még a következőket kell fölhoznom:

a) A finn-ugor nyelvtudomány azt tanítja, hogy a finn-ugor fölszólító „war ursprünglich ein im Ton der Aufforderung ausgesprochener Indic. Präsensstamm, der mit dem Verbalnomen-suffix *-k* ~ *-γ* gebildet war“ (SETÄLÄ, Temp. u. Modus 177, SZINYEI, FUSpr. 145, „interjectionálisan használt praesenstő“ NyK. XXIII. 465). Ha ez igaz, pedig igaz voltához kétség nem fér, akkor a jelentő mód és a fölszólító mód közt a mondat-lélektani kapcsolatot mindenkor megvolt. A nyelvtörténeti kor folyamán aztán a kettő sokszor egybeesik. Így például a mit az egyik bibliafor-

ditásunk fölszólítóval ad vissza, ugyanazt a másik jelentő móddal fejezi ki, pl.: Vulg. Luk. XV. 4. *donec inveniat eam* = DöbrC. 352 *mig nem meg lelie* őket, MünchC. *mignem meg lelle* azt, JordC. *myglé megh leely* hűtet stb.

Fontos dolog az is, hogy az alanyi ragozású jelentő mód jelen idő egyes második személye némely igéknél összeeshetik az ugyanilyen ragozású fölszólító egyes második személyével. Így például a *-z*-végű igék jelentő mód jelen idejét a nyelvmlékek így is ragozzák:

Luk. XIII. 32 *ejicio* = JordC. 577 *yzek* ki (értsd: üzök ki) | ÉrdyC. 316 *O zent Anthal ne gyeter'* . . . *ha ymaran ky yz* . . . *aggy wtat* (értsd: kiüzöl); Luk. XIV. 12 *cum facis prandium* = JordC. 578 *Mykoron te ebedet zerez* (értsd: szerzel); Márk XII. 14 *nec vides* = MünchC. *nem nêz* (értsd: nézel, vö. JordC. 496 *neez'*, olv. *nêzj*); TelC. 306 *merth chak ewel gyôz* *megh engem es ewel en raytham* . . . *kent the z* | Máté XII. 26 *ejicit* = JordC. 390 *yz* *ky* (értsd: üz ki) stb.

Az ilyen *-z*-végű igéknek alanyi ragozású fölszólító egyes második személye az alanyi jelentő mód jelen idejének egyes második személyével egyformán hangozhatnak, például: *gyôz meg! ôriz meg!* = *meggyôz, megôriz* (= *gyôzöl, ôrizel*).* A nyelvtörténetből idevágó példák:

TelC. 220 *irgalmaz* *ennekôm*, uo. 369 *ne nez* *ydestoua*, uo. 183 *ôruendôz*: *e mondasoknal*, uo. 314 *ôriz* *Engemeth* | NádC. 273 *vong auag huz* *vtannad*, uo. 275 *irgalmaz* *es* . . . | PozsC. 19 *az een bineymeth* *megh bochyassad* . . . *ees yrgalmaz* *nekem*; és talán ez is: Ján. XX. 27 *affer manum tuum* = JordC. *hoz* *ede the kezedet*, DöbrC. *hozte* *kezedet* (= *hoz* *d te*, esetleg *hoz* *j te helyett*).

Ez alaki egybeesés aztán azt eredményezi, hogy a fölszólító *j*-je behatolhat a *-z*, *-sz*, *-s*-végű igék jelenidejű egyes második személyébe s én ma már azt hiszem, hogy az általam kimutatott ilyen jelentő mód jelenidejű alakok: ÉrdyC. 366 *oldoz* = *oldozj*: *oldozol*, uo. 432 *gyôz* = *gyôzj*: *gyôzöl*, GuaryC. 68 *megkôtôzh*, 77 *vizh*, 94 *Nezh*, 111, 116, *lezh*, 117 *bezelh* (?), 118 *alh*, 119 *kerzh*, 128 *tezh* stb. (l. részletesen „Az *-sz* személyragról” című dolgozatomat NyK. XL. 376—379) tulajdonképp föl-

* A fölszólító *j*-je eltűnhet *-l*, *-r*, *-n*, *-v*, *-g* után és más helyzetben is, l. TMNy. 631.

szólítók s a *-j* az ilyenekben is: *lészj, tészj* a főlshólítóból való. Az *-sz-szel* bővülő *v-tövek* más alakjaiban is kimutatható a főlshólító hatása a jelentő módra. Főntebb idéztem ilyen népnyelvi alakokat: *össze* (= eszi), *tössze* (= teszi), *vössze* (= veszi), *összék* (= eszik), *tösszék* (= teszik). Ezek az alakok már a codexekben is megvannak, például:

Márk XV. 20, 22: *et educunt illum . . . Et perducunt illum* = DöbrC. 451 Es ki *vizek* v̄tet . . . Es el *vizyk* v̄tet | Ján. XV. 21 *Sed haec omnia facient vobis propter nomen meum* = DöbrC. 414 de ezeket *teziek* ti nektek mind en nevemert, MünchC. *tēzec* [= teszik], JordC. 682 *tezyk*.

Más esetekben is a nyelvtörténeti kor egész folyamán látjuk a felszólítónak a jelentő mód jelen idejére való befolyását, s ez állandóan megvolt hatást bizonyítsák még a következő nyelvtörténeti adatok:

Pál ap. I. Kor. X. 12: *Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat* = DöbrC. 361 Azert es ki *aleyča* magat allania, lassa hog' ne essek | ÉrsC. 540 Mert mykoron *ymadkozywnk* (ha a latin eredetit ismernők, talán felszólító is lehetne, vö. JordC. 440 Máté XXVI. 36 *y m a t k o z y o m* = orem, ÉrsC. 370 *ymadkozzom*) stb.

Az eddigi példák, azt hiszem, eléggé bizonyítják, hogy a felszólítót a jelentő mód funkciójában nemcsak a mai népnyelvből, hanem a régi nyelvből is ki lehet mutatni.* Arra tehát, hogy a felszólító személyragja + módjele átvonódhasson a jelentő mód jelen idejére, a feltételek a nyelvtörténeti kor minden szakában megvoltak.

b) Ha a mai irodalmi és nyelvjárási *mondja, engedje* (= engedi), *látja, hintje* (= hinti), *váltja* stb.-beli *-ja, -je* tulajdonkép a tárgyas felszólító *-ja, -je* eleme, meg kell magyaráznunk, hogy miért nem történt meg itt is ugyanaz a változás, mint a felszólító módban, a hol a felszólító módjel az előtte való *-t*-vel hasonulván, *-ss-é* (*lássá*), *-cs* ~ *cs-vé* szokott válni (*tanítsa, váltsa*). A felelet könnyű. Ha feltesszük, hogy a felszólítónak *ž* a módjele (l. SZINNYEI, NyK. XXIII. 463—464 és NyH.⁴), a mely később *h-vá* és *j-vé* lett, akkor azt mondhatjuk, hogy a *lássá, váltsa*-féle alakok abból az időből valók, a mikor a módjel *ž* volt, míg az átvonódás akkor történt, a mikor már *j* volt. A *t* pedig a

* Hogy viszont a jelentő mód jelen idejét is lehet felszólító gyanánt alkalmazni, arra vö. a többek közt NyK. XXIII. 465.

j-vel csakis *t'*-vé lesz, s nem *ss*-sé vagy *-ccs-* $\sim$ *-cs-vé*.* Szerintem ez a föltevés a helyes. Föltehetjük azt is, hogy a felszólító jele mindenkor *j* volt (a mi ugyan nem valószínű); az átvonódás ez esetben is későbbi. Ez különben abból is következik, hogy a jelentő mód jelen idejének tárgyas alakjai, mint fentebb kifejtettem, eredetileg *j* nélküliek voltak. Egy nyelven belül egy és ugyanazon hang vagy hangkapcsolat két különböző időben kétféle fejlődésen mehet keresztül, a mire sok példa van. Én itt csak a *k*, *g* hangokat idézem, a melyek az összslávban először *č*-, *ž*-vé, s később hasonló helyzetben *c*-, *z*-vé lettek (l. ASBÓTH, Nyelvtudomány I. 12. s köv. l.). Így válhatott a *t* + *j*-ből régebben *-ss-*, *-ccs-* $\sim$ *cs-*, később pedig *-t'*.

A magyar *-tj-* vagy *-tj-* (kevésbé valószínű) $\succ$ *-ss-*, *-ccs-* $\sim$ *cs-* változásból azonban egy más tanulságot is le akarok vonni. A különféle nyelvek azt bizonyítják, hogy ha a *t* + *č* vagy *t* + *j* hasonult, akkor az a *d* + *č* vagy *d* + *j* is hasonló fejlődésen ment keresztül. Így van ez például az olaszban [vö. *palazzo* = *palatiu(m)*, *mezzo* = *mediu(m)*], az összslávban és a mai szláv nyelvekben (vö. összsláv *světa*, *media* = ó-egyh. szláv *svěsta*, *mežda*, cs. *svíce*, *meze* stb.) is. A különbség csak az, hogy a *t* + *č* vagy *t* + *j* assimilált hangja zöngétlen (vö. olasz *palazzo*), míg a *d* + *č*-é vagy *d* + *j*-é zöngés (vö. ol. *mezzo*).

Ez analógiák alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *vesse*, *lássá*, *váltá* mellett egykor a magyarban volt **asz-zsa* (= adja), **kérdsze* (= kérdje) is. S ez alakok közül a *kérdszen-t*, *tudzsá-t* meg is találjuk a moldvai csángó nyelvjárásban (vö. Nyr. XXX. 64, XXXI. 3) és a vasmegyei Felsőőr nyelvében (vö. Nyr. XL. 431, NyFüz. IX. 8). E két nyelvjárásról ugyanis tudjuk, hogy itt az irodalmi *gy* hang *dzs* alakban van meg (pl. egy = *edzs*, megy = *kümedzs*, *médzsék*, magyar = *madzsar* stb.). Hogy a mai magyar *gy* megelőzője magyar *d'ž* lehetett, arra sok körülmény mutat;** épp azért e két nyelvjárás *dzs* (c:d'ž) hangja megőrzött régiség.

* Vö. a codexekben és a népnyelvben ilyen alakokatis: Telc. 169 *tellesysd*, 173 *tanisd meg*, *erössysd*, *tellesidbe*, NyFüz. XLVIII. 28 *tanéssuk*, *fökössem*, *fordéssuk*, Kriza Vadr. 555: *nyittsa*, *nyittsuk*.

** Ilyenek: permi nyelvi *d'ž* $\sim$ *ž* = magyar *gy* Nyr. XLI. 36, MNy. IV. 307, SZINNYEI NyH.⁴ 43; a tör. jövevényszókban ó-bolg. *d'ž*-ből m. *gy*; vö. GOMBÓCZ, Bulg. t. Lehnw. 180, Nyr. XLI:454. BUDENZ J. SYLVESTER J. alapján a magyarban kétféle *gy*-t próbált kimutatni, l. MNyelvészet V. 440.

Végeredményül tehát kimondhatom, hogy a *j*, a mennyiben a mai nyelvben és a régi nyelvben a tárgyas ragozású jelentő mód jelen idejében előfordul (vö. *hintje* = hinti, *engedje* = engedi, *verje* = veri, *mondja*, *verjük*, *mondjuk*, *mondjátok*, *verjék* = verik, *engedjék* = engedik, *mondják*), a felszólítóból vonódott át; a jelentő módban eredetileg *j* elem nincs.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Borjú, gyapjú és család.

E három török jövevényszavunk magyar hangtörténetének kérdése már évek óta érdekelt engem. Nem tudtam ugyanis sehogyse megmagyarázni magamnak először is azt, hogy miért őrződött meg a tör. **burayu* és **şapayî* tővégi magánhangzója, holott Gombocznek és Melichnek e kérdésre vonatkozó kutatásai (MNY. V. 393 és VI. 14) kétségtelenné tették, hogy tővégi felső és középső nyelvallású rövid magánhangzóink az Árpád-kor folyamán elvesztek; másodszor meg azt, hogy ha tör. **burayuból* a m.-ban *borjú* lett és **şapayîből* *gyapjú*, miért nem lett akkor **çalayانبól* is **csalján*, miért van e helyett *csalán*?

A míg azt hittem (a mit az én helyemben valószínűleg bármely más nyelvész is hitt volna), hogy *borjú* és *gyapjú* szavaink középső nyílt szótagbeli rövid magánhangzójuk elvesztése útján váltak kéttagúakká, mindaddig természetesen lehetetlen volt e „kivételeket” megértenem. Nemrégiben azonban megakadt a szemem a *borjú* szónak moldvai csángó *buru* alakváltozatán, s ezt közelebbről megvizsgálván, csakhamar kitűnt, hogy előbb említett föltevésém téves volt.

E moldvai csángó *buru* alak t. i. nem lehet egyszerű nyelvjárási változata a köznyelvi *borjú* alaknak, mert szóbelsei *-rj-* kapcsolathból (pl. *varjú*, *burján*, *kurjant*, *tarjagos*, *perje* stb.; *írjon*, *várjon*, *kérjen* stb.) egyetlenegy nyelvjárásuban sem veszett el a *j*. A pusztán *-u-*végű csángó *buru* tehát e szerint csakis olyan alakulat lehet, mint a milyenek székely *buszu*, *tulu*, *udu* < *boszó* (Serm. Dom.), **toló*, *odó* (NySz.), vagy a magashangúak között *büttü*, *csüppü*, *güzü* stb. (vö. MNY. III. 412; ilyen a köznyelvben *gyűrű*, *gyűszű*, *űrű* s valószínűleg *sűrű* is). E joggal föltételezhető régibb **boró* pedig a legszigorúbb hangtörvények szerint megfelel egy Árpád-kori, tővégi magánhangzóját vesztette magyar **buray* alaknak, mert az *apró*, *békó*, *borsó*, *disznó*, *író*, *kancsó*-féle török jövevényszavaknak egész sora kétségtelenül bizonyítja, hogy szóvégi *-ay* kapcsolathból a magyarban szabályosan *-ó* lett. A *gyapjúnak* ilyen **gyapó-*

féle alakját nem tudom ugyan kimutatni, de a **buray* > **boró* > **ború* > **burú* > *buru* példája alapján nincs okunk benne kételkedni, hogy ennek is voltak valamikor a magyarban hangtörvényszerű **gyapayí* > **gyapay* > **gyapó* alakjai.

Világos volt most már előttem, hogy a tör. **buray* és **zapayí* nem középső nyílt szótagjuk rövid magánhangzójának, hanem tővégi magánhangzójuk elvesztése útján váltak kétagúakká, hogy tehát a *borjúnak* és *gyapjúnak* mai *-jü* vagy *-ju* végződésében nem tükröződhetik a török alakoknak *-ju*, *-ji* végződése. A hangtörvényszerű **boró* (> moldv. cs. *buru*), **gyapó* és a köznyelvben ma járatos *borjú*, *gyapjú* alakok közötti viszony azonban csak akkor vált számomra teljesen érthetővé, mikor Gombocz Zoltán arra figyelmeztetett, hogy a *borjúnak* *bori* alakváltozata is van. A **boró* és *borjú* alakokkal váltakozván, ez természetesen csakis **boré* alakra mehet vissza (vö. pl. *varjú* ~ *vari* MTsz. < *varé* OklSz.), úgy hogy e szerint a **boró* ~ *borjú* ~ **boré* (és bizonyára **gyapó* ~ *gyapjú* ~ **gyapé* is) a *pat-tantó* ~ *pattantyú* ~ *pattanté*, *sarkantó* ~ *sarkantyú* ~ *sarkanté*-féle megfelelések sorába tartozik.

E hármas *-ó*, *-ju* és *-é*-végű alakváltozatok keletkezése módját valamikor, kezdő nyelvész koromban, valóban csodálatos bátorsággal, próbáltam ugyan már egyszer magyarázatni (Nyr. XXXIII. 251), de ma természetesen magam tudom legjobban, hogy akkori megfigyelési kísérletem teljesen tarthatatlan. Újabban azonban azt hiszem, hogy csakugyan sikerült helyesen megértenem e rejtélyes hangviszony természetét. Nem tartoznék ugyan szorosan tárgyunkhoz, de a sokszor vitatott kérdés érdekessége miatt mégis előadom egészen röviden erre vonatkozó véleményemet.

Bizonyos először is az, hogy az összes ide tartozó *pattantó*, *pattantyú*, *pattanté*-féle eseteknek (eddig körülbelül 25-ről van tudomásunk) szóvégi *-ó*-ja megelőző *-ou*-ból való. Figyelemre méltó már most szerintem az a körülmény, hogy az egyik székely nyelvjárásban, Udvarhely megyének délkeleti szélén, *-ou* kettőshangzóból *-ëu* fejlődött.* Ott tehát például köznyelvi *apró*, *ajtó* vagy *jó* helyett azt mondják: *aprëu*, *ajtëu*, *jëu*. Ha tehát a székely nyelvjárásokban még megvolna a **boró* alak (a melyből a moldvai csángóknál *buru* lett), akkor e vidéken **borëu*-nak hangzanék. Mivel már most ez a székely nyelvjárási jelenség kétségbe vonhatatlanul bizonyítja az *-ou* > *-ëu* változásnak fonétikai lehetőségét a magyarban: semmi sem áll útjában azon föltevésnek, hogy e hangváltozás azon korban, a mikor

* Ennek egyénenként gyakran megfigyelhető *-ou* és *-ëu* változata is van, s ez utóbbiból magyarázandó a köznyelvi *-ó*-nak a szomszédos datki nyelvjárásban szabályosan megfelelő *-öü* és *-ó*, például *Brassó*, *hajó* stb. (vö. Szilasi-féle Nyelv. Tan. I. 62).

a kettőshangzók ejtése még közmagyar sajátság volt, másutt is megtörténhetett. Az idézett székely analogia útmutatása mellett tehát nemcsak érthetővé válik, hanem egyúttal nagybecsű hangtörténeti emlékké is a *borjú*, *hosszú*, *asszú* és *varjú* szavaknak *-eu*-val és *-ew*-val való írása az OklSz.-nak 1211. évi *Bureuohul* (= borjú-ól), 1095—1311. évi *huzeu*, 1270. évi *Ozeu* és 1342. évi *Worrew* adatában.

A hangfejlődés további folyamatának magyarázata most már könnyű, mert ezen *-ëu*-ból **-ëj* fokon át való fejlődéssel nemcsak a **boré*, *varé*, *pattanté*, *sarkanté*-félék é hangját lehet megmagyarázni, hanem, mióta Kräuter Ferencz a *fattyú* származtatásával kapcsolatban arra figyelmeztetett, hogy az angolban *-ëu* kettőshangzóból *-iü* lett (MNy. VIII. 170), a *borjú*, *varjú*, *pattantyú*, *sarkantyú*-féle alakokat is. Akár helyes maga ez az említett etymologia, akár nem (erről valószínűleg még soká fognak vitatkozni), én a Kräuter idézte analógiát nagyon fontosnak tartom s csak azért nem írok részletesebben erről a kérdésről (ennek egyik-másik pontja t. i. még kissé tüzetesebb tárgyalást kívánna), mert nem akarok elébe vágni Kräuter e tárgyról ígért értekezésének (MNy. VIII. 170).^{*} Áttérek tehát a *csalán* szónak és a belőle levonható érdekes hangtörténeti tanulságoknak tárgyalására.

Mihelyt meggyőződtem róla, hogy a tör. **burayu* és **zapayj* nem középső nyílt szótagjuk rövid magánhangzójának, hanem tővégi magánhangzójuk elvesztésével váltak a magyarban kétagúakká, rögtön világossá vált előttem az is, hogy *csalán* szavunk fejlődéstörténete nem *borjú* és *gyapjú*, hanem *bátor* szavunk fejlődéstörténetével járt egy úton.

Mai *bátor* szavunkat a XII. sz.-ban tudvalevőleg még *Bahatur*-nak írták (OklSz.), s ebben az alakjában a mainál még hívebben tükröződik ócsuvas etymonjának **bayatur* alakja. Ilyen fejlődésre Melich már néhány évvel ezelőtt hozott föl példákat, mikor jelöléstörténetük alapján kimutatta (NyK. XXXIV. 134. s köv. l.), hogy *Bács* és *Szár*-(berény) helyneveink mai *á* hangja is eredetibb *-aya*-hangsorból keletkezett. Kétségtől ilyen eset továbbá tör. **ayačči* > *ács* és **čalayan* > *csalán* is. Csak az a kérdés, hogy milyen úton, milyen hangtörténeti fejlődés folyamán tűnt el ezekből a *γ*?

A szóvégi *-aγ* további sorsa a magyar hangtörténetben régóta ismeretes: *-aγ*-ból *-áu* lett, aztán ebből (valószínűleg közvetítő *-aγ* fokon át) *ou*, s végül hosszú *-ó*. Így lettek pl. a veszprémvölgyi apátság adománylevelének (görög betűkkel írt) *σαμταγ* (olv. *számtáγ* v. *számtáγ*) igenevéből, vagy a tihanyi apátság alapító oklevelének *azah*

^{*} Megjegyezzük az előbbi fejtegetésekhez, hogy e czikk kéziratát még Kräuter értekezése első (januári) részletének megjelenése előtt kaptuk.

(olv. *ászáy*) alakjából végeredményképen a mai *szántó* és *aszó* alakok. A *Bács*, *bátor*, *csalán*-féle esetekben elveszett szóbelsei γ azonban magánhangzóközi, tehát *sz ó t a g k e z d ő* helyzetben volt, s így aligha fejlődhetett ugyanolyan módon tovább, mint a szóvégi γ . Hogy valójában milyen volt a fejlődés iránya e hangtani helyzetben, azt egyelőre nehéz teljes biztossággal eldönteni. A *jó* ($\leftarrow j\ddot{a}y$) $\sim$ *javat*-féle megfelelések alapján eleinte arra gondoltam, hogy talán itt is *v* fejlődhetett a két magánhangzó között, melynek kiesése után az egymás mellé került két *á* aztán könnyen összevonódhatott egy hosszú *á*-vá. E föltevésnek azonban ellenmond két körülmény. Az egyik az, hogy magánhangzóközi *v* kiesik ugyan egyszer-másszor (leginkább a nyugati nyelvjárasterületen), s az ily módon egymás mellé került két magánhangzó is összevonódik (leginkább az órségi nyelvjárásban), csakhogy ez kétségek kívül sokkal fiatalabb nyelvtörténeti jelenség, mint a *Bács*-félék magánhangzóinak összevonódása. A másik, még súlyosabb, az, hogy az időrendileg legrégebbi *-acha-*, *-aha-* jelölést nem *-ava-*, hanem *-aa-*, majd *-a* (olv. *á*) jelölés követte (vö. Melich, i. h. 137). Ilyen körülmények között legvalószínűbbnek látszik az a föltevés, hogy a magánhangzóközi mediopalatalis spirans γ a magyarban előbb elvesztette zöngéjét, s az így keletkezett zöngétlen χ a magyar szóbelsei $\chi > h$ változás korában (vö. erre nézve Melich, NyK. XXXIX. 343) aztán *h*-vá lett. Két magánhangzó közötti *h*-nak kiesésére és az egymás mellé került magánhangzók összevonására legalább is három biztos és régi példát ismerünk. Így keletkeztek t. i. a mai *Abrán*-falva, Szent-*abrá*n (mindkettő székel nyelvjárási változat) és *Ábrány* helynevek a latin *Abrahamból*, így *Tétény* **Tēhētēm*ből ($\Rightarrow$ *Tōhōtōm*) és *Lél* **Lēhēl*ből (Melich, NyK. XXXIV. 135—36). Ezek alapján joggal föltehetjük, hogy *Báyács*, *Száyár*, *áyácsi, *báyatur*, *csáláyán-féle szavaink is *bāχács stb., $\Rightarrow$ *bāhács stb., $\Rightarrow$ *bāács* stb. fokozatokon át váltak *Bács* stb. alakúakká.*

Ennek fölismerésével most már kifogástalanul meg tudunk magyarázni több, eddig egyáltalán nem, vagy rosszul magyarázott hangtani jeleuséget. *Disznó* szavunk pl. az Árpád-kor elején még *gyisznāynak* hangzott (1055: *gisnav*, Melich, NyK. XXXIV. 138), ez pedig egy *-ay*-végű ócsuvas alakra megy vissza. A hangfejlődés tehát egészen szabályos: $-\ddot{a}y > -\ddot{a}u > -\ddot{o}$. A *disznó* és *aszó* szavak

* Melich a *Bács* helynév kiesett magánhangzójának 1135-ben *ch*-val, 1211-ben *h*-val való írását még γ -nek olvassa s ennek megfelelően Gombocz: *báyatur*nak és *oχul*nak olvassa az OklSz.-beli *Bahatur* és *ohul* írást (BTürkL. 169). Az ellen, hogy a *ch* és *h* betűk egy bizonyos korig még a γ hangot is jelölhették, természetesen nem lehet kifogást tenni, éppen úgy meg kell engednünk azt is, hogy egy bizonyos koron túl ugyane szavakban már csak a χ és *h* hangok jelei voltak.

összetételéből keletkezett *Disznászó* helynévben azonban á van. Ezen hosszú á hangot csak akkor tudjuk helyesen megmagyarázni, ha fölteszszük, hogy az összetétel olyan korból való, mikor a *disznó* és *aszó* szavak mai -ó-ja helyén még -ay állott. Az összetétel végén azért van ma -ó, mert az *aszay* alaknak -ay kapcsolatából szabályszerűen -ay kettőshangzó fejlődött. A *disznó* szó végén azonban ebben a helyzetben nem fejlődhetett kettőshangzó, mert egykori γ hangjából itt, két magánhangzó között, szótagkezdő x, majd h fejlődött s így az egész összetétel egy bizonyos korban **Disznáhászay*nak hangzott. Nem lévén pedig ebben az esetben kettőshangzó a *disznay szóban, természetesen nem is fejlődhetett benne hosszú -ó. Az összetétel belsejében lévő -áhá- hangcsoport változatlanul megmaradt mindaddig, míg ki nem esett belőle a h, de akkor a két rövid á egymás mellé kerülve, természetesen hosszú á lett belőlük. Ugyanígy a legtermészetesebb módon válik érthetővé az egykori γ-nek más-más hangtani helyzetéből egyfelől a *borsó*, *dió*, *homoró* (> -ú), *jó* és másfelől a *Bossászó*, *Diászó*, *Humarászó*, *Jászó*-féle helynevek eltérő hangállapota is. Tudniillik pl. *borsó* < *borsay de *Bossászó* < *Borsáhászay. Legcsekélyebb okunk sincsen ezekben -ó > -á hangváltozást föltennünk, a melylyel az ilyenféle eseteket eddig magyarázták. (Így legutóbb Pais Dezső is, MNy. VIII. 395. s köv. l.) Ezek után világos, hogy *jámbor* szavunk sem lett korábbi *jómbor alakból, hanem ezt is régi *jähembër (vagy talán *jayembër?) alakú összetételre kell visszavezetnünk.

Mind e példák azt bizonyítják, hogy az egykori γ hangtörténeti sorsa attól függött, hogy szótagzáró vagy szótagkezdő helyzetben volt-e. Az előbbi esetben félhangzós y, az utóbbiban azonban minden valószínűség szerint h lett belőle. Szótagkezdő helyzetbe valamely szótagzáró γ azonban nemcsak akkor jutott, mikor összetételben magánhangzón kezdődő szó elé került (pl. *disznó* ~ *Disznászó*), hanem ragozás és továbbképzés alkalmával is, mikor kötőhangzós rag vagy képző járult hozzá. A *bíró* szóról például egészen bizonyos, hogy a XI. sz. elején még *biráγ (vö. *σμεταγ*, *azah*) alakjának kellett lennie. Ugyanakkor többese természetesen *biráyák, majd *biráxák > *biráhák volt,* s éppen így személyragos alakjai is *biráhám, *biráhád stb., -l képzős igei származéka *biráhál. A *biráy alakból aztán szabályosan *bíró*** lett, a *biráhák-félekből pedig ugyancsak szabályosan *bírák*, *bírák*, *bírád*, *bírád*. Éppen ilyen

* Esetleg *biráhak vagy *biráhok alakot is föltehetnénk, mert a kötőhangzó minőségét egyelőre nem tudjuk pontosabban meghatározni.

** A ma hosszú í-t szerintem az egytagúsága miatt szabályosan hosszú magánhangzós *bír* alaknak analógiai hatása okozta. E véleményemet más alkalommal fogom megokolni.

hangtörténeti előzményekből magyarázódik *forró* és *forráz*, *apró* és *apránként*, *szomorú* (< -ó) és *szomorán* (MTsz.), *savanyú* (< -ó) és *savanyán*, *savanyás* (uo.), *mekkorú* (< -ó, vö. TMNy. 569) és *mekkorán*, *mekkorák*, *mekkorácska*, *méltó* és *méltán*, *mélták* (MűnehC.; id. Melich, NyK. XXXIV. 145), *való* és *valák* (Gyulaf. Gl.), *dió* és *diás* (MTsz.) stb. viszonya.

Hogy a ragok és képzők előtt a hangtörvényszerű -á csak aránylag kevés esetben őrződött meg, annak az egy etymologiai képzetsoron belül alaki egyformaságra törekvő belső analogia az oka, mely a szabályos -ó ~ -á váltakozást két irányban is rombolta, mert egyfelől a szabályos -ó-végű alanyesetből kiindulva teremtett új ragos és képzős alakokat, pl. *szántó* mellé *szántók*, *szántóm*, *szántód*, *szántója** stb. (így történt ez a legeslegtöbb -ó-végű szónál, s így magyarázandó a *bírólkodik* NySz., *forróz* MTsz., *méltán*, *szomorúan*-féle alakok -ó (> -ú)-ja is), másfelől pedig a szabályos -á-hangú ragos és képzős alakok mellé teremtett új (természetesen -a-végű, mert pl. *fát*, *fák* : *fa*) alanyeseteket, pl. *mekkorák* mellé *mekkora*, *savanyán* mellé *savanya* (MTsz.), *diás* mellé *dia* (uo.) stb. Így magyarázom az igenevek sorában *csúszó* és *csusza* (tészta), *hulló* és *hulla* (MTsz.), *húzó-vonó* és *huza-vona*-féle alakpárok keletkezését is és számos más (nem igenévi természetű) -a-végű szavunkat, melynek hangtörvényszerűen -ó végét várnók. Például a török eredetű *csipa*, *dara* és *káku* szavakat.

Jól tudom ugyan, hogy az ilyen *savanya*, *dia* és *huza-vona*-féle alakokat eddig hangtani úton magyarázták, t. i. a szóvégi ó megrövidülésével s az o-nak aztán a-val való helyettesítésével; mivel azonban e föltett szóvégi -ó > -o változásnak sehol semmi nyoma, azért helyesebbnek tartom a fönnebb előadott analogias magyarázatot. Magától értetődik, hogy ezen -ó ~ -á (-a) viszonyhoz analog módon fogom föl a -ő ~ -é (-e) viszonyát is. T. i. pl. *szül^ő > szülő és *szül^{éh} > szülék. Szülő alapján aztán új többesszámú alanyeset: *szülők*, és a szülék többesszám alapján új egyszámú alanyeset *szüle*.

HORGER ANTAL.

* Valamiként a *szántója* alak ó hangja (a szabályosabb a helyett, vö. pl. *ajtó* : *ajtaja* s nyelvjárásokban *hordó* : *hordaja*, *csikó* : *csikaja* stb.) a *szántóm*, *szántód* hatásának, úgy tulajdonítandó a *bírája* alak á hangja is (a szabályosabb a helyett) a *bírá*m, *bírá*d hatásának.

Mesterségek szótára.

Nyelvünk szavainak számát hozzávetőleg százharmincezerre tehetjük;* ez azonban nem azt jelenti, hogy minden magyar ember ismeri és használja is valamennyit. Nincsen olyan művelt és tanult ember, a ki nyelvének teljes szókészletével élne, sőt rendszerint az egésznek nagyon is csekély töredékével éri be. Az egyszerűen élő pásztornak, földmivesnek 1000—2000 szó elégséges; a nagyon bonyolult városi életben forgolódnó művelt ember fölviszi 4000—6000-re; nyelvművész költőnek azonban, mint Vörösmartynak, Aranyinak, Jókainak ez utóbbi szám kétszeresére, tán többre is van szüksége, hogy mindazt és úgy fejezze ki, a mit és a hogyan művészi ihlete sugallja. Voltaképen minden egyén külön nyelvet beszél, mely több tekintetben eltér a másiktól. Viszont valamely közösségben élő egyéneknek nyelve a legtöbb sajáttságban egyezik. A legismertebb közösség a területi, földrajzi, a melynek nyelvét nyelvjárásnak, tájszólásnak nevezzük. Más ilyen közösség, melynek egyező, különösen szókincsbeli sajáttságai vannak: a *foglalkozás, hivatás*. A foglalkozásnak minden köre határozott fogalmakhoz van kötve, melynek szavai más körben vagy mást jelentenek, vagy nincsenek is meg; pl. a *föld* szónak más az értelme a csillagász nyelvében, mint a földesgazdában, a geologus sem úgy érti, mint a tengerész. Az asztalosmester szavai sehogy sem illenek bele a tímár beszédébe; a katona elunatozik a mérnökök közt, mikor a maguk dolgáról beszélnek. Viszont, a veszprémi hentes hamar megérti a debreczenit, az alföldi kovácslegény könnyen boldogul a csallóközi kovácsműhelyben, a magyar növénytudós csekély külön fáradsággal olvassa a német vagy angol szakember könyveit: mert minden foglalkozásnak, hivatásnak, szaknak megvan a maga külön *műszavaiból* (terminus technicus) alakult *műnyelve* (terminologia). Minden nyelven belül így alakul ki külön *deák-, katona-, vadász-, gazda-, mérnök-, kovács-, nyomdász-* stb. nyelv, sőt még *kártyás-, tolvaj- és zsidó-nyelv* is. Az így alakult nyelvi egységet *csoportnyelvnek* nevezzük, mely a *tájnyelvtől* különösen abban különbözik, hogy míg ezt főleg hang-, alak-, mondat- és jelentéstani eltérések bontják kisebb-nagyobb területekhez kötött

* CzF. 110,784, a Czimyszójegyzék 122,067 czimyszót sorol föl.

járásokra, addig a *csoportnyelv* különbségei szinte kivétel nélkül fogalmakhoz fűződnek, tehát jelentésbeliek, vagyis a *szókincs*, *szókészlet* anyagában nyilvánulnak, területi egységhez nincsenek kötve, hanem egymás közt szétszórva, de egymással nem vegyülve élnek, s mintegy más kereszttmetszetben mutatják a nyelv egészét. A nyelvtudományban a *csoportnyelvnek* kutatása legközelebb a *művelődéstörténet*hez áll, minthogy minden egyes szava egy-egy művelődési mozzanathoz tartozik.

Ennek ékesenszóló bizonyítéka FRECSKAY JÁNOSnak minap megjelent könyve: a *Mesterségek Szótára*,* mely ötven iparágnak mutatja be mindenki számára érdekes módon. Ennek a szótárnak a története visszanyúl 1832-be, a M. T. Akadémia első éveibe, mikor először kezdtek gyűjteni „a magyar mesteremberek között divatozó műszavakat”. A gyűjtés azonban abbamaradt, s csak félszázad múlva, 1882-ben vetik fel újra az Akadémiában és kérdőívekkel fordulnak az ipartestületekhez. Ez a kísérlet is meglehetősen meddő maradt, s akkor e mű megteremtésével FRECSKAY JÁNOST bízták meg, a kibén egyesült a helyes nyelvrész a legszélesebb körű tárgyismerettel. Így készült roppant fáradságos keresés, utánjárás, utazás és tanulás után ez a szótár, melynek első sorban gyakorlati célja van: a mesterségek műnyelvének megmagyarosítása, mivel a legtöbb iparág, néhány sajátképenvaló magyar kézimesterséget kivéve, szinte mind német eredetű. A testes könyv két részből áll. Az első sorra veszi az ötven iparágat és elbeszélés alakjában elvisz bennünket a bádogos, csizmadia, szabó, molnár stb. műhelyébe, megösmertet a mesterség fogalmával, anyagával, eszközeivel, eljárásával és készítményeivel, úgy hogy *elméletileg* szinte teljesen megbarátkoztat minden csinja-binjával. Az elbeszélés folyamán előkerülő műszavak *dőlten* vannak szedve, ezenkívül zárójelbe tett német, esetleg másnyelvű műszavak kísérik, itt-ott, pl. a szabómesterségben, egyes szavak származása is meg van magyarázva. A könyv második része szótárilag feldolgozva közli a műszavakat külön a magyar s külön a német betűrend szerint, utalással arra a mesterségre, a melyben előfordul. Ez a szótári rész, a szerzőnek saját bevallása szerint, főleg a nyelvtudományra való tekintetből készült, valamint az előszóban lévő jegyzék is, melyben a szerző felsorolja azokat a szavakat, melyeket maga alkotott, vagy a melyek már megvoltak, de alkalmazásuk és jelentőségük új. A szótörténettel foglalkozó nyelvész itt nagyon szívesen vette volna, ha e szavaknak a származása, különösen az újaknak, valami jellel, csillaggal-egyébvel meg volna

* A M. T. Akadémia megbízásából, Budapest, 1912. Hornyánszky. 8-rét, XVI + 751 l. Ára 24 kor.

különböztetve; evvel igen sok, majdani fölösleges keresést és idővesztegetést meg lehetett volna takarítani; az olyan magyarázat, mint a *födém* szó története (el. 12.), kész öröm, de sajnos „egyetlen“ a maga nemében. Az új alkotások, a mennyire rájuk lehet ismerni, mind erős és helyes magyarságra vallanak: helyes képzések és összetételek, különösen a jelenidejű igemelléknév bő alkalmazása főnévi értelemben. A többinek a forrása a régiség, de különösen a népnyelv, mely ez alkalommal megint kifogyhatatlan kincsesbányának bizonyult. Igen hasznos és szemléletes egy-két mesterség leírását kísérő rajz; csak az fájlaható, hogy nem *minden tárgy* neve mellett nincs ott a képe is. Mondhatná valaki: hisz minden mesterember ösméri a maga szerszámát, a másikéra nem kíváncsi! — igen ám, de a nyelvésznek ismernie kell valamennyiét, valamennyiével úgy kell bánhatnia, mintha mesterlevelet kapott volna rá; ez pedig pusztá szöveg után, rajz nélkül vajmi nehéz mesterség. Tudom, hogy nem a szerzőn mult a szövegrajzok közlése, de az ilyesféle munkát nem volna szabad nélkülök kiadni. Híját érezni még a tárgyak és szavak rövid néhány szóba, utalásba, jegyzetbe, zárójelbe szorított történetének is; egy-egy évszámot vagy nevet nemcsak a nyelv- és művelődéstörténet, hanem a mesterség is szívesen vett volna.

De hálátlanok volnánk, ha ilyen egy-két „volna“ miatt nem örvendenénk negyedfél évtizedes fáradhatatlan és kitartó munka e szép eredményének, mely nemcsak nyelvünknek, hanem nemzeti művelődésünknek is kitűnő eszköze lesz. A gyakorlati életben már is van hatása: a műszaki szótárak és az iparosoktatás javában élnek FRECSKAY JÁNOS műnyelvével, minthogy a könyv részletei mesterségek szerint külön füzetekben már régóta közkezen forognak. És igen jó hasznát vette már e füzeteknek a tudomány is, miről nem egy szép nyelvészeti és tárgyi néprajzi értekezés tanuskodik. Óhajtjuk, hogy FRECSKAY könyve és füzetei például szolgáljanak a többi, eddig fel nem dolgozott mesterség nyelvének ilyennemű földolgozására és kiadására is.

TOLNAI VILMOS.

Adalékok a magyar történeti hangtanhoz.

III. A *-tyű*, *-tyű* képző eredete.

„*Pergetyű, csengetyű, ergetyű, pattantyű, forgatyű, sarkantyű* nem egyebek, mint *pergető, csengető, eregető, pattantó, forgató, serkentő* vagy *sarkantó*.“ Ezt már 1837-ben megállapította SZABÓ ISTVÁN (Tud. Gyűjt. 1837, I. 59). Ehhez a megállapításhoz szó nem férhet, a mennyiben a *csengető* és *csengetyű*-féle szavak jelentésére vonatkozik. Bonyolódottabb és mind a mai napig megoldatlan kér-

dés azonban, hogy milyen viszonyban van a *csengető* és *csengettyű* szavak hangalakja. Hogy lett a *cse*nető alakból *csen*gettyű?

A nyelvtörténet és a nyelvjárások nemhogy megoldának e kérdést, hanem a *cse*nető és *csen*gettyű mellé még egy harmadik magyarázatra szoruló alakot szolgáltatnak: *cse*neté. A TMNy. BUDENZ nyomán különválasztja a *cse*neté alakot, a melynek -é-jét *-aj, *-ej igenévképzőből magyarázza: < **cse*netej; a *csen*gettyűre nézve alternatív eredményre jut: 1. a *csen*gettyű a *cse*neté alakváltozata, „mint például a *kesz*tyű kétségkívül a *keszté* alakból lett, mely am. *kész-tevő, vagyis *kész*-tevő”; 2. a -tyű, -tyű képző -ű, -ű-je azonos lehet az igenévképző -ó, -ő-vel, mely úgyis szeret eszköznevekben -u, -ü-re változni: *fű*ru, *vés*ű stb. (TMNy. 501—2).

Újabban HORGER foglalkozott a -tyű, -tyű képzővel (Nyr. XXXIII, 260); a *sorkanté* < *sorkant-ej származtatást nem fogadja el, mivel e képző a magyarban illeszkedik (*szilaj*), holott *sorkantaj alak nincsen. A magashangú *billenté* > *billentő* > *billentyű* származtatást elfogadja, sőt kétségtelennek tartja; a mélyhangúaknál viszont szorinte a *pattantyű* alak az eredetibb, a melyből -ű > -í > -é hangváltozással keletkezett a *pattanté* alak; ugyane változás történt szorinte *lucskol* ~ *licskol*, *tyúk* ~ *tik* stb. szópárokban is.

Ezzel azonban a főkérdés, hogy a *csen*gettyű, *pattantyű* alakok milyen viszonyban vannak a megfelelő -ó, -ő-végű melléknévi ige-nevekkel, persze megint nincsen tisztázva. Közel járt azonban, véleményem szerint, az igazsághoz HORGER, a mikor fölismerte, hogy *pattantyű* — *pattanté* úgy felelnek meg egymásnak, mint *tyúk* — *tik*; az igaz, hogy nem vette észre, hogy -ű előtt jésített mássalhangzó van, -í előtt pedig nem. Ez a körülmény fog a következőkben is jelentősnek bizonyulni, ezért természetesen nem idevalók a HORGER-től idézett *lucskol* ~ *licskol*-féle szópárok sem.

A régi nyelv és a népnyelv -tyű, -tyű (~ -ttyű, -ttyű)-végű szavai a következők:

Billentyű; *bizgentyű* (*bezgentyű*); *bűgattyú* (*brűgattyú*); *cságattyú*; *csengettyű*; (*csuppantyű ~) *csuppanté*; (*csurgattyű ~) *csurgaté*; *evgettyű*; *fattyű*; *feszittyű*; *fogantyű* (*fogantó* NySz.); *forgattyű* (*for-gattya* NySz.); *fűrgettyű*; *hattyű* (*hatyű* Beszt., *hate* Schl.); *karmantyű*; *kesztyű* (*kezte* Schl.); *kopoltyű* (*kopolte* Schl., *kopolto*, *kopoto* NySz.); *kösöntyű* (*kezen*theu Beszt., *kesente* Schl.); *kutyű*, *kutyjó* (*kuthev* Beszt.); *leffentyű*; *nyirettyű*; (*nyomattyű ~) *nyomaté*; *pattantyű* (NySz., *pathtante* Schl.); *pörgettyű* (*pergető*, *pergettyű* NySz.); *pukkantyű*; *ragasztyű*; *röppentyű*; *sarkantyű* (*sarkantiu* Beszt., *sorcante* Schl., *sorkanty* NySz.); *sergettyű*; (*sikoltyű ~) *csikóté*; *süvöltyű* (*süvölté*, *süvöltő* NySz.); (*tapogattyű ~) *tapogaté*; *töpörtyű* (*teper*te Schl.), (vö. NySz., TMNy. és Nyr. XXXIII, 258).

Nem írtam ide e szavak számos népnyelvi alakváltoztatát; ezeket minden esetben három (hangtörvényszerű) alapformára lehet

visszavezetni. A *cságattyú* szónak a változatai közül pl. bennünket csak a *cságaté*, *cságató* és a köznyelvi *cságattyú* érdekel; a MTsz.-ban még felsorolt *cságóté* nyilván az elsőnek, *cságattyú*, *cságotyú* és *cságotu* a harmadiknak további változatai. Különben a három alak közül egy, néha kettő, hiányozhat is: a *csikóté* és *csurgaté* szavaknak pl. sem **csikóttýú*, **csurgattyú* sem **csikótó*, **csurgató* alakjait nem idézi a MTsz.

Szándékosan beszélek *-tyú*, *-tyü-végű* szavakról (és nem igeszármaezékokról) s így idézhettem a *hattyú* szót is, a melynek *haté* — *hattyú* alakváltozatairól már megállapítottam, hogy nem egymásból keletkeztek, hanem egy **hateu* alak közös leszarmazottjai (MNy. IX. 20). Mivel a Schlägli Szój. *kezente* alakja nyilvánvalóan úgy viszonylik a köznyelvi *kösöntyühöz*, mint *hate* a köznyelvi *hattyúhoz*, természetes, hogy a *kösöntyü* alak csak megfelelője és nem leszarmazottja a Schl. Szój. *kezente* alakjának és hogy mind a két alak egy **kesenteu* alakból, tehát a **kösönt* ige melléknévi igenevéből származik.

Hogy a Schl. Szój.-ben nem a *-tyú*, *-tyü* képzőnek valami különös (pláne régibb) alakjával van dolgunk, hanem *-eu*, *eü* > *-é* hangfejlődéssel, mutatják az *ine* (< **ineü*, vö. 1252: *ineu*, ÖklSz.; < bolg.-tör. **inäy*), *belche* (< bolg.-tör. **bišiy*) stb. szavak is (igaz, hogy viszont van a szójegyzékben *ideu*, *zepleu*, *tideu*, *teteu*-féle alak is).

Ha mármost visszagondolunk az első fejezetben bizonyítottakra (*varjú* ~ *vari* < *vareu*, *tyúk* ~ *tik* < **tjuk* stb.), továbbá a *v*-tövé igékre (*hiának* ~ *hénak* < *hiznak* stb.), talán nem kell okvetlenül meghátrálnunk attól, hogy a *hattyú* ~ *haté* < **hateu* mintájára a mélyhangú *sarkantyú* ~ *sarkanté* szópárnak is **sarkanteu* alakját rekonstruáljuk. Ezek után a *-tyú*, *-tyü-végű* szavaink alaki fejlődését így képzelem el: a magashangú **teperteu* típusból egyrészt *tepertő* (melléknévi igenév), másrészt a visszás diphthongusok kettős fejlődése szerint *teperté* (*-eü* > *-é*), illetve *tepertýü* (*-eü* > *-iü*); a mélyhangú **pattantou* típusból *pattantó* (melléknévi igenév), a föltett **pattanteu*-ból egyrészt *pattanté* (*-eu* > *-é*), másrészt *pattantyú* (*-eu* > *-ü*).

Két kérdésre kell még kielégítő választ adnunk. Hogy került a mélyhangú *pattant* ige végére az **-eu* végzet, mikor az illeszkedés törvénye is *-ou* vagy *-au* végzetet követelne? Miért fejlődött a **teperteu* típus szóvégi diphthongusa háromféle irányban?

A mi az első kérdést illeti, nyilvánvaló, hogy az illeszkedés törvényét ellensúlyozta valamilyen más erő, a mikor a *pattantouból* *pattanteu* lett; hogy ez az erő mi volt, hadd világítsa meg néhány példa.

1. Az ófn. *-s*-tövé főnevek tövégi mássalhangzója hangtörvény-szerűen elveszett az egyessz. nom.-ban és acc.-ban: *kalbis* > *kalb*.

E megrövidült alak belső analógia útján kiszorította a genetivus és dativus hangtörvényszerű *kalbíres* és *kalbírez* alakját úgy, hogy az egyes szám ilyen lett: V. *kalb*, G. *kalbes*, B. *kalbe*, A. *kalb*. A többes szám ragjai mind vocalison kezdődtek, azért itt megmaradtak a hangtörvényszerű *-r-es* (< *-s*) alakok: *kalbir*, *kalbiro*, *kalbirum*, *kalbir*. Most aztán a nyelvérték az *-ir-* szótagot (a mely pedig eredetileg az egyes számban is megvolt, hiszen a tőhöz tartozott) a többes szám ragjainak érezte és a *kalbiro* alakot így választotta szét: *kalb* + *iro*. Ezt az *-s-tövé* szavak tövégi hangjaiból álló *-ir* végzetet aztán többes képző gyanánt alkalmazták olyan szavaknál is, a melyek nem *-s-tövé*ek; így lesz: *Rad* — *Räder*, *Mann* — *Männer* stb. (vö. PAUL, Prinzipien,⁴ 215).

De nemcsak a többes szám ragjai bővültek meg ilyenformán egy *-ir-* szótaggal, hanem az *-în* melléknévképző is. A *kalbirîn* (= *borjúból való*, pl. hús) elemei: *kalbir* + *în*, de a nyelvérték, miután az egyes számból kivesszett az *-ir* végzetet, így választotta szét: *kalb* + *irîn*. Így keletkezett a *hölzern*, *eisern* stb. szavak újfn. *-ern* képzője.

2. A görög *κάλως*, *κάκως* stb. szavak *-ως* végzete eredetileg az *-o-tövé* főneveknek egy esetragja volt, idővel azonban megváltozott jelentéssel más főnevekhez is hozzátették: *ἡθέως*, *σωφρόνως* (PAUL, i. m. 234).

3. A magyar *tetőzet*, *boltozat*, *héjazat*, *homlokzat*-féle szavak *-zat*, *-zet* gyűjtő képzője azonos a *nemzet*, *fajzat*, *rajzat* szavak *-t* képzőjével, de magához vonta még ezen igék *-z* képzőjét is; a *házagol*, *kutyagol* szavak *-l* képzője a *lovagol*, *gyalogol* igékből szerezte a *g-t* (TMNy. 377—378).

Ha mármost meggondoljuk, hogy a *csengeteű*, *pergeteű*, *keszteű* stb. magashangú szavak *-teű* végzete a hangrendi illeszkedés szerint is pontos megfelelője a **hateű*, **fateű*, **karmanteű* szavak *-teű* végzetének, természetesnek kell találnunk a fentebb felsorolt példák után, hogy ezekből a főnevekből a nyelvérték elvonta a *-teű* ~ *-teű* végzetet főnévképző gyanánt: a *cseng* — *csengeteű* analógiájára a *pattan* igéből *pattanteű* deverbális főnév keletkezett. E képzőelvonást a következő okok idézhették elő:

1. A mélyhangú *-teű* végzet olyan szavakban volt meg, a melyeknek elemei nem lehettek világosak: **fateű*, **hateű*, **karmanteű*; a magashangú *-teű*-végű igezármazékokban (**csengeteű*) jelentésszűkülés okozta az *-eű* melléknévi igenévképző elhomályosodását. A *csengeteű*-féle igenevekhez ugyanis egyetlenegy jelentés fűződött (eszközt jelentenek, a melylyel az igében — és nem az igének *-t*-végű származékában — kifejezett cselekvést elvégeznek), holott a többi melléknévi igenév rendszeren nomen agentist jelent. S ha véletlenül a *csengeteű* mégis nomen agentis jelentésben kellett, akkor

meg is maradt mindmáig a *kérő*, *vető*-féle alakok hatása alatt *csengető*nek.

2. A *pattant* igének nomen agentis jelentésű melléknévi ige-neve *pattantou* volt. Ez a szó kétirányú analogiás hatás alá került. Az egyik megtartotta a hangtörvényszerű melléknévi igenévi alakot mindmáig az olyan esetekben, mikor a *pattantó* csakugyan nomen agentis jelent. Mivel azonban ez az eset igen-igen ritka és a *pattantou* majdnem mindig eszközt jelentett, a *-teu* ~ *-teü*-végű, legnagyobbbrészt eszközt jelentő főnevek hatása alá került. A kétféle analogiás erő küzdelméből nem mindig az utóbbi került ki győztesen: sokszor az eszközjelentésű igenév is megmaradt *pattantónak*, vagy legalább annak is.

3. A *-teu* végzet térfoglalását a hangtörvényszerű *-tou*-val szemben a belső analogia akadályozhatta volna. Csakhogy éppen a leggyakrabban előforduló *fogantou*, *kopoltou* ige-nevek mellől elveszett a *fogant*, *kopolt* ige, a *sarkantou* igéje meg átsapott magashangúnak (> *serkent*), a magukra maradt ige-nevek tehát teljesen ki voltak szolgáltatva a *-teu*, *-teü*-végű főnevek külső analogiás hatásának.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy valamikor minden *-tyü*-végű szavunk *-teu*-ra végződött. Ahhoz, hogy a *-teu* ~ *-teü* végzetet deverbális főnévképzőnek érezzék, elég volt, ha három-négy igében végbe ment a *-tou* > *-teu* hangváltozás, a többit elvégezte az analogia később, a mikor a képző már *-tyü* ~ *-tyü*-vé, illetve *-té*-vé fejlődött. Hiszen az olasz *-mente*, a francia *-ment* szótagokat határozóképző gyanánt azon négy-öt melléknév mellől vonták el, melyek a *mens* szónak jelzői lehetnek (*vera mente*, *sincera mente* stb.). Sőt tovább mehetünk: a mint a német *künstler*, *beleidigen* szavakból nem szabad arra következtetni, hogy a németben valaha is megvolt a **künstel* főnév, **beleidig* melléknév, úgy nem szabad, teszem, az *emelttyü*, *nyirettyü* szavak meglétéből **emelt*, **nyiret* igék meglétére következtetnünk.

Ezek után visszatérhetünk arra a fejezet elején felvetett és még meg nem fejtett kérdésre, hogy miért fejlődik a főnévjelentésű *csengeteü* másképp (> *csengettyü* ~ *csengeté*), mint a nomen agentis jelentésű (> *csengető*). Az *-eü* diphthongus visszás diphthongus ugyan, de közel áll a valódiakhoz, mert a sonans eleme majdnem olyan öblös, mint a consonans (az *ü* öblösségre *e* és *ü* között áll). Az első fejezetben láttuk, hogy az *-eü* rendszeren *ő*-vé fejlődik (*neü* > *nő*, *feü* > *fő*); a *csengeteü* > *csengető* fejlődést még a hangrendi illeszkedés is támogatta: *váró* ~ *csengető*. A mikor azonban a *csengeteü* nem volt nomen agentis, hanem főnév, akkor egyrészt az *-ő*-végű nomen agentis alakok hatása alól kivonta magát, másrészt éppen a hangrendi párhuzam hatása alatt, *-eü* diphthongusa egyirányba fejlődött a megfelelő mélyhangú szavak végső *-eu* diphthongusával. A mint a mély-

hangú -ű képzőnek -ű felel meg a magashangúakban, úgy kellett a mélyhangú **pattanteu* > *pattantyű* ~ *pattanté* (vö. *hateu* > *hattyű* ~ *haté*) hangváltozásnak maga után vonnia a *csengeteü* > *csengettyű* ~ *csengeté* hangváltozást.

A mit a *-tyű* ~ *-tyü* képzőről a rávonatköző eddigi elméletekkel szemben bizonyítani akartam, a következő:

A *-tyü* képzős igei származékok nemcsak jelentésre azonosak a megfelelő *-tő*-végű melléknévi igenevekkel, hanem a *-tyű* (*-ttyü*) végzet hangalakjára is egyeredetű a melléknévi igenévi *-tő*, és a népnyelvi és régi *-té* végzettel. A *csengető*, *csengettyű* és *csengeté* tehát egy régebbi **csengeteü* három irányú fejlődésének az eredményei. A *-t*-végű mélyhangú igék nomen agentis jelentésű igeneve *-tou* > *-tő*-ra végződik. Az eszközjelentésű igenevek végére azonban elvonás következtében *-teu* került, a mely a **hateu*, **fateu* főnevek utolsó szótagjával együtt *-tyű* (*-ttyü*) ~ *-té*-vá fejlődött.

KRÄUTER FERENCZ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Fárera fog. E kifejezéssel PÁZMÁNY Kalauzának második (1623-iki) és következő kiadásaiiban találkozunk azon a helyen, a hol az újítóknak „két csalárd mesterségét” emeli ki: az egyik szerinte arra való, hogy a katolikus hitet elnyomják és meggyűlöltessék, „s a másik mesterség — úgymond — az, hogy mint a róka, mikor egyik lyukából kiszoríttatik, másba szalad: úgy az új tanítók, midőn valóban a *fárera fogatnak*, és erős bizonyságokkal sürgettetnek, mindgyárt nyomot vesztenek” (1623. kiad. 411., 1637. kiad. 407., 1766. kiad. 407. lap).

A MTsz.-ban (a bérlevél és a plébánia jelentésű másik két *fárét* figyelmen kívül hagyva) meg ezt találjuk: „*Fáré*: baj, viszontagság, balsors. *Sok fárén járt*: sok bajon, viszontagságon ment keresztül (Székelyföld, Tsz.). *Sok fáré érte* (Háromszék m., NyK. III, 11). [Szólások.] *Eljárta a fárét v. a fáréját*: eljárta a bolondját. *Ne járd a fárét v. a fárédat*: ne bolondozzál (Szeged, Csaplár Benedek)“.

MELICH JÁNOS Pázmány idézett helyét eme népnyelvi adattal összevetve, a Nyelvtud. Közlemények XXVI, 496—498. lapjain a két *fárét* egynek magyarázta és azt vitatta, hogy a népnyelvben ma is élő *fáré* a középfelnémet *väre* szónak átvétele. A *väre* tudniillik, miként Melich megállapította, *nachstellungot* (= cselvetést) is jelentett; ezen jelentése révén kerülhetett át a nyelvünkbe. Pázmány kifejezése tehát szerinte így értelmezendő: *valakit fárera fogni* = jemanden durch list (t. i. szöbeszédben) zu bekommen suchen. BARTHA JÓZSEF — a nélkül, hogy új magyarázatot

adott volna — számottevő erősségeket hozott föl Melich értelmezése ellen és arra az eredményre jutott (NyK. XXVII, 127—128), hogy Pázmány *fáréja*, melynek jelentése faggatás, vallatás, firtatás, nem lehet a középfelnémet *väre* átvétele. MELICH Bartha ellenvetéseit czáfolva, fönttartotta magyarázatát, hogy „a népnyelvi és régiség-beli *fáré* a kfn. *väre* átvevése“ (NyK. XXVII, 238—239).

Én eléggé meggyőzőnek tartom Melichnek abbeli bizonyítását, hogy a baj, viszontagság, balsors értelmű népnyelvi *fáré* a középfelnémet *väre* szónak átvétele, de hogy azonos volna Pázmány *fáréjával*, azt már tagadásba vonom. Tagadásom alapja főkép az utóbbinak eltérő jelentése. Mi ugyanis a Pázmány-féle *fáréra fog* kitételnek értelme?

Baróti Sz. D. szerint: kérdőre vesz; Sándor I. és Kresznerics szerint: in quaestionem vocat, cogit ad respondendum (= kérdőre von, feleletre kényszerít); CzF. és Ballagi szerint: kérdőre vesz; vagyis összehangzóan: kérdőre von (vesz), vallatóra fog. Ámde nyilvánvaló dolog, hogy a régi *fárénak* ez a kérdezés, vallatás értelme kissé messze van a népi *fárénak* baj, viszontagság, balsors jelentésétől; csak erőltetéssel lehet közöttük rokonságot fölfedezni.

Pedig szerintem szótáríróink jelentésmegállapítása nem is szabatos! Ha tudniillik a kérdezés, vallatás értelmet Pázmány főntebbi szövegébe akarom illeszteni, habozás nélkül úgy találom, hogy nem vág pontosan bele, mert a *fáréra fogatnak* szabatos jelentésének ez jön ki: szóra, beszédre fogatnak, azaz: felelésre, válaszadásra, nyilatkozatra, színvallásra kényszeríttetnek, szoríttatnak.

Tehát a Pázmány-féle *fáré* igazi értelme: szó, beszéd, illetőleg tágabban: felelés, válasz, nyilatkozat, színvallás. Ám ez még messzebbre esik a baj, viszontagság, balsors jelentéstől, mint a kérdezés, vallatás; következőleg a két *fáré* egyáltalán nem kapcsolható rokonságba. De ugyan mi hát Pázmány *fáréjának* etymonja?

Nekem az a véleményem, hogy egyrészt a *fáré* pontos jelentésének számbavétele, másrészt a Pázmány papi állására és deákos műveltségére való gondolat adja kezünkbe a *fáréra fog* kifejezés helyes megfejtésének a kulcsát. A kettőt egybevetve, könnyen rájövünk, hogy itt voltaképen egy latin szónak játékos alkalmazásával van dolgunk, tudniillik Pázmány *fáréja* nem lehet más, mint a *fāri* = szólni, beszélni, felelni hiányos ragozású latin igének második személyű imperativusa: *fāre* = szólj, beszélj, felelj!

Megfejtésem tárgyi bizonyosságául fölemlíthetem, hogy Pázmány Kalauzának idézett helyén kétségtelenül egyenes és nyílt választételt akar értetni, ennek kifejezésére pedig éppen az imperativusi forma

a legalkalmasabb; továbbá, hogy egész irodalmunkban csakis ő használja a *fáréra fog* kitélt, tehát nem csekély valószínűséggel tehető föl róla, mint deákos műveltségű papról, az illetén szójátéki czélzat.

De külső bizonyosságokat is hozhatok föl magyarázatom erősítésére. Így, teszem, megemlítem, hogy a régiségben — különösen papi írónál! — más ily latin imperatívusi alakoknak főnévként való alkalmazása is előkerül, a milyenek például az *áve* (= *avere*), *vále* (= *valēre*), *presta* (= *praestāre*), *recipe* (= *recipere*):

„Feszületet imádék,

Olvasókra sok szapora *ávekat* mondék“

(Brandenburgi Katalin keserve, 1630, Thaly, VÉ. I, 130).

„Panaszolkodhatunk, bizony méltán sirunk,

Most utolsó *válét* nemzetünknek irunk“

(Gályarabságra hurezott prédikátorok éneke, 1675, Thaly, Ad. I, 66).

„Mind addig veté a *praestát*, addig incselkedék, addig hazudoza, hogy meg-csalá Évát“ (Csúzy, EvHKeny. 252).

„Sok-féle *recipével* orvosollya sok-féle nyavalyáinkat“ (Csúzy, Sipszó 322).*

Még erősebb külső erősség megfejtésem helyessége mellett az, hogy Pázmány *fáréra fog* kitételének megvannak a régiségben teljes-tökéletes eredeti magyar hasonmásai a *beszédre fog* és a *szóra fog* kifejezésekben: „Nám Garai veyét *fogá beszédre*“ (Görcs., Mát. III. MF.). „*Szóra fogác* ötet“ (Helt., Krón. 186).

Alig lehet kétségünk benne, hogy Pázmány igazában nem művelt egyebet, mint a *szóra*, *beszédre fog* közkeletű kifejezésbe a *szóra*, *beszédre* helyett az egyértelmű hatásosabb *fáréra* formát tette.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Mordály. 1561 és 1564 között érdekes bűnpör folyt Nyitra vármegye törvényszéke előtt. Nemeskürthy Kürthy, másképp Pogrányi János s testvérei, a kik néhai Kürthy Pál gyermekei voltak, a nyitrai törvényszék elé idéztették Párutczay Mátyás szolgabíró által Patvaróczy Mihályt s Pétert s azok sógorát, Bosonyák Ambrust, valamint az előbb nevezették jobbágyait, vádolván őket több hatalmaskodásokon kívül azzal, hogy fegyveres kézzel rablók módjára ráütöttek Kürthy Pálra — s megölték.

A gyilkossági eset ott történt Patvarócz, Brunócz és Csejthe között, az azóta nyomtalanul elveszett Majerszka (Mayerzka, Mayrska) pusztán. A három esztendeig tartott per ítélete ugyan halálos volt, — de az egyik gyilkos nőül vette a meggyilkolt özvegyét, a másik kettő két-három vármegyével tovább állt s így ítélet szerint az igazságnak elég tétetvén — a pernek vértelen vége lón.

* Mind a négy példa papi szerzőtől való.

A rendkívül érdekes bűnügy iratai a Revisnyei Reviczky család trencsénmegyei ágának beczkői levéltárában fennmaradtak s jelenlegi birtokosa *Reviczky Bertalan* csejthei esperes-plébános kezében van-nak, a ki a bűneset és a bűnper történetét megírta.*

A per során 1561. évi szt. Lőrincz vértanú ünnepe utáni ked-den Zerdahelyi András elnöklete alatt tartott tárgyaláson Pogrányi János a következő gyalázó szavakkal illette Patvaróczy Mihályt:

„The ewlthed meg az en attyamffyath. Mordal vagy, tholwaj vagy, gylkos vagy, arolo vagy, lopo vagy, nem tyztessesghely ember vagy.“

Mikoron is Korossy Bernát, a vádló ügyvédje a „the tolwaj vagy, the arolo vagy, the lopo vagy“ kifejezésekért, mint széksértő szavakért, három forintot fizetett. Tehát a *mordály*, a *gyilkos*, a *nem tisztességes ember* szavakat — mint *gyilkos* ellen — joggal használta.

A NySz. a *mordály* szót „mürrisch grausam“-nak értelmezi, holott az itt közlött adatból világosan kitűnik, hogy am. *gyilkos*. Vö. Lexer, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch: mordaere: mörder, homicida.*

REXA DEZSŐ.

Muraköz. Feltűnő, hogy két folyónak, a Drávának és a Murának köze csak az egyik folyóról van elnevezve. A nyelvtörténet azt bizonyítja, hogy eredetileg mindkét folyó nevét kitették: Az Bánffy urak jószágát hogy elvégeztem, ottan Bán uram jószágára mentem az *Dráva Mura* közben (MTO. XXIX, 96.) Az mi jobbágyaink, kiket *Dráva Mura* közöl oda vittek az Kd jószágába (uo. 656.). In medio possessionum eiusdem domini bani de *Drawa-Murakuz* existentes (Zala Okl. I, 531. OklSz.) A mostani név azonban már régi keletű, előkerül a XVI. század közepéről való nyelvemlékben: az *Mora keuzben* (Lev.-Tár I, 86.). — A Tisza és Bodrog alkotta *Bodrogköz* neve hasonló fejlődést mutat: In districtu *Thyzabodrogkez* (Lelesz Bercs. VII, 21. OklSz.) Teljes joggal feltehetjük, hogy a *Rábaköz* is eredetileg *Rábcza-Rábaköz* volt, bár nagyon régi emlékekben is csak a mai nevét találjuk.

Immel-ámmal. *Immel-ámmal* tesz valamit az, a ki dolgát vonakodva, kedvtelenül végzi; eredetét is abban kell keresnünk, hogy a ki a kötelesség teljesítése alól kifogásokkal igyekezett kibújni, sokszor mondott beszédében *ím-et* és *ám-ot*. Szarvas Gábor foglalkozott ezzel a kifejezéssel, de nem fogadja el ezt a magától kínálkozó magyarázatot, hanem úgy véli, hogy a *nyámmog*, *nyámmog* „kényszeredve eszik“ igéből származott ikerszóval van dolgunk; származását ilyen formában képzei: *nyim-nyám* > *im-nyám* > *ím-ám*

* Egy főben járó per Nyitra megyében. Nyitra, 1906. 8° 66. l.

(Nyr. XIX, 36.). Bizonyára megnyugodott volna Szarvas Gábor az *im-ám*-ból való származtatásban, ha ismeri vala Péchy Mártonnak azt a Nádasdy Tamáshoz intézett levelét, melyből ez a mondat való: Továbbá az áros ember még semmit be nem vehetett az kamarásoktól az három ezer forintban és bizonyal, hogy nem kis kinja vagyon velek, mert mindennap eleget udvarol nekik és nem mondhatni, hogy eléggé nem szorgalmaztatja őket, de csak szép szóval tartják és halogatják, jollehet beszthatják, hogy *im és'ám pénz jó és meglegíttenek, az mint az kamarásoknak szokása* (Tört. Tár Ujf. V, 582.). Az *im-mel-ámmal* kifejezéssel egy tőről fakadt a *hímez-hámoz* ige, a mely eredetileg *imez-ámoz*-nak hangzott, a mint Simonyi kimutatta. (Komb. szóalk. 23.)

KERTÉSZ MANÓ.

Dugába döl. (Vö. MNy. VIII: 460.) Simonfi János a MNy. múlt évi deczemberi számában e szólásnak *dongába döl* változatát közli, Tóth Dániel lakszakállosi (Komárom m.) volt ref. papnak egyik, 1820-ban megjelent cikkéből. Simonfi a szólásnak ezen eddig egyedül álló alakváltozatáról megjegyzi, hogy talán csak a Tóth Dániel tudákos alakítása, „hogy irodalmibbá tegye a szólást“. Az alábbiakban megszerezzük az ő közlését még két irodalmi adattal. Mind a kettő a győrmegyei származású Molnár János egyik művéből való. Magyar Könyvházának IV. darabjában egy rövid logika van: A' Gondolat Mesterségéről. Ebben egy helyen a következőket olvassuk: „A' halom *dongába döl*, ha valamelyik ize nem igaz; vagy bizonytalan.“ (170. l., 1783. „Halom“-nak vagy „halmos okoskodás“-nak nevezi a sorites-t, melyet ma lánczkövetkeztetésnek mondunk.) Ugyanebben a könyvében másutt ezt írja: „Minervának, Fidiástól nagy mesterséggel készített oszlop-képe kezében lévő paizs, sőt azon paizson Fidiásnak ki-tsinált szeme. Az oly mester-ségű, hogyha azt a' paizsból valaki venné (talán ki-venné?), *dongába dölne* az egész oszlop kép“ (466. l.).

A győrmegyei Molnár János művéből való adatok, meg az egykor Komárom vármegyében lakott Tóth Dániel-féle adat arra mutatnak, hogy ezeken a vidékeken ilyen alakjában volt járatos a *dugába döl* szólás. De egyúttal most már teljes bizonyossággal elfogadhatjuk e szólásnak azt a magyarázatát, melyet P. Horváth Ádám adott a M. Museum-ban (1788.), öt esztendővel a Molnár János idézett Könyvházának megjelenése után.

PUTNOKY IMRE.

Szállok az úrnak. (Nyr. XXIX, 134. sk; 180; XLII, 88.) Valamennyi eddig említett adatnál régebb az, melyet az *Actio Curiosá*-ban találunk (Thaly K.: Bercsenyi Házassága. Toldalék: Actio Cur. 1678-ból. Bp. 1894. M. T. Akad. kiadása.) Ebben a nyelvi tekintetben végtelen értékes, szólásokban gazdag dramatizált szatírában olvassuk a 190. lapon:

Szabó. Töltsenek nékem egy pohár bort!

Gaude. Ihol! a hol nem vetik is, terem.

Polycarpus. *Köszönd el* minden jók fejében!

Szabó. *Szolgálók Kigyelmednek* Gaude uram! — Az én kedves jóakaró uramért Borsequiusért . . .

Polycarpus. Igyék Kigyelmed, édes Gaude uram!

Gaude. S hát, *szolgálók Kigyelmednek!* — Az egymást szerető atyafiakért.

Ekképen nem kell sem latinhoz, sem némethez fordulnunk felvilágosításért, csak a *szolgálók* > *szállók* összerántást volna szükséges megmagyarázni.

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

(Oklevéltárakból.)

Bomba. „Lándorfejevári török keményen viseli magát, úgy beszél itt most, valami *Pumakat* vetett ki, a kik a mi Artollerianakat igen confundáltak.“ (Körmendi ltr. Missiles. 1688 szeptember 1. Somogyi Ferencz levele.) L. *Bomba* NySz.

Conscriptio rerum mobilium Garainarum 1541: sellie pohar 3, werth cheze, egh kys talcha arancias, vella 1, hansar chont nyelw, egy tol thok, tyzenhet bokor kopch, nyagba wethe lora walo, egh bychak meren ezewstes, egy hayfono, egy oltar eteze gyengyes az kareya, egy kaswla, egh gyengyes kewes wmeral, egi kys wrtarto (többször előfordul ez), ereklyechke. (Zay-Ugróczy ltr.)

Csilin (item tegumenta pro equis chilin dicta). Köz. p. ltr. 1673. Hung. 14580. fasc.

Disznók színe. „Minden majoromban külömbfele szöröket adok; az szökéket más majoromban, az bontákat másban és az tarkákat avagy babosakat s feketéket másban had legyen ilyen majorságom is különféle.“ (Szelepcshény György levele, datum nélkül. Körm. ltr. Missiles.)

Dreunka. Batthyány Ferencznek egyik tisztje három szekér gesztenyét küldött 1622 november 19-én s ezt írta hozzá: „tezen az három zekeren varasdi dreunka 45, ismegh kegielmes uram eöt dreunka dyotth“. (Körmendi ltr. Missiles.)

Fecskő. 1569. Csejthe invent. Instrumentum vulgo *Fechkeir*. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14355.) •

Findsa. „4 *Findsanth* küldöttem, az melyek nem az apro felek, hanem eoreogek.“ (Habyt effendi írja Althanhoz 1604 január 11-én. Csász. kir. áll. ltr. Turcica.)

Ugyanekkor Ali basa írja Althanhoz: „5 *Findsanth* küldöttem . . . az mely 10 apro *findssanth* küldtem, azokkal egywtt az magam *Findsanomath* is fel küldöttem“. (Uo.)

Fitty. 1628. Az egri káptalan vallomás-levelében: „*fittyet* vetett volna eö felsege ellen“ (Monoky vallomása). (Közös pénzügyi ltr. Audrassyana 67. fasc.)

Gém. „Az puskara az *Gemett* rea wontha wolna, akarvan Nagy Egyedet altal leöni.“ (Thurzó ltr. 1602 december 11.) Ugyanitt: „puskajanak keövet az acelra ranta“.

Gémiahajó. Ali budai basa írja 1608 november 25-én: „az raczoknak onnan alol az mely *Gemya haioiok* jw volt ide feöl, rea wteöttek“. Pötting komáromi ezredes ugyanerről írván, ezt mondja: „az *Gemie föl* verésében“. Latin fordításban meg így szerepel: „navim quandam *Gemya* nuncupatam“. (Császári és királyi állami levéltár. Turcica.)

Gézengúz. „En eztethi *gezen gıwz* totoknak conscientiajara nem hagihatom.“ (1599 augusztus 10. Tepla Dersffy István levele. Akad. Iratok, Orsz. ltr.)

Helynevek. „Ad quendam collem seu monticulum, cui nomen est Medium Jeiunium vulgo *Beöyt Keözep* . . . iuxta montem *Holiagos hegy* . . . sub monte *Torta hegy* . . . ad lacunam quandam, quam vulgo *Ferteö* nominant . . . ad fontem *Zobogo Kurth* . . . ad viam efossam quae vocatur *Asoth wt.*“ (Köz. pénz. ltr. Hung. 1570 jún. 18. *Metae possessionis Banyacska.*) *Laposthew*, prati *Kalodas, Kesselewczegeh* (erdő), ultra *Ravazhomok* videlicet ad silvam *Lapynthos*. 1543-ból. (Uo. Andrassyana fasc. 5. No. 1.)

Instellál. „Somogyi uram az Capitán Lajdinantságra *instellátott*, noha mind Rágh szerint s mind magok viselésére lettek volna előbb valók.“ (Körm. ltr. Miss. 1704 december 12. Székely István levele.)

Kéztj. „Hozzon kegielmed nekem ket parducz beört ujat es eöreghet urnak valot; ismeth egy *keszjat* tegzevel es nyilaival; ne legyen irott se aranyos az tegze csak hogy az *keszja* es nilai aranyosok es szepek legyenek.“ (Cs. és kir. áll. ltr. Turcica: Thomas Nadasdy türkische Correspondenz. 1614 márczius 10.)

Kommendó. „En untalanul nyomom az sajtóth, más ember pedig az epret szedi előttem, minden napon vasat, arestomot küldenek reám, hogy jo *commendót* tartsak.“ (Körm. ltr. Miss. Székelyi István levele. 1704 november 13.)

Kopja és dárda. E két szót a XVI. században nem igen tévesztették össze. A kopja szón a lovasok fegyverét, a dárda szón pedig a gyalogokét értették. A kettő nemcsak abban különbözött, hogy míg a kopjáján lobogót hordtak, addig a gyalogság dárdáján semmi sem volt. A *kopjás és lobogós had* mindig lovasságot jelentett. Úgy a kopját, mint a dárdát mértéknek is használták. Az 1577. év május 21-én Pesty Ferencz írja az egyik vár faláról: „auf ainer seiten ainer *Kopia leng*, auf der andern seyten ainer *Darda oder Trabantenspiess* hoch“. (Cs. és kir. áll. ltr. Hung.)

Leeresztő hıntó. „Una rheda antiqua corio obducta vulgo *leeresztő hınto.*“ (Köz. pénz. ltr. Hung. 14569.) (1670. Hidvégi javai.)

Martalék. „Ujvár alá *martalékban* bémentem, az mely *martalékbul* egy *dondárt* is csináltam, százan ötöd magammal az vár alá mentem az istrásával *lödözködtünk.*“ (Körm. ltr. Miss. 1682. okt. 2. Bakács Sándor levele.) Vö. NySz.

Megmetél. „*Zyneketh* sokat chynalnak es dezkaival fedik, porth is igen chynaltatnak. Azt hirdetyk, hagi az *zygethÿ* begh fiath *metellik* megh es arra hıtta az begh az basath.“ (Grazi tart. ltr. 790. fasc. *Militaria*, Ivanczy Lukács levele. 1577 június 22.)

Meszelő Borostya, Keőszegni való csákány, szívó kés, szalu

fejsze, csapó szín alá való furó, malomban szítálo szőr saccsó, szín deszka. (Körm. ltr. Missil. 1645. Invent. Németújvár.)

Obsit. „Az Istenért kérem Nt. ha Isten behozza Obersvah-majsztér uramat, nekem egy *obsitott* méltotassék küldenü.“ (Körm. ltr. Miss. 1704 május 12. Székelyi István levele.)

Pantallér. „Új musketa *pantolero*stul 75, ó muskéta pantoler nélkül, plehes pantallier, muskétákra való *rántó*, szakállósra való *rántó*.“ (Körmendi ltr. 164. Invent. arcium Szalonok et Rohoncz.) „Pro muschetis fasciculi lichnorum 12, pro his corei vulgo *Pantolér* 80.“ (Köz. pénz. ltr. Hung. 1670.)

Patyolat. 1623. szept. 7. P. Canisaeus pápai pap írja: „Illeddöbbsen a corona, hogy sem minth az tiara, az mely magyarul *patyolatot* jegyez.“ (Körm. ltr. Missiles.)

Poltura. „Edes komam uram nagy biztomban erről kelletik k. megh talalnom, Budara kelletik küldenem, valami poztoto vetetem; oth penig az *poturatt* el nem veszik, hanem apro penzen kelletik vasarlani, nem tudom hol illien hertelen apro penzet keryttai, tudom penig k. minden nap vert apro penzt, kerem azert k. mint io akaro komam uramot, adasson k. apro penzt hatvan foryntot *poturaert*.“ (Köz. pénz. ltr. 14466. fasc. 1625 április 21. Beniczky Ferencz a kamaragrófhöz.)

Rovó. 1548. június 1. „En Zewlessy Janos el valam, hogý ez vytezle Gergel deak Zabolch war megyey *rowo* adot az hwy hwy penzbwl 570 forinthot ky az eo felseghe kamarayara jar az nagy Zombathý zerzes zerynth kireol en adok menedeketh az en pechye-them alat es kezem irasat.“ (Nemz. Múzeum, Balassa ltr.)

Sátor-palánk. Zrinyi Péter lefoglalt ingóságainak lajstromában olvasható: „Ornamentum istius tentorii, quod forinsecus solet extendi et dicitur *sepimentum tentorii sive palánk*“ (1000 tallér értékű). (Köz. pénz. ltr. Hung. 14580. fasc. 1673.)

Skárlát-menték. „testszinü, haj-, üst-, kova-, tenger-, tegla-, hamu-, baraczkvirag-, teveször-, bőr-, czitrom-, szalma-, börszőny-, oliva-, ezüstszinü skárlát mente. (Körm. Anno 1648.) Rohonczí tárházban levő köntöseinket mint felirattuk: Csonka ujjú béllet zólyomi menték, nyári zólyomi forma menték.

Szégyenít. „En az kereztyen feyedelmek newe alol el zakadnek es az en orchamatys azzal *zegenytenem*.“ (Cs. és kir. áll. ltr. Hung. Serédy István levele. 1564. április 4.)

Szólás-mondás. „Igaz, hogy az mely bujdosó madarnak az eleje elvész, az többi csak tévelygővé leszen.“ (Körm. ltr. Missil. 1704 márczius 3. Székelyi István levele.)

Tusakodik. „Thovaba wram nem hofi en k-nel akarny *tusakodnom*.“ (Orsz. ltr. Balassa András levele. 1573 szept. 14.)

(Folytatjuk.)

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

II.

(A Magyar Nemzeti Múzeum törzsgyűjteményéből.)

Adó: 1408: pro dicto feudaly seruicio seu *adoka*.

Bagó tn.: 1401: Lucachius, filius *Bagou*.

Bajor: 1353: Johannes, filius Beke de *Bator*.

Bendő [a *Benedek* becvező alakja?]: 1435: quedam due in-

sule eorum *Bendew* et *Nyarad* vocate.

Bokormelléki: 1406: ffarkasio de *pukurmelleky*.

Család: 1342: ad unam viam magnam, qua de *Chalad* vadit in *Egurzig*.

Cseh: 1400: magister Petrus, dictus *Cseh*.

Csepen (?) tn.: 1403: unacum prefato Georgio de *Chepen*.

Csorba: 1349: Egidius et Petrus, filii Thome, dicti *Chorba*.

Dajka: 1405: prescripte possessionis *Kisarl*, alias *daykafalua* vocate.

Dama tn. [*Domokos* beczézó alakja]: 1400: Laurencius, filius Michaelis de *Damafelde*.

Édes: 1429: Laurencius, filius Johannis Chornak de *Edesfalva*.

Erötlén: 1405: Benedictus, dictus *Erethlen* de Beljen.

Fancs tn.: 1404: Matheus de *fanch*.

Füzesd: 1416: Petri de *Fyzesd* vicebani.

Gróf: 1406: magister petrus, dictus *Grof* [az OklSz. első adata 1409-ből].

Hamis: 1341: iuxta quendam fluvium, vulgariter *Hamuspatak*-byke vocatum.

Harabol, *Harabó* (?) tn.: 1403: Nicolaus, filius petri de *harabol* . . . Nicolaum, filium petri de *harabo*.

Haraszi: 1284: unum ex nobis cum Zoym de *Harazti*.

Hársfa: 1400: in quadam arbore tylic vulgo *hasfa* dicta.

Hegyalja: 1411: Ladislaus, dictus Fulo de *Hegialia*.

Horvát: 1435: Iwan *Horuath*.

Jó: 1349: penes possessionem *Joukouth*.

Kamuka: vestis damascena, panis damascenus. OklSz. 1408: ad par unum cirothecarum de *camuco*.

Karab (?) tn.: 1409: Johannis, filij Johannis *Carab* nominatum.

Karácson tn. [vö. MNy. II, 56—57]: 1338: *Karachan*; 1341: *Zerechen*, filius *Karachon*; 1343: contra *Karachynnum* voyvodam de *Bekyl*.

Kas: 1453: in possessione *Kas* vocata.

Kellemes: 1356: Stephanus de *Kellemes*.

Kemény: 1382: Nicolaus, filius *Kemyn*.

Kend tn.: 1408: in possessione *kend*.

Kilincs tn.: 1409: adrianus, filius ladislay de *kilincs*.

Korlát szn.: Konradus. 1405: Jacobi, dicti *korlath*; 1405: in possessione *Corlathuagasa*.

Kövér: 1435: Thome dicto *ke-wer*.

Közép: 1341: ad quendam fluvium *kuzepotok* descendendo.

Kún: 1465: Ladislaus *Kwn*.

Kupa tn.: 1377: usque metas possessionis *kupa* noneupate.

Lugas: 1465: *kezeplugas*, *Fel-sewlugas*.

Mese tn.: 1403: sine Michael de Tharnok, sine Johannes, filius *Mese* de Isteh.

Néma: 1353: Blasius, filius Bartholomei de *Nema*.

Német: 1465: *Nemethfalva*.

Nyárád: 1408: Mychaël de *Narad*; 1435: quedam due insule eorum *Bendew* et *Nyarad* vocate.

Nyárfa: 1347: sub arboribus pōpuleis vulgariter *narfa* dictis.

Nyavalád: 1332: quedam possessio *Nawalad* vocata [vö. OklSz. *nyavalya* a.].

Nyírfa: 1400: ad quendam arborem vulgo *Nir* dictam.

Ördög: 1401: Johannem, dictum *urduugh*, filium Stephani de *Bennws*.

Ór: 1404: Thomam et Nicolaum, filios condam petri de *Ewr*.

Palessanch Jarnya melleky (?) : 1428: dicitur nobis in persona Ladislai, filii Nicolai de *Pekur*

querelosequomodo Ladislaus magnus dictus Zekel de Kovachi et de Old ac Johannes magnus de *Palessanch Jarnya melleky*, familiari eiusdem Ladislai . . .

Poca [tn.; olv. *Póka*? am. *póka* „fascia, fasciola“? vö. OklSz. 777]: a XV. sz. elejéről: Nicolaus, filius Johannis, dictus *poka*.

Porázfalva [*Pórázfalva*? am. *póráz*, vinculum caninum?]: 1406: Georgy, fily Nicolai de *porazfalua*.

Rakattyabokor: 1339: ad unum dumum, vulgariter *rakattyabokor* vocatum [vö. OklSz. *rekettye* a.].

Remete: 1435: Ladislai, petri filii de *Remethe*.

Répás: 1447: familiaribus suis videlicet Gallo de *Repas*.

Stór: eine art steuer, OklSz. 1464: taxis ordinariis et extraordinariis vulgo *stheerr* vocatis.

Súr (?) tn.: 1403: Nicolaus de *Súr*.

Szakács: 1437: Paulus, filius Pauli de *Zakach*.

Szarka: 1426: Thomas *Zarka*.

Szarvas-telek: 1435: Johannis *Zarwastelek*.

Szerecsen l. *Karácson* a.

Üzbég: 1404: in possessione *Izbeğ*.

Varázsló (?) : 1465: per prefatum Johannem, filium Johanni, filii Andree de dicta *Warazlo*.

Várnépe: 1406: ad faciem predictae terre *varnepenema* vocata [az OklSz.-ban két adat].

Vermes: 1462: Johannis filii, Demetrii dicti *Vermes*.

Virrasztó: 1447: Benedicto *Virasto*.

Vitéz: 1366: in persona Laurentii, filii Ladislai de *Vytez*.

ZSINKA FERENCZ.

III.

Magyar szövegmaradványok.

(Zalavármegye XVI. századi jegyzőkönyveiben.)

(Vö. MNy. VIII, 415.)

Nagyobb összefüggő magyar szöveg még 1591-ből a 40. lapon (Feria quinta post Festum Purificationes Mariae) idősebb Hozzwthothy János védekezése az ellen, hogy ő Wasarhely Istvánt, a megyének jurátus-nótáriusát tisztességében megbántotta, a mikor szová tette, hogy az valami levéltől többet vett, mint a mennyi a vármegye szokása szerint megillette volna. Wasarhely válasza szintén magyar nyelvű. Ebben érdekes a *pár* szó használata „apographum, másolat“ jelentésben (l. NySz. II. 1230).

Az 1597 június 11-iki jegyzőkönyv bizonyára a legkorábbi helyek egyike, a hol a *tárogató* névvel találkozunk. A gyűlés, a mely kapitánynya (pro ordine Equestri) Bakó Gergelyt és waywodává (pro ord. Pedestri) Boncz Mátyást választja meg, 40 forintban állapítván meg az előbbi és a vas megyeinek megfelelő összegben az utóbbi fizetését, kimondja: * „Iidemque Vexilla et Timpanas proprias habeant. Waywoda praeterea unum fistulatorem: cum fistula, quae vulgo *tarogato sip* nuncupatur, teneat“.

A *palánkfa* és *vártafa* szavakat a NySz. közli ugyan, de az utóbbi megkérdőjelezve, vagyis értelmét kétségesnek tartja. Mindkettő jelentését teljesen megvilágítják a zalai jegyzőkönyvek. Az 1597. feria quarta p. post Fest. B. Lucia tartott particularis congregatio alkalmával

* A latin szövegeket a mostani helyesírás szerint adjuk.

(143. l.) a kanizsai „certi milites“ kapitánya és wajwodája: Hollosy János és Kőrthös János, Lipparth Zsigmond vicekapitány nevében, az követelik, „ut comitatus primum de restauratione Munitionis seu parietis Kanisae deinde reformatione eiusdem Castri: lignis *palankffa* dictis, item pro usu foci Vigilum, *Warthaffa* appellatis et administratione Victualium, primo quoque tempore provideat, ne milites eiusdem necessitatibus compulsi excurrere cogantur“. A kívánság ügyében, „de conventione lignorum . . . *Palankffa* dictorum: item lignorum usui foci Vigilum *Warthaffa* appellatorum“ (146. l.), az 1598. feria quarta p. post Fest. S. Epiphan. tartott közgyűlés azt határozza, hogy minden egyes hátralékban levő porta és nemesi curia után egy szekér fát szolgáltatassanak be Kanizsára, vagy ha a szállítás nagyobb nehézséggel járna, Pál-fordulatig azt 32 dénárral váltsák meg. Ugyanezt a rendeletet megismétlik az 1598. feria quinta p. post Fest. B. Luciae tartott ülésen (177. l.), majd a következő év elején (fer. quarta p. post Fest. S. Epiph.) ezt a végzést hozzák (183. l.): „Qui ligna *Warthaffa* pro usu foci Vigilum non praestitissent et non convexissent poena duodecim flor. mulctabuntur“. A *palánkffára* az OklSz.-ban nincs, a *vártafára* 1751-ből van adat.

Némi jelentőséget adhat ezeknek a maradványoknak, hogy olyan területről valók, a honnan nyelvemlékeink és régibb nyomtatványaink nem igen vannak, úgy hogy ezek híján bennök bizonyos tanúságra tehetünk szert a nyugati vagy éppen a göcseji nyelvjárás akkori állapotára nézve.

PAIS DEZSŐ.

KÜLÖNFÉLÉK.

A tárgyas igeragozás. Ezen a czímen válaszol SIMONYI ZSIGMOND a Nyelvőr legutóbbi füzetében (lásd XLII. 86) azon jegyzetemre, a melyet a Magyar Nyelvben most folyó értekezésem első közleményéhez írtam (l. IX. 1). Soraira ezt felelem.

Az elmúlt téli félévben a budapesti kir. tud. egyetemen „Legrégibb nyelvemlékeink olvasása“ című előadást tartottam. Az előadás bevezetésekké elmondtam, hogy azok a változások, a melyek nyelvünket a finn-ugor, illetőleg az ugor alapnyelvből való kiválása óta külön életében érték, időrendi tekintetben kétfélék. Vagy nyelvtörténetelőttiek, az az olyanok, a melyek a nyelvtörténeti kor kezdetén már végre voltak hajtva, vagy már nyelvünk történeti korába esnek.

Amde sok változás akkor, midőn a magyar nyelvnek írott emlékekkel igazolható kora kezdődik, befejezéséhez közeledett, mások éppen hogy megkezdődtek, ismét mások, hogy úgy mondjam, delelőjükön állottak. Van tehát a változásoknak egy harmadik faja is, s hang- és alaktani változásainknak egy igen tekintélyes része ebbe a csoportba tartozik. Az alaktan köréből például a tárgyas igeragozásra hivatkoztam. Kifejtettem, hogy mai alakjában hosszas történet előtti és a nyelvtörténeti korba eső változások eredménye. Lényegében egyeredetű a birtokos személyragozással s egy alakjában sincs a *tő* és a cselekvő személy ragja közt tárgyra mutató *j* elem. Erre egyebek közt a legfontosabb bizonyíték a jelentő mód mult idején kívül, a hol nincs *j* (*adtam*, *adtad* stb.), az a körülmény, hogy vannak nyelvjárások, a hol a jelen idejű *várjuk*-féle alak is *j* nélkül hangzik, tehát így: *szabuk*, *kapuk*, *verük* (= szabjuk, kapjuk, verjük).

Mivel pedig *adja, adják* helyett sok helyen *adi, adik*-ot mondanak, vannak olyan nyelvjárások, a melyek az egész tárgyas jelent *j* nélkül használják, tehát így: *adom, adod, adi, aduk, adítok, adik*.

Az előadás után beszéltem e kérdésről SIMONYI ZSIGMOND-dal is, a kinek ugyanabban az időtájban vannak az egyetemen órái, mint nekem. Elmondtam azt is, hogy e tárgyról dolgozatot írok s a NyT. közgyűlésén fel fogom olvasni (a M. Ny. decemberi füzeté boríték-lapján jelezve is volt felolvasásom tárgya).

Ily előzmények után nagy meglepetésemre a Nyr. januári számában SIMONYI Zs. tollából egy cikk jelent meg, melynek főgondolata az, hogy *verük, aduk* (= *verjük, adjuk*) eredetibb alak; ez volt az én előadásom sarkköve is. SIMONYI azt állítja, hogy ő e gondolatra magától jött rá, s ezt azzal is támogatja, hogy azokat az értekezéseket, a melyekben e fontos nyelvjárási alakok közölve vannak, ő maga adta sajtó alá. Ilyen okoskodással akár azt is be lehetne bizonyítani, hogy a *verük, aduk*-féle alakok eredetibb voltának a gondolata azoktól a kutatóktól való, a kik ez alakokat irodalmunkban először közölték. Mindebből pedig csak az következik, hogy ha már egyszer SIMONYI elibém vágott, vagy, a mint ő magát kifejezi, „érdekesnek tartotta, hogy velem egyidejűleg“ mondja el nézeteit, hát akkor ám legyen az első közlés dicsősége az övé, de a gondolat elsőbbsége akkor is az enyém marad, a ki azt az egyetemen nálánál hamarabb hirdetem. Ennyit — lehet, egyelőre — az ügy személyi oldaláról.

A mi SIMONYI tárgyi megjegyzéseit illeti, ezekről most bővebben nem írok. Az én felfogásom a nyelvemlékek adatairól az uralkodó felfogástól lényegesen eltérő, épp azért hiszem, hogy most folyó értekezésem befejezése után eredményeimhez többen hozzá fognak szólni s én akkor együttesen válaszolhatok. Addig higgye SIMONYI nyugodtan, hogy a nyelvemlékek tulajdon-tul tele vannak tollhibákkal, hogy én ezeket könnyedén tényekül s nem hibákul fogadom el stb. Egyelőre még abban a hitében is meg kell hagynom, hogy az illeszkedés a legősibb igealakokban már a finn-ugor korban megvolt. Értekezésem harmadik részében úgyis szó van erről, ismétlésekbe nem bocsátkozom. Két apróságot azonban már most is megemlítek. Az egyik az illeszkedés körébe tartozik. Szerintem *hatvan, nyolczvan* valaha a magyarban **hatven, *nyolczven*-nak hangzott, s az illeszkedett forma a nyelvtörténeti korban keletkezett. E mellett felhoztam a DöbrC. *holcven* adatát. SIMONYI ezt toll- vagy sajtóhibának nézi. A DöbrC. eredeti kéziratában is így van; egyébként is tudva azt, hogy a rokonnyelvekben a magyar *-van, ven*-nek megfelelő szó csak magas-hangú, nyilvánvaló, hogy valaha ez a szó a magyarban is magas-hangú volt.

Másik megjegyzésem SIMONYI-nak arra a tanácsára vonatkozik, „hogy nem kell minden ötletet leírni, mert hol vennénk annyi papírost!“ Igaza van; mi, kiknek nem áll saját lapunk rendelkezésünkre, nem is írhatjuk le különféle álneveken minden ötletünket, meg azután ötleteinkkel szemben van némi önkritikánk is. A Nyelvőr szerkesztője azonban számtalanszor, így a *Kombináló szóalkotással, Egy elvezett magyar hangról és A göröngyről* szóló fejtegetésével, — hogy csak kirívó eseteket említsünk — megbarátkoztatott bennünket azzal a gondolattal, hogy neki — sok a papírosa.

MELICH JÁNOS.

ROVÁS.

Szőlősgazda. A MNy. 1912 novemberi füzetében az Arany magyarázatok során hozzászólók a BI. II. éneke hetedik versszakához, mely azt foglalja magában, hogy az egyszeri szőlősgazda, midőn verte a jég a szőlőjét, maga is nekiesett egy doronggal s kaczagvasírva versenyt paskolta a gerezdeket, s fölhozzom, hogy ezt az adomát Arany már régebben (1847) elmondja egy Petőfihez írt levelében s így csak magamagát ismétli. De föltűnőnek tartom, hogy itt és ott a kifejezés is nagyjában egyezik, holott 25 év a kettőnek a köze. Erre nem találok biztos magyarázatot.

A januári Nyelvőrben Filológus kap a kínálkozó alkalmon, s „Lehr Albert dormitans vagy az alvó Arany-tudós“ elmés cím alatt azt állítja s bizonyítja, hogy czikkem „hibás“ és „felesleges“. Miért hibás? Mert igaz ugyan, hogy a BI. II. éneke csak az 1874-iki Bud. Szemlében jelent meg először, de a bevezetése, az adomás versszak is, már 1863-ban közölve van Arany *Koszorújában*, így hát a köz nem 25, hanem 16 esztendő. Filológus, „mint ki örül káron“, azt süti ki ebből, hogy én, „a nagy Arany-tudós“, se ezt nem tudtam, se azt, hogy az 1867-iki Arany-kiadásban is ott van a NCz. előtt az ének kezdete, a 3—10. strófa.

Senki se hiszi, maga Filológus legkevésbé, hogy én a *Koszorút*, melynek s-i theologus koromban számos előfizetőt gyűjtöttem, melyet magam is járattam s gyönyörűséggel olvastam, ne ismertem volna, mikor 25 évet emlegetek. Hisz ma is megvan birtokomban. Ha mégis kételkednék Filológus, nézze meg az 1863-iki I. félév 2. számában a Nyílt Levelezést, a mely ezt izeni: „Lehr A. úrnak, S. A pénz megérkezett s pontosan be van írva könyvünkben“ stb. Ha ez se volna elég, forduljon Simonyihoz, a ki szívesen föl fogja világosítani, hogy a MNy. 1911. évi novemberi számában ily című Arany-magyarázatomban: „Bámulta egy világ, a mit cselekszei“ (mely az ő világ-fölfogását pocsékká teszi), ezt írom végül (402. l.): „A Bolond Istók II. éneke teljesen a Budapesti Szemle 1874-iki évfolyamában jelent meg először; de belőle egy 11 versszaknyi mutatvány már az 1863-iki *Koszorúban* (I. 616. l.) világot látott, benne a vitatott sor is. Ha ezt a sort itt olvassuk először, hát nem veszünk észre semmit“ stb. Megjegyzendő, hogy az „egyvilág“-os versszak (6.) tőszomszédja a „szőlősgazdá“-snak (7.). De ismernem kell az 1867-iki Arany-kiadást is, melynek annak idején szintén lelkes gyűjtője voltam; hisz kézi kiadásom, melybe, ha szükség, mindig először tekintek bele, mert a költő maga corrigálta. Most is itt hever az orrom előtt, 46 év óta — agyonviselve, mint Vörösmarty anyjának „Rózsás-kert“-je. Tudhatta tehát, tudta is Filológus, hogy a fatális 25 év hibája (mert hiba) nem az én hibám, hanem a — sajtóé. Az enyém annyiban, hogy az 1-et néha így írom: 1, a mi a szedő urat megtevésztette, s annyiban, hogy nem javítottam ki, mint Simonyi se a

fene „szürkésítő“-t. De hát Filológust a cine mintye bizgatja, nem feledhetvén az egykori „Elmemozdító“-t (l. MNy. III. 318. l.). Igenis, én 15-öt írtam. Nem 16-ot azért, mert a 16-ik év nem teljes; de még inkább azért, mert a II. ének elejének megírása és megjele-
nése nem eshetik össze, a mit inkább bizonyít, mint czáfol az 1863-iki mutatóvány elé bocsátott ime bevezetés: „A Részvét Könyve olvasói közül egy-kettőt talán érdekelni fog az itt következő néhány versszak, mely folytatása az ottan megjelent töredéknek s a II-dik ének kezdete. Curiosum képen megjárja“. Nem valószínű azonban Filológusnak jegyzetbeli okoskodása: „abból, hogy 1863-ban adta ki a töredéket Arany, éppen nem következik, hogy nem őrizte már készen a fiókjában évekkal azelőtt“. Ennek ellene mond a II. ének kezdő két sora:

„Már jó-minapja eltelt, hogy Bolond
Istók felől kezdettem éneket“

melyet később erre javított: „*Tenger sok éve immár*“ stb. Könnyű érteni, miért. Különbösen nagyon mindegy, 25, 15 vagy akár csak 1 év-e a köze a levél s a II. ének kezdete megírásának, ha Arany *azonáltal* nem látta a maga levelét: a kifejezések egyezése minden-
képen meglepő. Hogy nem nézhettem s vehettem határnak az 1874-ik esztendőt, már abból is kitetszik, hogy akkor, a csonka év leszámításával is, nem 25, hanem 26 év kerülne ki.

Hát ez az én czikkem *hibája*. De „teljességgel felesleges is“ a czikkem Filológus szerint, mert a mit írtam benne, azt már 1902-ben megírta a Ph. Közlönyben Tolnai Vilmos, a kiről elárulja Filológus, hogy „a Lehr-családnak egy másik tagja“. (Szégyelje magát!) Mit írt Tolnai, mit se, biz én nem tudom, mert cikkét nem olvastam. Hogy a lopás nem kenyerem, azt jól tudja Filológus, még jobban Simonyi. Azt is Simonyi tudja legjobban, hogy ki az, a ki meg-
megfelelkezik erről az igazságról: „A mi másé, nem Tamásé“. Egyébiránt Tolnainak más volt a célja, mint nekem. Nekem nem az volt főképen, hogy a Bl. szőlősgazda-adomájának forrására rá-
mutassak a Petőfihez írt levélben, hanem az, hogy *magyarázatát találjam a kettő kifejezésbeli szemmel látható egyezésének*, vagy legalább ráterítsem e kérdésre a figyelmet. Szándékom volt, hogy efféle egyezést más költőknél is kimutatok, például Tompánál, a kinek „A vámosújfalusi jegyző“-jében az égő nádas gyönyörű leírása majdnem szó szerinti megvan egy prózai közleményben, mely már előbb s ugyancsak tőle jelent meg a Pesti Divatlap valamelyik év-
folyamában; továbbá Petőfinél, a kinek — hogy többet ne említ-
sek — Úti Rajzaiban nem egy hely van, melynek mását rögtön idézhetné költeményeinek alapos ismerője. De ez elmaradt, mert körömre égett a — MNy. Be kellett érnem az adomás strófa egyik rendetlen sorának hamaros tárgyalásával. Egy szó mint száz, ha ismertem is Tolnai cikkét, akkor se végeztem éppen *főlséges* munkát.

Végre az igazságszeretet készit megvallanom, hogy van bizony az én kis cikkemben egy öreg hiba, igazi hiba, melyet persze nem vett észre Filológus. Maradjon egyelőre rejtvénynek, melyet ha meg-
fejt, erős bizonyítéka lesz arra, hogy én, legalább azon pillanatban, nem 1863-ra, hanem 1874-re gondoltam.

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók (Vas megyéből).

Ace : add ide, addsz.
ág^uócs : a szekérrúd villaalakú folytatása.
áklál : összeilleszt.
bakall^uó (*bakl^uó*) : bojt (például kardon).
bándor : ruhaszegély.
barizsol : kapar.
bele-rosszanyik : a kés húsba szalad.
béránna : borona.
bézzáng : egy kavicszóó játék.
bojt : felbujt, uszit, tüzel.
bosztoha nagy : otromba nagy, esetlenül nagy.
böngyök : csomó, göcs.
börtetiés : egy játék (botokkal).
bugya-labda : tölgy-gubó.
csakis : csakugyan.
csattangi : egy eper-faj; leszakítva csattanik.
csebet : láрма, zaj.
csebetöl : lármáz.
csihar : bunkós bot, husáng.
csilikányozás : egy játék (botokkal).
csoh^uó : bozót.
csoszkérál : lassan, csoszogva jár.
csürköl : czipel.
csurig van : színültig, csordulig van.
czáfol : letapos.
czangora : szilánk, kis darab.
dana! : csodálkozó indulat-szó (am. ejnye!).
didég-dödög : a néma, mikor beszélni akar.
dudol : tódul, ömlik.
duskászodik : duslakodik.
dürüzgöl : feldörzsöl.
ece-bece : féleszü.
é-cs^uósz : véletlenül elereszt.
éggýü-hierranyik : összeveszik.

éggýü-kalapálla magát : össze-esik, felbukik.
éggýü-kalész : bejár, bekalandoz (egy vidéket).
éggýü-pérányásol : elsározódik.
éggýü-szakol : összenyomódik.
é-köcsöl^uódik : elbabrál, tesz-vesz.
én : tessék.
é-nagyol : elver.
e-posszanyik : szétpukkad.
fajkol : életlen késsel metél vmit.
faklák : darabok.
fejhaj^uó : engedelmes.
ferheléz : házsártoskodik.
fontoriétt : elfutorit (arcot).
forács : forradás.
fő-bakfincál : elbukik, elesik.
fő-ham^uó : túlrakott (pld. kosár).
főkény : szemölcs, persenés.
fő-kutyoriézt : felhajlít.
fűggérénda : vékony tetőgerenda.
fürgeti : forgó fa-zár.
galambica : egy gomba (galambszínű).
gériénd : görény.
gorboncás üdö : hideg, kellemetlen idő.
göccenyik : zökkenik.
görincöl (*a szekér*) : zökög a rossz úton.
gubola : gombolyag.
gunyos (*az emér*) : „katzenjammerja“ van.
gyoha : gyomor; a szekér elülső, alsó része.
gyömészöl : nyomkod, töm.
gy^uótién : mezei folyóka.
háncsiék : fa-háncs.
hándál : szemrehány.
herke-lik : tűzfal-lyuk.

heventiébe : hevenyében.
hiél : padlás.
hiéla : egy gaznemű fű.
homp : halom.
hókkál : farag.
höpp : fűzfa-síp.
huzátos : sávós.
huzm'en : ezivakodó, házsártos.
hürüszől (a ruha) : mikor a földet söpri.
kalisztál : csámpásan fut.
kangyalékos : fonott (kalács).
karangyikolos : kacskaringós.
kariétnya : keríteni.
kaszap : korcs.
kártéloz : kárt tesz.
kece-beciél : hadonász.
kert-sas : a kerítés lába.
kigy^u-ó^uő^u : szitakötő.
ki-iramodik : kificzamodik.
ki-kámpicsorodik : kificzamodik.
kohkanyik : puffanik.
kornyicsol : bóg (tehén).
kotla : üst.
kóbiétt : eszelős.
kóriész : a maradék gyümölcsöt leszedi.
köszörű sajt : ementhali sajt (korongalakú).
 (Folytatjuk.)

kukorál : guggol.
kulló : kétkerekű talyiga.
kupuc : halom.
kurigla : szénvonó lapát.
kutyola : a malomkő lyukja.
kutyor : örvény.
külömbü : különben.
lacsakos : lueskos.
langaló : kenyér-tésztából süített, zsíros étel, lángos.
lő-csölönköl : lesarabol, lekaszál.
lő-laspányik : lezuhan.
letyög : mozog, lötyög.
levél : bizonyítvány.
limbusos : süppedekes.
linkó : bozót.
lompiértos : hanyag („slampët“).
luca : mezítelen.
manya : öreg asszony (banya).
májnap : egész nap.
még-csépöl : elver.
még-csiriböl : a játékbán vesztest megcsapja.
még-fejbeöl : fejbever.
még-fódkodik : felszárad, felszikkad (a föld).
még-guggyanik : meghajol, megrokkban (teher alatt).
még-hütöz : megcsket.

SOMOGYI GÉZA.

II.

Szólások és közmondások.

De nekiberetváltkozott az idő!: hideg idő készül. *Ha Dorottya szortítja, Juliánna tágítja*; *Ha Dorottya rotytantja, Juliánna szortítja*: ha Dorottya napján hideg van, Juliánna enyhébb időt hoz és megfordítja. *Ha Pál fordul köddel, ember pusztul döggel*: ha Pál napja ködös, járványos nyavalyák várhatók. *Kiverte az ág a szemit*. Gyorsan öregedő sokgyermekes asszonyokra mondják. Az ág itt átvitt értelemben a gyermekekre vonatkozik. *A perczen van*: haldoklik, a végét járja. *Ha megcseppen Vincze, megtelik a pincze*: ha Vincze napján megcsurran az eres, bő szüret lesz. *Megrázta Gergely a szakállát!* Akkor mondják, ha Gergely napján havazik. *Elmúló módon jut eszembe*: csak homályosan emlékszem rá. *Istennél az opsitja*: végét járja, haldoklik. *Világra mēnt*: elbujdosott, kivándorolt. *Ordít, mint a fába esett fűg*. Sirós, hasafájós gyerekekre mondják. *Húzzák a leves-nótát*: délre harangoznak. *Tessék használni!* Így kínálják a vendéget étellel, itallal. *Nem eszi meg a farkas a telet!* Akkor mondják, ha enyhe tél után hidegek a tavaszi hónapok. *Dugig van*: tele van, el van lepve. *Egy mentre meglesz*: rögtön, azonnal, hamarosan meglesz. *Dúgatja a fejemet*: zúg a fejem, fejfűgásom van. *Egy parázson*: együtt, egy csomóban, egymáshoz közel.

(Tetétlen, Hajdú m.)

LISZT NÁNDOR.

III.

Bányaműszók. (Petrozsény.)

Anstalt: rendelő-szoba, a hol a dologra köteles munkások névsorát az aknába-szállás előtt fölolvassák.

appau: kiaknázott hely a bányában.

aufzúg: fölvonó-készülék, mely a csillét a buktatóba vonja.

auszstiber vagy *csatlós*: az a munkás, a ki a csilléket a bányából ki-, vagy a csillékben levő palát a *sturczra* tolja; másképp *laufer* vagy *csillér* is.

csille vagy *rizna*: négykerekű bányakocsi, körülbelül 5 q űrtartalommal a bányatermékek kiállítására.

czinkus: ék szén vagy pala szélyelfeszítésére, rendszeren vasból, ritkán fából.

fancza vagy *foncza*: bányamécs.

fejfa: vízszintesen álló támasztó gerenda az aknában.

fejtő: a hol a szenet fejtik.

firszt vagy *fote*: a bányafolyosó teteje.

fisztó: a bányászfúró beverésére szolgáló, mindkét végén tompa kalapács.

forteu vagy *farteu*: az aknában használt létra.

guz: a bányában élő patkány.

hájár, *hejér* vagy *hevér*: első bányamunkás.

kibli: körülbelül 1—1.5 q űrtartalmú, bádognál való láda, mely

egy deszkalapon odább s vissza mozgatható; ebbe rakja a szenet a bányász, ha oly szűk helyen dolgozik, a hova a *csille* nem fér.

kolónia: bányásztelep.

kótozó: száraz deszka vagy vascső; kalapáccsal ütik, mikor a munka bevégzésére vagy megkezdésére jelet adnak.

krampács: egyik végén tompa, másik végén hegyes csákány.

krájcspiccz: mindkét végén hegyes kalapács.

krájczlág: a főtárnából kiágazó melléktárna.

óberstájger: főaknász.

pajszér: aczélból készült feszítő és emelőrud.

puczka: nagy, ráverőkalapács a kovácsműhelyben.

páternosztér: tengelyeken mozgó szállagszerű bádognap, melyen a már osztályozott szén a szeparációból a vasuti kocsiába kerül; tehát olyan csúsztatófélé; másképp *roll* is.

patent: a krájcspiccz nyele.

saht: mélyakna.

siffer: palával vegyes szén.

sóle: a bányafolyosó alja.

stájger: aknász, kb. 25—30 munkás fölügyelője.

stólen vagy *gang*: tárna.

sturcz vagy *hányó*: salakdomb, a hova a palát hánnyják.

SZENDREY ZSIGMOND.

IV.

Népszerű adatokat legújabbán beküldtek: 1. *Dr. Erdős János* (Adatok a hódmezővásárhelyi nyelvjáráshoz. Lsz. 43). 2. *Túri Mészáros István* (160 tájszó több vidékről. Lsz. 51). 3. *Szendrey Zsigmond* (Tájszók Nagyszalontáról, stb. Lsz. 52).

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LIV. Választmányi ülés. (1913 január 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Erdélyi Lajos, Horváth János, Komáromy Lajos, Melich János, Nagy Gyula, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos és Viszota Gyula választm. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után Szinnyei József alelnök bejelenti, hogy éppen az ülés kezdete előtt azt az öröndetes hírt kapta, hogy a helsingforszi Finn-ugor Társaság tiszteletbeli tagjává választotta Társaságunk elnökét, Szily Kálmánt. A választmány nevében üdvözlí az elnököt s azt indítványozza, hogy a választmány a mai ülés jegyzőkönyvében is örökítse meg az elnök úr e kitüntetésén való örömet. — A választmány elfogadja az indítványt, az elnök megköszöni az üdvözlést.

2. A titkár bemutatja Balassa József levelét, melyben arra kéri a választmányt, hogy ne ajánlja őt a mai közgyűlésnek választmányi taggá való újabb választásra, mert nem akarja elfoglalni olyan valakinek helyét, a ki talán sikeresebben munkálkodhatnék a Társaság érdekében. Az elnök megjegyzi, hogy igyekezett ugyan Balassa tagtársunkat kérésének visszavonására bírni, de ő szilárdul megmaradt levelében kifejezett elhatározása mellett. — A választmány nagy sajnálattal fogadja érdemes tagtársának elhatározását, de mivel kénytelen akaratát tiszteletben tartani, helyette Kertész Manó rendes tag választását fogja a közgyűlésnek ajánlani.

3. Rendes tagul megválasztatik:

Ajánlja:

Ballaváry Jenő dr. főgimn. tanár, Veszprém

Szily Kálmán

Parászka Gábor polg. isk. tanár, Felsővisó

Erdélyi Lajos

Fest Sándor dr. főgimn. tanár, Budapest

Gombocz Zoltán

4. Melich János kéri a választmányt, hogy a MNyT. egy tudományos kérdésben való elsősége megóvása czéljából fogadja e letétként az 1912. év őszén tartott egyetemi előadásainak kéziratát. — A választmány szívesen teljesíti a kérést és elhatározza, hogy az elnök útján a M. T. Akadémia kéziratárát kéri meg a letétnek további intézkedésig való megőrzésére. A jegyző a választmány színe előtt lepecsételi a Melich kéziratát tartalmazó borítékot.

Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról. Alulírottak, kiket a M. T. Társaság választmányára idén is kiküldött a pénztár megvizsgálására, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 13-án d. u. 4 órakor tisztünkben eljárván, a Társaság pénztárosától írt s az elnök úrtól állandóan felülvizsgált pénztári könyvet, a bevételeket és kiadásokat, megvizsgáltuk s a már megszokott rendben valónak és a közkézen levő, mellékelt táblázatokkal egyezőknek találtuk. Örömmel jelenthetjük, hogy habár a folyton nehezedő nyomdai és egyéb viszonyok következtében a kiadás csaknem 800 K-val volt több a költségvetés szerintinél, a bevétel viszont 5062 K 58 fillérrel emelkedett ugyancsak a költségvetés szerinti megállapítottnál s így a maradék 4200 K értékpapírosban és 71 K 23 fillér készpénzben. Így alapítványaink az idén is emelkedtek 4200 K-val s a tavalyi 27,600 K helyett ma 31,800 K-nk van. Ez pedig fontos egy egyesület életében azért is, mert kamatjaival ellensúlyozza a netalán másként előálló nehézségeket, pl. a tagok számának esetleges csökkenését is.

Örömmel ragadjuk meg ez alkalmat is arra, hogy elnökünk körültekintő gondosságát és pénztárosunk lelkiismeretes munkásságát kiemeljük; s tisztelettel kérjük a m. t. Közgyűlést, hogy a pénztáros úrnak, elismerés kifejezése mellett, a szokott fölmentvény megadassék.

Budapesten, 1913. évi januárus 21-én. *Erdélyi Lajos és Vikár Béla* számvizsgálók.

1. Bevételek és kiadások 1912-ben és költségvetés 1913-ra.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1912-re		Bevétel 1912-ben		Költségvetés 1913-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék 1911-ről	61	—	61	—	71	23
Alapítványok	—	—	2700	—	—	—
Kamatok	1104	—	1272	03	1272	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	306	18	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	8713	—	7400	—
Eladott füzetek	—	—	575	37	—	—
Összesen	8565	—	13627	58	8743	23

A bevétel 5062 kor. 58 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1912-re		Kiadás 1912-ben		Költségvetés 1913-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1698	—	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv“ nyomta- tása	3100	—	2957	75	3200	—
Különnyomatokra	440	—	1925	34	500	—
Expediatio, kisnyomtatványok	900	—	773	26	900	—
Könyvárusi %	120	—	102	—	140	—
Népnyelvi tanulmányokra	1200	—	900	—	1200	—
Összesen	8560	—	9356	35	8740	—

A kiadás 796 kor. 35 fill. több a költségvetés szerintinél.

A maradék 4200 kor. értékpapírban és 71 kor. 23 fill. készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1912.

Áthozatal 1911-ről	27.600 kor.
Budapest: Országos Kaszinó	200 „
Budapest: I. M. Ált. Bizt. Társaság	200 „
Herman Ottó, Budapest	200 „
Semsey Andor újabb adománya	2.000 „
Vargha Damján, Budapest (I. részl.)	100 „
A Társaság tőkésítése	1.500 „

Összesen . . . . . 31.800 kor.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

10. G. E. úrnak. A *bajnócza* 'spiraea', úgy látszik, csakugyan nyelvújítási szó (vö. CzF. I. 383; KARDOS, Nyr. XXXVII., 213.), legalább a Debreczeni Fűvészkönyv (1807.) előtti növénytani munkákban hiába keressük s a MTSz. sem ismeri. A NySz.-nak 1647-ből idézett *bajnoc* 'spiraea, spierstaude' adata, amely Önt is megtévesztette, egyike a NySz. legmulatságosabb félreértéseinek. A NySz. egyetlen példamondata (SZENTMÁRTONI BODÓ JÁNOSNAK 1647-ben megjelent „Az Sonak Ditsiretiről Valo Magyar Rythmusok” cz. munkájából) így hangzik: „Ezetet, confreytet, az jo sáfrány termő baynotznak határát add szakátsnak.” Hogy ebben a mondatban nem *bajnócz*záról van szó, kiki beláthatja; olyan *spiraeat*, amely *sáfrányt* terem (!), s melynek *határa* van (!), csakugyan nehéz volna elképzelni. A kérdéses mondat mindjárt érthető, ha *bajnócz* helyett *Bajmócz*ot ill. *Bajnocz*ot olvasunk.

Tudnivaló ugyanis, hogy a felvidéki sáfránytermesztésnek egyik központja a nyitramegyei *Bajmócz*, vagy mint régebben nevezték, *Bajmocz* ill. *Bajnocz* volt (vö. 1113-ban: *Boynuch*., tót *Bojnice*, Nyitram. Közl. VII. 45. sz.). Első adatunk a bajmóczy sáfránytermesztésre már 1490-ből való, a mikor „CORVIN JÁNOS, mint Bajmócz ura, a helybeli pap javára tizedet adván, külön említi a sáfránytizedet, mint a hívek régi szolgálmányát” (vö. Századok, 1875. 115. l., CSIPPÉK JÁNOS, Sáfrányosok a felvidéken, Népr. Ért. XI. 226—42.). Nyilvánvaló hát, hogy a „sáfránytermő Bajnocz határa” poetica licentia „Bajnocz határában termett sáfrány” helyett.

SZARVASI JÁNOS.

11. H. K. úrnak, Sopron. A *szülemén* kívül, amelyre négy adatunk van (*zulemel* 'alupnus', Schlägli szój. 90; *zylemeer*, olv. *szilemér*, 'progenies, abkömmling' ErdyC. 80, 198, 349), tudtunkkal még csak két hasonló képzésű szavunk van: *alamár* (két adatunk van e szóra: az egyiket ZVONARICSBÓL idézi a NySz.; PLÁNDER FERERCZ, a régi Tsz. gyűjtője szerint pedig göcseji szó, jelentése 'sokatalvó, lуста'; (feltűnő, hogy 1838 óta egy gyűjtő sem jegyezte fel) és *csalamár* 'hamiskás, ravasz' (egy adat a Balaton mellékéről, Tud. Gyűjt. 1839, XII, 19; innen a Nyr. XXXIV. kötetében ketten is idézték a 483. és 531. lapon). Ezek után már MATKÓ *Csalmár*-ját (NySz.) sem kell SIMONYIVAL (NyÉrt. XV, 3:21) úgy magyaráznunk, hogy a *csaló* és *kalmár* keveredése, vagy a *csal* ige és a *már* határozószó, névszóul használva. Dunántúli gyűjtőink figyelmébe ajánljuk az *alamár* és *csalamár* szavakat.

12. B. G. úrnak. A német *philister* sem a francia *filou*-val, sem a görög *philotes*-szel nem függ össze. Bibliai eredetű kifejezés (= filiszteus); a 17. sz. végén (első adat 1697-ből) jénai diákszó volt; így nevezték a diákok tréfásan a városi *hajdúkat*. Jénai diákok terjesztették el 'városi hajdú, musketier, wächter' értelemben más egyetemi városban is. Mai *spiessbürger* jelentéséhez ugyancsak Jénában a 18. sz. elején egy incidens kapcsán jutott: mulató jénai polgárok kocsmái verekedés közben agyonverték egy ártatlan diákot

s rákövetkező vasárnap GÖTZE superintendens, a szomorú esetről megemlékezvén, prédikációjába fonta a bibliai citatumot: *philister über dir Simson*. A *philister* szót morális és intellectualis értelemben GÖTZE kezdi használni. Bővebben: KLUGE, Zeitschrift für deutsche Wortforschung, I, 50; Wortforschung u. wortgeschichte, Leipzig, 1912, p. 20—44; Beilage z. allg. Zeitung, 1895, 5. sz.; Germ. Rom. Monatsh. V, 5.

13. **É. J.** úrnak, Budapest. Ön azt kérdi tőlünk, hogy a *fésület* helyes alkotású szó-e s alkalmas-e az idegen *frizúra* kiszorítására? Az Ön által ajánlott *fésület* ép olyan szabályosan alkotott szó, mint pl. *egyesület*, *társulat* stb., de hogy el lehetne-e terjeszteni a *frizúra* rovására, arra nehéz volna megfelelni. Talán, ha a szaklapok a mesterek figyelmébe ajánlanák az új szót, lehetne valamelyes eredményt elérni. A *friztör* h. egyszerűen azt mondhatnók: *fésül*. Egyéb-iránt figyelmeztetjük TOLNAI Magyarító szótárára (Budapest, 1900), a mely az efféle esetekben hasznos útmutatója lehet.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

14. **Fontatlan.** Az Est február 23-iki vezércikkében olvastam ezt a furcsa szót: „száz meg száz elfelejtett fontatlan apró hír porzik fel emlékezetemben“. A cikk írója nyilván a *fontos* ellentétét kereste s önkénytelenül alkotta meg a *pontos* ~ *fontatlan* képmására *fontos* mellé *fontatlan* párját.

BODOR LAJOS.

15. **János pap országa.** E kifejezés (vö. MNy. VIII, 37, 264, 466) KEMÉNY ZSIGMOND „A rajongók“ cz. regényében is előfordul: „A korlátnok konyháján takarékos tűz ég, s a szakácsnő, a szolgáló, a nyársforgató cigány és Demeter, az öreg étkefgő, *János pap országa* felét, a henylést, elég bő mértékben élvezik“. (Gyulai kiad., 170. l.)

RIEGLER ERNŐ.

16. **Borkút** (vö. Nyr. XLI, 423, 461). A NySz., egy oklevélbeli adatot nem számítva, csak ORCZYBÓL idézi e szót. Előfordul GVADÁNYI Rontó Páljában is (II. rész, 1. tikkely):

„Savanyú vizekhez vitt minden-felé út,
De még-is leg-jobb volt Szaplontzai *bor-kút*“.

Hozzá G. e jegyzetet teszi: „Ugyan ott a' savanyú vizet, vagy-is Tsevitzt *Bor-kútnak* nevezik“. Ugyancsak előfordul „GYÖNGYÖSSI JÁNOS Magyar Verseinek második darabja“-ban is, vagy tizszer. A 38. lap-hoz írt jegyzetben: „néhány Nemes Urak (voltak) a' Radnai savanyu-vizen, mellyet közönségesen *Bor-kútnak* neveziünk“.

BOD KÁROLY.

17. **Mennyég.** Hol van e szó *menny* értelemben, azokon a helyeken kívül, a honnan a MTsz. idézi, elterjedve? Hol kezdik így az Urimáját: Miatyánk, ki vagy *mennyégben*? Katholikusok vagy kálvinisták-é azok?

ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

18. **Hibajavítás.** A Gyulafehérvári Glosszákról írt cikkben *ehezeuk[nek]* (MNy. IX, 71. lap, felülről 11. sor) h. olv.: *ehezeu[nek]*; a 71. lap közepén *oltaru(u)* h. olv.: *oltaru(n)*; a 72. lapon a felső versben: *isten* h. *Isten*; ugyanott a 3. sorban alulról: *achrostichon* h. *akrostichon*; *anagramm* h. *kezdőbetűk*. E. L. — Az 59. lapon (felül-ről 10. sor) *Bornemissza* h. olv. *Bornemisza*.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

Gyepü és gyepüelve.*

II.

A gyepükutatások megállapították, hogy az ország egész északi hegyvidéke félkörben nyugatról keletre, maga Erdély, Krassó-Szörény, a Dráva-Száva köze és nyugaton Zala, Vas, Sopron megyék hegyvidéke mind gyepüelvék voltak. Ezeknek idővel nagy szerepük nyílt az ország történetében. Meg nem szállott területek lévén, határozatlan, pontosan ki nem jelölt határokkal, először is örökös határvillongásokra s háborúkra adtak okot a szomszéd népekkel. Így veszett el például az eredetileg Ausztriába Ennsig átterjedő gyepüelve is, a rajta támadt német telepek lassú előnyomulása s a régi határ fokozatos visszahúzódása következtében, a mihez aztán még a hadi felszerencse is járult, mígnem gyepüelvénk a Lajtáig húzódott vissza. A mi azonban itt, a német császároknak, az előrenyomuló német telepek mögött álló túlereje folytán sikerült, azzal más szomszéd népek többi gyepüelvénken hasztalanul próbálkoztak. Kudarcukat pedig nem csupán sikeresebb határvédelmünknek, hanem annak a tapasztalatnak tulajdonítjuk, melyre szomszédainknál hamarabb jöttünk rá, hogy t. i. az ilyen gyepüelvéket csakis betelepítésükkel tudjuk megtartani. Eleinte, roppant terjedelmű, pusztán álló gyepüelvénken csak határhozaink csirkáltak sebes lovaikon keresztül-kasul, de nem sokára másokat is odacsalogatott hol a szükség, hol meg a kapzsiság, előbb csak ideiglenes, utóbb állandó tartózkodásra. Telepeiket az ellenség részéről állandó veszély fenyegette ugyan, de másrészt itt sokkal szabadabban s nagyobb bőségben érezhették magukat, mint a gyepük mögött, telepeik szaporodásával pedig a megtámadtatástól való félelem is mindinkább csökkent. Árpádházi királyaink maguk is csakhamar rájöttek a gyepüelvék

* Az I. közleményt lásd MNy. IX. 97.

óriási gazdasági jelentőségére s az első önkéntes telepek sikerein okulva, e lakatlan területeknek rendszeres, nagyarányú telepítéséhez fogtak, melyek közül elég legyen a szepesi és erdélyi százszok megtelepítésére utalnunk. Ily módon a gyepüelvék századokon át a királyi vagyonnak s hatalomnak főforrásaivá lettek, különösen mióta a királyi vármegyék birtokállománya a sok eladományozás miatt megcsappant. Most aztán a gyepüelvék darabonkénti eladományozgatására került a sor. Ezek az adományok teremtték meg nálunk a birtok-arisztokráciát, mely annál mohóbban vetette rá magát a gyepüelvékre, mivel ezeknek roppant terjedelme nagy birtokok alakulására sokkal kedvezőbb volt, mint a gyepükön innen. Csakugyan azt látjuk, hogy a nagy, összefüggő magánuradalmak, melyekkel az Anjouk alatt találkozunk, túlnyomó részben a gyepüelvéken keletkeztek. Persze mindez csak igen lassan, szakadatlan erdőirtásokkal és telepítésekkel, később várak építésével, óriási gazdasági munka árán létesült. A jogalapul szolgáló árpádkori adomány idején rendszeren csak egy vagy két birtokról van szó, de azoknak helyén az Anjouk korban már 20—30 vagy még több faluból álló uradalmat találunk. Például a XIII. század elején egy Aba nembeli főúr Sárosban „*ultra indagines*“ Zemeldene nevű birtokot kapja adományba. Ennek helyén később nagy uradalom keletkezik, melynek területe a makoviczai járásnak felét teszi. Vagy például Nagy Lajos alatt a zemplénmegyei Jeszenő várának s nagy kiterjedésű uradalmának alapjául mindössze Kún Lászlónak 1283. évi adománylevelére hivatkoznak, melylyel az, (Szécsi) Petenye fiának, Péternek „*possessionem Gyepuel vocatum de Wekerapva*“ adományozta oda. Vagyis itt egy *Gyepüel*(e) nevű birtokról van szó, mely a *Veker kapuja* nevű gyepü-kapunál terült el, de olyan messzire, hogy rajta később egész váruradalom keletkezhett.* Az ilyesmit elősegítette az is, hogy az ilyen lakatlan gyepüelvéken a határok megállapítása, az őserdők, magas hegyek, sebes vizek s legfőképen pedig a lakott helyek és utak hiánya miatt, csakis nagy általánosságban történhetett. Ily viszonyok mellett aztán maga a birtoklás is bizonytalan volt s csak a birtok-arisztokrácia nagy hatalmával sikerülhetett. A határozatlanság hatása e területeken

* Zemeldenére WENZEL Árp. Új Okmt. VIII. 242. magyarázata: DR. KARÁCSONYI JÁNOSNÁL Magyar Nemzetségek I. 42. l. — Gúthi Országh Mihály nádor 1478. évi (Országos Levéltár Dl. 658. sz.) Jeszenőről s Hosszúmezőről szóló ítéletlevele.

még az egyházi közigazgatás terén is mutatkozott; példa rá az a hosszú pör, mely a XIII. század közepétől 1336-ig az esztergomi érsek és az egri püspök között a sárosmegyei gyepüelvén elterülő tarczafői főesperesség hovatartozása fölött folyt s végre is az egri püspök győzelmével végződött.*

De különösen ki kell emelnünk még azt is, hogy mihelyt az ilyen gyepüelvék benépesedtek, akkor a lakottá vált területek védelme végett a gyepüvonalat is küljebb, a benépesült terület elé állították fel. Így aztán új gyepük, új gyepüvonalak keletkeztek. Sokszor azonban a régi gyepüket is meghagyták, hogy háború esetén azok is mintegy második védelmi vonalul szolgáljanak. Éppen a fönti egyházi pörben is egy ilyen régi kaput (*antiqua porta*) emlegetnek, az új országos kapu tehát attól északabbra keresendő.

A gyepüelvék fogalma és neve legtovább *Abauj*, *Sáros*, *Zemplén* és *Ung* megyékben maradt fenn.** Eredetileg e vármegyéknek a gyepükön túl elterülő vidékeit (provincia), kerületeit (districtus) nevezték el gyepüelvének. Csakhogy azután e név, földrajzi elnevezésül, századok mulva is rajta maradt az illető vidékeken és kerületeken, mikor ott már a gyepüvédelem réges-régen megszűnt. Sőt ez elnevezés még az egyházi közigazgatásba is beléjutott,*** mert Miklós egri püspök 1359. és 1360. évi ok-

* DR. ORTVAY TIVADAR. Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Budapest, 1891. I. 150—154. l.

** 1321-ben „*possessio Kabalafalva in districtu Gepul in Comitatu de Abaujwar*“. Orsz. Levéltár Dl. 2062. — 1366-ból Bebek országbíró leveléből Miklós egri püspök 1359. és 1360. évi oklevelei a sárosmegyei *Gepul districtus*ról. Közölte velem DR. DÖRY FERENCZ barátom. — 1387. in comitatu de *Sarus in districtu de Giepel*. Zichy-Okmt. IV. 336. — Az 1511. évi Berzeviczy-adat a budai káptalan protocollumában (59. l.) a pozsonyi káptalan levéltárából. — 1337. 1413. A *Zemplén* megyében „in provinciam *Gepel*“ vezető útról és a „*districtus Gepel*“-ről. Oklevélszótár 316. l. — 1284. Az *ungmegyei* Felnémeti és „*Gepeuelv*“ birtokról uo., melyet a Hazai Okmt. VII. 186. a Tornaljay-család levéltárának eredetije után *Gepeuelv* alakban közöl.

*** A pécsi püspökségnek *marchiai* főesperessége azonban, melyet ORTVAY tévesen s önkényesen maróthinak nevez, nem a magyar gyepüelvének fordítását viseli nevében, mint KARÁCSONYI gondolja. E név ugyanis még a honfoglalás előttről való, mert e vidék 828—876 között a dunamelléki *örgrófság*hoz (*marchia*) tartozott s éppen úgy a frank uralom emléke, mint az ottani *Fruskagora* (= *Francochorion*) hegység neve is. V. ö. H. PIRCHEGGER „*Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit*“ czikkét a „*Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*“ XXXIII. 1912. évf. 272—319. l.

leveleiben a bártfai plébánost a „*districtus de Gepul*“ vagyis egy ilyen nevű alesperesség (vicearchidiaconatus) alesperesének nevezi, míg ezzel szemben a tarkói plébánost a tarczafeői (tarchfeu) districtus alesperesének, a sóvári plébánost pedig sárosi alesperesnek írja.

A gyepüelvéknek nemcsak fogalma, hanem neve is érdekes, Hunfalvy Pál szavai szerint „annyira eredeti ősmagyar kifejezés, hogy kitűnő gyöngynek tarthatni a földrajzi magyar elnevezések között“. E név ugyanis, mint látjuk, teljesen ugyanannak a képzésnek felel meg, melynek *Erdély* nevét köszönhetjük. A hogy ez, az *erdő elvéből* lett, ugyanazon nyelvi törvény szerint vált a *gyepü elve Gyepüelvé*, ez viszont *Gyepéllé* vagy inkább *Gyepélylyé*. Mert hogy ez utóbbi alakokat Erdély mintájára szintén hosszasan kell ejteni, annak kétségtelen bizonyítékával rendelkezünk. Midőn ugyanis 1511-ben a Berzeviczyek egy szintén Berzeviczyt a sárosmegyei Berzeviczy-javaknak, valamint Karácsonymezeje és Somos birtokoknak elidegenítésétől eltiltottak, ama Berzeviczy-birtokok vidékét közös néven *Gyöpél(y)ség*nek („a quavis alienatione totalis pertinencie Gyewpeelseg“) nevezik.

Ez az 1511. évi elnevezés az ősi magyar gyepü szónak utolsó emléke, már t. i. eredeti: mesterséges országos határ jelentésében. A gyakorlatban, ha többé nem is e néven, megmaradt továbbra is, ámbár mindegyre szűkebb területen. Egyáltalán gyepükre vonatkozó adataink ezentúl nagyon megritkultak. Maga az intézmény már régóta halott volt. Az árpádkori nagyszabású határvédelem csak addig tarthatta fenn magát, míg azt maga a király teljesíthette, vagyis a míg a határszéli erdők és folyók királyi kézen voltak s védelmükre kellő számú határőrrel rendelkezett. De a XIII. századtól kezdve nagyobb arányokban megindult birtok-adományozások, az erdőállományt is folyton fogyasztották, s ez által a határőrök lába alól is kihúzták a talajt. Sőt az Anjouk s különösen Zsigmond alatt még a határszéli királyi uradalmak s erdők is többnyire a főurak kezébe jutottak, kiknek a gyepük fönntartása nem állott érdekükben. Különben is már régóta, körülbelül a XIII. sz. végétől kezdve, a mikor a hegyi várak építése föllendült, az ilyen várakat a határvédelemre hathatósabbnak tartották a gyepüknél. Az erdőket ezentúl nem hadi, hanem inkább gazdasági célokra igyekeztek kihasználni. E célból a hegyi várakkal párhuzamban ezeknek könnyebb ellátása végett is, megindul az erdők irtása

és nyomukban erdei falvak, bányásztelepek, soltészságok, kenézségek, *Lehoták*, *Vágások*, *Hauok*, *Ohábák*, *Volyák*,* szóval a lakott helyek legkülönbözőbb formái keletkeznek az addigi gyepűs erdők helyén.

A hegyi várak elszaporodása s a határszéleknek magánkézre jutása következtében, a határőrség szerepe is nemcsak lejjebb szállott, hanem nagy részük foglalkozásuktól is megfosztott. Ehhez járult az a nagy társadalmi átalakulás is, mely a XIII. század második felétől kezdve egyfelől a nemesi s földesúri, másfelől a paraszt-osztály kifejlődésére vezetett, s irgalom nélkül a parasztok közé sodorta mindazokat, kiknek nemessége bármiképen, bármily tisztes foglalkozás czimén, föltételeessé vált. Ez a veszedelem fenyegette a határőröket is s ezért többnyire odahagyva hivatásukat, vagy ha különben is a nélkül maradtak, birtokaikkal együtt a nemesek közé igyekeztek elvegyülni. Az elnyomatásnak csak ott tudtak legjobban ellentállani, a hol egész falvakat alkotva éltek és örködtek, de közben mindent elkövettek arra nézve is, hogy régi kiváltságaik királyi megerősítésben részesüljenek. Így erősítette meg 1327-ben I. Károly király a *vasmegyei* Németújvár és Borostyán várak között lakó királyi határőröket kiváltságaikban, sőt őket határozottan az országos nemesek rangjára emelte. Külön *örnagyságot* szervezett belőlük s az *örnagyká* kinevezett Felső-Öri Miklós ispánnak meghagyta, hogy a szerteszóródott nemes öröket szedje ismét össze s régi lakóhelyeikre telepítse vissza. Ennek köszönhető a *vasmegyei Őrség* összes falvainak, mint nemes közbirtokosságoknak, ősi szervezetükben és szabadságukban való megmaradása, egészen a legújabb korig. I. Károly király még a *mosonmegyei Káta* (ma Gáta) őreit is megerősítette a régibb királyoktól nyert szabadalmakban, azzal a kikötéssel, hogy továbbra is serényen örködjenek (*servicia et officia spiculacionis exercere*) és mindenkor jó és gyors lovakkal (*equis bonis velocibus*) s tisztes fegyverekkel legyenek ellátva. De már a *vasvármegyei Őrség* őrei közül azok, kik délen a *Zala* folyó forrásvidékén, a mai *vasmegyei Szalafő* körül örködtek s ezért *Zalafő-öröknek* (*Zalafeweur*) vagy *zalaöröknek* (*zalaeur*) neveztettek, szegények, ugyan csak roszzsul jártak. Zsigmond király ugyanis még 1392 előtt a

* MELICH J.: Három helynévről. Századok, 1907. évf. 321—331. l. Erdészeti Oklevéltáram I. köt. előszavának XI. lapján.

németújvári uradalommal együtt őket is Sárαι (de Saro) László főispánnak, a lévai Csehek ősenek, adományozta oda. A zala-örök határőri szabadságukra (forentque liberi et tantummodo ad spiculatoris officium deputati) hivatkozva, tiltakoztak ez ellen s a beiktatásnál is óvást emeltek, ámde mikor pörük 1392-ben az országnagyok elé került, ezek, a legridegebb földesúri jogot alkalmazva, őket igazságtalanul a király parasztjaival egyformának (hereditarii subditi fierent et conditionaliter obligati) ítélték és örökös hallgatásra kötelezték.* Zsigmond király óta egyébiránt az összes határszéli királyi várak s uradalmak, s ezzel együtt természetesen az ott élő határörök is, magán kézre kerültek. Maga az *Őrség* is már 1427 óta magánbirtokká lön s mindvégig az maradt. Ámde lakói továbbra sem szüntek meg őrködni őrnagyaik alatt, csakhogy persze magánuradalom részére.

Az ő érdemüknek kell főleg betudnunk, ha a másutt immár feledésbe merült** ősi magyar gyepűvédelem a Dunán és a Dráván túl még oly sokáig fönn tudott maradni. Új életre itt, a török hódítás keltette, melylyel szemben a végvárakon kívül a gyepük is nélkülözhetetleneknek bizonyultak. Már 1537 jan. 25-én Nádasdy Tamás javaslatára a király Győr, Sopron és Vas vármegyéknek megparancsolta, hogy a Rába folyó két partját fatorlaszokkal zárják el. 1543 júl. 7-én német parancsban a (stájer) Rába-menti összes lakosokat is fölhívta, hogy e folyónak „mit pawmen, Straussach und anndern“ elrekesztésére (Verschlahen und Sperrung) siessenek; okt. 13-án pedig Sopron megyének meghagyta,

* Az *Őrségre* lásd DR. CSÁNKI D. i. m. II. 781—782. lap. Más XV. századi adatok az OklSz. ör czímszavának végén és az *őrnagy* szó alatt. Két 1548 és 1600 körüli adatot folyóiratunk is közölt 1910. évf. 181., 232. lapján. Az *Őrség* kiváltságainak további megerősítése II. Rudolftól 1582 február 18-án és II. Mátyástól 1611 február 16-án az Orsz. Levéltár Királyi Könyveinek VI. kötetében a 266. s köv. lapon. A kátai örök kiváltságlevele 1383. évi átiratban a M. Nemz. Múzeum törzsgyűjteményében a Vég helyi iratok közt. A zala-főörök említése Nagy Lajos 1364. évi oklevelében, uo. a zala-örökről szóló 1392. évi oklevél szintén, uo. a gróf Forgách-levéltárban, közzé téve FEJERNÉL: Cod. dipl. t. X. vol. II. 44—45. lap. Vö. DR. CSÁNKI D. i. m. II. 816—817. l. *Cseh* és a 809. l. *Zalafő* a.

** A középkor másik feléből mindössze még csak Erdély déli határszéléről van adatunk. 1478-ban (M. Nemz. Múzeumi levéltár) Geréb erdélyi vajda a szebenszéki Feketevíz (Szecsel) és Váralja lakosainak meghagyja, hogy a szék többi lakóival együtt, fejenként haladéktalanul az utak elrekesztésére (ad insectionem viarum) s őrzésére (ut adventui inimicorum eadem viae minus pateant) siessenek.

hogy a két Rábának mindkét partját (roboribus et palis) rekeszszék el, a szükségtelen hidakat s az összes gázlókat rontsák el. Ily célból 1544 nov. 8-án a király s Nádasdy Tamás főkapitány rendeletére a Rába két partja, Kapu várától Szent-Gotthárdig, lépésekre fölmérített s az ott talált hidak, gázlók, erdők s a néhol még meglévő fatorlaszok (strues lignorum) felsoroltattak. Az 1546. évben júl. 6-án a kir. helytartó Nádasdy Tamást és Sopron megyét arra szőlította föl, hogy a törökök betörését a Rába vize egy részének a Marczal folyóba vezetése által akadályozzák meg. Szeptember 27-én pedig a kir. helytartó és gr. Salm Miklós főkapitány Nádasdynak meghagyta, hogy a Rábát, Vas, Sopron és Moson megyékben mindenütt s különösen a gázlóhelyeken (arboribus, palisque infixis et sepibus) zárassa el.* Egyáltalán az egész török korszakban Sopron és Vas vármegyék különösen a Rába folyó partjának megerősítésére, elrekesztésére s őrzésére fordították minden figyelmüket. Így például az 1599. évben Sopron megye azt határozta, hogy a Rába partja levágott fákkal (arboribus succisis praecludatur) zárassék el. E célból az összes jobbágyok részére fejenkénti fölkelést rendelt el, melynek $\frac{2}{3}$ -a nagy fejszéssel s kapákkal, $\frac{1}{3}$ -ada pedig ásókkal jelenjék meg és minden négy porta egy szekeret vaslánczával együtt állítson ki. Vas vármegye 1596, 1607 és 1643-ban határozta el a Rába átkelőinek ledöntött fákkal való elrekesztését közmunka által, sőt ezenkívül a parton még külön őrhelyeket is építtetett s azokban a megye gyalogőrei őrködtek.** Zala vármegye már 1551-ben egy hatalmas gyepűhatár készítését tervezte a Balaton végétől a Dráváig, az e vonal mentén lévő erdők fáinak levágatása (*de reseccatione vero gyolthe*) által. E vállalkozás arányairól eléggé tájékoztat az a jelentés a nádorhoz, mely erre Zala megyét elégtelennek tartotta és legalább két vármegye közmunkáját hitte szükségesnek. Semmi kétség, hogy e gyepű-vonal létrejött s fönn is tartatott. Életkérdés volt ez nem csupán Zala megyére, hanem a szomszéd Stájerországra nézve is, annyira, hogy e gyepűkre maguk a stájer rendek is szívesen áldoztak. Így 1578-ban a kanizsai

* Orsz. levéltár. Tört. Eml. Belügy az idézett dátumok alatt, kivéve az 1543 júl. 7. rendeletet, mely uo. a Külföld, és az 1544 nov. 8. fölmérést, mely uo. a Pénzügy sorozatban keresendő.

** KOLOZSVÁRI és ÓVÁRI: Corpus Statutorum V. köt. I. fele 29., 51., 79., 93., 132. l.

erdők elrekesztésére (*zu verhackung der Kanisischen Päss Wald*) egy kapitány vezetése alatt ezer favágót küldtek a maguk költségén. A zalamegyei gyepű-vonalnak kétségkívül a Dráván túl is megvolt a folytatása, mert midőn 1687-ben Szlavóniát a törököktől visszafoglalták, ennek, a *neoaquistica commissio* 1696. évi jelentése szerint, Horvátország felőli (a mai Belovár vármegyén végigvonuló) határát, a hegyeken kívül, a kivágott erdőknek iszonyatos pusztasága (*verhaute Waldungen vastissimae solitudinis*) alkotta.*

(Folytatjuk.)

TAGÁNYI KÁROLY.

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés).**

Mielőtt a jelentő mód jelen alakjainak tárgyalását befejezném, szólnom kell még a többes második személyű *mondjátok*, *veritek* alakról, valamint arról, vajjon a nyelvemlékekben vannak-e *j*-nélküli tárgyas jelentő mód jelenidejű alakok.

A tárgyas alakoknak BUDENZ-féle magyarázata szerint érthetetlen a *mondjátok*beli hosszúság (l. Ugalaktan 348. l. jegyzet); ez elmélet szerint az alaknak **mondjátoknak* kellene hangzania. E nehézségen SZINNYEI azzal segített, hogy az *-a*-megnyúlását a fölszólító mód hatásából magyarázta (l. részletesen Hunfalvy-album 40). Ez okhoz SIMONYI még más okot is hozzá-tett, mondván, hogy ez az *-a*-megnyúlhatott „azért is, mert a második személy a fölszólító módban gyakoribb, mint a jelentőben. Az imperativussal együtt hathatott még rá a föltételes *váránatok* [mondánatok] s a mult *várátok* [mondátok] hasonló hangzása“ (TMNy. 615). Hogy egyes alakok egymásra ilyen hatással lehetnek, arra SIMONYI a népnyelvből idéz ilyeneket: *mondtád*, *megírtád*, *láttád* stb. (= mondtad, megírtad, láttad), a melyekről kétségtelen, hogy a *mondtál*, *megírtál*, *láttál* stb. hatása alatt nyúltak meg.

Én főntebb azt bizonyítottam, hogy a *mondjátok*beli *j* tulaj-

* A zalamegyei és szlavóniai adatokat a török-magyar viszonyok legkitűnőbb ismerőjének s páratlan szorgalmú kutatójának, DR. TAKÁTS SÁNDOR barátomnak köszönhetem. Az első Terjék Tamás 1551 május 25. jelentése a nádorhoz, az Orsz. Levéltár Nádasdy-ltr.-ból. Az 1578. évi stájer adat a gráci tartományi levéltárból. Kriegswesen fasc. 567. A szlavóniai *neoaquistica commissio* 1696. évi jelentése a bécsi közös pénzügyi levéltár 14728. csomójában.

** L. MNy. IX. 1, 58, 105.

donkép a fölszólítóból való, de épp olyan joggal mondhatnám, hogy az egész *-játok*beli *-já* tulajdonkép fölszólító. Minthogy szerintem a fölszólító *-játok* $\sim$ *-jétek* (vö. *mondjátok*, *kérjétek*) és a jelentő mód tárgyias *veriték*, *mondátok*-beli hosszú *-á*-, *-é*-is analogikus alakulás (másképp NyK. XXXV:442) a *mondátok* $\sim$ *kérétek*, *mondanátok* $\sim$ *kérnétek* hatása alatt, a hol viszont a hosszúság etymologikus, én inkább azt kérdezem, van-e a magyarban a *mondjátok* mellett más többes második személyű alak is. S erre, azt hiszem, meg lehet adnunk a feleletet.

Vannak nyelvjárások, a hol a tárgyias jelentő mód jelen idő többes második személye így hangzik: *verítek* (= *veritek*), *adítok* (= *adjátok*). E hosszú *-í*-s alakok az *adi* — *adik*, *veri* — *verik* hatása alatt megrövidültek, sőt az is lehetséges, hogy előbb **verétek*, **adétok* voltak, s csak a harmadik személy *i*-je hatása alatt lettek *verítek* $\sim$ *veritek*, *adítok* $\sim$ *adítok* alakúakká. Ez *-é* $\sim$ *-í* : *-i*-khez a mélyhangú alak *á* ($\leftarrow$ *-â* $\sim$ *-ó*, erről a III. részben). Már most az a nevezetes, hogy vannak nyelvjárások (vö. MNyelvészet V. 351, BALASSA, Szlav. nyelvj. 16), a hol ilyen tárgyias jelentő mód jelenidejű alakok vannak: *eszítek* (és *egyétek*), *iszá(â)tok* (és *igyátok*), azaz itt az *i* is, meg az *á* is hosszú. Ebből már most azt következtetjük, hogy a mai *mondjátok*, *veritek* előtt a jelentő mód jelen idő többes második személye így is hangzott: **mondétok* $\sim$ *mondítok* : *mondítok*, $\succ$ *mondátok*, **veréték* $\sim$ *veríték* : *veríték*.

Milyen alak már most ez a jelentő mód jelenidejű tárgyias *mondátok*, *verítek* $\succ$ *veritek*? Az én nézetem szerint itt ezek a magyarázatok lehetségesek:

a) A finn-ugor nyelvekben „ugyanegy nyelv praesens-alakjai között kétféle tőképzéssel alakultak és minden látható tőképzés nélkül valók vegyest fordulnak elő, még pedig nem más-más, hanem ugyanazon igék ragozásában“ (l. bővebben SZINNYEI, NyK. XXXIII. 249). A **verétek* $\sim$ *verítek* : *veritek*, **mondétok* $\sim$ *mondítok* : *mondítok*, $\succ$ *mondátok* alakjára elbeszélő mult, funkciójára jelentő mód jelen idő,* finn-ugor szempontból azonban alakilag is lehet jelen idő.

* Megfordítottjára: jelentő mód jelen idő elbeszélő mult funkciójában idéz példákat a TihC.-ből Kausch, TihC. 51. lap és ehhez TihC. 144 *megh tartoztat'a*, 166 attal *Iarya*; esetleg JordC. 728 *zyveere zallya*, 906 le *zall'a* (ez utóbbi kettőben másképp is magyarázhatók ez *ll'*-ek). E jelenség tartozhatik a mondattan körébe is.

b) Második magyarázat ez: Volt idő, mikor a tárgyas jelen harmadik személye *monda* — *mondák*, *verē* — *verék* volt. Ez alakilag teljesen egybeesett ugyanekkor az alanyi praeteritum harmadik személyével, a hol ez volt: *monda* — *mondák*, *verē* — *verék* (mai *mondának*, *verének* újabb, vö. TelekiC. 283 hamar gyermekeketh *ragadak* es el fwthanak, (esetleg tárgyas); DöbrC. 454 es *vigadak* es *igerenek*). Ekkor a tárgyas második személyt (lehetett *mundutuk* > *mondtok*, *verütük > *verték*) a praeteritum alanyi második személy: *mondátok* — *verétek* kiszorította s később a *verétek-ből lett a *veri* — *verik* hatása alatt *verítek* > *verítek*. Hogy az egyes-többes 3. személy a többes 2. személyre ilyen hatással lehet, arra idézem SYLVESTER JÁNOS Újtestamentumát. SYLVESTER a praeteritumot és a föltételest így ragozza: *jelentim*, -*ik*, -*id*, -*il*, -*ę*, -*e*, -*ök*, -*ink*, -*itek*, -*itek*, -*ęk*, -*inek* | *jelentenim*, -*ik*, -*id*, -*il*, -*ę* -*e*, -*ök*, -*ink*, -*itek*, -*itek*, -*ęk*, -*inek*. A tárgyas *jelentę*, *jelentęk*, *jelenteneę*, *jelentenęk* hatása alatt már most ilyen tárgyas többes 2. személyű alakok is vannak az Újtestamentumban: Újtest. I. 165 *kirętek* Pilatust, 162 *nizętek* útet, 168 lelkit *kisirtenętek*, II. 27 *eluegijtenętek*, 42 *megesmęrętek* stb., de u. o. 184 el *üzitek* útet II. 42 *kisırnitek* stb. Az *ę* az *i* helyén csakis a 3. személy hatásából magyarázható. (L. a III. részt is.) Hogy ilyen összeesésnek kellett lenni, s hogy ez is hozzájárult a mai tárgyas jelenidejű: *mondja* stb. alakok kifejlődéséhez, annak bizonyítéka, hogy a codexekben ilyen elbeszélő alakok is vannak: a) TihC. 145 hatra *vonja*, uo. 153 megh *gőze* — meg *gőzye*, uo. 157 megh *allazia* = humiliauit (tárgyas alakok); b) TihC. 52 iazlot *zörzie* (alanyi al.); lásd Kausch, TihC. 51 és fentebb a jegyzetet.

e) Egy harmadik magyarázat az, a melyet fentebb Simonyira való hivatkozással érintettem. A magyar igeragozásból bőségesen lehet példákat idézni, hogy benne sok analógiás alakulás, s analógiák analógiáinak a hatása van. Íme egy néhány a sok közül:

1. SZINNYEI szerint (vö. NyK. XXXIII. 251, 259) a *lön*, *vön*, *hín*-féle praeteritumok *n*-je a praesensből vonódott el, ugyanigy a mai *-nek* ~ *nak* ezekben: *kérének* ~ *váranak*, *kérnének* ~ *várnának*, *kérjenek* ~ *várjanak*, régi nyelvi *kértének* ~ *vártanak* szerinte a praesens *kérnek* ~ *várnak* analógiájára alakultak (vö. TelC. 283 *ragadak*?, DöbrC. 454 es *vigadak* = Luk. XXII. 5 *gavisi sunt*, MünchC. *örölnec*).

2. A népnyelvi *írtád*, *mondtád* stb. (l. fentebb) SIMONYI szerint az *írtál*, *mondtál* stb. hatása alatt keletkezett. Ismeretes

dolog már most, hogy több nyelvjárásban az alanyi ragozású jelentő mód mult idő egyes második személy (*írtál, kértél*) és az ikes igék, valamint más igék alanyi ragozású felszólító egyes második személye (*vétkezzél, adakozzál, írjál, kérjél* stb.) az *-l* előtt rövid hangzóval van meg, tehát: *írtal, kértel, vétkezzel, írjal, kérjel* stb. (I. TMNy. 596). Ez a rövidhangzó sok codexben is kétségtelen bizonyossággal kimutatható. A legvalószínűbb magyarázat már most, hogy mért nyúlt meg itt az *-al, -el, az*, a melyet erről SETÁLA nyújtott. SETÁLA szerint ugyanis a nyúlás a praeteritum: *írál, kérél* és a conditionális: *írnál, kérnél* hatása alatt történt, itt pedig a hosszúság eredeti, etymologikus. A mit e magyarázat ellen SZINNYEI felhoz (I. NyK. XXIII. 462, 463), az szerintem a magyarázatot nem dönti meg. Sz. szerint ugyanis a *kértel, vétkezel, egyel* stb.-ben *-l* előtt az *-e* nyílt hang, míg *kérél, kérnél*-beli *-é* zárt. Ez igaz, így van ez már a Bécsi és a MünchC.-ben is. De ne feledjük el, hogy a tövégi vocalisok ragozás folytán szóvégi zárt helyzetbe kerülven, vocalisukat kétszeresen is megváltoztathatták. Így pl. a mai *uram* egykor *urum* (vö. Cinnamos, Corpus script. byz. Bonn, 1836, Lib. V. 1: 203. 1.: $\tau\acute{\eta}\nu$ Ὀρρόβη . . . τὸχην), később *urom* (vö. HB. *uromc, uromchuz*), ma *uram* (vö. ilyen népnyelvi adatokat *házánk, áldánk* = *áldunk* stb.). A felső nyelvallással ejtett tövégi vocalisoknak ilyenmő *szabályos* változását igen sok esetben tudjuk kimutatni (vö. MELICH Calepinus szótára VII.); így ki tudjuk mutatni a felszólítóban is (vö. az ilyen régi adatokkal: HB. *uimaggonoc*, JordC. 440 *ymatkozyom*, ÉrsC. 370 *ymadkozzom*; Piry hártya 2, faan kell meg *hal'an*(?) és ilyen népnyelvi adatokkal: *alugyan, hazuggyan* stb. Nyr. XXV. 349. Alsófehér vm., *adjan* Nyr. XLII. 108, 109 Fogaras m. stb.). A mai nyílt vocalis a fenti alakokban nem eredeti. Viszont ne feledjük, hogy ma van olyan nyelvjárás is, a hol ezt mondják: *szenvedti, keresti* (= *szenvedtél, kerestél*, Őrség, MNyelvészet V. 116.), *nízzil* (= nézz Nyr. XXII. 410 Lozsád). Mindezek alapján elfogadhatjuk azt, hogy *maga a nyúlás* a fenti alakokban a praeteritum és a conditionalis egyes 2. személye hatása alatt történt.

3. Felső-Őrvidék nyelvében a jelentő mód alanyi ragozású jelen idő többes 1. személyének *-nunk, -nünk* a ragja, vö. *ész-nünk, isznunk* (= *eszünk, iszunk*) stb. L. Nyr. XXXII. 85. Bizonyos, hogy ez csak a főnévi igenévből terjedhetett át a jelenbe. S mintha ilyen alak a régi nyelvben is volna, vö. DöbrC. 459

Luk. XXII. 71. Mit *kivannok* meg es tanosagot = MünchC. Mi tanosagot *keuanonc* meges (a főnévi igenévnek igei állítványi szerepére példák a NádC.-ben). Van nyelvjárás, a hol ilyen ragozás van: *alhatnám, alhatnád, alhatnék*, (vö. MNy. V. 209.), a hol tehát a tárgyas *-d* kiszorítja az *-l*-et. Ugyan így közönséges, hogy az *-l* ma már sok nyelvjárásban s bizonyos végű igékben az irodalmi nyelvben is kiszorítja az alanyi ragozású *-sz-et* (vö. *adol, nézel, győzől* stb.). Azt, hogy az ikés igék alanyi ragozású felszólító *-ja(á)l* ~ *-je(é)l-je*, valamint *-jék-je* mennyire átterjedt az iktelen igékre is (vö. *írjal, írjál, adjék* stb.), csak megemlítem.

4. Az iktelen igék alanyi ragozású egyes 1. személyének mindenütt *-k* a ragja (vö. *verek, verék, verjek, vernék*) a jelentő mód mult idejét kivéve. A mult időben ugyanis az alanyi alak olyan, mint a tárgyas alak, tehát *vertem* ~ *vertem*. Hogy az alanyi ragozású alak valaha így volt: én *vertek* (többes 3. személy ugyanekkor ők *vertenek*), azt a fenti *verek, verék, verjek, vernék* alakokból következik. Egy *én vertek*-féle alak a DöbrC.-ben elő is kerül, a hely ez:

Luk. XXII. 53. Cum quotidie vobiscum fu erim in templo = DöbrC. 458. holot naponked veletok *voltak* templomban: es keze teket ki nem noitottatok en ram (vö. MünchC. *voltam*, JordC. *voltam*). Ámde nagy kérdés, hogy nem sajtó- vagy tollhiba-e az (én) *voltak* alak. Akár sajtóhiba, akár pedig tollhiba, bizonyos, hogy valaha az alanyi mult első személy is *-k* raggal bírt.

Míg a mult idő egyes 1. személyében az *-m* — úgy látszik — az egész magyar nyelvterületen kiszorította a *-k* személyragot, addig az alábbi esetek csak részleges térfoglalásról tesznek tanúságot. A Csemez-tör.-ben, Jord és az ÉrdyC.-ben ugyanis ilyen alakokat találunk:

Csemez-tör. 48a: En *vagyon* the elsew ffyad | JordC. 53: En *vagyon* te vrád, u. o. 103: en *vagyon* | ÉrdyC 157: En *vagyon*, u. o. 324: en ees . . . *vagyon*, u. o. 374, 376, 529: en *vagyon*; JordC. 114: Ty kőztetek yarok es ty ystentek *leezen*, ty es en nepem leztek; ÉrdyC. 220: az oztorwra vonyatlak es megh *kenoztatlan*, u. o. 224: twdom hogy . . . teghed meg nem *gezhetlen*, u. o. 411: yeyetek en hozyaam . . . es en meg *kynnytlen* tytőket.*

* A *-lak, -lek* más alakváltozatára vö. KesztC. 69 (Zsolt. 30:18): *hyctalok*. A *-lak(e)*-ről a régi nézet (hibás) NyK. III. 6., az újabbat I. NyK. XXXIII. 257.

Az én nézetem szerint e példákban az *-n* eredetibb *m*-ből fejlődött. Ime az idevágó adatok közül még egy-néhány:

Calepinus: *obsaturo* — *vnnon* (értsd: *unom*), *praetermitto* — *Ki hagion*, *praetero* — *El hagion*, *ogganio* — Azon bakot *niuzon* mind vntalon azon *bezellen*;

DöbrC. 275 (Máté II. 15): Egiptombol *hivan* en fiamot (vö. MünchC. Egiptombol *hiuttam*), u. o. 463 (Luk. XXIII. 46): Afa te kezedbe *ayanlon* en lelkemet (vö. MünchC. *aianlom*); PozsC. 18: hogh nee bochas engemeth hoda bee *mennen*. Amen . . ; FestC. 400: *zanon* ily hozyv tewelgeesimet; Csemez-tör. 33: ýme ebben es megh *halgattan* az te keerelemeesedet ; TihC. 208 *mon-dan* ; SzékelyudvC. 351 el *tauztatnon* ; KazC. 20 en *uizón* stb.

Hogy ezek az *-n*-ek *-m*-ből valók, arra felhozom a következő birtokragos alakokat:

LobkC. 9: en edes *istenen* ez . . . | JordC. 64: en *elmeenbe* nem ffer | DöbrC. 475: en zepem, en *galamban*. es iöi el . . , uo. 32 (XVI. Zsolt. 1): ógekezel en *kónörgesenhez*, uo. 208: (XXVIII. Zsolt. 2): *Iffiosagontol* fogva | SzékelyudvC. 317 en *feyledelmen*, uo. 340 *zomzedonath* | TihC. 229—230 en *banaton* megh | KazC. 154 en *bennen*: az | NádorC. 420 ki neved: *neven*: Monda stb.

Azt hiszem, ezek alapján kétségtelen. hogy a *vagyon*, *lészen*, *kénoztatlan*, stb. (= vagyok, lészék, kénoztatlak stb.) eredetibb **vagyom*, **lészém*, **kénoztatlam* stb. helyett való s hogy itt az *-m*-ből lett az *-n*,** s hogy az *-m* személyrag ezekben azon az

* Ezek nem sajtóhibák, mint a kiadásban állítottam, l. ott a bevezetést.

** A magyarban más helyzetben levő *m*-ből is vált *n* és megfordítva *n*-ből *m*, l. NyK. XXXIII. 245, 248, Nyr. XL. 241, MNy. VIII. 145. Ígysok mássalhangzó előtti mai *n* régiebb *m*-ből való, pl. NyK. XXV. 51: *ymteth* = intett, Gömc. 54: *el hymte* = elhinté, Csemez-tör. 101: *el hymtem*, DebrC. 620: *el romthyatok* stb., ilyen szerintem *engem* is, vö. DöbrC. 69: *Emgem* haborytok = KeszthC. 348 (CXVIII. Zsolt. 150): *engem* haborgatok; DöbrC. 474 (Salamon éneke I. 14): *Em* baratom te zep vaǵ Ime te zep te zemeid galamb zemek. Minthogy a latinban ez van: „Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum“, *Em* lehet esetleg *im* régiebb (= *ime*) alakja. Lehet az *Em* = én is *b*(aratom)-hoz való assimilációval. Az én eredetére vö. a III. főrészt és SZINNYEI, NyK. XXXIII. 256: **é-mén*-ből, NyH.⁴ 105: **é-mén*-ből. Az *e*-re vö. még KeszthC. 430: *angemeth*. Végül *m*-ből lett *n* van az *-n*-k ragban is, vö. HB. *uromc*, *uromchuz*, *isemucut*, *uimaggomuc*, *uognuc*, *vognuc*, ÉrsC. 145: *my elmeemknek*, KeszthC. 449; *my wedkezesymknek* stb.

úton volt, hogy a *-k*-t kiszorítsa. A mai *írtam*-beli *-m* tehát az alanyi ragozásban a tárgyas (vagy az ikes) igeragozás analógiájával szorította ki a régiebb *-k*-t (én voltak, én írtak stb.).

Az igeragozás köréből vett bizonyítékkal — azt hiszem — valószínűvé tettem, hogy a mai *veritek*-et megelőző *veritek*, a mely **veretek*-ből való s mai *i* > *i*-je a *veri*, *verik* hatásából magyarázható, hosszú vocalisát az elbeszélő mult és a feltételes többes második személye hatása alatt is felvehette. Így nyúlt meg szerintem a tárgyas ragozású többes második személy a multban (*vertétek*) és a felszólítóban (*verjétek*). A népnyelvi *iszátok* (eredetibb **iszétok*) illeszkedés útján keletkezett. Hogy egyébiránt a *-tők* ~ *-tok* rag előtt az alanyi ragozásban is zártabb tövég van, azt csak megemlítem (vö. *teuelgőtők* TelC. 109, *vároto*k NyFüz. X. 31. stb.).

A jelentő mód tárgyas jelen ideje alakjairól tehát kiderült, hogy a mennyiben *j* van bennük (*mondja*, *mondjuk*, *verjük*, *mondjátok*, *mondják*, *verjék* stb.), ez a *j* a felszólítóból való, a hol a *j* módjel.

Még csak arra kell felelnünk, vannak-e a codexekben is ilyen *j* nélküli alakok. A *j*-vel hangzók tudvalevően már a legrégebbi emlékekben is előfordulnak (vö. HB. *zocoztia vola*, *mulchotia*, *temetive*, *latiatuc*, *Latiatuc*, KT. *esmeriuc*, *tudhotiuc*, *Tudjuc*, *latiuc*, *musia* stb.). Ilyen régi nyelvi *j* nélküli alakokról a jelen idő egyes 3. és többes 1. személye tárgyalásánál már szoltam; ilyen régi adatok lehetnének a következők:

Sylvester Újtest. I. 71 (Márk XIII. 4): *es minemû ielbõl esmerhettûk* meg, mikorõn ezek be fognak tell'esedni = Erasmus szövege: *quod signum est, quando haec omnia sint consummanda* (értsd: *esmérhetjük* meg);

BécsiC. Dán. II. 4: *Mongad* meg az almat te zolgaídnak es õ magarazat't'at *megielentûk* (l. DÖBRENTAI kiadását is);

TihC. 70: aztes *latok* (= látjuk), u. o. 80: zileinknek megh nem *fizethetők* (= fizethetjük) mit uelõnk tõttenek, u. o. 195: *hihetők* (= hihetjük), u. o. 300: eztes *keuanok* õtõle (= kívánjuk), uo. 18 *tezők*, uo. 197 *hizők* . . . megh *erthetők* stb., l. KAUSCH, a TihC. ny. 8, 51. lap;

TelC. 45: a testnec feltamadasat *hyzvc*, uo. 49 kic bizonsagba *hyac* õtet (ilyen alakok a Münch. és a BécsiC.-ben is, vö. Amos IX. 6, Máté XXVII. 47 *hya* = vocat, Amos V. 16, Márk X. 49 *hyac*, de ezek is, meg a TelC.-beli alakok is így is olvashatók: *híja*, *híják*).

DöbrC. 307 (Luk. XI. 28) bodogok kik istennek igeiet *halgattak*: es őrizik űtet = MünchC. *halgat't'ac*, Vulgata: audiunt | KazC. 130 *dicérók* űteth (= dicsérjük) | a TihC.-ben mondja = *monda* 1, 13, 14, 15, 17, 18, 32, 45, 61, 64 stb., és írja = *ira* 2, 3, 6, 13, 14, 41, 62 stb.

Bizonyos, hogy a fenti példákat, különösen a *t*-végű igékből vetteket másképp is lehet értelmezni. Így például a DöbrC. *halgattak* alakja íráshiba is lehet *halgat't'ac* helyett (vö. a codexben 323. lap *atta* = atya), sok ilyen adat van a TelC.-ben is. Bizonyos azonban az is, hogy egyikük-másikuk eredetibb *j*-nélküli, tárgy-as idejű alak is lehet, pl. a *hyz'vc*, *dicérók*, *ira*, s így a többi bizonyítékkal együtt ezeknek is van szavuk.

Eddig azt láttuk, hogy a tárgy-as jelentő mód jelen idejében eredetileg nincs sehol *j* elem. Ezt mondjuk az *irtam*, *irtad*, *vertem*, *verted*-féle multról, a hol sem ma, sem a multban semmiféle alakban sincs az igető és a személyrag közt semmiféle *j* hang, illetőleg elem. Ugyanezt kell mondanunk a tárgy-as ragozású felszólítóról is. Az *írjam*, *írjad*, *verjem*, *verjed* stb. szerintem így tagozódik: *ír-ja-m*, *ver-je-m*, *ír-ja-d*, *ver-je-d*, *ír-j-a*, *ver-j-e*, *ír-j-uk*, *ver-j-ük*, *ír-já-tok*, *ver-jé-tek*, *ír-j-ák*, *ver-j-ék*. Az egyes első és második személyben a *-ja*, *-je* módjel + tövéghangzó, ez van a többes második személyben is, a mely analogiásan megnyúlt. Az egyes harmadik személy *j-e*-jében az *-ē* személyrag (ebből *-a*), a mely egykor diphthongus, illetőleg hosszú *-ē* (ebből *-ā*) volt, a *j* pedig módjel. (A ragozás *e* módjáról lásd a III. részt.) A többes harmadik személy a régi hosszú *-ē* személyrag + többes *-k* (ebből *-ák*), a *j* módjel. A többes első személyben *-uk* ~ *-ük* személyrag, a *j* módjel, míg a módjel tövégi, *j* utáni vocalisa nyomtalanul eltűnt.

E szerint tehát a felszólítóban sincs az igemódtő és a cselekvő személyt jelölő rag közt olyan elem, a mely harmadik személyű tárgy-ra mutató elem volna, illetőleg hogy *j* volna.

Hátra van még a tárgy-as feltételes és a tárgy-as jelentő mód elbeszélő mult alakjainak megbeszélése. Lássuk először az elbeszélő multat.

Az elbeszélő multban (*verém*, *veréd*, *veré*, *verők*, *verétek*, *verék*, *írá*m, *ír*ád, *ír*á, *ír*ók, *ír*átok, *ír*ák) a nyelvtörténeti kor folyamán a többes első személyben, nagy ritkán, ilyen alakokat is találunk: *megh fokdossaiok* (értsd: megfogdosók s olv. megfogdossáiok), *megh adayok* (értsd: megadó k s olv. megadá jok),

tudhatájok (értsd: *tudhatók*), *küldéjek* (értsd: *küldők* s olv. *küldéjek* $\sim$ *küldéjek*), *osztóyok* (értsd: *osztók* s olv. *osztójok*), *bocsátójok*, *hirdetőjek* (értsd: *bocsátók*, *hirdetők*) l. TMNy. 613, SZINNYEI NyH.⁴ 119. Ez alakokban szerintem a *j* nem a harmadik személyre mutató tárgy jele, hanem lehet hiatustöltő hang (l. lejjebb is). A régi nyelvben ugyanis ez alakok mellett ilyenek is vannak: *fogadook* (értsd: *mi fogadók* TMNy. 613), LányiC. 245 Mynt Eleb meg *mondook*, KeszthC. 367 Ime *hallook* wketh efrathba ees meg *leleek* wteth, JordC. 263 megh verők ewketh, es el veevők az ew lakozo feldeketh, es *adook*, uo. 214 zozattyat *hallook* . . . es megh *byzonoytook* . . . my *hallook*, ÉrdyC. 9, 535 meg *hallook*, uo. 57 *hallook*, NádorC. 129 *meghallooc*, uo. 425 azt *alitooc* stb.

Nagyon jól tudom, hogy a codexekben előfordul az *ó oo*-val is jelölve (vö. pl. DöbrC. 277 *oktatook* es őrizők alatt *vaon*, HorvC. 43 meg *valtoot* és NyK. XXXI. 224, és uo. 89. lap), azonban az is kétségtelen, hogy a fenti *hallook-leleek*-féle praeteriumokat így is lehet olvasni: *halló-ok*, *lelé-ék*, a hol a *halló-*, *lelé-* az időtő, *-ok* $\sim$ *-ék* pedig a személyrag. E *halló-ok*, *lelé-ékből* lett egyrészt hiatustöltővel (l. máskép is lejjebb) *halló-j-ok* (eredetibb **hallá-j-ok* $\leftarrow$ **hallé-j-okból*), *lelé-j-ék*, másrészt összevonódással *hallók* $\sim$ *lelék* $\succ$ *lelők*. Ez összevonódásra csak azt jegyzem meg, hogy a magyarban két szótag úgy is összevonódhatik, hogy az egyik nyomtalanul eltűnik, vö. például *midén* $\sim$ *midőn*, ebből *mi idén* (sokszor a DöbrC.-ben *mi idén* és *miden* alakban) | *nehézs*, vö. JordC. 56 *nezkős*, uo. 431 *nezkőseknek* | *nyájas* NySz. *nyasskodny*, *nyassag* stb. Ez történhetett a *halló-ok*, *lelé-ék* $\succ$ *hallók*, **lelék* $\succ$ *lelők* esetében is. A mikor már most a szóvégi zárt szótagban és egyéb helyzetben levő *-ó* $\sim$ *-ő-k* *-ú* $\sim$ *-ü-kké* lettek (vö. *fordól* $\succ$ *fordúl*, *keröl* $\succ$ *kerül* stb.), akkor lett nyelvjárásonként *hallúk* $\sim$ **lelúk* is. Ez az alak aztán a *hallottuk*, *leltük*, *halljuk*, *leljük* analógiájára meg is rövidülhetett, s innen a régi nyelvi *halluc*, *monduk* (TMNy. 613), a melyek tehát rövidek is lehetnek.

Kétségtelen dolog, hogy a nyelvtörténeti korban az egyes harmadik személyben ilyen alakok is voltak: *hallá-a*, *lelé-é*. Ebből kifejlődhetett: *hallá-j-a*, *lelé-j-é*. Ilyen *-j*-vel hangzó alakokat azonban egyelőre a nyelvmélekekből nem tudok kimutatni. Hogy ilyenek voltak, arra biztosan mutat a *küldé* ezen régi alakváltozata: *kuldei* (olv. *küldéj*, máskép TMNy. 610), s a melynek magyarázatát lásd a föltételes egyes harmadik személye tárgya-

lásánál. Ha azonban *hallá-j-a*, *lelé-j-ë* adatom nincs is, e helyett vannak a régi nyelvben *hallá-a*, *lelé-ë* alakok. Ilyeneknek tekinthetjük az Érdy- és a JordC. következő alakjait: *elvetee*, *kezdee*, *noytaa* (l. NyK. XV. 64, 67) stb., a melyeket így is olvashatni: *elveté-ë*, *kezdé-ë*, *nyojtá-a* (= nyujtá) stb. A Jord. és az Érdy-C. ez -ee jelzéséről ma az a nézet, hogy ez az -ee csupán a zárt-ság jele (l. SUHAJDA, NyK. XXXI. 67—72, másképp MÉSZÖLY G., NyK. XL. 325), a szó vége egyébként egy szótag. Hogy azonban ezeket így is: *elveté-ë*, *nyojtá-a* lehet olvasni, azt nem csupán az etymologia támogatja, hanem támogatják a HB. ilyen alakjai is: *terumteve*, *tilutoa*, *mundoa*, *hadlaua*, *feledeve*, *veteve*, a melyeket én így olvasok: *terümté-vë*, *tilutó-g*, *mundó-g*, *hád-lä-vq*, *feledé-vë*, *veté-vë*. A HB. ez alakjairól bővebben lásd a III. részt.

Még csak azt említem meg, hogy a praeteritum egyes harmadik személye egykor így volt: **hallé-é* > **hallá-é* > **hallá-á*, *lelé-é*, később, a mikor a rövid tövégi magánhangzók a szó végéről eltűntek, a hosszúak pedig megrövidültek, így: **hallé-ë* > **hallá-ë* > **hallá-a*, *lelé-ë*. Ez alakoknak megfelelően, a többes harmadik személy egykor így volt: **hallé-ék* > **hallá-ék* > **hallá-ák*, **lelé-ék*, később pedig újabb alakulással így: **hallé-ék* > **hallá-ék* > **hallá-ok* ~ *hallá-ak*, *lelé-ék* > *lelé-ë(i)k*. A mai *hallák*, *lelék* keletkezhetett mind a régibb **hallá-ák*, **lelé-ékből*, mind pedig az újabb **hallá-o(a)k*, **lelé-ë(e)kből*. A testesebb alakokra a nyelvtörténetből nincs példám.

A praeteritumban tehát sehol sincs az időtő és a személyrag közt harmadik személyű tárgyra mutató *j* elem.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXIX.

Tudvalevő dolog, hogy Kazinczy nemcsak a nyelvszépítő neologismust tűzte maga elé életcélul, hanem nemzetének *ízlésre* nevelését is. Új szólások és szók teremtése mellett az aesthetikának, a műízlésnek és műérzésnek kifejlesztésére is törekedett. Az elsők egyike volt azok között, a kik a nagy mesterek festményeinek megértésére és a német klasszikusok remekein a költészet szépségeinek élvezetére oktatták a háborúk, fölkelések örökös zajában vagy irodalmunk oroszlánrészt tevő egyházi művek egyhangúságában e tekintetben kissé fejletlen, el-kifáradt olvasó és író közönségünket.

Különösen a művészetek utóbbi ágának kisebb fajaiban az ódával, dallal, epistolával iparkodott új, magasabb irányt kijelölni. Már fog-sága előtti időben kezdte ugyanis irodalmunkat elárasztani a sok alkalmi „versezet“, tele lapos magasztalásokkal, hol születésnap, hol házassági ajándék gyanánt, hol halotti búcsúzóul megszólalva. Esetlen allegóriáiknál, alacsony, vagy a latin klasszikusokból össze-tákolt — legtöbbször pontos soralatti jegyzetekkel kísért — hasonla-taiknál csupán örökös *moralizálásuk*, valláserkölcösűs célzatuk volt kirívóbb. Nyelvük *népi*, sokszor paraszti; alakjukra nézve a Murányi Venus írójának követői négyesrímű alexandrinusaikkal, vagy a római költőknek sorközépi rímekkel megrontott distichonai. E kevés költői-séggel megírt vagy fordított versek nagyrészt papnövendékek, refor-mátus papok vagy tanárok tollából valók; termőtalajuk főleg a Tiszán-túl, itt is inkább Debreczen és környéke. Legfőbb mesterük Póts András, az asszonyi hűtlenségnek, a családi élet „hosszas torturá“-jának tehetségtelen debreczeni éneklője (Házi Kereszt) és Gyöngyösi János, a tordai leoninus volt. Legtöbbet nyom köztük a költői névre méltán érdemes Mátyási József, Csokonai kedvelt poétája, kit — mint nemrég kitűnt — Arany is olvasgatott, s a kinek költeményeit, nem tartalmatlan nyelvtudományi munkáival együtt, éppen Kazinczyék egyoldalú kritikája, mely a népiesben még a szépet, költőt sem akarta észrevenni, felejtette el érdemetlenül.

Kazinczy hazaszabadulásának idejében, sőt sokkal azután is, javában virágzott még ez az alkalmi poézis. A grammatikájával tekintélyre emelkedett Debreczenben közérthetősége, köznapi kifeje-zései, egyszerűsége, szóval népiessége folytán, ezt tekintették tanító célzatával az igaz magyar költészetnek, Gyöngyösi István, kinél „nagyobb poétát magyar anya még nem szült“, hagyományainak foly-tatásaként. A debreczeniek ítélete szerint az említett verselők és az inkább sokat, mint élvezhetőt író Horváth Ádám, végül a „cadentiás“ verseknek ismert védője, az előbb pápai, majd sárospataki tanár, Látzai József voltak e kor legjobb poétái Csokonai mellett, a kiben szintén csak azt értékelték főleg, a mit a „gubás auditorium“ is élvezhetett. A német költőket nem szeretik, döcögő hexameterüket gúnyolják, nem akarják megérteni, „hogya a' német nyelvben kevés a' spondeus láb, 's a' schmachtetest trochéus“ (Hazai Tud. 1807, 44). Klopstock fennűs szárnyaló beszédét nem értik, Bürgerről azt tart-ják, „hogya nem érdemes rá, hogy Poétai nevet viseljen 's olly ver-seket, mint Bürger legjobb versei, akármelly Bursch tud önteni“ (Lev. 4:63). Az élet gyönyörűségeit, a bort s szerelmet éneklő Anakreon dalaiból puritán fölfogással erkölcsrontónak hirdetik s nem látnak benne semmi szépet, mely akár formailag, akár tartalmi tekintetben gazdagíthatná a „Magyar Músát“. A modernebb fran-ziás-németes iránynyal szemben a régies-népies irány védői a köl-

tészetben is, épp úgy, mint a nyelvfejlesztés körül. A mint nyelvünket is tökéletesség szempontjából a többi európai nyelvek mellé, sőt fölé emelték, hasonlóképen egy sorba állították ezekéivel költészetünket is, melynek még kinövéseit is szépségeknak hirdették.

Szembeszükő az az ellentét, a mely a szabadkőmíves eszméket hirdető, fölvilágosodott és Anakreont fordítgató, a német klaszszikusokért, főleg Klopstockért rajongó Kazinczy fölfogása és az erős kalvinista érzésű debreczeniek imént vázolt nézetei között van. Ez az ellentét, mely a nyelv és költészet fejlesztésének eszközeire nézve folyton erősödött, szinte ellenszenvvé érlelődött Kazinczyban azon személyes érintkezések folytán, melyek a debreczeni vásárok — lévén ez abban az időben a legalkalmasabb időleges könyvpiaç is — vagy egyéb alkalmakkor adódtak elő. Ilyenkor hallotta, miként vélekednek fordításairól, törekvéseiről a „Pipa-Czéh“ tagjai, Császár József, Benedek János és mások. E könnyen *általánosításra hajló ellenszenvet* még jobban fokozta Csokonai sírkövének fölirata körül megindult ismert per is, mely első nyilvános támadása Kazinczynak a debreczeniség ellen. A Debreczeni — vagy Árkádiai — perben, mely főleg e három kérdés körül forgott: volt-e „affectalt misanthropia“ és „cynismus“ Csokonai költészetében, „sicariusi döfés“-e a Kazinczy által ajánlott sírfelirat: [Árkádiában. Eltem Én. Is.] Árkádia szava Debreczenre nézve, mert az Barthelemy lexicona szerint „derék marhalegelő volt, kivált szamarakra“, s végül, a mi bennünket legjobban érdekel, szebb-e a Kazinczy említette *lepe* szó a pillangó vagy pille szónál; ebben a perben* nyilatkozik meg, mondom, a debreczeniek csekély művészi képzettsége, az a bizonyos, mindent, a mi debreczeni, idegentől féltő némi elfogultság, de másrészt az a tiszteletes hang, a melylyel Kazinczyval és Kazinczyról szólnak, mely néha szinte indokolatlanná teszi a másik fél erős kifakadásait. Már itt kitünik, a mi később Szentgyörgyi leveleiből is látszik, hogy a széphalmi mester gyors és hibás általánosítással maga *nagyítja* a debreczeniek orthologismusát, s a kérlelhetetlenség, hajthatatlanság vádja őt sem éri jogtalanul. Hisz ellenszenve, elfogultsága arra és azokra is kiterjed, a mi és a kik csak Debreczenből származtak; a főiskola egykori növendékeire is, mert mind-

* Magyar Kurir 1805, 1:235: Ér-Semlyénben, Debreczen mellett; Hazai Tudósítások 1806, 1:119: Csokonai Sírköve; ui. 252: Magyarázó Jegyzések a' Csokonai Sírköve eránt tett jelentésre; ui. 292: Kis Imre közli Kazinczyhoz intézett levelét, melyből a per támadt; ui. 311: Debreczen védelme, Fazekas Mihálytól; ui. 1807, 29—31: Nagy-Bajom. Horváth Ádám verse, vonatkozással a sírköve; ui. 44—46: Felelet a' feleletre, Kazinczytól; ui. 49: Vivitur ingenio cetera mortis erunt felírású vezércikk és ui. 52—54: Végső szavam a' debreczeni perben, Kazinczytól. Vö. még Lev. 4:627.

egyikben egy orthologus korifeust lát, azt hívén, hogy mindegyikből Debreczen, az általa orthológiájában túlbecsült Debreczen beszél. Ez a téves általánosítás, önkényes nagyítás adja aztán magyarázatát a *debreczeniség* illetén megfejtésének is:

„En részemről azt tartom Debreczeniségnak, midőn valaki mindent a' maga szemével lát, a' maga fülével hall, mint a' sárgaság eszméletlen kórja, 's vitatja, hogy a' dolog nem Erscheinung, hanem Ding an sich Selbst 's nem csendesen vitatja, mint a' subjective igazat látó, hanem kárhoztatva azt, a' ki másképp ítél 's magának tetszésében vad röhögésekre fakadva azok ellen, a' kiknek az másképpen látszik, holott az azoknak studiuma nem az övé“ (Lev. 4 : 424). Ezen ítéletnek itt-ott bizony két éle is van.

Hogy Kazinczy Sárospatakról sem volt sokkal külön véleménynyel, hogy ezt is csak „kisdud érzésekből gyúrt városká“-nak tartotta, több leveléből szintén szembetűnő. Itt hallgattatták ugyanis el véglegesen Bartzafalvit, a kit Kazinczy a debreczeniekkel folytatott küzdelmében mindig jobban-jobban védelmébe fogad, itt tanárokodott sokáig Látzai József, a ki azonban nemcsak a „cadentiás versek“ és Póts, Gyöngyösi János, továbbá Mátyási dicsőítése miatt kerül Kazinczyék előtt a vad orthologusok hírébe. Látzai József orthológiája ugyanis még pápai tanárkodási idejére, jóval a Debr. Gramm. előtti időre nyúlik vissza. Talán első volt, a Magyar Musa említett kifakadásai után, a ki az idegenszerű fordításokat és Bartzafalvi-Dugonics „szófaragásait“ nyíltan megtámadta. Már itt, Luntz György János Tanító Könyvének fordításában, 1793-ban megnyilatkozik idegenkedése „minden új könyvek' ellen“, mely miatt „átkozott puristáink“ sorába kerül.

„A' Fordításban — mondja a Kedves Olvasónak a XV. lapon* — nem igyekeztem tsupán betűt betűvel, szót szóval, hanem az előadott dolgot érthető és közönséges szokásban lévő Magyarsággal ki-tenni. Az új Szófabrikákból került szokat, a' hol régieket és érthetőbbeket találtam, el-távoztattam. A' hol épen felakadtam, az eddig közönséges szokásban nem találtató szokat Magyar eredetű szókkal próbáltam ki-tenni; de ezt-is úgy, hogy magam fejtől, több tudós Hazafiak helyben hagyása vagy igazítása nélkül edgyet-is meg-nem tartottam. Így szorúltam-meg nevezetesen a' Számvetésben. És ámbár a' kritizálgatásnak mestere nem igen vagyok, de még sem álhatom-meg, hogy itt e' részben sok Tudós Hazafiaknak vígyázatlansá-

* A könyv teljes czime: Oskolai Tanító Könyv, írta német nyelven Luntz György János, a' kempteni oskolák' igazgatója, most pedig szabadon fordítva, és némelly szükséges változtatásokkal 's bővítéssel alkalmaztatva, a' magyar ifjúság' hasznára ki-adta Látzai Jó'sef Pápai Reform. Professor. Győr, 1793.

gok ellen (vagy minek-is nevezzem), ne panaszojlok; a' kik, ámbár a' számvetésről feles számmal írtak kivált mostani századunkban, és a' számvetéshez tartozó nevezeteket kevesebb fáradsággal fel-találhatták volna Anyai nyelvünkben, avagy tsak némelly szokásban lévő derivatumokról felmenve az eredeti szókra, vagy meg-fordítva; még-is inkább vagy a' Deák nevezeteket megtartották . . . vagy holmi bajos és még eddig-is közönséges kedvet nem találtt szó-faragásokra vetemedtek. Én tsak a' *Proportio* nevérol veszek példát. Ezen *Derivatumokat*: proportionatus, improportionatus, az Országban, vagy átaljában mindenütt, vagy bizonyos helyeken közönségesen így tesszik-ki: *Esetes, Mérsékes, Öszveillő, Öszveillendő, Idamos*, és: *Eset-len, Mérséketlen, Öszveilletlen, Édomtalan*. Hát ugyan miért nem lehetne ezeknek eredeti szavaikkal-is élni? a' minéműek lennének: *Eset, Mérsék, Idam, Öszveillet*, vagy *Ösz'illet*. Miért nem jelenthetné ezek közül akármellyik azt az igaz Magyar szájában, a' mit jelent a' *Proportio* a' Deákos Magyaréban? 's a' t. Én meg-vagyok felőle győződve, hogy ezen és ilyen igaz Magyar eredetű szókat száz kézzel örömeztébb bé-vették volna született Nyelvünk' gyarapodását óhajtó Tudóssaink és Tanítványaink, mint holmi sehonnai eredetű koholmányokat, a' mellyekkel leg-tsipősebb Satyrákat húzhatunk magunkra. De hogy-is várhatnánk szerentsésebb ki-menetetit dolgunknak, mikor resteljük fel-keresni Nyelvünk' szavainak elég bőv Tárházát, még-is annak szűk voltán panaszlunk! Szómvészeknek adjuk-ki magunkat, 's azonban semmire sem születünk kevesebbé, mint a' jó és érthető szófaragásra! hanem arra kényszerítjük a' szegény jó Magyart, hogy új Magyarságot tanuljon! vagy igazábban szólva, a' sok új szóktól meg-tömörölvén, bosszonkodva vesse-el könyvünket s' fel-hagyjon minden új könyvek' olvasásával!!

Egész terjedelmében közöltük Látzainak érdekes bírálatát, kifakadásait, egyrészt mivel rejtettebb helyen lévén, kevésbé ismeretes, másrészt mivel erős bizonyítéka annak, hogy Kazinczy ellen-ségeit sokkal feketébbre festette, mint megérdemelték. Ime, egy hírhedt tétt orthologus, a ki a gyökérelvonást ajánlja „igaz Magyar“ szófaragásra! S hogy a nyelvújítási harc oly erős hullámo-kat vetett, annak nemcsak az orthologusok „intolerantiája“ az oka, hanem az is, hogy következetes viselkedésüket a fogsága után hirtelen, szinte átmenet nélkül, józan nyelvművelőből erőszakos újítóvá lett Kazinczy ellenkezést nem igen tűró, sokszor sértve érzett hiúságának nagyító üvegén át vizsgálgatta. Innen van, hogy e kor szereplőit sokáigszintén Kazinczyék szemüvegén át néző irodalomtörténetünk nyelvünknek több értékes munkásáról érdemetlen ítéletet mond. Következetességüket, a józan, lassúbb nyelvművelés útját jelölgető eljárásukat ők, a kevésbé fontolgató, gyors, tömeges újítás útján járók maradiságnak hirdették és láttatták a késő nemzedékkel is

sokáig . . . Arra az önmagától felöltő kérdésre, ismerték-e Látzai említett tankönyvét Debreczenben s volt-e tudása Kazinczynak is erről a némileg debreczeni ízű felfogásról, szinte igennel felelhetünk. Azon élénk összeköttetés folytán, melyben a pápai és debreczeni főiskolák állottak, egészen valószínű, hogy a grammatika írói tudtak a náluk az új szók iránt kissé engedékenyebb, viszont az idegen szók iránt szigorúbb véleményről. Kazinczynak pedig az a kutató hajlandósága, mely kortársainak, ellenfeleinek még magánéletére nézve is megbízható adatokat gyűjtött, szintén valószínűvé teszi, hogy nagy ellenfelének munkáit ismerte.

A Debreczeni Grammatika orthologismusa nyomán több gúnyos és komoly támadás is érte a szapora szóalkotást és idegenszerű fordításokat. Ezek közül legközvetlenebb kapcsolatban van a grammatikával a Magyar Merkurius nevű bécsi folyóiratnak egyik Toldalékján (41—46. l.) megjelent „A megigértt ujj magyarság szerént irott levél“. E levélalakú gúnyirat, melynek egyetlen fönmaradt példányát Kazinczynak Pandektái őrzik* a már említett s az új szókat bíráló V-ik Toldaléknak lépésről-lépésre való kiaknázásával, kibővítésével készült. Ezért főleg Bartzafalvi és Dugonics szavai benne kigúnyolva. Hogy milyen szoros az összefüggés a Debr. Gramm. és e levél között, eléggé be fogja bizonyítani néhány egybevetés:

Debr. Gr.: *Allamány* . . . Nem helyes szó . . . Illyenek vólnának: *vagyonmány*, *lészemény*, *ül-emény*, *örül-mény* (304. l.) és *Kéremény*. Nem helyes. Így ezek sem jók volnának: *tanúlmány*, *jövendőlmény*, *váromány*, *igérmény*. (313.)

Gúnyirat: Az eránt való *Kéreményemet*, hogy e' mi Városunkban ez idő szerént való *eseményekről*, és az én *tanulmányommal* is fojamattyáról tudósítsam: annál nagyobb *örölményemre* vagyon tellyesíteni, hogy így ezen tsekélly *irományommal* minapi *igérményem* szerént, *mutatmányt* adhassak stb. vagy

Debr. Gr.: *Szó-Tár*, valósággal illyen forma Öszvetétel, minéműek vólnának ezek: *Könyv-Patika*, *Bibliotheca* helyett, *Szó-Pincze* *Lexicon* helyett . . . *Nép-tok*, város helyett; *Ló-Láda* Istálló helyett . . . *Szó-asztal*, *szó-pohár*, *szó-udvar*, *szó-fegyver*. (324. l.)

Gúnyirat: Nem is nézett pedig ezen *Mondolatnak Irolója* a' Magyar *Szó-tárba*, sem *Szó-fabrikába*, sem *Szó-pinczébe*, sem *Szó-Tokba* . . . ő is írni fog *Szó-pohárt*, *Szó-fegyvert*, *Szó-udvart*, *Szó-Asztalt* . . . Sőt azon iparkodik, hogy még *Szó-konyhát* is írjon stb.

E gúnyirat szerzőjének Szily Kálmán Kazinczy feljegyzése nyomán Szaklányi Zsigmond nagyváradi predikátort tartotta. Széll

* Vö. Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből. Szily Kálmántól. Irod. Közl. XI. 182—8.

Farkas azonban kimutatta, hogy e levél a Debr. Gr. egyik munkatársának, talán épen a szóban forgó V-ik Toldalék szerzőjének, Hunyadi Ferencz püspöknek munkája, a ki „Nagyon nehezített . . . azokra a' Magyarokra, a' kik *új Magyar szokat* koholtak a' Magyar nyelv természete ellen, 's ugyan ezen okból irt is egy Levelet, mellyben az illy *új Magyarokat*, 's *új Magyar szokat* teszi nevet-ségessé“.* Tóth Ferencz Túl a' tiszai . . . Püspökök Élete cz. 1812-ben megjelent művében szól ugyanis e szerzőség felől, közölvén egy-szersmind e levél jó részét. A két szöveg, nem számítva a Tóth-féle közlemény tegező voltát, némi kihagyásait, toldásait, teljesen egyező, a mi azt bizonyítja, hogy e levélnek is több másolata for-gott az érdeklődők kezén. Nemrég kimutattam, hogy a Mondolatban Somogyi Gedeon sűrűen kiaknázta ezt a Tóth-közölte szöveget, sőt ennek nyomán már 1813-ban, tehát ugyanakkor, midőn Kazinczy Szaklányi szerzőségét Dayka Életében említi,** figyelmeztet Hunyadi Ferenczre is, egyik jegyzetében ezt mondván: „A' mint a' *fentérén-tett Magyarútván Hazafi Hunyadi* Kedves Barátjához irt Levele' utolján *Lásd Püsp. Él.* 234. l.“ (RM. K 11:50.) E gúnyirat tehát a debreczeni orthologia kohójából költ.

Sokban emlékeztet a Debr. Grammatika Bèvezetésére, főleg az idegenszerű fordításokat elítélő hangjára az „Erdélyben a Nemes Nyelv ki pallérozására útát készítő kitsin Társaság frigyeseinek“ nyilatkozata is „A' *Magyar Nyelv-mivelő Társaság* Munkáinak Első Darabjában“ (1796). Midőn ugyanis Aranka György a társaság cél-járól beszél, egész fölöslegesnek tartja a magyar nyelv tökéletesi-tését: „Nem az a' . . . célja a' Társaságnak, hogy *Magyar Nyel-vet* tsináljon, mivel vagyon; nem-is hogy azt jobbitsa; mivel *tökélletes*“ (7. l.). Ép úgy, mint a grammatika, e társaság is a köz-nép által is érthető magyarságot tartja tiszta magyarságnak s Ciceroval érvel mellette: „A' Cicero halhatatlan beszédei keresetlen mindennapi szókkal vagynak írva, mellyeken sem az óság penészsze, sem az újság ize nem érzik, czífraság és elmésségek tsillámló fényei nélkül; a' szolgáló leány-is meg-érthette“ (19. lap). Ade-lung leveleinek reminiscentiái ütik meg fülünket e sorok olva-sásánál. A társak tehát, az újításoknak „közönségesen tellyességgel“ nem barátai s azt vallják, hogy „a' Magyar Nyelv eddig, a' mig senki nem kívánta mivelni, ékesíteni, ragyogtatni, épségben meg-

* Vö. MNy. 4:133: Széll Farkas: A Magyar Merkurius gúnyirata a nyelvújítók ellen.

** Nyr. 41:320.

*** Illyen tréfát csinálta magának a . . . Nagy-Váradi Predikátor Szaklányi 'Sigmond, a' Magyar Merkúriusnak 1795-diki leveleiben tétetvén le egygy . . . levelet. XXIV.

maradott: most mióta mivelni kezdték, szemlátomást el-rontatott, és rontatik naponként vagy erőltetésből, vagy tzifrázásból, vagy tudatlanságból, vagy a' különösségeknek, és nem közönséges száj ízű szollás formáinak is ujj és többnyire hamis kohóban vert szóknak formálásával, a' tiszta szép nyelv mintegy megszeplősítetett". (17—18.) A nyelv szük voltát hangoztatóknak azt felelik, hogy a hiba nem a nyelvben, hanem bennük van, s ha szép az elme és gondolat, akkor, midőn kellemetességet, ékességet akarunk írásunknak adni: „nem szükülünk az e'féle idegen foncsikákra, vagy erőlködésekre, melyek annak bizonyos jelei, hogy a' szép elme fogyatkozását magunkban érezvén, azt e' féle szóbeli ujjításokkal akarjuk vagy fedezni, vagy pótolni. A' melly nem egyéb, hanem szegénység, még pedig nem az ártatlan Nyelvé, hanem miénk, önnön magunké" (109.). A fönlemlített Bevezetés mellett e nyilatkozatokban látta Kazinczy élete törekvésének legnagyobb ellenségeit.

A XVIII. századvégi orthológiának küzdelmébe végül a később hirhett neologussá lett Pethe Ferencz* is beleszól „Gazdaságot tzelőző Ujság“-jában (1796. jun. 28.), midőn Bartzafalvit így gúnyolja: „a' p-i Magyar Szó Hámorban véres verejtékkal munkálkodó magas tudományú Hivatalos Urak ajánlották az ottan koholt újmódi tsinos szónkat, de-bizony-nints nekünk ahoz tehetségünk, hogy olyan fellengős tzifra szónkat elménkkel megfoghassunk. Nem lehet (mondja) a' régi magyarságban megvénült Magyarak a' nyelvén könnyen fordítani; a' honnan tsak tsupán egy sorral feleltünk ezen Szó-Fábrica nagy Tálatentomú Igazgatóinak így: Nem lehet a' 'Sidót környűlmetélkedetlenségesítettethetnek.“

Kazinczy fogsága idejében, a mikor az imént ismertetett orthologus vádak s a nyelvfejlesztés lassúbb, magyarabb módjának megjelölései megjelentek, senki sem találkozott, ki a vádak élet megtompítsa, vagy az újításokat nyíltan védelmezze. Csak a németek példáján buzduló, nyelvszépítő Kazinczy számol le velük azoknak támadásaival együtt, a kikből, minthogy Debreczenben tanultak, később, a XIX. század elején „szintén Debreczen zengett“.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság SEMSEY ANDOR bőkezű adományából hasonlóan kiadta azt a két krakkói latin-német-lengyel-magyar nyelvű nyomtatványt, melyekben először jelenik meg összefüggő magyar nyomtatott szöveg. E két mű: 1. HEGENDORF Kristóf: Rudimenta grammatices Donati, 2. HEYDEN Sebald: Puerilium colloquiorum formulae. Mind a kettő a XVI. századi magyar nyom-

* Vö. Irod. Közl. 11:182.

tatványok történetében jó hangzású névvel bíró Vietor-sajtó alól került ki 1527-ben. A bennük levő magyar értelmezések kétségtelesen SYLVESTER Jánostól származnak (vö. Irodalomtörténet 1912. 294, 296.). A danzigi városi könyvtárnak egy gyűjtélkes kötetében fedezték föl e ránk, magyarokra nézve fontos két nyomtatványt. E fölfedezés történetét elmondja, s a két művet könyvészetileg leírja MELICH János a Magyar Könyvszemle 1912. évi második füzetében, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból pedig az Irodalomtörténet 1912. évi 6. füzetében behatóan méltatja őket. Ugyanótte közzé, s látta el bevezetéssel a kiadványt is.

Az említett értekezésekből kiemelem, hogy e két munka ERAZMUS paedagogiai elvei szerint készült iskolai könyv volt. Mint ilyenek rendkívül becses emlékei a magyar erasmista törekvéseknek s általában XVI. századi szellemi fejlődésünk történetének. A nyelvtan ebben a négynyelvű formájában első sorban a magyar ifjúságnak készült. Ennek bizonyítéka, hogy benne csak magyar Miatyánk és Üdvözlégy van, német vagy lengyel nincsen. A nyelvtan eddig teljesen ismeretlen volt a magyar irodalomban, a Gyermeki beszélgetések későbbi kiadásai ismereteseek voltak, az 1531.-i latin-magyar részét ki is adta Dézsi Lajos az Irodalomtört. Közl. 1897. évfolyamában (és külön: Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből). MELICH idézett értekezéseiben megemlíttette azt is, hogy adatokat szolgáltat ez a két mű SYLVESTER János irodalmi, helyesírási törekvéseinek megismeréséhez.

A Rudimenta grammatices Donati magyar értelmezésében SYLVESTER már a nyelvtani műszavakat is igyekszik magyarosítani. Itt találjuk először a nomen propriumot *Tulaydon new*-nek, a nomen appellativumot pedig *keucz new*-nek fordítva, a főnév és melléknév kifejezését is megkísérli: *Maganak allo new* — *Mafual allo new*. A Puerilium colloquiorum formulae magyar szövegében kora társalgási nyelvének és művelődési viszonyainak páratlan emléket hagyta ránk (vö. Dézsi id. m. bevezet.). SYLVESTERnek e munkája régi nyelvünk szókincsének ismeretéhez is több értékes adatot szolgáltat. Így pl. *gyúton* = mohón: Gywthon ne ygyaal, Gywthon fe egyeel HS. 41. A régi nyelvben csak a SzékelyudvC.-ben található: *gwtsag* (Nyr. 35 : 8) és a GyöngySzót.-ban: *Gyúth, gywtt*. A népnyelvben *gyút-belü* (MTsz.), sőt magában *gyút* is (Nyr. 36 : 140) = mohó. MELICH összevetése (GyöngySzót. jegyz.) és SZINNYEI magyarázata (Nyr. 35 : 482) szerint a *gyűl* ige származéka. *Befelezni* = perungere, beschmieren: Os non perungas — Zaadoth bee ne felezd HS. 43. Jelentésének magyarázatára felhozhatjuk a MTsz. *fölöz, felez* szavát, melynek 1. jelentése: szóráskor a szemmel lehullott szemetet, polyvát fölöző seprűvel lehárítja, lesöpörgeti. *Merende*: Merendam meam — Az en merendeemeth HS. 44. Eddig csak a népnyelvből (MTsz.) ismertük ezt a latin jövevényszót. *Lythek*: Bonus uefper — Yo efthwe lythek HS. 6 (2-szer). Szótáraink nem ismerik, sem a pontos jelentését, sem az etymológiáját nem tudjuk. SIMONYI (Nyr. 41 : 477) *esthwelethet* helyett álló sajtóhibának magyarázza. De nem valószínű, hogy itt sajtóhibával állnánk szemben, mert kétszer is következetesen így találjuk: *efthwe lythek*, az 1531. évi kiadásban pedig: *esthwe letek*. Hogy egy késői, a XVII. század második feléből való kiadásban *estvéletet* szót találunk e helyen, az éppen olyan helyettesítés lehet, mint a *Gywthon*-nak *mohón*-nal való fölváltása. *Etthe*: Da

atramentum — Etthe az thyntath HS.32, Da quoque papyrum — Etthe papyroffathys HS.32, Da mappas manuaris — Etthe az keezy kezkeneketh HS.37. SIMONYI helyes magyarázata szerint ez az *etthe* az *adj-té*, *add-té* összeolvadása (Nyr. 41 : 477). A *ne* (= nesze) *me* alakban fordul elő. Eddig ezt is csak a nép nyelvéből ismer-tük (MTsz.).

E nyomtatványok nyelve legfőbb sajátágaiban (i-zés, ige-ragozás stb.) megegyezik SYLVESTER Új Testamentuma nyelvével. Ez a megegyezés azonban nem zárja ki, hogy egyes eltérések ne lehessenek. Így pl. a *-vel* rag az UT.-ban mássalhangzó után csak hasonulás nélkül, itt pedig hasonulva is előfordul: *naŋual* UT. I. 10, *naggyal* HS.70, *nyelweddél* HS.21; továbbá ilyen különbség: *el orozzák* UT. I. 9a, *el wrozthal*, *el nem wroztham* (= uroz-) HS.66. Ezekhez hasonló különbségeket, eltéréseket azonban SYLVESTERNEK nemcsak két munkája között, hanem egy művében is találhatunk, még pedig nem is kis számmal. Pl. az *idő* Sylvesternél *üdő* és *idő* alakban járatos: *ewdeo*, *ewdeoth* HS.12, *erdeoeben* HS.59, *ewdeo-theucl* HS.61, de: *Ideye* HS.9, 36, *ydeyg* HS.12, *Ydeiyglenn* HS.11; továbbá ilyen váltakozások: *yueß* HS.28, *yewiy* HS.55, de: *yeowe* HS.47; *vegyem* HS.31, de: *fel wygy* HS.44; ugyanígy: *kű* UT. I. 116a, *kűre* UT. I. 115a, de: *kőue*, *kőuet* UT. I. 115a, *kőuön* UT. I. 116a; a *-ból*, *-ből* mindig így, de a *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről* mindig *-tül*, *-tül*, *-rül*, *-rül*: *kűfzüküából* UT. I. 76a, *templomból* UT. I. 80, *emberek-ből* UT. I. 14a, *tőüiffből* UT. I. 75a, de: *azoktül* UT. I. 15a, *vefze-delemtül* UT. I. 76, *kereszt färucl* UT. I. 76, *kirül*, UT. I. 127. Ezekben a váltakozásokban nyilvánvaló a szabályosság. De vannak olyan váltakozások is, a melyekben semmiféle következetességet sem vehetünk észre. Pl. ilyen a *-vel* ragnak hasonult és hasonulatlan alakban való előfordulása: *nyelweddél* HS.21, de: *kezedeucl* HS.42, *wyaydrul* HS.40; a *-t* tárgyrag előtt levő hang a mássalhangzón végződő mélyhangú szavaknál *a* is, *o* is lehet; *Karyaidath* HS.41, *Orraydoth* HS.43, *(Mof)dokath* HK.11, *poharokath* HS.37, *Abrozokoth* HS.44, *dolgokoth* HS.23; *azokat* UT. I. 8, 8a, 10, 11, *azokot* UT. I. 8a, 11, *reytekmarhakat* UT. I. 9a, *reytekmarhakat* uo.; ilyenek továbbá: *hol* HS.31 és *hücl* HS.34, 36, 59, 64; *megyek* HS.26, 35 és *mygyek* HS.71; *Eleozzer* HS.37 és *Eleozzeor* HS.40; *feleftheu-keremeth* HS.26 és *felefthekemeth* HS.29; *meur* HS.23 és *my* HS.48, HK.63; *helyeth* HS.55 és *helth* uo.; *keoz taniythwany* HS.64 és *keuiz neu* HK.3. Ezek a váltakozások azt bizonyítják, hogy a nyelv folytonos fejlődése következtében egy író nyelvében is egymás mellett élnek a régi és az új alakok; a nyelvjárások állandóan hatnak egymásra, s ez a hatás leginkább azok nyelvén látszik meg, kik más nyelvjárást beszélőkkel állandóan érintkeznek. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a XVI. században még nem volt egységesítő irodalmi nyelv, könnyű megértenünk az említett „szabálytalanságokat“.

SYLVESTER nyelve e két nyomtatványban és az UT.-ban egy és ugyanaz. Más azonban a helyesírás. Az 1527. évi nyomtatványok helyesírása a Huss előtti cseh helyesírás hatására mutató régi magyar helyesírás. Nevezetesebb sajátága ennek a helyesírásnak, hogy a hosszú hangzók közül az *á*, *é* (ill. *ê*) és *ó* hangokat a betű kettőzé-sével jelöli, bár nem következetesen. Az *á* hangot pl. *aa*-val jelöli a következőkben: *Vaaros* HK.3, *Haany* HS.7, 11, *ynkaabb* HS.9, *zamaar* HS.10, *chalaad* HS.29, *maas* HS.32, *zaadoth* HS.42,

maarcz HS. 42, thaal HS. 38, 41, hallaam HS. 13, yggaal HS. 41 stb., de a következő szintén hosszú á hangokat a-val írja: Mařwal HK. 3, kowach HK. 9, Thavozzal HS. 9, Myłłhan HS. 25 stb. A hosszú e jelölésének különös jelentősége van SYLVESTER nyelvében. Tudjuk, hogy TRÓCSÁNYI Zoltán kitünő értekezésének megállapítása szerint (A XVI. századbéli nyomtatványok e-jelölései, NyK. XXXVIII.) Sylvester UT.-ában kétféle hosszú e van (nyílt: *ē* és zárt: *ē*). Ha SYLVESTER e két munkáját ebből a szempontból vizsgáljuk, azt látjuk, hogy itt egyáltalán nem különböztet meg kétféle hosszú e-t, csak a hosszúságot jelöli (azt sem mindig), a minőséget nem. Pl.: 1. keeth HS. 64, megh keerd HS. 20, keerded HS. 59, keefed HS. 31, keeseketh HS. 37, Keuŕeepeth HS. 32, keezy HS. 37, zeeken HS. 38, heethen HS. 71, merendeemeth HS. 44, kyffel HS. 42, keonyeoŕeollŕeel HS. 41, egyeel HS. 41, 42, erŕteel HS. 43, keoltheel fel HS. 54, el feleŕtettheel HS. 58, de: kethŕygh HS. 14, lechkeeth HS. 19, neu HK. 3, Kerdedy HS. 28, keffel (= késsel) HS. 43, Ererŕpelyehnel HS. 10, egyel HS. 40, 43, ırerettheel HS. 25, El felethkeztely HS. 63, rutthel el HS. 67; 2. Meegh HS. 8, 10, 11, 72, eŕmeegh HS. 42, 44, felee HS. 35, ees HS. 47, HK. 63, eleebb HS. 53, 63, efeek HS. 46, mofodeek HS. 60, de: Megh HS. 68, Eŕmegh HS. 21, fele (= felé) HK. 54, (mof)doe HK. 10, kowache HK. 9, ıyrek HS. 29, (zeretŕet)nek, (taniŕt)-tatnek HK. 39, stb., stb. Az 1. alatt felsoroltak az UT.-ban *ē*-vel, a 2. alatt felsoroltak *ē*-vel vannak jelölve. A mint látható, itt a két csoport jelölése között nincs különbség. DÉVAINál mindezekben *ē* jelet találunk, s ez a jel „Dévai műveiben . . . az esetek legnagyobb részében a nyílt hosszú *ē* hang jele“ (MELICH, Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás, 24. l.). Az *ō* hosszúságának jelölése már azért is érdekes, mert az UT.-ban ez a hosszúság jelöletlen. Péld.: yool HS. 13, 35, 36, 49, zooth HS. 39, zoolny HS. 22, zooly HS. 24, zoolaz HS. 47, de: io HK. 3, Iozan HK. 3, bodogh HS. 6, 7, zomoth HS. 15, yol HS. 19, zolok HS. 39 stb. Ugyancsak a Huss előtti cseh helyesírás hatására vezethető vissza SYLVESTER helyesírásának az a sajátága is, hogy a cs hangot (*ch* mellett) *cz*-vel is jelöli (taniŕcz HS. 21, reŕycz HS. 40, maarcz HS. 42), továbbá, hogy a palatális mássalhangzókat *y* segítségével jelöli: *gy*, *ly*, *ny*, *thy*. Ezzel szemben az UT.-ban se a magánhangzók kettőzését, se az *y* említett használatát nem találjuk meg. Ott az *ā*: *ā*, a hosszú *e*: *ē* és *ē*, az *ō* hosszúsága, mint említettem, jelöletlen, a *cs* jele szintén *cz*, a palatális mássalhangzókat pedig a betű fölé, illetve mellé tett vonás jelzi: *ȓ*, *ȓ*, *ȓ*, *ȓ*. E sajátságok egy része Huss helyesírásában is megtalálható. (Vö. MELICH, id. m. 26—30. l.).

A szómutatóban *elvisz* alá került: *el rutthem* HS. 67, *el rutthel* HS. 67, *el rutteth* HS. 68 alakok *elvüttem* stb.-nek olvasandók és *elvēsz*-hez tartoznak.

SÁGI ISTVÁN.

Szörén-szálán elveszett.

Ezt a szólást igyekszik megmagyarázni KERTÉSZ MANÓ a Nyr. mult havi számában (113—114. lap). „Akkor élünk vele — úgy-mond —, ha valami hirtelen-váratlan, minden nyom nélkül eltűnik.“ Ezt mindenki tudja, a ki ismeri a szólást s maga is használja. De Kertész „a szó szerint való értelmét“ keresi s „eredetét“ próbálja

megvilágítani. Minthogy „szörén-szálán“ mellett — így okoskodik — ez a kifejezés is divik: „szörén-lábán“, mely amazzal egyet jelent, felteszi, hogy „szálán“ = „lábán“. Csakhogy a „szál“-nak „láb“ jelentését se a nyelvtörténet, se a népnyelv nem igazolja. Itt eszébe ötlük, hogy nem is „szálán“ volt eredetileg, hanem „szárán“, ennek pedig régi „lábszár“, „láb“ jelentése ismeretes, pl. „Vesd le sarudat és mezít szárral menj által a vizen“ (Heltai bibl.) = mezit-láb(bal). De hogy válhatott az *r* *l*-lé? Erre is meg tud felelni Kertész. Dissimilatióval. Mint a hogy pl. Barbarából lett Borbála. Ezzel azonban még éppen nincs megértetve maga a szólás; mert hogy *veszhet el* valami *szörén-lábán* v. *szörén-szárán*? E végre tudunkra adja Kertész, hogy régente a lovat *szöré-n* és *lábá-n* (v. *szára-n*) ismerték vagy találták meg (ma csak szöréről és lábáról). Nyilván ebből keletkezett ama szólás, mely, persze, így is „furcsa“, mert ellenkező jelentésű (megismer, megtalál — elvesz).

Hadd fűzők néhány megjegyzést e fejtegetéshez.

Nem valószínű, hogy élt volna valamikor a szólásnak ez a formája: „szörén-szárán“. Ha élt, alig képzelhető, hogy a régiségben vagy a népnyelvben valami nyoma ne maradt volna.

Nem valószínű, hogy „szörén-szálán“ dissimilatióval keletkezett volna a felvett „szörén-szárán“-ból. Azért pedig, mert emez (ha volt) *kettős alliterációjú* ikerszó: „szörén-szárán“, melyet éppen az alliteratio őrzött volna meg eredeti alakjában. „Csiri-csáré“-ból se lett, nem is lesz, se „csiri-csálé“, se „csili-csáré“, de e mellett: „csere-csala“, megvan ez is: „csele-csala“. Sokkal valószínűbb, hogy „szörén-szálán“-ból legyen „szörén-szárán“, mint megfordítva.

Nem valószínű, hogy a „szálán“ keletkezését elősegítette volna a „szár“ régi jelentésének elhomályosulása is. Mert hisz emez „láb-szár“, „láb“ jelentéssel ma is él és uralkodik a nép nyelvében, a mit, nem mondom, hogy nem tudott, de nem vett figyelembe Kertész. P. „Szárába szállt (lottyant) az esze.“ „Egész nap szárán csapkodja a legyet.“ „Szára veri a sarat.“ „Fél szárig belesüppedtem a hóba.“ „Szárközépig ér a kalánis.“ Aranyánál: „Szár-élire esattant“ (TSz. IV. É.). Tehát nincs ok rá, mért változott volna a „szár“ „szál“-lá, holott amaz se kevésbé értelmes emennél. Aztán minek a *szál*, mikor ott a *láb*?

Nem valószínű, hogy, bár a lovat régebben *szörén* és *lábán* (szárán) ismerték meg, ebből keletkezett volna a „szörén-lábán“ ikerszó. Ezt csak az tenné hihetségesse, ha ki lehetne mutatni, hogy pl. nagyon kelendő volt hajdan az ilyes: „Tudtam mindjárt, hogy az én lovam, megismertem szörén-lábán“. De így megvan, a mi lett, s nincs meg, a miből lett. Kertész csak ily példát tud idézni: „Megismerték az uram jobbágy ökreit a szörén mind“ (Lev. Tár).

Az én véleményem tehát ez. „Szörén-szárán“ sohse volt.

„Szörén-lában“ és „szörén-szálán“ pedig nem egymásból lettek, hanem függetlenül, külön jöttek létre. E mellett bizonyít, hogy a két szólás nem fõdi egymást teljesen. A mit Tompa mond Aranyhoz írt levelében (l. Kertész cikkét), hogy: „az úton *szörin lábán elfogy* egy jó kulacs bor“, én nem merném így mondani: „*szörin-szálán elfogy*“. Még kevésbé volna emez helyén Aranynak „Arkádia-féle“ címû versében:

„Szenvedélylyel kezdenék nagy
Gazdaságot tartani,
Szörin lábán . . . utoljára
Maradna is valami“.

Bizonyság még, hogy van oly vidék, mely egyiket sem ismeri (tán Erdély), de aligha van, a mely mindakettõvel egyaránt élne. Magam én is mindakettõt ismerem, de csak a „szörin-szálán“ fordul meg olykor-olykor a számon, mert csak az van meg nyelvérzékemben. Dunántúl jóformán csak ez jár, s csak ezen igék kapcsolatában: *elveszett, eltűnt, odavan*; de sohase hallottam ezzel társulva: *elfogy*. Nagyon fontos, mert világot vet a szólás eredetére, hogy többnyire ily alakban használják: „szöre-szálán“ (tulsóféléktől is hallottam így). Világos ebből, hogy *szörszál* a törzsök. De világot vet jelentésére is; mert mikor „szöreszálán“-t mondanak, ezt érzik s értik vele: „úgy elveszett, hogy egy szöre szála vagy egy szál szöre se maradt“ (szöröstül-böröstül; ég nyelte, föld nyelte: sehol sincs). Erősíti ezt ez a szintén hallható alak: „szála-szörén“, de legjobban ez: *szöre-szála veszett* = nyoma veszett. Ennélfogva nem is egész helyesen értelmezi e szólást a régi Tsz. így = hirtelen eltűnt és senki sem tudja, hová lett; CzF. se „szór“ czímszó alatt: „hirtelen eltűnt“, de helyesen „szörszál“ alatt: „semmi nyoma, se híre, se hamva“; Ball. is magyar-német szótárában „es ist *plötzlich* verschwunden“ helyett jobban értelmezett volna így: es ist *spurlös* v. Mert ez a lényegesebb a jelentésben.

Érdekes változatát közli e szólásnak a Nyelvőr (XXV. 143. l.) Ormányságból: „Müte aszt a lánt möglátta, züte regtün-fogtun, *szörtén-szálán* émönt a zesse“. Mi ez a „szörtén“? sajtóhiba? Annak venném, ha nem hallottam volna magam is, még pedig nemcsak amúgy, hanem így is: „szála *szörtén*“, sőt „szála *szörtig*“ (elfogyott).

Nem hagyhatom még említetlen, hogy Simonyi Hat. I. 176. l. ezt írja: „Szörin-szál“ elveszett — s rám utal. De én a Nyr. III. 87. l. így közlöm a szólást: „szörin-szán“. Ez sajtóhiba („szálán“ helyett), meg is rovom a MTsz.-t valahol, hogy *így* vette be. Felhoztam ezt minapában egy kaputos embernek, a ki sokat forgott s forog ma is a nép közt, s a ki nagy bámulatomra azt erősítette, hogy: „mondják bizony úgy is!“ Ezt az összerántódást (szálán =

szán) hangtanilag bajos igazolni; de lám, Baróti Kisd. Szót.-ában ezt olvasom: „szőrinn-szalán elveszett“. „Szalán“-ból már könnyen válhatott „szán“. De hátha ez is csak „nyomatásbéli fogyatkozás“? Ámbár nincs hátul a „megjobbítottak“ között.

Így végzi ezikkét Kertész: „Mennyire elhomályosodott ez a szólásunk, érdekesen mutatja egy Jókaiból való idézet: „Éppen a mint nekem ézélzott — köd előttem, köd utánam — egyszerre csak *szőrín-szálán elveszttem* előle“. E szerint Jókai már a 3. személyű birtokos ragot sem érezte ebben a szólásban.“ Vajjon, ha érzi, hogy fejezi ki magát? Talán így: „szörömön-szálamon“? a hogy sohase mondta senki? S vajjon azért mondom-e: „ne ordíts olyan *esz-veszetten!*“, mert már elhomályosodott ez a kifejezés?

LEHR ALBERT.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Neszelej. Lehetséges, hogy a *Ságoddal* határos *Neszelej* zala-megyei helység neve német eredetű. Régi formák: 1366, 1399, 1413, 1476: *Nezele*; 1483: *Nezelew* (Csánki). Az elsőt egyaránt olvashatjuk *Neszelenek* és *Neszélének*. Az *-ej* végzet újabb fejlődmény. A megyei jegyzőkönyvekben 1597-ben *Nefzelejt*, 1600-ban *Nezelejt* találtam. Az OklSz.-ban (1176. lap, *követpénz* a.) 1629-ből említett „*Neszeleiek* sarcza“ a Gazdtört. Szemléből való, melynek a közlései nem betű-hívek. A vidék népe ma *Neszelejt* mond.

Neszele olvasásban a név hangteste teljesen fedi a mai német *Nessel*, 'csalán, urtica' XII. századbéli bajor *nefcele* alakját (Weinhold, Bair. gr. 152. fejezetéből idézi Melich, SzlJöv. I, 2:31). Az *sc* hangértéke = magy. *sz*; az *sz* hang jeleként lép föl magas hang előtt XII. századi okleveleinkben is (Melich, SzlJöv. I, 2:29). A *Neszele*: *Neszelej* elnevezés tehát *Csalános* ~ *Csanános* helyneveinkkel volna egyértelmű. Arra, hogy növényt jelentő szó pusztá főnévi alakjában szolgál helynévül, példák: 1311: *Arkychalan*, OklSz.; *Eger*; *Szil*; 1317: In loco *Zylva* dicto, OklSz. Persze az sem lehetetlen, hogy a név a népnyelvből ismeretes *neszel* 'neszt csinál, lármáz' igének jelenidejű melléknévi igeneve: *neszelő* ~ R. *neszelé*: *neszele* a közönséges szóvégi *ő* (~ *é*): *e* váltakozással.

Sójtör. Deák Ferencz szülőfalujának és vele együtt még néhány helységünknek a neve etymologiailag a *sajtár* szóval tartozik össze. A *sajtár* eredetije a német *sechter* (ófn. *sehtare*, kfn. *sehter*), a mely az ófn.-ból mint *žehtar*, *žochtar* a szlávságba is átkerült (MELICH, MNy. II, 57). A 'fiscella, mulctra, orca, melkgeschirr' jelentésű esz-köznévnek a magyar népnyelvben egész csomó változata van. Valamennyit nem lehet egyetlen idegen formából származtatnunk. Régi német *sehtarra* vagy pedig ennek megfelelő szláv *žehtarra* és *žoch-*

tarra mennek vissza a *sahthar* (Beszt. szój.) > *sajtáron* kívül: a székelyföldi *séjtár* (Gvadányinál *sejtár*), az ebből fejlődött *sétár* és *sitár*, a több vidéken járatos *zsajtár*, *zsétár*, *zsítár*, *zsitár*, *zitár*, az északkeleti nyelvterületről való *zsojtár*, *zsotár*. Azonban a következő nyugatmagyarországi változatok: *sejter > *séter*, *zsejter*, az ebből fejlődött *zséter* (*zsétür*, *zsiéter*, *zsiétür*, *zsiéter*, *zsiéter*), *zsíter* a kfn. *seh*terből alakultak. A szókezdő *s* és *zs* a magyarban gyakran váltakozik egymással, s rendszeren az *s* az eredetibb, a mint pl. német kölcsönzéseknél: *sindely* ~ *zsindely* < n. *schindel*, *sinór* ~ *zsinór* < kfn. *snuor* mutatják. A kfn. *s* hangbenyomása közel állott az újfn. *sch*-hez (Bachmann, Mittelhochd. Lesebuch, XIV.), s így magyar fül könnyen *s*-nek hallhatta. Ezt az *s*-t később *zs*-nek ejtették; így módon lett *sack*ból előbb *sák*, majd *zsák*, *sackmann*ból *sákmány*, utóbb *zsákmány*. A *zt* : *ht* mássalhangzókapsolat *jt*-vé fejlődése közönséges a magyar hangtörténetben. Ezek szerint a kfn. *seh*terből származott alakok rendje a következő: *sejter > *sehter > *sejter > *séter* (1557: Feyny walo *setereketh*; 1597: Tejes *seter*): *síter*; másrésről újabb keletű fejlődés: *sejter < *zsejter* < *zséter*: *zsíter* (a két utóbbi előzője lehetett *séter* is).

A helynévre az első adat tudomásom szerint 1214-ből való: „Commetatur *Sehturiensibus* Misca Wosuariensi“ (Oklsz. 1064); az adat arra a vas megyei *Sejter*re vonatkozik, melyre Csánki (II, 792) a következő névváltozatokat közli: 1273: Jobagiones Castriferrei de villa *Schutou* (?); XIII. század vége: *Shuhtor*; 1387: *Sehtur*; 1446: *Selthel*; 1453: *Sehter*; 1455, 1465, 1468: *Seyter*, *Seyther*; 1462: *Alsowseyter*; 1464: *Seythuer*. Zalában, ugyancsak Csánki szerint (III, 101), két ilyen nevű helység van. *Söjtör*nek, Deák születéshelyének, régi névalakjai: 1356: Poss. *Sehtur*, Felseu *Sehtur*, Olsosehtur; 1357: *Sehter* (Zalav. Okl. I, 574); 1437: Poss. *Seyther*; 1453: *Sewther*; 1465: Poss. *Alsoseyther*, *Pustaseyther*, *Felseseyther*; 1513: *Seyther*. A másik mint „Villa castri nostri Zaladiensis *Sehtyr*“ 1259-ben tűnik föl; 1383: *Sehter*. A sopron megyei *Süttör* nevét *Sehter* (1313); *Sehter* (1377); *Seyhter*, *Seyther* (1446, 1454); *Sehtür* (1444) formákban írják. A Tolna vármegyében 1478-ban feltűnő *Syther* szintén idetartozik, valamint a biharmegyei *Síter* is, melynek régi alakjai: XIII. sz.: *Suhtur*, *Sehtur*; 1421: *Sehter*; 1457: *Seyther* (Csánki, III, 629, 448, I, 621). *Síter* közelében van *Sítervölgye*; nevének okleveles megfelelői: 1324, 1332: *Sehterweulg* (Zalav. Okl. I, 175, I, 268); 1329: *Suhturuelg* (Oklsz. 1103); 1335: *Sehturwelgh* (uo.); 1489: *Seytherwelgh*. Szabolcs megyében: 1407: *Sehter*; 1410, 1498: *Chehter*; 1426: *Sehter* nevű helységet emlitenek (Csánki, I, 525).

A felsorolt formák alapján megállapíthatjuk, hogy a név először *Sehter* ~ *Sehtör* ~ *Söhtör*nek hangzott; ebből fejlődött *Séjtér*, a mely egyrészt *Söjtör*re, másrészt (a köznévi *séter*, *zséter*, *zsíter* alak-

változatokkal párhuzamosan) *Séter* > *Sŧter*, *Sitör* > *Sütör*ré változott. Hangtani szempontból tehát a helyneveknek a német eredetű *sějter > *séter* eszköznévvel való összekapcsolása nem ütközik nehézségbe.

Van egyébként történeti adatunk is, a mely a helynevet illetően a német kölesönzés lehetősége mellett tanúskodik. T. i. a Deák-féle zalamegyei *Sőjtör* a német *Hahold* leszármazottainak, a *Haholti*aknak, a birtoka volt és az 1356-iki oklevélben, a mely Haholti Herbord utódainak az osztóztatásáról szól, „Villa *Nemuthfalu* intra metas possnis *Sektur*“ fordul elő.

A *Sejtervölgy* összetételben a névadó képzetnek a *sajtár* képzetétől meghatározott eleme, a *völgy* is előtűnik. *Sejtervölgy* eszerint am. „sajtár alakú völgy“. Azonos összképzetnek a nyelvbeli hordozója a magában használt *Sejter* előtag is. Analogiaként hivatkozhatunk arra, hogy egy zalamegyei hely nevét a *sajtár*hoz hasonló eszközt jelentő *teknő* szolgáltatta: a mai *Tekenye* 1230(?)-ban: In territorio de *Tekeneu* (Zalav. Okl. I, 5); 1339: *Thekenie* (CSÁNKI, III, 114); 1346: *Thekenye* (Zalav. Okl. I, 442); 1421, 1483: *Tekenye* (CSÁNKI, i. h.).

Milej göcseji falu. Villa *Mylee* 1271-ben tűnik föl, mint V. István *Sydo filius Sidou* nevű vitézének lakóhelye (Zalav. Okl. I, 57). 1272-ben „terris nobilibus de *Milei* commetatur“ adatban történik róla említés (i. m., I, 71). 1335-ben *Sydo filius Myle nobilis de eadem* szerepel (i. m., I, 292), a kivel gyakran találkozunk az ekkori oklevelekben, mint ügyes birtokszerzővel; uo. a helynév is *Myle*. 1338 május 1-én: magistro *Sydo filio Mile de eadem*; ugyanebben az oklevélben *Johannes sacerdos de Mile, possessionis Mile in Mile existentis, possessiones in Miley* (i. m., I, 337); egy ugyancsak 1338 május 1-én kelt oklevélben a helynév *Miley*, egy patak neve *Miley-pataka*, *Beech* fia *Milej* az egyik osztzkodó (i. m., 338—9); 1338 október 2.: *Sidou filius Mile de Mile* (i. m., I, 345); 1338 november 23.: *Sidou filius Mile de Milei* (i. m., I, 347); 1340 november 30.: *Sydou filius Myley de Miley* (i. m., I, 374); 1340 december 21.: *Sidou filius Miley de Miley*; uo. többször poss. *Miley* (i. m., 375—6); 1348: *Sydou filium Myley de Miley* (i. m., I, 476); 1352: *Sydou filium Myley de Myley* (i. m., I, 525); 1357 július 29.: *Myke de Myle* (i. m., I, 574); 1357 december 15.: *Myke filium Nicolai de Myle* (i. m., I, 582); 1364: *Stephanus filii Sydou de Myley* (i. m., II, 4); 1366: poss. *Myley* (i. m., 13); 1371: *Boda de Meley, Jacobi de Miley, Demetrii de Miley* (i. m., 46, 47, 48); 1413/1414: *Myle* (i. m., II, 390); 1472: *Johannis de Myley* (i. m., II, 596). A XVI. és XVII. századi megyei jegyzőkönyvek *Mileyt* írnak (1596: in itinere ex *Milej* ad *Hethes*). Torna megyében is volt ilyen nevű helység: 1335, 1415: *Mylee*; 1364: *Mile* (CSÁNKI, I, 240). A felsorolt alakokat *Milé*-nek és *Milej*-nek kell olvasnunk.

E helynév olyan fogalomkörből való, mint a minőből például *Pest*, *Kemencze* (Ung), *Szénégető* (Oklsz.). Tudniillik azzal a *mile* szóval azonos, a melynek SzD.-nál következő értelmezését találjuk: „földdel bé-fedett fa-kupatz, melyből a' kovátsok szenet égetnek“; SL.-nál pedig: „apud carbonarios cumulus lignorum pro carbonibus“. A MTsz. a mai népnyelvből Gömör megye területéről ismeri. Bizonyára ugyanez a szó a Barkóságból közölt *mile* is; ennek jelentése: „kenderből csinált sátor, a mely alatt tüzelnek, hogy az áztatóból kikerült kender mielőbb megszáradjon“ (Nyr. XXXII, 523). A szót *milé* formájában MELICH (DLehnw. 182) a cseh *mile*, *miljere* való utalással szláv eredetűnek tartja, a miben minden bizonynnyal igaza van. Ugyanő (illetve már előtte CzF.) rámutat arra is, hogy a *milé* szláv eredetije rokonságban áll a német *meiler* („aufgeschichteter holzstoss des köhlers“) szóval, a melynek kfn. és kn. alakja *meiler*, de kn. és késői kfn. *míler* is volt (Kluge, Etymologisches Wörterbuch); a szó mint *milř* a csehbe is átjutott. Nem tudom, lehetséges-e, hogy a német *meiler* valamely szláv nyelvben *milár* formát öltött. Ilyen alakú helynévvel találkozunk ugyanis Komárom m.-ben: 1216: Terra *Milartew*; XIII. sz. vége: *Milertu*, *Mylertu*; 1324: *Milerthu*; *Melerthew* alio nomine Gwnyew; stb. (CsÁNKI, III, 507); — Veszprém-ben 1341: *Myller*; 1488: *Millar* (ugyanest CsÁNKI sz. Fejérbe is sorolják).

Milej — mint láttuk — személynévképen is szerepel. Hogy valaki családja lakóhelyének vagy birtokának pusztá nevének kapta személynévül, nem ritka eset a hajdankorban, ámbár fordítottja, hogy a birtokra ruházták rá a tulajdonos nevét, közönségesebb volt.

Gógán ~ *gógány* mint tájszó él a dunántúli vidékeken és a Székelyföldön. Jelentése: 1. vesszőből font és sárral betapasztott kémény vagy szikrafogó; 2. vesszőből font és sárral vastagon betapasztott igen nagy terjedelmű szobai tüzelő kemencze (Udvarhely megye).

Ezt a szót egykor valószínűleg tréfás ízzel bíró személynév gyanánt adták egyes embereknek. 1281-ben *Gogan* nevű comesről van szó (CsÁNKI, III, 56); zalamegyei nemesek nevéként fordul elő: 1300: Saulo et *Gogano* (latinósított dativus) filiis Jovlegyn (Oklsz. Jó 2); 1343: Georgius filius *Gogani* (genit.) (Zalav. Okl. I, 408); 1348: Demetrium filium *Gogan* rigácsi nemes (i. m., I, 470); 1357: magister Sceuke filius *Gogan* de Gepu (i. m., I, 571); 1369: Demetrium filium *Gogan* (i. m., II, 28); CsÁNKI Zalából két, becsvölgyi (1440) és szentviszlói (1513), *Gógán* családot említ.

Gógán nevű embereknek vagy családoknak a birtokai: a zalamegyei *Gógánfalva*, ma *Gógánfa*, az 1281-ben föltűnő *Gógán* comes tulajdona; a Zalaegerszeg melletti *Gógánhegy* bizonyára a gyepüi *Gógántól* vette nevét; a hegy ugyanis közel van az Ebergénytől nyugatra eső *Gyepü* pusztához.

A kis-küküllőmegyei *Gógányvárnak* azonban talán a *gógány*-hoz, a „kemenczé”-hez való hasonlósága szerezte meg e nevet. Valószínűleg a Nagy-Köröshöz tartozó *Gógány* puszta nevét is idevonhatjuk.

Másképen kell a sopronmegyei *Gógánfa* helység nevét származtatnunk. Az 1464-iki „*Predia Pethewhaza et Goganfalwa intra metas possessionis Bazth*” adaton kívül (CSÁNKI, III, 600) ugyane helységnek említik a következő adatok is: 1429: *Abulganbazthya*; 1438: *Abolganfaluabazth*; 1466: *Abalganfalwa, Abolganbazth*; 1479: Poss. *Aboganfalwa*, poss. *Goganbazth*. A helység eredeti neve tehát *Abolgánbaztja* volt, a hol *Abolgán* személynév. Ennek a névelőül vett kezdő magánhangzóját* — a *Bógán* (= *Bolgán*) *Baztja* — éppen úgy elhagyták, mint a somogymegyei *Lexander* (1489) falu nevében az *Alexanderét*. A név előrsze így *Bógán* alakot öltött, a melyet később — s itt már a népetymologia is közrejátszott — *Gógánnal* cseréltek föl.

PAIS DEZSŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Armiger = fegyveres. Az intézmények változásával a reájok vonatkozó szók jelentése is megváltozik. Innét van azután, hogy némelyszavunk jelentése úgyszólván minden században megváltozik. Az efféle változásokat nem a szótárak, hanem a történeti adatok segítségével határozhatjuk meg. Községes, minden szótárban fellelhető szó például az *armiger* szó; történeti fejlődését, jelentésének változását azonban egyik szótár sem adja helyesen. Ennek a következménye aztán az a nagy tévedés, a mibe egyik-másik történetírónk esik, mikor az *armiger* szó fordításában a szótárak után indul. Csak például említsük, hogy II. Lajos királyunk számadásai-ban előfordul ez a tétel is: *Capitaneus aulicorum armigerorum regiae majestatis*. A királyi számadások magyarázója** az *armiger* szót a *gyalogos* szóval fordítván, megállapítja, hogy II. Lajos királyunknak gyalogtestőrsége volt! Azonban II. Lajos korában az *armiger* kizárólag *nehéz lovast* jelentett. Ezt megbizonyítanunk nem nehéz dolog. Így aztán kitűnik, hogy II. Lajosnak nem volt gyalogtestőrsége, hanem igenis, voltak neki udvari huszárai és udvari nehéz lovasai, vagyis fegyveresei. Az *armiger* szót ugyanis magyarul állandóan a fegyveres szóval adták vissza.

Ha a Mátyás királyunk seregéről szóló követi jelentéseket olvasgatjuk, kétféle magyar lovassággal találkozunk bennök: az *armigeri* szóval jelölt nehéz lovasokkal és a huszárokkal. Az utóbbiak *velites*, *expediti*, *pernices* és *sagittarii* néven is szerepelnek. Az 1459. évi szegedi gyűlés (Art. 1. V.) a többi közt ezt mondja: „a 20 jobbagio-

* A csonkult *a* forma már a BécsiC.-ben megvan.

** Fraknoi Vilmos: II. Lajos és udvara. Wertner Mór is ilyen hibába esik, mikor az esztergomi érsek fegyvereseit 1355-ben hajdúknak írja!

nibus unus equus armiger gladio, clypeo, pharetra et lancea munitus“ etc.* II. Ulászló királyunk decr. 1. art. 20. azt mondja a 400 lovasból álló banderiumra, hogy felerészben nehéz lovasok (*armigeri*), felerészben pedig könnyű lovasok, azaz huszárok legyenek.** A magyar urak banderiumairól szóló 1528. évi kimutatás is azt mondja, hogy az urak teljes banderiuma 400 lovas, ennek fele nehéz lovas, fele pedig huszár (pro medietate sint armigeri ex parte husarones).*** Ugyanezen időből van egy másik kimutatásunk, mely valamennyi banderiumot szám szerint felsorolja. Ez is azt mondja, hogy a teljes banderiumban 400 lovasnak kell lenni, melynek fele nehéz lovas (*armigeri*), fele pedig huszár. Ebben az időben e törvényt azonban már nem igen vették komolyan; mert a banderiumok túlnyomó részében egyetlen armiger (nehéz lovas) sem volt. A jelzett kimutatás szerint csak az esztergomi érsek, az erdélyi, a váradi, a győri és a nyitrai püspökök állítottak ki együtt 860 nehéz lovast. A többi banderium mind levis armaturae (huszár) volt.†

I. Ferdinánd korában a magyar nehéz lovasság száma évről évre rohamosan apad. A XVI. század közepén pedig már teljesen eltűnik. De a míg nehéz lovasaink vannak, állandóan és következetesen armiger szóval nevezik őket. Várday Pál például 1529-ben jelenti a királynak, hogy a levis armaturae lovasságon kívül hatvan nehéz lovast is tart Budán.†† Az 1530. évben a huszárok főkapitánya: Bakyth Pál írja a királynak: „huzarii plus serviunt majestati vestrae quam pedites, quam etiam armigeri“; mert gyalog és nehéz lovas (*armigeri*) van elég, de jó huszár kevés akad.††† Az 1532. évben Bánffy Boldizsár, az udvari huszárok kapitánya Illava mellett csatát vívott Koczka hadával. Bánffy jelentése szerint Koczkanak volt 90 nehéz lovasa (*armigeri*), 200 huszárja (levis armaturae), 25 török lovasa és 300 gyalogosa. A jelentésében a többi közt ezt írja: „nostri huzarones non fuerunt eo numero, quo armigeri Koczkae . . . fortiter quidam res agebatur per armigeros contra nostros paucos huzarones . . . vidimus quidam multitudinem tam peditum, quam equitum gravis et levis armaturae . . . et equites nostras levis armaturae illius hostis armigeri vehementer tangebant“.*† 1533-ban a rendek már azt jelentik a királynak, hogy nehéz lovas Magyarországon csak kétszáz van, huszár pedig ezer. Az ezer huszár egy évre 20.000 forintba, a kétszáz armiger pedig 12.000 forintba kerül.*† Az 1537. évben Bakyth azt írja a királynak, hogy kétezer huszárja van, de ha nehéz lovasai (*armigeri*) is volnának, megtámadná Török Bálintot!†*† Horvát-Szlavonország rendei ugyancsak 1537-ben írják: opus esse in Croacia 1000 equitibus levis armaturae et 500 armi-

* Kovacsics: Supplementum ad vestigia comiciorum. I. k. 391. lap.

** . . . pro una medietate *armigeri*, pro alia vero levis armaturae, vulgo huzarones nuncupati esse debeant.

*** Cs. és kir. áll. levélt. Hung. 1528.

† Ugyanott.

†† Uo. Buda, 1529 márcz. 14.

††† Uo. Visegrád, 1530 decz. 22.

*† Uo. febr. 20. Szalaházy Tamás püspökhöz.

† Uo. Aliqui articuli dominorum: Gentes pro defensione majestas regia habeat ad minus in Hungaria *armigeros ducentos*.

†† Uo. május 29. Szombathely: „potissimum autem si armigeros ad id inducere poteramus“.

geris ac mille peditibus pixidaris et mille nazadistis“.* Ezentúl a magyar nehéz lovasok már egyáltalán nem szerepelnek. Thurzó Elek 1541-ben már azt ajánlotta a királynak, hogy a törökkel való csatákat ne tisztán magyarokkal vívassa, hanem külföldi nehéz lovasokat és gyalogosokat is adasson melléjük.**

A XVI. század másik felében már csak idegen nemzetbeli nehéz lovas van nálunk. Ezeket a német nyelvű írott emlékek állandóan *gerüste pferdt* néven nevezik. (A huszárok neve *geringe pferdt* volt.) Ha latinul írják, akkor a régi armigeri szót használják a nehéz lovasok megjelölésére.***

A nehéz lovasokat nem csupán a páncélzétte nehezezzék. A lovuk is nehéz volt! Az úgynevezett zabos ménlovak (s nem paripák, a melyeken herélt lovakat értettek) voltak ezek, melyek nagy terhet elbírtak. Futni azonban nem igen tudtak. Ismeretes dolog, hogy a régi magyar nyelv az egész páncélöltözetet egyszerűen csak fegyvernek nevezte. Ennek a fegyvernek egy része volt a fegyverderék. A ki fegyvert (vagyis páncélöltözetet) hordott, azt *fegyveresnek* hívták. Mind az írott emlékek, mind az egykorú nyomtatott művek az armigeri szót a fegyveres szóval adják vissza s azon állandóan nehéz lovaszt értenek. Bakonoki Szalay Benedek 1566 szept. 29-én Kanizsáról írja: „Herczeg ő felsége bocsátott vala ide az rabló terek eleibe fegyvereseket, huszárokat és horvát gyalogosokat úgymint ezeret“ (Nád. levélt.). Számtalan példával szolgál erre nézve Heltai krónikája is. Minden háborúban s minden csatában kétféle lovat szerepeltet, huszárt és fegyverest; azaz könnyű és nehéz lovas. Ime néhány adat: „ez (Szapolyay) jött vala király mellé ezer fegyveresekkel és ötszáz huszárokkal... a csehek mind fegyveresek valának“. Egy másik helyen írja Heltai, hogy Mátyás király tizezer embert gyűjtött volt; „azok majd mind fegyveresek és huszárok valának“, „kétszáz merő fegyvereseket az ő szállása elé állata“, „szép lovag sereget fegyveresekből“, „a magyarok is nehéz fegyveresek valának. A darabontok is kik nehéz, kik könnyű fegyverbe valának... középpen a derékba állaták vala a fegyvereseket és azoknak eleibe ötven huszárt, kik először elkezdenék az viadalt“ stb.

A fegyveres szónak ilyenén használata még a XVII. században is járja. Forgách Ferencz püspök írja például a beszterczei német nehéz lovasokról 1605-ben: „az *beszterczei fegyveres* és gyalog kijött; az gyalogot mind levágták az hajdúk“.† Sennyei Pongrácz írja Batthyány Ferencznek a Fraknón levő német lovasságról 1621 január 7-én: „Fraknón vagyon két kornéta (t. i. zászlóalja) fegyveres“. Ugyancsak a csász. nehéz lovasokról írják 1621-ben Batthyány Ferencznek: „Komáromból fölment tizenöt zászlóalja gyalog és négy compania *fegyveres*. Mint szolgáljon a szerencse, abban Isten a bíró“.††

* Uo. 1537 nov.

** Uo. 1541 ápr. 3. Az 1548. évi kimutatás szerint Magyarországon volt 5169 huszár, 500 (nem magyar) armigeri, vagyis nehéz lovas, 5427 gyalog és 500 naszádos.

*** A fizetésnél ez a szokás járta: „drei geringe pferdt für zwei gerüste pferdt geacht und angenommen werden“.

† Hadi levélt. Feldakten. 1605 ápr. 22. Nyitra. Ugyanígy ír Thurzó is 1605 márcz. 6-án ugyanerről Kollonitsnak.

†† Körmen di ltr. Missiles, 1621 szept. 5. A kőszegi táborból.

Végül megemlítjük még, hogy mindennemű katona között az armiger, vagyis a fegyveres kapott legnagyobb fizetést. A huszár nálunk a XVI. és XVII. században havi 3—4 forintot, a gyalogos havi 2 forintot, a nehéz lovas, vagyis az armiger, ellenben havi 10—12 forintot kapott.

ÖDÖNGŐ ÁBEL.

II.

Kotorgárd = scutum, clipeus, schild. Ez a szó, a mely több XIV—XVI. századbeli adatból ismeretes (l. OklSz. és Melich, NyK. XXV. 122), előfordul a Lázár Z.-C.-ben is, még pedig így: 35—36. lap: „Kerlek tegedet hog' ez zentseg . . . legien nekem hitnek fegueres es yo akaratsnak *kotorgartya*“.

Iny = én. A HorvC. 232. lapján van ez az adat, a mely a NySz.-ból kimaradt: „Es ne onchad ky magadat mendenestevl fogua az etekre mynt az eh eb. ne keressed meg elegetened zemeydet. hog nem *enevdet* vagy hasadat. de jnkab hala adassal legenek neked elegek az Ielen valok“. A szót *énödetnek* kell olvasni, s megfelel a mai *inyedetnek* (l. NySz. és MTsz. *én*).

Tővik (l. Melich, MNy. VII. 267, 369, Simonyi, Nyr. XLI. 329, NySz.). Erre az igére becses a következő adat, a mely eddig nem volt ismeretes s a mely a NádorC. 370. lapján olvasható. Az adat ez: „Es mind ezönközbe apolgatt'a vala ő zent fianac testen valo zent sebőköt Niha a tiuiskel altal vert zent feyet, kiből zedegethi uala a bele *tűth* tiuiskeket“. Ez alkalommal megemlitem, hogy PÁNTY V. „Néhány sz hanggal bővülő *v-tó* kódexeinkben“ cz. értekezésében az ErdyC. 48. lapjáról ez van idézve: *tewyyeek* (lásd 25. lap) s róla az van mondva, hogy a *tesz* ige tárgyas felszólító többes harmadik személye. Ez tévedés; az illető helyen így van az adat: „hog . . . yobban zywnkben *tewyyeek* az ew emleközety“. Az idézet mutatja, hogy ez a *tővik* ige felszólító egyes harmadik személye (l. MNy. VII. 267).

Hajó. A MTsz.-ban a *hajó* szónak ilyen alakváltozatai vannak: *hijó, hűjó, hijjó*. Az *i-s* alak egy régibb *e-s* alakból való, a melyet a Schlägli Szójegyzékben meg is lelünk, vö. nauis — *heo*, nauicula — kis *heo*, barcha — tengeri *heo*, ratis — *heo* oldal. E becses alakváltozatra több példát találtam a SzékelyudvC.-ben is, im itt közlöm őket: 361 Az ydeben bee menven iesus egh kys *heoba* kewetek wteth w taneytvany es ime nagy indulas len a tengerben, vgy hogy az *heoczka* . . . | uo. 369 *heyo* vala tengernek kezepin | uo. 370 be mene w hozyayok a *heyoba* . . . es holott kv mentek volna *heyabwl* . . . Még csak azt jegyzem meg, hogy szerintem a *heyabwl* így olvasandó: *hűjábwl*. Hogy a *hajó* szónak ilyen alakváltozata is volt, arra vö. ErsC. 426 „hogy kedyg enghemet az *haya* berrewl kerdenenek . . . *hayo* berert . . . *hayo* ber . . .“

MELICH JÁNOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság ez évi február 18-ikán tartott felolvasó ülésén VARGHA DAMJÁN bemutatta az ossegi, cseh-oroszági ciszterci-rendű kolostor könyvtárából a 8. sz. kéziratos kötetet, melynek 15_b és 16_a oldalain XIV. századi írással, négy

csoportban a bűnök jegyzékét találjuk. Ugyanez a bűnjegyzék, részben teljes hűséggel, megvan a NádorC. 287—289. és a NagyszombatiC. 355—357. lapjain. Az egyezés egészen hű, de a latin jegyzékben több bűn van felsorolva. A mi azonban megvan a magyar codexekben, megtalálható az ossegi latin kéziratban is, és pedig az első, második és negyedik csoportosításban. A szövegkritikai egybevetés kétségtelenné teszi, hogy a magyar fordítás eredetije vagy ez az ossegi kéziratban levő bűnlajstrom volt, vagy pedig ennek valamelyik kisebb eltérésű változata. A forrásra vonatkozólag két föltevés lehetséges: vagy a codexíró hagyta el a bűnök egy részét, vagy pedig olyan szöveget másolt, a melyben már csak ezek a bűnök voltak meg. Egészen kétségtelen, hogy a magyar és a latin szöveg genetikai kapcsolatban van egymással.

A Nádor- és a Nagyszombati codexek bűnjegyzékai egymással szorosan érintkeznek. Nemcsak a tárgy közös, de a felsorolás egymásutánja és a czimek is. Egészen megállapítottnak mondhatjuk, a belső és külső okok, egyezések alapján, hogy a két külön időben és különböző tárgycsoportú codexnek bűnlajstroma egyazon közös latin forrásnak a fordítása. A Nád. és a Nagysz. codex egyéb tárgyban nem érintkezik egymással. Feltűnő tehát, hogy éppen csak ebben találkozunk a két külön időben készült kézirat. Ebből a közös eredetből ismét igazolódik, hogy nemcsak az „egész“ codexek, de egyes tractatusaik is vándoroltak és ezen az alapon kapcsolódhattak egymáshoz.

A latin és a magyar szöveg egybevetéséből levonható érdekes következtetések közül csak egy-kettőt akarunk itt megemlíteni. A „*peccata oris*“ (nélkülöknec bynei) között van ez is: „*cantare cantilenas saeculares*“, mely a NagyszC. bűnlajstromában *Igrich bezednek*, a NádC.-ben *Igreseeghnek* felel meg. Ez a jellegzetes bűn művelődéstörténeti szempontból érdemes a figyelemre. Kétségtelen adatul szolgál a magyar kifejezés és a latin eredetije ennek a „bűn“nek elterjedtségére s vele kapcsolatban a világi, vagy mai nyelven szerelmi dalok üldözésére. — Ugyancsak a NagyszC. Nyelvelvértári kiadásának III. 115. lap első sorában van ez a bűn: a „*Porth auag feddeft nem lafitthas*“, holott a latin forrásban a *porth* helyén „*lites non sedare*“ áll; tehát nem *port*, hanem *pört* s a NagyszC. eredetijében (Eszterg. kápt.) csakugyan *Pört* találunk. — Ugyancsak a Nyelvelvért. III. 114. lap 5. sorában: „*Vetelkódes Jozagoknak megmentese*“, holott a NádC. 691. l. e helyett: *vetekódes Jozagnac megmóuetese*. Világos és beszédes bizonyosság ez a Nyelvelvértári kiadás pontatlanságára. Valóban szükséges az újabb pontos kiadás!

Az ossegi könyvtár kéziratai közül a magyar codex-irodalommal még kapcsolatban van a 3., 17., 30., 31., 44., 70., 71. és 89. számú. **

Az Árpád-kori oklevelek jegyzéke. Mióta SZAMOTA ISTVÁN megmutatta, mily becses kincs rejlik a magyar nyelvészet számára a HB. előtt kelt latin okleveleinkben, azóta a magyar nyelvészek is éber figyelemmel kísérik történetíróink, palaeographusaink azon munkásságát, a mely a XI., XII. századi oklevelek hitelességére, eredeti vagy másolat voltára stb. vonatkozik. A magyar nyelvészek is sokszor érzik, mily szükséges volna egy olyan segédkönyv, a mely e legrégibb oklevelekről kritikailag tájékoztatást nyújtana. Egy ily segédkönyv, úgy látszik, a közel jövőben meg fog jelenni. Legalább

erre lehet következtetni abból a tartalmas elnöki beszédből, mely-
lyel FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ a M. Tört. Társ. idei közgyűlését (márcz. 13.)
megnyitotta. FEJÉRPATAKY megnyitójában vázolta azokat a feladato-
kat, a melyeket a magyar történetíróknak a közel jövőben meg kell
valósítaniok. E feladatok közt említette az Árpád-kori oklevelek új
corpusának a kiadását is. Mi nyelvészek csak azt az óhajunkat
fejezzük ki, vajha ez újabb gyűjtemény olyan lenne, a mely ne
csak a történészek, de általunk is kűtfőként használható lenne.

MELICH JÁNOS.

A Gyulafehérvári Glosszák forrásához. Erdélyi Lajos a MNy.
IX. 72. lapján kideríti, hogy az egyik ötsoros glosszának latin ere-
detije acrostichon. Ehhez akarjuk itt pótlólag megjegyezni, hogy a
Nyirkállói Tamásnak tulajdonított „Stilus curiae sub Mathia I. rege“
cz. kéziratban némi eltéréssel szintén szerepel e vers. Itt a Kovachich
közlése szerint (Formulae solennes styli etc. Pesthini 1799. p. XXIV.)
így hangzik:

JESUS ETHIMOLOGIZATUR:

I — iocundus
e — eternitas viventium
f — fanitas languentium
u — ubertas degentum [így] vel veritas
s — salus omnium vel faties efurentium

Utána következik Mária nevének és „Deus“-nak etymológiája:

MARIA ETHIMOLOG.

M — mediatrix
a — auxiliatrix
r — remuneratrix
i — illuminatrix
a — adjutrix

DEUS ETHIMOLOGIZATUR.

D — dans
e — eternam
u — vitam
s — fuis

A Gyulafehérvári Glosszákkal kapcsolatosan ezekből csak Jézus
névének etymológiája érdekel bennünket, s most, hogy a sokáig
elveszettnek hitt codex végre előkerült, érdemes lenne ezt is össze-
vetni az eredetivel, nem csúszott-e be a Kovachich közlésébe sajtó-
hiba, különösen hogy az első sort helyesen közli-e?

DÉZSI LAJOS.

NÉPNYELV.

I.

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből.

Adorján község közvetlenül a Tisza mellett, Magyarkanizsa
és Zenta között fekszik. Lakosai tiszta magyarok, a teljesen meg-
magyarosodott, egynéhány szerb eredetű családot is annak számítva.
Lakóinak száma most 1700 lélek. Csúfnevük *gányó*, mert közülük
régben nagyon sokan dohánytermeléssel foglalkoztak.

Nyelvi szempontból a dunatiszai, pontosabban a bács megyei nyelvjárásterülethez tartozik. Nyelvjárásában van *alföldi* és szorosabb értelemben vett *szegedvidéki*, *palóczos* és *adavidéki* nyelvjárás-területi sajátosság. (Vö. Simonyi Zs.: A népryelv és a nyelvjárások; Bacsó Gy.: Az adavidéki nyelvjárás sajátosságai.)

Adataimat személyes tapasztalat alapján szereztem. A visszaemlékezés is nyújtott több adatot, mert már gyermekkoromban is többször huzamosabb ideig tartózkodtam Adorjánban.

I. Főbb hangtani sajátosságai.

Magánhangzók. A nyelvjárás *ë-ző*. Az *ë* helyett azonban az *orrhangúak* és *l* előtt (valamint néhány más esetben is) *ö* van: *zsönge*, *zsömje* (= zsemlye), *pöndőj* (= pendely), *göröndőj* (= gerendely), *slingöl*, *stikköl*, *föl*, *püliköl* (= eloldalog), *főjhő*, *föcske*, *petrőzsejém*, *bilindők* (= beléndfü).

Az *é-t* olyan szavakban, a melyekben *e*, *ë* hang van, a szokottnál zártabban ejtik, úgy hogy az *í*-hez hasonló (*é*): *czetkény*, *cserény*, *kéve*, *fehér*, *kemény*, *legény*, *szegény*, *penészlés*, *örekség*, *betekség*, *feleség*, *embérség*. Az eredetibb zárt *é* helyén *í* uralkodik: *szép*, *vín*, *kék*, *gyékény*, *ptz*, *kíp*, *kímény*, *níz*.

Zártabb ajakkal ejtik a *-val* (*-vel*) rag *l*-jének elmaradása után az *á-t* (*é*): *urré*, *dohánynyúé*, *apámmáé*, *kocsíváé*.

Kedvelik a hosszú magánhangzókat: *ára*, *amára* (arra, amarra: irány), *halá Isten*, *czúkor*, *csúsztató*, *bornyú*, *söprú*, *dicsér*, *dicsértessék*, *hívatal*, *ád*, *hágý*, *kácsa*, *kórmány*, *tórma*, *étet* (= etet).

Rövidek: *hetfő*, *szinten*, *haszén* (hát hiszen). A többes számú harmadik személyű birtokos személyrag: *-uk*, *-ük*: *házuk*, *kertyük*. Diphthongusa a *melyik* névmásban és összetételeiben az *ëi*, *íi*: *mëik*, *míik*. (Hát eszt má mögen mëikték tette? Jól fizet a búza? Mán a míik!)

Mássalhangzók. Az *ly* helyett *j-t* mondanak: *tjen*, *gója*, *veszëjös*, *pöndőj*, *zsömje*, *tengëj*, *mëj*; ingadozó: *luk* ~ *lyuk*, *selëm* ~ *sejëm*, de mindig *gúla* (*gúlya* helyett).

A felső fokban a *leg-* helyett *let-et* ejtenek: *letszëbb*, *let-nagyobb*, *letjobb*. Jellemző sajátossága α) a jésítés: *borinnya*, *pöörtyü* (töörptő), *testy*, *térý*, *hagy* (*hadd* indulatszó), *ënnýhány*; β) az *orrhanggal* ejtés: *kemő*, *dohán*, *asszo*, *lán*, *legő*, *szëgő*, de épp oly gyakran rendesen is hallható: *kemény*, *dohány*, *asszony*, *lány*, *legény*, *szëgény*; γ) a *-hoz*, *-hez* (*-höz*) ragnak *n-es* alakja: *paphon*, *tűszhön*. *Kutyáhon vákta a rovást* (az elvállalt munkától elállt). *Ezzë hazakerütek a hászhon*. *Lakodalom nëm disznótor*, nálunk is lész, ha akarom, ha a lányom férhön adom.

A *-szor*, *-szër*, *-ször*, a *-kor* *r-je*, az *-ért* *rt-je* néha elmarad a szók végéről: *hacczó* (*hacczor* is), *ëcczë* (*ëcczër* is), *akkó* (*akkor* is), *ínygyé* (*ínygyért*), *vagyomjáér* (*vagyonaért*), *mínygyá*, *mínygyár*; *më*, *mër* (mért); *më* (mert); *maj* (majd. A *katona maj-maj ojan*, *mint a tűz*.)

Az *l*-végű ragok *l-je* a szó végén elmarad; *-ról*, *-ről* = *-rú*, *-rű*: *fárú*, *mezörű*; *-ból*, *-böl* = *-bú*, *-bű*: *abbú*, *szövetkezetbű*; *-tól*, *-töl* = *-tú*, *-tű*: *templomtú*, *Pörüstű*. A *-val*, *-vel* = *-vq*, *-vë*: *avvq*, *gyerökkë*. Gyakran elmarad az *l* a szók belsejéből és végéről: *pócz*, *bót*, *szót*,

nyád, vótá, kószátá, létte, kó (= kell), fő (= fel), körü, belül, kívü.
(Sajátságos, hogy a Tisza szóhoz -nál rag helyett *n* járul: Tiszánál h. Tiszán vótam.)

II. Főbb alaktani sajátosságai.

A mélyhangú tárgyas igealakoknak a jelentő mód jelen idő egyes számú harmadik személyében a -ja rag helyett *i* áll: *fogi, vári, szúri, adi* stb.

A *t*-végű igetőknek felszólító mód harmadik személyű alakjait a jelentő módban *j*-hangú tárgyas alakok helyett használják: *hajcsa, tanácsa, lássa. Tán maga tanácsa az öccsöt? Lássa aszt a kék házat? a mellett lakik a Kizsbarna Pali! A teheneket mindennap kihajcsák a töttésre. Nē veszekégy mán vele. Hát mé nēm mutassa még neköm is aszt.*

A *t*-végű igéknek, ha a *t* előtt magánhangzó van, a mult időben összevont alakjait használják: *köttem, futtam, üttem, vettem* (vetettem).

Az -ít képzős igék felszólító módja: *tanusítja, fordítja; tanítjam, tantjad, tantja, tantjuk, tanítjátok, tanítják* stb. (*Nagy gazdag, ember vót; éccze aszonta a szolgálának, hogy építjen neki éty kriptát.*) Épp így a jelentő mód jelen idő tárgyas ragozás egyes szám harmadik és a többes szám mindhárom személyében: *gyógyított, gyógyítottod, gyógyítja, gyógyítjuk, gyógyítjátok, gyógyítják.* (*Hát ha nēm hiszi é (el), maj betanusítja azzá a sok gyerekké. Ha a főcske éröpül a téhen hasa alatt, akkó vérös tejet ád; a tehenet ijenkő kakukfűvő gyógyítja.*)

A felszólító mód egyes szám harmadik számú ragja mindig -ik (iktelen igéké is), ha utána *ké, kend* jön: *gyűjjik kend haza; aggyik ké; mönnyik ké.*

A szenvedő igék helyett gyakori a -va, -ve képzős igenév: *fő vót tödve, még lét mondva, fő lét pofozva.* (*Hun az a zsák, a ki fő vót tödve a pallásra?*)

Eme jellemző fő sajátosságai közt az *alföldi* nyelvjárással közösek: Az *ö*-zés; az *i, ú, ü* hangzók hosszúsága; *j*-nek használata az *ly* helyett; a birtokos személyragok: -uk, -ük; az *l*-nek ritkább kiesése a szók belsejéből és elmaradása a szók végéről, mint Dunántúl.

A *szegedvidéki* nyelvjárással közös sajátosságai: a -hoz ragnak *n*-es alakja; a felszólító módú alakoknak a jelentő mód helyett való használata és a mélyhangú tárgyas igealakokban -ja személyrag helyett *i* (*szeged-drávavidéki* sajátosság).

Palóczos sajátosságai: az -ít képzős igéknek felszólító módja; az *é*-zés; az összevont igealakok; a felső fokban a *leg-* helyett *let-* és a jésítés. Az -ít képzős igék kivételével e sajátságok megvannak az *adavidéki* nyelvjárásban is.

Az *adavidéki* nyelvjárási sajátságokkal közösek: a szenvedő igék helyett a -va, -ve képzős igenév; az *é* nang; a jellemző magánhangzójuk, az *i*; a felszólító módnak -ik ragja; a zártabb *á* (*q*) a -val rag *l*-jének pótlásaképen és a diphthongus, az *í*.

Ezeket a sajátságokat egybevetve, az a kérdés merül fel, hogy palócztelepítés volt-e az őslakosság, a mely a magával hozott nyelvjárást megőrizte, de alkalmazkodott a környezet nyelvéhez, vagy pedig az *alföldi* nyelvjárásterületről való-e a telepítés és a későbbi (vagy ugyanakkor) bevándorolt palóczok nyelve hatott az őslakosságra?

A törököktől elpusztított területek benépesítése az országnak különféle részeiből történt. Szeged vidékéről is telepedtek meg lakosok a Tisza mentén; Pest megyéből is (Csanádról, Nagyszentmiklósról) költözködtek a Bánságba a XVIII. század folyamán. Valószínűleg *Adorján* község őslakossága is az *alföldi* nyelvjárás pestmegyei területéről való telepítés, de palócz vagy jász bevándorlók nyelve hatott az őslakosságára.

Figyelemre méltó az is, hogy Adorjántól alig 11 km-nyire fekszik Zenta. Ennek lakói, az 1750—60-ban betelepített jászok, palóczos nyelvi sajátosságukat mind a mai napig megőrizték. („Tahósan” beszélnek, mint azt az adorjániak mondják.) A környék kereskedelmi központja Zenta; a tanyák, a községek lakói, így az adorjániak is, folytonosan érintkeznek a zentaiakkal. E gyakori érintkezés folytán is kerülhettek az adorjániak nyelvébe bizonyos palóczos sajátosságok.

Kérdés, milyen módon s mikor juthatott nyelvébe a *szegedvidéki* nyelvjárás sajátossága. Az *ő-zó* nyelvjárás déli határa a Duna-Tisza között körülbelül Martonos és Horgos közt van. Adorján és Horgos között két nagy község van, úgymint Magyarkanizsa (rendezett tanácsú város) és Martonos. E helységek nyelvét is jellemzik a fentebbi (szegedvidéki) sajátosságok, s mennél közelebb megyünk Szegedhez, annál több szegedvidéki nyelvjárás sajátosságot találunk az *ő-zó* nyelvjárást beszélő nép nyelvében. Az adorjániak Magyarkanizsától — melyhez közigazgatásilag tartoznak és a legközelebbi piacuk is — vehették át e sajátosságokat. Nap-nap után megfordulnak *othun* (Magyarkanizsán). Sohasem mennek Magyarkanizsára, hanem mindig *haza*. Sajátosságos, mert Adorján régebbi község, mint Magyarkanizsa. Azonban gyakran érintkeznek horgosi, szegedi lakosokkal is, különösen a *szállásokon* és így közvetlenül a szegediektől is átvehették e sajátosságokat.

Ha pedig összehasonlítjuk az *adavidéki* nyelvjárással, azt tapasztaljuk, hogy mondattanuk teljesen, alaktanuk és hangtanuk kevés különbséggel egyezik. Ebből következtethetjük, hogy a telepítés egymáshoz közel fekvő területekről történhetett, valószínűleg az *ő-zó* nyelvjárás Duna-Tisza közének északi részéről, de a bevándorolt palóczok nyelve hatott az őslakosságára. Így aztán az *ő-zó*, a palóczos és a megmagyarosodott törzslakosság (szerb) nyelvéből keletkezett az *é-zó* nyelvjárás.

Szókincs.*

Testrészek és testi jelenségek:

Gegő: gége; *hóttelém*: a testnek valamely részén támadt érzékinövés; *mej*: mell; *puczor*: gyomor; *térgy*: térd; *testy*: test. Külső és belső tulajdonságok:

Balog v. suta: balkezes; **bandsálnézetü v. vaksi*: kancsal; **botnyelvü*: nehezen beszélő; **éhal*: elájul; *kákabélü*: gyengegyomrú; *makutyi*: ügyetlen, szájátátott; **naggyusztusú*: haragos, akaratos.

Ruházat:

*Ánczug: öltözet. *Bugyi*: gyermekbugyogó. **Dusánka*: női kabát.

* A *-gal jelzettek nincsenek benn a Tájszótárban; ha benn is vannak, más értelemmel.

*Ellenző : a nadrág legombolható hasi része. *Fásli : pólya. *Fityula* : a kontyot bekötő kendő. *Gúnya* : ruha. *Gyűszű* : női öv. *Hózántörger* : nadrágtartó. *Kaczabáj* : női kabát. *Kiskendő* v. *zsebbeli* : zsebkendő. *Kankó* : szürkabát. *Kötő* : kötény. *Korcz* : a gatyának az a része, a melybe a kötőt fűzik. *Kislajbi* : mellény. *Nagylajbi : kabát. *Lévélenda*, *lévélendula* : reverenda. (*Kék lévélendulája van.*) *Mejjedző* : báránybőrből készült téli mellvédő. *Péndőj*, *pöndőj* : pendely. *Tyurak* : szőrmével bélelt női kabát. *Újas* : téli meleg ing.

Keresztnevek:

Csőre, *Pösze*, *Pöre*, *Pöris* (= Erzsébet), *Vittus*, *Viktor* (= Viktória), *Panna* (= Anna), *Urbán* (= Orbán), *Jutka* (= Judit), *Üsmér*, *Ösmér* (= Emerencia), *Técza* (= Teréz), *Jovák*, *Jákó* (= Joachim), *Misa*, *Miska* (= Mihály), *Jancsi*, *Jani*, *Jenő* (= János), *Bandi* (= Endre), *Gazsi* (= Gáspár), *Brigyi* (= Brigitta), *Franczi* (= Francziska), *Vécza* (= Veron), *Gyura* (= György), *Lájbí* (= Albin), *Mönygyi* (= Menyhárt).

A család fogalomköre.

A férj a feleségét **asszony*nak szólítja. (*Hallod-é asszony.*) Idegenek előtt: az én *asszonyom* v. a *feleségem*. Az asszony a férjét, ha vele beszél, mindig *kendnek*, az idegenek előtt *uramnak* nevezi; ritkábban *embéremnek* is. Az apa a gyermekeit becézgetve *cselédemnek* mondja. (*Hoczi édes cselédem aszt a baltát.*) A gyermek a szüleit: *édes apám*, *édes anyám* névvel tiszteli meg és mindig *meg-kendezi*. (*Hajja-e kend édes apám.*) Ha róluk beszél, nem azt mondja: az én *szüleim*, hanem a birtokragos és az é képzővel ellátott *apa* szót a többes számban használja: *apámék*; *apámék éküttek a bótba*. A félárva gyermek az *apámék* szót nem használja. Az öreganyának *örek-szülem* a neve. A vót *vejkónak*, a sógornőt *ánygyó*, *ánygyinak*, az ipát *ipósnak* nevezik. Az unokát *onokának* mondják. A sógorok, *komák*, *nászok*, ha gyermekkori pajtások is, *kendezik* egymást. Az idősebb tegezi a fiatalabbat; az ifjabb mindig *kendnek* és *bácsinak* szólítja az öregebbeket. (*Hun vót kend Sándor bácsi?*) Az öreg asszonyokat *néninek* hívják.

Köszönések. *Aggy Isten! Fogaggy Isten! Dícsértessék! Isten álgya! Minden jót, szerencsével járjon!* Ha étkezéskor megy valaki hozzájuk: *Aggy Isten! „Aggy Isten. Gyűjjön velünk“* (= tartson velünk az étkezésben). *„Csak Isten áldásával“* (= köszönöm, nem kérek).

Tüsszentésnél: *„Egészségire!“* *„Köszönjük!“*

Káromkodások: *Üsse a kü; üsse a part; üsse még az istennyila; aszt a taliánczifraingés istenüdet; szentségevége!*

(Folytatjuk.)

SZINKOVICS JENŐ.

II.

Népnyelvi adatokat legújabbán beküldtek: 1. *Gulyás József* különféle helyekről (Lsz. 54). 2. *Huszár György* Nagykőrösről (Lsz. 55). 3. *Parászka Gábor* Felső-Vissóról (Lsz. 56).

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

X. Közgyűlés. (1913 január 21.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön, Csánki Dezső, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid, Goldziher Ignác, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Hellebrant Árpád, Heinlein István, Hoffmann Frigyes, Horváth János, Isoz Kálmán. Jakubovich Emil, Karl Lajos, Kertész Manó, Klemm Antal, Komáromy Lajos, Kräuter Ferencz, Nagy Gyula, Németh Gyula, Madarassy László, Pais Dezső, Pintér Jenő, Putnoky Imre, Riegler Ernő, Rubinyi Mózes, Sági István, Simon György, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Varga Bálint, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula és Zlinszky Aladár r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A közgyűlés előtt tartott felolvasó ülésen Melich János előadja „A tárgyas igealakok történetéről“ című tanulmányának főbb eredményeit.

2. Az elnök a közgyűlést megnyitó beszédében azzal a kérdéssel foglalkozik: ki volt Calepinus magyar munkatársa?

3. Ezután a szavazatszedő bizottság elnökéül Viszota Gyula, tagjaiul Putnoky Imre és Sági István küldetnek ki. Az elnök a szavazás idejére fölfüggeszti az ülést.

4. A közgyűlés újból való megnyitása után a titkár felolvassa a társaságnak 1912. évi működéséről szóló jelentését, Erdélyi Lajos vál. tag pedig felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. Goldziher Ignác a tisztviselőknek s különösen az elnöknek buzgó működésükért kifejezi a MNyT. tagjainak hálás köszönetét s indítványozza, hogy a közgyűlés a jelentések elfogadása kapcsán vétesse fel ezt a mai ülés jegyzőkönyvébe is. A közgyűlés egyhangúlag elfogadja az indítványt.

5. Az elnök bemutatja a választmánytól ajánlott 1913. évi költségvetést. (L. MNy. IX. 142.) A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

6. Viszota Gyula, a szavazatszedő bizottság elnöke kihirdeti a szavazás eredményét. Beadatott összesen 42 szavazat. Elnökké megválasztott Szily Kálmán 41, alelnökké Szinnyei József 40, titkárrá Gombocz Zoltán 42, jegyzővé Horger Antal 42, pénztárossá Tiringner Béla 42 szavazattal. Szavazatot kaptak még az elnökségre Szinnyei József (1), az alelnökségre Lehr Albert (2). Választmányi tagok lettek: a) fővárosiak: Freesky János 42, Horváth János 41, Kertész Manó 33, Simai Ödön 40, Tagányi Károly 38, Tolnai Vilmos 42, Vargha Damján 40, Vikár Béla 42; b) vidékiek: Kardos Albert 40, Mészöly Gedeon 42, Pap Károly 40 és Zolnai Gyula 42 szavazattal. Szavazatot kapott még Balassa József (5), Beke Ödön (1), Kräuter Ferencz (1), Trócsányi Zoltán (6).

7. Az elnök köszönetet mond az újonnan megválasztott tisztikar nevében és bezárja a közgyűlést.

Titkári jelentés 1912-ről. Társaságunknak a lefolyt évben 914 tagja volt. A mult közgyűlés óta (időrendben) a következők léptek be alapító tagjaink sorába: az Országos Kaszinó; az Első magy. ált. biztosító társaság; Herman Ottó és Vargha Damján; velük alapító tagjaink száma 36-ról 40-re emelkedett. A rendes tagok és előfizetők száma, sajnos, a tavalinál is tetemesebb fogyatkozást mutat. Ha rendes szokásunk szerint csak azokat vesszük figyelembe, a kik tagsági díjukat az év folyamán be is fizették, 1912 decemberében társaságunknak a tavali 908 helyett csak 874 rendes tagja és előfizetője volt. Bár egyrészt fáj a tagok számának e lassú fogyása, mint az érdeklődés megcsappanásának szomorú jele, másfelől jóleső érzéssel s némi büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy társaságunk a hiányt még ez évben saját erejéből pótolhatta. Kevesebb kiadásunk és több bevételünk volt az előirányzottnál, úgy hogy ismét 4200 koronát csatolhattunk alaptőkénkhez, a mely majdnem 1300 korona évi kamatjával immár biztosítja költségvetésünk egyensúlyát.

Társaságunk a mult évben hét felolvasó ülést tartott, a melyen 14 értekezés került bemutatásra. A felolvasások sorát a január 23-án tartott közgyűlésen GOMBÓCZ ZOLTÁN nyitotta meg. „A magyar magánhangzók történetéből“ cz. értekezésével. Február 20-án Mészöly Gedeon „Legrégibb bibliafordításunkról“ értekezett, SIMAI ÖDÖN bemutatta „Gottsched és Bartzafalvi“ cz. tanulmányát, KRÄUTER FERENCZ pedig „A v-töví igékről és a tyú-tyú képzőről“ tartott előadást. Márczius 21-én RÊTHEI PRIKKEL MARIÁN „Szófejtéseket“ mutatott be, KLEMM ANTAL meg „Adalékok a fgr. mondattanhoz“ cz. tanulmányát ismertette. Április 23-án GOMBÓCZ ZOLTÁN a *Bársony* szó eredetét fejtegette, MELICH JÁNOS a Jász népnévről s A magyaré-hangokról tartott előadást. Október 22-én SZILY KÁLMÁN felolvasta „*Suhancz és suhanczár*“ cz. szómagyarázatát, MELICH JÁNOS a *Tátra* névről és a *nájnagyobb*-féle felsőfokról tartott előadást, GOMBÓCZ ZOLTÁN pedig a *boka* és *boszu* szavak török eredetét mutatta ki. November 19-én KRÄUTER FERENCZ „A vá-vé rag kérdéséhez“, PAIS DEZSŐ pedig „Az aszó elhomályosult összetételei“ czimen tartott felolvasást. Végre december 19-én RÊTHEI PRIKKEL MARIÁN az „*Illa berek*“ szólás eredetével foglalkozott, HORGER ANTAL pedig a „*Borjú, gyapjú és csalán*“ szavak kapcsán egy magyar hangtörténeti kérdést fejtegetett.

Társaságunk a mult évben, a Magyar Nyelven kívül, a mely a szokott 30 ívnyi terjedelemben jelent meg, még egy kiadványt tett közzé: az első magyar nyomtatott könyvek hasonmás-kiadását. Hálás köszönettel kell ez alkalommal is megemlékeznünk Társaságunk első és legnagyobb alapítójáról, SEMSEY ANDORTÓL, a ki hírét vevén, hogy a danczigi városi könyvtárból SYLVESTER JÁNOSNAK két, eddig ismeretlen, 1527-ből való munkája került elő, 2000 koronát bocsátott a MNyT. rendelkezésére, hogy e művelődéstörténeti és nyelvi szempontból egyaránt becses emlékek még az év folyamán közzététessenek. Október havában a HEGENDORF-SYLVESTER-féle Rudimenta és a HEYDEN-SYLVESTER-féle Gyermeki beszélgetések hasonmás-kiadása, MELICH JÁNOS bevezetésével, mint Társaságunk első nagyobb önálló kiadványa, meg is jelent.

A néprajzi gyűjtések dolgában nevezetes határozatot hozott a Választmány november 19-én tartott ülésében. Mivel térszúke miatt a beküldött nagyon különböző értékű népnyelvi anyag javarésze sem közölhető, HORGER ANTAL indítványára elhatározta, hogy a nép-

nyelvi gyűjteményeket beküldésükkor értékükhöz képest némi tiszteletdíjban részesíti, a beérkezett és a beküldendő gyűjtések szótári anyagát kiczédeláztatja s betűsorba rendeztetí, hogy az ily módon keletkezett kézíratos tájszótár anyagát az érdeklődő szakemberek felhasználhassák.

A múlt évben is több tagtársunkat szólította el körünkől a halál. Különösen fájt CSAPODI ISTVÁN vál. tag idő előtti elhunytá. Megboldogult tagtársunkat első sorban a nyelvművelés és nyelv-helyesség kérdései érdekelték s különösen az orvosi műnyelv magyarosítása terén maradandó érdemeket szerzett magának. Még a legutolsó években is, bár fájdalmas betegség gyötörte, fel-felkereste a mi folyóiratunkat is kisebb cikkeivel, megjegyzéseivel, jelölül annak, hogy az a lelkesedés, a melylyel negyedféltizedes írói pályája alatt a magyar nyelv ügyét szolgálta, halálos ágyáig elkísérte. Örizzük meg emlékezetét.

Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

19. K. M. úrnak. A *réül* [révöl, réülés, rívülés NySz.] egyike azon ritka szavainknak, a melyek kétségkívül keresztyénségelőtti vallásos terminológiánk maradványai. Eredetét már HUNFALVY (NyK. V, 247) és BUDENZ (MUSz. 659) kimutatta, egybevetvén a vogul *rēj*, *rī* 'hőség' szóval. E származtatást kétségtelenné teszik MUNKÁCSI újabb nagyértékű közlései (A vogul nép ősi hitvilága, I, CCL—LI.) is; a samán ihlettségét, réületét a vogulok a *táram-rēj* '(isten heve)', *pupj-rēj* '(bálvány heve)' szóval fejezik ki. A samán réülete t. i. azáltal támad, „hogy őt a bálványszellem hirtelen jövetelétől keletkezett szél heve érinti; ez a meleg szellő az, a melylyel láthatatlan lény a halandó számára fölismerhető“. GOMBÓCZ ZOLTÁN.

20. Nyüstyt neki. Gyakran hallható az *Istók báró* és az *istráng ugyse* kifejezés olyanok ajkáról, a kik szóbeszéd közben állításaiknak dönthetetlen súlyt akarnak adni, de a tizparancsolat tilalmát respektálva, Isten nevének hiába való emlegetését ki akarják kerülni. Az *Istók báró* kétségkívül az *Isten bizony*, az *istráng ugyse* pedig az *Isten ugyse* képviselője. Az *Isten* szó jellegzetes mássalhangzócsoportha jelentkezik a czimbeli kifejezésben is: *nyüstyt neki* am. *Istenit neki*. Hogy pedig e kifejezés már az irodalomban is szerepel, arra például hozhatom *Kobor* Krónikájának egyik utóbbi darabját, a melyben a makrán magyaroskodó szájába adja a kétség-telenül erős nyelvérzékű KOZMA ANDOR e káromkodást.

REXA DEZSŐ.

21. Bogdán. A MTsz.-ban azt olvassuk, hogy Debreczenben „a vágómarhának valamely részét“ *bogdán*nak hívják. Úgy értesülünk, hogy a *bogdán* Bereg megyében sem ismeretlen. MÁRTON (1807, 1811) és CzF. szerint *bagdánpecsenye* am. 'lendenbraten'; CzF. még hozzáteszi, hogy 'marhahússült a tudó tájékaról kiasított konczból'. Kérdjük t. olvasóinkat, ismerik-e a *bogdán* szót, mi a pontos jelentése, esetleg eredete.

22. Ki ismeri? Azt hiszem, a MNy. olvasói közt akad valaki, a ki a következő két gyümölcsfajta-névről valamelyes felvilágosítást

adhatna. Az egyik név *bacsa-körte*, a másik *bekekő-körte*. Az elsőről Kassai I. 272. lapján ezt írja:

„*Batsa Körtvély* (Noszvajini in Com. Borsod): Pyri hyemalis species, quod hyeme in Stramine mollescit, et edule redditur pyrum“. A másíkról Kresznerics emlékezik meg a következőképen (innen CzF.):

„*Bekekő*. Így neveztetik Vas vármegyében Kám körül egy Körtvély' neme, melly a' Makaria Körtvélyhez nagyon hasonlít. Bekekő-körtvély.“

MELEGDI JÁNOS.

23. **Batár.** (Válasz egy kérdésre.) A magyar *batár* szóról a Pall. Lex. (II. kiad.) ezt mondja: „osztrák francziasággal még hozánk is átjött, a nehezebb hintót jelenti“. Ebből csakugyan nem érteni meg, miért jelent a fr. *bâtard* hintót is. Világosabban beszélnek a német lexikonok: például Sanders, Fremdwörterbuch és Brockhaus, Conv. Lex. 1892. A fr.-ném. szótárak közül csakis Mozin-Peschiernél (1863): *batarde* (voiture de Vienne), Wiener Wagen.

Sz. K.

24. **A Nyelvőr XLII. 81. lapján** ezt olvassuk: „Sylvestertől eddig *egyetlen* művet (!) ismertünk: a nevezetes „Grammatica Hungarolatina“-t . . . annak is csak egyik felét“. Szinnyei: Mírók XIII. 148—150. lapjain, mely 1909-ben jelent meg, már nem kevesebb, mint nyolcz munkája van felsorolva. A Puer. Coll. felfedezésének történetét a Nyr. következőképen ismerteti: „Egy . . . e *töredékről* (! ? !) szóló német ismertetés megerősíti a Melich gyanúját, a *kéziratot* (! ? !) . . . Fejérpataky László meghozatja s észre is veszi, hogy a kötetben nemcsak a keresett *nyomatvány* van meg . . .“

X.

25. **S. Gy. úrnak.** Ön „elámulva“ kérdi (Ethnogr. XXIV. 58): „Miféle lelki berendezettséget tulajdonítsak annak a nyelvésznek, a ki népinek hazudott irodalmi eredetű mesevázakon keresi, sőt meg is találja a népnyelv legértékesebb kincseit?“ Ez magyarra fordítva és a ráfogásoktól megtisztítva, ezt jelenti: miféle örült ember az a nyelvész, a ki Kriza népmeséit a kor általános szokása szerint többé-kevésbé stilizáltaknak ítélve, nyelvjárástanulmányi czélokra mégis fölhasználhatónak tartja szövegeiket. Erre a furcsa kérdésre a következőket válaszoljuk: Akár azt hiszi valaki, hogy Kriza fésülgette, simítgatta, csinosítgatta (= stilizálta) a hallott vagy gyűjtőitől kapott székely népmeséket, akár pedig elhiszi azt a képzelenséget, hogy szóról szóra úgy írta le és adta ki őket, a mint hallotta vagy papi-tanítói kéziratban kapta: józan észszel bizonyára senki sem tagadhatja, hogy e mesék szövege igenis bátran fölhasználható székely nyelvjárás-tanulmányokra, mert száz és ezer bizonyítékunk van arra, hogy Kriza töle telhetően azon igyekezett, hogy „mentől tökéletesebb székelységgel“ szóljon bennük.

HORGER ANTAL.

26. **K. M. úrnak.** Kérdésére: „Mi a különbség a *lágý* és a *puha* között?“ íme a felelet. A *lágý* tojás híg, de nem *puha*; az enyv, szurok, vaj, viasz a melegben *lágý*ul, de nem *puhul*. A kovács tűzzel *lágýít*ja a vasat, a szakács veréssel *puhít*ja a húst; a sok eső *füllágýít*ja az utat, nem pedig *puhít*ja; a só a nedvességtől nem *puhul*, hanem *meglágý*ul; a Hajdúságon a hóolvadást *lágýulás*nak nevezik; a *lágý* test nemcsak könnyen enged a külső nyomásnak, de ha teheti, szét is foly; a *lágý* közép fok a szilárd és a folyékony közt, valamint átvitt értelemben a *lágý* idő, *lágý* tél közép fok a

hideg és a meleg közt. A puha szintén könnyen enged a külső nyomásnak, szakításnak, hasításnak, de ha részei el is válnak egymástól, nem folynak szét, szilárdak maradnak; puha a szivacs, a pöfeteg gomba (Erdélyben puhatagnak mondják); puhad a revese-désnek indult fabél (CzF.); puha vánkos, puha szék (más a lágy szék), puha pázsit, puha kacsó stb. A közbeszédben s versekben is a lágyat a puhával gyakran fölcserélik, pl. lágy kenyér, lágy fa = puha kenyér, puha fa; de a tudományos kifejezésekben tartjuk magunkat a szók igazi jelentéséhez: a fa nem lágy, hanem puha; a fát főzéssel, gőzöléssel nem lágyítják, hanem puhítják; a redves fa megpuhul, nem pedig lágyul. Sz. K.

27. Budapest. Mikor használták ezt a nevet először, arra a kérdésre Putnoky Imre a MNy. 1912. évf. 172—174. lapján érdekesen és helyesen felel. Adataiból világosan kiderül, hogy fővárosunk mai nevét Széchenyi ajánlotta először s az ő eszméje volt az is, hogy Buda meg Pest egy fővárossá olvadjon egybe. Teljesség kedvéért említem, hogy a Budapest-féle név közmondásainkban is előfordul. Ime:

Jár a bolond Budapesten, | Azt sem tudja, hány az isten.
(Margalits Ede, Magy. Közm. 88. l.)

Megláttam Budapestet (= az asszony nagyon felfogja ruháját). (Uo.)

Buda Pesttől hatvanhat mérföld. Tréfás szójáték a helyett, hogy: Budapesttől Hatvan hat mérföld. Ezt a legutóbbit még gyerekkoromban édesapámtól hallottam. Margalits csak eme tökéletlen formában ismeri: Budát Pesttől csak a Duna választja el, mégis hatvanhat mérföld. (Szójáték: Hatvan városa hat mérföldre van.) (Margalits, uo. a 87. és 316. lapon.)

Hogy mind a három közmondás 1830 után keletkezett, alig szenved kétséget. A mire itt különösen figyelmeztetni akarom a t. olvasót, az, hogy Széchenyi eredetileg nem a Budapest-féle szóalakot akarta elnevezésnek. Néhai Memlauer udvari tanácsos, helytartósági tag, mondotta el nekem, hogy Széchenyi egyszer ő náluk egész fél napig azon törte a fejét, hogy lehetne Budapest betűinek transpositiójával *összetételt nem mutató egységes nevet alkotni*. A nyelvújítás ugyanis egyebek közt azt az elvet is akarta érvényesíteni, hogy egységes dolgot egységes szóval, ne összetett szóval fejezzünk ki.

A mult század első felében minden héten nyelvészkedő ülés volt a Magyar Tudós Társaságban. Bugát Pál volt a nyelvújítás nagymestere. Egyszer szóba hozta azt az említett elvet s például idézte a dióhéjat. A dióhéj mintegy a diónak az inge. Dióing helyett az egység kedvéért azt mondhatnók, hogy *díng*.

Báró Eötvös József is jelen volt ezen az ülésen. Mihelyt ezt a furcsaságot hallotta, azzal a kérdéssel fordult Bugáthoz: ha ezt az elvet és módszert elfogadjuk, úgy mi lesz a *fiúingból*? Az erre támadt hahota véget vetett az új nyelvészeti elvnek.

PONORI THEWREWK EMIL.

28. A „küdött farkas“-ra vonatkozólag írhatom, hogy nálunk Szatmár megyében a mérges, dühös emberre szokták mondani: „ojjan vót, mint egy küdött farkas“; de használják így: „ojjan íhes vagyok, mint egy küdött farkas“.

SZENDREY ZSIGMOND.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. MÁJUS.

5. SZÁM.

A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa.

A tárgyi szó kutatás segítségével szándékozom néhány ma is élő, de már elhomályosult jelentésű szó és szólás eredetét kimutatni a régi büntetőjog köréből, még pedig főképen a XVIII. századnak s a XIX. sz. első felének adatai alapján.*

A régi igazságszolgáltatás felfogása az volt, hogy a büntetés főfeladata a bűnt megtorolni és másokat a bűntől elretteníteni; innen van a mi szemünkben az az aránytalanság, mely a bűn s a büntetés közt volt; innen van azonban az a mély hatás is, melyet a köztudatra tett s mely a nyelvben is erős nyomot hagyott. A nyomozás módjai, a büntetések nevei rettenetességükkel az igazságszolgáltatás eljárásának műszavait belevitték a köznyelvbe s emlékei még ma is megvannak, mint egy régebbi művelődési korszak elszigetelődött és megkövült maradványai. Beleborzadunk, ha főbenjáró vétségekben alkalmazható *kínvallatás*: *tortura* neveit és fokozatait olvassuk, melyek a XVIII. században már nagyon is szelídek az előbbi időkhöz képest. Bodó MÁTYÁS könyvében (Art. XXIX. § XXI.) a következőképen sorolja fel őket (rövidített fordítás):

„A kínzás fokozatainak rendje és nevei: 1. fok. A bíró fenyegetései és ijesztései. 2. fok. A hóhér fenyegetései és kegyet-

* Forrásaim, a szorosan vett nyelvtudományiakon kívül, a következők: Bodó MÁTYÁS: *Jurisprudentia Criminalis*. 1751. — HUSZTY ISTVÁN: *Jurisprudentia Practica*. 1778. (Híres, és sok kiadást ért jogi kézikönyv.) — *CONSTITUTIO CRIMINALIS THERESIANA*. 1769. (Voltakép csak az osztrák örökös tartományokban volt érvényes, de nálunk is követték.) — TÓTH LÓRINCZ: *A becstelenítő büntetésekről*. Athenaeum. 1841. II. 801. s köv. l. — SZÉLL FARKAS: *Testi büntetések a Debrecen városi régi jogban*. 1903. (Különnyomat az Ügyvédek Lapja 1895. évi 51. számából.) — SZÉLL F.: *A becstelenítés . . . a Debreczen városi régi jogban*. 1897. — DOMBOVÁRY GÉZA: *Fenyítő eljárás . . . a XIX. sz. első felében*. 1906. — VAJNA KÁROLY: *Hazai régi büntetések*. 2 köt. 1906—7. (Gazdag anyagban, sok képpel; nagyon érdekes könyv.)

len mozgólatai. 3. fok. A levetköztetett, meztelen és megkötözött vádlottnak megmutatják, eléje rakják és előkészítik az eszközöket, melyek a kínzás végrehajtására ki vannak szemelve; a tüzet meggyújtják s az eszközöket szinte már a testéhez értetik. 4. fok. A kezek és ujjak ízületeinek szoros zsineggel való összekötése és kemény szorítása. 5. fok. A létrán való feszítés, a tagoknak és ízületeknek hirtelen nyújtása és szétvonása. 6. fok. Tüzes vassal való érintés és pörkölés. 7. fok. Az ujjak erős szorítása és éles vassal való bökődése vagy szúrása, a körmök alá vagy fölé. 8. fok. A test pörkölése égő gyertyával, vagy szurokfáklával, vagy meggyújtott szalmával. 9. fok. A haját a fej búbján leborotválták, a bőrt is kevésbé felkaparják és lassanként jeges vizet csöpögtetnek rá. 10. fok. Égő kénnel vagy szurokkal való pörkölés. (Más források szerint égő kén és szurok csöpögtetése.) 11. fok. A lábszárnak szorítása homorú és belül csúcsokkal ellátott készülékkel, melyet közönségesen spanyol csizmának neveznek: „vulgo Hispanicis ocreis dictis“.*

A kivallatást eltiltotta ugyan Mária Terézia 1776-ban, II. József 1783-ban s az 1791-i XLII. t.-cz. is, de maradványai még a múlt század negyvenes éveiben is elkeseredett vitákra adtak alkalmat (vö. Dombóváry, 124. l.).

A bűnnel gyanús embert elfogták, többnyire rögtön vasra verték s rendszerint hosszabb-rövidebb ideig börtönben tartották, míg végre a kihallgatásra, vallásra került a sor. Ebből a körből valók a következő kifejezések.

1. Ma egészen közkeletű szó a *lebilincsel*: *lebilincselő* nyájasság, *lebilincselő* előadás; a leány szép szeme *bilincshe* veri az ifjú szívét. Tulajdonképen a rabnak kezére vertek *bilincset*, őt *bilincselték* le. Jelentésben rokon vele a *békó*, csak hogy ez csupán

* Érdekessége miatt közlöm Husztynak Bodótól kissé eltérő szövegét eredetiben (Lib. III. Tit. IX. § 11.): „Sunt tormentorum genera in foro Hungarico usitata funes subtiliores, quibus duriter contortis, carnifices, juncturas manus reorum arctissime constringunt: vel instrumentis ad formam forcipis excavatis pollices comprimunt [= hüvelykszorító]: aut ejusmodi instrumentis tibiis compressis reos cruciant: solent item reos scalae subjicere, violenta quadam expansione, articulos membrorum distrahere: candente ferro, aut etiam luminibus, certas corporis partes, potissimum vero infra mamillas lente adurere: extremas digitorum partes, infra ipsos ungues impresso ferro acuto infigere, vertice capitis supra cerebrum detonso, in gravioribus criminibus aquam frigidam supra stillare: nec non ardente face, picem supra corpus stillare“.

a lábra vert vasat jelenti s valószínű, hogy eredetileg csak a lábas jószág lábára tett *nyűgöt* jelentette (vö. Gombocz, Bulg. Lehnw. 42, 46; Vajna I:292). A köznyelvben átvitt értelmű használata ritkább, de azért, különösen költői nyelvben, előfordul, például Tompa népdalában:

Békót tettem kesely lovam lábára . . .

Békóba tett engem is a szerelem.

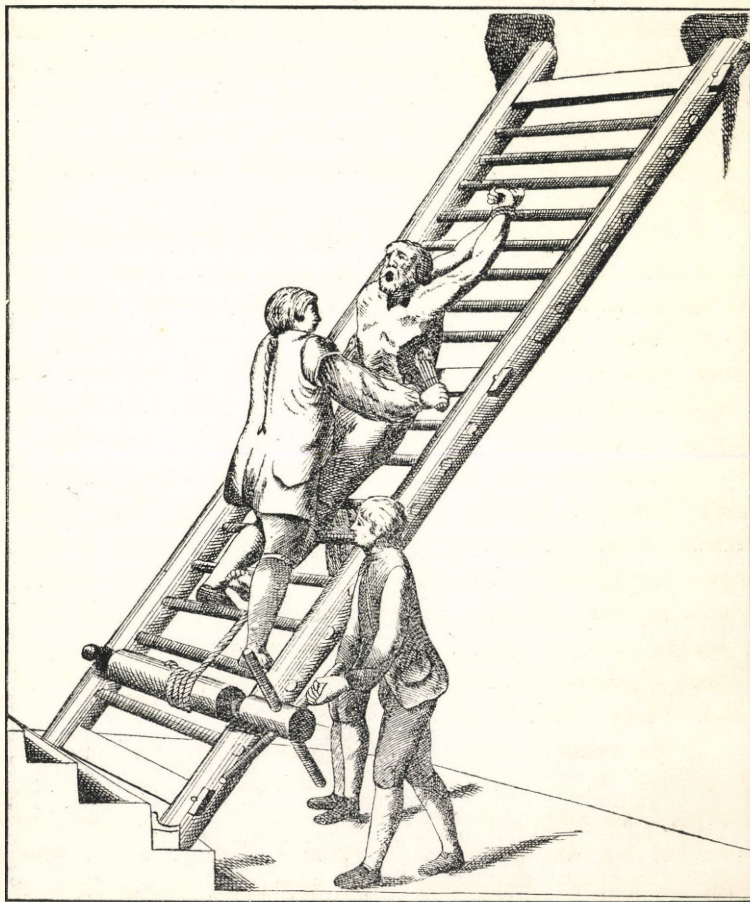
Bilincs és *békó* együttes neve *vas* (vö. *megvasal*) s áll a kéz és láb szárára lakatolt vagy szögecselt *pereczből* és *láncz*-ból, melynek súlyát a bűn foka szerint külön meghatározták: a kétfontostól a 68 fontosig, sőt még nehezebbel is sújtották az elítéltet; a pereczen és lánczon kívül kövek és vasgolyók szaporították a súlyt. Természetesen nemcsak az elfogott, de ki nem hallgatott gyanús egyént verték vasba, hanem főképp az elítéltet a börtön-, tömlöczbüntetés súlyosbításául.

2. A *körömszakadtáig tagad* kifejezést már néhai SZÉLL FARKAS, régi jogi nyelvünk kitünő ismerője, magyarázta meg a kínvallatás egyik eszközéből, a körömszorítóból (MNy. 5 : 175, rajzzal). Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy van még egy hasonló kifejezésünk: *körme szakadtáig dolgozik*; ez nem magyarázható innen, hanem abból, hogy a ki sok durva kézimunkát végez, annak a körme repedezik, szakadozik. Különben is a *köröm* a régi és népi magyarságban igen sokszor az erős, nehéz, állhatatos munka kifejezéséül szolgál: Könnyen költi, kinek *körme* nem *sakadt* érette. *Köröm szakad* még ezért = nehéz munka. Az becsüli a pénzt, kinek *körme kopik* utána. Nem *kopott* érte a *körme*. Ne kapaszkodj, ha *körmöd* nincs. *Körmös* kézzel fog hozzá = észszel, furfanggal. A körömszorítóval való vallatásra vihető vissza ez a kifejezés is: *kisrófolni* valakiből valamit, minthogy az eszköz srófra járt; *kisrófolni* lehet valakiből választ, nyilatkozatot, ígéretet, sőt pénzt is.

3. Ha valaki makacsul tagad, vagy valami dologban egyáltalán nem akar nyilatkozni és hallgat, ha a vonakodót cselekvésre akarjuk kényszeríteni, akkor még ma is azzal fenyegetőzünk: majd verek én *tüskét* a *körme* alá, azaz: kényszerítő érvekkel feleletre, tette szorítom. Ennek az ősrégi vallató módnak még a XVIII. században is megvolt a divatja, a mint az előbb idézett Bodó-Husztly-féle fokozatok mutatják.

4. Érdekes dolgot *feszült* figyelemmel szoktunk hallgatni; egy kedves népies jókívánság ez: *feszülj meg!* úgyszintén erős

visszaautasításképen gyakran halljuk: ha *megfeszülsz*, se kapsz belőle. Ezek a Bodó-féle sorozat ötödik fokozatának felelnek meg. A kínzóeszköz régi magyar neve: *baksa* = bakocska, fiatal bak, fiatal berbécs (lásd C. 370; OklSz. 1127; MTsz.), latinul: *equuleus*, németül: *Folter*, *Bock*, francziául: *chevalet*. CzF. és Ballagi 1890 hibásan mondják ezt *kínzópad*nak, *Folter-*

*bank*nak, mivel alakja nem pad. A Constitutio Theresiana szövegben és rajzban pontosan bemutatja az eszközt és a vele való kínzás eljárását (Art. XXXVIII. § 17. és Beylage Fig. III., IV.). A vádlottat egy körülbelül 45 fok ferdeségű létrára fektetik, hátrakötött kezét a létra egyik fokához erősítik, lábát pedig a létra alján lévő motollán járó kötéllel lassan lefelé húzzák, úgy hogy testének minden izma, ize és csuklója nekinyúlik és *feszül*.

Súlyosabb esetben, ha tudniillik ekkor sem vallana, feszítés közben kétoldalt még pörkölték is.

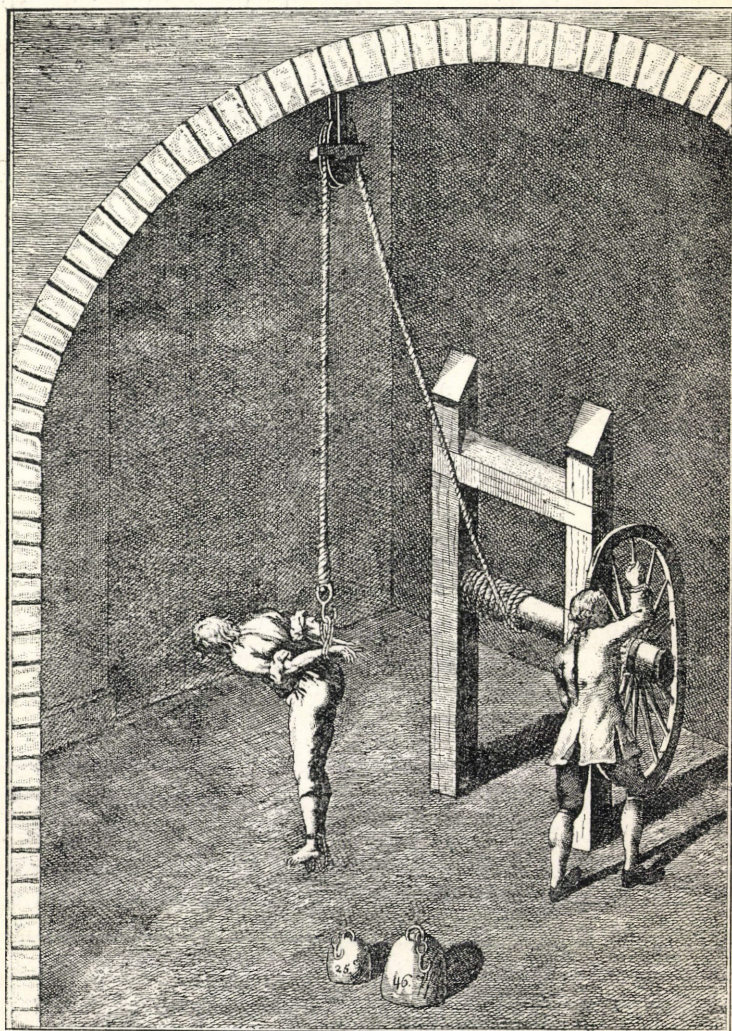
5. Hallgatag, titkolódzó és kevésszavú emberre mondjuk: *fogóval* v. *harapófogóval* v. *tüzes fogóval* sem *veszel ki* belőle egy szót is! De majd *kiveszem* belőle, akárhogy titkolódzik! Mint vallató eszközt a fogót sem a mi XVIII. századi büntető jogunk, sem a Constitutio Theresiana nem ismeri, csak mint büntetés-súlyosbítást, t. i. a vesztőhelyre hurczolt elítéltet útközben többször tüzes fogóval csipdesték (Const. Ther. Beylage V. § 13—17.); de a régibb eljárás igen is ismerte s erről tanúságot tesz a régi nyelv is (vö. NySz. *hév fogó*).

6. Ha az embernek valami nagyon kellemetlen kötelessége van, a mitől menekülni egyáltalában nem lehet, vagy ha cselekvési szabadságát mindenféle kényszerrel korlátozzák, akkor szoktuk mondani: ez valósággal *spanyol csizma*. Eredetileg ez a csizma nem is csizma, a hogy az ember a szó után hinné (= Spanischer Stiefel), hanem, a mint latin neve: *ocrea hispanica* mutatja, lábszárborító. Két homorú, belül tompa csúcsokkal kiveret csatornaszerű vas, melyet ráillesztettek a vádlott lábaszárára s aztán csavarral lassanként összeszorították, úgy hogy a tompa csúcsok, kivált sípcsontját, melyre az ember amúgy is nagyon kényes, ugyancsak megzúzta. A Constit. Theres. két fajtáját is mutatja rajzban (Beylage; alkalmazásáról Art. XXXVIII. § 18.). Az eszköz *spanyol* jelzője, mely nemzetközi, mutatja, hogy megtalálása a spanyol inquisitio leleményességét dicséri (vö. Wander, Sprichw. Lex.: Stiefel 37).

7. Ha valamit nagyon várunk, akkor *felcsigázott* várakozással nézünk eléje, *felcsigázott* képzelődéssel és kíváncsisággal fogadjuk; az elkényeztetett ifjú *felcsigázott* reményekkel, követelésekkel lép az életbe; a kereskedők *felcsigázzák* az árakat; Petőfi „A helység kalapácsa“ III. énekének elején kéri olvasóit: „Ugye nem fogtok haragudni reám, Hogy . . . Drága figyelmetek A templom tájékára *csigázom?*“; az egyhangú mindennapi foglalkozás *elcsigázza* lelkünket; a súlyos, tartós munka testünket *csigázza el*; rossz bánással, koplaltatással, szertelen munkával *elcsigázzuk*, *agyoncsigázzuk* a jószágot; a rossz gazda *csigázza* lovát, ökrét. A *csigáz* igének e ma is mindenütt használatos jelentései szintén a kinzókamrából veszik eredetüket; a *csigázás* a vallatásnak egyik legelterjedtebb módja volt. A vádlott kezét hátrakötötték, horgot akasztottak a zsinagba, mely a kinzó-

kamra mennyezetén lévő csigán át a padlón álló motollának hengerére csavarodott. A motolla forgatásával a zsineg egyre jobban feszült, míg végre a vádlottat hátul kötött kezénél fogva a levegőbe emelte, a test súlya karját a vállcsuklóban kifordította

s ebben a helyzetben kellett a vizsgálóbíró kérdéseire felelnie. Ha a vádlott nagyon makacs volt, akkor egyet-egyet csavartak a motollán s összekötött lábára nehezkül még kisebb-nagyobb súlyt is akasztottak (Const. Ther. Art. XXXVIII. § 17.; rajza: Beylage XL—XLV.). A régiségben a codexektől kezdve sok

alakban és kapcsolatban találjuk a *csigát*, bizonyítékául annak, hogy nálunk is nagyon közönséges módja volt a vallatásnak: *csigára von*, *csigán kínoz*, *csigán sem vall*, *kicsigázni* valakiből valamit, *megcsigázni* valakit, *csigázó* és gyertyával csepegtető hóhér (NySz.). A csigáról levett ember természetesen erőltlen, meggyötrött testével semmire sem volt való: *el* volt *csigázva*. Érdekes, hogy a régi nyelv ezt igen hamar alkalmazta a jószágra is: négy *elcsigázott* ló, *elcsigázza* az ökröt; de átvitt értelme: *erőltet*, *kényszerít* jelentéssel is közkeletű volt: más, idegen, rossz értelemre *csigázza* a szavakat; új adóra *csigázza* a községet. Nemrégiben szó volt a *feltekeri az esztét* szólás magyarázatáról (MNY. VIII:461) s én azon a véleményen voltam, hogy ez az óra feltekeréséről vett kép; ezzel a kifejezéssel párhuzamos a *felcsigázza az esztét* = *megfeszíti az esztét* szólás, mely nyilván a vallató csigáról van véve. A *felcsigáz* ige első jelentése különben annyi, mint *csigával emel*; *felhúz*: *felcsigázzák* a kútból a vödröt, a toronyba a harangot (CzF. *csigáz*, *felcsigáz* alatt).

*

A vallatást az ítélet s az ítélet végrehajtása: a felmentés vagy büntetés követte. A büntetésnek főcélja — mint már említettem — nem az volt, a mi ma: első sorban megelőzés, elhárítás és javítás, hanem megtorlás és elrettentés. Innen a büntetések aránylag kegyetlen kiszabása és a nyilvánosság. A szabadság elvesztése még a legenyhébb fok lett volna, ha nem járult volna hozzá a testnek megfenyítése, de ezt szükségesnek vélték, hisz a test az ördög székhelye és minden gonosz indulat fészke. De fokozta ezt még az erkölcsi büntetés: a nyilvánosság előtt való megszégyenítés, becstelenítés, mely főbenjáró bűnök megtorlásakor még a kivégzettnek holttestét is sujtotta.

8. A szabadságvesztés különféle fajtái e helyt nem érdekelnek közvetlenül, de igen a büntetés súlyosbításának egyik módja: a *bőjt*. Az ítéletben kimondották, hogy a börtönbüntetés idejének bizonyos napjain: hetenként egyszer vagy kétszer, a tett elkövetésének évfordulóján stb., a rabot a rendes napi ellátás helyett böjtre fogják; ez pedig abból állott, hogy csak *kenyeret és vizet* kapott (Vajna II:514, 521, 524, 534; Const. Ther. Arth. IV. § 13.; Art. VI. § 10.). Az, hogy valaki egész büntetését *kenyérren és vízen* töltsen ki, csak az életfogytig tartó börtönnel sujtott bűnösökre állott (Vajna I:292); például egy 1786-i ítélet úgy

rendelkezik, hogy a rab „életfogytáig vizet és egy font kenyeret kapjon“ napjában (Vajna I:304). Ezért szól Arany balladájában is Ágnes asszony ítélete így:

Holtig vizen és kenyéren
Raboskodva bűnhődöl te.

A csak bizonyos számú esztendőre elítéltnek rendszerint módjában állott saját pénzéből, rabmunkájának keresményéből javítani a börtönnek nem nagyon választékos étlapján (Dombováry 321); aztán meg néha a börtönőrök és porkolábok is hozzáférhetők voltak s egy kis „jó szóért“ maguk is hoztak egyetmást a szomszédos szatócstól (Domb. 307, 311 s köv.).

9. A testi fenyítékek közt első helyen állott a *botozás*; az elítéltet *megcsapták*, férfit bottal, pálczával, nőt korbáccsal. Ma is mondjuk: *botozni való*, *csapni való* rossz. Annak idején igen hamar kijárt ez a fenyítés, még pedig bizonyos mértékek szerint. A Const. Ther. egységül a *Schillinget* állapítja meg, mely 30 ütés volt, de osztottak fél *Schillinget*, 15 ütést is (Art. VI. § 3.). Úgy látszik, bár bizonyító adatot nem találtam rá, hogy az ilyesféle egységnek — legalább közbeszédben — nálunk *egy sor* lehetett a neve: *egy sort vernek rajta*, *jó sort vágnak rajta* (SzD. Magy. Vir. 83), bár a botütések száma egy-egy sorban változó volt. Az 1791: XLIII. t.-cz. 3. §-a szerint egyszerre elszenvendendő 100 bot azonos volt a halálbüntetéssel; az 1786. évi július 10-i rendelet szerint 50 bot annyi, mint háromévi fogság. Mint súlyosbítás, a botozás a fogházbüntetéshez is járulhatott s akkor rendszeren egy esztendőre 100 botot szabtak, melyet negyedévi 25 bottal „törlesztettek“ (1836: XVII. t.-cz.); ilyen negyedévi 25 bot volt szokásban Pest megye területén, a hol ez a szám volt az egyszeri *sornak* legnagyobb mértéke (Domb. 362–366). Innen van ma is az a jámbor óhajítás: *huszonötöt kéne rá vágni*; idevág Arany Elveszett Alkotmányában (I. 16) az a szójátékos célzás: „Vig eposzát Pesten soha meg nem *huszonötölték*“, mivel a Kisfaludy-Társaság pályadíja is 25 arany volt. A *huszonöt* különben igen régi lehetett, mint *egy sor*, mert már a XVII. században több megyében káromkodást úgy büntettek, hogy első ízben 25, másodszor 50, harmadszor 100, negyedszer 300 botot róttak ki, s „ha azon sem tanulna: halállal bűnhődjék“ (Kolozsvári-Óvári: Corpus Statutorum IV. 405, 442, 451; Vajna II:73 s köv.; 494, 512, 515 stb.).

10. Bár nem tartozik a büntetések nemei közé, itt említem a *meglazsnakol*, *megzsákol*, *megpokróczoz* szavakat, melyek szintén megverést jelentenek. (A NySz. az elsőt *perstringo*, *aufspiessen* szavakkal magyarázza, mert Gvadányi nótáriusa félt: „hogy meglasznakolnak a bikák”; a bika nemcsak szarvával megdöfni, felszúrni szokott, hanem lábával meg is térdeli, meg is tapossa azt, kit megtámadott, az aztán össze van törve, mintha verték volna; csak így érthető ez a hely. A *megzsákol* második jelentéséül pedig a *meggyőzést* veszi, pedig itt is csak szóval való megverésről van szó.) Mind a három szóban (az első kettő megvan a szótárakban) valamilyen durva szövet az alapszó. Hogy miképen történik a vele való megverés, azt katonai szolgálatom idejéből tudom. Ha valamelyik föllebbvaló, káplár, szakaszvezető, nagyon kegyetlenül bánt embereivel, akkor a bakák összebeszélve, rálestek este, váratlanul pokróczot dobtak a fejére, hogy ne védekezhessék és meg se ismerhessen senkit, aztán Isten igazában elverték; ezt mondták *megpokróczozásnak*, a melyből kijutott néha még tisztnek is. Ilyennek képzelem a *meglazsnakolást* és *megzsákolást* is.

(Folytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

Gyepü és gyepüelve.*

III.

A XVII. századi horvátországi gyepük** leírását KRIZSANICS GYÖRGY horvát kath. papnak köszönhetjük, kit méltán a pánszlávok ősenek tartanak, mert annyira rajongott a szlávok egységéért, hogy még Oroszországba is elment, ámde az oroszok ebbeli buzgalmát alkalmatlannak találván, Szibériába száműzték. Itt írta meg azután 1663-ban „*A nemzeti és fejedelmi jólétről és gazdagságról*” című állampolitikai munkáját, mely érdekes párhuzamokat von a különféle szláv népek s más nemzetek között. Ebben, az országok védelménél felhossa, hogy Horvátországban

* Az I. közleményt lásd MNy. IX. 97, a II. közleményt uo. 145.

** A középkorból közvetlen adat a délszlávok gyepüvédelméről csupán a *bosnyákokról* maradt fenn, és pedig Mátyás király kanczellárjának, Veronai Gábor egri püspöknek, Budáról, 1476 márczius 7-én a pápához intézett (Mon. Hung. Hist. XXXIII. 265—268. lap) levelében. Midőn ugyanis Mátyás 1476 február 15-én Szabács várát bevette, nyomban parancsot adott, hogy egy portyázó sereg, a vad kegyetlenségéről hírhedt (vö. Századok 1902 : 532—558) Drakul

igen mély és sűrű erdők nőnek, melyeket az emberek következőképen szoktak megerősíteni. Vágásokat eszközölnek sok mérföldre menő távolságban, vágják és ledöntik a fákat, úgy hogy lovasoknak lehetetlen legyen átmenni rajtuk. Az ilyen vágások (= gyepek) mellé *csardak*-okat, azaz őrházakat építenek oly módon, hogy a legmagasabb tíz vagy több czölöpöt a földbe verik, s ezek fölé faházat építenek, s ebben aztán két-három határőr puskával és mozsárral ellátva őrködik. Mihelyt pedig az ellenséget észreveszik, a mozsarat elsütik s ezt meghallván a szomszéd őrház, ő is elsüti a maga mozsarát, a harmadik is s így egymásután a többiek is, mind a két oldalon, úgy hogy ily módon egy óra alatt 50 mérföldnyire képesek hírt adni az ellenség (török) közeledéséről.*

Ezen őrházak építését azonban Krizsanics alighanem rosszul figyelte meg, mert az összes többi egykorú adatok azokat négy lábon állónak ismerik. Így VALVASOR, Krajnáról 1689-ben megjelent könyvében szintén leírja e *csardak*okat, s azok szerint három vagy négy czölöpön álló, lépcsővel ellátott faházak voltak s úgy néztek ki, mint valami sólyomfészkek. SMÍČIKLAS pedig e *csardak*oknak egész rendszerét méltán török eredetűnek

(IV.) Vlád, magyarul László, volt havasalföldi vajda vezérlete alatt a török birtokában lévő boszniai részek fölprédálására induljon. E sereg legelőször is az ezüstabányáiról híres *Szrebrencza* (*Sebernicze*) várost rabolta ki és égette föl, azután *Kucslat* (*Cuzelath*) várost készült megrohanni. Midőn azonban az e városhoz közel lévő erdőhöz értek, ott váratlan akadályra találtak, mivel Kucslat polgárai, a környék többi lakosaival együtt, „*arborea pro obstruendis viis, ne equites pertransirent starent*“, vagyis gyepek-torlaszokat emeltek. Csakhogy a magyar sereg, nagy kerülővel mégis a hátukba került, s mindnyájukat felkoncizolta. Végül *Zvonik* (*Savonich*, ma *Zvornik*) város megtámadására siettek. Ennek lakói szintén erdei gyepekkel („*Savonite autem sicut et Cuzalite, silvam intermediam, hostium furore percepto, succidere et vias obstruere ceperant*“) igyekeztek védekezni, csakhogy a magyar sereg ezeket a gyepeket is megkerülte, s az ellenség mögé kerülve, azt levágta vagy megfutamtotta s a várost és vidékét tüzzel-vassal elpusztítván, portyázásából visszatért.

Az ezután következő adat *Krajnából* való. A krajnai tartománygyűlés rendei ugyanis, a török betörések megakadályozására, 1525-ben a *Möttling* melletti erdőben gyepek (*gehag*) csináltattak, 1526-ban pedig (Mon. Hung. Hist. XXXI. 496) azt kijavíttatni és tovább kiterjeszteni határozták.

* J. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI: Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Zágráb. 1869. X. köt. 48. l. ismerteti KRIZSANICSNAK BEZSZONOF által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban I., II. kötetben kiadott munkájának tartalmát.

tartja, mivelhogy a *csardak* (MIKLOSICH szerint is) török szó, mely a perzsa *csartak*ból származik. A perzsában pedig a *csar* szó = 4-et jelent, a *csartak* tehát olyasmi, a mi négy lábon áll.* Mikor aztán Szlavóniát a törököktől visszahódították s 1699-ben a határőrvidéket szervezték, az egész Száva mentét száz ilyen *csardakkal* rakták meg,** melyek a SMIČIKLAS könyvéhez mellékelte 1718. évi térképen fel is vannak tüntetve és a modern katonai kordonhoz mintegy átmenetül szolgáltak.

DR. TAKÁTS SÁNDOR kimutatta,** hogy ilyen *csardakok*hoz hasonló őrházak nálunk is voltak, csak hogy itt *górénak* hívták. A *góré*, Takáts szerint, a ránk maradt rajz után is ítélve, valami prédikáló-székhez hasonló alkotmány volt, melybe lépcsőn lehetett fölmenni s onnan felülről néztek aztán széjjel az örök.

Az egykorú német katonai hivatalos nyelv az ilyen őrt állást s magát az őrhelyet is „*skart*“-nak („auf der wacht und *skart* liegen“ vagy „halten *schkart*“, vagy „*Skarth* zu [Bihács] Wihitsch“), az őrházakat „*Schorthäuser*“-eknek, az ilyen öröket pedig „*schartleit*, *scartleit*, *scardtleit*“ néven nevezte, a mi alighanem az olasz *scorta* (francia *escorte*) = őrség, kíséret, fedezet szóból származik. E skart-őrszolgálat a horvát és a szlavóniai végeken igen el volt terjedve. Tudtunkkal legelőször 1524-ben merül föl, midőn a krajnai rendek három határszéli erdő őrzésére két-két őrt rendeltek ki, s ezeknek kötelességük volt ott „halten *schkart* tag und nacht“. Ezután a skartok 1537 óta a hadi létszám-kimutatásokban folytonosan szerepelnek. I. Lipót pedig, a varasdi határőrvidékre telepített vlachok részére 1667 április 14-én kiadott statútumban, az ilyen őri szolgálatot, az erdők őrzését és vágását, a vlachok állandó kötelességévé tette.†

Az ilyen skart-őrházak, melyeket horvátul *csardakok*nak, magyarul pedig *górénak* neveztek, mindenütt egyforma rendeltetésűek voltak. S minthogy a horvát *csardakok* török eredetűeknek bizonyultak, alig szenvedhet kétséget, hogy az ezekhez teljesen hasonló magyar *góré* is, ha nem is a szó, de maga a dolog, szintén török eredetű. A határmenti őrházak egész rend-

* T. SMIČIKLAS: Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije. Zágráb. 1891. I. 40. l.

** TAKÁTS SÁNDOR: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 310—312. lap.

*** „*Góré, csárdák és skárt*“. MNy. 1911. évf. 265—266. lap.

† Mon. Hung. Historica XXXI. 291. l. Mon. Slavorum Merid. XX. 390, 391, 397, 398, 413 és XVI. 331.

szere alkalmasint a törököktől származik, melyet aztán nálunk is utánoztak és vele a régi magyar gyepűrendszert kiegészítették. A dr. Takátstól felhozott 1650. évi adat is a rábamenti gyepűvonal góréiról szól, melyeket — mint a már elősorolt adatokból is látható — Vas vármegye közmunkával (1596 óta) csináltatott és a maga hajdúival őriztetett. Gróf Nádasdy Ferencz is már 1594-ben sürgette (Orsz. Levéltár. Acta Publ. 12—21.) a Rába védelmét a királynál, nemcsak gyepük és várkastélyok, hanem még az úgynevezett *strázsahelyek* szaporítása által. EVLIA CSELEBI (I. 517. l.) pedig 1664-ben, Zalában, a Mura mentét látta ilyen górékkal — szerinte: egy-egy ágyúlövésnyire épült tornyokkal — megerősítve. Véletlenül éppen ezekről a muramenti górékról a legkimerítőbben vagyunk értesülve Pavesich Györgynek, a konfiskált muraközi Zrinyi-uradalom kamarai jószágkezelőjének, Csáktornyáról 1673 okt. 29-én a pozsonyi kamarához intézett (Orsz. Levéltár. Pozsonyi kamarához intézett levelek I. sor. 61. csomó) jelentéséből. Gróf De Souches Lajos varasdi generális kérelmére s a hadi tanács felség-előterjesztésére ugyanis I. Lipót a muraközi górék tatarozására (pro necessaria certarum domuncularum vulgo *Schortheuser* dictarum . . . reparatione) a pozsonyi kamara terhére 3—4000 forintnyi költséget utalványozott. A kamara viszont az ügy mibenlétéről Pavesichot hívta föl jelentéstételre. Pavesich az összes muramenti górékat Légrádtól Ráczkanizsáig személyesen megvizsgálta s azokat jegyzékbe is vette.* Ő is négy magas oszlopon álló fedett őrházaknak („supra quatuor ligneas columnas in altum per modum vigiliarum extructae et tectae”) írja le azokat. Összesen huszonnégy ilyen góré-t talált a Mura mentén, s majdnem mindegyikének külön magyar elnevezése volt, a mi azoknak nemcsak fontosságára, hanem egyúttal régiségére is mutat. Közülük csupán a Kanizsa felé eső öt góré

* A levél mellékletéül szolgáló jegyzék „Conscriptio domuncularum vigiliarium *Goré* sive *Schortheuser* dictarum, penes fluvium *Mura*, a praesidio *Légrad* usque ad *Rácz Kanizsa* inque insula Muraköz situatarum” címet visel. A jegyzékbe foglalt górék a következők: 1. *Nagy Góré*, a légrádi vicekapitány őrzi. 2. *Szabad vajdáké*, ezeka vajdák (liberi vayuodae) őrzik. 3. *Szabad Góré*, az őrség feje Nyitrai György. 4. *Katona Góré*, a légrádi lovasok őrzik. 5. *Szanyari Góré*, Darabos kapitány őrzi. 6. *Köz Góré*, két uradalmi hajdú őrzi. 7. *Új Góré*, a kotori lovasok és gyalogok őrzik. Ennek a hét górének fenntartása némely murántúli hódoltsági falvak kötelessége. 8. *Hergya-vicza Góré*, az itteni révvél együtt, mint Kanizsához legközelebb esőt, a vidócziak és domboriak (Vidocenses et Domborenses) őrzik.

pusztult el az 1664. évi vasvári békekötés óta. A többi tizenhét góréát azonban Pavesich jó állapotban találta. Szükségesnek vélte azonban, hogy némely górékat szüntessenek meg, mert túlságosan közel fekszenek egymáshoz. A mi továbbá az őrizetet s a fenntartási költségeket illette, Pavesich megállapította, hogy az őrzés s a fenntartás terhe, melyik góréra nézve, kit illetett. De megtudta azt is, hogy a kivégzett gróf Zrinyi Péter bán idejében a murántúli hódolt falvak Légrád várához közmunkaváltság czimén évente bizonyos összeggel adóztak, a mi állítólag 1500 forintra rúgott volna. Ezek az összegek a konfiskáció óta is, négy éven át befolytak a német katonák s a légrádi kapitányok kezéhez, de ők a maguk céljaira fordították. Ha tehát, tekintettel a hódoltsági falvak jobbágyainak szegénységére, a kamara e közmunkaváltságot évi 300 forintra mérsékelné is, abból a górék összes fenntartási költségei könnyen fedezhetők volnának. E huszonkét góré és elnevezése nyomtalan eltűnt, a helységnévtár most csak két *Góré* pusztát ismer, egyiket Veszprém-ben, másikat Vasban.

Végül még egy pillantást kell vetnünk az ország túlsó, délkeleti részének ősi határőreire: a székelyekre is, kiknél a gyepűvédelem szintén állandó gyakorlatban maradt. A középkorból azonban véletlenül alig van rá adatunk. Az 1211. évi miklósvári s más *indaginesek* és az 1349. évi *Zoltángyepű* (*Zoltangypew*) említésén kívül, csupán Bonfiniből (Dec. IV. lib. I., FRANKÓI: H. Mátyás király. Budapest, 1890. 173. l.) tudjuk, hogy mikor Mátyás király 1467-ben Moldva ellen hadat viselt, a gyimesi és ojtózi szorosokat Moldva felől *bevágva* s fegyveresekkel meg-
rakvatálalta, tehát erőszakkal kellett törnie magának. A fejedelmi korszakra vonatkozó összes idevágó adatokat, dr. Connert János nagy szorgalommal gyűjtötte össze a székelyek jogairól írott

Fenntartása a fiscust s gróf Zrinyi Péter özvegyét közösen illeti. 9. és 10. *Hudossanye Góré*, egyforma nevűek, a hodosáni gyalogok őrzik. 11. és 12. *Goricsáni Górék*, a goricsányi gyalogok őrzik. A 9—12. górékat az özv. grófné tartja fenn. 13. *Domasinczi Góré*, a domasinecezi gyalogok őrzik és a fiscus gondozza. 14. *Novakóczi Góré*, a novakovecziek őrzik és az özv. grófné gondozza. 15. *Turniscsai Góré*, a turniscsaiak őrzik. 16. *Krisóczi Góré*, a krisovecziek őrzik. 17. *Miklóczi Góré*, a miklovecezi hajdúk őrzik. A 15—17. górékat a fiscus tartja fenn. 18. *Pekleneczi Góré*. 19. *Szerdahelyi Góré* a békekötés (1664) óta elpusztultak, felépítésük a fiscus kötelessége. 20. és 21. *Új Udvardi Górék*. 22. *Rácz Kanizsai Góré* elpusztultak, mind a háromnak fölépítése az özvegy grófnét terheli.

derék munkájában.* Magáról a gyepűcsinálásról azonban közelebbi részleteket csupán Bethlen Istvánnak (nem Gábornak!) 1626 szeptember 25-én kelt utasításában** találunk. Eszerint a székelgyepű is, első sorban, ledöntött fákból emelt torlaszokból állott; de Bethlen ezzel nem volt megelégedve, hanem elrendelte, hogy „valahol kívántatik az utaknak erősítése, ne az fának levágásával, hanem mentől erősebb, mélyebb ároknak, sáncznak hányásával erősítsék meg az utakat, mindenekfelett az Ojtoz útját, kiváltképen azhol Ő felsége (Bethlen Gábor) fundálóival elfundáltatta volt“. E czélból Háromszék minden rendű lakói „az fegyver mellett, kapákkal, ásókkal, lapátokkal, tekenyőkkel menjenek fel“ s ha elkészültek az utak elrekesztésével, akkor „derekesen ott fenn lakjanak, hiszem, ha az mi szegény atyánkfiai, mostan, az táborban szenyvedik az sanyaruságot, ő kegyelmek is az havasban“ az ott épült „kalibákban és jó szenek mellett elszenyvedhetik az vigyázást“. Hogy azonban a székelgyepű továbbra is csak inkább a fa-torlaszokhoz ragaszkodtak, Evlia Cselebiből (I. 125., 126. l.) tudjuk, ki a törökök és tatárok 1661 október 14-iki betörése alkalmával, mint szemtanú, leírja a székelgyepűnek ilyen torlaszok mögötti — sajnos — sikertelen védekezését. Egy hegy-szorosba, úgymond, „mináret nagyságú gályahajó-gerendákat s más néhány százezer különféle fát összetördelvén, felhalmoztak“. E gyepű mögött pedig nagy táborát ástak „és a táboron kívül, tőlünk oldalt félóránnyira a völgyekbe, halmokra, hegyekre, szőlőkbe igen sok magas fát letördelten felhalmoztak, az elkészített leshelyekre pedig katonaságukat elrejtették“. A törökök hétfelől támadtak s miután naftával, kátránnyal és zsíros kanócczal megtöltött ágyúikkal, erős szélben, sikerült a külső torlaszok fáit felgyújtani, s ezeknek tüze „a nagy tábor fenyőfáira is átharapózott“, három órai véres harcz után a székelgyepű táborát bevették és elfoglalták.

(Vége következik.)

TAGÁNYI KÁROLY.

* DR. H. CONNERT: Die Rechte der Szekler vom Jahre 1562 bis 1691, mit Berücksichtigung ihrer Entwicklung in den vorangehenden Jahrhunderten. I., II. s különösen a III. füzet. 1—26. l. (Der Kriegsdienst der Szekler.) Fordításban is megjelent BALÁSY DÉNESTŐL: „A székelgyepű alkotmányának históriája, különösen a XVI. és XVII. században“ cím alatt Székelyudvarhelyt. 1907. Lásd ennek XIII. „Őrségi és határszolgálat“ fejezetét, 257—278. l. Vö. egyébiránt még CONNERT JÁNOS: A székelgyepű intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig. Kolozsvárt. 1901.

** Erd. orsz.-gyűl. Eml. VIII. 358. l.

A magyar tárgyias igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

A ki gondosan elolvasta a praeteritum alakjairól szóló fejtegetésemet, érthetőnek fogja találni, a mit a feltételesről mondok.

A tárgyias ragozású feltételes többes első személye egykor így volt: **kérné-ük*, ebből **kér-né-ök(ék)*, majd **kér-nő-ük* > *kér-nő-ök* ∼ **kér-nő-ék*; a mélyhangú alakokban meg így volt: **ír-né-uk* > **ír-né-ok*, ebből **ír-ná-uk* ∼ **ír-ná-ok* > **ír-nó-uk* > *ír-nó-ok*. Ha már most a népnyelvben és a régibb nyelvben ilyeneket találunk: *szeretnéjük*, *értetnéjük*, *vinnéjük*, *réstellenéjük*, *akarnájuk*, *találnájuk*, *tudnájuk*, *írnájuk* (l. TMNy. 613, SZINNYEI, NyH.⁴ 119, *lathatnoyok* HorvC. 273), akkor ezekben az alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is. A mai irodalmi és itt-ott a nép nyelvében előforduló *írnók*, *kérnők* alak, a mely a régi nyelvben általánosabb (l. erről a többes 1. személy tárgyalását a III. főrészben), nézetem szerint ilyen alakból való: *írnó-ok*, *kérnő-ök*. A régi nyelvben ugyanis ilyen írott alakok is vannak: JordC. 22 *aldoznook*, ÉrdyC. 504 meg *akarnook* yrnya, uo. 553 meg nem *ohatnook*, el nem *tavoztathatnook* stb. Ezeket az alakokat így is olvashatni: *áldoznó-ok*, *akarnó-ok* stb. Az ilyen alakokból aztán részint *áldoznók*, részint *áldoznójuk* keletkezett (vö. TMNy. 613). Az utóbbi példában a *j* hiatustöltő elem is lehet. Itt jegyzem meg, hogy hasonló *j*-s példa van az alanyi ragozású többes első személyre is, vö. HorvC. 43 Mert ha ezerzer *adnoyonk* magonkat.

Az *írnók*, *kérnők* alakból akkor, mikor a szóvégi *-ó* ∼ *-ő*-ből *-ú* ∼ *-ü* lett (vö. *fordul* < *fordól*, *kerül* < *keröl* stb.), lett az *írnúk*, *kérnúk* alak (l. TMNy. 613), s ebből az *írtuk*, *kértük*, *írjuk*, *kérjük* analógiájára rövid hangzóval *írnuk*, *kérnük* (ilyen alakok ma is vannak a népnyelvben, vö. SZINNYEI, NyH.⁴ 119, Nyr. XXVI. 544, régibb nyelvi adatokat l. GÁTI BÉLA: Magyarai István nyelvi sajátosságai 7, a szerző szerint *-ú* ∼ *-ü*-vel).

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152.

A tárgyas feltételes egyes 3. személye egykor így volt: *írné-é > *írná-é > *írná-á, *kérné-é. Később, mikor a nyílt vég-szótagban álló rövid magánhangzók a szó végéről eltűntek s a hosszúak megrövidültek, keletkezett: *írné-ë > *írná-ë, > *írná-a*, *kérné-ë*. A mai *kérné*, *írná* már most akár a régibb, akár az újabb alakból (l. a *kéré*, *írá* alakoknál mondottakat) is keletkezhetett.

Az a kérdés, vannak-e a codexekben *kérné-é*, illetőleg *kérné-ë*-féle alakok. Itt tekintetbe kell vennünk azt, hogy hogyan olvassuk az ilyeneket: DöbrC. 499 hog' angal *hirdetneice* † malazt'aval tell'es voltat, CornC. 122 *zvlnee*, *be nyelnee*, uo. 222 *meg neznee*, uo. 272 *el vetetnee* stb., TMNy. 609 *meg maslanaa* (láss még ilyen alakokat az Érdy- és a JordC.-ból a NyK. XV. 64—72, XXXI. 219, az -ee-kről l. SUHAJDA L. és MÉSZÖLY G. véleményét a praeteritumnál) stb. Nézetem szerint ez alakok közt az egyik így is olvasható: *hirdetné-j-é*, a többi pedig egész bizonyosan így is: *szülné-ë*, *benyelné-ë*, *megnézné-ë*, *megmáslaná-a* stb. Hogy a régebbi: *kérné-é*-féle alakok a nyelvtörténeti korban még megvoltak, az eredeten kívül bizonyítják az ilyen mai népnyelvi alakok: *meg tudnájék* = megtudnák, *meg vennéjék* = megvennék (Göcsej, MNyelvészet V. 116, erről l. lejjebb). A későbbi *kérné-ë*, *írná-a* alakoknak a nyelvtörténeti korban való meglétét pedig bizonyítják még a következő tények is:

a) Az *í-ző* emlékekben ilyenek vannak: LobC. 21 de mikoron halottak volna a pisepekők hogy mind öröke *hyrdetnye* abwchut, uo. 175 zent ferench . . . zent kalarat giakorta *yntetnie* istennec zolgalatiara, NádorC. 198 *el nélnie*, és l. még TMNy. 609 *tennie*. Ezeket szerintem így is lehet olvasni: *hirdetní-e* (*í-ző* emlékekben lévén, szóvégi *ë* = *e*), *intetní-e*, *tenní-e*, *elnyelni-e*.

b) A nyelvemlékekben, nyomtatott művekben és a népnyelvben ilyen alakok vannak: *bekötnéje*, *fódoznája*, *lätnája*, *kérnéje*, *meg mondanája* (írva *megmondanaya*), *ësmérnéje* (írva *esmerneie*), alla *haytandia* (HELTAI, Canc. 1574 C₁ lap) stb., stb. l. TMNy. 609, SZINNYEI NyH.⁴ 120, sok codexben, nyomtatványban és Nyr. XIV. 214 Göcsej, XXI. 464 palócz, NyFüz. XLVIII. 28 Nagykanizsa. Ugyanigy *í-ző* alakban is vö. LobC. 236 mikoron *kerdezníie* (olv. *kérdezníje*). Ez alakokban a *j* lehet hiatus-töltő is, s csak úgy kerülhetett beléjük, ha előbb *írná-a*, *kérné-ë* alakok voltak. Minthogy a nyelvérzék a cselekvő személy ragjául hol az -a- ~ -ë-t, hol a -ja ~ -j-ë-t érezte, az *írnája*, *kérnéje*-féle alakokból elvonódhatott egy *írnáj*, *kérnéj*

alak is. Ugyanez az eset van a névszóknál a birtokos ragozásnál, a hol ilyen újabb alakok vannak: *száj*, ebből elvonva: *szája*, a hol a *j* eredetileg nem a szótóhoz tartozik (vö. SIMONYI, A magyar szótók 40), ilyen lesz *tetej* = tető MTsz., OklSz., Jerney, NyelvK., Baróti-Sz.² Kisded szót., Márton I. szót., 1807, 1811, 1816, másképp SIMONYI, Szótók 42 és vö. *háztete* Nyr. 27 : 209. Ilyen elvonódott alakokul fogom fel a következő régi nyelvi adatokat is : TMNy. 609 *tenney*, *küldeney* = olv. *ténnej*, *küldenėj* | JordC. 647 *arwlna* = olv. *árulnáj* (vö. e codexben az ilyeneket: 682 *zerethne*"e, 609 *apolna*"a) | Némétűjv. gl. 100 provocaret — meg *remeytheney* (= olv. *még rémeytenėj*), uo. 343 recogitet — *felemelney* (= olv. *felemelnėj*, vö. e glosszák közt ilyeneket: 369 *figeztelneye*, 372 *megnerneye*)*. Így fogom fel a *küldé*-nek a TMNy.-ban (610. l.) közölt *kwldei* alakváltozatát is. Szerintem volt egykor **küldé-j-ë* is, a mely az egykor kétségtelenül megvolt **küldé-ë* alakból akár hiatusöltővel is keletkezett (l. fentebb). Ebből elvonás *küldēj*, tehát úgy mint *írnáj*.

A tárgyas ragozású feltételes egyes 3. személynél még meg kell említenem a göcseji *fözneje* = főzné, *megenneje* = megenné (l. Budenz-Album 167, Nyr. XIV. 214) alakokat. Ezek szerintem *föznejéje*, *megennejéje* alakokból az alanyi ragozású *fözne*, *megenne* hatása alatt keletkeztek, innen rövid *-ne*- szótaguk.

Mínthogy a 3. személyről van szó, megemlítem, hogy az ikes igéknél szerintem ez az eredetibb állapot: *távozné-ék*, ebből lehet *távozní-ék*, *távozné-j-ék*, *távozné-ik* stb. (vö. TMNy. 601 és DöbrC. 422 *tavozniek* stb.). Erről azonban részletesebben nem írok, mert nem tartozik tárgyam körébe. Eredeti, etymologikus *j* elem, a mely a személyraghoz tartoznék, itt sincs.

A tárgyas ragozású feltételes többes 3. személyről ezeket állítom :

Az egyes 3. személy egykor így volt: **kérné-é*, **írné-é* > **írná-é* > **írná-á*. Ebből a többes 3. személy így alakult: *kerné-ék*, *írné-ék* > *írná-ék* > *írná-ák*. Hogy a régi nyelvemlékekben *kerné-ék*, *írná-ák* alakok vannak-e, az attól függ, hogyan olvassuk az ilyen alakokat: CornC. 191 *kyk nezneek* az romayaknak baluanyat, TMNy. 616—617 *kerneek*, *lelhetneek*. Mert hogy ezeket

* A feltételesnek vannak más alakváltozatai is, vö. pl. TelekiC. 231 *elplantalúa*, TihC. 82 *zolgalúa*, WessprC. 103 *kennieie* stb., de ezekről nem szükséges itt szólnunk.

így is lehet olvasni: *kérné-ék*, *lelhetné-ék*, *nézné-ék*, bizonyítja az, hogy a mai népnyelvben ilyen alakok vannak: *mégtudnájék*, *mégvännéjék* (Göcsej, MNyelvészet V. 116, SZINNYEI, NyH⁴ 120), valamint az, hogy régi nyomtatványokban ilyeneket találunk: *epitenéjék*, *teriesztenéjék*, (MELIUS, Szt. Jób előszó), *tartanaiác* (sic! MELIUS, János előszó), *vinnáják*, *vallanáiác* stb. (l. TMNy. 616). Ez alakokban a *j* lehet hiatusöltő hang is. Minthogy ilyen -*j*-vel írott alak sok codexben előfordul, a hol azonban a vocalisok quantitása nincs jelölve, nem dönthető el, mely esetekben kell -*néjék* ~ -*náják*-ot olvasni s melyekben a későbbi -*néjék(e)* ~ *nájok(a)*-ot.

Akkor, a mikor a **kérné-é*, **írná-á*-ból *kérné-ë*, *írná-a* keletkezett, újabb alakulással egy új többes keletkezett, a mely így hangzott: *kérné-ék*, **írné-ék* > **írná-ék* > *írná-o(a)k*. A fenti codexekbeli *nezneek*, *kerneek* stb. tehát így is olvashatók: *nézné-ék*, *kérné-ék* stb.

Hogy ilyen alakok voltak, bizonyítsák a következő tények:

a) *i*-ző emlékekben ilyeneket találunk: LobkC. 19 hogy . . . atiankat . . . *vinnyek* (olv. *vinni-ek*, nyílt *e* eredetibb *ë*-ből); uo. 302 be *tevlthetnyek* affeldnek zynith (olv. be *tölthetni-ek*, e két példát l. TMNy. 616—617), NádC. 227 *elvezteniee* (olv. *elveszteni-ek*).

b) A zárt *ë*-ből a magyarban sok esetben *i* lesz, így lett az -*ék* ragból -*ik* az ige- és a birtokos ragozásban. Így magyarázandók az ilyen régi adatok: *erneik* = olv. *érné-ik* (< *érné-ék*-ből), *esmerneik* = olv. *ësmérné-ik* (*ësmérné-ék*-ből), *keresneik* = olv. *keresné-ik*, *venneik* = olv. *vënné-ik* stb., l. TMNy. 616—617, vö. a mai népnyelvben *kérnéik* (Göcsej, TMNy. uo.). Minthogy pedig a 3. személy ragja eredetileg magashangú, azért vannak a mai népnyelvben még ilyen illeszkedés nélküli alakok: *méglátná-ik*, *mondanáik*, stb. l. TMNy. uo. és Nyr. VII. 420 Göcsej, Őrség. Ez alakokból hiatusöltő *j*-vel is keletkezhettek az ilyenek: *hoznájik*, *mondanájik*, *ellopnejik*, *kütennejik*, *mëginnejik* stb. Göcsej, Őrség, Nagykanizsa, l. Nyr. VII. 420, XIV. 214, SZINNYEI NyH⁴ 120, NyFüz. XLVIII. 28 stb. A -*nájik* = -*néjék*-féle alakokból az alanyi ragozású alakok hatása alatt keletkeztek ugyane nyelvjárásokban ilyenek: *évennejik* (vö. *évenne*), *vernejik* (vö. *verne*), *vünnejik* (vö. *vünne*), *ennejik* (vö. *enne*), *adnajik* (vö. *adna*) l. Nyr. VII. 420, XIV. 214, SZINNYEI, NyH⁴ 120.

c) XVI. századi és még későbbi nyomtatványaikban is közönségesek az ilyenek: *megszámlálnáiác* (l. HELTAL, Cancionale 1574-ből

C₁ oldal), *meqlátnáiac* (uo. H₂ oldal), *kibeszéllenéiec* (uo. F₄), *megverhetnéiec* (uo. E₄), *eltemetnéiec* (uo. C₁) stb., más példákat l. TMNy. 616—617. Ez alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is, s helyette itt-ott nagy ritkán *-h-*t is találunk (l. lejjebb). A codexekben, a hol a vocalisok hosszúsága nincs jelölve, sokszor találkozunk ilyen *j-s* (*i*-vel, *y*-val írva, l. feljebb is) alakokkal. Egy ilyen codexbeli alakot: *ihlatnaiak* (vö. DöbrC. 392: *hog ihlatnaiak* *vtet vrnak*) így is lehet olvasni: *ihlatnájak* és így is: *ihlatnáják*. Mindkét esetben azonban a *j* lehet hiatustöltő is, a mely mellett hiatustöltő *h*-val hangzó alakokkal is találkozunk, pl. LányiC. 232 *hog . . . be nem wehethnehek*.

Az eredmény tehát itt is az, hogy a hol a történeti kor folyamán a tárgyas ragozású feltételesben a *j* előfordul, ott a *j* nem etymologikus eredetű hang.

A II. főrésznek már most két főeredményét kell itt összefoglalásképen kiemelni:

a) A tárgyas ragozásban az igető (= puszta igető, időtő, módtő) és a cselekvő személyragja közt nincsen semmiféle jelentős etymologikus *j* elem, sőt egyáltalában nincsen semmiféle 3. személyű tárgyra mutató elem. A jelentőmód jelen idejében a *j* a felszólítóból való, a hol a *j* módjel. A többi tárgyas alakban (praeteritum, feltételes) a *j* lehet hiatustöltő hang. E *j*-ről azonban azt is lehetne mondani, hogy analogikus úton is behatolhatott a praeteritumba és a feltételesbe. Mikor ugyanis a felszólítóból a *-jē* ~ *-ja*, *-jūk* ~ *-juk*, *-jék* ~ *-ják* a jelentőmód jelenidejébe átvonódott, még voltak a nyelvben ilyen összevonatlan alakok: *osztó-ok* (= osztók, preateritum), *verné-ē*, *verné-ūk*, *verné-ék* ~ *verné-ek*. Ekkor a nyelvérzék a cselekvő személy funkcióját a *-jē* ~ *-ja*, *-jūk* ~ *-juk*, *-jék* ~ *-ják*-ba érezte, s itt-ott per analogiam bevitte a praeteritumba és a feltételesbe is. Szerintem ez utóbbi a valószínűbb, emellett szól a nyelvtörténet. Akár így, akár pedig puszta hiatustöltővel magyarázzuk a praeteritum és a feltételes *j*-vel hangzó alakjait, az eredmény az, hogy a *j* nem 3. személyű tárgyra mutató elem.

b) Az igéknél a praeteritum jele: az *-é* (zárt *ē*) és a feltételes mód jele: a *-né* (zárt *ē*) eredetileg illeszkedés nélküli alakban járult a mélyhangú igékhez is. Ennek emléke a mai *irék* (= praeter. egyes 1. alanyi), *írnék* (= feltételes egyes 1. alanyi) és *távoznék* (= ikes feltételes egyes 3. személy, alanyi), a régi nyelvben mindenkor így vagy *-né-ek* ~ *-né-j-ek* ~ *ní-ek* stb.

alakban). A cselekvő személy ragjai, a melyekről később szólok, eredetileg személynévmasok. A személynévmasok a magyarban a nyelvtörténeti kor előtt még ezek is voltak: *mi (= én; a mai *én* szerintem a *mi*-ből, lásd erről lejjebb), *ti, kezdő konsonans + *i* (= mai *ő*-ebben *ő*-vé, a mai *ő*, régi *iv* > *eu*-ből, erről lejjebb). Ezek a személynévmasok eredetileg szintén magashangúak. E névmások az igetőkhoz (= pusztá igető, időtő, módtő) eredetileg szintén magashangú alakban járultak, s az igetővel olyan összetélt alkottak, a milyenek más névszói összetételek (l. fentebb a praet. -é-jét, a feltételes -né-jét, a felszólító -ji-jét stb.). Ennek a magashangú alakban való hozzájárulásnak emléke a népnyelvi *oszte* = osztja, *adje* = adja, *fogte* stb. E gondolataim alapján tehát azt lehetett állítanom, hogy a magashangú igék ragozott alakjai közelebb állanak az eredetibb állapothoz, mint a mélyhangú igékéi.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVIII.

Javítások. A tavalyi MNy. októberi számában eloszlattam azt a balhitet, melyet az 1883-iki összes kiadás sajtó alá rendezője is (csodálatosképen) vall, mintha Arany azon, a mit egyszer megírt s közre bocsátott, később ne javított, ne változtatott volna. Megemlítem ott, hogy e közönséges hitnek erős czáfolata többi közül azok a tetemes részek, melyeket a csonkán maradt *Daliás Időkből* átvett a más tervű *Toldi Szerelmébe*.

Nem az a czélom most, hogy a javításokat, változtatásokat, melyeket emitt tett, csupán kimutassam és lajstromba szedjem. Legalább a fő czélom nem ez, hanem az, hogy megtaláljam és látassam azt az *elvet*, mely Aranyt itt, éppen s csak itt vezérelte feltűnően sűrű javításaiban. Már a *Toldi* isk. kiadásában megmutattam (Bev. X.), hogy Arany különböző korbeli alexandrinjai nem egyformák, sőt lényeges különbség van köztük. Nevezetesen *Toldi* (legalább első fele) erősen érezteti a tiszta trochaeusi lejtést (olvasd el csak az Előhang 1. strófáját), *Toldi Estéjének* már kevés köze van a tudatos időmértékhez; míg *Buda Halálában* először s később *Toldi Szerelmében* gyakori, majd minden sorban előfordul a choriambus (— — —) (vagy dactylus: — — —). A mit ezentúl írt alexandrint, gondja volt rá, hogy mennél több ily időmértékes láb legyen bennük. Meggyőződése volt, hogy ez a hangsúlyos magyar versnek jelleméhez tartozik; vagy ha nem, hát bizonynyal jobb hangzásúvá teszi az alexandrint.

Ha mármost vizsgálóra vesszszük azon változtatásokat, melyeket a TSz.-ben tett a DI. felhasználó szövegén, át kell látnunk, hogy nem annyira az a törekvés javíttatott vele oly sokat, hogy a DI. *nyelvbéli kifejezéseit* cserélje föl itt-ott jobbakkal, mint az általa

helyesnek ismert s vallott *verselési elv*. Ebben annyira megy, hogy néha szinte kész egyfelől *rontani*, hogy a *verset javítsa*. Hadd hozok föl egy példát előljáróba. A DI. III. éneke így végződik az I. dologban (Hátr. Ir. I. 323. l.):

„Utána lovagol *fütyörészve* Bencze“ (Toldinak),

a II. dolgozatban így:

„Utána poroszkál *ázott szemmel* Bencze“,

a TSz.-ben így:

„Utána poroszkál *sárga lován* Bencze“.

Ha a helyzet lélektanát vizsgáljuk, tekintetbe vévén, hogy Bencze *most először* távozik az apai házból, bajos elgondolnunk, hogy ő kelme, ha volt is benne (a mint hogy volt) valami léhaság, a bücsű után „fütyörészve“ kövesse gazdáját. Természetesebb, hogy elérékenyedésében egy kicsit megittassa az egereket. Kétséggkívül ennek meggondolása készítette Aranyt, hogy amazzal ezzel cserélje föl: „ázott szemmel“; lám, a keményebb Toldi maga is, midőn Piroskától elbücsűzött, „szeméből valamit lopva kitörülte“. Hogy ezt is feláldozta azután TSz.-ben, a semmitmondó „sárga lován“-t tevén helyébe, arra nem volt, nem lehetett egyéb oka, mint az, hogy ezzel a choriambus-szal megszüntesse az öt egymásra következő hosszú szótag okozta nehézkességet. Tehát a *vers*. Hogy e miatt kénytelen volt-e magáról a gondolatról is lemondani, más kérdés.

A következőkben ki fogom mutatni fölös példákön, (igazán: ad oculos), hogy Arany a DI. szövegén jobbra azért változtatott, hogy hasonlóbbá tegye a TSz. újabban írt egyéb részeihez, tehát a *vers* kedvéért. E végre elsőben is oly példákat hozok fel, melyekben a változtatás csekély, könnyű, szinte kínálkozó. Sokszor elég egy tollvonás.

Allítgassuk hát egymás mellé a DI. (II. dolog.) és TSz. sorait (DI. III. É. — TSz. III. és VII. É.):

DI.: „Juttatá fogára erdei *nagy vadnak*“.

TSz.: „Juttatta — — vadkannak“

[Ugyan mért tette Arany „juttatá“ helyébe ezt: „juttatta“? A felületes vizsgáló hamar kész a felelettel: szeszélyből. A gondolkodó kétségkedik: talán azért, mert a *t-s* mult a ma kelendő forma, a magánhangzós az élő nyelvben már gyér használatú (Erdély). A vershez értő fejét csóvál, mert hisz az alexandriinak sormetszet előtti fele így: Juttatá | fogára, || csak oly jó, ha nem jobb hangzású, mint így: Juttatta | fogára ||. — Szeszélyről szó sem lehet. A nyelvész elhallgattatja az, hogy két sorral alább a DI.-beli „fogta fel“-t éppen „fogá fel“-re változtatja a TSz. Tehát mért? Csak azért, hogy a felsor tiszta trochaeusi jellemének (juttatá fogára) véget vessen a choriambus-szal (jut | tatta fogá | ra) vagy akár: — | — — | — —.

E sor második változtatására magam is fejét csóválok. Midőn Arany visszavette az Első dolog. „erdei vadkannak“-ját (I. Hátrahagy. Ir. I. köt. 316. l.), kettőről feledkezett meg: arról, hogy mért változtatta a DI. II. dolog.-ában amazzal erre: „erdei *nagy vadnak*“, s arról (a mi egyre megy), hogy Toldi Estéje I. éneke nem *vadkannal*

öleti meg Györgyöt, hanem *medvével*: „Gonosz végre jutván *medve-vadászaton*“ (Vö. TE. Magyarázatos Kiad. 104—5. l.). Nem nagy baj. Az se, hogy a kifejezésben pleonasmus van, mert „erdei“ már maga = vaddisznó. Vö. TSz.-ben (V. É.): „erdei süldő.“]

DI.: „*Ablakában* ül, de onnan keveset lát“.
TSz.: „*Ablak előtt* — — — —“.

[Itt is a trochaeusi lejtést enyészteni el a choriambus. E helyett: — — — — ez: — — — — | — —. Egyébiránt „*ablakában* ül“ jobb magyarság, mint emez.)

DI.: „Fut elébe, fut, fut; *kengyelébe* pattan“.
TSz.: „— — — — *kengyelibe* —“.

[Itt szintén a trochaeus kerülése az ok. Bár „*kengyelibe*“ nem tiszta choriambus: — — — —.]

DI.: „Csókolgatta fiát *verő szíve* táján“.
TSz.: „— — — — *szíve verő* —“.

[E javításra, mely egyszerű helycseréltetés, nem az indította Aranyt, hogy choriambusa legyen a metszeten túli félsornak, mert úgys van: „ve | ró szíve tá | ján“, hanem az, hogy a choriambus egybe-essék a hangsúlyos ütemmel: „szíve verő | táján“; de nyilván az is, hogy így a kifejezés új, tehát költőibb.]

DI.: „*Mondanom se kell*, hogy lett nagy lakodalom“.
TSz.: „*Mondani sem szükség* — — — —“.

[Ismét choriambus: — — — — ! — — || a trochaeusok h.: — — — — —.]

DI.: „*Forgatván* fejében apai gondokat“.
TSz.: „*Forgatva* — — — —“.

[Mint az előbbi. E helyett: — — — — | — — ez: — | — — — — | — .]

DI.: „*Isten is megáldja* kegyelmedet érte“.
TSz.: „— — — — *úgy áldja* — — — —“.

[Hasonlókép. E helyett: — — — — — ez: — — — — | — — .]

DI.: „*Elvigye-e* Benczét — —“.
TSz.: „*Elvigye-é* — — — —“.

[Íme, itt a kérdő *e* egyszerű megnyujtásával (*é*) születik meg a tiszta choriambus: — — — — .]

DI.: „*Lovaggá ütötte* három kis ütessel“.
TSz.: „*Lovagnak üté* már — — — —“.

[A choriambus kedvéért (lo | vagnak üté | már) feláldozza Arany a szokott szerkezetet; mert nem *lovagnak* ütnek, hanem *lovaggá*. P. „A Garan folyóban Istvánt *lovaggá* üttették“ (Szalay László).]

DI.: „*Iszonyú* láncsáját *bal* kezében tartja“.
TSz.: „— — — — *balja felől* —“.

[E helyett: — — — — ez: — — — —. Írhatta volna: „*bal* kezében.“]

DI.: „*Felkapá* az ágyról a pihenő lantot“.
TSz.: „*Felkapta* — — — — —“.

[E helyett: — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Igy ez abban elmult“.
TSz.: „Igy ebben ez — “.

[E helyett: — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Olaszok ölék meg, orozva, titokban“.
TSz.: „ — — ölték — — — — “.

[A négy rövid szótag miatt „ölték“. De így kárba veszett az alliteratio.]

DI.: „A könnyű levelet sem bírát kezébe“.
TSz.: „ — — — — — birta — — “.

[Mint már többször, e helyett: — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „És megvál: örökre vagy csak néhány perczig“.
TSz.: „S megválnik — — — — — “.

[Arany szereti a „vál“, „megvál“, „elvál“ stb. alakokat. Itt az ik-es formát használja, csakhogy a trochaeusoktól szabaduljon. E helyett: — — | — — | — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Te valál a jámbor, én valék a vásott“.
TSz.: „ — — — — — voltam — — “.

[Ajánlatosabb volna a két mondatban ugyanaz az időalak. De Arany-nak előbbrevaló, hogy pusztuljon a trochaeus. E helyett: — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Ha ezér' isten és karom meg nem büntet“.
TSz.: „Hogyha ezér' isten s — — — — — “.

[A ritmustalan félsor helyett choriambus, mely összeesik az ütem-mel: — — — — — | — —.]

DI.: „Soká lesz az, mikor bánatja megszűnik“.
TSz.: „ — — — — — bánata — — “.

[Choriambus: bánata meg | szűnik.]

DI.: „Sok már épen annak beszéli negyedszer“.
TSz.: „ — — — — — ugyanannak — — “.

[E helyett: — — | — — | — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Időközben a vas mindenfelé duzzadt“.
TSz.: „ — — — — — mindenfele — — “.

[Choriambus: „min | denfele duz | zadt“.]

DI.: „Köhögött a kohó és a pöröly izzadt“.
TSz.: „ — — — — — a pöröly is — — “.

[E helyett: — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Mellőle a négyes szalag sem hiányzik“.
TSz.: „ — — — — — se' — — “.

[Az m elhagyásával a metszeten túl is choriambus lett: — | — — — — | — — | — — — — | —.]

DI.: „Ott lengett turulja dicsó nagy Etelnek“.
TSz.: „ — — — — — lenge — — — — — “.

[E helyett: — — | — — | — — — — — ez: — | — — — — | —.]

DI.: „Most is áll a tetőn *mesés régi vára*“.
 TSz.: „ — — — — — *régi mesés* — “.

[A jelzők helyet cseréltek, hogy choriambus legyen az ütem. E helyett: „ — — — — — ez: — — — — — .]

DI.: „*Balfelé* a tenger s Akviléja marad“.
 TSz.: „*Balfelül* — — — — — “.

[Az első ütem e helyett: — — — — — ez: — — — — — .]

DI.: „Akkor vette magát a *mocsárok népe*“.
 TSz.: „ — — — — — *mocsarak* — “.

[E helyett: — — — — — ez: — — — — — .]

DI.: „Víznek és száraznak *kétszínű csúszóit*“.
 TSz.: „ — — — — — *kétszínű csúszóit*“.

[Az *ü* megrövidítésével és az *u* megnyújtásával ebből: — — — — — | — — — — — ez lett: — | — — — — — | — .]

DI.: „Kicsibe hogy máglyán nem *lakolt meg* érte“.
 TSz.: „ — — — — — *lakola* — “.

[E helyen: — — — — — ez: — — — — — .]

DI.: „Jobb felé marad egy *kies völgyi róna*“.
 TSz.: „ — — — — — *völgyi kies* — “.

[Itt is a jelzők helycseréjével áll elő a choriambus.]

DI.: „Ott fekszik *Milánó*, Mantua, Veróna“.
 TSz.: „ — — — — — *Milanó*, — — — — — “.

[Az *á* megrövidítésével e helyett: — — | — — | — — || ez: — — | — — — — — | — .]

DI.: „*Másfelől* az udvar, királyné udvara“.
 TSz.: „*Másfelül* — — — — — “.

[E helyett: — — — — — ez: — — — — — | — — .]

DI.: „Mérföldekre *nyúló* párduczlakta nyéked“.
 TSz.: „ — — — — — *nyúló* — — — — — “.

[E helyett: — — | — — | — — || ez: — — | — — — — — | — .]

DI.: „Most a *róka* sunnyog, ássa kicsiny vermét“.
 TSz.: „ — — — — — *rókafi* — — — — — “.

[E helyett: — — — — — ez: — | — — — — — | — , a mivel eltűnik a kelletlen rím is: most a — róka.]

DI.: „Belül is a zöld tért gaz *veré fel*, s lapu“.
 TSz.: „ — — — — — *veri fel* — — — — — “.

[E helyett: — — — — — ez: — — — — — .]

DI.: „*Hát a négyszög udvar* eme lépcsők felett“.
 TSz.: „*S a négyszögű udvar* — — — — — “.

[E helyett: — — — — — ez: — | — — — — — | — .]

DI.: „Nem is veszi *körül* nagy paloták árnya“.
 TSz.: „ — — — — — *környül* — — — — — “.

[Choriambus: is veszi kör | nyül.]

DI.: „Fölvevé magára legszebb öltözetét“.

TSz.: „Felvette — — — — —

[Itt visszatért Arany az ED.-hoz, a choriambusért.]

DI.: „Hogy idegen kézben *hattyúi* ruhája“.

TSz.: „ — — — — — *hattyúi* — — — — —

[Choriambus: hat | tyúi ruhá | ja.]

DI.: „Vízben, közelebb jött s így *dalolt* a sellő“.

TSz.: „ — — — — — *danol* — — — — —

[E helyett: — — — — — ez: így *danol* a | sellő.]

DI.: „Most a *lyány* kiszállott, nem habozás nélkül“.

TSz.: „ — — — — — *leány* kiszállt — — — — —

[E helyett: — — — — — ez: — — — — — | — —.]

DI.: „Mert igen *szégyellé* az *alvó* vitéztül“.

TSz.: „*Szégyelte* magát az *aluvó* — — — — —

[E helyett: — — — — — | — — ez: — | — — — — — | —.]

DI.: „Mindenütt, hol később *megfordult* aczéla“.

TSz.: „ — — — — — *megfordul* — — — — —

[E helyett: — — | — — | — — ez: — | — — — — — | —.]

DI.: „*Loránd* fia *Loránd* fakadó fatörül“.

TSz.: „*Lóránt* — *Lóránt* — — — — —

[Choriambus: — | — — — — — | —.]

DI.: „De ti, kiknek *ösét* a dal édes gondja“.

TSz.: „ — — — — — *ösét* — — — — —

[E helyett: — — — — — ez: — — | — — — — — | —.]

DI.: „*Sír* a lélek *bennem*, és a mai kortul“.

TSz.: „*Sír* *bennem* a lélek — — — — —

[E helyett: — — — — — | — — ez: — | — — — — — | —.]

DI.: „Mér földet *kanyargat* egyszeri karéja“.

TSz.: „ — — — — — *kanyarít* — — — — —

[E helyett: — — | — — | — — ez: — — | — — — — — | —.]

DI.: „Mintha báránfyfelleg, *színes szép* szivárvány“.

TSz.: „ — — — — — *sokszínű* — — — — —

[E helyett: — — | — — | — — ez: — | — — — — — | —.]

DI.: „Mint *midőn* a gyermek tükörfénnyel játszik“.

TSz.: „ — — — — — *mikor* — — — — —

[E helyett: — — — — — ez: — — — — — | — —.]

Láthatja e példákból akárki, hogy a csekély változtatások, melyeket a költő tett, valamennyien a magyar alexandrin ritmusának tökéletesítésére szolgálnak, nevezetesen arra, hogy a trochaeusi lejtés a choriambusnak engedjen helyet; láthatja, hogy a choriambus nem mindig maga az ütem, csak arra való, hogy az egész sor-nak megadja jellemző görületét.

Vannak azonban a TSz.-ben tetemesebb javítások is, melyeknek közlése és vizsgálata a jövő számra marad.

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

Tár.

E szónak a régi *társzekér*, *tárház* összetételekből való kikövetkeztetése, elvonása BERTALANFFI PÁLnak van tulajdonítva 1754-ből a NyÚSz. első kötetében, a hol ezen állítás bizonyosságaképen a Keresztyén Böltseségből (7-b) e kis idézet is olvasható: „jóságoknak tárja”. Az idézet alkalmasint azért ilyen rövid, mert a szerkesztő vagy világosan érezte itt a tár-nak promptuarium, aerarium jelentését, így értelmezvén a magyar kifejezést: promptuarium bonitatum, benignitatum, vagy olyan másodkézből vette az idézetet, melynek megbízhatóságához szó sem férhet. Nem is említve, hogy ezen idézet aerarium, vagy promptuarium suum, illetőleg eorum jelentésben is megáll, feltűnt nekem a kifejezés merész elvontsága, hisz ebben a korban még csak kincses tárházról, mennyei tárházról olvastam az égiekkel kapcsolatban, azaz képletesen; s BERTALANFFI nyelvét sem ismertem erről az oldaláról. Háttha itt csak a saját mondatából kiemelt idézet kurtasága okozza a kétséget? Egészítsük ki. E czélból nem is kell magához BERTALANFFIHOZ fordulnunk, a Nyr. XXX. kötetében könnyen ráakadhatunk a NyÚSz. idézetének forrására, a hol ZOLNAI GYULA a *tár*-ról szóltaiban (93. l.) ezt mondja s idézi: „Az én első adatom, a melyet eddig az új Nagy Szótár gyűjtőmunkálataiban találtam, 1754-ből való, KALMÁRÉT másfél évtizeddel megelőzi* s így hangzik: Természet szerint sok-féle jó erköltségekkel tündöklének . . . az emberi betsület, és dicséret volt többire jóságoknak *tárja* (BERTALANFFI PÁL: Keresztyén böltsesség 6—7. l.).“

Ez az idézet, igaz, tetemesen bővebb, mint a NyÚSzé, azonban nem kevésbé homályos. Ha itt a régi *tárház*-at kell értenünk a *tár*-on, a mint ZOLNAI állítja, akkor körülbelül ezt jelenti a fenti mondat: sokféle jó erkölcs tündöklött bennük, mert az emberi becsület és dicséret volt többnyire az ő jóságuknak *tárháza*. Hogy lehet a dicséret a jóságoknak gyűjteménye? és csak többnyire? mikor a dicséret csupán a jóságok következménye lehet? ZOLNAI idézetének ezen logikátlan értelme mégis csak az eredeti helyre utasít bennünket, a hol azután meggyőződhetünk arról, hogy a Nagy Szótár gyűjtője nem értette meg BERTALANFFIT. A mondat értelme ugyanis BERTALANFFINÁL meg is van magyarázva, íme: „az emberi betsü-

* TOLNAI idézi innen a *tárt* Nyr. XXIX. 167.

let, és ditséret volt többire jóságoknak tárja: ez okáért, a' melly jó erköltsnek nagyobb betsét látták, annak követésére-is inkább iparkodának: sőt minthogy az emberi ditséret volt leg-nagyobb ösztönök a' jóra . . ." 6—7.

Tehát a dicséret nem gyűjteménye, hanem ösztöne, vágya, czélja az ő jóságoknak. Így azután az idézet értelme nem sántít. De mi hát a *tárja* szó? A *-ja* birtokos személyragnak látszik és érzik, ámde nem volt soha *tár* szavunk, mely ösztönt, czélt jelentett. Bontsuk fel másképp e szót, vegyük csupán az *a-t* személyragnak, a mint pl. a fürje szóban az *e-t*, marad *tárj*. Erről sem tud a NySz. szómutatója. Van azonban czél jelentésű szavunk a régiségben, mely nagyon hasonlít a keresett szóhoz, a: *tárgy*. Nem is kell sajtóhibára gondolnunk, elfogadhatjuk e két szó azonosságát, mert a NySz. is ismeri a *tárgyom* alak *tárjom* formáját: Csuzyból két adata van rá. Mi kutatásaink alapján hozzátehetjük, hogy Csuzy állandóan a *j-s* alakot írja műveiben, sőt ezt az alakot képezte is tovább, a mint az alábbi, a Zengedező Sipszó-ból való adataink igazolhatják:

Vita Principis censura est, eoque perpetua, ad hanc dirigimur; a' fő-vezér, és fejedelem élete *merő tárj*, és mérték . . . arra czélozunk minnyájan (563); keserves fájdalmat vetem fundamentomól a' máj beszédemnek, és czélos *tárjúl* (429); Pádvaj sz. Antalt . . . terjeszti *tárjúl* előnkben (Röv. Somm. 13); én feltett *tárjom*-hoz czélozo . . . Szent Atya elmélkedésével meg-elégszem (411); 'Am maga az Isten fel-tett czélos *tárja* (Elölj. b. 6); Egyedől ez volt, mind maga, mind pedig felebarátinak fűdösséges *tárjára*, sebessen czélozo nyila (380); czélos *tárja* (48, 218); azon czélos *tárjunk* foganatosban, és szerencsésben kormányoztassék (3); czélos *tárjomnak* nagyobb része (263); végül továbbképzett alakja, mely egy-szersmind *tárgyas* szavunknak is első előfordulása:

jó szándékink *tárjas* czéllýokban szövetségessen még-egy-gezvén (747), az ember *tárjas* czéllýától, igen messze-esik (Röv. Somm. 22).

Bár a *tárgya* > *tárja* stb. formát a népies *jég* > *gyég*, *gyász* > *jász*, *gyékény* > *jékény* és a *testvérje* > *testvérgye*, *várja* > *várgya*, *járj* > *járgy* stb. alakok népies változásnak tüntetik is fel, mégis valószínűbb, hogy az Csuzy rosszul elsült tudóskodásában gyökeredzik. Ezt bizonyítja a *j-s* alaknak következetes keresztülvitele műveiben, másrészt a többször észrevehető etymologizáló törekvése* a helyesírásban, végül az a körülmény, hogy nagy népiessége inkább csak népies szók, szólásmódok, közmondások sűrű alkalmazásában áll, mintsem kiejtésbeli leírásukban. Emellett szól Csuzy egyik epigónja, KAPRINAI ISTVÁN is Úrnapi bizonyításában (1. kiad. 1755, II. k. 1773),

* Vö. pl. vámon *harmincz-adót* szedni (447).

a ki a bizonyára szokatlan czélos *tárja* kifejezést a szokottabb alakkal: *tzélos tárgyá*-nak írja (aj. l. 9. és 6. l.).

A *várja, kérje, tarja, kárja* írásmód hatásaképen írta CSUZY a *tárja* alakot, melyből a *tárj* tövet következtette ki, épp úgy, mint az *éjszaka, északa* (Nacht) szóból az *éjszak-, észak*-ot: „álomról szóllok, észak lévén“ (639), „északot példázó madarat, a baglyot“ (649).

BERTALANFFI PÁL *tárja*-nak tehát semmi köze sincs a régi tárházból rövidült tár-hoz, hanem az a régi *tárgy* szónak CSUZY-féle változata. Ez az alak különben máshol is olvasható nála, pl. a Világ Fiának . . . Panaszszá-ban (1. kiad. 1750; 2. kiad. 1761: 148): „Min végső *tárjam*hoz Szívem hozzád *tzéloz*.“ Hogy e termékeny pálos szerzetestől került is hozzá, az, azt hiszem, nem is szorul bizonyításra; CSUZYt meglehetősen ismerték, olvasták a XVIII. század első felében, KOLLARITS is tanult pl. tőle egyetmást. BERTALANFFINÁL egyes szavakon kívül (mint pl. *baleset* Ker. böcs. 168), a tanítások közé szúrt rövid versecskék is bizonyítják ezt. Maga a Kammer, aerarium jelentésű *tár* nem is fordul elő se CSUZYnál, se BERTALANFFINÁL, mindig csak *tárház*-at olvasunk náluk. RÁDAY PÁLNAK „kincses *tár*“-áról, azaz Lelki hódolás-áról egyik sem szerzett tehát tudomást (l. NYÚSZ. II.); valószínű is, hogy ezen első, 1715-iki egyetlen adat egészen észrevétlenül maradt, úgy hogy a *tár* irodalmi életét csak 1763-tól ADÁMTÓL, az újraelvonótól számíthatjuk, a ki Sprachkunstjának Wörterbuch der Stammwörter cz. részében mondja: *Tár* Speisbehälter, oder anderer Vorrathe Gehälter, als *tár*-szekér, Feldwagen, *tár*-ház Magazin, 2. *tár*-ház Schatzkammer, Geldkammer (76).

BOD PÉTERT a *szótár*-ra (1767), KALMÁRT a *tár* harmadszori elvonására (1770) valószínűleg ADÁMI inspirálta. SIMAI ÖDÖN.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1912-ben.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Császár Elemér és Láng Nándor. XXXVI. évfolyam. Budapest, 1912.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. VIII. évfolyam. Budapest, 1912.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XLI. évfolyam. Budapest, 1912.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. IV. évf. 1., 2. füzet. Budapest, 1912.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinyei József. XLI. évfolyam 2—4. füzet. Budapest, 1912.

b) Önálló művek.*

Altai Rezső. Schidlöf gyakorlati módszerének német-magyar zsebszótára. Budapest (1912), Schenk F. (32-r. 126 l.) 60 fill.

Bartos Fülöp és Schack Béla dr. Német-magyar szótár iskolai használatra. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. 4 lev., 483 l.) 6 kor.

Berczik Árpád. A mi édes magyar nyelvünk. (Orsz. Ismeretterjesztő Társulat kiadványa. 5. sz.) Budapest, 1912. Singer és Wolfner. (8-r. 75 l.) 50 fill. — *Ism. H. A. M. Nyelv* 186. l. — *R. Prikkel Marián.* Nyelvőr 224—227. l. — *P. Magy. Középiskola* 169. l.

Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János. Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. XIII, 483 l.) 10 K.

Földi János magyar grammatikája. Közli Gulyás Károly. (Régi Magyar Könyvtár. 28. füz.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 303 l.) 6 K. — *Ism. Simai Ödön. M. Nyelv* 177—186. l. — *Sándor Ernő. Philol. Közl.* 537. l. — *Kardos Albert. Debreczeni Szemle* 20. sz. — *Szemkő Aladár. Irodalomtört.* 200. l.

Frecskay János. Mesterségek szótára. I. rész: Ötven iparág leírása. II. rész: Ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. Budapest, 1912. Hornyánszky V. (8-r. XVI, 751 l.) 24 kor. — *Ism. Vasár. Ujs.* 49. sz.

Gombocz Zoltán. Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki, 1912. — *Ism. Horger Antal. M. Nyelv* 446—458. l.

Hefty Gyula Andor. A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. (Nyelvészeti füzetek. 66. füz.) Budapest, 1912. Athenaeum. (8-r. 58 l.) 1 kor.

Janiszevski Vladimir. Magyar-horvát és horvát-magyar szótár az országos kataszteri felmérés használatára. — *Magjarsko-hrvatski i hrvatsko-magjarski rječnik za upotreba kod zemaljske katastralne izmjere.* Budapest, 1912. M. k. állami ny. (8-r. 58 l.) 2 K.

Kelemen Béla. A magyar helyesírás kis szótára. A hivatalos iskolai helyesírás alapján. Hatodik bővített kiadás. Budapest, 1912. Athenaeum. (16-r. 172 l.) 70 fill.

Kelemen Béla. Magyar és német nagy kézi szótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. II. teljesen bővített kiadás. I. kötet: magyar-német rész. Az új helyesírással. Budapest, 1912. Athenaeum. (8-r. 612 l.) 11 K. — *Ism. Bilkey Ferencz. Fejérmegyei Napló* 61. sz.

Kőrösi Sándor. Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. I. kötet. Olasz-magyar rész. 1. A—J. 2. L—Z. Budapest, 1912. Lampel R. (8-r. XI, 702; 703—1382 l.) 36 K. — *Ism. Honti Rezső. Nyelvőr* 470—474. l. — *Elek Artúr. Nyugat* II. 858—860. l. — *dr. Lakatos Vincze M. Középiskola.* 623. l.

Kremmer Dezső. Dióhéj-szótárak. Olasz-magyar; Magyar-olasz. Budapest, Politzer. (32-r. 476, 480 l.) 2 K 40 f.

Melich János. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány. Hegendorf-Sylvester: Rudimenta grammatices Donati, Cracoviae, 1527. II. Heyden-Sylvester: Puerilium colloqu. formulae. Cracoviae. 1527. Adalék Sylvester János működéséhez. Semsey Andor adományaiból hasonmásban közlést és bevezetéssel kíséri — Budapest, 1912. M. Nyelvt. Társaság. (8-r. VII, 92 l.) 4 K.

* Az iskolai könyvek mellőzésével.

Munkácsi Bernát. Emlékbeszéd Hunfalvy Pál rendes és igazgató tag felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédek. XV. köt. 11. sz.) Budapest, 1912. Akadémia (8-r. 120 l.) 1 K. 50 fill. — *Ism. Philol. Közl.* 895. l.

Pásthly János. Részletek a magyar nyelvtudomány történetéből. (Kecskeméti ref. főimn. 1911/12. évben. 15 l.) — *Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvőr* 173. l.

Pataky Erzsébet. Az ízó-kodexek nyelvéről. Szeged, 1912. Engel ny. (8-r. 27 l.)

Pauletig Alajos. Magyar-olasz jogi műszótár. Fiume, 1912. (8-r. 307 l.) 6 K.

Pinzger Ferencz. Hell és Sajnovics vardói útja. Kalocsai érs. főimn. 1911/12. értes. 3—53. l. (Külön is megjelent.) — *Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvőr* 373. l. — *Ekamp Nándor. Keresztény Tanító* 15., 16. sz. — *Irodalomtört.* 444. l.

Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve „A magyar deáki történet”. Az eredeti kéziratból, részben első ízben kiadta, utószóval, tartalommutatóval ellátta Rubinyi Mózes dr. (Régi Magyar Könyvtár 29. füzet.) Budapest, 1912. Akadémia. (8-r. 119 l.) 3 K. — *Ism. Sándor Ernő. Philol. Közl.* 535—537. l. — *Elek Oszkár. Irodalomtörténet.* 129. l. — *Dr. Gesztesi Gyula. Tanáregyl. Közl.* 45. évf. 920 l. — *Kardos Albert. Debreczeni Szemle* 16. sz.

Sallay Géza (Nagysarlai). Döbrentei Gábor élete és működése. M.-Szigeti kath. főimn. 1911/12. értes. 3—51. l. (Külön is megjelent. 8-r. 68 l.) 2 K. — *Ism. Irodalomtört.* 445. l.

Sebők János. A milyenség fogalma a kötőszókban és indulatszókban. Nagyszalontai főimn. 1911/12. évben 3—20. l.

Sebők Zsigmond. Hogyan ne beszéljenek a gyerekek. Budapest, 1912. (8-r.) — *Ism. Dénes Szilárd. Nyelvőr* 474—476. l.

Simai Ödön. Kapcsolatok a német és magyar nyelvújító mozgalmak között. Részlet Kazinczy Ferencz nyelvújítása cz. értekezésből. Budapest, 1912. Hornyánszky V. ny. (8-r. 34. l.)

Szinnyei Joos. Unkarin kieliooppi. (Eripainos Suomal. kirj. Seuran toimituksien. 131. osasta.) Helsinki, 1912. (8-r. 101 l.)

Szinnyei, Josef. Ungarische Sprachlehre. (Sammlung Göschén. 595.) Berlin, Leipzig, Göschén, 1912. (16-r. 129 l.) 80 pf. — *Ism. Wiklund K. B. Le Monde Oriental* VI., 166. l.

Velledits Lajos. Az ünnepnapok magyar nevei. Budapest, 1912. (8-r. 16 l.)

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Új adat a Vörös-gyurkóról. E furcsa nevű, a MNy. I. 273., 274., 371—373., 430., 460., 461., II. 420., III. 40., 41. lapján tárgyalt borivóedényre az ismert legrégebbi adatot SZILY KÁLMÁN ismerte föl a *Magy. Gazdtört.* Szemlében (XI:54) hibásan közölt *Veres gyöngy*-ben. Azóta e közlemény forrásának eredetije, a hírneves Debreczeni Diárium, a Történelmi Tárbán egész terjedelmében napvilágot látott s ebből kitűnik, hogy a Diárium illető helyén, az eredetiben (Tört. Tár 1911:178. l.), csakugyan nem *Veres gyöngy*, hanem mint SZILY

gyanította, *Veres György* áll, csakhogy a közlő e nevet fölösleges kérdőjellel látta el. Maga az adat azonban nem 1686-ból, hanem 1684 július 23-áról származik. Ezen a napon ugyanis Debreczen város követei a Budát ostromló vezéreknek s így gróf Stahrembergnek is, különféle ajándékokat hoztak, de Stahremberg, a Diárium szerint, „kiváltképen az *debreczeni megygyes bort Veres György nevű palaczkban ante omnia kedvellette*“. Lőcse sz. kir. város levéltárának DR. HAJNÓCZI R. J. által készített tartalomjegyzékében, mely a Szepesmegyei Tört. Társulat Évkönyveinek IX. 1901. évfolyamát képezi, a 158. lapon 1364. sz. a. még régibb adatra találunk. Valami Fachoc (?) István lőcsei (?) polgár 1666 szept. 3-án Nagyszombatból Lőcse városához intézett levelében panaszodik, hogy *veőrreös Geörgy* nevű, ritka szép, egy arany értékű kulacsát, a só- és borszállításhoz mellé rendelt felügyelő ellopta. Persze az elnevezés eredetét ez a legrégibb adat sem viszi előbbre. Különös, hogy 1666-tól 1713-ig e borivóedényt (palaczk, kulacs vagy csutora fából, ónból vagy ezüsből) állandóan *Vörös Györgynek*, de 1723 óta már *vörösgyurkónak* hívják, vagyis tulajdonképen csak ezóta válik igazi közszóvá, ami arra engedne következtetni, hogy a Veres György elnevezésben csakugyan élő személy neve lappang. Csakhogy, a mennyire ipartörténetünket ismerem, ilyen iparvezéreknek gyártójukról való elnevezése akkor még merőben szokatlan volt. Lehetséges azonban, hogy a Veres György nevű borivóedény eredetileg külföldi gyártmány volt, ez esetben tehát a név is csak fordítás volna.

A Kis- és Nagy-Sárrét régi neve. A Békés és Bihar vármegyékben, a három Körös és a Berettyó folyó körül elterülő mai Kis- és Nagy-Sárrét nevű mocsárnak régen más neve volt. Területe (a csatornázást nem is számítva), jóval nagyobb volt, mert a mai Hajdu és Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegyékbe is áttért. Így például a mai jásznagykúnszolnokmegyei Ecség nevű pusztáról, 1424 óta a Buda melletti Szent Lőrincz pálos kolostor birtokáról, mely (RUPP: Budapest helyrajzi tört. 199. l., Századok 1911. évfolyam 606. l. és DR. CSÁNKI D.: Magy. tört. földr. I. 61) részben Külső-Szolnok, részben Heves megyéhez tartozott, még régebben pedig Békés megyéhez számított, tudjuk, hogy mocsaras területen feküdt, melyen egy sereg halastavat sorolnak föl. Erről az Ecségről 1615-ben (Orsz. ltár Pálosok iratai 190. cs. Buda-Szent-Lőrinczi pálosok fase. 2. n° 20.) mondják, hogy „miulta pedig Szolnokot török bírja, azulta azt a districtust, kit *Rétköznek* hívnak, melyben vagyon *Ecség*, mind Bihar vármegyéhez bírják“. A mai Kis- és Nagy-Sárrétnek tehát, akkori terjedelmében, *Rétköz* volt a neve.

Magocs = Magics = Magdolna. Nagyon meglepett, hogy 1699-ben (Orsz. levéltár, gróf Keglevich-levéltár III. 93. n° 16.) Malonyai

Györgyné: *Biczó Magdolna*, okirataiban mindig: „*Én Biczó Magocs*“nak nevezi magát. Mert mindjárt eszembe jutott az a XIII—XIV. században járatos magyar női név, melylyel *Maguich*, *Magich*, *Magych* alakban találkozunk, s melyről most már, ezek után kétségtelenül tudjuk, hogy *Magics*nak olvasandó. Ebből a *Magics*ből lett azután *Magocs*, a *МѢЛИЧ* János által (Szláv jövevényszavaink II. 195. l.) fölfedezett hangtörvény szerint, a *Bolatin* = *Balaton*, *Mortis* = *Martos*, *Martin* = *Marton*, *achscin* = *asszony* mintájára. *Magics*nak legelőször 1248-ban (Árp. Új Okmt. VII. 274) egy rabszolganót (*Maguich ancilla*) neveznek s talán idetartozik az 1282-ben (uo. XII. 368) említett *Magicsa* (*Magycha ancilla*) rabszolganó neve is, ha ugyan nem szláv s ekkor inkább *Magicza*-nak olvasandó, mint ahogy az 1407-ben említett baranyamegyei *Magychauvelge* falu nevét is Csánki D. (i. m. II, 504) *Magiczavölgé*-nek állapította meg. A XIV. századból az Aba-nembeli Nádasdy *Magics* (*Magich*) ismeretes, ki a Rátót-nembeli Putnoki Vecse Jánosnak volt a felesége 1337-ben (Anj. Okmt. III. 349, V. 294, DR. KARÁCSONYI J.: Magyar Nemzetségek I. 13, 63, III. a 6. és 7. lap közti táblán). Utolsó adatom 1416-ból (M. Nemz. Múz. lt.) a túrócsmegyei Lucskai Csernek (*Chernuk*) leányáról: *Magics*ról (*Magych*), Nádaséri (Nedozseri) András fiának, Istvánnak özvegyéről szól. E női névnek régi *Magics* alakja is kétségtelenné teszi, hogy ettől a mai baranyamegyei (ma Tolna) Árpád-kori *Mágocs* falu neve nem származhatott, mert különben is biztosan tudjuk, hogy nevét birtokosának, a Szenté-Mágocs-nemnek (DR. KARÁCSONYI J. i. m. III. 61—70), illetőleg e nemzetség valamelyik *Mágocs* nevű férfitagjának köszönheti. TAGÁNYI KÁROLY.

Lakoma. Nyelvünknek két *lakoma* szava van. Egyik a szerte használt *schmaus*, vendégség értelmű; másik a tájdivatú *lakoma* (v. *lakma*), mely am. *epulo*; vendégeskedő, falánk, torkos. Az utóbbira való adataink: „*Lakma* v. *lakoma*: *Epulo* (Hegyaljai szó)“, (KASSAI III:254). „A réczéimék is oly *lakomák* (falánk), hogy ném győzőm még csollántté“ (Őrségi párbeszéd, Nyr. I:422). „*Lakoma* (ember v. állat): torkos, falánk“ (Őrségi tájszó, Nyr. III:283).

A régebbi magyarázók azonosnak vették, illetőleg egyáltalán nem különböztették meg egymástól a két *lakomát*.

KASSAINAK az volt az ötlete, hogy *lakoma* ugyanoly képzés a *lak* alapszóból, minők a *hagyma*, *szuszma*, *eszme* (III:254). HALÁSZ IGNÁCZ előbb szintén azon eredeti s könnyen magyarázható szavaink közé számította, melyekben az *a* participiális képző nyoma, az *m* pedig momentán értékű képző; vö. *buzma* (Nyr. VIII:255). MIKLOSICH az ó-szláv *lakomŭ* = *avidus* szóval akarta kapcsolatba ejteni a *lakomát* (= *schmaus*), a kétes használatú *lakmárral* együtt (Nyr. XI:316); de nem igen talált hitelre. HALÁSZ ellenemoudva, utóbb

azt vitatta, hogy a *lakoma* főnévnek semmi köze sincs az ó-szláv *lakomŭhoz*, mert igazában csak a XIX. században született s nyelv-újítóink csinálománya (Nyr. XII:89). SZILY K. szerint a *lakoma* a régebbi *lakmározni* igéből való, KAZINCZYtól eredő „hatványozott elvonás” szüleménye. SÁNDOR ISTVÁNNál tudniillik elvonással *lakmár* = *epulo*, *comessator*, *heluo*, *lureo* van. Ebből továbbá elvonták a *lakma*, *lakoma* szót schmaus értelemben. Ebből lett végül a *lakomázni* ige (l. NYŰSZ. 199). SZILY felfogása szerint a fejlődés menete ez lett volna: *lakma* = torkos, falánk > *lakmálni > *lakmározni > *lakmározni* s így tovább (tudniillik *lakmár* > *lakma* > *lakoma* > *lakomáz*).

Nekem az a véleményem, hogy miként a régebbi magyarázók-nak, úgy SZILYnek származtatása sem állhat meg a *lakoma* főnévről. Szerintem csupán annyit lehet kétségtelen ténynek megállapítanunk, hogy a *lakoma* (= schmaus) 1. kikövetkeztetés útján jött létre; és 2. mai tudásunk szerint az irodalomba KAZINCZY vezette be. Hogy ő volt-e a kikövetkeztetője, vagy más — esetleg maga a nép! — azt adatok híján nem lehet biztosan eldönteni. Viszont azonban bizonyosnak állíthatjuk, hogy 1. a *lakoma* főnév nem a SZILY föltette „hatványozott elvonás” útján született meg: tehát 2. a *lakomázni* ige sem a hatványozottan elvont *lakomából* való irodalmi képzés.

Álláspontom megokolása a következő. Már eleve sem látszik valószínűnek, hogy a *lakoma* a (kétes) *lakmárból* való elvonás szüleménye lenne, mert illetően elvonásra tudtommal nincsenek teljesen egyező példák még a merészebb irodalmi kikövetkeztetések között sem. Hasonlónak tetszenek: a *czégér* > *czég*, *czímer* > *czím* s talán legjobban a *tündér* > *tünde*; de még ez se vág egészen össze a *lakmár* > *lakma* > *lakoma* hatványozott elvonással, mivel az alakítás harmadik fokozata (= *tünete*) hiányzik nála. Különben sem igazolható a *lakma* irodalmi kikövetkeztetése (kinél fordul elő először, v. legalább egyszer a *lakma* schmaus értelemben?). És annak sincs semmi analog bizonyossága, miért bővítették meg a *lakmát* o-val; vö. *buzma*, *duzma*, *szusza*, *tutyma* stb.

Annak a föltevésnek pedig, hogy a *lakomázni* igét a kikövetkeztetett *lakomából* alkotta volna valamelyik írónk, ellenemond a történelmi tanúságtétel, mely szerint az előbbinek létezése már a XVII. századból kimutatható. Tudniillik BABOCSAY IZSÁK tarczali híres notáriusnak Fata Tarczaliensia cz. emlékiratában az 1697-iki események tárgyalása közt ezt a följegyzést is olvashatjuk a kuruczok tokaji garázdálkodásáról: „A német tiszteknek és magyar Fő-Reszteknek mindenütt tele pinczékre való számtalan hordó boraikat találták; azok között pedig drága finom asszúsuló borokat is, melyeket minden kimélés nélkül szörnyű *lakomázással* pazaroltanak és vesztegettettek” (Rumy, Monumenta Hung. I:149).

A lakomázás jelentése a szövegből biztosan kivehetőleg am. dorbézolás, dőzsölés, tivornyázás. Két kérdés merülhet fel róla: 1. hiteles-e; 2. nem BABOCSAY alkotása-e?

A hitelességét némiképp gyengítheti az a gondolat, hogy a Fata Tarczaliensia másolója a sárospataki kéziratról ugyanaz a KAZINCZY FERENCZ, ki a NYÚSZ. szerint elsőnek élt a *lakoma* alapszóval. Viszont nem kis mértékben erősíti az a kétségtelen tény, hogy egyrészt KASSAI JÓZSEF, ki Szerencsen, Tarczal szomszédságában volt plébános, hegyaljinak állítja a *lakma*, *lakoma* = *epulo* szót; másrészt KAZINCZY FERENCZ, kinek két szülője is volt a Hegyalján, fogásból való kiszabadulása után szintén tartózkodott azon a vidéken egy ideig; tehát ugyancsak ismerhette a hegyaljai népi *lakomát*.

Hogy pedig a *lakomázást* nem maga BABOCSAY alkotta, az is igen valószínű, vékonypénzü tehetségénél és fogyatékos tanultságánál fogva. Vagyis mindent egybevetve s meglátolva: a *lakomázás* szóalakot hitelesnek kell elfogadnunk olyan értelemben, hogy BABOCSAY saját vidéke nyelvéből vette tollára.

Ezen az alapon nagy valószínűséggel lehet tovább következtetnünk azt, hogy a *lakomáz(ik)* = dorbézol, dőzsöl, tivornyáz, illetőleg *lakomázás* közönséges módon (vö. *bolond* > *bolondoz[ik]*, *éh* > *éhez[ik]*, *szomjú* > *szomjaz[ik]* stb.) lett a hegyaljai nép nyelvében a *lakoma* = falánk, torkos melléknévből. Mikor pedig a *lakomáz(ik)*, *lakomázás* Hegyalján elterjedtek, könnyen eshetett meg rajtuk visszakövetkeztetés egy eszem-iszom, tivornya, vendégeskedés értelmű alapszóra. Vagyis magának a hegyaljai népnek ajkán is megszülethetett az *epulum* jelentésű *lakoma* főnév. Hogy azonban valóban népi kikövetkeztetés-e, vagy KAZINCZYNak elvonása, azt adatok híján (melyek t. i. a *lakomának* a hegyaljai nép körében *epulum* értelemben való használatát tanúsítanak!) eldönteni nem lehet. Ám ha mégis arra való tekintettel, hogy a *lakomát* mai tudásunk szerint *schmaus* jelentéssel KAZINCZY használja először, őt fogadjuk el kikövetkeztetőnek, akkor is tagadhatatlanul igazolnunk kell kikövetkeztetését.

Az előadottakból látnivaló, hogy a közbeszédbeli *lakoma* főnév eredete kétségkívül a népi *lakoma* (*lakma*) melléknévben gyökerezik.

De hol keressük ennek az eredetét? Vélekedésem szerint nem írhatjuk nyelvünk eredeti szókészletébe, azaz nem tarthatjuk afféle képzésnek, milyenek a *buzma* < *buz(og)*, *szuszma* < *szusz(og)* stb., mert a legnagyobb valószínűséggel szláv átvétel, nem ugyan a MIKLOSCS állította ó-szláv *lakomŭ* = a vidus ivadéka, hanem alkalmasint a cseh-tót *lakomi* = edax, vorax, helluo nőnemű (vagy semleges nemű) *lakoma* alakjának származottja, tehát olyan átvétel, mint teszem a *drága*, *garázda*, *goromba*, *néma*, *tompa* stb. szintén szláv eredetű mellékneveink.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Bórhátas szék vagy bőrhátú szék? (Válasz egy kérdésre.)
Mikor valamely főnevet melléknévi jelzővel akarunk jellemezni, sokszor megtörténik, hogy maga a melléknév összetett főnévből majd -s, majd -ú, -ű képzővel van alkotva. Például:

aranybabos (szövet), *aranycsíkos* (fejkötő), *aranyeres* (beteg), *aranygalléros* (katonatiszt), *aranygyapjas* (vitéz), *aranykulcos* (kamara-rás), *aranymisés* (pap), *aranyrojtos* (ruha) stb.; ellenben:

aranyértékű, *aranyfényű*, *aranyszájú*, *aranysegélyű*, *aranyszínű*, *aranyszörű* stb.;

csikóbőrös (kulacs), *medvebőrös* (kaczagány), de *lúdbőrű* (ember), *réz bőrű* (népek); *búzafejes* (koszorú), de *tőkfejű* (ember); *napfényes* (idő), de *ezüsfényű* (csermely); *aranyhajú* (leány), de *árvalányhajás* (kalap); *csíkszemű* (leány), *tengerszemű* (hölgy), de *pápaszemes* (néni); *aranytollú* (író), de *kócsagtollas* (kalpag) stb.

E néhány példából is látni, hogy az -s melléknévképző birto-
kot, alkatrészt, hozzátartozandóságot fejez ki, az -ú, -ű pedig több-
nyire milyenséget, tulajdonságot. E kétfajta melléknév közül rendesen
csak az egyik alkalmas az illető főnév jellemzésére. Az aranygyap-
jas, aranykulcosos, medvebőrös, kócsagtollas helyett nem mondhatjuk:
aranygyapjúú, *aranykulcsú* stb.; viszont az aranyszájú, aranszörű,
fanyelű, kákabélű helyett sem mondhatjuk: *aranszájjas*, *arany-
szörös* stb.

De megeshetik, hogy a főnév és a jelzője közti viszonyt nem-
csak hozzátartozandósági viszonyinak, hanem milyenségi viszonynak
is tekinthetjük. Az első szempontból fölfogva, mondhatjuk pl. *arany-
hímezés* (szövet), *bőrkötés* (könyv), *gummisarkos* (cipő), *kecskeszakál-
las* (francia) stb.; de ugyane viszonyt a második szempontból is
fölfoghatjuk, tehát így is helyes: *aranyhímezésű*, *bőrkötésű* stb.

Ebbe a kategóriába tartozik továbbá: a *bőrkabátos* vagy *bőr-
kabátú* (ember), *falábás* vagy *falábú* (koldus), a *bórhátas* vagy *bőr-
hátú* (szék). Elvégre helyes mind a két kifejezés-forma, csak az a
kérdés: melyik érthető meg könnyebben, tehát melyik alkalmasabb.

Alkalmasabb *bőrkabátost* mondani, mert ez a *kabátos* szóval
egy fogalomkörből való; de alkalmasabb *falábút* használni, mert a
lábás idegen gondolatot kelt föl bennünk. Ugyanezen okból alkal-
masabb *bórhátú széket* mondani. Vö. *bogárhátú* szántás, *ködmenhátú*
varjú.

Sz. K.

Lassú. KRÄUTER FERENCZ az *ú*-enyésztő névszókról írván (MNY.
IX. 25), ezeket mondja: „A fejezet élén felsorolt *ú*-enyésztő szavak
közül még csak a *lassú* ~ *lassan* szorul magyarázatra. Ez más el-
bírálas alá esik, mint az eddigi alakok, mert nincs (és nem is volt)
olyan alakja, a melyben *j* előzi meg a szóvégi *ú*-t“.

Tökéletesen igaz, hogy az eddig közzétett adatokban (OkISz.
és NySz.) nem fordul elő a *lassú* szónak olyan alakja, a melyben

j előzi meg a szóvégi *ú*-t. De ezzel szemben bátorkodom a figyelmét felhívni a M. N. Múzeum levéltári törzsgyűjteményének egy 1309. márcz. 23-iki oklevelére, melyben a következő határjárás-részletet találok: *ibi est meta terrea, deinde progreditur ad septemtrionem et incidit in quendam siccum riuulum et in ipso tendit ad orientem et cadit iterum in fluuium Turuch, vbi lassijureu dicitur, per ipsum uero declinat supra ad meridiem . . .*

Mi lehetne ez egyéb, mint *lassú* rév? Az OklSz. a *rév* czímszó alatt egész sereg adatot sorol fel, melyekből kitűnik, hogy a régi magyarban e szót nemcsak a latin *portus*, hanem a *transitus, vadum* = átkelő, gázló egyenértékese gyanánt is használták. Így azután a fenti határhelynév is érthető: a Turócz folyó *lassúbb* folyásánál átkelésre alkalmas gázló. A meghatározott földnek, noha Turóczban fekszik, ily határpontjai vannak: *riuulus Egerpotok*; ad *vnum Berch*, ad *arborem Sumfa*; ad *arborem feneu*; ad *Monoroubukur*, tehát a fenti helynevet sem származtathatjuk más nyelvből, mint a magyarból. Így hát a *lassúnak* is volt *lasjú*, *lassjú* alakja.

Végül hadd igazolom itt egy másik *ú*-enyésztő szavát, a *vareu* > *varjút*, egy, az OklSz. korábbi adatainál tisztábban kiírt alakkal: 1275/1327: *directe venit ad siluam wareulab . . . venit ad fluuium wareulaab et saliendo . . . ascendit montem wareulaab ad vnam viam . . .* (Múzeum, Tallián levéltár).

JAKUBOVICH EMIL.

Banya. E szavunkat ALEXICS (Nyr. XVI. 514) az oláh *bună, avia*; nagyanya' átvételének magyarázta s bár „A magyar nyelvbe átvett oláh szavak“ című tanulmányában (Nyr. XXII. 114) SZINNYEI is elfogadta e származtatást, én mégis tévesnek tartom. Az oláh és a magyar szó közötti jelentésbeli eltérés nem okozna nehézséget, de annál inkább az állítólagos *n* > *ny* változás és az első szótag magánhangzóinak különbözőése, mert sem a **bana*, sem pedig a **bunya*, **bonya* alakok nem mutathatók ki a magyarban, melyeket pedig ebben az esetben okvetetlenül meg kellene találnunk, mert a kérdéses szó nem nagyon régi nyelvünkben, csak a XVII. század vége óta mutatható ki s kezdettől fogva mégis csak *banya* alakban (vö. NySz. és ALEXICS i. h.). Első pillanatra mintha ellenmondana ennek a kalotaszegi *bonya*, mely látszólag nemcsak a régibb *o* hangot őrizte meg, hanem az eredetibb 'nagyanya' jelentést is, csak-hogy erről a kalotaszegi *bonya* tájszóról föltétlenül bizonyos, hogy egyáltalán semmi köze sincsen az oláh *bună*hoz (SZINNYEI ezt, i. h., a *banya* átvételétől függetlenül történt külön átvételnek tartotta). Kalotaszegen t. i. a nagyanyát nemcsak *bonyának* mondják, hanem *jóbonyának* is (épp így Biharban *job-onya*, Vasban pedig *gyóbb-anya*, vö. MTsz. *jobb-anya* alatt s még NySz.) s e *jóbonya* természetesen nem lehet egyéb, mint összetett szó, melynek előtagjában a *jobb* középfoknak régibb *jób* alakja, utótagjában pedig az *anya* szó rejlik.

A jóval általánosabb és régibb *jóbonya* ~ *jóbanya* melletti *bonya* tehát nyilván csak szóhatár-tévesztésnek köszönheti eredetét, s így szó sem lehet róla, hogy e *bonya* megőrizte volna a *banyának* elvárt régibb *o* hangját; sőt ellenkezőleg, éppen az *a* régibb az *o*-nál, mely csak a *jóbanyám*, *jóbanyád*, *jóbanyját*-féle ragos alakokban keletkezett a rákövetkező *á* hatása alatt. Hogy azonban a kalotaszegi *bonyának* semmi köze sincsen az oláh *bună*hoz, azt végleg eldönti az az érdekes körülmény, hogy ugyanott a nagyapa jelentésű *jóbo*pának is van *bopa* mellékalakja, a melyhez az oláh eredetnek még gyanuja sem férközhetik s a mely ennél fogva már igazán nem lehet egyéb, mint a *jóbapa* (vö. NySz.; uo. különben *jóbatya* is) > *jóbo*pából való téves kikövetkeztetés. S a hogy a *jóbo*pa, *jóbonya* összetételekből Kalotaszegen kivált a *bopa*, *bonya*, éppen úgy vált ki a magyar nyelvterületnek egyéb vidékein a régibb *jóbanya* alakból a köznyelvivé vált *banya*. A nyelvérzék tévedésének mindezen esetekben az volt az alapoka, hogy a *jóbo*pa, *jóbanya*-féle összetételek első tagja a benne történt jelentésváltozás miatt elszigetelődvén, nem vett részt az egykor szabályos *jób* középfoknak *jobb* alakúvá való változásában. Mikor tehát egy bizonyos korban a *jó* középfoka már *jobb*nak hangzott, a nyelvérzék a *jóbo*pa, *jóbanya* összetételekben természetesen már nem érezett semmiféle középfokot s azért *jób* apa, *jób* anya helyett *jó-bapa* (= *bopa*), *jó-banya* alkotó elemekre bontotta föl. Eddig ismeretes legrégibb följegyzésében — „ne, hol fut jó banyád” (NySz.) — csakugyan még a *jó* jelzővel kapcsolatban fordul elő a *banya* szó.

Az egykori „nagyanya” és a mai „vén szipirtyó” jelentések közötti eltérés megmagyarázása természetesen a legcsekélyebb nehézséget sem okozhatja, azért végül még csak azt említjük meg, hogy a *banya* szónak pejoratio-nélküli eredetibb jelentését, úgy látszik, nemcsak a kalotaszegi *bonya* őrizte meg, mert egy nyelvész barátom úgy emlékszik, mintha Somogyban és Zalában is azt mondaná kedveskedve feleségének a férj: *Édes bonya! Gyere ide édes bonyám!* Ha ez csakugyan így van,* akkor természetesen e *bonya* is csak azt jelenti, hogy: „öregem, anyuska, anyóka”!

HORGER ANTAL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Helyreigazító adatok Calepinus Latin-Magyar szótárához.** Az 1585-ben megjelent Calepinus-szótárban a magyarul nem tudó lyoni szedők és szedésjavítók temérdek sajtóhibát ejtettek. E hibák helyreigazítása igen sok esetben felér egy-egy rébusz megfejtésével. A most közzétett új kiadás** e rébuszok legtöbbjét nagy készületség-

* Kérjük a MNy. olvasóinak erre vonatkozó szíves értesítéseit.

** Sajtó alá rendezte Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével Melich János. Kiadta a M. Tud. Akadémia 1912.

gel és leleményességgel fejti meg, s alig akad a sok száz meg száz között egy-kettő, a melyhez szó férhet. Ilyenek szerintem a következők:

additamentum — *Folt zörzés*. A Szómutatóban egybeírva, holott ez külön két szó: *folt, szerzés*. Vö. MA.-nál: hozzátétel, *folt, megfőzrés*.

ambulatiuncula — *Iárátsotska, pantikálás*. Nem gondolnám, hogy ez sajtóhiba volna *sántikálás* helyett. Igen nagy köztük a jelentésbeli különbség. A székeleyknél *bambolyog, bandalog* am. mélézva, bámészzkodva ácsorog, bódorog; Magyarország sok vidékén pedig *bandukol* am. lassan, mélézva, gondolatokba merülve ballag (MTsz.). Talán inkább ezekhez való a *pantikál*.

antiquarius — *Ki öt régi dolgoknak szeretője*. A *kiot* kétségtelenül am. *kiavult* és semmi esetre sem *kiholt*. Vö. „detritus“ czimzőnál: *el öt* am. *elavult*. — MA.³: antiquarius — Régi és ő dolog szerető. — A *kiholt* a Szómutatóból törlendő.

arteria — *Eer gége*. A Szómutató, a NySz.-t követve, e két szót egybeírja (*érgége*), holott az „arteria“ kétféle értelmének megfelelően (l. Finály), ez így értendő: 1. *ér*, 2. *gége*.

artus — *Tagiz*. Két külön szónak veendő. MA.-nál: *íz, tag*; PP.-nál: *ízek, tagok*. Vö. Cal.-ban a latin értelmezéssel.

cactus — *Gonosz követő*. Nem ide tartozik, hanem az eredetiben közvetlenül fölötte álló „cacozelus“ szó alá. A „cactus“ nincs magyarul értelmezve.

calamarium — *Penna tarto, penna vális*. A Szómutató a *pennaválist* két szó (penna és vális) összetételének tekinti s *vális* szó alatt is idézi. Mi volna ez a *vális*? A régi olaszban: *pennaiuolo*, a horvátban (Jambr.) *penoval* am. tolltartó. Talán az utóbbihoz függedt, a *kalamáris* analogiájára, az *is*.

auide — *mohon*. E szó a régi *moh* melléknév származéka, nem pedig a *mohóé*. Vö. NyÚSz. A *mohó* a Szómutatóból törlendő s helyébe *moh* mn. teendő.

bitumen — *Enyu (auagy) enyu*. A második hiba *enyw* helyett. MA.-nál is bitumen — enyy, enyü.

cerno — . . . *vinni*. Értsd: *vívni*, mert „cerno“ annyi is mint „dimico“. Cal. magyarjai különben is a -v tövű s mélyhangú igék infinitivusát s jelen idejű többes harmadik személyét mindig hosszú n-nel írják: *funni* (conflare), *fúnnak* (conflages), *hinna* (carbunculus, ephialtes), *ököllel vinnj* (pugilare), *vinna* (andabatae, conflages) stb.

concilio — *őszue békéttéröm*. Olvasd: *őszvebékéltetöm*. MA.-nál is így. *Őszvebékéttm*, a hogyan a Szómutató olvassa, újabkori szó; először SI. szótározza.

confideiussor (confideiussores) — *Eggyűt való kezes, őkegyebekkel való kezes* így olvasandó: *Eggyűt való kezesök, egyebekkel való kezes*, nem pedig: *sok egyebekkel*. Vö. consponsores.

contemporaneus — *Elmelkódó, zómlelő*. Hibás megismétlése a fölötte levő „contemplatiuus“ értelmezésnek. — MA.-nál: *eggyűdejű*.

contendo — *Valahouá verekedem*. Itt a *vereke* am. igyekezem. Vö. Darius az Lycus folyó vizre verekedett vala: ad Lycum annem contenderat. NySz.

deliquiæ — *Barázda, az melyen az tsepegés víz kifoly*. Nem: *csepegős*. Vö. *csepegés* am. házeresz Udvarhelyszékekben. MTsz.

diætarii — *Asztalhoz szolgálók*. Olv. *szolgálók*. A Szómutatóban rossz helyre került.

elido — . . . *ki tótóm* . . . Olvasd: *kítöröm* vagy *kifétóm*, de

semmi esetre sem *kitöltöm*. MA. és PP. lat.-m. részében is „elido“: *kitöröm*, de „elidio“ am. *kiütés*, valamint a magy.-lat. részben *kiütöm* am. elido.

emphracta — *Kén haio*. Hiba *Réuhaio* helyett. A latin magyarázat szerint „emphracta“ am. „epibades“. Ez pedig a maga helyén *révahajónak* van magyarázva. A NySz. tévesen *kémhajónak* olvasta.

inconcinnus — *Ieletlen*. Hiba *illetlen* helyett. A *jeletlen* a Szómutatóból törlendő.

exinsperato — *reménség kívülről*. Hiba *küvül*, vagyis *kívül*, nem pedig *kívülről* helyett. Vö. insperato.

fistulosus — *Lákasos*. Hiba *likasos* helyett. Ugyanígy van „multiforis“ alatt.

formicans pulsus — *Lassu ér levegés*. Olv.: *lassu érlevegés*. Vö. „A szív leveg“. NySz.

hostilitas — *Ellenség zivé*. Hiba *ellensegi* vagy *ellenseges zivé* helyett. Vö. „magnanimitas“ — „bator zivé“ és NySz. „ellenségi“ alatt iam-iam — *Ezennel, immailon*. Hiba *immaidan*, nem pedig *immáron* helyett. Lásd MA. és PP.-nál *immajdan*: Jam jam, statim.

induciae — *Frigy, napig való szövetség*. A Szómutató a *frigy* és *nap* szókat egybeírja: *frigynap*, holott a latin értelmezés szerint „induciae: pax vel potius cessatio à bello in certum tempus inter hostes pacta“. MA.-nál: *Frigy*, Hadakozó két fél közt, napig való szövetség. A *napig való* helyett PP. *ideig valót* mond (NySz.), ma *ideiglenest* mondanánk.

infamissime — *Igón nit hírneul*. Értsd: *igen rút hírnével*.

interturbatio — *Közháborítás*. Hiba *közbe háborítás* helyett. Lásd „interturbo“ alatt és MA.-nál.

limatura — *Reszelés por*. A Szómutató *reszelős pornak* olvassa, holott MA.-nál *reszelet por*, PP.-nál „limatura“ alatt és Cal.-nál „destrigmentum“ alatt ugyancsak *reszelés por*. Efféle birtokos összetételek már Cal. előtt is vannak: *éléshajó, élésház, élésmester, élésszekér* (NySz.).

longus — *Eltauosztatom, tauul állatom*. A magy. értelmezés nem ide, hanem az eredetiben mindjárt fölötte levő „longo“ czímszó alá tartozik.

meta — *hatar kölgy*. A Szómutatóban egybeírva, holott ez külön két szó s más meg más is az itteni jelentésük, amazé: „fines“ s ezé: „circus“ vagy „curriculum“. Vö. Nyr. XVI. 64 vagy Adal. 320.

multangulus (multos angulos habens) — *zegeşfő*. Hiba *zegeşös* helyett. Vö. bulbosus — *feiefős*; arundinosus — *nadafos, sok nádu*; multiforis — *lyukafos, sok lyuku*; sinuosus (quod habet multos sinus) — *horgafos*.

nupturio — *nózni vakarodom*. Nem hiba „vagyakodom“ helyett. Vö. a NySz.-ban: „férhez vakarkodik“. *Vakarodik, vakarkodik, vaszarkodik* (l. Cal.: „molimen“ czímszónál) a régi nyelvben s Erdélyben ma is am. „igyekezik, erőlködik“; átvitt értelemben, különösen el-igekötővel am. „eliparkodik“. — A *vagyakodik, vagyakodás* a Szómutatóból törlendő.

obuagio — *Nyuok*. Olvasd: *nyivok*. Calepinusnak az a magyar munkatársa, a ki ezt írta, a szókezdő *nyi-t* mindig *ni-nek*, vagy *ny-nek* írja. Lásd pl. *nyilván*. A Szómutatóból *nyúni* törlendő.

oscitanter — *Asítua zunnya dagossan*. Olvasd: *Asítva, szunnyadagosan*, nem pedig *szunnyadságosan*. Vö. „perfunctorie“ és „somnia-culose“ alatt.

penetral — . . . *Enyztteg tarto hely.* A Szómutató, kérdőjel nélkül, *enyészték*-nek olvassa, de lehet *enyésztteg* is. Vö. *daganag, kergeteg* (vertigo, NySz.), *reszketeg* (tremor, NySz.), *senyvedeg, viszketeg*.
percudo — *Megtapasitom.* Hiba alkalmasint *meglikasztom* helyett. Vö. PP.-nál „percudo“: *lyukasztom*.

peto — *kérlek.* Nem, hiba *kérek* helyett. Ugyanígy „amabo, obsecro, quæso“ alatt is. Általában a régi szótáríróink (még MA. és PP. is) igen gyakran alkalmazzák a „valaki“ helyett a második személyt.

polypus — . . . *zwialion.* E szó megfejtését még eddig nem próbálta senki. Íme egy föltevés! PP. szerint „polyposus“: *kinek az orrában súly vagyon.* A *sül*-t, *súly*-t régente *z*-vel is írták (NySz. és MNy. IX. 87). Ezek szerint a *zwialion* talán így olvasandó: *zwiazoron*, vagyis *súly az orron* (l. *súly*, NySz.). Ez, ismétlem, csak föltevés; lehet, hogy tévedés.

postulo — *megkeuanom, meg venom* . . . Hiba *megvárom*, nem pedig *megvonom* helyett. Vö. NySz.-ban: *megvár*, *expostulo*, *ernstlich fordern*.

præfacilis — *Igen kiny.* Olvasd: *igen kinyi*, nem pedig: *kinyű.* A *kinyi* alak igen sokszor van e szótárban, pl. „perfacilis“ alatt is.

præfica — *Berertel si rato.* Olv.: *bérért elsírató.* Nem pedig *bérrelt elsírató, bérelni* neologismus lévén. Vö. NyÚSz.

quaduplico — *Negycerue tezőm.* Értsd *négyszerűvé*, nem pedig *néggyrétűvé.* Vö. *egyszerű* (simplex, Verantius, Dict. quinque lingv. 1595; *kétszerű* (duplex) uo., *háromszzerű* (triplex és ternus) uo.

radicatus — *Gyökerezet.* Ez nem főnév (l. Szómutató), hanem melléknév, vagyis am. *gyökerezett.*

ramosus — *agus hath.* Angolul: „That hath many boughes or branches“. — A magyarhoz a *hath* az angolból keveredett hozzá.

reiectio — *Kivetés, ok adas.* A Szómutató tévesen *okadás*nak olvassa, holott Cal. latin értelmezése szerint is a „reiectio“ „vomitust“ is tesz, tehát am. *okadás.*

rudetum — *Kő romlassal be tintőt bol hely.* A *bol* talán a régi *boly* szó (acervus, cumulus NySz.), a mely nálunk már csak a *hangyaboly* összetételben, de Csikmegyében (M. Nyelvészet, V. 368) még külön szóként is él. A Szómutatóból kimaradt.

semote — *Felöntök.* Hiba *felöntön* helyett. *Félöntön* (= félen-ten) épp úgy lett, ragok halmozásával, a *félenből*, mint *koránton*, *önkénten* (MTsz.) a *koránból* és *önkéjénből*. Vö. *inneten*, *onnaton*. MünchC.

siparium — *Iaczó hely beburiba (!) fődező (!) zorgam.* Az utolsó szó, azt hiszem, nem *sergének*, hanem *zerzamuak* olvasandó. Eleink, ha valamely tárgyra hamarjában nem találtak szót, igen gyakran a *szerszámmal* segítettek magukon (NySz.). Nádasdy Tamás pl. 1558-ban a mai ágyneműt, a mihez a *takaró* is tartozik, *ágyszerszámmak* nevezte. S végre is a lyoni szedő könnyebben olvashatta a *zerzamoto* *zorgamnak*, mintsem a *sergét*.

speculare — *üveg ablak, ablak warg tanyer.* Nem gondolom, hogy ezt a *wargot* valóának kelljen olvasni. Hihetőbb, hogy *üvegnek* olvasandó. MA.-nál is: *speculare* — *üveg ablak, ablak üveg.*

tignus, tigillus, tignarius — . . . *leczerenda* . . . Értsd: *lécz, gerenda.* A Szómutató tévedésből egy szónak veszi.

trado — *Hatalmad ala adom.* Nincs hiba benne. Hiszen „addico“ is ugyanígy: *Bírodalmad alá adom.*

tymbos — *Holt tag egető hely.* Alkalmasint hiba *holtak* helyett. Ugyanily hibával van: *necya* — *Halottag innepe.* Paszow szótárában τὸ μῆκος: die Stelle, wo eine Leiche verbrannt ist. Nincs példa rá, hogy a *holt testet* valaha *holt tagnak* is nevezték volna.

upilio — *Juh pásztorihaz, iuhaz.* Olv.: Juhpásztor, ihász, juhász.

Törlendő a Szómutatóból: *mohó, verekedés* s helyükbe *mohon* és *vetekedés* teendő.

Sajtóhibák a Szómutatóban: 1. *bibircsó* czímszónál 788 hiba 878 helyett; 2. *szóvés* czímszónál 1962 hiba 1062 helyett.

SZILY KÁLMÁN.

II.

Három pálcza.* A *Corpus Statutorum* tele van a testi fenyegetésre vonatkozó adatokkal. Ezekből megállapítható, hogy a verésnek a következő fokozatos eszközei voltak: *ostor* vagy *korbács*, *vessző*, *pálcza*, *bot* és a *furatos***. Az utolsó volt a legsúlyosabb, a melyet néhol tilos is volt használni. Így például Bihar vármegye 1781. évi statútuma azt mondja, hogy „a bírák a pálczában leendő büntetésben mértékletlenül ne cselekedjenek; a *furatos* pedig ellenben teljességgel tiltatik, és azzal nagy büntetés alatt valakit verni szabad ne légyen“.

Az ostort, korbácsot és vesszőt asszonyoknál, férfiaknál pedig leginkább a pálczát alkalmazták. A pálcza-ütések száma *háromtól háromszázig* emelkedhetett. A statutumok ilyen kifejezésekkel élnek: „az oly szófogadatlan a nemes vármegyére behozattatik és ott *három pálczával* megpálczáztatik“ (Gömör m. 1678). — „ha pedig az paraszt ember találna szitkozódni, az plengérben megprieskeltessék avagy *három pálczával* megveretessék, toties quoties“ (Torna m. 1642). — „qui maledictiores comperti fuerint rustici, prima vice *trium plagarum* mulcta puniantur“ (Gömör m. 1654). „A bűnöst a szolgabíróhoz vezetni a bírák el ne mulasztsszák, különben *24 pálczával* fog (a bíró) büntettetni“ (Ugocsa m. 1785). „Valaki egy hónap alatt gazdát nem keresvén, szolgálat nélkül találtatik, a férfiak *40 pálcza-ütésekkel*, az asszonyi renden levők pedig *40 korbáccsal* büntettetnek“ (Kraszna m. 1773). „Ob segnem vigilantiam a falusi bírákat és eskütteket *40—40 pálczával* v.(ármegyei) tiszt atyánkfiai keményen megveretessék“ (Torda m. 1735) stb.

NAGY GYULA.

III.

A -nyi melléknév-képző történetéhez. A NySz.-ból írom ki a következő idézeteket:

fél *lányi MA., *egy *fontnyi* C., *öt *fontnyi* C., *két *fontnyi* MA., *gerendányi* C., *hordónyi* MA., *négelynyi* (II. 558) MA., *öt *nehézéknnyi* C., *nyolc *nehézéknnyi* C., *tíz lányi mérő rúd* C., *egy *tenyérnyi* C., *két *tenyérnyi* MA., *egy *ujjnyi* C., *vékányi* C.

A NySz.-nak mindez a 14 adata csak arra való, hogy a nyelvtörténet kutatóját félrevezesse. Ha ugyanis ezeket eredeti helyükön (Calepinus, meg Molnár Albert szótárában) tekintjük meg, azt találjuk, hogy a NySz. valamennyit hibásan idézi. A hol a NySz. szerint *-nyi*-nak kellene állania, helyette mindenütt a régies *-ni*

* Válasz egy kérdésre.

** BSzD.-nál *fúratos*: „a közepén kifúrtt kerek lapát, mellyel valakire rá vernek“.

(*lábni, fontni* stb.) alakot találjuk. Ennyi egyfajta hiba csakugyan megtévesztheti a kutatót, ha nincs módjában a NySz. minden adatát az eredetiben megtekinteni, és pedig annnyival inkább, mert mind C., mind MA. szótárában még sok más főnévből is találunk *-nyi* képzős mellékneveket, s ezek is mindnyájan, kivétel nélkül, *-ni*-vel vannak írva.

E képző mai alakja jórészt csak a XVII. század első felében kezd divatba jönni.* Sz. K.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Gyulafehérvári Glosszák forrásához. E cím alatt Dézsi Lajos a MNy. IX. 183. lapján azon észrevételét közli, hogy a Gyulafehérvári Glosszák első szakaszának akrostichonos latin megfelelője némi eltéréssel szerepel a Nyirkállai Tamásnak tulajdonított „*Stilus curiae sub Mathia I. rege*” című kéziratban is. Egyben azon óhajának ad kifejezést, hogy most a codex előkerültével érdemes lenne a már Kovachich által is közölt szöveget** az eredetivel összehasonlítani, nem csúszott-e be hiba „különösen, hogy az első sort helyesen közli-e?”

Midőn 1912 december havában az első lapján „*Forme circa Stilum Cancellarie Regie maiestatis. Anno 1476*”-nak címzett codex ideiglenesen a Magy. Nemz. Múzeumba került, Kovachich idézett kiadását az eredeti után elejétől végig átjavítottam. Közölhetem tehát, hogy Dézsi gyanúja jogos volt, éppen az első sorban van közlés-hiba, a többiekben Kovachich csak a helyesírást változtatta meg.

A kérdéses szöveg a codex 535-ik lapján betű szerint így hangzik:

Ihesus ethimologizatur

I ∼ *iocunditas*

e ∼ *eternitas viuencium*

f ∼ *fanitas languencium*

v ∼ *vbertas degencium vel veritas*

s ∼ *salus omnium vel facies efuriencium.*

Tehát a szöveg az eredetiben valamivel közelebb van a Gyulafehérvári Glosszák megfelelőjéhez. A két szöveg rokonságát különben magam is észrevettem és még a MNy. februári füzetének megjelentekor felhívtam rá többek között Melich János figyelmét is. Észrevételemet azonban csak az egész codexről irandó tanulmányomban akartam megtenni.

JAKUBOVICH EMIL.

A Magyar Nyelvőr igazságszeretete. A M. Nyelvtörténeti Szótár feladatát az Akadémia ekképen állapította meg:

„A szótár az összes régi, a XVIII. század végéig terjedő magyar irodalom szóanyagának tárháza legyen.” (NySz. I. 1.)

A szerkesztőknek adott Utasítás pedig így kezdődik:

„A M. Nyelvtörténeti Szótár, nevének megfelelően, a magyar nyelv multjára szorítkozik és így a legrégibb időtől fogva a nyelvújítás elejéig, vagyis a mai irodalmi nyelv alakulásáig terjed. A mai nyelv irodalmi és tájbeszédbeli szókincse más két szótárnak marad tárgyául.” (U. o. II. 1.)

* Vö. különben Mészöly Gedeon: A *-nyi* képző eredete (NyKözl. XL. 298) és Melich János: A tövégek palatalisatiójáról (MNy. VIII. 149).

** Mart. Georg. Kovachich: *Formvlae Solennnes Styli*, Pesthini 1799. p. XXIV.

E két idézetből világosan kitűnik, hogy az Akadémia nyelvtudományi osztályának megállapodása szerint, nyelvünk összes szóanyaga három külön szótárba gyűjtendő össze:

1. A régi nyelv a nyelvújítás elejéig a Nyelvtörténeti Szótárba.

2. A mai irodalmi nyelv összes szókincse egy külön szótárba, az újabban elfogadott műkifejezés szerint, az ú. n. Nagyszótárba.

3. A tájbeszéd szókincse pedig a Tájsszótárba.

E hármass felosztás s e három szótár rendeltetése ismeretes minden magyar nyelvész, tehát a Magyar Nyelvőr szerkesztője előtt is. Ehhez tartották magukat a NySz. szerkesztői, valamint a MTsz. szerkesztője is. És mégis mit tesz a Nyr. mult havi száma?

Egy ismeretlen (alkalmasint álnevű) cikkíró a 159. lapon szemrehányást tesz az Akadémia Szótári Bizottságának, miért nem dolgoztatja fel a most készülő Nagyszótár számára a XVIII. sz. első feléből származó munkákat is. A szemrehányást azzal akarja igazolni, hogy ez az ötven év (1700—1750) a NySz.-ban igen hiányos feldolgozásban részesült. Hát én ezt szívesen elhiszem a cikkíró úrnak, mert jól tudom, hogy nemcsak ez az 50, hanem a megelőző 250 év is igen hiányos feldolgozásban részesült a NySz.-ban. Hiszen egyik legrégibb nyelvemléküknök, a Königsbergi Töredéknek mindössze ötven szavából is csak kilencz van idézve a NySz.-ban, a többi negyvenegy pedig szórén-szálán elsikkadt belőle.*

De hát mi következik mindebből? Semmi egyéb, mint az, hogy a NySz. hibáit, hiányait, mulasztásait össze kell gyűjteni és közzé kell őket tenni ott, a hová tartoznak, magának a NySz.-nak pótkötetében vagy kötetiben. Ha a cikkíró úr ezt kívánná, teljesen egyetértene vele. De a mit ő kíván, hogy olyasmit is, a mi kétségtelenül a NySz.-ba való, tegyünk oda, a hová egyáltalában nem való — az oly képtelen kívánság, a melyet lehetetlen figyelembe venni.

Nem is ez indított engem e sorok írására, hanem az a hihetetlenül merész állítás, a melylyel a Nyr. cikkírója a NySz. mulasztását menteni akarja. Szerinte ugyanis a XVIII. sz. első felének irodalmát azért dolgozták föl a NySz.-ban oly hiányosan, mert e korszak a NySz. körén kissé kívül esett. Már hogy a patvarba lehet ilyet mondani, mikor ez a korszak nagyon is beletartozott a NySz. körébe.

Nem folytatom tovább. Még csak azt a kérdést vetem föl, hogyan engedheti meg a Nyelvőr t. szerkesztője azt, hogy lapjában az igazságot ily vakmerően arczul verjék?

SZILY KÁLMÁN.

NÉPNYELV.

I.

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből. (Vö. MNy. IX. 183.)

Az embert környező épületek, tárgyak.

A hajlék nevei: *ház*; *gunyhó*, *guliba* (= a szőlőcsősz, a pásztorok nyári lakása); *viskó*. A ház falai rendszeren *vájogbú* vannak. Van azonban *vertfal* is, ekkor a házat *vertháznak* nevezik. (L. a

* Vö. Zolnai Gyula, Nyr. XXIX. 129.

MTsz.-t.) A négy falon a *koszorúfa* v. a *durcung* van. A koszorúfa közepére a ház hosszanti irányában teszik a *mestérgöréndát* v. a *nagygerendát* s vele derékszöveget alkotnak az egymástól bizonyos távolságra fekvő *kiszgöréndák*. A tetőzet formáját megadó *horokfák* a koszorúfán nyugszanak. A horokfákat a *kecskeláb* tartja. Ha van *szarufa*, akkor nem kell kecskeláb; a *szarufa* a horogfának kivésott és a koszorúfa mélyedésébe illeszkedő része. A horogfák csúcsánál a mestergerendával párhuzamosan húzódik a *szeleményfa*. A horogfákon keresztben vannak a *varóléczék*, melyekhez a *nátkívüket gyékényre* v. *dróttá* varrják le. A háztető éle a *szegés*. A nádfüdél alsó része az *ereszet*, alatta a földön húzódik a *csurgás*. A cseréppel fűdött házaknál az ereszet alatt *visz-szintés*-, s az ezzel derékszöveget alkotó *függő-csatorna* található az esővíz levezetésére. A ház két végében levő háromszög alakú fal, ha fűzfafonás v. nád: *fűzfal* (be is tapasztják); ha vályog, akkor *tűszfal*. Alatta a ház szélességében nyúlik végig a *verébdészka*.

A *kímény* lehet: *vájokkímény*, *téglakímény*, *vaskímény* (pléh-kémény). Azt a kéményt, a melynek van teteje, *stposkíménynek* nevezik. Ha a *konyha* *lő van pallatáva*, akkor *czügoskíménye*, ha nincs *lőpallatáva*, akkor *kanczakíménye van a háznak* (= nyitott konyha kéménye). Az olyan házba, a hol folyosó van, a *kisajtón* v. *kiskapun* juthatunk be. A folyosó nevei: *ámbitus gang (gáng)*, *fojosó*. A folyosót az udvartól a *sarampó* v. *sorompó* választja el. Részei: a *sarampó-oszlopok* (számuk a folyosó hosszúságától függ), a *sarampódészák*, ezeket fűdi a *paraplédészka*; a *sarampó-ajtó*.

A szobába nyíló ajtóban fenn, a küszöbvel szemben van a *szēmődőkfa*, jobbról és balról a *félfa*. A zárt *ajtórávaló-plé-nek* nevezik, a kilincsnek *fordító* a neve. Az ajtó alsó és felső részén a *sarokvas* van, ebbe beleilleszkedik az *ajtópipa*; a kettős ajtót (külső és belső) *béllöt* ajtónak nevezik. Az ablak részei az *ablaktok*, az *ablakszárny*, ebben van az *ablaküveg*. Az ablakszárnyakat *átalvetővel* v. *riglivel* zárják a *köszfá*-hoz. Az egyszárnyú ablaknak *símpla-ablak* a neve. Kívül van a *salugatér*, a módosabbaknál belül a *spaléttábla*. A függőnyt *fírhangnak* nevezik.

A mennyezetet *pallatnak* hívják. (A bolthajtás a mennyezet.) A szobának kevés helyen van *pallója*, csak *föggye*, ezt a *rontypokróc* takarja. A szobát *háznak* nevezik. Van *tisztaház*, a jobb módúaknál *fórház* (előszoba). A *tisztaházban* nincs *rontypokróc*, hanem szőnyeg. Az ajtó mellett van a *banyakemence*. Körülötte kb. 50 cm. magasságnyira széles párkány, a *patka* van. A kemenczének a fal melletti részén szintén húzódik egy magasab párkány, a *kemenczeváll*. A kemence mellett lévő zugot *kuczkónak* nevezik. A *kemencszájja* a konyhában van, alatta a *pörnyés juk*. A *kemencszáját* sárral tapasztott vesszővázal, a *tévé*-vel és az *előté*-vel (pléből készüli) zárják el. A szoba bútora: a *kisszék* (négy lábú karnélküli ülőke), a *sámlé*, a *karosszék* (támlásszék), a *kanapé* (karosdeszkapad, támlával), a *dvány*. A ruhát *kaszniban*, *sifonérban* vagy *almáriumban* tartják. A pohárszéket *szekrénynek*; a nappali heverő-ágyat *kiságy*nak nevezik (nyoszolyája nincs, az egyik végét a kemence padkája, a másikat két láb tartja). Az ágy-nak *nyoszója* a neve. A párnának (dunnának) két része van: a *czíha* (ebben van a toll) s erre ráhúzzák a *haját*. A haját *fodorral* díszítik, a fodort meg *stikkölök* vagy *stingölök*.

A virágcserep-tartó állványt *kisoltár*-nak, a mennyezetről lelógó virágtartót *függőcserep*nek hívják. A leszakított virágokat a *kisfindsába* teszik. A varókosárban tűt, *gurigaczé*rnát stb. tartanak. Ha a szobában vaskályha van, akkor *kármentő-déskát* tesznek eléje.

Ha a *pitar*-nak (= konyha) csak *fele van lépallatúva*, a *lő nem pallatút felébe a konyhaellenzön át juthatunk*. Itt van a *spórhét*, csöve belenyúlik a *kanczakálménybe*; a felső lapját *platinának*, a sütőjét *lőni*-nek nevezik. Kenyérsütésnél használják: a *széklábat*, mely a *sütőteknyőt* tartja, a *szitát*, a *pár-t* (élesztő korpából), a *kovásztévő-t* (kovászkeverő), a *kérésztvesszőt* (≡ alakú, a teknyőre teszik, hogy a betakarásra használt kendő ne érje a kovászt), a *szakajtót*, benne kel meg a kenyér, a *sütőlapátot*, ezen teszik a kemenczébe a kenyeret. — Egyebek: *kászroj* (= háromlábú vaslábas), *zsíroslábos* (= csak húst sütnék benne), *kerektepsi*, *sarkastepsi* (= sütő), *rēsta* (= rosta), *szitka* (= tejszűrő), *csikszedő* (átlyuggatott meritő kanál), *natykatlan* (= ruhamosáskor a vizet abban forralják), *dēzza* (= sajtár), *abronica* (= meghajlított, két végén kampós vízholdó rúd), *dunczosüveg*, *butykos* (= vesszővel befont nagyobb üveg), *vas-tányér* (= pléhtányér), *észczájg* (= evőeszköz), *kondér* (= nagy vaslábas), *véndő* (= vendély), *bödöny* (= zsírtartó nagy edény), *locsóló* (= kanna), *bogrács*, *garaboj* (egyfülű kosár), *lavur* (= mosdótál), *nyáriszta* (= alacsony asztalka, nyáron kisszékeken ülve, arról esznek), *mángolló* (= mángorló).

A *komrában* (kamra) v. a pinczében, a hova a *gádor* (= lépcsős lejárát) vezet, találjuk a *póczot* (= polcz). A lisztet az *ászokon csákban* (= deszkaállvány) tartják. A magtárnak *magazin* v. *hambár* a neve. A dohányt a *pajtában* szárítják, a csöveskukoriczát a *góróban* (= lécekből készült nagyobb épület) tartják. *Fészér* (= kocsiszin), *tarogja* (= létra), *hidlás* (= disznóól padlója), *strájfa* (= az istállóban levő állatokat elválasztó rúd), *hágatóstandfa* (= lóhágatásnál a kanczát a ménlőtől elválasztó deszkázat).

A *kút részei*: a *rovás* (ha a kút nincs kikövezve, az oldalát a fenekétől a gerendázataig kideszkázzák, vagy téglával rakják ki, ez a *rovás*); a *rovás* alapját képezi a *koszorúfa*; a *gőrendázat*; a gerendázatot a *kút deszkázata* borítja; a *kútdeszkázaton* levő vízszintes deszkák alkotják a *kút prémjét*. A gémnek azt a részét, a melyre a súlyt akasztják, *gémfarának* nevezik. A kútba esett vödröt a *katkával* húzzák ki (= vasmacska).

Háziállatok.

Lovak. Neveik: Deres, Csinos, Liszka, Szárcsa, Madár, Szellő, Tündér, Vezir, Kesej, Lúcza, Csillag, Csinos, Bársony, Fakó, Zoltán (kancza), Hóka, Pejko, Ébra, Czézár, Fáni, Nyalka. A lovat *hó-hó* szóval állítják meg és *na-gyű*-vel indítják. A herélt lovat *paripának* nevezik. A ménes a *járáson* van tavasztól őszig. Éjszakára *akolba* hajtják. Az akol körzikkalakú, *szárnyékkal* és *koriáttal* bekerített terület. A szárnyéket földbeásott czirokszár képezi. A gebét cigányosan *grasztnak* nevezik. A ló *sárit*.

Szarvasmarhák Neveik: Pösztör, Csákó, Szilaj, Zsombó, Kökiny, Kesej, Szárcsa (az orra olyan, mint a szárcsáé), Zsuzsi, Perge, Kulacs (nagyhasú), Jámbor, Boris, Daru (*tehenek*).

Huszár, Csinos, Tündér, Laczi, Híres, Czézár, Fegyver, Vitéz, Lamos, Píktor, Doktor (*bikák*).

Kondor, Jámbor, Kesej, Bogár, Körmös, Sugár, Tisza, Gyopár, Csúnya, Lompos (*bivalyok*).

A szarvasmarhákat, a *gúlát*, a járásra hajtják ki legelni. A *gúlában* van *Sódar Kiss József* szerint: *bonyhádi* (= bonyhádi) *tarka*, *kevertfaj* (= fele magyar, fele bonyhádi vér), *tiszta tarka* (= hollandi) és *tiszta magyar*. Van *piróktehén* (= vereses tarka), *bogártehén* (= fekete), *csákótehén* (= szétálló szarvú). A már nem szopó borjút: *rúgotbornyúnak* nevezik. A tehén *fajat* (= folytat, pározik); első elléséig *előhasi üsző* a neve. A fiatal szarvasmarhacsordát *baromcsordának* nevezik. A *bivaj* (= bivaly) *mekkent* (= bóg) és ha megvadul, *kordával* ütik (= drótcsomókkal ellátott kötél). *Hivogatószó: hiske-hiske*.

A juhok éjszaka az *isztróngában* vannak (= négy oldalról czirokszárral bekerített terület). A meddő öreg juhnak *tokju* a neve. A juhnak azt a fáját, a melyet csak a második üzekszésnél párosítanak, *apáczajunak* hívják. Van *harmad-, negyed-, ötöd- stb. fű-ürü* (= három, négy, öt stb. éves). A juh *üzekszik*.

A *disznókat* *kocza-kocza* szóval hívogatják; a disznó *búgik*.

Baromfiak. A kis csirke *csipog*, hívogató szava: *pi-pi-pi*. A tyúk *kárál* (= tojni akar), *kodál* (= tojott). A kakas *hergelik*. Libahívogatók: *biri-biri*, *putyi-putyi*. Van *jérczelúd* (= nöstény) s *gunár* (= kan). A *lúd gúnárazik*. *Gádzsér* (= kanrécze), a kácsa *hágódzik*. *Bakgalamb* (= kangalamb).

Kutyák. Neveik: Fityór, Rigó, Bitang, Zsandár, Fináncz, Sürgöny, Kothéc, Piszli, Sárka, Filkó, Bezerédi, Szemét, Kristófi, Svadies, Tisza, Agulár, Padi, Kati, Mocskos, Virgonez, Benzin, Linda, Bundás. A nagyszőrű kutyát *bajszikutyának*, a kisszőrűt *sikárkutyának* nevezik.

Géda (= kecske), *dungó* (= méh: Apis mellifica).

Mezei állatok.

Csirkehordó kánya (= héja. Astur palumbarius.) *Favágó* (= harkály. Picidae.) *Füge* (= függőczinke. P. pendulinus.) *Güzü* (= cziczikány. Sorex vulgaris.) *Kadári főske* (= sárlósfecske. Micropus apus L.) *Kámtüfőske* (= füstifecske. Hirundo rustica L.) *Lipe* (= pillangó. Lepidoptera.) *Ményétke* (= menyét.) *Poczok* (= patkány. M. rattus L.) *Pókhernyő* (= apáczalepke hernyója. Pisilluria monacha.) *Serege* v. *seregény* (= seregély. Sturnus vulgaris.) *Snyéff* (= czankó. Totanus totanus L.) *Mórsnyéff* vagy *valdsnyéff* (= erdei czankó. Totanus ochropus L.) *Szentjánosbogár* (= szentjánosbogár. Lampyrus splendula.) *Vakondak* (= vakond. Talpa L.) *Varnyú* (= varjú.)

(Folytatjuk.)

SZINKOVICS JENŐ.

II.

Népryelvi adatokat legújabbán beküldtek: 1. *Szendrey Zsigmond* Nagyszalontáról (L. sz. 57); 2. *Hartyáni Zoltán* Czeglédéről (L. sz. 58).

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

29. T. K. úrnak. **Csilin és czitrom.** Az Ödöngő Ábeltől közölt levéltári adatok közt előforduló *csilin* („item tegumenta pro equis *chilin* dicta“ MNy. IX, 129) semmiesetre sem olvasási hiba *kilin* helyett. Igaz ugyan, hogy e szó végső forrása az oszmán török *kilim* („tapis grossier à poils ras“ Barb. de Meyn.) s megvan *k-s* szókezdettel a székelységben is (*kilim* „festékes szőnyeg, hímes terítő“ SzD.; Kassai, III. 175 szerint Gyarmathi Vocabularium pag. 98-on is; a Voc.-nak két 98. lapja is van, de egyiken sem találom; a székely *kilim* egyébként = oláh *chilim*, „grober türkischer wollteppich“ Tiktin), de a fentidézett *csilin* hozzánk nyilván nem közvetlenül a törökből (vagy az oláhból), hanem szerb közvetítéssel került. A szerbben ugyanis a török *kef* (praepalatalis *k*) *t'-vé* (B) lesz, ott tehát a török *kilim*-nek is *t'ilim* felel meg (l. Vuk³ 785). Ebből pedig a magyarban csak *tyilim* vagy *csilim* (*n*) lehet.

A mi második kérdését illeti, a *czitrom* szó eddigi magyarzatai csakugyan tévesek: Kovács, Latin elemek, p. 11 (= lat. *citrium*); Kőrösi, Nyr. XIII. 453 (= velencei olasz *zetron*, *zitron* „a czédrusfa gyümölcse“), Kőrösi Nyr. XXI. 410 (= ném. *zitron*). Helyesebb nyomon jár legutóbb Simonyi (Nyr. XL. 242), a ki ezt írja: „a *citrom* kétségkívül csak latinositott alak, mintha volna latin *citrum* (talán volt is, a szótárakban *citrium*, *citream*)“. Simonyi megjegyzése csak annyiban szorul helyreigazításra, hogy a m. *czitrom* nem latinositott alak, hanem latin jövevényszó, mert hiszen a lat. *citrum* megvoltát több adat is bizonyítja: *citrum*, -i l. „lignum arboris citri; 2. fructus Citri medicae Risso“ Thesaurus, III, 1208; hazai forrásban: *citrum*, -i, *tzitrom*, PPl. (1768).

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

30. **Csajkátá.** Szalkay László 1490-ből fennmaradt magyar glosszái közt olvasható (246):

Manes, spiritus inferiores — *czaykatachat*.

A glosszárium közlője, Szamota István (NyK. XXV. 452—459) megkérdőjelezve *csajkáták*-nak olvassa, sőt csillag alatt ezt is megjegyzi: „Eddig ismeretlen és megfegtetlen szó“. Csakugyan sem a NySz., sem a MTsz., sem szótárirodalmunk egyéb ismeretesebb termékei nem tudnak róla.

Egy ilyenforma szó, mint dülönév ismeretes a rábaközi Mihályiban és pedig *Csajkátá* alakban. Vajon nincs-e a két szónak köze egymáshoz? Nem fordul-e másutt is elő, esetleg más hangalakban s talán olyan kapcsolatban, a mely igazolhatná Szalkay értelmezését?

31. **Szülemér** (vö. MNy. IX. 143). Ez a ritka és érdekes képzésű szó előfordul *Perottus Cornucopiae* című szótára egyik pannonthalmi példányának széljegyzetei közt is, a melyek valószínűleg a XVI. sz. második feléből valók. (Vö. MNy. III. 86.) Ez az adat főleg azért érdemel említést, mert a Schlägi szój. és a NySz. adataitól meglehetősen eltérő jelentést mutat. Az illető jegyzet szerint: „Colluviariorum porcus dicitur, qui cibo permisto et colluione nutritur: *szulemyr*“.

ZSIRAI MIKLÓS.

32. Az Új „Magyarság Virágai“ avagy „Szépen összeillő vezetékszók“:

állandó permanencia,
pontos precizitás.

A mai hírlapokból gyűjti

BERCZIK ÁRPÁD.

33. H. Z. úrnak, Czepléd. Kérdésére a következőket válaszolhatjuk: Ha igazán hasznos gyűjtőmunkát akar végezni, akkor szerezzék meg magának először is a Szinnyi-féle Magyar Tájszótárt. (Nagyon olcsón, hat koronaért kapható Kun D. antiquáriusnál, Budapest, IV., Magyar-utca 23.) Ha ez megvan, akkor czédulázza ki népnyelvi gyűjteményéből a MNy. IX, 44. l.-ján megjelölt módon első sorban azon tájszókat (alakváltozatokat, jelentésváltozatokat) és szólásokat, melyek a MTSz.-ban nincsenek meg, másodszorban azokat, melyeket a MTSz. csak Czeplédről (vagy ennek közeléből) csak egy közlésből ismer — ez utóbbi esetekben t. i. fontos volna megtudnunk, hogy vajjon Ön is megerősítheti-e saját tapasztalatából annak az egyszeri följegyzésnek helyességét —, harmadszorban pedig azokat, melyek csak Czeplédtől jókora távolságra eső vidékekről vannak (1—2—3 ízben) közölve. Az ezen kategóriákon kívül eső adatoknak kiczédulázását is hálás köszönettel fogadjuk ugyan, de a mit már sokszor és sokfelől közöltek, az persze aligha kerülhet egyhamar újból való kinyomatásra. Az alaktan köréből mostanában talán az igeragozásra és a szótó változásaira vonatkozó népnyelvi sajtások gyűjtése számíthat legtöbb érdeklődésre.

H. A.

34. Kérdés. 39 évvel ezelőtt (Nyr. III. 47) állandó vízállások neveiként közölték a pestmegyei Bogyiszló községből a következőket: a) Hosszú tó, Nagytó, Kasztó, b) Paptá, Gylatá (így!) Nagybétá, Kisbétá, Kányatá, Ecsetá, Sebestá, c) Kereklófétá. Tisztelettel kérjük a MNy.-nek Bogyiszlóban született vagy az ottani viszonyokat jól ismerő olvasóit, szíveskedjenek tudomásunkra adni, hogy hogyan ejti ki tulajdonképpen az odavaló köznépi tavaknak vagy vízállásoknak fönnebb említett neveit. Ha e nevek utótagját csakugyan *tá*-nak vagy *tá*-nak ejtik, van-e a köznyelvi *tó* szónak egymagára is *tá* vagy *tá* alakja. Mond-e vajjon ott a nép pl. ilyeneket: ez a *tá* (v. *tá*) nagyobb, mint a túlsó. Megfürödünk a *tában* (*tában*). Ezeket a *tákat* (*tákat*) ki kéne szárazítani. stb.

H. A.

Felelet. Kérdésünkre Tóth Pál bogyiszlói ref. lelkész úrtól a következő választ kaptuk: Bogyiszlón a kérdezett neveket így ejtik ki: *Paptó, Öregbétó, Kisbétó, Kányatá, Ecsetá, Sebestá, Kereklófétá*. Azonban ma már a legvénebb emberek sem tudják, hogy *tá*-ra végződő e nevek második tagja *tavat* jelent; a köznévi *tó* szót mindig *ó*-val mondják.

A SZERK.

35. Átvészelt. A napilapokban, így a BH.-ban is többször lehet olvasni ilyen hirdetések: „Eladó mangalica kanok . . . A kanok ötnegyedévesek s átvészelték“. Egy másik hirdetés: „Tenyézkoca eladó, mangalica faj. 148 darab, 1 éves, erősen átvészelt“ stb. Mit jelent az az: átvészelt. Kérem az igen t. Szerkesztő urat, jó szó-e ez s hogyan lehetne ezt közérthetőbben mondani?

P. KÁLMÁN.

36. Horger Antalnak azt üzenem, hogy az áprilisi levélszekrényben található *hamiskás* sorokra az Etnographia f. évi II. füzetében válaszoltam.

S. Gy.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. JÚNIUS.

6. SZÁM.

A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa.*

II.

11. A botbüntetés végrehajtása rendszerint egy arra szolgáló padon, a *deresen* történt, melyen arravaló készülék, kapcsok vagy szijak lefogták az elítélt kezét, lábát és nyakát, hogy ne hánkolódjék. (Sok kép, Vajna II: 74. s köv. l.) Innen régiebb nyelvünkben több szólás: *ráhúzták a deresre*; *komor, mint a kit a deresre húztak*. A *deres* szó eredete kétségtelenül tréfás átvitel a *deres lóról*. A megszégyenítő büntetésnek egyik neme tudniillik egészen a XVIII. sz. derekáig az is volt, hogy a kit káromkodáson vagy más hasonló tiszteletlenségen értek, azt egy-két óra hosszat fából készült *lóra* vagy *számár*ra ültették, aztán pedig ugyanazon a falovon derekasan meg is csapták (Széll, Testi bünt. 7; Vajna II: 137 s köv.). Hogy már ezt a falovat is *deresnek* nevezték, bizonyítja ez a szólás: *megültették vele a derest* (Nyr. XXIII: 158). Így könnyű volt az átmenet a *lóról* a *padra*. Németben is lóneve van a *deresnek* (Vajna I: 286). Ezért nyilvánvaló, hogy a *deres* szó eredetének nincs semmi köze sem a német *Dreschbank*hoz, sem a szláv *derati*: megver igéhez (Nyr. XXIV: 468; Széll i. h.). Németországban *Prügelbank*, néha *Folterbank* a *deresnek* hivatalos neve, a *Dreschbank*nak szótárban semmi nyomát nem leltem. Hogy a hazai németiségben *Dreschbank* is volt a neve (Vajna I: 286), azt inkább a magyar *deresből* való német népetymológiának tartom, mivel *dreschen* cséplésen kívül elpáholást, elverést is jelent. Viszont a *deres* szó átment a hazai németiség nyelvébe; egy XVIII. századi ítélet (Vajna II: 82) így szól: „*in dem Deress mit 20 Lapatten belegen werden sollen*“ = *deresen 20 lapátütéssel bűnhődjék*. A németen kívül a tótban is megvan: „*Stiahlí ho na deres*“ (Záthurecký: Slov. Přislovi 137) = *deresre húzták*.

* Az I. közleményt lásd MNy. IX. 193. lap.

(Érdekes, hogy ezt a szólást Selmeczbányán ma úgy értik, hogy: akasztófára húzták.) Boton kívül *lapáttal*, *lapoczkával*, *lapiczkával*, azaz egy külön e czélra szolgáló, sokszor díszesen kifaragott, lapátalakú eszközzel is büntettek (rajza l. Vajna II : 80 s k.). Így már érthetjük ezt a szólást: „*deresen arczul fekvé eljárja a lapoczkás tánczot*“. A lapoczka, úgy látszik, a kézműves czéheknek volt büntető eszköze. Hasonló szerszám volt a *piricsk*, *piricsik* (= a német *Pritsche*), ütésre szolgáló, fogantyúján keskeny, vége felé szélesedő lapos lécz, melylyel *pricskeltek*, *pricskoltak*, *föl-, megpiricskeltek*. A *piricsk* később a farsangi bohóc kezébe került, majd az élczlapok bölcsholondjainak volt fegyvere (tudtommal Tóth Kálmán Bolond Miskájának kezébe is rajzoltak egyet) és a gúnynak, szatirának jelképévé lett. Az iskolában pedig a boldogult barbár korban vele osztották a *plágát*, kifeszített tenyerünkre a *tenyerest*, összefogott öt ujjunkra a *körmöst*, ha poczát cseppentettünk az írásba. A deres körébe tartozik még ez a szólás is: *lekapták, vagy lehúzták a húsz körméről*, tudniillik kezét-lábát a deres befogta, úgy hogy védekezni nem tudott; újabban így is mondják: *a tíz körméről*.

12. Ha sorfalat álló emberek közt kell végigmennünk, a kik mind kíváncsi szemmel néznek, vagy hogy ha valamely gyűlésben valakinek sorjában végig kell hallgatnia valamennyi jelenlévő megrovó véleményét, akkor szoktuk mondani: *ez valóságos vesszőfutás volt, vesszőfutást kellett kiállanom*. A vesszőfutás a régi katonai büntetések közé tartozik. Eredetileg *lándzsafutás* volt a *lanzknechtek* csapataiban. Az elítéltnak végig kellett mennie két sor lándzsás közt, a kik egyenként beléje döfték lándzsájukat, míg holtan össze nem rogyott. (Vajna II : 25 s köv.) Innen német neve: *Spiess-ruten-laufen* = lándzsa-vessző-futás. A lándzsát később vessző helyettesítette. A büntetés akkor is legtöbbször halálos véggel járt; a legszigorúbb esetben az elítéltnak két sorba állított 300 ember közt kellett tízszer föl s alá futnia, helyesebben: mennie. A fejére nemezsüveget tettek, kezét előre köttették, szájába ölmogyót vett, hogy fájdalmát „elharaphassa“, így kellett lassú lépéssel a sorok közt végigmennie, miközben a dobok peregték, hogy jajkiáltása ne hallják. A népköltésben is megvan az emléke:

Háromszázan kirukkolnak,
Két sor glédát formíroznak;
Nyírfavesszőt osztogatnak,
Német nótát fujdogálnak.

Az auditor fel-felkiált:

„Vágjad, vágjad az ebadtát!

Ha nem tudja, hadd tanulja,

Mi a katona-regula!”

(Népk. Gy. I: 286).

Lovas csapatnál, huszároknál a vessző helyett a kengyelszíz s a farmatring is járta s ez a büntetés volt a *kengyelszíjaztatás* és *farmatringoltatás* (Vajna II: 7, 33, 51, 52).

*

A következőkben a megszégyenítő, becstelenítő büntetésekről lesz szó.

13. Ha az embert ártatlanul gyanúba keverik, nyilvánosan becsületében gázolnak, a nélkül hogy védekezhetnék ellene, akkor mondjuk: *meghurczolják, sok meghurczoltatás éri*. Ez a *meghurczolás*, régibb szóval *meghordozás*, igen régi megszégyenítő büntetés. Megvolt keleten, a görögöknél, rómaiaknál, szokott büntetés a középkorban, benne van Szent László törvényében (II. könyv, 11. fej.), s a törvénykönyv rendelkezésein kívül szinte a mai napig is előfordul, mint népies igazságszolgáltatás s a közmegvetés kifejezője. Annak idején különösen a tolvajok és a feslett erkölcsűek büntetése volt. A lopott holmit a nyakába kötötték (az egyszeri cigánynak a lopott ludat, vö. *ludas*, MNy. VIII: 106, 157; Vajna II: 130) s úgy hajtották végig a helységen; mögötte az éjjeli őr fujta a kürtöt, vagy a kisbíró, hajdú verte a dobot, néha még hegedűszóval is kísérték. Előfordult, hogy ez útja közben több, előre megállapított, népes helyen meg is vesszőzték, sőt neki magának is nagy fennszóval kiáltania kellett: „Így jár az, a ki ezt meg ezt teszi!” A *meghurczolás*, *meghordozás* sokszor más, súlyosabb büntetés járuléka is volt, például megelőzte a városból való kiűzetést meg a kivégzést is (Vajna II: 130, 163, 165). Régi emlékeink közül az Érdy-codexben olvassuk (268): „Nyolczad napon Bodogssagos zent gyergy ky hozattateek az temlecből es ellyen sentenciat ween hoğ mynd az egheez varason meg hordoztathneek es annak wtanna nyakaat vaghnaak”. Regényíróknak az ilyen jelenet alkalmas tárgy, például Jókai is leírja a Háromszéki leányok cz. novellában.

14. A *meghurczoláshoz* hasonló s vele gyakran egybekapcsolt megszégyenítő büntetés volt a *pellengérre állítás*, a *kipellengérezés*, mely ma is a közszégyennek, közmegvetésnek való átadás kifejezéséül szolgál. A *pellengér*, *szégyenfa*, *szégyenoszlop*

(melynek egynéhány példánya még megvan hazánkban, például a nép nyelvén *Pilinger Katinak* nevezett szégyenoszlop a pozsony-megyei Szencz községben) rendszerint a helység legforgalmasabb helyén állott: a piacon, a községháza előtt vagy az udvarán, a templom kapuja mellett, a czinteremben, t. i. a fallal körülvelt templom udvarán, mely temetőül is szolgált (soknak a képét l. Vajna II:112—124). Ehhez kötötték, jobban mondva kapcsolták, nyakvassal, bilincscsel az elítéltet; nyakába vagy a bűnjelet (Dombováry 395), vagy a szégyentáblát (Vajna II:120, 122), vagy a szégyenkövet, kolonczt (Vajna II:118, 128) akasztották; úgy állott ott a *világ csúfjára, kitették csúfnak*, lett *világnak csúfja, község csúfja*, azaz czéltáblája a köréje gyűlt sokaságnak, ácsorgó gyereksereregnek, a mely szabadon gúnyolhatta, mocskolhatta. A vétkesnek nyakába akasztott bűnjel vagy szégyentábla, melyre az elkövetett vétség föl volt írva, sokszor rajzolva (például a lopott jószág képe, vagy kinyújtott nyelv a szájasság jelképéül; vö. a régi iskolák *signuma*, Vajna II:62), ez a tábla a *czégér*; innen van a régiségben s a nép nyelvében a *czégéres lator és gonosz, czégéres vétség és bűn* kifejezés, azaz olyan vétkes vagy vétség, melynek büntetése a *kiczégérezés*, t. i. a büntárgygyal vagy a jelképes szégyentáblával való pellengérré állítás (vö. Const. Ther. Art. VI. § 8.; Vajna I:283, 580; II:62, 88, 94, 97, 108, 112, 114, 115, 120, 124, 128 stb.; 159, 165, 512; Dombováry 580; a NySz. csak átvitt értelmű adatokat közöl). Egyéb büntetést: botozást, vesszőzést, sőt kivégzést is, gyakran a pellengér alatt vagy előtt hajtottak végre s ennek akkor becsületvesztő jelentése volt.

15. A ki valamely gyanú alól nem tudja tisztázni magát, arra könnyen *rásütik*, hogy bűnös; ha vétkesnek bizonyul, akkor *megbélyegzett* ember, a kinek nincs helye a társaságban. Mind a két szó szintén egy régi megbecstelenítő eljárás emléke. A bibliai *Kain-bélyegtől* kezdve (Móz. I. 4:15) minden időkön végig, szinte a mai napig, élő módja a vétkes vagy a rabszolga örökkévaló megjelölésének. Görögországban és Rómában a szökött s megint elfogott rabszolgákat, valamint a nagy gonosztevőket *bélyeggel*, *stigma*-val jelölték meg. Európában tudtommal már csak a lábasjószág csipejére *sütik* a gazda *bélyegét*, de Ázsiában bélyegeznek még embert is. A régiségben hosszú sorát találjuk az adatoknak, melyek e büntetésnek hazánkban való nagy divatjáról szólnak (*bélyeg*, *bélyeges*; *el-*, *megbélyegez*; *bélyeg-*, *bélyegzővas*, *jegyzővas*,

sütővas, jelsütővas; süt szavak alatt). A megbélyegzés régebben csakugyan tüzes vassal való sütés útján történt: homlokra, szemöldökre, mind a két orczára; midőn pedig nem éppen megbecs-telenítésül, hanem csak állandó ismertetőjelül szolgált: hátra és czombra. Szent István törvénye (II. 31) a templom kulcsával keresztforma bélyeget süttet a boszorkányoknak homlokára, mellére és válla közé; Kálmán király törvénye szerint (I. 83) a tüzesvas-próbán vétkesnek talált arczára keresztforma jegyet égetnek vassal; II. Ulászló decretuma szerint (1498. XIV. cz.) azoknak, kik hamis leveleket pecsételnek, homlokukra s mindkét orcájukra süssék a tüzes pecsét bélyegét (Vajna I:307); az orgazda s a tolvaj homlokára az akasztófa jelét sütik (Vajna I:308, II:123); a XVII. század végén gályarabságra küldött protestáns papok hátát G betűvel bélyegezték meg (Vajna I:554). Egy 1678-i túróczmegyei rendtartás meghagyja, hogy a feslett életű nőket „ősi szokás szerint a megye pecsétjével bélyegezzék meg“ (Vajna II:94). Debreczenben magát a hamispénzt süttötte a hóhér a hamispénz-csináló homlokára s mindkét arczára (Széll, Testi bünt. 6). Később a sütés helyébe az az eljárás lépett, hogy a bélyeg jelét valami éles eszközzel belekarcolták a bőrbe s a friss sebet puskaporral bedörzsölték (Vajna I:554, II:51), szakasztottan úgy, a hogy a katonák még ma is tetoválni szokták magukat; a Const. Theresiana (Art. VI. § 4) pontosan megkülönbözteti a sütést (Brandmarchung) s a bekarcolást (Einschrepfung) s elrendeli, hogy az örökös tartományok külön-külön jelt használjanak a bűnös illetőségének megállapíthatására. Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a megbélyegzés eljárása nagyon gyakori volt, s ezért nem csoda, ha nyoma, bár csak átvitt értelemben is, annyira megmaradt.

16. A rossz diákot hivatalos nyelven szólva: eltanácsolják, kizárják, kitiltják az iskolából, diáknyelven azonban *kicsapják*; a hivatalból *elcsapják* a vétkes tisztviselőt; a rangjáról *lecsapják* a méltatlant. Mindezek a *csapások* ma rendszerint írásban történnek; régente ez nem ment olyan simán, hanem kellő szertartással meg is adták a módját. A *kicsapás* eredetileg nem is iskolai, hanem polgári büntetés volt, melylyel azt sujtották, a kit nem tartottak méltónak arra, hogy valamely község, város lakosságának tagja legyen, mert viselkedésével közbotrányt okozott, vagy kárt tett polgártársaiban; úgyszintén a méltatlan katonát is *kicsapták*, *elcsapták* ezredéből (Vajna II:40, sk.). A *kicsapás* voltaképen a

száműzetésnek becsületfosztással súlyosbított alakja volt. A vétkest övig meztelenül a piacra vitték, ott a pellengér alatt megcsapták, megvesszőzték, megseprűzték (vö: a seprűzni való!) és tudtára adták, hogy a város területéről ki van tiltva; vagy pedig végig vitték a piacon, az utcákon a város kapujáig, közben a hóhér váltott, azaz egyre friss vesszővel, vesszőnyalábbal vagy korbáccsal az egész úton kegyetlenül csapkodta. A vessző közé gyakran drótot is fontak, sőt csupán drótból álló seprőről is tudnak az adatok. Vajna Károly könyvében vagy húsz levéltári ítéletet idéz a XVI. század közepétől a XVIII. század végéig, a melyekben a végzés olyformán szól, hogy „a város piacán marokvesszővel verjék meg . . . köttetessék a plengérhez és vesszőkkel keményen megverettetvén az városból űzetessék ki . . . a mester [= hóhér] által gyalázatosan csapattassék a városból“ (Vajna II: 92 sk., 165.). Ez volt a kicsapás, kivesszőzés, kiséprűzés, melyben mindig lényeges, hogy a büntetést a hóhér hajtsa végre, mert csak így volt megbecsületlenítő, meggyalázó. Az iskolai kicsapás szertartása benne volt az iskolai törvényekben és „mindenki másnak például és elijesztésül“ szokott kiszabotni. A nagyenyedi kollégiumban például a következő módon ment végbe: „Az egész ifjúság kivonult a kúriára, vagyis udvarra. Az ítéletet ünnepélyesen kihirdették. Az elítéltet nyilvánosan megcsapták, 12 vesszőütést mérvén rá. Meghúzták mind a két csöngettyűt és a delinquens az ifjúság kettős sorfala között, a növendékek szidalmától kísérve és ütlegetése közben kiűzetett a kollégiumból. A két kurszor, vessző a kezében, kikísérte a város végéig.“ A XIX. század hatvanas éveiben történt Enyeden az utolsó ilyen kicsapás, melynek Vajna Károly maga is szemtanúja volt (Vajna II: 61—69). A szóhagyomány szerint némely iskolában a „repedt harangot“ húzták meg, mely csak ilyen alkalmakkor hallatta szomorú hangját.

*

Elérkeztünk volna a halálos büntetések fejezetéhez, mely szintén sok anyagot szolgáltatott a nyelvnek.

17. Bevezetésül álljon itt ez a szólás: *pálczát tör valaki felett*, a mely ma annyit jelent, mint kedvezőtlen véleményt, lesújtó tételet mondani valakiről. A *pálczatörés* azonban eredetileg nem az ítéletet, hanem a halálos ítélet kimondása után a bírói ténykedés megszűnését jelenti, melyre már csak a végrehajtás: a hóhér következik. A *pálcza*, az ősi pásztorélet alapján a rendel-

kezés, igazgatás, hatalom jelvényévé lett a főpapok, fejedelmek és bírák kezében. Midőn tehát a bíró utoljára felolvasta az ítéletet s aztán egy pálczát két, némelyek szerint három darabba törve az elítélt lába elé vetette e szavakkal: „Segítsen Isten, én nem segíthetek rajtad!“, akkor jelképesen kifejezte azt, hogy az ő bírói működése és hatalma véget ért s az elítéltet kiszolgáltatta a hóhérnak, hogy tegyen úgy vele, mint a bíró a pálczával (Borchardt: Sprichw. Redensarten 1124; H. Schrader: Bilderschmuck, 5. kiad. 98. sz.). Úgy látszik, hogy a szertartás V. Károly császár büntető perrendtartásában van először hivatalosan kimondva (Körte: Sprichwörter 2. kiad. 7111. sz.). Mind a szertartás, mind a szólás valószínűleg német eredetű, mert a németen kívül tudtommal csak a hollandusban van meg, a román nyelvekben pedig nem fordul elő. A Const. Theresiana szerint (Art. XLIII. §. 2.) a bíró el is távozhatik s helyettest hagyhat, aki az ítélet végrehajtásáról jelentést tesz; ugyanitt olvassuk, hogy ez a szertartás nem volt általánosan kötelező, hanem csak egyes helyek hagyománya („Dass der Richter, nachdeme er an dem wirklichen Richttag — welches ein Werktag seyn soll — vor der Volksmenge nach nochmalig-öffentlicher Ablesung des Urtheils den armen Sünder dem Freymann [= hóhér] übergeben hat, den Staab — wo es also herkommlich ist — zerbreche, sodann aufstehe . . .“). Minálunk a polgári törvénykezésben a *pálczatörés* szertartásának nem találtam nyomára; a katonai bíraskodásban azonban nálunk is előkerül. Egy XVIII. századeleji huszárrendtartás egész részletességgel mondja el az „executiót“ (Vajna II : 35). A bennünket érdeklő rész így szól: „az Oberstwachmaister kardot vony . . . silentiumot imponalvan minyajoknak arra meghadgya, hogy az Profos az Maleficansokat vetesse ki az vasbul, és az megh lévén az Auditor mégh egyszer ell olvassa az sententiat, s-annak vigivel *kette törí az palczacskat*, melyet a Profos akkoris oda nyujt néki, s-magatul ell veti; kire az Profoz mingyart megh szollamlik, Oberstwachmaister Ur, Gratia, masodszoris gratia, harmadszors az Istenért gratia . . . az Oberstwachmaister . . . felel: Istennél vagyon Gratia, itt nincsen, s-azt parancsollya az Profoznak, hogy a Hoher kezében adgya az Exequendust, kinek is oda taszittya . . . s-exegvaltatik“. A pálczatöréshez nagyon hasonlított a méltatlan katonának az ezredből való kicsapása abban, hogy kardját, fegyverét feje fölött összetörték. Egy 1739-ből származó dragonyos rendtartás ezt mondja: „Ha

valakit infamiával csapnak el, a hóhér úgy teljesíti tisztét, hogy oldalfegyverét, melyet a poroszló megelőző este preparál, hogy könnyen el lehessen törni és a hóhérnak átadja, ez feje fölött eltöri és lábához dobja, hátulról lábával megrugja őt, mondván: Takarodj, becsstelen gazfi.“ Az ellenség előtt gyáva katona kivégzése is az oldalfegyver eltörésével járt (Vajna II : 40.).

(Polytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés).*

A tárgyas igealakok eredete.

A finn-ugor nyelvek közül tárgyas igeragozás van a mordvinban, a vogulban, az osztjákban és a magyarban. Az a meggyőződésem, hogy első sorban a mordvin, s csak később a vogul és az osztják tárgyas igeragozás alapján fejtette ki HUNFALVY, később BUDENZ azt az elméletet, hogy a magyar tárgyas igeragozásban az igető (= puszta igető, módtó, időtő) és a cselekvő személy ragja közt helyet foglal a tárgyra mutató személyrag is, a mely sok esetben lappangásba került. Ezt az elméletet nagyban támogatni látszott a magyar *kérlek, várlak* (vö. ÉrsC. 383 *wdwezihelek*, uo. 409 *kezerehlek*, DöbrC. 315 *mosandolak*, WinklC. 92 *hordoztalaak*, *neweltheelek*, *zerettelek*, népnyelvből *tartolak*, *bántolak*, *taszítolak* NyFüz. XVI. 7, KesztC. 69 *hywtalok***, ÉrdyC. 220 *kenoztatlan*, uo. 224 *gezhetlen*, népnyelvi *megvárlik*, *elhagylik*, *mëgnézlik** SZINNYEI, NyH.⁴ 118 | *kérélek* > *kírilek*, *váralak*; *kérnélek* > *kírnélek*, *várnálak*; *kértelek*, *vártalak*; *kérjelek*, *várjalak*). Ez alakokban a *-lek*, *-lak*-beli *l* az egyik nézet szerint csak „nyilván a 2. személyű tárgy“ jele (l. TMNy. 606), a másik szerint bizonyosan az (l. BUDENZ, SZINNYEI, THOMSEN, Nyr. XL. 28). Mindkét nézet tehát az *-l*-ben az alanyi ragozású *-l*-et keresi (vö. *írál*, *írnál*, *gondolkozol*, *gondolkozzál*, *írtál*; nb. ez az *l* jelöli az egyes és a többes 2. személyű tárgyat). E nézet ellen sok kifogást lehet emelni. Az egyik az, hogy az *-l* személyrag a jelentő mód jelen idejében eredetileg csak az ikés igéknél volt meg, innen terjedt s terjed ma is az iktele-

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152, 207.

** Bizonyos dolog, hogy a *-lek*, *-lak*-beli mai *e* (nyílt *e*) ~ *a* vocális eredetileg zártabb volt, másképp BUDENZ UgAl. 348, SZINNYEI NyK. XXXIII. 257, 258.

nekre (vö. *adol, veszel, teszel* stb.). Nem akarok e helyen az alanyi ragozásra is kiterjeszkedni, azért ez ellenvetésemet csak megemlítem. Nagy baj szerintem az is, hogy a cselekvő személy jele *-k*, holott *-m*-et várnánk. Igaz, hogy a történeti kor folyamán a *-k* helyén *-m*-ből fejlődött *-n*-et is találunk (l. fentebb és a II. főrészben), úgy hogy a mai *-k* későbbi is lehet. Mindezek a tények elégségesek arra, hogy a *-lek, -lak* eddigi magyarázatában kételkedjünk.

A HUNFALVY-BUDENZ-féle elméletre nagyobb csapás az, hogy újabban bebizonyosodott, hogy a finn-ugor nyelvek tárgyas igeragozása nem finn-ugor alapnyelvi jelenség. A mordvinról kétségtelen, hogy a többitől függetlenül fejlődött ki (l. SZINNYEI, FUSpr. 152). A vogul, osztják és magyar tárgyas igeragozásról megkétségtelen ez: „Die Entwicklung der objektiven Konjugation des Ungarischen, Wogulischen und Ostjakischen hat schon vor dem Sonderleben dieser Sprachen, also in ugrischer Zeit begonnen. Allenfalls muss angenommen werden, dass die Verbindung der Personalsuffixe mit den Tempustämmen vor der Sprachspaltung ziemlich locker, und nur ihre Reihenfolge festgestellt war“* (l. SZINNYEI, FUSpr. 153).

A mi már most a kérdés lényegére fontos, az az, hogy felületes megtekintésre is észre kellett venni, hogy a vogulban, az osztjában és a magyarban a tárgyas igeragozás cselekvő személye ragjai és a birtokos személyragok közt valamilyes egyezés és összefüggés van (vö. HUNFALVY, NyK. I. 434—467, BUDENZ, Ugal. 314, lásd FOKOS 18). Erről aztán az lett a nézet, hogy a birtokos személyragozás hatással volt a tárgyas igeragozásra (l. SZINNYEI, NyK. XXXIII. 258).

Újabb időben a vogul és az osztják tárgyas igeragozásról és a birtokos személyragozásról kiderült, hogy eredetileg azonosak. Ezt FOKOS DÁVID szép tanulmánya kétségtelenül bebizonyította (l. NyK. XL. 386—412: A vogul-osztják tárgyas igeragozásról). A mi kis hézag a bizonyításban van, az első sorban onnan van, hogy mi se a vogul, se az osztják nyelv történeti fejlődését nem ismerjük. Ha ismernők, az eredeti azonosság még kétségtelenebbé válnék.

* Ez idézet második részét úgy értelmezem s úgy fogadom el, hogy a személyragok a nyelvérvék előtt sok tekintetben személynévmások voltak, l. erről lejjebb. Így volt ez még a magyar nyelv külön életében is, jóval a nyelvtörténeti kor előtt.

A mi már most áll a vogul és az osztják tárgyas igeragozásról, ugyanaz áll a magyarról is. A magyar tárgyas igeragozásról THOMSEN VILMOS kísérelte meg bebizonyítani, hogy eredetében azonos a birtokos személyragozással (vö. Nyr. XL. 26—29: A magyar tárgyas ragozásról néhány megjegyzés, és Tidskrift for Philologi og Paedagogik VII. 149: Det magyariske sprog og dets stammeslægtsskab 1866—67). Bizonyítása alaktani szempontból hibás. Így pl. nem vette figyelembe, hogy a magyarban a birtokos ragozásban nem eredeti a *napja*, *kertje*-féle alakokban a *-ja*, *-je*, a mint azt SZINNYEI „A birtokos személyragozásról” írott szép értekezésében (I. Nyr. XVII.) kimutatta. Elfogadhatatlan a tárgyas többes 1. és 2. személy magyarázata is. Mindazonáltal THOMSEN dolgozatában olyan értékes megfigyelések vannak, hogy az ő dolgozatának lényeges része van e sorok létrejöttében. Ez a dolgozat ösztönzött a magyar tárgyas igeragozás tanulmányozására. S így bár a részletekben teljesen eltérek THOMSENTől, az alapelvet illetőleg csatlakozom nézetéhez.

Az én nézetem szerint is a magyar tárgyas igeragozás és a magyar birtokos személyragozás azonos eredetűek s volt idő a magyar nyelv nyelvtörténeti kora előtt, a mikor a kettő közt semmiféle különbség nem volt. A különbség csak idővel jelentésbeli megoszlással, különféle alaktani kiegyenlítődéssel keletkezett, a mikor is az ige és a névszó egymástól még jobban elkülönödtek.

Bizonyítéku legelőször is azt hozom fel, hogy a magyarban az igenév ma is, s a nyelvtörténeti kor folyamán is felveszi s felvehette a birtokos személyragokat.* A főnévi igenév *kérni*, *írni* ma is felveheti a birtokos személyragokat, tehát pl. *kérni-e*, *írni-a* (ebből: *írni-é*). A mai *kérem*, *-d*, *-ték* a *kérni*-nek régebb *kérne* alakjából való, ugyanigy az *írom*, *-d*, *-tok* az *írni* régebb *írne* alakjából illeszkedéssel keletkezett, tehát *írnem* > *írom* stb. A mai *kérünk*, *írunk* régebb *kérnünk* (< *kérnénk*), *írnonk*-ból való, míg *kérniök* (< *kérniék*), *írniök* (< *írni-ék*) az egyes 3. személy többesei. A határozói igenév *kérvé*, *írva* (*írvé-ből) a nyelvtörténeti kor folyamán szintén felvehették a birtokos személyragokat (vö. PÉTER JÁNOS: Az ige nevek használata 81, Budenz-Album 78, SZILY, MNy. VII. 442). Íme egynéhány példa:

* Van azonban nyelvjárás, a melyben a főnévi igenév a személyragokat fel nem veheti. NyFüz. XXXII, 35.

Németújv. gl. 113 *valuam*—profitendo, BécsiC. II. Machabeus VI. 26 a' mendenhatonac kezét sem eleuenén sém *haluam* nem tauoztatom el | FestC. 168 *walwaad*, Érsc. 48 *walwad* (= vál-vád v. valvád?), Aporc. 68 meg *nituad* . . . elfordeituad, MünchC. Máté VI. 3 Te alamisna *téuéd* ne tugga te balod | Winklc. 232 hogh ymar tarthassam őtet meghalvaia | BécsiC. Jud. III. 2. *meghaluanc*, uo. Hester XIII. 17 hog *éluenc* dičeriūc | MünchC. Máté VII. 10 *valuatoc*, BécsiC. Baruth VI. 2 Be *menuetec* | MünchC. Máté XIV. 26 őtet *latuaioc*, uo. Máté XXVII. 17 azoc *egbe gőlekezuēiec* | stb., stb.*

Hogy a mai *kérő*, *író* (a magashangú alak -é változatáról l. lejjebb) szintén felveheti és a nyelvtörténet egész folyamán felvehette a birtokos személyragokat, azt csak megemlítem.

Az a nevezetes már most, hogy a finn-ugor nyelvekben az igeidőtövek, úgyszintén a módtövek névszói természetűek (l. erről SETÁLA, majd SZINNYEI NyK. XXIII. 455, 464, 465, NyK. XXXIII. 245, 246, 250, 251, 259), nomen verbalék, a mi azt jelenti, hogy e tövekhez hozzájárulhattak a névszókhoz járulni szokott ragok és képzők (l. erről lejjebb). Ha tehát a magyarban a praeteritum **kéré* (vö. *kéré-k*, *kéré-nk*, *kéré-tek*, *kéré-nek*, a mai *kéré* > *kére* a tövégi magánhangzók sorsában osztozkodván, **kéré*-ből lett), **íré*- (vö. *íré-k* stb., a többi alak illeszkedéssel **íré*-ből, *íra* < *írē*-ből), a feltételes **kérné*- (vö. *kérné-k*, l. **kéré*-), **írné*- (vö. *írnék*, l. **íré*-) névszói természetűek, nomen verbalék, akkor kétségtelen, hogy e nomen verbalék felvehették a többi névszókkal együtt a birtokos személyragokat is. Nomen verbale a magyar felszólító **kérj*- is. Ez a puszta módtő sok esetben kétféle funkciójú; jelölheti az iktelen alanyi ragozású igéknél az egyes 2. személyt (vö. *kérj*, *írj*), de jelentkezhetik mint nomen is.** Még csak a felszólító *j*-je utáni vocalicus elemről kell szól-

* A mai *-va*, *-ve*: *-ván*, *vén*-ről l. SIMONYI, MHat. II. 302, TMNy. 511, MÉSZÖLY Nyr. XXXVIII. 347, MNy. IV. 411, BEKE Ö. Nyr. XLII. 193. Az e helyeken felsorolt alakváltozatokon kívül vö. még DöbrC. 124 meg *bővőitvent* = KulcsC. 151 (LXIV. zsolt. 11) meg *beweythwen*, DöbrC. 235 ki *idővent*; ÉrdyC. 55 *mondwon* (ez utóbbi alakváltozatokról l. lejjebb) WeszprC. 130 *monduany*, NádorC. 164 meg *martvam*? és *-vín* (Sylv., LobkC., DöbrC. stb.).

** Vö. Heltai, Canc. E₃: Minden *tarcz* nélkül így eredénec. Az én nézetem szerint a *vagy* (= du bist) és a *mégy* (= du gehst) alak-tani szempontból felszólítók. Erre felhozom, hogy a *vagy* a régi nyelvben „vermőgen“-t is jelent (vö. DöbrC. 483 az *vağot* . . . hazabeli *vağat*, uo. 522 ti *vağtokban* és NySz.), l. még SIMAI MNyV. VIII. 31,

nom. Az a nézetem, hogy a felszólító módjele valaha *-xi* volt, ebből részint *-hi*, részint *-ji* fejlődött. A felszólítóban is eredetileg csak magashangú volt a magyarban a módjel, amely csak később illeszkedett, még pedig az *-i*-ből részint *-ü*, részent *-ë* lett, illetőleg illeszkedéssel *u > o, a*. A mai irodalmi *-e, -a* a zárt tövégekben tapasztalható *u > o > a* fejlődés eredménye. Arra, hogy a felszólító *-j* utáni eleme zártabb magánhangzó volt, mint a mai irodalmi alak, értekezésem két helyén is idéztem példákat, mind a régi nyelvből (vö. HB, ÉrsekújvC., JordC., LányiC. és még JordC. 182 *valazzod*, WeszprC. 90 ne *feliőtek*, TelekiC. 289 *lakozzol*, lehet felszólító is az illető helyen), mind pedig a népnyelvből (vö. még NyFüz. X. 12, 15, 32, XIII. 35, XVI. 18). Arra meg, hogy a *j* utáni hang magashang volt, idézem a következő illeszkedés nélküli alakokat: Teleki C. 25 ne *galasztassem* meg őrdöcke, KeszthC. 126 Ees *hye* engemeth (= *hijë > hije, hiji*-ből; teljesebb tő, ma *hij*, régen *héuxi lehetett) | KeszthC. 448 *Imagye* my erettenk (= *imádjë > imádje*, teljesebb tő, ma *i m á d j*) | KeszthC. 79 *vye* meg engem vvuokkal (= *vijë > vije, viji*-ből; teljesebb tő, ma *vij*, egykor *véuxi). Illeszkedéssel való teljesebb alakok: *zolyw* = szólju am. szólj, *mongyw* = mondju am. mondj, *valya* = valja am. valj, *akarya* = akarja am. akarj (l. ez alakokat, amelyek a következő kódexekben vannak: EhrC., KeszthC., KulcsC., LobkC., a következő művekben: TMNy. 599, SIMONYI, Magy. szótók 18, SIMONYI Kálmán, Lobk. kód. 67 és talán idevaló *hoz'a* = hozd? GuaryC. 133). A mai *jere* (vö. JordC. 496 *yere*, TelekiC. 196 *iere*, stb), *vára* (= várj NyFüz. XIII. 36, 40 stb.), *ergye* (vö. NyFüz. IX. 41, XXXIII. 11), *gyüvő* (= jőjj NyFüz. XX. 8, vö. SzékelyudvC. 343 hoig el *yoyo* es oztogassad) ilyen régi tövégi alakmaradványok. A *x-j* eltűnésére l. a II. főrészt.

A felszólító alanyi ragozású iktelen egyes 2. személye tehát pusztá módtó s mint ilyen szintén névszói természetű, amely tehát a személyragokat szintén felveheti.

Az a kérdés már most, vajjon az ige jelentőmód jelenidejének személyragtalan alakja a magyarban lehet-e névszói

vagyon, *megyen*-ről másképp SZINNYEI NyK. XXXIII. 244, 248, Nyr. XXXVIII. 243. A *megy* felszólító voltára meg az a bizonyítékom, hogy teljesebb alakja *megye* (vö. Lobk. C. 11 frater ferench de mire *megye* az wr ihushoz, l. SIMONYI KÁLMÁN, A Lobk. kód. 67. lap) s ez csak felszólító lehet alakilag. Vö. még ilyen felszólítóból eredt kötőszókat: *akár* — *akár, vagy, vaj* l. SIMONYI, Magy. kötőszók I. 120, 227, Jelentéstan alapv. 22, és Nyr. VII. 434, XXXVIII. 241.

természetű. A magyarban a jelentőmód jelenidejének általában nincsen időjele, maga a puszta igető egyszersmind jelenidőtő.

Fentebb elmondtam, hogy a finn-ugorságban az igeidőképzés, s nyilván a módtőképzés is, névszótón alapul. Ha azonban ez a képzés névszótón alapul, ebből csak az következik, hogy a finn-ugor alapnyelvben az ige és a névszó között határozott különbség nem volt (másképp BUDENZ, UgAl. 9, Nyr. XXXVIII. 242, de alapnyelviileg így is, vö. SIMONYI, Jelentéstan alapv. 20—24, 33, CsÜRY B.: Az ige 71—76; az indogerm.-ra lásd SCHMIDT J., Nyelvtud. IV. 194). „Nem volt sem ige, sem névszó: voltak szavak, melyeknek bizonyos képzetek feleltek meg. Ezen szavaknak igei vagy névszói értéke az általuk jelölt tüneményben volt“ (I. SZABÓ DEZSŐ, A vogul szóképzés NyK. XXXIV. 57. s köv. l.). Azt is lehetne mondani, hogy ez alapnyelvben az esetek túlnyomó többségében nem volt meg a névszó és az ige közt a különbség, s a kettő differenciálódása éppen hogy megindult. A finn-ugor alapnyelvben voltak igenévszók (= ebből lett ige, főnév, melléknév),* számnevek, névmások és interjectiók. (A határozószók névszóból önállósultak elkülönödés folytán.)

Azt az állapotot már most, hogy az ige és a névszó közt semmi alakí különbség nincs (másképp SIMONYI, Nyr. XXXVIII. 242), s a különbség tisztán a hangcomplexum által jelölt tüneményben, a beszélők lelkének a külvilággal való viszonyában van, ma is megfigyelhetjük az egyes finn-ugor nyelvekben. Így a vogulban (I. SZABÓ DEZSŐ, A vogul szóképzés NyK. XXXIV. 57. s köv. l.), az osztjában (I. SCHÜTZ JÓZSEF, Az északi-osztják szóképzés, NyK. XL. 1. s köv. l.), a votjában (I. MEDVECZKY KÁROLY, A votják nyelv szóképzése, NyK. XLI. 311. s köv. l.) s más finn-ugor nyelvekben (I. SZINNYEI, NyH.⁴ 93, GOMBÓCZ, MNy. V. 30). Ezt az állapotot kimutathatjuk a magyar nyelvre is. A magyarban is vannak olyan szavak, a melyek igeik is, névszók is lehetnek, s a melyekben alakí különbség sohasem volt. Íme egynéhány idevágó példa:

áj = 1. *aperire*, *hiare*, 2. *völgy* | *es* (alakv. *és*) = 1. *esni*, 2. *eső* | *esk* = 1. *esküszik*, 2. *eskü* | *fagy* = 1. *fagyni*, 2. *fagy* | *les* (alakv. *lés*) = 1. *lesni*, 2. *hinterhalt* | *nyom* = 1.

* Vö. pl. a magyarban azt is, hogy néhány szó főnév is, melléknév is a történeti korban, pl. *súly*, *éh*, *kór*, Nyr. XLII. 63.

nyomni, 2. *vestigium* | *vesz* (alakv. *vész*, névszói alkalmazásban előfordul *veszet*-féle ragozása is) = 1. *veszni*, 2. *sturm*. Hogy ilyen példák nemcsak a tőszavak, hanem a képzettek közt is vannak, arra vö. *halász*, *vadász*, *eresz(t)*, *rekesz(t)* stb. Hogy a nyelvtörténeti korban is a jövevényszók terén is ilyen igék keletkezettek, arra vö. *ábráz* = 1. *ábrázat*, 2. *ábrázni* NySz. | *bolt* = 1. *bolt*, 2. *boltani* stb. Arra meg, hogy ilyen összeesések hangtani úton is előállhattak, vö. a *zár* igét s erre SIMONYI, Igék és névszók Nyr. XXXVIII. 241. stb. cz. értekezését.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Gyepü és gyepüelve.*

IV.

Történelmi adataink eddig terjednek. Az ősi magyar gyepürendszer emlékét azonban legtovább helyneveink tartották fenn, értve ezek alatt nemcsak a még ma is meglévő, hanem a már eltűnt, és nem csupán a magyar, hanem a szláv, oláh és német helyneveket is, mert hiszen a gyepük nyomai különösen nemzetiségi vidékeken keresendők.

Így magát a gyepüt a *Gyepüelve*, *Gyepél(y)*, *Gyepély(ség)* földrajzi elnevezéseken kívül, a *Gyepü* s a *Gyepü*-jelzővel képzett magyar, valamint a *Pre-* vagy *Pri-szeka* vagy *-szaka*, a *Preszecsno*, *Oszekovo*** s a német *Hagendorf* (magyarul Csáka, Szolnok-Doboka-megyében) és *Hagensdorf* (magyarul Karácsfa) falvak örökösték meg.

Érdekes, hogy régen egész sereg erdő, hegy, völgy, folyó, patak s egyéb határhely is *Gyepü* nevet viselt, természetesen azért, mert kezdetben ezek is a gyepürendszerbe voltak bevonva. Így már 1161–73 közt (Árp. Új Okmt. XI. 38) egy *Csebegyepüje* (*Chebegepue*) nevű határhelyről van szó, valószínűen a veszprémmegyei Szöllös határában. A szintén veszprémmegyei *Gyepes* község (Dr. Csánki D. Magy. tört. földr. III. 232) nevét az ottani s már 1212-ben említett *Gyepüs* erdőtől (*silva Gepus*) vette.

* Az I. közleményt lásd MNy. IX. 97, a II. közleményt uo. 145, a III. közl. uo. 201.

** ALEXICS GYÖRGY cikkéből (Nyelvtud. I. 203–207) azonban kitűnik, hogy több *Pre-* vagy *Priszáka* helynév nem gyepükre, hanem inkább erdőirtásokra s telepekre vonatkozik; mint szintén a *Szezs*, *Poruba*, *Kladova* és más hasonló szláv, a magyarban *vágás*-sal, *tőke*- vagy *tőkés*-sel kifejezett helynevek.

Ilyenek továbbá az Oklevélszótárban a gyepü, gyepüs czimszók alatt felsorolt s tölem kiegészített és egyéb adatokból: 1257-ben *Csicsó gyepüje* (*Chichov gepwe*) és *Büd gyepüje* (*Bud gepwe*) határhelyek, éppen a zalamegyei Kerka-vidéki határőrök (Árp. Új Okmt. VII. 466) birtokán; 1265-ben (Haz. Okmt. III. 327. 1. főlemlítve egy 1422. évi oklevélben) *Gyepes* (*Gepes*, *Gepus*) folyó a somogymegyei Mesztegyő mellett; 1272-ben *Gyepüs-patak* (*gepuspotok*) a sárosmegyei Delnefő (Orsz. ltár DI. 799) határában; 1314-ben *Gyepü* (*gepu*) nevű völgy a tornamegyei Udvarnokon; 1326-ban (Haz. Oklt. 198) *Gyepüserdő* (*Gepuserdeu*) nevű erdő Gyeke mellett a régi Doboka-, a mai Kolozsmegyében; 1398-ban *Gyepüsvölgy* (*Gyepuswelg*) Maros-Décse mellett Tordamegyében; 1429-ben (Orsz. ltár DI. 12086) a Maróthiakat, több zárandmegyei helységen kívül, még a *Gyepüs* (*Gyepws*) nevű erdők birtokába is beiktatták; 1448-ban *Makógyöppüje* (*Makogevpevye*) erdélyi erdő; 1492-ben *Csegegyöppüfő* (*Chegegyewpwfw*) hegy a hevesmegyei Szűcs (PESTY FR. Magyarország Helynevei I. 66) határában; végül 1501-ben *Orros Mátyás gyepüje* (*Orrosmathyasgyepwe*) berek a kolozsmegyei (DR. CSÁNKI i. m. V. 417) Szucsákon.

A szláv és oláh nyelvekben is erdők, hegyek, patakok és dülők viselik a *Preszeka*, *Priszaka* s az ebből képzett neveket (ALEXICS GY. i. h. PESTY FR. i. m. I. 268—272) nálunk és külföldön. Különösen említésre méltó a *Proszecsko* hegy neve Árvában és *Preszekár* határpatak Csikban a tölgyesi szorosnál. Német példaképen az 1203. és 1256-ban (Árp. Új Okmt. I. 98, II. 272) emlegetett *Hagenowe* (= *hagen* + *au*) erdőre utalunk Mosonmegyében, a Sár (= Lajta) melletti *Curia Regis* nevű birtok határában, mely kétséggel azzal a *Hof* nevű faluval azonos, melyet DR. CSÁNKI (i. m. III. 681) a XIV. századtól kezdve említ, és megállapítása szerint ma már Ausztriában fekszik.

Alkalmasint a gyepü-árkokkal függnek össze *Árok*-jelzővel képzett helyneveink egy része, továbbá *Árokköz* vas- és *Árokfő* zalamegyei elpusztult (DR. CSÁNKI i. m. II. 733, III. 29) helységek. A szerémszegyei középkori (uo. II. 231, 240) *Árki* vagy *Ároki* vár, az ottani római ároktól kapta nevét. Idetartoznak részben — mert a gyepüvédelem céljaira bizonyosan felhasználhattak — a gyepük vonalába eső *Csörszárok*, *Ördögárok*, *Homárka* stb. néven nevezett árkok is (KÖNYÖKI J., NAGY GÉZA, A középkori várak 68—71), melyeket archaeologusaink részben

római, részben barbár műveknek, részint pedig a hírneves *avar ringek* maradványainak tartanak, de eredetükről biztosabbat csak akkor fogunk tudni, ha majd rendszeresen fölásatnak s ha szerkezetüket, leleteiket és rendszerüket nemcsak egymás között, hanem a külföldi hasonló szerkezetű művekkel és leletekkel is tüzetesen összevetik.*

A szlávban a gyepü-árkokra *Rof, Rov, Rovistye, Revistye, Réva, Réce* mai és eltűnt helyneveink emlékeztetnek. Ezek közül azok, melyek folyók mellett fekszenek, olyan árkokra utalhatnak, melyek az ellenségtől megtámadott vidék elárasztásának céljaira is szolgálhattak. Például Sopronmegyében, Lajta-Pordány határában állott az Árpádkorban *Rov* vagy *Rav*, vagy *Roj* vára, melyet a cseh eredetű Gatály nemzetség emelt, de 1409-ben lerontatott s nevét a feketevárosi *Rugraben* dülő tartja fenn.** A nyitramegyei *Őrvistye* a Vághoz közel, nevének első tagja árpádkori határhoz tartozik, míg másik tagja: az 1113. évi *Rivvis* (Dr. FEJÉRPATAKY L., Kálmán király okl. 58, 69), 1335-i *Ryuse, Rysse*, 1347-i *Ryusche* (Apponyi Oklt. I. 87., 89., 159., 164. l.) nyilván a *rivistye, rovistye* = árok szóból származik. Ide tartozik már az Árpádkorban is nagy szerepet játszó *Réce* vagy *Rojcsa* (még *Reucsa, Reucse, Ricse* és *Riucsa* kiejtéssel is) királyi vármegye, vár és uradalom (Dr. CSÁNKI, Körös megye a XV. században 17—19. l.) Szlavóniában, melynek emlékét a mai *Rovistye* község neve őrzi. Szintén árkot jelentenek *Jamnik, Obrova, Prekopa* (vö. 1242-ben Trencsénben „unum fossatum quod vulgo *precupa* nuncupatur“ Hazai Okl. 9), *Perkupa* szláv helyneveink, sőt *Jászó* (régén *Jazow*) helynevünk is a szláv *jaz* = csatorna vagy gát szóból származik. Árkot jelent még az oláh *Groppa* falu neve is.

Voltak *gyepü-gátak* is, mert hiszen például 1256-ban (Haz. Okmt. VIII. 70) a vasmegyei Káld mellett egy gátat magyarul *gát*nak, latinul meg *indagonak* neveztek. Ezek első sorban az ellenségtől megszállott területek elárasztására szolgáltak. Pél-

* RÓMER FLÓRIS, például, a kilencz avar ringnek vonalát csupán a szóbanforgó *hazai* árkok nyomán akarta kijelölni, holott az avarok birodalma sokkal hatalmasabb volt, nyugaton Bajorországba, keleten Oroszországba, délen pedig Dalmáciába nyomult, ennél fogva az összes ott lévő hasonló rendszerű árkok és sánczok szintén számításba veendőek.

** Dr. CSÁNKI i. m. III. 589. l., Századok 1897. évf. 404—413. l., 1903. évf. 441., 624., 625. l.

dául midőn 1043-ban III. Henrik német császár betört, ellene a Rábczát Aba Sámuel Babótnál, az ország gyepükapujánál ki-
 árasztatta. Ennek elbeszélésénél PAULER (A magyar nemzet tört.
 I. 112 és 180. jegyzet) arra figyelmeztet, hogy ugyanezen babóti
 vízi műveket még századok mulva is emlegetik, mint olyanokat,
 melyeknek fönntartása egész Sopron vármegye közmunkájával
 történt. Sőt az az 1233. évi oklevél (Oklevélszótár 1192. l.), mely
 a kedhelyi (borsmonostrai) monostor népeit e köztelher alól föl-
 mentette, meg is mondja, hogy az ilyen „*clausuram aquae*“-kat
 magyarul (uulgo) *yztru*-nak (PAULERNél helytelenül *Iztra*) hívták.
 Egy 1264. évi szintén sopronmegyei oklevél ugyancsak a Rába
 mellett, Edvinél, a király vízi művét (*clausuram domini Regis*)
vstrov-nak; 1358-ban megint Sopronban egy más „*clausurá*“-t
 „*oztorow*“-nak; 1426-ban újból a babóti vízművet „*fossatum wlgo*
Oztro“-nak s végül 1524-ben a sopronmegyei Mihályi mellett a
 Rába partját (ripam) *Ezteronak* (Oklevélszótár i. h. s köv. l. és
 Századok 1906. évf. 241—243. l.) mondják. STESSEL JÓZSEF (Száz-
 adok i. h.) a legutolsó (s legelső) adat ismerete nélkül is rájött,
 hogy e szó azonos az *eszteró* tájszóval, mely a Rába mentén,
 Sopron és Győr megyében, vizáradások ellen emelt töltést vagy
 gátat jelent. MUNKÁCSI BERNÁT (Árja és kaukázusi elemek a finn-
 magyar nyelvekben, I. 508), viszont az *eszterót*, az *osztoru* és
eszterü középkori szavakkal, valamint az *eszterő*, *eszteru*, *eszrő*,
ösztrörü, *ösztrölü*, *üsztrürü*, *osztoró* Vas, Bereg, Szatmár, Szabolcs,
 Szilágy, Szolnok-Doboka megyékben és a Székelységen elterjedt
 tájszavakkal azonosította, melyek mind czölöpöt, karót, nyársat,
 gyámfát, ágasfát és egyedül Sopron megyében gátat vagy töltést
 jelentenek. Ennélfogva az 1233-tól emlegetett *isztró*, *osztró*, *osztoró*
 vagy *eszteró* nevű gyepű-gátak czölöpökből, karókból készült vízi
 művek lehettek. MUNKÁCSI e szavat indogermán eredetűnek tartja,
 mivel a szlávtságban hozzávethető alakot nem ismer. Pedig
 MIKLOSICH szótárában (Etym. Wörterbuch der Slavischen Sprachen,
 227. l.) az *os*-gyöknél az egész idevágó, szintén karó, czölöp s
 rokonjelentésű szláv szócsoporthoz (újszlóven: *ostrv*, szerb: *ostrva*,
 cseh: *ostrev*, kisorosz: *osterva*, *ostrova*) megtalálhatta volna, mely
 kétségtelenné teszi, hogy a szóbanforgó magyar szó is csak
 onnan származhatott. Az Oklevélszótár (i. h.) felismerte ugyan a
 szláv eredetet, csak hogy merőben helytelenül, az orosz *ostrov* =
 sziget jelentésű szóval hasonlítja össze. Mert először is, e szó
 ilyen alakban és jelentésben nemcsak az orosz, hanem az

ószlovénen kívül még a bolgár, cseh, lengyel és kisorosz nyelvekben is (MIKLOSICH i. m. 318. l.) megvan, másodszor már jelentésére nézve sem lehet valami köze a magyar *ösztrü*, *eszteró* stb. szavakhoz és az említett szláv szócsoporthoz. Ennélfogva a szótár *ösztrü* czimszavából a szigetet jelentő adatok, sőt a csupán *éles* jelentéssel bíró *Osztro* helynevek is, mint nem oda tartozók, tör-lendők. Azt persze, hogy melyik *Osztro* helynév vonatkozik töl-tésre, gátra, melyik szigetre vagy valami *éles* (kő, hegy) tárgyra, ha magából az adatból meg nem állapítható, akkor csak helyszíni szemle vagy valami jó katonai térkép döntheti el. Ellenben semmi kétség, hogy a mai szatmármegyei *Eszró* (a középkorban Közép-Szolnokban DR. CSÁNKI i. m. I. 554) község neve gátat jelent, úgyszintén a baranyamegyei *Osztro* neve is, mely a középkorban (uo. II. 492) *Isztro*, *Osztro* és, a mi a legérdeke-sebb, legelőször 1251-ben *Sztro* (*Ztro*) néven fordul elő. Ide tartozhatik még a gümörmegyei *Esztrény* is, mert a középkorban (uo. I. 134) *Osztreny*-nek is hívták, s alkalmasint a biharmegyei *Esztar* is.

Középkori okleveleinkben a gátak (vö. Oklevélszótár 295. l. *gát*) nevét nem ritkán személynevekkel képezve találjuk, mégis, nem tudom megállani, hogy a *Csabagáta* elnevezésre a figyelmet föl ne hívjam, mert a többi gátak közül jelentőségére nézve is kimagaslik. A középkori Valkó megyében ugyanis, a Valkó folyónál egy *Csabagáta* nevű falut (uo. II. 300) találunk, s ugyanazon megyében, Csépan falu határában már 1267 ben (Haz. Okmt. VI. 150) a „*clausura chabaguatha*“-t emlegetik. A mai dunamenti *Csibagat* puszta Baranya megyében, már az Árpádkorban (DR. CSÁNKI II. 478) mint község, *Csabagáta* néven szerepel; 1347-ben (Anj. Okmt. V. 88) pedig ugyane tájon *Csabagátafarka* s egy *Csabszurdokaszáda* nevű völgy fordul elő. Ezzel függhet össze az is, hogy a mai baranyamegyei Lapáncsát a középkorban (DR. CSÁNKI i. m. II. 502) *Gátvége* névvel illették. Itt tehát valami nagyobb-szabású, legalább is két vármegyén keresztülvonuló vízművekről van szó, ennélfogva föltehető, hogy azokat a nép a mondabeli *Csaba királyfi* nevérol nevezte el.

A gyepek s részben az ország kapuira* utalnak összes

* Megjegyzendő, hogy valamint nálunk, az egyes szomszéd országokra nyíló gyepek-kapukat *morva*, *cseh*, *lengyel*, *orosz* v. *német* kapunak mondták, éppen úgy az illető országok is Magyarországba vezető gyepek-kapujokat viszont *magyar kapunak* nevezték. Így pél-

Kapu jelzővel összetett mai s elpusztult helyneveink, például: *Kapuvár* régente csak *Kapu*, *Kapus*, németül *Thoren*, *Kőkapu*, *Vaskapu*; továbbá a középkori *Vaskapu* (uo. II. 141) város Bács megyében a Duna mentén; és 1525-ben (Monum. Hung. Hist. XXXVI. 290. l.) Pozsega megyében *Vaskapu*, másként *Lehovác* (új) vára. Zala megyében (PESTY i. m. I. 412) egy erdő, egy legelő és két út is viseli a *Vaskapu* nevet. De ugyancsak kaput jelentenek szláv eredetű helyneveink közül: Anonymus *Boronaja* (Honfoglalás kútfői 433) és a már említett *Boronych* vára, azaz *Branicevo*, a mai Szerbia területén; *Baranya* (MELICH JÁNOS, MNy. 1912. évf. 290. l.), még pedig nemcsak *Baranya*, hanem Ung és Máramaros megyékben is; a zemplénmegyei *Barancs*, a nyitrai *Berencs* vára, az abaúji és szabolcsi *Berencs*. Idetartozik még Máramarosban a *Szuha-Bronyka* község határában volt *Baranka* vára, mely még az Árpádkorban, talán V. István ifjabb király alatt épült (DR. KOMÁROMY A.: Ugocsa vármegye keletkezése 23., 28., 36. l., a későbbi adatokra nézve DR. CSÁNKI i. m. I. 447) a beregi és máramarosi határszélien, a Borsa völgyének védelmére. Nem lehetetlen, hogy a sopronmegyei *Kis- és Nagy-Barom* furcsa neve is tulajdonképpen a kapu jelentésű *brana* szóból ered. Erre enged következtetni a községnek 1194. és 1225. évi *Baran* neve és még inkább *Zobod* előneve (*Zobod-baran* alakban), mely éppen azért, mert e korban még igen ritka, valami rendkívüli dologra, olyan gyepű-kapura utalhat, melyen az átjárás szabaddá lőn téve. Nevezetes a híres *Törcsvár* várának s a hasonló nevű szorosnak régi oláh *Bran* neve, de a mely persze legújabbban már *Poartara* lőn latinositva. Ilyenek

dául 1241-ben előfordul a Morvaországban lévő „*porta Ungariae*“ (DR. H. JIREČEK: Das Recht in Böhmen und Mähren I. 10); sőt itt már 1054-ben (FEJÉR i. m. t. VII. v. IV. 51) Jaros várnagy mint „*custos termini hungarici*“ szerepel; 1248-ban (Árp. Új Okmt. VII. 263) a halicsi nagy kapuról „in *Ruscia*, sub *magna porta Gallicie*, qui vocatur *Vngarica*“ emlékeznek. Az osztrák Hainburgot pedig a németek a középkorban „*Porta Hungarica*“-nak (Századok 1903:614) hívták. Mivel pedig, a szomszéd országokkal való külkereskedelmi forgalom is eleinte csupán ezeken a gyepű-kapukon bonyolódott le, jellemző, hogy az ott fölállított határvámhelyeket okleveleink kezdetben szintén csak *portának* hívják. Például 1225-ben (FEJÉR i. m. t. III. v. II. 69) vagy 1237-ben (uo. t. IV. v. I. 174); „*nec in aliqua porta confinii*“ 1243-ban (KNAUZ: Mon. I. 347) „*per fora et portas ejusdem Scepus*“; 1274-ben (SMIČKLAŠ: Codex dipl. Croatiae VI. 99) „*cum tributo portae, prope ipsam villam (Zamobor) in Regni nostri confinio existentis*“.

még a *Braniste*, *Brányest*, *Branyicska* a középkorban (uo. V. 72), *Barancska*, az emlékezetes *Branyiszkó*, *Bronmistye*, tótul *Bronyistye* helynevek. Zala megyében (PESTY i. m. I. 40) van egy *Bránnás* nevű erdő; Verőcze megyében pedig a *Brana* folyó. Szintén kaput jelentenek a *vrata* szóval képezett horvátországi *Vrata*, *Vratecsko*, *Vratnik*, *Vratno* helynevek és a középkori (DR. CSÁNKI uo. II. 431 és Körös megye 108) elpusztult *Vratna* község Pozsega megyében. A nyitramegyei határszélen, Szakolcza mellett, szintén volt egy *Vratna* nevű helység. Egy nagy kősziklát is 1429-ben (Oklsz. *kapu*) magyarul *Kőkapunak*, szlávul pedig *Kamennewrathanak* hívták. Mivel azonban Zsigmond király IV. 1411. évi törvényének 2. cikke, az adózás alapját képező (nagy) *kapu* (*porta*) ellentétéül, a kis kaput (*valvam* seu *parvam portam*) *verécze* (*vereche*) vagy *verőcze* néven (Oklsz. 1084. lap) nevezi, világos, hogy az ilyen nevű helynevek is, mint: *Verőcze*, *Verécze*, *Verecze*, *Vereczke* és ismert szorosa, eredetileg szintén gyepek-kaput jelenthettek.

E kapukkal szorosan összefüggnek a hegyek, völgyek, erdők és folyók természetes nyílásai, szorosai, kulcsa, toroka és szája, melyek aztán mind helységnevekül vagy egyéb földrajzi elnevezésekre szolgáltak. Ilyenek voltak, a már említett *Kolosok*on kívül, a *Kliszura* nevű helyek, s az ungmegyei *Kliszka* hegy; a *Szoros* és az ezzel összetett helynevek s ezeknek megfelelői a szláv *Szutecska*, *Szutinszka* helységek és a *Szutiszka* nevű középkori vár Boszniában, mind hegyszorosokra utaló nevek. Az ilyen szorosok aztán egész vidékek kulcsa lévén, nem csoda, ha azokat sokszor kulcsnak nevezték el. Ilyenek a *Kulcs*, *Kolcs* helynevek s talán *Kulcsod* Győrben s egy másik elpusztult falu Komáromban (DR. CSÁNKI i. m. III. 506); *Kulcsvölgy* szintén elpusztult (uo. II. 156) falu Bácsban. Szláv megfelelői a *Kljucs* nevű középkori várak, egyik Boszniában, a másik Alsó-Szlavóniában és az ugyanilyen nevű hegység Varasd megyében, továbbá *Kljucsó* falu, németben pedig a *Schlüssel*, a hogy Lipszky szerint a határőrvidéken két hegyszorost neveztek. *Torok* szóval képezett helyek: a *Vajastorok* meder, *Vastorok* falu, ma Ostorak, a középkori Csongrád megyében (uo. I. 684) és a szláv *Horlyó*. A szintén nyílás jelentésű *s z á j j a l* képzett helynevek, mindenekelőtt a *Szád* nevű helyek, név szerint az aradmegyei *Szád vára* (uo. I. 762) a középkorban és a szintén elpusztult középkori *Szád* falvak, egyik Bács (uo. II. 161), a másik (uo. II. 62) Temes

megyében. A hunyadmegyei középkori *Szád* (uo. V. 134, 135), mely ma oláhul *Guraszáda*, a mi tautologia, mert a magyar név mellett ott van annak oláh fordítása is, a szintén *száját* jelentő oláh *gura* szóban. A szebenmegyei *Czód* oláh neve a *Szád*, viszont a régi magyar elnevezést őrizte meg. Érdekes az is, hogy 1337-ben (Anj. Okmt. III. 369) Arad megyének Erdély felőli határszélén, a Csanád-nembeliek fülöpkövi uradalmának határait „a *Zad* usque *Kapu*“ kifejezéssel jelölték meg. Idetartoznak a *szád* továbbképzései is: a tornamegyei *Szádvára* egykori vár, csak hogy a középkorban (Dr. Csánki i. m. I. 236) *Szárdvára*; a *Szádelő*, *Urszád*, *Erdőszáda* helynevek, *Erdőszád* három elpusztult középkori falu (uo. II. 307) neve Valkó megyében, s egy szintén középkori elpusztult falué (Dr. Csánki: Körös megye 101. lap) Verőcze megyében. *Bikszád*, *Bikszárd*, *Bükszád* községek nevei, sőt a varasdmegyei *Biszág* is, mely a középkorban (uo. 6. lap) szintén *Bikszád* volt. A szó eredetét élesen megvilágítja az az ősrégi, 1095. évi adat, mely egy erdei határhelyet „ad *introitum fagorum*, qui uulgo dicitur *bik zadu*“ jelöl meg; úgyszintén a *fenyőszád*, *nyárszád* és a többi, az OklSz.-ban a *szád* czímszó alatt felsorolt középkori adatok.

A *szád* szót különben folyókra is szokták alkalmazni. Ezt találjuk a valkómegeyei (Dr. Csánki i. m. II. 281) elpusztult *Drávaszád* város nevében, mely a középkorban a Drávának a Dunába szakadásánál feküdt. Ilyen volt ugyanazon megyében *Szelezenszád* vagy *Zelezenszád* (uo. II. 364) falu is, mely a mai Szerém megyében ott fekehetett, a hol a Szezen folyó a Sztudva folyóba szakad. A folyónevekben tehát a *-szád* jelzőnek ugyanaz az értelme volt, mint a *-tő* (vö. OklSz. Zsitvatő, Marczaltő, Csilitő stb.) jelzőnek, vagyis az illető folyónak más folyóba való szakadását, ömlését jelentette. Különösebb ezeknél a győrmegyei *Sövényháza* falu esete, melyet a középkorban eredetileg (uo. III. 557) *Sövényszádnak* neveztek; mivel pedig Győr megyében egy *Sövény*, igazabban *S(e)vény* folyó már 1252-ből (Orsz. ltár Dl. 369. *Swen*, melyet a Haz. Okmtr. VI. 73 helytelenül *Zweunek* közöl) kimutatható, valószínű, hogy ott is a *szádnak* alkalmazása ezzel a folyóval függ össze. Csak hogy most már a *Sövény* folyó neve szorul magyarázatra, mely egyáltalán nem folyóhoz illő. Ámde ha a folyók gyepűvédelmére gondolunk, egyszeribe rá kell jönnünk, hogy itt alkalmasint *gyepű-sövény* nyel van dolgunk. Ilyesmire utalhatnak Somogy megyében is, a már 1082-ben említett

Sövény község (DR. CSÁNKI i. m. II. 641) a Sár (ma Sió) vize mellett, és az elpusztult középkori (uo. II. 639) *Sövényháza* falu neve.

A gyepterületembe vont folyók átkelőhelyei azoknak kapujául szolgáltak. Ilyen volt az elpusztult középkori (uo. II. 616) *Kapurév* falu neve Somogy megyében. Idetartoznak részben *Rév* nevű és a *Rév* vagy *-réve* szóval összetett helyneveink is. A sopronmegyei *Vimpác* falut, a Lajta mellett, németül *Wimpassing*nek hívják, a mi már szintén átkelésre utal, de még becsesebb adat az, hogy még 1376-ban *Csekének* hívták (uo. III. 603), a hol királyi határőrök laktak, mivel e név kétségkívül az ősi magyar *csek*, *csek-ik* = átkelni, gázolni igéből származik. Természetes tehát, hogy a többi *Cseke*, *Cséke*, *Csékefa*, *Csekefalva*, *Csekej*, *Csekelaka*, *Csököly* helyneveket is, ha csakugyan víz mellett fekszenek, a vízi átkelők közé számíthatjuk. Ide kell tartoznia a pozsonymegyei *Cseklésznek* is, melyet egykori határai után németül *Landschütz*nek nevezték, kiknek a Vág folyó itteni átkelőjére kellett vigyázniok.

Az ilyen átkelőhelyekre a régi magyar nyelv még a *kelet* és *kelő* szavakat is használja, ez utóbbi szót azonban szótáraink nem ismerik.* Az elsőből alkalmasint a mosonmegyei (régén Pozsony megye) *Kiliti* község neve eredhetett, a másiktól pedig talán az elpusztult középkori (uo. II. 323) *Kelőd* neve Valkó megyében. A szláv nyelvekben átkelést jelző helynevek: *Brod*, a középkori Valkó megyében (uo. II. 299) is egy elpusztult

* DR. TAKÁTS SÁNDOR barátomnak köszönhetem az alábbi adatokat. Győr vármegye 1606 okt. 6-iki levele Batthyányi Ferenczhez, a körmendi levéltárban: „Az mikor (a vármegye) ép volt is, elégtelen volt azoknak az *keleteknek*, hidaknak megcsinálására és töltésére, kiváltképpen pedig mostan, az sok árvizeknek gyakorta való járási miatt, hogy 1000 ember is nem tudná megcsinálni. Az mi pediglen az Duna könyökét illeti, úgymint Héderváry, Révay, Czobor urunk Ő nagysága jószágai, ennek előtte is, soha azok, ezeknek a *keleteknek* töltésére, csinálására nem jöttek.” A bécsi cs. és kir. udv. levéltárban az 1611-ben Diószegnél Nagy Andrásához átpártoltakról készített 1612-iki kimutatásban Eötvös Istvánról azt mondják, hogy „az egyik *keletre* ment Boros Bálinthoz” és „Megcsinálom az *keletet!* kiáltott Boros Bálintra”; alább pedig ez van: „úgy csinálták meg az *hidat* Boros Bálinttal”. Itt tehát a *kelet* kétségkívül *hidat* jelent. Ugyancsak a körmendi levéltárban Franciscs G. levele 1649 május 26-án gróf Batthyányi Ádámhoz: „Egész az szentlászlói *kelőig* . . . verték (a törököt). De ott aztán az *kelőn*, ki csak elhagyta lovát s ki lovon nehezen által gázolhatott.”

Brod, melyet magyarul *Révfalunak* hívtak. Ilyenek még *Brodi*, *Brodecz*, *Brodnó*, *Broczkó*, *Brogyán*, *Krasznibrod*, *Medzibrod*. A zalamegyei *Perlak* neve szintén a szláv *pre* = át és a *vlak* = húzás, vontatás, átkelés fogalomköréből származik. Megfelelő helyneveink a németben, az említett *Wimpassingon* kívül, még *Steinfurt* magyarul Lipócz.

Legtöbb emlék helyneveinkben a gyepüket s általában a határokat őrző emberek után maradt fönn. Idetartoznak mindenekelőtt a határőrzéssel foglalkozó különböző népeknek neve, különösen a *Bessenyő* mai és elpusztult helynevek és változataik, valamint elszlávosodott *Pecsenyéd*, *Pecsenéd* alakjukban. Németül a *Bessenyő* helynevet *Heidendorf*-ra fordították. Tőlük származik még HUNFALVY PÁL szerint (Magyarország Ethnographiája 402, 403) a mosonmegyei *Gáta* községnek eredeti besenyő *Káta* neve, s ennél fogva az összes többi *Káta* helynév is. Hogy pedig a besenyő nép neve a határőrzés fogalmával mennyire összeforrott, nemcsak nálunk, hanem még az Al-Dunánál is, annak ma is élő emléke az oláh nyelvben a besenyő névből származó *pecsenyága* (*peceneaga*) szó, melyet, a Duna mellett fölállított határőrökre (*piquet de frontière sur le Danube*. A. DE CIHAC: Dict. d'étymologie Daco-Romane, Éléments slaves etc. 249. lap) alkalmaznak. Már a *Székely* jelzővel összetett, a Székelységen kívül található neveknek csupán csak egyik része vonható ide, mivel sok köztük nem a székelyekkel, hanem, mint másutt* kimutattam, a *székkal* = mocsaras, posványos *vízzel* függ össze. A határőrzés nyomait a *Kazár*, *Kozár* s az *e* szavakkal képezett mai és elpusztult helynevekben is kereshetjük, s nevezetes, hogy ilyenekkel még Zala és Vas megyékben is találkozunk. Nem tudjuk, idetartozhatnak-e a kún nemzetiségű *úz* népre valló vasmegyei elpusztult *Uz* falu s a többi *Uzd*, *Uzdi*, *Ozd*, *Ozdi* helynevek. Föltűnő a zalamegyei *Mizsér* neve, mely ma pusztá a megye északi határszélén. De szinte szenzációs a zalamegyei elpusztult *Avarföldre* (DR. CSÁNKI III. 30) neve 1485-ből, az avaroknak ezen egyetlen magyar emléke! A mosonmegyei *Oroszvár* is talán orosz határőrökre vall, a minthogy a középkorban, a tulajdonképeni orosz nyelvterületen kívül sokfelé, még hazánk déli részein is találkozunk *Oroszi* s egyéb, oroszokra valló, helynevekkel.

* A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez. Ethnographia 1890. évi I. évf. 5. füzetében.

Nagyon gyakoriak és régen még sokkal sűrűbben fordultak elő *Ör** nevű vagy *Ör-* és *Öri-* jelzővel összetett helyneveink, továbbá a szláv eredetű szintén számos *Sztrázsa*, *Sztráska* és hasonló képzésű helynevek; a mai nógrádi *Trázs* is eredetileg *Strázs* volt. Idetartoznak természetesen még az Esztergomnál és másutt lévő *Sztrázsa* nevű hegyek is. Német megfelelőiül a *Warth* helynevet találjuk, éppen a vas megyei *Ör* falu nevének fordításaképen. Ezenkívül a pozsonymegyei Szempczet is németül *Wartberg*nek hívják, a szepesmegyei Lengvártnak pedig régi neve *Langwardorf* volt. A régi határőri intézményre vallanak még — mint már fentebb láttuk — *Nyilas* (ott tudniillik, a hol nem földközösségre vonatkozik), *Lő*, *Lövő*, *Lövöld* helyneveink és pedig nemcsak a maiak, hanem a már elpusztultak is, milyenek például a középkori Valkó vármegyében az elpusztult *Leve* vár és város (uo. II. 284), *Leveld* és *Leve* (uo. II. 329, 330) eltűnt falvak. Talán a zalamegyei *Légrad* nevében is a *lő* szó lappang, mert a középkorban *Lógrad*nak is (uo. II. 625) hívják az ezen akkor Somogy megyébe tartozó falut, habár ugyanott (uo. II. 632) megtaláljuk párját is a *Nógrad* (*Newgrad*) vagy *Nógrad* falu nevében, melynek szintén *Légrad* vidékén kellett feküdnie. *Lő*-vel képzett helyneveink egy részét németül: *Schütz*nek fordítják már régóta, pl. 1483-ban „Oka et Lewew alias Sycz“ (uo. III. 618 és OklSz. *lövő*). A pozsonymegyei Cseklésznek is, mint láttuk, *Landschütz* a régi német neve. Sőt a mosonmegyei *Levél* (németül *Kaltenstein*) különben érthetetlen neve is, alkalmasint a *lövér* szóból ered, legalább 1425-ben (uo. III. 682) még *Lwer*nek írják. *Schützen*nek nevezik az eltótosult Kis- és Nagy-Lévárdot is, világos jelül annak, hogy bizonyosan az is eredetileg *Lóvéd* volt. Az ezeknek megfelelő szláv helyneveket: a szerémmegyei középkori *Sztrelócz* (uo. II. 254) eltűnt falu nevében, továbbá a *Sztrelec*, régen *Sztreleczlaka*, a *Lócz* (*Lovecz*), *Lócs* és *Lócsa* (*Lovcza*) alakokban kereshetjük.

Általában a határőrzés fogalmával függnek össze a *Less* s az azzal képzett *Lesháza*, *Lesvár* helynevek és továbbá az OklSz. ilyen czimszava alatt felsorolt középkori hegyek, völgyek és erdők nevei, a mennyiben persze nem vadászatra utalnak. Külön említést érdemel ezek közül az a *Lesőhely* (*Lessuhel*), melyet

* Sokan az *Örs* helyneveket is ebbe a fogalomkörbe tartozónak hiszik, holott e helynevek mind az *Örs* személynévtől származnak.

1251-ben (Haz. Okmt. VI. 59) Szlavónia és Karinthia határszélén fekvő Bregana határjárásában említenek, a határ-gyepük (*indagines*) között. Ilyenek még a *Góré*, részben a *Tilos*, Sopron megyében a *Röjtök* = azaz *rejte*k, sőt ezenkívül 1346-ban volt még *Röjtökör* (*Ruhtukeor*) falu is, ugyancsak Sopronban, a mai *Pecsenyéd* (!) határában, a Lajta (magyarul Sár) vize mellett. Nem lehetetlen, hogy az erdélyi *Retteg* is ezzel függ össze, legalább a Röjtök névnek a középkorból (uo. III. 627) felsorolt változatai erre engednek következtetni. A nyitramegyei *Ocskó* (= szemecske) neve kétségtelenül a határszéli Vág folyó őrzésével függ össze, mert az innen származó *Ocskay*-család legrégibb ősét *Lövő*nek hívták s meg is mondják róla, hogy a királyi nyilazók közé tartozott.* Ez azután megengedi, hogy a somogymegyei két *Szemes* falu nevében, melyek, PAULER (i. m. I. 203. lap) megállapítása szerint, az Árpád-kori *had-út* (via exercitialis; vö. OklSz. 331. lap) vonalába estek, továbbá az eltűnt valkómegyei (Dr. CsÁNKI i. m. II. 351) *Szemes* falu, továbbá a komárommegyei *Szémő* (régén *Szeme*, *Szemej*, *Szemő*, *Szimő* uo. III. 513 és PEŠTY i. m. I. 365) és *Szempcz* eltótosult nevében is ilyen határ-őrszemeket sejtünk. Az őrzést jelentő szláv *sztreg*-tőre** vallanak a nógrádmegyei *Sztregova*, *Sztrehárvölgy*, a hunyadmegyei *Sztregonya*, a trencsénmegyei *Sztrezsenicz*, a gömörmegyei *Sztrizs* és *Trizs* helynevek.

Végül csupán csak a határ fogalmát fejezik ki *Vég* jelzővel összetett mai és elpusztult helyneveink, mint a zalamegyei és az elpusztult somogymegyei (uo. II. 655) *Véged*, továbbá *Végardó*, *Végfalva*, *Véghegy*, *Véghely*, *Oroszvég*, talán *Végles* (*vég + les*) vára is, ámbár a középkorban Fejér megye solti székében is (uo. III. 356) volt egy ilyen falu; a somogymegyei (PEŠTY i. m. I. 417) *Vég-aszó*, a baranyamegyei (Dr. CsÁNKI i. m. II. 535) *Vég-ág* és *Vég-Bala*, a csanádmegyei (uo. I. 706) *Vég-Valkány*, a tolnamegyei (uo. III. 457) *Vég-Almás* és *Végfalva*, a hol besenyők is laktak és végül a zalamegyei (uo. III. 109) *Vég-*

* Comes Michael filius Salamonis de *Sagittariis* 1296-ban, mely kifejezés, mint Dr. WERTNER MÓR a Tört. Tár 1910. évf. 155., 156. lapján kimutatta, nem egyéb, mint latin fordítása a *Lövő* névnek, a mivel e Mihály ispánt más oklevelek megjelölik.

** Dragutin István szerb király (1276—82) egyik oklevele azt, hogy a Prizren melletti falvak lakói a határokat a görögökkel szemben őrizték, „stregli *stražu od Grk*“ szavakkal fejezi ki (CONST. JIREČEK).

Zalatnok. Szláv megfelelői a szepesmegyei *Grénicz*, a pozsega-megyei *Granicza* és a körösmegyei (Dr. CSÁNKI: Körös megye 38) *Granicze* vára a középkorban.

Ezek azok a helynevek, melyek az ősi magyar gyepűvédelem körébe többé vagy kevésbbé belétartozhattak, s annak emléket fönntartották.

(Vége.)

TAGÁNYI KÁROLY.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXX.

Az eddig tárgyalt orthologus vélemények inkább *elméleti* irányban mutatják a debreczeni felfogást. *Gyakorlati* téren, azaz fordítás útján és pedig szépirodalmi mű átültetése közben Bessenyei Sándor érvényesítette azt legkifejezőbben, Milton *Elvesztett Paradicsomának* (1796) prózai magyarításával. Előadásmódja ennek következtében igaz, hogy mindenki számára érthető, egyszerűen magyaros, új szókkal, idegenszerűségekkel meg nem tarkított, de terjengős, nehézkes is itt-ott. Haller, Báróti, Kazinczy fordításai után nemcsak hogy nem jelent haladást, hanem velük nem is mérkőzhetik; Milton Klopstock-szerű nyelvének sokszor halavány, éppen nem kifejező visszatükrözése. Új szóktól, de trágár népiességtől is tiszta nyelvéből körülményes részletezése, hosszú szavai, éppen nem tömött kifejezései alapján inkább Dugonics hatását érzem ki: „Te benned határozódik meg az ő drágalátos sugáraiknak szent befolyások“, mondja pl. II: 17. lapján, vagy: „Legutólsóbb Muskatéros Angyal Katona képibe' más világoknak feltalálására ment . . . a' Gyüleseenn láthatatlanul általtolyoskodván“ (X: 108). Mennivel tömörebb, szebb, rövidebb a Diogenes vagy *Idylliumok* stílusa! Itt már: csend, homály, szirt, ór, ott még mindig csendesség, homályosság, kőszirt, órálló stb. olvasható; Kazinczy *barátnéja* Bessenyei-nél csak pajtás-Asszony, kulcsárnéja: kulcsár-Asszony (II: 85). Sehol sem olvasunk a Bácsmegyeyben ilyen alantjáró képeket: „Gyerme-kem alig bujt ki e' világra“ (II: 87), vagy: „ez az öröme-nek ki-nyilatkoztatására lett elkámpitsorodása még . . . fertelme-sebbé tette“ (ui. 90). A Paramythionok finomabb ízlésre valló nyelve mellett olyan ezen eposz-óriás nyelve, mint a tarkavirágos, de gondozatlan mező a rendezett kerthez mérve.

Bessenyei Sándort azonban nemcsak az inkább magyaros, mint szép fordítása, az újszerűségektől debreczeniesen óvakodó nyelve tette az orthologusok kedvelt és sokszor idézett írójává, hanem az *Elvesztett Paradicsom* elején Az Olvasóhoz intézett önbírálata. Itt valósággal ráolvassa fordítására a Debr. Gramm. elveit, midőn meg-

vallja azon igyekezetét, hogy Miltont „tisztánn és érthetőkép-
pen“ tegye az olvasó elé; hogy benne „*semmi új Magyar szót nem*“
teremtett, s magát „*a' Frantzia Nyelvnek reguláihoz nem szabta*“,
csupán nyelvünk „természetét“ vette irányadónak, főczélja lévén,
hogy azt „*meg-ne fertéztessé*“. Érzi is, hogy született nyelvének nya-
kát nem szegte, mert nem „szó szerént“ fordított, úgy hogy „*a'*
Frantziában *a' Magyar Miltont meg-nem*“ találod; vagy „*ha meg-*
leled is, tsak ott a' hol a' két Nyelv' természete edgymással nem ellen-
kezik“. Az volt minden törvénye, hogy „*ugyan hogy szokta ezt a'*
Magyar érthetőképenn ki-mondani“, a mit ő „belsőképpen akkor
érez, lát és hall“, a midőn Miltont „vérrel tajtékozó Pegazussánn“
maga körül „délitzegeskedni“, s „felséges gondolatitól“ magát mint-
egy elborítva szemlélte. Csak utalunk e helyen arra, a mit Marmon-
tel fordítója vall: „*A' fordítás az Originálnak minden szépségével*
tartozik bírni, az másként nem lehetett, hanem úgy, hogy sok helytt
új szólással éljek“ (Lev. III:304). Kazinczy úgy igyekezett fordí-
tani, hogy „*a' ki az Originált csaknem könyv nélkül tudja, a'*
Magyart olvasván, *minden soron reá ismerjen az Originálra*“ (ui.);
ő azt óhajtotta, hogy a fordítás az eredetinek „characterét egész
mértékben utól érje“ (ui. III:434). Főczélja pl. a Szívképző regék-
kel az, hogy ne azt mutassa meg, „*mint szóllanak a' magyarok,*
hanem azt, hogy *a' csinra jutandó magyarnak mint kell szóllania*“
(ui. VI:28).

Milton fordítója tehát nem fordít szóról szóra, mert „*a' szó*
úgy is tsak tégére és külső héjja az alatta értendő Dolgoknak“ s
ha csak ezeken rágódunk s beljebb nem hatunk, mindig csak gram-
matisták vagyunk, és „*a' Magyar Litteratúra előtt le-tésszük a'*
Tiltót“. Említettem már, hogy az orthologia és neologia küzdelmé-
ben egyik főszerepet az a kérdés játszotta, szűk-e nyelvünk és új
szók, szólásmódok nélkül valóban nem lehet-e fordítani. A XVIII.
század végén a nyelv szűk voltának hangoztatása főleg a tudomá-
nyos műnyelv és közigazgatás nyelvének magyarítói ellen irányuló
argumentum volt, melynek élet a több „védelmezés“, majd az 1806
körüli Tiszti Szótárak tompították el; a vád lassanként a szépiroda-
lom nyelvére is áterjedt; a debreczenieknek és követőiknek harcza
inkább ennek bősége mellett bizonykodott. Bessenyeiből e tekintet-
ben is Debreczen és az Erdélyi Társaság ismert véleménye szól:
„Sokat hallom 's hallottam, hogy a' Magyar Nyelv szűk, nehéz vele
boldogulni. Igaz az, ha a' Nyelvtől közönségesen azt kívánnuk,
hogy akaratunknak, gondolatunknak, érzékenységünknek és képzelő-
désünknek éppen olyan megtestesíthető vagy megszemélyesíthető
szolgája legyen, a' mint a' hogy belül érzünk: így nem tsak a'
Magyar, de minden Nyelv tsekély és szűk lészén. De innen nem
következik, hogy *Magyarul szinténn olly bőltsenn nem tudánk írni,*

mint más Nemzetek, tsak hogy eszünk legyen hozzá; mert szónk elég van a' szép Gondolatok' ki-fejezésére“, hisz a gondolat teszi termékenynyé a szót, nem pedig a szó a gondolatot sokatmondóvá. Végső eredményként arra jut, hogy azzal a magyarsággal, a melylyel bír, „igen sok hasznosat és szépet“ tudna írni.

E fordítás és előszava azért érdemelt nagyobb figyelmet, mert egyrészt Kazinczyék egyik legnagyobbnak vélt ellensége, Czinke Ferencz, mint látni fogjuk, a Debr. Grammatikán kívül e fejtegetésekhez kapcsolja a nyelvbővítésről vallott nézeteit, másrészt mivel Kazinczy maga is jól ismerhette ezen előszót, többször érinti is Kissel, Rumyval váltott leveleiben, midőn vele szemben nyelvünknek elvont fogalmak megnevezésében észlelhető szegénységét vallja: „Was kann aus der Sprache werden — írja pl. az utóbbinak —, die für Geist und Seele nur *lélek*, für verum und justum nur *igaz* hat, und für Sinne, Eifersucht, Liebling, Ungeheuer, billig kein Wort besitzt“ (Lev. VI: 45).

Megismerkedvén így az orthologia álláspontjával a XVIII. sz. végén, tudnunk kell, mily mértékben maradt meg ez a debreczenies felfogás azon időben, midőn a fogságából hazakerült Kazinczy seloecismusokkal telített fordításait át- meg átvitatta, másokkal átolvasgattatta; voltak-e hívei még ekkor is a Debr. Gramm. újítástól óvakodó nézeteinek, nem volt-e fölösleges, késői a sok-sok erős kifakadás azért, hogy „ezt a' nyomorult munkát abba a' betsbe“ hozhatta, „a' melyet érdemel“ (Lev. III: 386); nem múlta-e idejét 1808-ban, hogy Kazinczy a debreczenieken „átkozott szabdalásokat“ ejtsen (ui. 379). Másrészt szólnunk kell a neologiónak a mult század legelejebeli állásáról is, kinövéseiről, melyeket a vitatkozás hevében sokszor Kazinczy rovására írtak, bár ő — legalább eleinte — ezeket elhárította magától. A Révai, Mátyási, Márton József, Pápay, Czinke és mások hirdette orthologia mellett látnunk kell a mérsékelteken kívül a Peretsényi Nagyok, a Wandzák és Folnesicsok „prodigiosus“ nyelvrontásait is, hogy a küzdelem minden rúgóját megismervén, elmérgesedését is megérthessük.

Nem is igen említve az erősen újító Baróti Szabónak a Magyarság Virágiban (1803) tett orthologus ízű azon kijelentését, hogy: „a' Magyar beszédben előforduló szorultságnak okát többnyire nem magában a nyelv fogyatkozásában, hanem ennek nem tökéletes tudásában kell nyomozni“ (idézve M. Kurir 1804: 500); nemkülönben Kulcsárnak az ugyanitt (663) hirdetett azon meggyőződését, hogy: „a' Magyar nyelv valóságos originális és szűz nyelv Európában“, nem mehetünk el észrevétlenül ugyancsak a M. Kurirnak Csokonairól szóló hosszabb elmélkedése mellett (1805: 389 stb.). A Sz.-Sz.-Mártonból való névtelen író többek közt így jel-

lemzi Csokonai nyelvét: „Mikor már a neki bőszült* féltudósok az idéetlen szók faragásaival magunkat is tsak nem zűrzarvarba hoztak; hogy el ne ondorodjunk tulajdon nyelvünkötől, Csokonait kellett szólni a' Hazának“, kinek szavára a „másolás ínyű Tudósok Homérus, Virgilius, Horatius 's több más effélék eránt való tűzőkben háltni kezdtek“ s az „öszvéryelvűiek, elegyes beszédűiek“ kezdik szégyelni, hogy „idegen szókkal elegyes beszédre szoktak“; ő igazán meg tudta hordozni a magyar nyelvet a „próbahelyeken“, s kivitte a testi világból az értelem világába, az ész kaptáit (Categoriákat) is el tudta nevezni: „anyai nyelvének szűk voltáról soha sem panaszkodott“; munkáiban mindenik szót „megedzett“, s „nagyon édesen illető erőt hagyott azoknak testamentomba, úgy hogy ugyan azon szókat találja bár elől valaki másutt, észre veszi egyszerre, hogy az inneplő ruháikat Csokonai fogasaira aggadták“. Valóban, Csokonai azon szerencsés nyelvművészek közé tartozott, a kik a nép- és köznyelv kincseire utaló debreczeni felfogást az újítóknak sokszor grammatikátlan törekvéseivel össze tudták egyeztetni. Már a nyelvújítási harc kezdetén megtalálta azon középútat, a mely több mint félszázaddal később nyelvünk egyedüli helyes fejlesztő irányának bizonyult. Prózája, versei telve vannak népies szókkal (*avar, rideg, méla, keletső* stb.), de a „Nyelv regulái szerint“ alkotott szókkal, s új, kifejező, egész gondolatokat sűrítő összetételekkel is, mint például: *mesézet, teljesded, enyhős, számosbít, büzletes* és *patyolatdomb, állomméz, csókcsákány* stb.; dictióiban föl-föltűnik a népköltészet virágos magyarsága, de Kazinczy hatása is kierzik a népies Mátyásié mellett a merészebb jelzős kifejezésekben. A *versezet, furcsa, vitézi* szókat „inneplő ruhába“ öltöztette, midőn jelentésüket megszűkítvén, a komikai eposzt nevezte el velük. Mennyire igyekezett a középúton járni, mutatja verseinek külső formája is. A metristák és cadentiások minden óhajukat föllelhatték e tekintetben is Csokonaiban; maga is kijelenti a Lilla előbeszédében, hogy „amphibius“, hogy nem tartozik azon „felekezet literatorai“-hoz, „kik semmi mértéket a' versben eltűrni vagy túretni nem akarnak, hacsak az a' görög metrum szerint nincs csinálva“, de nem föltétlen híve a „másik rész“-nek sem, mely „a' legszebb szerzeményeket sem állhatja-ki, ha csak azokban minden sor végén szerencseje nincs hallani a rosszúl úgynevezett cadentiát“. Ő mindkét ízlésnek érzője és barátja. Innen van, hogy a debreczeniek, dunántúliak, mint pl. Horváth Ádám a Hazai Tudósításokban (1807: 44), magukénak, „igaz magyar poétá“-nak vallják, és Kazinczy is érzi, mit vesztett a „Hazai Literatura Csokonainak korán halála által“, s azt vallja, hogy a debreczeniek „fantasztá“-nak tartották őt vele

* Zárójelben: ritka, de jó Magyar szó a' helyett bele avatkozni.

együtt, hogy „felfuvalkodott orthodoxyiájuk mellett köztök nem támadt máiglan tsak egyy Író is, a' kit a' jobb izléshez szokott olvasó olvas-hasson, 's ha támadott, Apostatájok lesz, 's Renegátjok, mint Csokonai vala“ (Lev. III: 321, 387). Ám mindkét fél talál benne a maga szempontjából hibát; azok Bürgert utánzó dalait és ódáit becsülték kevésre, azok „a' mindentudó“ urak, „kiknek villámlövellő tribunálját Csokonai lelkének elkeseredésében Pipa-Czéhnek nevezte“ (Hazai Tud. 1807: 52). Kazinczy pedig néha alantas szavaiban, kifejezéseiben debreczeniséget lát, s bár érzi „a' szeretetre méltó Ifjúnak“ becsét, de nem tartja „hibátlanoknak“; mert valaki Debreczenben szívta a levegő eget, „az impostálva van. Még Csokonai sem rázhatta le egészen, a' mi lerázni való volt, pedig neki nagy mértékben adta meg a' Múza az ore rotundo loqui-t“ (Lev. IV: 59 stb.), mert belőle is „akaratja ellen is sokszor kitört a' Debreczeniség és . . . a' Mendikási tónus“ (ui. 137) „még legfelsége-sebb darabjaiban is, a' Reményhez írt ódában, a' Lepében, melyet ízetlenül és nagyon ἀπορητικως Pillangónak nevezett, és a' Szemrehányásban is van valami quod tollere velles“ (III: 280); tehetségben az általa annyira szeretett Daykához méri: „nur waren seine Gefühle — írja Rumynak (Lev. VI: 49) — nicht so glühend, seine Sprache nicht so edel, oft wohl uncorrect und niedrig“. Ezen ítéletből azután érthető, miért akarta Kazinczy Csokonait „megszépítve“ kiadni. E „pallagi poéta“, a hogy magát Csokonai nevezi, ha nem is volt „szívvel, lélekkel nyelvújító“, a mint a Nyr. XXXVII: 347. lapján olvassuk, semmi esetre sem volt annyira orthologus, mint a M. Kurir-beli jellemzője vallja. Olyan józan nyelvbővítőnek, nyelvművelőnek látom én e tekintetben, mint a minő Kazinczy volt fogsága előtt, annál is inkább, mert a nyelvbővítésnek a Kleist fordítása előtt Csokonaitól hangoztatott négy módja majdnem szóról szóra egyezik az 1788 körüli Kazinczy nyelvújítási nézeteivel (l. Toldi F.: Csokonai minden munkái 1844: 328 s előbb is). Az alacsony kifejezéseken kívül ebben a „cesekély merészség“-ben rejlik az a debreczeniség, melyet Kazinczy minden elismerése ellenére is el nem hallgathatott. Bizonyára hozzájárult még a Csikóbőrös kulacs szerzőjéről vallott ezen véleményének kialakulásához az a felfogás is, melyet Csokonai literatúránk előbbreviteléről, a fordítások értékéről akkor mondott ki, a midőn Dorottyájára vonatkozólag így szerénykedik: „én azzal nyugtatom meg magamat, hogy jobban szeretek közép szerű originál lenni, mint első rangú fordító“ (Előbeszéd végén). Két évvel később, 1805-ben, Kazinczy éppen ellenkezőleg ítélt a fordítások értékéről, a midőn Csereynek arról a perről ír, „melly Íróink közt rég olta villong, hogy Nyelvünket kell e, szabad e a' Nyugoti nyelv geniusza szerint modellelni“. Ebben a levélben — melynek egyes részei szóról szóra belekerültek a Dayka és

Báróczy Életének „Excursiói“-ba — olvassuk már önmunkásságának igazolását: „A' melly Országban még nem virágzik a' Festés és Faragás, ott első kötelesség az, hogy rézmetszetek és olajfestéses cóniak 's Gipsz abguszok által ébresszük fel az alvó Geniet. A' poétai munkákban ezeknek substitutjai a' fordítások, mellyeken én azért kapok olly igen, minthogy minden *Originaljaink, még a legjobb is, nem érnek annyit, mint a középserű 's nem éppen rossz fordítások*“ (Lev. III:304). A M. Kurirnak 1804-ben, nyelvünk kimiveltetésének módjairól hirdetett pályatétele után — melyről alább részletesebben is fogunk szólni — azt óhajtja, hogy Kultsár most már „a' leg-szerentsésebb kidolgozásokra tétetne jutalmat“, értvén ezen kidolgozások alatt jó fordításokat, mert „ez a probléma nagyon fogná Literatúránkat gyarapítani“; az originális munkákra írt pályázatok „literatúránknak nem csecsemő korára valók“ (Lev. III:434) lévén. Kazinczynak, szemben Csokonaival, az az igyekezete, hogy „eggy kényes ízetű 's szerencsés-kezű Bartolozzinak nézetessék“, inkább minthogy hazája benne egy Dürert találjon.

A Debr. Gr.-nak nyelvünk fejlesztéséről kifejtett tanításait, melyek Bessenyeinél gyakorlati alkalmazást nyertek s — legalább Kazinczy véleménye szerint — Csokonaiban is föl-fölbukkantak, a XIX. század első tizedében a pesti egyetem magyar katedrájáról is hirdették. A határozottan józan neologusból erős orthologussá vált, nagy Révai s a nem éppen méltó, bár a népnyelvet még Révainál is alaposabban ismerő utódja, Czinke Ferencz, hivatkoznak többször helyeslőleg Bevezetésére és főleg az V. Toldalékának már többször említett újszó-bírálataira. Révai többször kifakadt előadása közben a rossz magyar szók ellen. Világos nyomai vannak ennek a Szép Tollban, a Magyar Deákságnak — Adelung: Über den deutschen Styl című munkája után készült — második részében: „Valami sérti a' fenforgó jó szokást, a' már csak azért is homályosabb — mondja a 21. lapon — legalább megütközteti 's akadályoztatja az olvasót, vagy hallgatót“. A soloecismusok a szókötésben „ékte-lenségek“, pedig az „újabb írók ilyenekkel is igen megvesztegetik nyelvünket. Gazdagítani akarják új képzeletekre illő új szavakkal a' szegény nyelvet, 's a' *magok fogyatkozását a' nyelvre fogják*. A' nyelvnek szegénysége többire tsekély fejeknek az ő ellenvetések: kik zavaros, és homályos képzeléseikre nem tanálnak a' nyelvben hasonló kiejtéseket“. Ha megtanulnák „a' *nyelvnek bővségét*“, sohase fogyatkoznának meg „a' jó kiejtésekben“; s ha az „új képzelet“ új kifejezést kíván, „segít rajtok a' nyelv a' maga igaz tulajdonsága szerint“ (19). Bírálja az *elmemény, törtemény, felület, önkéntes* stb. szokat a „bódult koholásból rosziúl költ *kivánts* új szóval“, együtt s kikel ellenük, utalva a Debr. Grammatikára: „A' Debre-tzeni Magyar Grammatika a' nyelvnek tulajdonsága ellen

származtatott 's egybefoglaltatott, több ilyen új tsodákat helyes okon és méltán oltásról, az V. Toldalékban. Eleget szóllok én is — fűzi hozzá — az ilyenekről az én Nyelvtanításomban“. Épp úgy, mint a rosszul koholt szókat „teljességgel el nem fogadhatjuk“, az idegenszerű „szókötetést“, mert ez „jelenti és mintegy lehelli a' nemzetnek lelkét“, éktelen és szembetünő vadság nélkül föl nem cserélhető egyéb idegen móddal (29—30). Ezeket az idegenszerűségeket más nemzetek nyelvéből csigázott „szóllás-mód“-okkal együtt különösen „szaporítják a' tudatlan fordítók: kik, minek előtte jól megtanúlnák a' Magyar Nyelvet, a' Magyar Nyelvnek tulajdonságait... belekapnak nagy mohón, ideje előtt 's készületlenül 's ugyan azért elég szerentsétlenül a' legnehezebb munkába“, pedig a szólásnak módját más nyelvekben azon szavakkal ki nem lehet ejteni, s éppen ezért „nem élhetünk mi az Európai nyelveknek szóllások módjaival a' mi Magyar nyelvünkben“ (31). Adelung nyomán az újságot ő is csupán egész gondolatoknak új előadásában látja; az írónak azon szükséges törekvésében, hogy „valamelly nemtelen képzeletet nemesebben 's lankadt mindennapi gondolatot elevenebben állasson elő“ (254. lap). Mily szorosan járt Révai a nyelvújítás megítélésének tekintetében Adelungnak csapásain, arról saját, többszörös figyelmeztetése is meggyőzhet bennünket, vagy bármily rövid kis összevetés: „Sokan — mondja például Révai Az Újságról szólva — hogy tsak újságot írjanak, minden meggondolás nélkül bátran sértik a' nyelvnek szokását, a' tisztaságot“; Adelung ugyancsak a Die Neuheit cz. fejezetben írja: * „Um neu zu scheinen, trägt man kein Bedenken den Sprachgebrauch, die Reinigkeit, und Würde, ja selbst alle Vorschriften des guten Geschmacks zu verletzen“. Ilyen szoros lévén a kapcsolat Révai és Adelung felfogása között, fölösleges azon ellentétéről is szólnom, a mely Révai és Kazinczy nézetei között van, hisz a midőn a német és magyar nyelvújító mozgalmak közti kapcsolatokat tárgyaltam, azáltal, hogy Kazinczynak későbbi, Adelunggal ellentétes álláspontját jellemeztem, egyszersmind a Révaihoz való e nemű viszonyát is vázoltam.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVIII. (Folytatás.)

Javítások. A mult számban azon kisebb változtatásokat vettem elő, melyeket Arany a DI.-ön tett s nagy csomó példán meggyőzően kimutattam, hogy megtételükre szinte kivétel nélkül az a *verselési elv* indította őt, melyet akkoriban s azóta vallott.

* Vö. Adelung: Ueber den deutschen Styl, 1785 I: 113 stb. és ui. 530 stb.

Most azon nagyobb változtatásokat szándékom ismertetni, melyekre az készítette, hogy a kifejezésen, a nyelven is javítson. Kimutatom azonban, hogy itt is mindig szem előtt tartotta a verset, úgy hogy ezek a változtatások többnyire kettős czélnek szolgálnak. Néha bajos eldönteni, hogy melyik előzte meg a másikat, melyik az igazi.

DI.: „Nehogy elpusztuljon *gazdaság* és hajlék“.
TSz.: „ — — — *a vagyon* — — — “.

[Vitatni lehet, vajjon „gazdaság“ vagy „vagyon“-e a jobb s inkább ide való szó. Én úgy vélem, amazt emezért feláldozni kár volt, mert „gazdaság és hajlék“ a *földeket* és az „ösi házat“ (belsőséget) jelenti, míg „vagyon“ általánosabb, határozatlan jelentésénél fogva ki is zárhatja a földbirtokot, a fekvőt, a „hajlékot“ pedig magában foglalja. Toldiné is bizonyynyal azért ment vissza Nagyfaluba, hogy „a gazdaságot vigye“, „gazdálkodjék“. Így hát előttem világos, hogy Arany e nem éppen szerencsés változtatásra csupán csak a choriambusért határozta el magát. E helyett: „gazdaság és“ ez: „a vagyon és“.]

DI.: „*A mint György fiának* halomása hallék“.
TSz.: „*Mihelyest György úrnak* — — — “.

[Miért tette itt Arany „György fiának“ helyébe ezt: „György úrnak“? Tán, mert amaz *gyöngédebb*, a mit nem érdemel a „rossz fiú“? Egyébiránt „György úr“ többször előfordul T.-ban és TE.-ben (T. I., IV., VI. É. TE. I. É.), „Toldi György úr“ is (T. VIII. É.). De bizonyynyal a vers is jobb így. A DI.-ben két ütembe esik szét az összetartozó: „A mint György | fiának“ javítva: „Mihelyest | György úrnak“.]

DI.: *Toldiné fogta fel árva kis leányát,*
Fölnevelte szépen kedves unokáját“.
TSz.: „Holló vájta szemét, farkas evé máját,
Jó anyja fogá fel kis anyáttlan lányát“.

[A DI. második sora csakugyan fölösleges, mert „fogá fel“ már magában rejti a „fölnevelést“ is. A helyettesítő sor tovább festi György „rút halálát“ (vö. TE. I. É.): Ritmusa is mutatja, hogy új költés: — — | — — — — || — — — — | — —. Az aláhúzott soron is változtatott Arany, „Toldiné“ helyébe ezt téven: „jó anyja“, mely szépen megfelel az „anyáttlan lány“-nak, mintha ezt mondaná: „anyja helyett anyja lett“. A javított szövegből világosabban kitűnik az is, hogy Anikó édes anyja már régebben meghalt. — Új choriambus: „jó | anyja fogá | fel“.]

DI.: „*Mert úgy volt a jámbor ösi ház kiszabva,*
És úgy látta jónak, a ki helybehagyta“.
Tsz.: „*Mert úgy vala e jó ösi ház kiszabva,*
S úgy látta helyesnek, — — — “.

[Látnivaló, hogy itt a javítás nem a kifejezést, csak a *verset* illeti. Tróchaeusok helyett: — — | — — — — || — — | — — | — —, és — — | — — | — — || — — | — — — —, choriambusok: — | — — — — | — és — | — — — — | —.)

DI.: „*Hogy ne kandikáljon országba-világba*
Nézzen, mint igaz bölcs, csak önön magába“.
TSz.: „*Hogy sohse bámuljon — — — —,*
— igaz bölcsként, befelé — — — “.

[Itt is inkább a vers kedvéért változtatott A. Ezek helyett: — — | — — | — — és — — | — — | — — ezek: — — — | — — és — — — | — —. De sajnálni lehet, hogy a „bámul“ igével odaveszett a *kíváncsiság* fogalma, melyet „kandikál“ fejezett ki.]

DI.: „Szívébe azonnal *gyors* öröm nyilallott“.
TSz.: „ — — — *nagy* — — — “.

[Kétséggkívül azért cserélte fel itt „gyors“-ot „nagy“-gyal, mert ki akarta kerülni a pleonasmust (azonnal-gyors), de azért is, hogy a metszeten túli trochaeusok kimért feszességén valamelyest enyhítsen.]

DI.: „Jaj! Miklós . . . *kiáltja és szalad elébe*“.
TSz.: „ — — — *rebegé s kiszaladt* — — “.

[E változtatásokkal nyer a kifejezés is, a vers is. Temészetesebb, hogy *rebegjen* Toldiné, mint *kiáltson*. Javul a vers is, mert a metszet előtt choriambus támad: — — | — — — — ||, a metszet után pedig a versbeli hangsúly, mely a DI.-ben a mindig súlytalan „és“ kötőszón van, egybeesik a szóbeli és mondatbeli hangsúlylyal („és szalad“ helyett „kiszaladt“).]

DI.: „*Csőkja mint egy ostor*, oly nagyokat csattan“.
TSz.: „*Mint valamely ostor*, csókja olyat csattan“.

[A metszeten innen is choriambus: — — — — | — — —, a trochaeusok helyett.]

DI.: „*Maga édes anyját hősöntötte szóval*“.
TSz.: „*S indult anyja-felé köszönő szép* — — “.

[Hogy itt mennyit javult a kifejezés azzal, hogy Toldi „indult anyja felé“ s a „szép“ jelzővel, nem szükség magyaráznom. Új choriambus: — — | — — — — —.]

DI.: „*Addig föl se ment a lépcső három fokán*“.
TSz.: „*Még föl se jutott* — — — — — “.

[Új choriambus: — | — — — — — | —.]

DI.: „*Akkor a szobába mentek együtt, karon*“.
TSz.: „*Ekkor a nagy-házba* — — — — — “.

[„Nagy-házba“ nem pusztán a choriambusért (— — — — | — —), hanem, hogy a fogadás *megtisztelő* is legyen, ne csak szíves.]

DI.: „*Ki is tört belőle, hogy ő arra nagy szer*“.
TSz.: „*Belőle ki is tört, — arra nagyon szer*“.

[A sor első fele „belőle“ előrerugtatásával csak veszített; nyeresége a choriambus: „be | löle ki is | tört“. Második felében jó, hogy elmaradt az „ő“. Így, s a „nagyon“ határozóval az első felső párja keletkezett: „hogy | arra nagyon | szer“.]

DI.: „*Úgy hozott, hogy kétszer ne kellessék járni*“.
TSz.: „ — *hoza, — — — — — sohse kelljen* — — “.

[Itt csak a vers lebegett Arany előtt. Az első ütem: „úgy hozta hogy“. A második fél sor is jobb hangzású az ED.-ban, melyhez visszatért.]

DI.: „Ivott ő, mint szokta, szív vidámság végett,
Vagy midőn kínálni kelle a vendéget“.

TSz.: Iszik — — — búfeledés — ,
Vagy ha barátságból mutat emberséget“.

[Nagyobb változtatás. Az első sorbeli „szív vidámság“-ot kiszorította „búfeledés“, mely choriambus is. A második sor egész mássá lett, azáltal, hogy Arany jobbnak látta a vendégkínálás állandó formulájával élni: „emberséget mutat“ (ezt használja TSz. I. É.-ben is: „Nosza, édes lányom, mutass emberséget!“; de utána teszi még: „kínáld a vendéget“). Evvel a DI.-beli choriambus: „kelle a ven | déget“ meghalt, de megszületett egy új: „vagy ha barát | ságból“.]

DI.: „Hanem, mikor látta, hogy nincs semmi hiány,
Enni már vagy inni egy cseléd sem kíván“.

TSz.: „De mikor sejté, hogy nincs semmibe híjány,
Enni avagy inni már senki se kíván“.

[Az itteni változtatások mind a versért vannak. Három új choriambus: „nincs | semmibe hí | jány“, „enni avagy | inni“, „már senki se kí | ván“.]
(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bécs neveiről. Egy füzetet kaptunk ezzel a címmel: *Die Namen Wiens*. Szerző a füzetben vagy a füzetben sehol sem nevezi meg magát, kéri azonban olvasóit, mondják el fejtegetéseiről nézeteiket s küldjék e megjegyzéseiket Bécsbe, a „Wiener Altertumsverein“ kiadványai szerkesztőjéhez (I., Habsburgergasse 14). Im itt következnek a mi megjegyzéseink!

Bécs városának ma és a múltban négy csoportba sorolható elnevezései vannak.

A) *Vindobona*. Ez Bécsnek a régi, IX. század előtti latin emlékekben előforduló neve. Kelta eredetűnek magyarázzák; a magyarázók közt a részletekben sok az eltérés.

B) *Wien*. Ez a város német neve; e név először 1030-ban bukkan fel. Ez az első adat az Altaichi évkönyvekben van ott, a hol Szent István királyunknak II. Konrád elleni sikeres hadjáratáról van szó. A hely ez: „Rediit autem (sc. Chonradus) de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, ideo quod exercitus fame periclitabatur et Wienni ab Ungaris capiebatur“. Ebből a ném. *Wienni*-ből csinált az 1030 utáni latin műveltség egy latin nyelvi *Vienna* szót s a középkorban latin művek e néven említik Bécsset. E német *Wienni* > *Wien* s ebből latinosított *Vienna*-ból valók a következő nevek: ó-cs. *Viedeň*, t. *Viedeň*, lengy. *Wiedeń*, mai cseh *Vídeň*, fr. *Vienne*, olasz *Vienna*, orosz *Вѣна*, mai oláh *Viena*, mai bolg. *Vienna*. Hogy ez a ném. *Wienni* > *Wien* összefügg-e a régi kelta *Vindobona* névvel vagy nem, arra két elmélet van. Az egyik szerint a *Vindobona*

szónak szabályos hangtani folytatója a ném. *Wienni* > *Wien*, a másikat szerint a *Wienni* > *Wien* a *Vindobona*-tól független, tehát más név.

C) *Dunaj*. E néven hívják Bécsset az osztrák szlovének, s kétségtelen, hogy e név ebből vonódott el: *na Dunaju* = Duna mellett > Bécsben.

D) *Bécs*. Ez a név a következő nyelvekben jelöli az osztrák fővárost: magy. *Bécs* (első adat 1356-ból, a régi magyarban eredetileg hosszú nyílt *é*-vel), szerb-horv. *Běč* (alakváltozat *Běč*, *Beč*, első adat a XVI. sz.-ból, l. horv. ak. szót.), régibb bolg. *Beč* (a XIX. sz. második fele óta Vienná), régibb oláh *Becŭ* (a XIX. sz. közepe óta Viena), oszmanli tör. *Beč* (alakv. *Bädž* Radloff IV. 1625, *Bedž* Barb. de Meyn.).

Hogy a szerző az A—C. alatti nevekről mit mond, nem érdekel bennünket. Azt azonban nagyon szeretnők tudni, tud-e a szerző a *Bécs* névről az eddigi magyarázatoknál jobbat nyújtani. Sajnos, e téren nemcsak hogy jobbat nem nyújt, hanem olyan módszerhez folyamodik, a milyen módszerrel tudományos műnek látszani akaró fejtegetésben dolgozni nem szabad. Ezt a módszert érzelmi módszernek nevezhetnők. A szerző — érzelmi okokból — nem akarja elhinni, hogy *Bécs* neve a magyarból terjedt el azon nyelvekbe, a hol ma és a múltban használják és használták. S hogy ezek az érzelmek velünk szemben cseppet sem barátságosak, mutatják az ilyenek:

a) A szerző roppant örül, hogy a *Wien* név „bei den Magyaren und Türken . . . in jüngster Zeit neben dem bisher üblichen *Bécs* Boden gewinnt“ (11. lap).

b) A szerző HUNFALVY PÁL nevét a szövegben így írja: *Hundsdorfer*, s a névhez ezt a jegyzetet biggyeszti: „Bekannt unter dem magyarisierten Namen Hunfalvy“ (54. lap).

A ki ilyen érzelmekkel fog *Bécs* neve kutatásához, azon nem csodálkozunk, a mikor műve egyik fejezete címéről (*Beč*) ezt írja: „Mit Vorbedacht haben wir die kroatische Schreibweise gewählt“. A magyaros írást dehogy is választaná! Hazafiaskodó tudománya nem engedi. S ez az érzelme akadályozza meg abban, hogy e különben nehéz kérdésben a szerző tisztábban lásson. A szerző jól tudja, hogy minden hozzáértő, objektív kutató azt hirdeti, hogy *Bécs* neve a magyarból terjedt el azokba a nyelvekbe, a hol *Beč* ~ *Běč* alakot használnak. Azért írja magáról ezt: „Allerdings stehen wir da im Gegensatze zu Männern, deren Name auf wissenschaftlichem Felde einen guten Klang hat“ (48. l.). — Bécsnek tehát a szerző meggyőződésében nem szabad a magyar nyelvből vett szónak lenni, mert ha az volna, szerző szíve ezt nem viselné el.

A ki már most ilyen módszerrel dolgozik, arról nem baj, ha kimutatják, hogy a tárgyára vonatkozó összes számbavehető magya-

rázatokat nem is ismeri. Ha ismerné is szerzőnk, ez meggyőződésén mit se változtatna.

A mi névtelen szerzőnk aztán kimutatja, hogy Bécs szláv, horvát eredetű szó, s a szerb-horvát *bég* (*bijeg*) „lauf“ szóval függ össze. — A szerzőt úgynevezett bizonyítása terére nem követjük. A kit érdekel s tud az ilyeneken mulatni, olvassa el a dolgozatot. Meg fog ebből arról is győződni, hogy a magyar *bánya* a német *wanne* szóból jön (l. 22., 56. lap), a melyet itt a „bergleute aus Thüringen“ terjesztettek el, hogy *Sopron* szintén régi horvát szó, stb.

MELEGDI JÁNOS.

Bokázni. Ferenczi Zoltán az 1911-ik évi Vojnits-jutalomról szóló jelentésében (l. Akad. Ért. 1913:140. l.) sorra vévén újabb színműveink nyelvbeli hibáit, megrója Bródy Sándor „Medikus“-ának következő kifejezését: „A filozoptert ellöki, hogy az *hatot* *bokázik*“. F. Z. szerint helyesen így kell mondani: *botorkázik*.

Hogy a „hatot botorkázik“ kifejezésnek nincs semmi értelme, azt F. Z. nem vette észre. Ő a *bokázni* igének nyilván csak ezt az értelmét ismeri: összeveri a bokáját, a mint ezt a körmagyarban szokták. (KB. magy.-ném. szótárában *bokázik*: die Knöchel v. die Fersen zusammenschlagen.) Bródy S. „Medikus“-ának idézett mondatában ily értelemben vett *bokázásról* természetesen nem lehet szó. A *bokázik* itt egészen mást jelent s tulajdonképen nem egyéb, mint a népnyelvben meglevő *bakázik*, *bakádzik*. A NySz. ezt Gvadányi Rontó Páljából idézi (1793): „Feje a' földön mint teke *bakázott*“ (177. lap). Gvadányinál még többször is előkerül, pl.: „Nyak szirt löttem eztet [az őzbakot], hogy szint úgy *bakázott*“ (Orsz.-gyűl. leírása, 177. lap, 1791). „Néki ágaskodik, döfi az oldalát, | Hogy szint úgy *bakázik*“ (Únalmas órákban való időöltés, 54. lap, 1795). „Mihent puskám pattant, tette bakazását [az őz]“ (uo. 71. lap). Szótáraink közül először SzD.-nál van meg *bak-fitty* alatt: bak-fittyet, bukfentzet vetni: ketske bakot hányni, *bakázni*, bukfenttezni; SI.-nál vertor, volvor, volutor értelmezéssel; CzF. szerint *bakázik*: megbotolva lebukik, bukfentzet vet, pl. a hegyről leszaladó nyúl. A MTsz. az Alföldről közli: *bakádzik*: lökés következtében bukácsol, bukfeneczezik. „Úgy megrúglak, hogy *hatot* is *bakádzó*“ (Kis-Kún-Halas). Ugyancsak a MTsz. *bukázik*, *bukádzik* és *bukkázik* alakváltozatait is ismeri. Gombocz Zoltán szerint (MNY. VIII:298) ez a *bakázik* ige a *bújik* és *bukik* igékkel együtt egy szócsaládba tartozik.

A *bakázik*nak népnyelvi *bokázik* alakváltozatát a MTsz. nem ismeri. Lehr Albert, Szily Kálmán ilyen alakban is hallotta.

POTNOKY IMRE.

Lakomázás. A MNY. májusi füzetében (IX. 225) Réthei Prikkel Marián hivatkozik a *Fata Tarczaliensia* (Rumy, Monum. Hung., I. köt. Második kiad.) 149. lapjára, a melyen a *lakomázás* szó

előfordul, s ebből azt következteti, hogy e szó megléte már a XVII. századból kimutatható. De azért maga is fölveti a kérdést, vajjon hiteles adat-e ez?

Ennek könnyen a végére járhatunk. A kézirat ugyanis, a melyet a Rummy-féle Monumenták számára Kazinczy másolt le, ma is megvan a sárospataki főiskola könyvtárában.

Írtam tehát HARSÁNYI ISTVÁN tanár úrnak, a sárospataki főiskola könyvtárnokának, a kinek lekötelező készségeért már előbből is sok köszönettel tartoztam: adna e kérdésre nézve fölvilágosítást. Szíves válaszából veszem át a következő sorokat:

„Az 59. számú kézirat teljes címe ez: Fata Tarczaliensia az az Tarczal Várossának Főbb Változásai. Mellyekben minthogy egész Magyar Országnak 1670-dik esztendőől fogva, 1700-dik Esztendőig történt nevezetesebb szomorú Viszontagságaitis Esztendőnként híven megírta Nemes Babótsay Isák az időben (a mint végére mehettém) említett Tarczal Várossának, sokat sokat próbált szem-fül és Hites Notariussa: azért magának is, más ily dologban valamit nézhetőknék is kedvékért, 1767-ik Esztendőben, Szent Mihály havának egynehány napjain, töredékeiből leírni nem sajnállott — Bájbán — Megyasza János mpr.“

„A kérdéses hely így van

a Monumenta Hung. 149. lapján:

... azok között pedig drága finom asszúszőlő borokat is, melyeket minden kimélés nélkül, tanquam asini ad lyram, külömb-ség nélkül szörnyű lakomázással pazaroltanak és vesztegettenek...

a pataki 59. sz. kézirat 130. lapján:

... azok között pedig drága finom asszú szőlő Borokatis, melyeket minden kémélés nélkül (tanquam asini ad lyram) külömb-ség nélkül szörnyű Lakozással pazarlottanak, és vesztegettenek...

A lakomázás szó tehát Kazinczy változtatása, mert a kéziratban, melyet lemásolt, lakozás áll.“

Tanulságos adat ez nemcsak a jelen esetre, hanem általában a Rummy-féle Monum.-kiadás megbízhatatlanságára nézve is.

SZILY KÁLMÁN.

ROVÁS.

A Budapesti Hírlap nyelvéről. Sok a panasz és kifakadás a miatt, hogy hírlapjaink nem igazi magyar, hanem valami zagyva, a germanismusoktól és egyéb -ismusoktól hemzsegő magyar nyelven írnak. A fölhangzó vádak keltésére nem csupán azok a hírlapi termékek adnak okot, a melyekkel nem érdemes komolyan foglalkozni, hanem az olyan hírlapok is, a melyek egyébként a legtekintélyesebbek közé tartoznak és a művelt nagyközönség elismerésével dicsekedhetnek.

A Budapesti Hírlap kivétel köztük. Ez jól tud magyarul, s vigyáz is a nyelvre. S mindamellett nincs talán egyetlen hírlapunk sem, a melynek nyelvén annyit mosolyognának vagy bosszankodnának az olvasók — kiki a maga vérmérséke szerint — mint éppen a BH. nyelvén. A M. Nyelvtudományi Társaság egy vidéki tagja, P. J. úr, évek óta aláhuzogatja a BH.-ban szemet szűrő furcsaságokat.

Íme egynéhány a tőle följegyzett németességek közül:

„Ennélfogva csak természetes“ (1912 VII. 26). „Csak természetes tehát“ (VIII. 10). „Magyarország politikája épp úgy, mint a többi hatalom politikája, egy föntartó politika“ (IX. 28). „Fűtőszert dolgozban is ügyszólván a kézből a szájba élnek“ (1911 X. 19), jól magyarul: *márról holnapra*. „A porta nem mondhat le minden további nélkül Tr. birtokáról“ (X. 17), jól magyarul: *szó nélkül*. „Ha nem éppen Vinkovcét venné mértékszínorul“ (XII. 5), jól magyarul: *zsinórmértékül*. „Iparkodtak úgy beállítani a dolgot“ (X. 27), jól magyarul: *előtüntetni*. „Röviddel azután, hogy a partra léptem“ (1910 II. 16), jól magyarul: *nem sokára, vagy kevéssel*.

Egyéb különösségek:

Védőerős javaslat (1911 IX. 12), *védőerős* reformok (XI. 26). *védőerős* vita (XII. 3). [A „Wehrkraft“ szolgál fordítása mind a *védőerő*, mind a *védőerő*; az ő nem teszi jobbra, az s-sel pedig egyenesen komikussá válik.]

A horvát-szlavón országos gyűlés (IX. 25). [Gazdáknak, méhészeknek stb. van országos gyűlésük, országoknak pedig országgyűlésük.]

Külső politikánknak pártos viszályai (1912 X. 17). [Vörösmarty-nál: *pártviszály*.] Pártos szempont (X. 17).

Olvasóink a Budapesti Hírlap válságos rovatában (III. 10). [Ez bizony válságos!]

A Péterfia- és Nyomtató-utca közötti házastelkek (X. 12). [= beépített telkek.]

A városok nagy kilendülésben vannak; két évtized alatt negyvenegy kilendült várossá lett községgel gyarapodott meg (1911 XI. 26). [Miért nem fejlődés, fejlődött? Azért, mert ez lendületes beszéd, s az *Aufschwung* fordítása.]

Többek között leköszölte az egyetemi tanács határozatából egy ügyben lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyvének hiteles szövegét (1912 I. 9). [Bizony, jó volna erről leszokni!]

Juánsíkkáj elvállalja az elnökséget, mire a trón egy második ediktumban lemond (I. 20). [A trón mondott le?]

A német nemzeti erő diadalának emelte föl azokat a sikereket (VIII. 10). [A német eredetit kellene olvasnunk, hogy megértsük.]

Idegen szók halmozása: „A konfliktus kiterjedését s a messzebb menő konflagrációt megakadályozzák, a mi annyit jelent, hogy a háborút lokalizálják“ (1912 X. 3) „Az átalakulásnak csak a konturjai vannak még meg; utolsó etapja tegnap ment végbe: császári ediktum hirdette ki a köztársaságot“ (II. 14). „Semmi szükség sincs Oroszország civilizáló missziójára“ (IV. 11).

Idegen szók az 1911 IX. 27. vezércikkében:

„Mekanikus. Temperamentum. Fanatikus. Kultura. Modern. Etnografia. Romantikus. Vegetariánizmus. Fruktivorizmus. Organizmus. Differenciálódik. Differenciáltság. Imponál. Periferia. Expanzív. Imponál. Aktiv. Generóztatás. Energikus. Kultura. Kultura. Kultura. Dominál. Kultura. Politika. Kultura. Impozáns. Radikális. Reform. Reform. Szociológus. Reális. Agitátor. Kultura. Kultura. Kultura. Differenciálódik. Kultura. Kultura. Fanatikus. Illúzió. Funkció. Kultura. Civilizáció. Kultura. Kultura. Tendál. Grammatika. Kodifikál. Ideál. Kultura. Kultura. Kultura. Kultura. Kultura. Kultura.“

Idegen szók az 1911 IX. 30. vezércikkében:

„Diplomácia. Akció. Szimpátiák. Démárs. Inkarnáció. Izoláltság. Politikus. Utilitárius. Tendencia. Geográfia. Etnográfia. Motivum. Motivum. Kolónia. Stratégia. Szenátus. Garantál. Deus ex machina. Blokirózás. Modern. Gerilla. Stratégia. Diplomata. Lojális. Diplomácia. Státuszkvó. Territoriális. Diplomácia. Antánt. Akció. Monarkia. Izolál. Státuszkvó. Integritás.“ [Igaz, hogy nincs mindenikre magyar szó, de mégis illik-e éppen a *sovénység* hirdetőjének így kéjelegni az idegen szókban?]

Fölösleges latin szók, nevetséges módon latinosított francia szók, szembeszökő németességek azonban a többi magyar hírlapban is nyüzsgőnek, még pedig sokkal nagyobb számmal, mint a BH.-ban. Nem is ezek a BH. nyelvének mosolyt vagy bosszankodást keltő különlegességei. Az ő különlegességei nem a magyar nyelv nemtudásából, hanem megrögzött balvélekedésekből származnak. Térjünk át most ezekre.

1. Bold. Szarvas Gábor 1881-ben (Nyr. X. 506) egy jóízű cikkben így jellemezte az akkori hírlapok nyelvét:

„Ma már nem „szíves“, hanem „szívélyes“ kézszorítással búcsúznunk; nem „nyájasan“, hanem „szívélyesen“ mosolygunk. Szobánk nem „barátságos“, hanem „otthonos“. Többé nem „vig elmével“, hanem jó *kedélyben* vagyunk; nem „kedvetlenek, rossz kedvben“, hanem rossz *hangulatban* vagyunk stb.“

Noha a *hangulat* (vagy hangolat) szót Vörösmarty csinálta, az egész irodalom elfogadta s a Nyelvőr is ott, a hol szükség volt rá, folyvást élt vele, az akkoriban megindult BH. annyira szívére vette Szarvas Gábornak csak egy bizonyos esetre szóló megrovását, hogy nyomban kiadta a munkatársaknak a parancsolatot: a *hangulat* szót soha semmi szín alatt sem szabad használni, s a hol a németben „stimmung“-ot látnak, *kedvet* kell írni helyette. S mi lett e kedves intézkedés következménye:

A *kedv* jobbról és balról mind *izgalmasabb lett* (1911 XI. 1).

Grey nyilatkozatai a *kedvet* Németországban *meg fogják nyugtatni* (XI. 29).

Anglia és Németország között *ellenséges kedv* keletkezett (XI. 30).

A többi újság *kedvét* beszédesen jelzi (1912 IX. 19).

Az *elementáris népkedv* kényszere alatt (IX. 28).

Az általános *kedv* ma *kedvezőbbre* fordult (X. 5).

A lakosság *kedve* is a monarkia iránt szimpátikus... Magyarország ellen a *kedv ellenséges*... A tartománygyűlést kissé *kellemetlen kedvben* találta (X. 9). Az összes világbörzék *kedve nyugodtabb lett* (X. 3) stb. stb.

2. Szarvas Gábor a Nyr.-ben több ízben megróttá a névszók-ból *-ály*, *-ély* képzővel alkotott szokat, a minők: *erély*, *eszély*, *kedély*, *szentély*, *szeszély* stb. (noha már ő maga sem tartotta ezeket kiírthatóknak), a BH. félreértvén az elméleti szabályt, azt gondolja, hogy az *igékből* ily módon alkotott szokat is kerülnie kell. Különösen három vagy négy efféle szavunkat kerüli folyvást. Ezek: az *engedély*, *esély*, *szenvedély* és *veszély*. Balítélete elfeledteti vele, hogy *akadály*, *aszály*, *szegély*, *veszély* ősrégi szók s hogy a *szabály*, *tekin-tély* ellen neki sincs kifogása. Szerinte:

Ha valamely vállalkozó valamely előmunkálatért folyamodik, nem *engedélyt*, hanem *engedelmet* kér a minisztertől, s ez azután nem *engedélyezi*, hanem *engedelmezi*.

Justh Gyula nem *szenvedélyes*, hanem *szenvedelmes*; gyakran elragadja a *szenvedelme*.

A rossz taktika nem *veszélyezteti*, hanem *veszedelmezteti* a sikert.

A székesfőváros a vendégek tiszteletére vasárnap *este fényes estet* (értsd: estélyt) adott.

3. Harmincz-negyven évvel ezelőtt ifjúvérű nyelvjavítók heves harcztot vívtak az *i* melléknév-képző ellen. Harczuk nem is volt jogosulatlan. Az akkori sok *egymáshozí, haláltólí, holtakrólí, önmagávalí*, meg a *vonzási és tasztítási erő, a kiindulási pont* stb. megérdemelték, hogy kipusztítsák őket. De hát — mint ez már a forradalmi időkben történni szokott — egykor a *nyelvújítókat*, akkoriban pedig a *nyelvjavítókat* annyira elragadta a hév, hogy messze túlnyargaltak ezek is, mint amazok, az észszerűség korlátain. „Az *-i* képzőt sem ragos alakokhoz, sem igéből lett *-ás* végű főnevekhez nem szabad hozzáfűggesztetni” — ez lett volna az új törvény. A higgadtabbak hiába akarták visszaszorítani a nekivadult rombolókat, az *-i* üldözés láza még eltartott vagy egy évtizedig, de aztán elcsendesült a harczyi láрма, s az élet napirendre tért az új „*törvény*” fölött.

Csak a Budapesti Hírlap vagy talán csak egyik-másik rovatvezetője, hadakozik még mindig az *-ási, -ési* melléknemek ellen, és pedig teljesen hibás alapon s balgatatag módon. Abból, hogy a *kiindulási pont* helyett ma már *kiinduló pontot*, a *koronázási domb* helyett *koronázó dombot*, *tanácskozási terem* helyett *tanácskozó terem* stb. mondunk, még nem következik, hogy minden *-ási, -ési* helyett *-ó, -ő* igenevet tehetünk. Lám, a BH. sem mondja, hogy „Széchenyi István volt az első magyar *közlekedő miniszter*“, vagy hogy „Deák Ferencz az I. kerület *országgyűlő képviselője* volt“, de mond egyebeket, a melyek éppen ilyen nevetségesek. Pl.

„A főváros *középitő bizottsága*“ (1911 XII. 2). „Esetleg egyéb *közlekedő ügyek* bevonásával“ (1912 II. 9). „Az amerikai *bevándorló törvény*“, de két sorral alább: „a *jelentősen megszigorított új bevándorlási törvény*“ (V. 10). „A *fizető mérleg* passzivitása“ (II. 28). „Kell-e *közlekedő rendőrség*?“ (VI. 9). „A *fogyasztó viszonyok* mostohasága“ (VI. 19). „A *közoktató ügyosztály*“ (VII. 5). „H. gróf *kibontakozó terve*“ (VII. 11). „*Szabadoktató kurzusok*“, de uo. szakoktatási intézmény és szabadoktatási előadások (VIII. 20). „Három *fizető osztályban* foglaltak helyet“ (X. 9). „*Repülő katasztrófa*“ (X. 15). „A nevelőintézet *épitő költségének* jó része kikerül“ (X. 17) stb.

De, mint már föntebb mondtam, mindezeket a BH.-nak csak egyik-másik rovatvezetője erőlteti még mindig. Ugyanazon számok egyikében, a melyben a *közlekedő bizottságról* beszélnek, olvassuk: *közigazgatási bizottság, közszállítási szabályzat, fizetési eszköz, iparfejlesztési kimutatások, előfizetési árak, társalgási nyelv, végrendelkezési jog*; egy másik számában: *népszámlálási anyag, nősülési engedély (engedély, persze, apage!), egyesülési jog, Közművelődési Egyesület, választási visszaélések, koronázási eskü, foglalkozási ágak, háztartási statisztika, helyesírási szabály, járási tisztviselő, elszámolási viszony, emésztési zavarok, vallási kérdések, születési bizonyítvány, kártérítési kereset, átíratási díj, árverési hirdetmény, fogyasztási czikk, becsületsértési per* stb. stb.

Es ha ezeken — ma már mindennapi — kifejezéseken, majdnem kivétel nélkül, igazolva látjuk bennük azt a szabályt, a melyet PONORI THEWREBK EMIL már 35 évvel ezelőtt így formulázott:

Az *-ás + i*, *-és + i* melléknév mindannyiszor helyén van, valahányszor az *-ás*, *-és* képzőjű főnév teljesen concret fogalmat jelöl s úgyszólván műszaki kifejezéssé csontosodott, mire való hát az a konok ragaszkodás a *közlekedő* ügyekhez, a *közoktató* ügyosztályhoz s több efféle furasághoz.

4. De még konokabb a BH. ragaszkodása az idegen szónak, hely- és személynévnek ahhoz a szerencsétlen helyesírásához (jobban mondva: helytelen írásához), a melylyel készakarya hívja ki maga ellen a legkeményebb bírálatot. A BH. ugyanis azt hiszi, fontosabb az újságolvasót az idegen szó jó-rossz (legtöbbszörre kutya-rossz) kiejtésére megtanítani, mintsem a jelentését vele megértetni, vagy a megértését lehetővé tenni. Íme néhány szemelvény:

„Egyébiránt a politikai helyzetet és a választás *sáncait* sem ítélik meg a börtén legkedvezőbben“ (1910 V. 25). Tehát a francia *chance* magyarul *sánc*!

„A végtelen *sarmmal* megáldott kir. hercegnő“ (1913 V. 4).

„A szíves *ántánt* sohasem volt teljesebb“ (1911 II. 3). Van-e szótár a világon, a melyből ennek a bájos *ántánt*nak a jelentését megtudhatnám?

„Megindult már a sajtó-*kámpány*“ (1912 IV. 16).

„Egy párisi lap hire szerint a hatalmaknak ez a *demarsa* a hét vége felé várható“ (1912 IV. 11).

„Mintegy robbantó hatásra kiszámított színházias *kup*“ (1912 I. 28). Vajjon nem sajtóhiba a *kúp* vagy *kupa* helyett?

„Ludwine és Nini *komteszok*“ (1913 V. 4). Uo. „szereplő fiatal *kompteszkok*“.

„Az egész balkáni félsziget a nyugat-európai népcsalád *reon-jába* lép“ (1913 II. 14).

„Hogy a király *szerklet* tartson“ (1912 IX. 25). Talán még magyarosabb lenne a *szerkli*!

De ez még mind semmi ahhoz képest, a mit a BH. a hely- és személynévvel cselekszik. Különösen nagy pikkje van a *ch* hangra, de nagy *pekkje* is van vele. Emlékszem, hogy eleinte *Münchent*, utóbb *Münhent*, azután *Münkent* írt, most pedig *Münkhent*, *Ákhent* ír, de azért most is *brákiumot*, *bronkiákat*, *monarkiát*, *trakó-mát* olvashatni benne.

„Családjával együtt *blünbaki* kastélyába megy“ (1912 VIII. 28). „*Toblaból* táviratozzák“ (VII. 23). „Tragikus eset híre jön *Villakból*“ (1911 IX. 9). „A *züriki* sztrájk“ (1912 VII. 16).

„A gyakorló téren volt *Károly Albrekt* királyi herceg“ (1912 VII. 9). „*Rupprekt* lovassági tábornok“ (1913 II. 9). Egy időben (1912 V. 18) *Csernok* érseket is írt; mióta Magyarország hercegprímása, mégis megbecsüli. De a román királynét, pedig hírneves írónó is, folyvást *Karmen Szilvának* írja (1913 III. 5). *Szilva*!!

Végül még csak egy csodabogarat: „A herceg *Kanneszből* érkezett *Montekarlóba*... visszautazott *Kanneszba*...“ (1911 XII. 29).

Hát ne bosszankodjék, vagy ne nevéssen az olvasó az ilyen helyesíráson? Nem csoda, hogy ebben egy hírlap sem követi a BH. példáját.

5. Kevéssel Szarvas Gábor halála előtt nagy csatározás folyt a hírlapokban, különösen a Fővárosi Lapokban, vajjon a *herczeg*, *gróf*, *bárá*, *lovag* cím- vagy rangjelző szó a vezetéknév elé, vagy a keresztnév után irandó-e? Némelyek — élükön Csapodi István,

Balogh Pál — az után mellett kardoskodtak, ellenben Brassai Sámuel, Jókai Mór, Kozma Andor, Szilágyi Sándor, Tóth Béla a régi szokás, az elírás mellett szólaltak fel. Szarvas Gábor is inkább az utóbbiakkal tartott, de betegsége miatt már nem szólhatott bele a vitába. Utódja a Nyr. szerkesztésében, Simonyi Zsigmond azonban nagy nyomatékkal és egész határozottsággal nyilatkozott a vitás ügyben (Nyr. IX. 385) s az utánírást ajánlotta íróinknak (uo. 396). Ha előre látta volna a következményeket, bizonyosan nem adja ezt a tanácsot.

A régi rend ezután teljesen megbomlott a hírlapokban. A király, a kormány, a törvényhozás két háza, maguk a mágnás-családok, a társalgási nyelv, a könyvirodalom, a folyóiratok s a hírlapok nagy része megmaradt a századok szentesítette szokás szerint a mágnás czimnek a vezetéknév elé írása mellett; de némely tekintélyes hírlap, a BH. példáját követve, fölkapta a hátraírást s minden furcsa következményeivel együtt, török-szakad, erőlteti még most is.* Szem nem látott, fül nem hallott, magyar embertől azelőtt soha nem mondott kifejezéseket kell csinálniok, mind csak azért, hogy a mágnás czim hátratevésében következetesek legyenek. Pl. Gróf Tisza Istvánné helyett: *Tisza Istvánné grófné*.

Dr. Bárány Eötvös Lorándné h.: *Eötvös Lorándné dr.-né báróné*, de azért Nemes Kovács Jánosné, nem pedig *Kovács Jánosné nemesné*.

Gróf Andrássy Dénes-féle szépművészeti ösztöndíjak helyett: *Andrássy Dénes gróf-féle szépművészeti ösztöndíjak*.

Gróf Cziráky-udvar helyett: *Cziráky gróf udvar*.

Gróf Haller-kaszárnya helyett: *Haller gróf kaszárnya*.

Gróf Károlyi-utca helyett: *Károlyi gróf utca*.

Gróf Zichy Jenő-féle gyűjtemény helyett: *Zichy Jenő gróf-féle gyűjtemény* (1913 V. 11).

*

És a Budapesti Hírlap komolyan hiszi, hogy az efféle furcsaságokat az irodalom végre is magáévá fogja tenni!

P. E.

NÉPNYELV.

Tájszók (Vas megyéből).**

még-köffed e hus : megpuhul (a főzéstől).

még-kunyíéroz : megszid.

még-méntem : megmenekültem.

még-neszed : megijed.

még-veti e fejiét : megerőlteti magát szellemi munkával.

merevién, (merién) : egészen.

městérkedik : ingerkedik, incselkedik.

m'érgeessen : erősen.

míhállás : méhkas-állvány.

mílei szíva : egy korai, nem magvaváló sz.

mocsola : pocsólya.

molátás (trágya) : igen érett tr.

morgati : egy játékszer, mely forgatva morgó hangot ad.

mukis : mokus.

nyíévecs : a szekérnek a rúd tövében járó, nyelvalakú része.

nyeszlett : vézna, sovány.

* A BH. és Az Ujság még a legfelsőbb kéziratokat sem kiméli. A királyi megszólítást: „Kedves gróf Tisza!” így közlik: „Kedves Tisza gróf!” (VI. 12).

** Vö. MNy. IX., 138.

nyíla! (vagy *nyíla!*): csodálkozó indulatszó (ejnye!).

nyomati: rokkanyomó fa.

nyulicza: egy gomba (színe olyan, mint a nyúlé).

orginyál: ordít, bőg (csak állatnál mondják).

ótvány: oltvány, fa-csemete.

öreg jószág: gabona.

párró kutya: tűzhely ürege, melyben az üst van.

pékédli: pléh-szelencze.

pisz (még-pisz): megérint, gyengén meglök.

pizlik: zúzik, mállik, omlik (pld. vakolat).

pocsikol: locsolgat, vízzel játszik.

porcziska: adag (porció).

pötyögő: kulacs.

próbálgatódik: próbálgat.

purgász: batyu.

puzli: rózseköteg.

rákszem cukor: erős („promiczi“) cukor.

repeszkedik: könyörög.

rién: sir.

rikonyál: rikkantgat.

rombá-tész: elront.

rühög (pl. az életlen fürész): nyikorog.

saragyli: gonosz szellem.

sériékli: mellény.

sínyor: zsinór.

síp-karika: a szekeragyban levő karika.

siporczol: süvít.

sokárgyabb: hosszabb ideig, tovább.

suglat: fiókos szekrény.

summog: sompolyog.

süllődik: sinylődik.

szalasztó: tolózár.

szakmatos: sáros, vizes.

szakiért (vmt): erőszakol vmt

szekercze: balta.

szie-rosta: szelelő gép.

szij: finoman lefarag vmit.

szijókiés: faragó kés.

szomiért: szomjas.

szótytós: moeskos.

tanulmányos: tanulságos.

tarackos biéka: varangyos b.

tájiékoz: nézeget, vizsgál.

teszék: zacskó.

tesze-tosza embér: tehetetlen, pipogya ember.

tippanyós: fülledt.

tonkasz: csonka.

tüllő: bodzafa-puska tolója.

tünődik (vkvel): boszantja, izgatja.

uffordó: talán, valószínűleg.

vérrog: hangosan fecseg.

világ! (v. világ!): csodálkozó ind. szó.

víncsorog: nevet, vigyorog.

vituj: perlekedés, vita.

vitajkodik: vitatkozik, czivódik.

zatvarász: perel.

zólás: mámoros.

zöhentő: vízmosás, meredély.

züllött: idős.

zsiéter: fejő sajtár.

Nevek. Kilencz Jancsi (kilencz gyermeke van); Csizma Jancsi; Kun-kun Krisztus (így szokott káromkodni); Kis Jóska (Nagy a neve, de kicsiny a termete); Baka Imre; Kopácsi; Baktér Pista (Könyves a valódi neve); Póki; Mihók; Piszóri; Bigári; Czuczi Gyula; Gerecs Ferkó; Pintyóke; Zsuzsa Miska (Kovács M.) Drampéké; Pukló; Budános (Budai János); Gicza Döme.

SOMOGYI GÉZA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LV. Választmányi ülés.

(1913 február 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Erdélyi Lajos, Horváth János, Kertész Manó, Melich János, Nagy Gyula, Pápay József, Simai Ödön, Tolnai Vilmos,

Vargha Damján és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése után az elnök üdvözli a választmánynak két új tagját: Kertész Manót és Vargha Damjánt.

2. A jegyző fölolvassa a közgyűlésről szóló jegyzőkönyvet. — Tudomásul szolgál.

3. A titkár bemutatja: a) Jakubovich Emil levelét, melyben elfogadja a M. Ny. T. megbízását oklevélbeli magyar szógyűjteményének szótár formájában való összeállítására, és b) a Nm. V. és K. min. úrnak f. évi február 3-án kelt 17425. sz. rendeletét, melylyel a M. Ny. T.-nak „A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány” cz. kiadványát tanítóképző-intézeteknek megszerzésre ajánlja. — Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Az elnök bejelenti, hogy Tiringer Béla pénztáros, betegsége miatt, teendői alól való ideiglenes fölmentését kérte. Ő teljesítette a kérést és, a választmány utólagos jóváhagyása reményében, Trócsányi Zoltán r. tagot bízta meg a pénztári teendők ideiglenes ellátásával. Ezzel kapcsolatban a titkár bemutatja a pénztár január 31-i állapotáról szóló jelentést, mely szerint az összes bevétel 3346 K 32 f, az összes kiadás 611 K 06 f, maradék 2735 K 26 f. Ebből értékpapírban van 2000 K, takarékpénztárban 700 K, készpénzben 35 K 26 f. — A választmány az elnök intézkedését és a pénztári jelentést tudomásul veszi, a maga részéről is megbízza Trócsányi Zoltán urat és üléseire meghívja.

5. Rendes tagul megválasztatott:
Mártonffy Géza polg. isk. tanár, Budapest
Kis-Erős Ferencz főszentszéki ülnök, Kalocsa
Zádor Béla tanárjelölt, Kolozsvár

Ajánló:
 Kertész Manó
 Melich János
 Zolnai Gyula.

XLI. Felolvasó ülés.

(1913 február 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Frencz Géza, Fuchs Dávid, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Horváth János, Kertész Manó, Kräuter Ferencz, Lampérth Géza, Mártonffy Géza, Melich János, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Pais Dezső, Pápay József, Putnoky Imre, Riegler Ernő, Rubinyi Mózes, Sági István, Simon György, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi György és Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

Gombocz Zoltán bemutatja „A finn-magyarország legrégibb jövevényszavai” cz. tanulmányát.

Vargha Damján bemutatja az ossegi ciszterci-rendű kolostor könyvtárából a 8. sz. kéziratot kötetet s ebben a 15b és a 16a oldalain a bűnök jegyzékét, a mely genetikus kapcsolatban van a NádC. és a NagyszC. bűnjegyzékével.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

37. *Átvész* (l. MNy. IX. 240) nem kifogásolható szó. Jelen-tése: a (sertés)vészen átesik, átgázol, átlábol stb. Analogiája: *áttelet* am. átéli a telet; ugyanígy: *átvész* am. átéli a vészt. Sz. K.

Átvész = a vészen, sertésvészen átmegegy; mint: átismé-tel = az ismétlésen átmegegy, vagy: *átgondol*.

A *vész* helyes és szerencsés képzés; l-lel képezünk névszók-ból vminek *megtevését, létrehozását* jelentő főneveket, mint: dalol, parancsol, gondol, szól, ebédel, ismétel.

Az, hogy *átvész* intransitív jelentésű, *átgondol, átismétel* megtransitív, azt hiszem, a képzés megbírálásában nem okoz nehézséget, s nem tesz különbséget.

Az *átvész* szó, melyet Fegyvernek vidékén alighanem hallot-tam, sertésenyésztéssel foglalkozó, ép nyelvértékű magyar gazdától kerülhetett ki.

KOMÁROMY LAJOS.

38. Nyüstyit neki. Lásd MNy. IX. 190. l. 20. sz. Bátran el-fogadom, hogy a czímbeli kifejezés az „Istenit neki“-féle kifejezésnek euphemistikus átalakítása. Egyébre nézve megjegyzem, hogy a már feledésbe ment Patay Pesta képviselőnek eme jellemző szójárása annyiszor előfordult a Borsszem Jankóban, hogy egy időben az olvasóközönség is megszokta tréfás káromkodásnak.

PONORI THEWREWK EMIL.

39. E. H. úrnak. A francia a férfinévből gyakran az *-ette* kicsinyítő hozzáfűggesztésével csinálja a megfelelő nőnevet. Pl. Antoine — Antoinette, George — Georgeette, Henri — Henriette stb. A magyarban is próbálták ugyanezt és próbálják ma is a *-ka, -ke* kicsinyítő képzővel. Már 1845-ben (Hierolex.): Viktor (!) = *Gerő* és Viktoria = *Gerőke*; a M. Tud. Akadémia Almanachjában: Constantia = *Szilárdka* (febr. 17), Franciska = *Ferike* (okt. 13); Az Athenæum Nagy Képes Naptárában: Martina = *Mártonka*. De ez nálunk mégis bajosan megy. Igaza van, mikor azt írja, hogy ez, különösen idősebb nőkre alkalmazva, magyarul nagyon furesán hangzik. Sz. K.

40. „Szokás-szavakról“. Ily című kis czikkecskére bukkantam a régi Athenæum 1838. évi I. felének 720. lapján. Minthogy a köz-lemény szerzője, Vachott Sándor olyasmit állít, a miről magam még nem hallottam, közlöm a következő részletet: „Az egyszerű *Isten hozott-ra De magam is ügykeztem szokta válaszolni hajdanta, gyakrabban mint jelenben, az üdvözlötetett. Ez üdvözlés nemét, ha nem tudnám, hogy csupán honosinknál divatozó, a hellen vagy római, újabbakból az angol nemzetnek tulajdonítanám. Ily szokás-szavak a társas életben, látszassanak bár csekélységeknek, nem hinnők mennyire characterizálják a nemzetet, melly velők él“. Végül Vachott Sándor ezt jegyzi meg: „A fent idéztem magyar üdvözlési szokás-szavak férfias önbizalmat s a mellett resignatiót is fejeznek ki, s méltán characterizálják az egyszerű de nemes-büszke magyart“.*

Lehet, de magam nem ismerem, soha nem hallottam ezt a köszönési szólásmódot, melyből azonban semmiféle resignatiót nem bírok kiolvasni.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

41. Mélyér-tő? Az OklSz. a XIII—XV. századi oklevelekben előforduló *Mykertu* helynevet magyarázni akarván, fölveti a gondo-

latot, hogy ez talán *Mélyértőnek* olvasandó. E helynév legrégibb alakja azonban, Czech János (Árpádkori Új Okmánytár I. 139) és Erdélyi László (Pannonh. sz. Ben.-Rend tört. I. 642) szerint, a Pannonhalmán őrzött 1216-i oklevélben *Myllarteunek* van írva, s ugyanezt Sörös Pongrácz tanár úrnak, a pannonhalmi könyv- és levéltár órének kérdésünkre adott szíves válasza is megerősíti. Már most az a kérdés, vajjon az 1216-i Myllar nem íráshiba-e az oklevélben? De ha íráshiba is *e* helyett az *a*, mégis bajos föltenni, hogy a *Millér*, a mint ma nevezik, *Mélyérből* származott volna. (Vö. Pais Dezső MNy. IX. 177.)

SZERK.

42. **Gereblye. Táttra.** A Nyelvtudomány legújabb számában (IV. köt. 3. sz.) ASBÓTH OSZKÁR részletesen ír a *gereblye* szóról, valamint a *Táttra* nevérol, az általam a MNy.-ben közölt magyarázatommal kapcsolatban. A két cikkre röviden ezt felelem: Teljesen aláírom, hogy a *Táttra* mai tót *Tatri* ~ *Tatry* neve nem lengyel nyelvi jövevény, mert a keleti tót nyelv hangtani viszonyaiból szépen magyarázható. Nagyon értékesnek tartom a délszláv *Trtle* ~ *Trtre* nevet is. Ellenben kizártnak ítélem, hogy a régi magy. írott *Turtul*, *Tortol* magashangú szó lehetne. Nem akarok erről most bővebben írni, csak megemlítem, hogy egy szláv **Trtri* ~ **Trtry*ből a magyarban egészen úgy vált mélyhangú szó, a hogy a szláv **mrki* ~ **mrky*-ből lett a magyarban *murok* (l. MNy. VI. 60). A *gereblyéről* adott magyarázatra most is azt mondom, a mit már egyszer megírtam: „teljesen elhibázott“. ASBÓTH azt mondja, hogy e kijelentéssel „udvariatlan“ (l. 163. lap) voltam. Bocsánat, talán csak határozotlan, félre nem érthetően írtam le meggyőződésemet. S az ilyen határozottság ASBÓTH-nak esik rosszul, a kinek mostani cikkében is rám vonatkoztatva ilyen kitételek olvashatók: „szerencsétlen gondolat“ (163. lap) | ennek „lehetőségében senki józan észszel nem is kételkedhetik“ (165. lap) | „mily tájékozatlanság kell ahhoz“ (166. lap) | „kik tartották ezt evidenciában, miféle középkorú (mi ez?) Melichek“ (181. lap).

43. **Ki ismeri?** Baróti Szabó D. „A' magyarság virágai“ művéhez csatolt Tóldalékban olvasom: „*Verhüstik*: üdöllő gye, határ' széllye. Lásd Megye, Mesgye“. Más forrásban nem találok. Kassai Magyar-Diák szókönyve I. 324. lapon azt mondja, hogy a köszmétét Baranyában *kesznyétemnek* mondják. Minthogy ilyen alakváltozatban e szót más szótáraink nem ismerik, kérdjük, megvan-e ez alakváltozat ma is a népnyelvben.

Ugyancsak Kassai I. 330. lapján olvasom ezt: „*Blörts* (Sár melléki Fejér V., és Pest V. szó): Abyssus. syn. öblös zsák . . . *Blörts* olj szó ejtés, mint *Drints* PP.“ Minthogy ezt a *blörts* szót más műben nem lelem, kérdem, él-e még ez a szó Sármelléken s mi az igazi jelentése (mélység?).

M. J.

44. **K. P. úrnak.** A MNy. VIII. 336. lapján Kemenes Pál úr azt kérdezte, helyes használat-e ez: „Te nem szeretsz Pesten?“ abban az értelemben, hogy „lakni, élni, tartózkodni“. P. THEWREWK E. ugyanazon évf. 384. lapján felel K. P.-nak s kimutatja, hogy e használat a népnyelvben is előfordul. A népnyelvből most én is idézhetek hasonló adatokat. „A tordai nyelvjárás“ (l. NyFüz. XXXII. 31) cz. tanulmányban ilyeneket találunk: Szereted Tordán? Ó is szereti Kavácsnál.

MELEGDI J.

45. H. I. úrnak. Kolmár József téved, mikor azt állítja, hogy az *Irma* nevet ő gondolta ki 1842-ben (Est, május 24. sz.). Ez a nőnév megvolt nálunk már előbb is. Gróf Forgách Irma 1822-ben született s 1842-ben már férjnél volt Gróf Péchy Szilárdnál. — Bárány Kray Irma, Gróf Zichy János neje, született 1830-ban, stb. (Vö. M. Nemzeti Zsebkönyv, I. köt.), sőt 1838-ban Irma = Maria már szótározva is van (Tzs.). Franciaországban is divatos az Irma név, de nem Mária, hanem Irmina helyett. (Vö. Almanach Hachette.)

46. Sz. I. úrnak. *Kocsonya* szavunk nem származhatik a francia *cochenaille*-ből, még pedig két okból nem: 1. nálunk már a XVI. század közepe táján előfordul, *halkocsonya* jelentésben (NySz.), 2. azért, mert a francia szó neologizmus (l. Hatfeld-Darmestetter) és kizárólag disznóhúsból készült ételféléket értenek rajta. Sz. K.

47. Küldött farkas. Minthogy a MNy. éppen most foglalkozik e kifejezéssel, hadd járulok hozzá némi adalékkal, a minek talán hasznát lehet venni. Eddigél a következőkben határozták meg az értelmét: 1. A boszorkány farkassá változtatja magát s ez alakban küldött farkasnak nevezik. 2. Mogorva, dühös, barátságtalan ember. 3. Éhes, mint a küldött farkas (MNy. 1912. 434., 1913. 76., 192.).

Vas Gereben „Egy alispán“ című „magyar korrajz“-ában (1858) kétszer fordul elő ez a kifejezés. Gyanítja Földváry, hogy a főtiszt küldött farkasképen jött el (I. 120.). Akkor én is gyalog megyek, mondja a küldött farkas (III. 100.). E helyekre az elsorolt jelentések egyike se talál. Az első esetben a küldött farkas feladata valamit módjával kitudni, a másodikban valakit szép szóval vagy erőszakkal magával vinni. *Lehr Albert* szerint a kifejezés leginkább Dunántúl van elterjedve (MNy. 1913. 76.). *Vas Gereben* szintén dunántúli ember, de hogy ilyen tekintetben mennyire megbízható, annak kutatásába nem bocsátkozom.

SZIGETVÁRI IVÁN.

48. Szállók kendnek. A szolgálok > szállók származtatásra a legrégebb adat, úgy hiszem, Gyarmathy Okoskodva tanító m. nyelvmesterében fordul elő, a hol is a következő példák olvashatók: Szolgálók kednek Koma (pohárköszönés formája), II. 251. Szolgáltassa Isten jó egészségére. II. 252. Szállók kendnek, Komám Uram! azaz: szolgálók, mikor a' poharat el-köszöni a' Baranya Vármegyei ember. II. 246. Valószínűleg ide tartozik a „Szállására adja Isten kednek“ II. 246. is, melynek értelmezésére a szótár adatokat nem hoz föl. T. Z.

49. Beállít. A máj. hó 23-án megjelent hírlapokban „Désy Zoltán pöre“ cím alatt több helyen is a „beállítani“ szót oly értelemben használják, mely a magyar nyelvérzékét mélyen sérti, s a melyet megjegyzés nélkül hagyni nem szabad. Az említett szó első ízben dr. Vázsonyi Vilmos beadványában szerepel, hol szó szerint így hangzik: „Ezek után újólal tisztelettel kérem, hogy Elek Pál tanúnak f. hó 24-ikére kitűzött kihallgatását táviratilag sürgősen beállítani méltóztassék.“ Ugyancsak ezt a kifejezést használja dr. Balogh elnök is az ő végzésében, mely szó szerint így hangzik: „... és a f. hó 24-ikére kitűzött tanúkihallgatást állítsa be“. E kifejezés az osztrák bünvádi perrendtartásban használt „einstellen“ szónak rossz és értelmetlen fordítása.

Sokkal helyesebb lett volna tehát s főleg a nem jogász olvasó közönség előtt bizonyára érthetőbb lett volna, ha a „beállítani“ szó helyett *elejteni*, *mellőzni*, *abbahagyni* vagy *abbahagyni* szók egyikét használják.

DR. PANKA KÁROLY.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa.*

III.

18. A nagyon pusztító járványról mondjuk, hogy *megtizedeli* az embereket. Ez is katonai büntetés emléke. Az előbb említett dragonyos rendtartás 49. cikke a gyáva csapatról így ítélkezik: „Minden *tizediket*, kit a sorsvetés arra praedestinál, a szabad mezőn és az országút mellett fákra föl kell akasztani, oldal-fegyverét elébb a hóhér törje el és verje vele arczúl“ (Vajna: 2 : 40). A megtizedelés tehát az egész csapat büntetése, melyet az egész helyett minden tizedik legény szenved el testileg. A nemesi fölkelésről szóló 1808 : 11. t.-cz. 8. §-a is elrendeli a tizedelést: „Ha egész csapat, század vagy zászlóalj az ellenség előtt engedetlenkedik és . . . szégyenletesen hátat fordít: a tisztek becselenséggel . . . hivatalukat, sőt . . . életöket veszítik; a közlegények közül pedig minden *tizedik* halálbüntetéssel lakol.“ (Vajna: 2 : 22). — Arany Toldijában (V. 13) a farkas „ha néha gyomra készti öldöklésre . . . a barmoknak *tizedelve* nyáját, megkíméli . . . a maga fajtáját.“ Itt a *tizedel* nem a katonai büntetést jelenti, hanem: kiveszi tized részét, kiveszi a dézsmát, mintegy a maga éhes gyomrának járó adóját (vö. Lehr: Arany Toldija). Mind a két jelentés különben meg van már a régiségben. (NySz.)

19. Hosszú utazás után úgy érezzük magunkat, mintha *kerékbe törtek volna*; a ki nem tökéletes valamely nyelvben, az *töri* vagy *kerékbetöri* a nyelvet (németül: ein Sprache *radebrechen*, *gebrochenes* Deutsch). Ez a szólás a legkegyetlenebb büntetések egyikének nyelvi emléke. Vajna Károly könyve hosszú fejezetben sorolja fel az adatokat s egykorú képek bemutatásával mondja el az eljárást. (Vajna 2 : 226. sk.) A kerékkel való kivégzésnek két főmódja volt: az egyik, a korábbi, midőn az elítéltet

* Az I. és II. közleményt lásd MNy. IX. 193., 241. lap.

vízszintesen fekvő kerékre kötözték és vasbottal, furkóval vagy csonttörő tuskóval törték bele az elítélt tagjait a kerék küllői közé, ez a mód az, a melyet a *kerékbe tör, keréketörés* szó kifejez. A másik a későbbi mód; ekkor az elítéltet szétterjesztett tagokkal a csupasz földre, vagy fahasábokra, vagy $\times$ alakú keresztre fektették és tagjait súlyos kerékkal, melynek talpa egy vagy két helyen pengeszerűen meg volt vasalva, összetörték. A keréketörés sorrendje szerint enyhébb vagy szigorúbb volt, a szerint, hogy *felülről* azaz a nyakszirten kezdték s így az első csapással az elítélt elalélt, vagy *alulról*, azaz lábán kezdték s így rettenetes kínokat kellett szenvednie, míg végre a mellkas vagy nyakszirt összezúzásával meg nem halt. Az összetört bűnöst aztán egy másik kerékre *fonták* s vízszintesen egy magas karóra tűzték az égi madarak étkéül. A Const. Theresiana még külön meghagyja, hogy a kerék fölé lecsüngő kötélű akasztófát kell állítani. (Beylage V. 7, 8.) Hazánkban az utolsó keréketörést 1785-ben hajtották végre Gyulafehérvárt Hórán és Kloskán, temérdek sokaság jelenlétében. Németországban 1837-ben volt az utolsó keréketörés Berlinben!

20. Sokszor halljuk ezt a fenyegetést: „Megállj te! kerülj csak a kezembe, *szíjat hasítok* a hátadból!“ A szertelen türelem kifejezésére is hasonlót mondunk: „Olyan jámbor, hogy *szíjat* lehetne *hasítani* a hátából.“ Továbbá: ordít, mintha *szíjat hasítanának* a hátából. A *szíjhasítás*, a tüzes fogóval való csipkedéssel, lófarkon való hurczolással s más egyebekkel együtt rendszerint nem önálló büntetés, hanem a halálos büntetés súlyosításai közé tartozott. Két körmöczbányai ítéletünk van 1614-ből és 1629-ből, a mely szerint a gonosztévők testéből a városban lévő pellengegnél három-három szíj hasíttassék s úgy vigyék ki a vesztőhelyre (Vajna 2: 233, 234.). A Const. Theresiana is így rendelkezik (Art V. § 3; Art LVI. § 9; Beylage V. 13.). A dolog úgy történt, hogy az elítélt hátán két hosszú, párhuzamos bemetszést tettek s a köztük lévő bőrt hirtelen lerántották. Elképzelhető, mily rettenetes kínokat okozott ez.

21. Ösmeretes szólások továbbá ezek: ordít, mintha *nyársra vonnák, karóba húznák, felnyársalnák*. Ez a borzalmas kivégzés abban állott, hogy a elítélt derekának hosszában, alulról fölfelé, hegyes végű karót, nyársat döftek keresztül, a karót aztán függőlegesen fölállították s úgy hagyták, míg a test le nem mállott róla, vagy a ragadozó madarak meg nem ették, ha ugyan a hozzá-

tartozók valamiképen módját nem ejtették, hogy eltakaríthassák. (Képek: Vajna 2: 227, 229.)

22. Fazekas Mihály Ludas Matyijában mondja Döbrögi Matyira, hogy: *négyelni való* (Régi M. Kvtár. XVII. 203). A *négyelést, föl-négyelést* a Const. Theresiana (Beylage V. §. 5, 6.) főképen felségárulás esetében szabja ki büntetésül. A bűnösnek négy részre vágott holttestét külön-külön bitófán a helység négy főutcáján fölakasztották, ezenfelül még a fejét, jobb kezét, szívét együttesen még más helyen is kitették. Nálunk a *fölnégyelés* igen régi büntetés lehetett, mert már Szent Istvánról írják a krónikák, hogy a legyőzött Kupa v. Koppán testét fölnégyeltette, s a darabokat elküldte Esztergomba, Veszprémbe, Győrbe és Gyulafehérvárra, ahol közszemlére kitették (Budai Krónika. Podhradszky kiad. 1838. 63. l). Az utolsó ítélet, mely *ad quadrifarinationem*, fölnégyelésre szolt, 1782-ben emberevéssel vádolt cigányokat sujtott. (Vajna 2: 483.) Különös, hogy régibb szótárainkban nem kerül elő a *négyelés, fölnégyelés*; NySz. nem ösmeri; CzF. is még csak ludat, borjút, czipót mit *négyel föl*. A jelentés enyhülésével az *el-, megnégyel* már csak annyit tesz, mint: elver, elpáhol (CzF., MTsz.).

23. Végül az *akasztófáról* is kell szólni e helyt; nemcsak azért, mert mindenütt és minden időben a kivégzésnek leggyorsabb, legkevesebb készüllettel járó és legáltalánosabb módja volt s ezért minden nyelvben igen sok kifejezésnek és szólásnak forrásává lett (Dugonics 64 szólást sorol fel a *fölakasztás* czimszó alatt, I. 22), hanem azért is, mivel az irodalomban sem ritka s gyakran nem értik jól az illető helyet. Petőfinek Zöld Marczy című költeménye így kezdődik:

*Négy ágú épület, a mely be sincs fedve,
Mely akasztófának vagyon keresztelve . . .*

a vége pedig így szól:

*Négy ágú épület volt halálos ágya
S temetési dala varjak károgása.*

Mikor a Lampel-Wodianer-czég a Remekírók Képes Könyvtárában kiadta Petőfi költeményeit, ehhez a vershez is rajzoltatott képet (I. 376). A rajzoló művész úgy oldotta meg feladatát, hogy teljesen valószínűtlen környezetben vágató lóra ültette a híres betyárt, mögéje pedig a *négyágú* jelzön indulva olyan ruha-

szárító-félét rajzolt akasztófának, t. i. egy álló oszlopra vízszintes keresztet tett, körülbelül így: Hát ez alapos tárgyi tévedés.

Az *akasztófának* legrégibb fajtája okvetlenül élőfa volt, melynek egyik kinyúló ága alkalmas volt a halálbüntetés végrehajtására. Emellett szólnak az oklevelek magyar szavai; pl. 1291-ből: „Peruenit ad arborem platani que dicitur *Akasztófa*“; 1313-ból: „Vna magna arbor Ilicis *Akasztófa* dicta“ (OKlSz). Más régibb emlékek is, pl. gr. Esterházy Antal kuruczgenerális rendtartása, melyben azt mondja, hogy: „Tettem kemény parancsolatom alatt olyan rendelést, hogy papok, hóhér és hatvan dragonyos szorgalmatossan bójárván a tábor környékén lévő helységeket, valahol . . . az olyatén istentelen excendenseket tapasztalni fogják . . . minden személyválogatás nélkül . . . a *legközelebb találándó fára* . . . fölakasztassák“ (Vajna 2 : 20; vö. még 2 : 40).

A mesterséges akasztófák: *egy-, két-, három-, négyágúak* s a modern *oszlopakasztófa* vagy *bitó*. Az *ág* itt a függőleges oszlopot jelenti; tehát az *egyágú*: egy földbevert oszlop, a melynek tetejére vízszintes gerenda van erősítve: ; a *kétágú*: két oszlop, melynek tetejét vízszintes gerenda köti össze, ezért *háromfa* is a neve . A *három-* és *négyágúnak* oszlopai rendszerint már nem voltak fából, hanem kőből, téglából épültek („négyágú épület“) s ágaikat fa- vagy vasrudak kötötték össze. A két-, három-, négyágú akasztófa tömeges kivégzésre szolgált s rendszerint nem alkalmilag állítottak fel, hanem állandó volt. A XIX. század derekáig szinte minden város, sőt falú szélén is az út mellé akasztófát kellett állítani, részben intésül és elretentésül, részben az ítéletek gyors végrehajthatása végett. Megjegyzendő, hogy az akasztófa nem csak akasztásra szolgált, hanem hasonlóan a pellengérhez, színhelye lehetett más halálos vagy fenyítő és különösen beestelenítő büntetésnek is (Vajna 2:174). A Const. Theresiana (Art. XVIII. §. 10.) is kötelességévé teszi mindenkinek, akinek pallosjoga van, hogy jogának nyilvános jeléül „illendő helyen“ akasztófát emeljen, egyszersmind meg hagyja, gondoskodjanak karbantartásáról, hogy bármikor készen álljon. Így a *vesztőhely*, *akasztóhely* szinte hozzátartozott a városok, helységek képéhez s ma is még igen sok helyen megmaradt az *akasztódomb*, *akasztóhegy* neve. Az állandó, kőből épült akasztófákat 1850 körül bontatta le az abszolút kormány; Petőfi

tehát még egész joggal írhatta „Okatootáia“ cz. satirájában a következő sorokat:

Azzal vagdalkoznak némely Nem t'om milyen emberek, Hogy ez országban nyilvános Épületek nincsenek. Mit? nyilvános épület nincs? Hát az akasztófa mi? S ezt bizony majd minden falu Határában láthatni.

Mikor 1843—44 telén Debreczenben lakott, szobájából az akasztófára nyílt a kilátás (Ferenczi, P. életr. 1:331). A verseiben előforduló akasztófák arra mutatnak, hogy akkoriban leggyakoribb alakjuk a négyágú volt; Panyó Panni cz. versében is az *ördög négyágú villájá*-nak nevezi. Hogy költeményeiben és prózai műveiben is nem ritkák az akasztófáról és akasztott emberről vett képei, bizonyára onnan van, mert vándorlásai közben elégszer lehetett alkalma látni. A négyágú akasztófa, mint hasonlat, már Orczy Lőrincznél is előkerül a Bugaczi csárda leírásában: „Négy rongyos fal . . . Bogár-hátú fedél nyitva mint *akasztó*“ (Költ. Holmi 1787. 199. l. — a vers valószínűleg 1772 előtt keletkezett.) — azaz: a szél lehordta a fedést s azért a négy puszta fal olyan, mint az *akasztó*. A három- és négyágú akasztófa ugyanis valóságos épület volt. A mint a fennmaradt, vagy egykorúak elbeszélése után rajzolt képek mutatják, az alja háromszög v. négyzet alapon embernyi vagy még magasabb fal, a város felőli oldalán kapu, három v. négy sarkán kő- v. téglaoszlop, melyeknek tetejét gerenda v. rúd fogja össze; a gerendákon csigák, kampók és láncon lógó horgok, melyekkel a kivégzés után a hullát megerősítették, hogy elrettentő például minél tovább lógjon rajtuk; innen ezek a kifejezések: *akasztófa czímere*, *bimbaja*, *virága*, *gyümölcse*, *sőt sódara* (CzF.). Ma kivégzésül a minden keresztgerenda nélkül való; embernél nem sokkal magasabb *oszlopakasztófa*, *bitó* szolgál, melyet a régi, magas „vármegyei“ akasztófával szemben „katonai“ akasztófának is neveztek, mert katonáék kezdték használni. Vajna szerint (2:188) a múlt század harminczas-egyvenes éveiben már ilyenekkel akasztottak Brünben; oszlopon végezte életét a szabadság vértanúinak legtöbbje is.

Még egy-két megjegyzést az *akasztófa* neveiről. Az ősi *akasztófa* mellett megvan a puszta előtag: *akasztó* is (Orczy i. h.); *törvényfa* (Oklsz. 1566; CzF.; NySz.-ban nincs); *bűnfá* (? , CzF. az *akasztófa* czímszó alatt, külön nem); *háromfa*, a alakú akasztófa (Tinódi 1554, MNy. 2:89).

Bonyolultabb a mai oszlopakasztófa *bitó* nevének a törté-

nete (vö. NyÚSz.). Tudtommal legrégibb előfordulása Orczy Bugaczi csárdájában: „Előtted le-ásva áll egy vastag *bitó*“ (1787, valószínűleg 1772 előtt keletkezett vers), itt a csárda előtt lévő oszlopot jelenti, melyhez a betérő lovas a lovát köti. Baróti Kisd. Szót. 1784, 98. l.: „*Bitó*: szobor, melyhez kötik a' le-ütendő

ökröt“. Fontos az 1792-i kiadás magyarázata (21. l.): „*Bitó*: *bitófa*, szobor, mellyhez kötik a' le-öklendő, v. fejő marhát“; ez arra mutat, hogy a pusztai életből való. Gvadányi Fal. Nótáriusában (1790. 54. l. VII. r. 26. vsz.): „Ezt mondván el mentem, őt a' *bitófánál* hagytam“ = faképnél. Simai Kristóf (1809): *Bitó-fa*: (szobor) . . Palus, cui jumenta alligantur (3. l.) és: *Bitó*: (ágas-fa) . . Palus. Kassai (1: 325) átveszi Baróti értelmezését, s hozzáteszi,

hogy a Hegyalján is a hús-vágószék mellett áll; hogy a *bitófát* Erdélyben nem ismerik; Baranyában pedig határdomb hegyében lévő jelfát jelent. A MTsz. szerint: czövek, útmutató oszlop, tilalomfa és kendertörő eszköz;* a legutolsót kivéve, valamennyinek alapjelentése: földbe ásott faoszlop. A mai *akasztófa* jelentéshez átmenetül szolgál az 1807-i Márton-szótárban lévő adat, mely szerint: „*Bitófa*, der Schandpfahl, Pranger“ = szégyenoszlop, pellengér, a mely eredetileg egyszerű faoszlop volt, csak később építették kőből. Ez a jelentés megvan ezután a többi Márton-szótárban is (1818: Palus annularius . . . *bitófa*; 1823: Pranger . . . *bitófa* . . . valakit a' pelengérbe tenni, v. *bitófához* kötni). Ettől a pellengér jelentéstől már csak kis lépés az akasztófa, mikor a régi divatú egy- vagy többágú, épületszerű akasztófák helyébe az egyszerű faoszlop lépett. Teljesen koholt jelentésnek kell tartanunk Sándor István értelmezéseit (Told. 1808.): „*Bitó* . R. Carnifex [= hóhér], v. Lanio [= mészáros]“; a szó után tett R., mely Sándor István szerint régi szót jelent, figyelmet bennünket arra, hogy itt *saját* kikövetkeztetésével van dolgunk. Ezt a hibás értelmezést (*bitó* = hóhér) átvette a következő szótárak legtöbbje: Tzs. 1838, CzF., valamennyi Ballagi, sőt még a szakértő Vajna is (2:112). Úgy látszik már Garay János is így érti Kont-jában: „Hát vesszetek mindannyian, Haláltok a *bitó!*“, ennek itt csakis *bakó*, *hóhér* jelentése lehet, mivel Kontékat nem akasztották, hanem lefejezték. Érdekes, hogy a *bitó* = *akasztófa* értelmezés csak a legújabb szótárunkban van meg: Wolff B. (1897), Sim. Bal., Kelemen; még az 1890-es Ballagiban nincs meg. Hogy az OklSz. *Bitó* szava nem akasztófa, hanem *Vitus* személynév változata (*Bitó*, *Bittó* családnevek), azt már kimutatta Melich a Szláv jövevényszavakban (II. 161, 208).

Az *akasztófa* jelentéssel használja Arany János az *ösztrü* szót is. Buda Halálában e szavakkal fenyegeti meg Etele a sunnyogó Detrét (III. 36):

Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e,
Kit *felakasztottak* magas *ösztrüre*,

* Ez az utolsó jelentés (vö. Ballagi 1890 is) az idézett forrásokból sem világos; nem hinném, hogy a *tiló*-t neveznék *bitó*-nak valahol; a régi Tsz. adatából: „Kendert lábbal törő eszköz“ azt hiszem, hogy itt a *bitó* nagyobb kenderzúzomálomban a le-lezuhanó czövek (érczúzóban *sípnak* nevezik), melyet vagy vízzel, vagy a hol az nincs, lábbal hajtott szerkezettel emelnek és ejtenek.

Sátorom elébe, törvény szava nélkül,
Ronda repesőknek útálatos étkül.

Toldi Szerelmében pedig a sírrabló Hincz és Kuncz büntetése akasztófa (VIII. 85):

Mire ítéletét a király kimondta,
Őket meg a hóhér *ösztrűre vonta*.

A Glossariumban Arany így magyarázza: „*ösztrű*: magas fa-oszlop“. Ő, úgy látszik, akasztófa oszlopának érti. A NySz. és a MTsz. számos adata szerint azonban az *ösztrű* ágas oszlop, ágas czölöp. Régebben az alföldi csőszök *ösztrűre*, másképp *látó-fára*, *őrfára* másztak, hogy a kukoricza s más földek tolvajait kémleljék (l. Gárdonyi G. Messze van odáig. 1913. 155. l.). *Ösztrű* állott a pusztai cserény mellett, honnan a számadó, vagy az „otthon“ maradt bojtár kémlelte, merre legelnek a gulyák; innen vitte át Arany a honfoglaláskori hadi életbe:

... *Ösztrűfán* egy-egy vizsga kém
Függ, mint árbocz fölött hajóslegény.

(A tetétleni halmon.)

Ösztrűre akasztják a hentesek, mészárosok a szétbontandó állatot; néha valóságos fogas alakja van. *Ösztrűre*, tehát ágas czövekre rakják szájjal lefelé száradni a köcsögöket, híják *köcsögösnek*, *köcsögfának* is. *Ösztrű* volt a középkornak ágas kinzó-eszköze is, melyre, mint a nyársra, rávonták a szerencsétlen elítélteket s a vértanúkat; olyan *társas nyárs*, a melyet egy XVII. századi rajz mutat Vajna könyvében (2:227). A piacon, vagy a vár kapuja előtt *ösztrűre* szúrták a csatában zsákmányolt fejeket; Szalárdi János írja Siralmas Krónikájában (1662, VI. könyv 6. rész; Nemz. Kvtár 408. l.) Nagyváradról: „Rákóczi György . . . Váradban . . . lakván, hadai az alföldre, csatára a török földét váltig járvák vala . . . a török fejeket Váradba naponként hordton hordják vala. Az vár hidja előtt való piacon két *ösztrű fák* ásatván és azokba sok hegyes czövekek furdaltatván, a török fők naponként abba akgattatnak vala.“ (A NySz. hibásan értelmezi tehát *galgen* szóval.) Az *ösztrű* s a *bitó* közt mindenesetre van különbség; az előbbi magas, rendszerint ágas, az utóbbi alacsony, sohasem ágas oszlop.

Íme, néhány nyelvi emléke régi igazságszolgáltatásunknak; számukat régi törvényeink, büntető rendtartásaink, följegyzéseink sárgult leveleiből még jóval meg lehetne sokasítani. Nagy akadály azonban, hogy aránylag kevés van szakszerűen kiadva, úgy hogy nem mindig alkalmasak a tárgyi szókutatás céljaira.

TOLNAI VILMOS.

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

Ha ezek alapján elfogadjuk a magyarra is, hogy ennek külön életében is még sok esetben ige és névszó közt nem volt semmi alaki különbség, ezzel sok magyar nyelvi jelenséget is könnyebben megérthetünk. Ilyenek:

a) Az ikes ragozás létrejöttében része lehet annak a körülménynek is, hogy az igének a névszótól való differentiálódása folytatódván, ilyenek keletkeztek: *lak* és *lakik*, *folyam* és *folyamik* (NySz.), *ok* és *okik* (NySz.), *es* és *esik*, *félelem* = *félelem* és *félelmik* (vö. DöbrC. ne *felelmiel* zilestől, NádorC. 237 (ő) *megfelelmek*, NySz. *megfelelőmnec*) stb. Az ikes ragozás egyéb okaira l. SIMONYI, Az ikes ragozás története NyFüz. XXVIII. és Nyr. XXXIV.

b) Tapasztalati tény, hogy a magyarban is sok képző, rag járulhat igéhez is, névszóhoz is, vö. *-ség*, *ság*, *-talan*, *-tlan*, *-telen*, *-tlen* stb. Hogy e képzőknek, ragoknak mily nagy a száma, azt valójában csak akkor látjuk, ha figyelembe vesszük a nyelvtörténeti szempontot is. Nemcsak a ma alakilag egyező denominális és deverbális képzők egyeredetűek, hanem azok a ma különböző hangtestű képzők is, ragok is, a melyek egykor egyező hangalakúak voltak (a vogulra sok példa SZABÓ DEZSŐ értekezésében NyK. XXXIV. 55 s köv. lapokon). Íme néhány példa a magyarból:

a) Az *-i* az ilyenekben: *szájtáti*, *hányiveti*, *rátarti* stb. vagy egy az *-i* melléknévképzővel, vagy pedig névszóul használt igealak, mely esetben ugyanaz, a mi *adi* = *adja*, *veri* stb. (vö. ZOLNAI, NyK. XXIII. 147 ebkér di csárda; népnyelvi *küloki pénz* Nyr. XL. 285, *lesi puskás* és SIMONYI, Nyr. VII. 434—444, máskép SZINNYEI NyH.⁴ 80).

b) Az *-ó*, *ő* deverbális képző (vö. *író*, *kérő*) ugyanaz, a mi az *-ú*, *ű* nomen possessoris képző (pl. *nagy fejű* stb., vö. GOMBÓCZ,

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152, 207, 248.

MNy. V. 30, SZINNYEI, NyH.⁴ 93; így már FÁBIÁN J. NyK. V. 244). Minthogy az -ó, -ő egykor -ach, -ex alakú volt, biztos dolog, hogy egy vele az -ó, ő kicsinyítő képző is ezekben: *apó, anyó, fió* > *fiu*. Erre felhozom, hogy a mai *fiu*, régibb magyar *fiónak* ilyen alakja is van: *fiah* (vö. Oklsz. *fi* és *Bertalan* alatt; de Barthalom *fyahastul*; eredeti alak *feax, vö. *fey*- SZINNYEI NyH.⁴ 33, HorvC. 52 *fyayanak*, uo. 106. *fyayara*, idevaló?) s ez eredetibb alak (másképp TMNyv. 560).

c) A főnévi igenévképző -ni ugyanaz, ami a -ni rag (vö. megyek *papni* = a paphoz) és a -nyi mértékhatározó képző (vö. SZABÓ D. NyK. XXXIV. 423—429 és Mészöly G., A -nyi képző eredete Budapest 1910). Mind a háromnak hangalakjában ugyanaz a története, s csupán functio-differentiálódás folytán támadt a mai különbség.

Példáimat szaporíthatnám, különösen MÉSZÖLY GEDEON dolgozataiból (vö. a zürjénből FOKOS D. KelSzem. XIII. 89—99. FUF. XIII. 7), de legyen ennyi elég annak támogatására, hogy mikép lesz ragból képző s arra, hogy miként járulhat egy és ugyanaz az elem névszóhoz is, igéhez is. Mindez csak akkor lehetséges, ha a finn-ugor nyelvekben is, s innen az egyes nyelvek külön életében is, így a magyarban is, ige és névszó közt nem volt meg az a különbség, a mely teljessé máig sem fejlődött ki. — Az igenévszó e meglétének bizonyítéka, mint GOMBOCZ ZOLTÁN barátom figyelmeztet, az is, hogy a magyarban is van nominális mondat (vö. az ember jó stb.), s hogy a melléke selekvést — a régibb nyelvben még inkább — nomen verbaléval lehet kifejezni (vö. HB. *hadlaua chollat*, ezekről I. SIMONYI, Nyr. XXXVI. 241 és GOMBOCZ MNy. V. 133).

A kifejtettek alapján már most állítom, hogy a pusztá igető a magyarban szintén lehet névszói természetű, illetőleg a pusztá igető és a névszó egy is lehet, t. i. se nem ige, se nem névszó, hanem igenévszó. Természetes tehát, hogy ez az igenévszó is felveheti a birtokos személyragokat.

Tételelem igazolásában most már egy lépéssel tovább is mehetek. Ha valaki azt mondja, hogy *nyomom, lesem* stb., ez így magában, mondaton kívül egyformán lehet ige is, meg birtokragos névszó is. Hogy a kettő közül melyik esettel van dolgunk, azt az illető igenévszó mondatbeli egyéb szavakkal és a beszélőknek a kívüllággal s egyéb lelki dolgokkal való összefüggése szabja meg. Ugyanigy ez a szó: *huzom, mondom*, egyformán lehet: „én *huzom*“ és „az én *huzom*“ (vö. egy *huzomba* Heltai, Cationale

P₁. és NySz. I. 1526), „én mondom“ és „az én mondom“ (vö. MünchC. Ján. XVI. 12: meg soc *mondom* vágon tünectec, DöbrC. 329: Meg sok *mondom* vágon nektek = Vulg. Adhuc multa habes vobis dicere).^{*} Az első functio itt a birtokos, a fejlődött a tárgyas, a mely nem más, mint valamihez tartozás; a kettő egy s a különválás csak hosszabb differentiálódás eredménye, a mely az ige és névszókategóriák fejlődésével karöltve haladt.

A birtokos személyragozás s vele a tárgyas igeragozás az ugor ágbán eredetileg a nyelvérzék előtt tudatos szóösszetétel; az összetétel első tagja az igenévszótő (= névszótő, pusztá ige, igenévtő), utótagja pedig a személynévmás. S mert az összetétel a nyelvérzék előtt tudatos, ezért van az, hogy az összetétel második tagjának, a személynévmásnak kezdő hangja olyan fejlődést mutat, a milyet a szöelei hangok. E tétel igazolására a vogulból idézhetem az ilyeneket: *mätä* (= földje), *törät* (= kendője) stb. s mind erről olvashatni Fokos DÁVID tanulmányában (l. NyK. XL. 406). Ezzel a tétellel fogom magyarázni a mi birtokos és tárgyas személyragjaink kezdő hangja változásait.

Ha már most a birtokos személyragozás, s vele együtt a tárgyas igeragozás eredetileg még az ugor korban is, s szerintem külön a magyarban is, a nyelvérzék előtt tudatos összetétel volt, az a kérdés, mi volt az összetétel második tagjának teljesebb alakja, mielőtt a második tag személyraggá vált volna, más szóval melyek voltak a magyar nyelv személynévmásai.

Első személy. Az első személyű névmás a magyarban egykor **mi* volt. Ennek többese **mik*, (tővégi magánhangzóval talán) **miki* volt (vö. esetleg idevaló bizonyíték DöbrC. 468 *nekiki* = nekik, továbbá későbbi fejlődéssel ezek a példák: EhrC. 83 *kyke*: kik, 105 *ewke*: ök, stb. l. TMNy. 216). Ez a *mi* van meg a régi nyelvi *mēnkēt*-ben (vö. EhrC. 30 *menkett*, de már a KTs.-ben is *mynket*), a népnyelvi *mēénk*-ben, *mējénk*-ben (vö. NyFüz. IX 25, XVII. 8, 15, XX. 8, XXXII. 13, 25), a mai többes *-ünk* ~ *-ink*: *-unk* személyragban (l. erről lejjebb). Ennek a **mi*-nek a származéka a régi nyelvi *mi-v* (alakv. *mi-j*-, *mih*-. L. lejjebb).

^{*} SZINNYEI arra figyelmeztet, hogy a MünchC. és DöbrC. adata nem idevaló, mert helyes értelmezése ez: *mondóm*, a mire vö. *mondó* (= mondóka MTsz.).

A magyarban minden nyílt végszótagban levő rövid *-i* kivétel nélkül eltűnt. A régi egytagú nyílt végszótagú szavak vagy eltűntek a nyelvből, vagy pedig valamely származékuk foglalta el a régi egytagú szerepét. A mai nyílt végszótagú egytagú szavak kivétel nélkül vagy hosszú vocálisú alakból rövidültek vagy pedig diftongussal bíróból. Így tűnt el az *-i* az „ego” jelentésű **mi-*ből is s vele együtt az önálló használatú „ego” jelentésű **mi-*. A mai magyar *én*-nek pedig ez az eredete: A régi nyelvben az *én* (vö. első adat KTSz. *en* tudum, *en* sceretev) állandóan nyílt *e*-vel van, és pedig először röviddel (vö. Sylv. UT. I. 113 *en*, MELICH, Két legrégebbi nyomtatvány *en*, NAGY I.: A csökölyi nyelvj. 15 ebben: *en is*), s a rövidből, mert a szó egytagú (zárt szótaggal) és állandó hangszínű, másodlagos nyúlással hosszú nyílt *é*-vel hangzóvá lett (vö. MELICH, Orth. Vng. 13 *en*, Gálszécsi Ének. K. *én*, NySz. *en*, *enn*, MTsz. *én*, NyFüz. XXVI. 15 *é'*, XVII. 15, XXIX. 21, XXXIV. 22, 26 *ien*, NAGY I. A csökölyi nyelvj. 15 *één*). Ha az *én*-ben zárt *é* volna az eredetibb, akkor a régi nyelvben és a népnyelvben ilyen alakjának is kellene lenni: *ín*, *ön* (vö. ez utóbbira: *ébred* ~ *ibred*: *öbred*, *nézni* ~ *nízni*: *nözni*, *férfi* ~ *fírfi*: *förfi* stb). Ilyenek azonban nincsenek. A Lázár Z. C. 108. lapján levő *ön neköm* e szabályt le nem rontja. Nyílt *e*-re mutat az *enyém* (vö. MNyv. VIII. 147, NySz., MTsz.: *eném* stb., *ém* stb., NAGY I. A csökölyi nyelvj. 15.; — másképp BUDENZ UgAl. 289), az *engem* (vö. *éngem* Arany J. prózai dolg. 319, NySz., MTsz., NyFüz. XIII. 42, XXVI. 15 stb., *'éngemet* NyFüz. XXIX. 21, *éngem* MTsz.), az *en-*, *ennén*-magam is (l. NySz.). A magyarban különben is az első szótagbeli nyílt *e* az esetek túlnyomó többségében változatlan marad a nyelvtörténeti korban (vö. *fekete*, *mező*, *ereszt*, *erdő* stb. *a*-ból illeszkedéssel eredt *e*: *ebéd*, *ecét* stb). Ha már most a népnyelvben ilyeneket találunk: *énnékém* (vö. NyFüz. X. 35, *énnén?* NyFüz. XXXVIII. 23), *énmagam* (vö. NySz. *ő magamnac*, *ő magam* Helt-ből 101 lp. és fentebb Lázár Z. C. 108 *őnnéköm*), *ényim* (BALASSA, Szlav. nyelvj. 20), *éngem* (vö. NyFüz. X. 35, XVII. 15, *ingem* MTsz., NyFüz. XX. 40, SZABÓ J., Koltó nyelvj. 12), akkor ezek az *é*-vel hangzó alakok a *ténnén*, *önnön* ~ *énnén*, tehát a második és harmadik személyű alakok hatása alatt keletkezhettek, de nem eredetibb alakok. Mindezek alapján azt tartom, hogy a mai *én*, eredetibb *en* s ez eredetibb *em*-ből való (vö. DöbrC. 69 *Emgem* és l. a II. főrészt). Ha azonban az *en* < *em*-beli *e* nyílt *e*, akkor illeszkedés útján keletkezhett egy *a*-ból, illetőleg

egy **a mi*-ből. Hogy ilyen *a* a pronominális tövek elé járulhat, arra vö. régi nyelvi *a me*: ecce NySz, népnyelvi *ettéd, ettétek, emménk* NyFüz. XVI. 35. — Ilyen **a mi* (= én)-re mutat a KeszthC. 430. lapján levő *angemeth* (= engemet) is. Mindezek alapján tehát állítom, hogy a magyarban az „ego” jelentésű személynév más egykor **mi* és **a mi* volt; ebből az **a mi*-ből szabályosan fejlődött **emi* > *em* ∼ *ém* > *en* ∼ *én* (l. másképp BUDENZ UgAl. 289, 312, SIMONYI TMNy. 593, SZINNYEI, NyH.⁴ 105, NyK. XXXIII. 256 és itt a II. főrészt).

A kifejtettek alapján állítom, hogy a birtokos személyragozás és a tárgyias igeragozás, a *mi* egykor egy volt, eredetileg ilyen szóösszetétel volt: **varu + mi* (= meine burg, váram), **eri + mi* (= meine ader, erem), **tudu + mi* (tudom), **kéri (ü) + mi* (= kérem) stb. Hogy a *-mi* előtti tövégi vocalis a mélyhangú szavakban *-u*, a magashangúakban *-i* > *ü* volt, arra vö. KTSz. *tudum, esm(e)rum, cuetsegum*, Németujv. gl. 190 verebar — *atallum* vala, Teleki C. 349 *azzonyum*, MA.³ diluo — Megmosum, NyK. XXIV. 216, 217 *gondum, leyanyum, yeswsuwm*, RMNy. II. 58, 59 *hywnwm* stb.*, ugyanígy a 2. személyben: KTSz. te *mihudnec*, WeszprC. 56 te *halalud*, ThewrC. 77 *Nekwd*, GömöryC. 50 *rokonsagud*, LázárC. 19 *jobudh*, stb. Minthogy már most a **varu-mi* (később **varumi*, illeszkedéssel *varumu*), **erimi* (később *erimi*, alakv. **erümü*), **tudu-mi* (később **tudumi*, illeszkedéssel **tudumu*), **kéri-mi* (később **kérimi*, alakv. **kérümü*) szavak egykor a nyelvérzék előtt tudatos összetételek voltak, a *mi*-beli *m* története összeeshetett a szókezdő *m* történetével, a mely általában szókezdő helyzetben változatlan maradt (egy másik teljesen helyeselhető magyarázat SZINNYEI NyK. XXXIII. 250). A fenti összetételek különböző okok közreműködése folytán lassan-lassan egységgé, egy szóvá forrtak össze, még pedig jóval a tövégi vocalisok lekopása előtt s a második tagból: a *mi*-ből (= ego) ragelem fejlődött. Később az immár egységes szóból elveszett az *-i* (> *ü*: *-u*), s lett *-m* a rag, a mely további fejlődésében a nyelvmlékek korában *-n*-né is lett (l. a II. főrészt és itt az *-mk* > *-nk*-ről lejjebb).

* Az idő- és a módtöveknél a tövégi vocalis ez: **iré* > **irá*-, **kéré* | **kéri(ü)né*-, **iruné* > **irná* | **kéri(ü)ji(ü)*-, **iruji* > **iruju* | talán **keri(ü)ti(ü)* > *kérti*-, **iruti* > **irutu* > *irti*. — A tövégi zárt helyzetbe került vocalis hármassal fejlődésen is keresztül mehet, l. a II. főrészt és MELICH, Calepinus szót., Bevezetés VII. — A *-mi*-ből *-mü* ∼ *mu* illeszkedéssel.

A többes első személyű névmás a mai nyelvben *mi* (= nos), a mely régibb *mi*-ből ered (vö. MTsz.; KT. *my* a Nysz. szerint, de l. a facsimilét ZOLNAI Nyelvmvl.). A *mi* > *mi*-nek szabályos alakváltozata lehet egyrészt a *mü* (vö. MTsz., NyFüz. IX. 25) > *mü* (vö. NySz., SzékelyudvC. 120, NyFüz. XX. 40, MTsz., *emmü* = a mi NádorC. 613, a *muh* WeszprC. 55), másrészt a *mē* ~ *mō* (vö. TihC. 104 a *me* wrunk, uo. 173 *ame* urunk, PeerC. 19 az *mew* zarandokonk, WinklC. 138, 176, 177, 188, 192, 255, 297 *mō*, Heyden S. *mew* MNy. IX. 170 és l. fentebb). Ezekhez az alakokhoz szabályos újabb alakulások a következő alakok: *mik* (MTsz.), *mink* (NySz., MTsz., KTsz. *mynket*), *menk* (l. fentebb), *min*, *minnēn* (NySz.), *miēnk* (MTsz., NySz., nyílt *é*-vel SylvUt. 69. Trócsányi 67), *mienk* (MTsz.), *mihénk* (MTsz.), *mijénk* (Nysz., BALASSA, Szlav. nyelv. 20) | *mük* (Mtsz.), *mük* (MTsz., NyFüz. IX. 25, Sófalyv Károly, Adalékok a magyar-décsei nyelvj. 12 a *mük* almánk), *müink* (NySz., MTsz., TelekiC. 33 *müncket*, S ó f a l v y 12 *müinköt* sic!), *müinön*, *müienk* (NySz.), *mü-énk* stb.

A *mi* > *mi* szerintem *mij*-ből ered (vö. TelC. 272 hogy *my'* mynden ez wilagoth zellel Jarnok, olv. *miž*). Ez a *mi*-j csupán alakváltozata (másképp BUDENZ UgAl. 309, 312, SZINNYEI NyH.⁴ 99, finnugor *i* többes szerintem a magyarban nincs, a mai m. *i* a birtokos ragozásban magyar fejlemény) a régi nyelvi *mi-v*-nek (vö. HB. *miv* vogmuc, *miv* isemucut, TelC. 271 *myw* bezelwunk és NySz.; bizonyos hogy egyik-másik codexben az *-yw* lehet az *ü* jele is, pl. WinklC., WeszprC., TelC.), a mely *-v*-vel továbbképzett alakja a *mi* = ego-nak (a *v*-re vö. BUDENZ UgAl. 290, 291, SZINNYEI NyH.⁴ 98 és itt a *tē* és az *ō* tárgyalásánál). Szerintem ez a *mi-v* eredetileg csak első személyt jelentett numerális érték nélkül, „nos” jelentése másodlagos (ehhez hasonló jelenségre a birtokos ragozásban vö. NyK. XXXV. 446, továbbá az *ō* feje és az *ō* fejük és *várlak*-beli *l*, mely egyes tárgyra, meg többesre is mutat). Hogy a szóvégi *-v* -j-vel és *-h*-val (vö. *mihénk* MTsz.) a magyarban szabályosan váltokozhatik, arra vö. *ēj*: nox: *év* NySz.: GömC. 15 az *ehy* fele koron, JordC. 62 *eeh* es nappaa | hasonló példák az *sz*-szel bővülő *v*-töveknél vö. *ivánd* ~ *ijánd* ~ *ihánd* NySz. stb. — Ebből a *miv*-ből szabályosan fejlődött egy **mēu* s ebből **mō*-n keresztül egy *mü* > *mü*, *mō* (l. fentebb és NySz. *mew* nekewnk), vö. hasonló fejlődést *fü*, *mü*, *hü* szavaknál, továbbá *bürü* (más magyarázat BUDENZ UgAl. 312).

A mai *mű* > *mü* tehát nemcsak a *mij*, hanem a régi *miv* szabályos folytatója is lehet.

A tárgyas igeragozás többes első személyének ezek a ragjai: *-ük* (alakv. *-ik* vö. HELTAI Meséi XLII. mi nem *győzie*, továbbá NyK. XXXIX. 385—386) $\sim$ *uk* > *-ök* (alakv. a régi és a népnyelvi *-ék, ek*) $\sim$ *-ok**, vö. *kértük* > *kértök* (alakv. *kértik, kérték, kérték*), *vártuk* > *vártok*. A *j*-vel való rag, mint a II. főrészben láttuk, eredetileg *j* felszólító módjel + *-ük* $\sim$ *-uk* stb. A *-jük*-féle alakok időrendileg is újabb alakok (vö. TMNy. 611 *lassúk* = *lássuk, fogjuk, igyúk*, ezekhez vö. Csúzy Ev. Trom-ban 504 *lattyúk*, 508 *híjúk, tapasztallyúk*, uo. *-ünk: ünke*), s szerintem a *látók* > *látúk, látnók, > látnúk*-féle alakok (vö. II. főrészt) hatása alatt újabban nyúltak meg.

Ha már most a tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás eredetileg azonosak, hogyan van az, hogy a birtokos személyragozásban a többes első személy ragja *-ünk* (alakv. *-ink*) $\sim$ *-unk* > *önk* (alakv. *-énk, enk*) $\sim$ *-onk* (alakv. *-ank*),* s ez nem a tárgyas, hanem az alanyi igeragozás személyragjával esik egybe (itt is van *-unk* $\sim$ *onk* mellett *-ank* is, vö. DöbrC. 53, Kulcs. 300 *aldank* = *benedicimus*).

THOMSEN V. a tárgyas többes első személyragját úgy próbálta megfejteni, hogy a mai többesrag eredetileg a birtokos ragozás többes 3. személyének volt a ragja, s minthogy a határozatlan alany formáját sok esetben nemcsak az igei 3. személylyel, hanem a többes elsővel is ki lehet fejezni (vö. a többek közt NyFüz. XXXIV. 30), a mai tárgyas többes 1. személyragja eredetileg a birtokos ragozás többes 3. személye (l. Nyr. XLI. 29). E rendkívül szellemes magyarázatot én a birtokos személyragozás többes 3. személyének az alaki fejlődése miatt tartom elfogadhatatlannak.

A többi magyarázat a mai *-ük* $\sim$ *uk* többes első személyragot egy teljesebb alakból: *m*-mel kezdődőből *-v-n* (l. BUDENZ Ugal. 348, TMNy. 611) vagy *β -n* keresztül (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 119, NyK. XXXIII. 249—250) összevonással kísérli megfejteni. A mióta pedig a fokváltakozás elmélete kezd a magyar nyelvészetben is — szerintem túlzott mértékben — erősen az

* Az *-ük* $\sim$ *-uk* és az *-ünk* $\sim$ *-unk* személyragnál a mai *-ü* $\sim$ *-u* lehet megőrzött régiség, de lehet *-ök* $\sim$ *-ok*, *-önk* $\sim$ *-onk*-ből való újabb zártabb fejlődés is. — Sok nyelvemlékben *-önk* $\sim$ *-onk* mellett állandóan *-ük* > *-uk*, pl. Bécsi, MünchC., DöbrC., Dévai Ort. Vng. stb., s ez functio-differentiálódás eredménye.

előtérbe nyomulni, még pedig a történeti szempont rovására, azóta e β -n kezdődő alakot a személyrag gyenge fokának kezdik tartani.

Én ezt sem tartom kielégítőnek s azért a következő magyarázatot találok elfogadhatóbbnak:

Az „ego” jelentésű **mi* névmás többese **miki*, majd **mik* volt, ez a *-mik* van a mai *-ünk* ~ *-unk* alanyi és birtokos személyragban (SZINNYEI szerint **mē-k* vö. NyK. XXXV. 447). Eredetileg tehát volt **varu-miki* (később *varumiki* > *varumuku*), **eri-miki*, (később **erimiki*, alakv. **erümükü*), **tudu-miki* (később **tudumiki* > **tudumuku*), **kéri-miki* (később **kérimiki*, alakv. *kérümükü*). Itt az igei alakok egyaránt lehettek alanyi ragozású, meg tárgyi ragozású alakok, mert hiszen eredetileg a kettő közt a differenciálódás nem indult még meg. Azt állítom tehát, hogy eredetileg a tárgyas igealak *tudunk*, *kériünk* volt, más szóval a tárgyas és a birtokos többes 1. személyragja eredetileg egy volt. Ennek bizonyítására felhozom a következőket:

a) A tárgyas feltételes többes 1. személy az irodalmi nyelvben és sok nyelvjárásban *írnánk*, *kérnénk*-féle alanyi alakkal egyezően használatos. Ilyen nyelvjárások: Dunántúl: Bakonyalja NyFüz. XXXIV. 24, Szigetköz NyFüz. XXXVIII. 21, Csököly vö. Nagy J. A csökölyi nyelvj. 16 | Duna-Tisza-köz: Ada Nyr. XXVII. 409, Felső-Bácska Nyr. XII. 263, Dongó O.: Kiskunfélegyh. nyelve 21 | Palócz nyelvj., vö. Nyr. XXI. 464 | Tisza-Marosköz: Csanádapáttalva MNyv. V. 208 | Észak-kelet. nyelvj.: Debreczen, NyFüz. XXVI. 13, LVI. 15; továbbá Mátészalka Nyr. XXVI. 544, Törös B.: Beregszászi nyelvj. 23.; Szalonta Nyr. XLII. 217; Jánosfalva NyFüz. XXIX. 23) | Erdély: Torda NyFüz. XXXII. 28.

Hogy ez a sajátság mind az *írnánk* = írnók, mind az *íránk* = írók-féle alakokban a régiségben is előfordul, arra vö. TMNy. 614. E példához én ezt csatolom: DöbrC. 340, 341 Apost. cs. II. 8, 11: es mi nemmen hallank mi: ki mind ű nélvet . . . *hallank* űket zokniok = JordC. 710 hallyok . . . zolny . . . myndnyayan *hallottok* hűketh zolny | HorvC. 43 Mert ha ezerzer *adnoyonk* magonkat stb. — Szerintem a fenti nyelvjárások és a codexek itt idézett használata megőrzött régiség (a mai felfogást l. SIMONYI, Analógia hat. 17).

b) Vannak nyelvjárások, a hol a tárgyas többes első személyének ragja minden időben és módban *-ünk* ~ *-unk*; így a M. Nyelvészet V. 345. lapján azt olvassuk, hogy Erdélyben Hétfaluban „minden idő többesének első személye a cselekvő mód-

ban csakis határozatlanul használtatik. Például *üssünk* a kutyát, *látunk* a madarat“ (a MNyelvészet VI. 236. lapja szerint állítólag nem igaz). „Baranya-Ózd vidéke nyelvi sajátosságai“ közt is azt olvassuk (l. Nyr. XXVII. 209), hogy „a tárgyas alak többesszámú első személye helyett minden időben a tárgyatlan alakot használják: *mögöszünk, mögöttünk, mögögyünk, mögönnénk; látunk, láttunk, lássunk, látnánk*“.

Más nyelvjárásokban is ki lehet mutatni, hogy a tárgyas *-ük ~ -uk* mellett tárgyas használatban *-ünk ~ -unk* is előfordul (vö. Nyitra m. Nyr. XXXIII. 393, Jánosfalva NyFüz. XXIX. 22, Szigetköz NyFüz. XXXVIII. 24, Mohács Nyr. XXVII. 70), sőt ilyen alakot a kódexekből is ki tudok mutatni: TelC. 280 merth wristen hagyoth mynketh ez helyen, hogy ez wthat *er'wnk* mynd adeglan . . .

Más ragnál is ki lehet mutatni az azonosságot. A többes *-tök ~ -tok* pl. a tárgyas és az alanyi ragozásban az egész vonalon ugyanaz. Sőt más személyű alakoknál is sok esetben kimutatható, hogy az alanyi ragozású alak tárgyas használatú, de én minderre most nem akarok kiterjeszkedni. Csak arra hívom fel a figyelmet, hogy a HB. idejében még nem volt határozott névelő. Akkor ezt: „a kutyát vertük“ és „kutyát vertünk“ egyformán névelő nélkül mondták (vö. a névelő hiányára elbeszélésben a pápai nyelvj.-ban NyFüz. XVII. 15). Ilyen állapotban egy-egy tárgyas alak és alanyi alak közt szintén egymásra hatás történnhetett.*

Visszatérve már most az *ünk ~ -unk, -ük ~ -uk* személyragra alaktanilag a kettő eredetét így gondolom megoldhatónak:

A birtokos és a tárgyas többes I. személy ragja *-miki* ² *-mik* volt, ebből lett *-mükü > -mük*, illeszkedéssel *-muku > -muk*. A nyelvjárások egy része tehát ezt mondta: *vogymuk* (vö. HB. *vogmuc, uogmuc*), **irmuk, *vermük* stb. — Ámde a mai *vagynuk* a *vogymuk*-ból meg nem fejthető. A mai *vagynuk* egy régi magyar **vogyumuk*-ból való (vö. HB. *uimaggomuc >*

* Alanyi ragozású alakok tárgyas értékben: l. NyK. II. 368, Nyr. XXXIII. 393 *visznek* a fát | Nyr. VII. 125 párját nem *mutat* a világ | EhrC. 137 ker ewtet | Dávid Fer. Rö. magy. facsim. kiadás 114: *adjon* = adja | felszólítók: SylvMT. I. 95 ne *bāncz* az mestert, ErsC. 141 De kerlek *weegy* ezedben, stb. másképp magyarázva TMNy. 608. — Tárgyas alakok alanyi értékben: MNy. V. 209, Nyr. XXXIII. 393, NyFüz. XX. 14 stb. — A tárgyas ragozás legfejlettebb az erdélyi nyelvjárásokban. l. Nyr. XXII. 410, XXVII. 547, XXXIV. 192, NyFüz. XX. 41 stb.

vimággyonk > imággynak). Ilyen *vogyumuk*, *vimádjomuk* alakból a nyelvjárások másik része többes ragul *-umuk*-ot vont el, régebbi fokon: *-imik* (>*imiki*). E két rag egy és ugyanabban a nyelvjárásban egymás mellett is élhetett (vö. HB. *uromc*, de u. o. *isemucut*). A mai *-ink* > *ünk*, illeszkedéssel *-unk* egy *-mk* fokon át (l. erről fentebb) fejlődött az *-imik* > *-ümik*, illeszkedéssel *umuk*-ból. A két rag *-mik* és *imik*, mint említettem, egymás mellett élt. Az igekategoriák fejlődésével, a tárgyas és birtokos ragozás differentálódásával egyrészt, másrészt meg az alanyi és a tárgyas igeragozás elkülönülésével lassan-lassan az történt, hogy egyes nyelvjárásokban a tárgyas alaknak csakis *-mik* lett a jelölője. A mikor már most a kettő közt a jelentéstani elkülönödés megvolt, kifejlődött köztük alaki, hangtani különbség is.* S ez azután a nyelvjárások egy részében elterjedt, más részében megmaradt az eredeti állapot, sőt itt-ott a birtokos személyragozásba is behatolt (vö. esetleg idevalók — ha nem tollhibák — TelC. 326 *vruc* | hus xpus, 327 *vruc* | hus xpus, 332 *azzonyok* zyz Marianak stb.). Csak az a kérdés, milyen hangváltozás történt a *mik*-kel.

Minthogy én azt állítom, hogy a birtokos és a tárgyas igeragozás eredetileg a nyelvérzék előtt érezhető összetétel volt, a *mik*-beli *m*-nél olyan változást teszek fel, a milyen változás szókezdő magy. *m*-mel más szóban is megtörténhetett. Szókezdő magy. *m* vagy megmarad változatlanul, vagy *m*-ből *n* lesz (vö. *medve*: nedve, *megye*: negye MTsz.), vagy pedig nyomtalanul eltűnik. Ez utóbbit látjuk az igekötő és kötőszó *még*-nél, a melynek ilyen alakja is van: *ég*, *eg*. (l. MTsz., NyFüz. XL. 21.) A mikor tehát a birtokos *-imik* és a tárgyas *-mik* közt egy-egy nyelvjáráson belül megvolt a jelentéstani különbség, a differentiált alakokhoz hangtani különbség is hozzájárult, s lett a *-mik*-ből *-ik* > *-ük*, illeszkedéssel *-uk*. Ez az *-ik* azután a nyelvjárások egy részében bizonyos alakokban, kisebb részében minden alakban általánossá lett.**

* Hogy ilyen hangtani különbség a jelentéstani nyomában járhat, arra vö. mai magy. *-an*, *en* (gyorsan) és *-on*, *ön* (gyorson | *írva* és *írván* | *-nyi* ~ *-ni* | Sylvesternél *-öl* (közöl) és *-ül* (hanyagul) stb.; *-talan(e)* ~ *atlan(e)*; lásd ZOLNAI Gy.: Zur sprachl. differ. FUF. XIII: 179—185.

** Szókezdő *m*. *m*- > *v*- változásra csak egy példát tudok (vö. *mert: ver* MTsz.), szóvégire több van (vö. *név*, *lév* stb). Szóbelsei talán a *tolvaj*-beli *v* (vö. *vog. tulmax* NyK. XXXIV. 420).

A dualis a magyarban.

Ismeretes, hogy a finnugor nyelvek történetelőtti korában megvolt a dualis az ugyanazon fajhoz tartozó kettőnek, a párnak a kifejezésére; tudjuk, hogy a dualis az indg. nyelveknek is ősi sajátosságai közé tartozik. Ennek a dualisnak a pusztulás volt a sorsa a fgr. nyelvekben éppen úgy, mint az indg. nyelvekben s ez a pusztulás kétségtelenül összefügg a néplélek bizonyos irányú fejlődésével.

Csupán két fgr. nyelvben, a vogulban és az osztjákbán* maradt meg a dualisnak következő három típusú használata:

1. Dualisban állhat a páros testrészek vagy azok befedésére szolgáló ruhadarabok neve, ha mindkét testrészről ill. mindkét ruhadarabról van szó: vog. *saṃ*: szem, *saṃʔ*: két szem, *saṃäyēm*: két szemem, *kāt*: kéz, *kāʔ*: két kéz, *kātäyēm*: két kezem.

2. Dualisban állhat bármilyen személynek, vagy tárgynak a neve a pár kifejezésére: vog. *āmp*: eb, *āmpʔ*: két eb, *āmpäyēm*: két ebem.

3. Végül két különböző, de szorosan egybe tartozó személy vagy dolog nevének mindegyike felveheti a dualis ragját: vog. *māi-tārmi*: föld és ég (*mā*: föld, *tārēm*: ég); *jäγäγä-äγkwäγä*: apja-anyja.

En ez alkalommal csak a párostestrészek dualiséval és egy vele összefüggő magyar nyelvtörténeti kérdéssel akarok foglalkozni.

Vizsgáljuk először azt, hogy mit jelent a dualis ragja ezekben a szavakban: *saṃäyēm*, *kātäyēm*? R. Gauthiot a Thomsen-émlékkönyvben megjelent értekezésében** foglalkozik az indg. és a fgr. dualissal és arra az eredményre jut, hogy a dualis nem azt akarja kifejezni, hogy két egyedről van szó, hanem hogy a kettő szorosan egybe tartozik, hogy a kettő tulajdonképpen együtt alkot egy egységet.

Gauthiot-nak a fgr. dualis jelentésére vonatkozó megállapítása egyrészt megvilágítja a vogul és osztják nyelvnek egy eleddig érthetetlennek látszó jelenségét, másrészt fontos magyar nyelvtörténeti

* A l a p p b a n csak maradványai vannak meg s éppen legjellemzőbb használatmódjai hiányzanak.

* *Le nombre duel* (Festschrift V. Thomsen, Leipzig, 1912. 127-132. l.).

tanulással is szolgál. Már most tisztán látjuk, hogyan lehetséges az, hogy a vogulban és osztjákbán, ha mindkét páros testrészről van szó, a páros testrész nevét dualisba teszik, ha pedig a páros testrészeknek csak egyikét értik, akkor a magyar *félszemem*, *félkezem*-éle kifejezéssel élnek: vog. *sam-pälēm*, *kät-pälēm*. Világos, hogyha a dualisban azon volna a nyomaték, hogy két egyedről van szó, nem pedig azon, hogy két egyed által alkotott egységgel van dolgunk, akkor a dualis *samäyēm*: két szemem-nek a fele nem lehetne *sam-pälēm*: *félszemem*. A vog. *samäyēm* és *sam-pälēm* viszonya tehát kétségtelenné teszi, hogy a fgr. dualis semmiféle jelentéstani rokonságban sincsen a többesszámmal, hanem tulajdonképpen nem egyéb, mint nyomatékos egyesszám, az egy fajhoz tartozó, egységgel felfogott kettőnek, a párnak nyomatékos egyesszáma.

Amint tudjuk, a dualisnak ez a használata a vogulon és osztjákon kívül minden fgr. nyelvből kiveszett. De még ebben a két nyelvben is igen szembeötlő a pusztulása, úgy hogy már aránylag rövid időn belül való teljes kiveszése várható. A tadvai vogul nyelvjárásban például már egyáltalán nem él, de a többi nyelvjárásokban is, ahol még életben van, sokszor nem találjuk a dualist, a mikor joggal várhatnók. Már most az a feltűnő — és ez a dualis jelentésére vonatkozó megállapításunkat kétségtelenné is teszi — hogyha mindkét páros testrészről van szó, a vogul és déli osztják szövegekben sohasem találunk a dualis helyett többesszámot, hanem következetesen mindig egyesszámot. Csak egy vogul példát idézek a sok közül: *kätä-la'ilä akwän ne'imamä*: keze-lába összekötte (VNGy. 2 : 300).

Az orosz *Patkanownik*, aki a gyűjtötte déli osztják szövegekben sokszor találkozott a páros testrészeknek ezzel az egyesszámmal, érthetetlennek tetszett az ilyen egyesszám és például ebben a mondatban: *sēmen ot punžide*: öffne die Augen nicht — a *sēmen* után oda teszi felkiáltó jellel, hogy singularis!

Amit Patkanow nem értett meg, az előttünk már most egészen világos: az egységet kifejező dualis pusztulásával annak helyét egész természetesen nem a többesszám foglalta el, hanem az egyesszám.

A páros testrészek nevének ezt az egyesszámú használatát találjuk majdnem valamennyi fgr. nyelvben; ezt találjuk a magyarban is. Hiszen a helyes magyarságnak rég megállapított törvénye ez, mely Simonyi fogalmazásában így hangzik: „A magyar nyelv szokás — a némettel ellentétben — a) egynek veszi a páros testrészt s a hozzátartozó ruhát: nézz rózsám a szemembe! kézzel-lábbal evjckél (mit *Händen und Füßen*), új cipőt v. *harisnyát* kap az ember (*neue Schuhe, Strümpfe*) stb., az ilyen párnak a felét így fejezzük ki: *fél szeme* van (er hat bloss ein Auge), *fél füllel* hallotta, *fél kezű*, *fél kesztyű*, *fele más cipő*“ (Hely. magy. 70).

A latin eredetihez szolgai módon ragaszkodó kodex-íróink elég gyakran használják a páros testrészek nevét többes számú birtokos személyraggal és írják: *szemeim, kezeim, lábaim*, de legbecsesebb nyelvemlékeink, a 16. századból való levelek azt bizonyítják, hogy a tiszta magyar nyelvérzék következetesen mindig egyszámban használta a páros testrészek nevét, úgy hogy az átolvasott 800 magyar levélben egyszer sem találkoztam többes számú használatukkal. Hasonlóképen ilyen következetesek ma is az egyes szám használatában az állandó szólások, közmondások. D

Az itt következőkben a páros testrészek nevének használatára nézve lehető gazdag példagyűjteményt állítok össze.

Szem: *Zeme* wilagatol is megh fogtatoth (RMNy. 2_a:266). Az ki titôket meg üt, az az en *szemem* feniet űti meg (Magyari:RMKvt. 27:170). Ezt *zememel* latam, hog' Gôr el ege (Levtár 1:84). Mond a hogÿ *zevmevel* sem latta (RMNy. 3:80). *Zemyuel* latta, hogy az nyeresygeth el oztottak, mynd el ozlottak az bektewl (Levtár 1:257). *Szemünkkel* látjuk (MJE. 2_a:163). *Zemekkel* lattak, hogh az Dwnan menten megyen fel az tôrök (Levtár 1:245). Fejetekre *zemetekre* paranczyolom, el ne halgaffatok (RMNy. 2_a:252). Az nemes vármegyének *szeme láttára* (MJE. 2_a:187). Senkj *zemere* es zajara nem bjzom (Levtár 1:262). Vrac Vrac . . . niffatoc meg *szemeteket* (Magyari:RMKvt. 27:125). *Szemekre hanya* vgyan Iftenis haladatlanfagokat (Magyari id. h. 182). Az fefuenfeget így *hanya szemekre* az Gôrôgôkne (Magyari:127). Az aiandekoc vacka tefzic az itelô birakoknak *szemetek* (uo. 130). Ez példakat *szemetek elôt* forgatuan (uo. 132). Az almot mikor tôruent tefztec *szemetekbôl* ki űzsetec (uo. 132). A' mint ezeket *szemünkkel* iol latyuk (uo. 136).

Még *szemét behányva* is foly az igézet (Arany:TSz. 1. É.). *Oda veti szemét*: el se' vevé könnyen (uo. 2. É.). *Ragyogott a szeme*, az orcája égett (uo. 1. É.). Ő lelkennek lelke, *szemem*-szép világa (uo. 1. É.). *Szemed járásából* mindjárt kiláttam azt (uo. 1. É.). De azért a *szemét összerántja* vadul (uo. 3. É.). Ide-oda vizslat *szeme*, mint az ebnek (uo. 2. É.). *Szeme* nyájas, szava édes (uo. 3. É.). Holló vájta *szemét*, farkas evé máját (uo. 3. É.). Kobzosnak azonban elállt *szeme szája* (uo. 9. É.).

Gazda szeme hizlalja az ôkrôt. Félénk katonának hátul *a szeme*. Holló a hollónak nem vágja ki *a szemét*. Irigy a szomszédnak *szeme*. Kinek mi szívében, kitetszik *szemében*. Kecskének ágon *a szeme*. (Marg. Közm.)

Fel szómmel: cum uno oculo (Fél. Bibl. 30). *Fel zôme* kih apadot (DebrC. 192). Ot engem az N. dolgan egy forgach wg' itet, hog' az *fel zemem* ky eset (Levtár 1:137). Örül neki, mint vak Laci *a fél szemének* (Marg. Közm.). *Félszemére* alszik, mint a nyúl (uo.).

Fül: Zôm nem latta *fôl* sem hallotta (SándC. 1). *Szem* bé

húnyva, *fül* bé dugva (Fal. BE. 586). Az azt bezelle, kyth oth zeme-
wel latoth Es kyth oth terekektwl *fjlewel* halotta (RMNy. 3:22).
Mjnth hogy ha *fjlewel* halotha wona az azonjom eŋ N-ga zawath
(Levtár 1:308). Szülejeknek *fülök* viszketésével (MJE. 2₁:260). A fal-
nak is vagyon *füle* (Fal. NE. 509). Vagyon *ffyle* hallanya: habet aures
audendi (JordC. 386). Hw *fylökkel* nehezen hallottak: auribus graviter
audierunt (uo. 393). A sidok beh dugak *fülöket* (DebrC. 66). Se *füle*,
se farka: nec capat nec aures habet (WF.-NySz.). Úgy maradt rá,
mint számárna a *fül*. (Nyr. 37:142). *Fület* hegyezi (Marg. Közm.).
Nyerit a harczi mén, alig leli helyét, előre szegzi mind hegyes dárda
fület (Ar.:TSz. 2. É.).

Fél füllel hallotta.

Kéz. Hā valakyt rayta kapok, az *kezyt* az eke zarwan wagom
el (Levtár 1:306). *Kezewnket* el wagya, orwnkat el meczy ayakas-
thwl (uo. 1:324). Az ew *kezek* mŋyath holŋa megh gal deak (RMNy.
2₁:193). Balásházi Miklósnak (hagyok) egy új, róka nyakkal béelt,
szederjes, *kezem hokáig* érő mentét (Radv. Csal. 3:297). Te k. adia
Mihal vram *kezebe* eŋ három ezer talert (Levtár 1:370). Walamelly-
tewk *kezemben* akathath, thahath orrath ayakasthwl el meczem (uo.
1:320). Az Vr tegedet az en *kezemben* ad (Magyari: RMKvt. 17:186).
Az te *kezedben* vagion az erő és hatalom (uo. 152). Vigyaztasson
rea N:, talam *kezewnkbe* akathat (Levtár 1:257). Az penzt varom
lyfkara az biro *kezibe* (RMNy. 3:27). Fogják meg, vigyék *Ispány*
kézhez (MJE. 1:357). Szabadits meg minket az ő *kezekből* (Magyari:
185). Ew alltallok akkarna a hazath *kezőnkben* adny (Levtár 1:94).
Azért atthok the Nag: *keze ala* magwnkath, hogy the nag. athal
menthsegewnkn lenne effele koborlokthwl (uo. 1:323). Immár az
vege chak Iŋten *kezebe* all (RMNy. 2₂:280). Tatár *kézben* esett
(Gér. Kár. Lev. 4:375). Hogy akasztalyad wheth the *kezedbe*: ut tradas
eos in manus tuas (KeszthC. 16).

Amint mosod *kezed*, úgy veszed le a szennyet. Aranyírt kenj
a bíró *kezére*. Csipőjén *keze*, szemetén szeme. Ég a munka a *kezében*.
Én sem dugom zsebembe a *kezemet*. Fekete *kéz*szel is keresik a fehér
pénzt. Mit a szeme meglát, *keze* ott nem hagyja (Marg. Közm.).

Csak *fel kezeds* yob annal (Apost. 26). *Félkéz pais*: pelta (MA).
Ha az Castellban walakj Edjimast zidgia rutolia, Es ha megh wti
fel kezen marad, kinek az ualtsaga ft. 24 (MJE. 1:35).

Láb: *Lababol* saruiat le vete (VirgC. 101). Azt se híged, hog
saru volt uólna *lababan* (VitkC. 80). The fyrededbe fel alal *labadra*
(RMNy. 2₁:23). Sandor ú *lábára* nem állhat vala (RMKT. 4:150).
Nemzeteket my *labvkn* ala vete (KulcsC. 114). Nem elégszik chā-
szár, hogy *láb ala* nyomta Zrinit (Zrinyi 2:184). Ganét és egyéb-
féle moslékokat az emberek *lába alá* ne öntsének (MJE. 2₁:174).
Száráz *lábbal* által futná a vörös és fekete tengert (Fal:NA. 112).

Buzogánya is van rengeteg a kápán, s ha kit azzal érhet, egy se' marad *lábán* (Ar : TSz. 10. É.). Azután *lábához* borul a királynak (uo. 4. É.). Vezekelve omlik *lábához* a Szűznek (uo. 6. É.).

Bízik, mint rossz katona a *lábában*. Bolondnak *lábán* a szeme. Csak a *lábát* lógázza. Csetneki csizma a *lábára* (lánc). *Lába szárába* szállott a bátorsága. Leesett a *lábáról* (Marg. Közm.).

Een erewmel fem *kezemet*, fem *labamath* vgh az mint kellene, nem mozdíthatom (RMNy. 2₂ : 126). *Kezemet* és *Labamat* is az kalodában vetteti (uo. 2₂ : 76). Im mynd iiel napal *kezel* *labal* irethe lezek (Levtár 1 : 265). Së *kezë* së *lábo* mégis főmegy a hiba (Nyr. 37 : 188).

Fel lab : alter pes (EhrC. 11). *Fél lába* vduarban vagyon, *fele* az praedikáló székben: dextrum in calceolo, laevum vero in podoniptro (Decsi : Adag. 182). *Fel labadual* nywmofal en torkomra (EhrC. 11). Gondolkodik, mint *félláhon* a gólya. *Féllába* a koporsóban vagyon (Marg. Közm.).

Csipő, térd : *Csipőjén keze*, szemetén szeme (Marg. Közm.). *Csipőjére* téven kezét imigyen szóla (Fal : NA. 128). A munkám *féltsipéjü* (Gvad. RP. XIV.). Előtte *térdre* esett: advolutus genibus (PPBl.). Akkor *térdig* küvé vát (Nyr. 37 : 334). Lajos előtt önkint meghajola *térdek* (Ar. : TSz. 5. É.). — *Fel térdre* terdepluen: flexo genu (MüncH. C. 68). Laczfli fejét hajtva hódola *fél térden* (Ar. : TSz. 12. É.).

Szárny : Ew fewlfege wgyan azonnal mýnketýs kegylmeflegebe hywfegebe es *zaarnýa ala* wewtth (RMNy. 2₂ : 98). Nags: byrodalma es *zarnya ala* atthok my magwnkath (Levtár 1 : 322). V Nagsaga *szarnya* allat nôttem ennyre (uo. 1 : 61). Száll a madár *szárnyo* nekün (Nyr. 37 : 188). Ha nincs *szárnyad*, ne repülj. Madár sem repülhet, míg *szárnya* nincs. Maga *szárnyára* kelt. *Szárnyat* kötött *lábára* (Marg. Közm.).

Szarv : Az öklelő bikának csutakot a *szarvára* (Nyr. 36 : 90). A madarat tolláról, az ökröt *szarváról*. Ajándék marhának-ne nézd a *szarvát*. Bízik, mint bak a *szarvához*.

Lábbeli : Föltos *czipellést* vonának lábokban (Pázm. Kal. 140). Meges uette uala az hydeg az labom ayat, mert nem uolt *cypelysem* (Levtár 1 : 75). Kesse fel wgmond az *bochkorth*, wegíe megh az dezmath es az adoth (Levtár 1 : 379). *Bocskor* a lábán ma sok régi nemesnek (Ar. : TSz. 1. É.). Apja szabta *csizmában* jár. *Csizmában* kezdte, *bocskorban* végezte. *Csizmáját* üresen hagyta (meghalt). Ha *papucsot* adsz neki, *csizmádat* is kéri. Ha *csizmád* nincs, *bocskort* hordhatsz (Marg. Közm.).

Aki haragszik, húzza le a *fél csizmáját*, osztán maj megbékél a maga kenyerén (Nyr. 19 : 236). Az varju ellopta bagolynak *fél-bocskorát* (Thaly : VÉ. 1 : 350).

A kettőnek egységül való felfogását a magyarban még az eddigieknél érdekesebben szemléltetik a páros testrészek egyesszámú használatának olyan cselekvéssel kapcsolatos esetei, amely cselekvéshez okvetlenül két egyed szükséges:

Prágában a császár *szeme közé* nézek (Ar.: TSz. 4. É.). Néz a *szeme közé* hosszasan és mélyen (uo. 5. É.). Útközben a hallott szókat betanulja, s bátran a vitéz úr *szeme közé* fújja (uo. 6. É.) Bár itt vóna, hadd *nézzek a szeme közé* (Nyr. 29: 535). *Keresztben áll a szeme* (Marg. Közm.).

Úgy jóllakott, hogy a füle is *kétfelé áll*.

Maftan ymar az nagy keferwfeges banatnak myattha *kezem kulcsolwa* ordyttaft tezek (ÉrsekújvC. 292). *Kezet egibe foguan* kezdő halgatny az w edesseges zent eneket (VirgC. 17.) *Kezet kútsolni*: manus pectinatim componere (PP.). *Kezec ószve kútsulván* és föld emelvén hálákat adnac istennec (Zvon. Post. 1: 149). *Keze ószvetéve* nézné (GKat. Titk. 9). Hogy leüljön félre, valami ebzugba? S onnan báméskodják, *keze összedugva* (Ar.: TSz. 2. É.) *Keze* a szívére maradott *kulcsoltan* (uo. 6. É.). Mikorra megvénült: *keze között* a föld, szőlőhegy, rét s erdő egész határra tölt (Tompá 4: 196). Térden áva, *összetett kézzé* mongya: én az Istent imádom (Nyr. 15: 571).

Egész nap *keresztben a lába* (rest). Keblében *keze, egymás mellett lába* (Marg. Közm.). Idegen kutyának *lába közt* a farka (Nyr. 10: 86).

Összeüti bokáját. Szél *üsse össze a bokádat* (Nyr. 22: 429).

Eltalálta *szarva közt* a tölgyét. *Szarva között* keresi a tölgyet (Marg. Közm.).

Világos, hogy csak két tárgy lehet keresztben, csak kettő lehet összekulcsolni, két tárgyat lehet összeütni, csak kettő között foglalhat egy harmadik helyet, s ha a magyar mégsem használ többesszámot, hanem azt mondja: *szeme közé nézek, kezem összekulcsolva, összeüti a bokáját, sarva között a tölgye* — akkor csak újra az bizonyul kétségtelennek, hogy a magyar nyelv, éppen úgy, mint legközelebbi rokonai, a *párt* egységnek fogja fel és a *két szemem, két kezem, két lábam* csak azt jelenti, mintha azt mondom: *szemem, kezem, lábam*, s ha csak az egyikről van szó, azt mondhatom: *fél szemem, félkezem, fél lábam*.

Talán még érdekesebbek azok az esetek, mikor a páros testrész vagy páros ruhadarab neve elé az *egy* számnév is ki van téve, bár egészen kétségtelen, hogy mindkettőt kell értenünk. A dualisnak ezzel a feltűnő jelentéstani maradékával természetesen csak régi nyelvünkben találkozunk.

A czéhek szóláskincse őrizett meg egy ilyen érdekes és ez esetben igen értékes kifejezést: *egykézre mivel* az olyan iparos, aki

csak maga, legény nélkül dolgozik: Constatalvan így az B. tanács előtt is mívemnek *egy kézre való exsercicioma*, adót is vetettek immár reámérette (Szádeczky, Czéh. tört. 2: 114). Méltán megengedheti Kegyelmetek, hogy én *egy kézre* szállásomon is *mívelhetem e munkát* (uo. 115). Senki sem értheti ezt a kifejezést úgy, hogy valóban csak egy kézzel végzett munkáról van szó; két kézzel végzett munka ez, csakhogy a kifejezés olyan korban keletkezett, mikor a kettő egységbe tartozásának érzése sokkal élénkebb volt, mint ma.

Ugyanezzel a jelenséggel találkozunk a páros ruhadarabok neveinél; régi emlékeink, különösen ingóságok jegyzékei a páros ruhadarabokról sokszor így emlékeznek meg, *egy cipő, egy csizma*, noha egész kétségtelen, hogy egy párról van szó.

Kegelmed paranczolt woth Giczi Gergnek, hog kegelmennek wenne ket karmasin bert es az kis aszonnak *eg kis cipellest* (Levtár 1: 131). *Egy gyermeknek való sarga csizma* (Nyr. 16: 521, 1651-ből), Az asszony népének leperses nagy lába, mert tiz esztendeig vagyon *egy csizmája* (Thaly: Adal. 2: 350). Vöttünk *egy csizmát*, papucsot kapezástul 4 ft 25 d (Mon. TME. 1: 14). Maga számára [vett] *egy fekete csizmát* 1 frt 35 d (uo. 20). *Edgy szőrös botskort* negyven pénzen adnak (Szentm. TFiú. 19). Csináltattam *egy keztyűt* (Mon. TME. 1: 128). *Egy hiuz mál keztyűmöt* Báthory Gábor öcsémnek adtam (Radv. Csal. 3: 225b. — NySz.).

Az eddigieken kívül vannak még a magyar nyelvben egyéb nyomok is, a melyek az összetartozó kettőnek egységül való felfogását mutatják. Régi emlékeinkben gyakran előfordul az ilyenfajta ruhánév: *kétszer gerezna*: ein zotticht Kleid zu beiden Seiten (PPB); ha pedig csak az egyik oldalán volt bolyhos, akkor *félszer gerezna* volt a neve. Ilyen viszony van ezek között is: *Eg kecczer dolmant. Eg kecczer nadragot* (OL. Nád. 40): *Egy felzer zederyes granath menthe* (uo. 49). — Tordában *félfenekű csebernek* nevezik az olyan csebert, a melynek nincs fedele; ha fedele is van, akkor *kétfenekű csebernek* hívják.

*

E fejtegetések eredményét röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a fgr. dualis tulajdonképen egyesszám, az egységül felfogott kettőnek nyomatékos egyesszáma; ezért foglalja el a legtöbb fgr. nyelvben az egyesszám a kiveszett dualis helyét s ez érteti meg a magyarban a páros testrészek nevének egyesszámú használatát, valamint a *félkezem, fél szemem*-féle kifejezéseket.

KERTÉSZ MANÓ.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVIII. (Folytatás.)

DI.: „Szólott a fiának, egy *szálas* legénynek,
S ketten a szobába Toldihoz menének“.

TSz.: „Odaszólott fiának, egy *buksi* legénynek,
S Toldihoz ők ketten a házba menének“.

[Szerencsés jelző a „buksi“, mely jobban jellemzi Bencze barátunkat, mint „szálas“; különben is előfordul alább: „*nagy* fiú“. Új choriambusok: „egy | buksi legény | nek“, „Toldihoz ők | ketten“, „a | házba mené | nek“.]

DI.: „Ott elkezdí Bencze: M'óta t'om az eszem“.

TSz.: „S elkezdí: Haóta én tudom — — —“.

[Helyeselni való, hogy A. elejtette a két összerántott alakot. Ámbár az egyiknek megkegyelmezhetett volna, így: „Ott elkezdí: *M'óta* (vagy, mint az ED.-ban van: *h'óta*) én tudom az eszem“. Új choriambus: „el | kezdí mió | ta“.

DI.: „Rosz *kis süczkő* voltam, *annyi* mint az öklöm“.

TSz.: „ — *süheder* — *kicsi* — — —“.

[„Süheder“-rel choriambus áll elő, „kicsi“ is javít a versen. Kérdés azonban, hogy az öklömnyi ostorosgyereket lehet-e *süheder*nek mondani.]

DI.: „*Én ökröt vezettem*, *éd's* apám az ekét...“.

TSz.: „*Ostoros én voltam*, *mer'* — — —“.

[Helyes változtatás. Amúgy kétértelmű, mert a második mondatba is oda érthetem a „vezettem“ állítmányt, pedig az csonka mondat, lappangván az állítmánya: „tartotta“ (l. az ED.-ot). Az így javított hely megfelel T. IV. É.-ben ennek: „*Ostoros gyermek* volt annál néha napján“. Új choriambus: „ostoros én | voltam“.]

DI.: „Hej, micsoda termés lett abban a földben,

Eddig ért, uram, ni! másik esztendőben“.

TSz.: „*Nem lát olyat ember mai szűk időben*“.

[Nem szívesen válok meg a DI.-beli második sortól, de jellemzőbb a TSz. gondolata, mely a vén Benczét laudator temporis actinak mutatja be. Choriambus: „nem | lát olyat em | ber“.]

DI.: „*Én is hogy fiam lett* stb.“.

TSz.: „ — *mikor ez* — —“.

[Trochaeusok helyett: „én | is mikor ez | lett“.]

DI.: „Hej, vitéz nagy uram, jut-e még eszébe?“

TSz.: „Hej, nagy uram, tudja, jut még az eszébe?“

[Choriambusok: „hej, nagy uram“, „jut | még az eszé | be“.]

DI.: „Hányszor *emlegettük* az előtt: no, ebből“.

TSz.: „ — *is elmondtuk* — — — “.

[Trochaeusok helyett choriambus: „hányszor is el | mondtuk“.]

DI.: „Biztattam is, *menjen* katonának, vagy mi“.

TSz.: „ — — *álljon* — — — “.

[Az „áll“ ige choriambust csinál: „biz | tattam is, áll | jon“.]

DI.: „Pedig, lám no! milyen ember lett belőle,

Kit nem egyszer kétszer mondtam én előre“.

TSz.: „ — itt van! úgy van! megmondtam előre,

Lám no, *milyen embert csináltam belőle*“.

[Jellemző vonás a vén cseléd együgyű dicsekedése, hogy ő csinált Toldiból embert. Új choriambusok: „meg | mondtam elő | re“ és „Lám no, milyen | embert“.]

DI.: „*Azt izéli mindég*, nem leszek én paraszt“.

TSz.: „*Azt hányja örökké* — — — — “.

[Én bizony megsóhajtom az „izél“-t, s nem vigasztal a choriambus: „azt | hányja örök | ké“.]

DI.: „Itt van, *nagy jó uram*, azér' hoztam elő“.

TSz.: „ — — *Nemzetes úr*, — — — “.

[Nemcsak a choriambusért („nemzetes úr“) változtatott itt Arany, hanem azért is, hogy még tarkítsa a vén Bencze megszólításait: kelmed, kigyelmed, nagy uram.]

DI.: „S kitörvén a kedve *hangos hahotába*,

Bevonszolta Benczét az oldalszobába“.

TSz.: „Azután kitörvén — — —

Vonszolta magával a cseléd szobába“.

[Miért hagyta meg Arany a hármass alliterációnak csak egyik tagját? Nehéz megmondani. Valószínűleg azért, mert keresettnak találta, észrevevén, hogy az előadás festőiségének és jóhangzásának emelésére szolgáló ily segítséggel is élni *itt* nincs se alkalom, se szükség. Új choriambus: „von | szolta magá | val“.]

DI.: „Ott egy *régi szekrény poros* zege-zugát

Felhányva, *kiszede* holmi *ócska* ruhát“.

TSz.: „ — — *avas* — *minden* — —

— *előszed* — *viselt* — “.

[Itt jóformán csak a versre gondolt Arany. Új choriambusok: „ott egy avas“, „fel | hányva elő | szed“, „holmi viselt“.]

DI.: „A melyeket Toldi már annak előtte

Régen *elhajított*, mivelhogy *kinötte*“.

TSz.: „Melyeket a bátyja, miután *kinötte*,

Régen *lehajított* már annak előtte“.

[Jobb *lehajított*; mert ha *elhajítja*, nem lett volna a szekrényben. Új choriambusok: „melyeket a | bátyja“, „ré | gen lehají | tott“.]

DI.: „Etelke azokból egynehány darabot,
Egész öltőbelit összeválogatott“.
TSz.: „Anikó mindaddig lim-lomola közte,
Míg egy egész öltőt válogatott össze“.

[A TSz. előadása kétségtől jobb: addig keresgél, míg stb. Choriambusok: „lim-lomola“, „míg egy egész“, „válogatott“.]

DI.: „Hogy tanuljon belé, vegye is fel még ma“.
TSz.: „Biztatta, tanuljon bele mindjárt — —“.

[Új choriambus: „biz | tatta tanul | jon“.]

DI.: „*Megáll egyenesen, mint egy mutatófa,
S rövid habozással imígy kezd a szóba*“.
TSz.: „*Megáll a keményen, — — —
— — — így eredett — —*“.

[Új choriambusok: „meg | álla kemé | nyen“, „úgy eredett“.]

DI.: „Kard veri a czombját, a nyakában mente,
Ki van csípve rútul, mint bármely levente“.
TSz.: „ — — — — vállát veri mente,
Kinyalva pogányul, csupa kész — —“.

[Tökéletesedett a kifejezés, kivált a „veri“ ismétlésével. Új choriambusok: „vál | lát veri men | te“, „ki | nyalva pogá | nyul“.]

DI.: „Egy pánczélos bajnok, úgy látom idegen,
Künn az ajtó előtt kigyelmedet várja“.
TSz.: „ — sisakos — — — —
Odalent a hágcson — — — —“.

[Jobb, hogy az udvarra vivő „hágcso“ alján várjon a bajnok, mint az ajtó (melyik?) előtt; mert csak így tud egyszerre „megszaladni“. Új choriambus: „egy sisakos | bajnok“.]

DI.: „Toldinak se kell több: hogyan, a patvarba!“
TSz.: „Toldi legott sejté — — — —“.

[Trochaeusok helyett choriambus: „Toldi legott | sejté“.]

DI.: „Hát csakugyan ott áll a sisakos vitéz“.
TSz.: „ — — — — egy szörnyű vasas — —“.

[Arany nem azért változtatott itt, hogy choriambust kapjon („szörnyű vasas“), mert hisz a DI.-ben is van („a sisakos“), hanem, mert nem akarta a fentebbi „sisakos“-t ismételni, s azt akarta, hogy az amott törölt „pánczélos“ is megmaradjon a „vasas“-ban.]

DI.: „Míg a jobb kezében villog széles kardja“.
TSz.: „Villog a jobbában fényes erős — —“.

[Evvel a változtatással két choriambus keletkezik: „villog a jobb | jában“ és: „fényes erős | kardja“.]

DI.: „Semmi baj! de van ám tréfaszó, nevetség“.
TSz.: „Baj nincs: de van ebből sok tréfa, — —“.

[Új choriambusok: „baj | nincs de van eb | ből“ és „sok | tréfa, nevet | ség“.]

DI.: „Egy hízlgő álom Piroskához vonja“.
TSz.: „Míg a rövid — — — “.

[A choriambusért visszavette Arany az ED. szövegét: „míg a rövid | álom“.]

DI.: „Búcsut véve indul messze utazásnak“.
TSz.: „Búcsuzva Budára ered — — “.

[Choriambus: „bú | csuzva Budá | ra“.]

DI.: „Mit használt a búbáj, csodatékony varázs“.
TSz.: „Mit az egész — — — “.

[Javult a vers, de kárba veszett félig az anaphora: „Mit használt a gyűrű — mit használt a búbáj“.]

DI.: „Oh ez iszonyú bűn felkiált az égig“.
TSz.: „ — — — feljajdul — — “.

[„Felkiált“, „kiált“ (égre, égbe) a rendes, de „feljajdul“ erősebb, költőibb, s choriambust hoz létre: „fel | jajdul az ég | ig“.]

DI.: „Nem feleség — ádáz, rút dögleteesség“.
TSz.: „ — — buja, rothasztó feneség“.

[A kifejezés nyert; a vers is azzal, hogy feleség — feneség teljes rímmel fölérő erős asszonánecz, melynek alkotó része a szótagkezdő f is — s a choriambusszal: „rothasz | tó fene | ség“.]

DI.: „Fájdalma teljéből, csupán egy keveset“.
TSz.: „Szíve teljéből valami — — “.

[E javítás elenyészteti a sor első felének nehézkességét. Különben is jobb „szíve teljéből“ (= a mivel a szíve teli van) „önteni ki“, mikor úgyis előfordul alább a „bús gond“ s a „bánat“.]

DI.: „Talpra ugrándoznak a nemes vitézek“.
TSz.: „Felzúdúl Budavár, mint a darázs-fészek“.

[Egész új sor. Jobbnak tartotta Arany a balhír hatásának festésére a „felzúdulást“ (hasonlattal), mint a „talpra“ kelést, mi több, „ugrándozást“, melyben van tán némi komikum is. Új choriambusok: „fel-zú | dúl Budavár“, és: „mint a darázs | fészek“.]

DI.: „Másra kell az anyag: pánczélnak, fegyvernek“.
TSz.: „ — — az aczél, gyilkos hadi szernek“.

[Jól tette Arany, hogy a prózai új szót, „anyag“-ot elvetette, s hogy a „hadi szer“ általánosító kifejezéssel a metszeten túli félsor ritmus-talanságát is megszüntette. Choriambus: „gyil | kos hadi szer | nek“.]

DI.: „E fölött koronás, szárnyas ifju angyal“.
TSz.: „ — — — ezüst — — “.

[Az „ezüst“ jelző helyes, hogy kitudja a henye „ifju“-t, mert az angyal fogalmában már benne van az „ifjúság“. De a versen is javít, e helyett: — — — — ez: „szárnyas ezüst“.]

DI.: „Ott lakván az özvegy, Károly nagy királyé,
Lajos édes anyja, Erzsébet királyné“.
TSz.: „Mert mostan — — — —
Ott tartja lakását — — — “.

[E változtatással csak a vers javul, azzal, hogy két choriambus támad a metszetben innen: „mert | mostan az őz | vegy“, és: „ott | tartja laká | sát“.]

DI.: „Meg sem töltve *annak* negyedfélszáz termét“.
TSz.: „ — — — *bizony* — — — “.

[A „bizony“-nyal elevenül a kifejezés, de új choriambus is keletkezik: „töltve bizony“.]

DI.: „Nem *nyílik* kevélyen a Dunára kapu“.
TSz.: „ — *néz le* — — — — — “.

[„néz le“ képesebb, költőibb. Choriambus is lett vele: „nem | néz le kevé | lyen“.]

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXI.

Révaival egyidőben, ugyancsak Adelungra támaszkodva, emeli föl szavát az erőszakos nyelvújítás ellen Verseghy is, a kor másik nagy nyelvtudósa. Bár érveléseiknek nagy részét mindketten egy forrásból merítik, bár a nyelvújítás megítélésére nézve éppen e miatt sok a hasonlóság is köztük, mégis az ellentétek száma sem csekélyebb — ha nem is oly élesek a különbségek — mint az orthographia és igeragozás kérdésében. Verseghy is azon az állásponton van, hogy könyvszerzőinknek, fordítóinknak nem elég a nyelvet *tudni*, hanem *tanulni* is kell; hogy az írók, kik nyelvünket tetszésük szerint változtatják, másokat is feljogosítván e szabadságra, nyelvünkől végre érthetetlen jargont és rendetlen zűrzavart csinálnak. A Tiszta Magyarság (1805. 32. l.) is azt tanítja, hogy a legtöbb új szóval, melyek az újabb könyvekben „pözsögnek“, az írók a nyelvet nem gazdagították, „hanem úgy megzavarták inkább, hogy hosszas fáradság nélkül meg sem tisztogathattuk“. Míg azonban Révai csupán az újabb írók nyelvét tartja megromlottnak s a „nyelvcultivatio“ egyedüli eszközét a „Ditső Eleinktől minden szép tulajdonságaival készen“ átvett „régén tökéletes“ nyelv visszaállításában látja, s az íróknak az ebben való tökéletesedést teszi feladatává, addig Verseghy szerint a magyar kézírások és könyvek „a’ legrégibb halotti beszédőtől fogva egész a’ mostani könyveknek árjáig nem bírnak elegendő tekintettel arra, hogy a’ nyelvnek helyességére és *szépítésére* nézve az egész magyar nemzetnek törvényeket szabjanak“ (ui. 7). Az írók kötelesek inkább az egész nemzettől és a közönséges szokástól törvényeket várni, melytől ha eltávoznak, csak önmagoknak, vagy legfeljebb néhány tudós társuknak írnak, „kikkel talán egygy újdonnaan új magyar nyelvnek kohlása iránt

öszveszővetkeztek“ (ui.). Ebben a felfogásában szorosabban jár Adelung nyomán, mint másik nagy nyelvésztársa és jobban is egyezik a Debr. Gramm. Bevezetésével. Révai szerint nyelvünk nem szorul tökéletesítésre, s „ha kívántatik a' tökéletesítés az ugyan ránk nézve szükséges, hogy mi tegyük magunkat a' tökéletes nyelvben tökéletesekké.“* Verseghy azt vallja, hogy egy nemzetnek nyelve kulturájával fejlődik vagy satnyul: „Ich habe gegen unsere Vorältern — írja a Sprachlehre 109. lapján — die tiefeste Ehrerbietung. Ich bin sogar in der Meinung, dass man die Sprache, die sie uns überliefert hatten, durch die Verschönerung derselben nicht umschmelzen müsse. Aber ich behaupte auch, dass eine jede lebendige Sprache, wie alle übrigen Menschenwerke, Veränderungen unterliege und dass die Kultur derselben mit der Kultur der ganzen Nation wachse oder abnehme“. Révai csupán a gondolatok új előadásformájában látja a nyelgyarapításnak és csinosításnak egyetlen módját, Verseghynél az, „a' mit a filologia nyelv-cultivációnak nevez“, abból áll legnagyobbreszt, hogy ki kell tanulni „a' szóformálás' járását és reguláit“, hogy ezáltal a „középső és újabb időbeli“ szokat, melyek az analogia törvényei ellen készültek, kiírthassuk s helyettek jobbakat keressünk, vagy „ha szükséges“, formáljunk ('Tiszt. Magy. 43). Azon új ideáknak a kifejezésére pedig, „mellyeket a' nevededő cultura szül“, összetett szavakkal kell élni. A hol azután ezek sem elegendők az új ideák tökéletes kifejezésére, ott „tartsuk meg . . . amaz idegen szót, mellyel egész Európa él, és magyarosítsuk meg annyiból, hogy képes legyen formatíváinkat és inflexióinkat felfogadni“ (uo.). Révai tehát csak a stílusnak idegenszerűségektől menten való megújításában tartja jogosultnak a nyelvészépítést, Verseghy főleg a régiebb helyes származékoknak összeszedésében, a helytelenek megjobbításában, az „analogiának regulái szerint“ újak képzésében, tehát inkább szóújításban jelöli ki a nyelvfejlesztés irányát; Kazinczy már mindkettőben, de megszorítás nélkül.

Verseghy a XIX. század elején még a tudományos műszók magyarosítását sem akarja. Az idegen szókhoz való ezen ragaszkodásával már észrevehető ellentétben áll a Debr. Gramm. purista törekvésével, melyhez inkább a Révai nézete hajlik. Ez az idegenkedés magyarazza azután meg azt a különbséget is, mely a curiális stílus magyarítását illetőleg a két Adelung-követő közt érezhető. Adelung, mint Gottsched hagyományainak továbbfejlesztője, erről az írásmódról a következőképen vélekedett egy meghatalmazás nyelvről szólóban:** „in dieser . . . kein einziger lateinischer Ausdruck

* Vö. Révai, Verseghy és a tisztí szótárak, Viszota Gyulától, NyK. XXXV: 2. f.

** Magazin II: 127: Ueber den Kanzelley-Stil.

vorkommt, welcher sich nicht *durch einen guten deutschen geben* liesse . . . Mit ein wenig Geschmack von Seiten der Concipienten und ihrer Vorgesetzten, würde sich *diese ganze Barbarey sehr bald* vertilgen lassen. Freylich müsste man dabey nicht in entgegenstehenden Fehler fallen und *den Gerichts-Styl den Neuerungen und Grillen jedes modischen Witzlings Preis geben*, weil sonst die letzte Barbarey vielleicht ärger seyn möchte, als die erste“. Révai is így gondolkodik, midőn a Pestmegyei Tiszti Szótárt javítja, mikor a „szédült fejű újítók“ szavai helyett régi, jó szavakat ajánl* és a „hallatlan és rémitő“ újításukat irtogatja, mint pl. a *telkedelmét, irományt, estélyt* stb., melyek nem jutottak „eszökbe Ditső őseinknek“. Még a szótár czímében is fölöslegesnek tartja a „Tökélletesítésen“ szót, „melly méltatlanul kissebbíti nyelvünket s vajha a' törvényből is elmaradt volna“. ** Jellemző a praedociniumhoz fűzött megjegyzése purista gondolkodásmódjának élénk kifejezésére: „Jó a' török szó is *haramiaság*, de jobb a magyar kifejezés *úton álló tolvajság*. A *tolvajság* is elég, mert *tolvaj* igazán praedo. A fur mely helyett vesszük közönségesen a' tolvaj szót, Magyarúl *or, orv*, ebből *orgazda*, ne *orozz*“. Beune van ebben a kis megjegyzésben Adelungnak a synonymákat kerülő törekvése is. Verseghy a deák műszavaknak a törvénykezés nyelvében magyarra fordítását nemcsak „nagy haszontalanság“-nak, hanem nagyrészt lehetetlennek is tartja. „Miért ne lehessen megtartani e' stilusban az efféle szókot: archivum, protokollum, sententia, citatio s a' t. kivált ha új magyar neveik olyanok, hogy ezeket tökéletesen ki nem fejezik. Hiszen a' *curialis stilusban nem a' csinosság a' fő cél*, hanem az értelmesség“ (Tiszt. Magy. 43). A mikor Nagy József szombathelyi prépost megküldi neki a Pestmegyei Tiszti Szótárt, a melynek alapján csinálták a zalamegyeit, megírja Verseghy a Jegyzésekben,*** hogy „A' Curialis magyar stilus noha sok deák szóból áll, de csak magyar még is, és már régén kész“. S a helyett, hogy ezen kész curialis magyar nyelven kezdenék folytatni az ország dolgait, a curialis magyar stílust a purismus által úgy felforgatják, hogy végtére a földolgot sem ezen, sem az új nyelven végre nem hajthatják. Az lesz ennek vége, hogy nyelvünk ellenségei a magyar nyelvet alkalmatlannak látván az ország dolgainak folytatására, visszakívánják a deákot. Ezért kéri is a prépostot, hogy „vettessen . . . gátot ama' most

* Vö. Vizota Gy. idézett értekezését.

** Az 1805: IV. törvényczikk — mely tudvalevőleg nyelvünknek a törvénykezés nyelvére emeléséről intézkedik — így kezdődik: *Ad promovendam amplius linguae patriae culturam . . . status et ordines decreverunt* (Corpus iuris).

*** L. Vizota i. értekezésében.

annyira felbúzdult és csak ifjú elmékhez illő pözsögésnek, melyly a' a' Curialist stílust, sőt még magát a' Magyar Nyelvet is egészen fel akarja forgatni“, miáltal csak megnehezül az új törvények végrehajthatása: „Tudósaink is így cselekedtek II. József üdejétől fogva tudományokkal, melyeknek mesterséges szavait magyarul és többnyire csak *gondolom szerint* előadván, érthetetleneknek tették írásaikat 's a' helyett, hogy a' Cúlturát segítették volna, inkább akadályoztatták“.*

A rosszul koholt új szókat tehát Verseghy is kifogásolja, de nem régi, magyaros kifejezéseket ajánl helyettük, mint Révai, hanem az idegen szót, a latínt akarja érvényben tartatni. Így a *czím* helyett a *titulust*, mely már régen megmagyarosodott; az *előtűlő* helyett „a' *prézes* szó is már régen magyar“; *kamarát* ajánlja a Kintses Tári Tanács helyett, mert az „a' magyar beszédben ösmeretes és járatos“ stb. Révai purista, elyben is, gyakorlatban is ellensége a merészebb újításoknak, Verseghy ellensége a purismusnak, a tudományos műnyelv, s a „tisztí írás“ magyarosításának, de a szépírói nyelvre nézve inkább Adelung enyhébb felfogását vallja, sőt rajta messze túl is menvén, gyakorlatilag valósággal merész nyelvújítónak bizonyul, a ki nem egyszer hazudtolja meg orthologus kifakadásait, s a kinek zenei műnyelvünk is köszönhet egyet-mást. Azt a szabadságot, mely verseiben, merész elvonásaiban nyilatkozik meg, igazolni is igyekszik nyelvtudományi munkáiban. Rikótiban, 1804-ben, tehát a nyelvújításra fontosabb nyelvtudományi művei előtt, tömegesen fordulnak elő kikövetkeztetett gyökérszók, mint *lámpa, tápla, dorga, gúny, erny, magány, lejt, romb, boncz* stb., melyek közül maga Kazinczy is szívesen válogat; már itt olvashatók e merész továbbképzések, mint *összebaráttt, lelktt, soktt* stb., nem is szólva a tömerek összetételéről. Verseghy ugyanis Adelunggal szemben, a ki csak élő és elavult törzsszókat (lebendige u. veraltete, nackte) különböztet meg, három fajtáját sorolja föl a gyökereknek, ú. m. „az eleven, néma vagy holt és szendergő gyökeret“ (Sprachl. 12). A Tiszt. Magy. egyik „Jegyzése“ pedig (36) arról szól, hogy „A' néma gyökerek között sok szendergő fekszik, melyekkel a' középfüdbéli zab *cúltúra* azért nem élt, mivel a' *stílus'* szépségét a' *hosszú szavakban kereste*“. Persze nem minden néma gyökér egyszersmind szendergő

* Verseghy ezen Jegyzései és érvei feltünően egyeznek a Hazai Tudósításokban (1806: 134—5 és 142—4) megjelent „Vélekedés a' Curialis Stílusnak fordításáról“ című, okosan fejtegető értekezés menetével, tartalmával, úgy hogy alkalmasint igaza van gr. Dessewffy Józsefnek, mikor szerzőjében Verseghyt gyanítja: „A' Magyar Stylus Kurialisról . . . Legjobban tettsett a' mit (úgy gyanitom) Verseghy tétetett közönségessé a Hazai-Tudósításokban“ (Lev. IV: 402).

is, így az *irg*, *ak*, *tan* sohasem voltak elevenek s így képzők nélkül most sem használhatók. Még jobban, világosabban adja meg a szabadságot az ilyenek kikövetkeztetésére a Sprachl. idézett helyén: Die schlummerenden Wurzeln sind eigentlich lebendige Stammwörter, die man im mittleren Zeitalter, wo lange Wörter für die zierlichsten gehalten worden, vernachlässigt hat. Sie werden von unseren Poeten, die gern kurze metrische Verse machen, sorgfältig und mit Recht hervorgesucht. Éppen a költők kedvéért állítja össze a Tiszt. Magy. végén A' Cadentiák Lajstromát, a hol a már említett szendergő gyökereken kívül — nem is említve a *vizsga*, *monda*, *csend*, *véd*, *vágy* stb., nem Verseghytől származó elvonásokat — a *tomb*, *zsömb*, *föcs*, *vizeny*, *heveny*, *ény*, *viszony*, *iszony*, *senyv*, *könyör*, *gyönyör* stb. alakokat is találjuk.

Verseghynek ezen, a szendergő gyökereket életre keltő törekvése tehát nem Adelung tanulmányozásából ered, a ki minden elveszett nyelvi formától idegenkedett; útmutatást, hogy ne mondjam, ujjmutatást, erre nézve magyar elődeinél, s néhány kortársánál talált. A mint tudva van, Adámi volt az első, a ki Sprachkunstjában a ragok és képzők könnyebb használhatása végett fölsorol néhány gyököt, köztük ilyen kikövetkeztetett is, hogy az idegeneknek a szóképzést és ragozást megkönnyítse. Így kerül be szótárába (1763) az *alkony*, *dics*, *fohász*, *tár* elvont gyökér, de éppen céljánál fogva, nem mint használandó nomenek, hanem mint alapok, melyekre a szavak a ragok, képzők segítségével felépítendők. Utána Kalmár Prodromusába szövi már a *monda*, *csina* (munka), *incs* (incselkedikből), *híze* (hízalgő), *feny* (fenyíték), *ür* (üresből)* stb. elvonásokat, egyenesen példát adva Bartzafalvi Szabó Dávidnak az *ábra*, *szenyv*, *ima*, *sohaj*, *mosoly*, *közömb*, *czim* stb. effélék elkövetésére. Bizonyos, hogy a kora tudományos színvonalán álló Verseghy az említett próbákat mind jól ismerte.** Legközvetlenebb hatással volt azonban rá, véleményem szerint, a Debr. Gramm. e tekintetben. Már Tolnai Vilmos rámutatott arra,** hogy a Debr. Gr. Toldalékai-ban sok olyan szótövet következtet ki, melyek közül „Némellyiknek ma is vagyon értelme, mint: *vét*, *lő*, *fa*, *ár*, némellyiknek nintsen, de az Ágazatiból lehet gyanítani, mit tehetett valaha, mint: *vill*, *ak*, *tan*, *ker*“ (142). Több ilyen gyanítása kétségtelenné teszi, hogy Verseghy az említett merészségre a költői nyelvnek Adelungtól is

* Vö. Tolnai Vilmos: Kalmár György nyelvújító törekvései, Nyr. XXIX: 165 és MNy. II: 180 közölt adatokat.

** L. Császár Elemér jeles munkáját: Verseghy Ferencz élete és művei, 1903, főleg 168—189., 307—341. ll. és a könyvnek sokszor nagyhangú, fölényes és felületes bírálatát a Nyr. XXXIII: 25—32. ll.

*** A Debreczeni Grammatika és az elvonás, Nyr. XXXIII: 211.

megengedett szabadságán kívül a Debr. Gramm. „feszegetései“ buzditották. Ime:

A Debr. Gramm. szerint: *alkon* vagy *alkony* nints-meg. Vólua e szerint: *fáz, fázékony, aluszekony*. és effélét tenne: quod te componit. Innen *alkonyod*(ik) dies se componit (24. §). Verseghynél is a Lajstromban „A’ nevek avvagy a’ substantivumok és adjectivumok“ között az *alkony* megvan.

A Debr. Gramm. szerint: talán, ebből, *iszon* vagy *iszony*: *iszonyú, iszonyodik, iszonyatos*. Verseghynél ugyancsak a Lajstrom idézett helyén *iszony*, mint főnév, borzadás jelentésben.

A Debr. Gramm.-ban: *Könyör* (mint tsód, tsódít, *tsődör*; vid, vig, *vidor*, vidul 's a' t.) nints meg ez a' Szó. Belőle lett *könyörű*; (mint ebből *gyöngy, gyönyörű*; *hábor, háború*). E sintsen-meg, hanem belőlle lettek . . . *Könyörög* . . . *Könyörül* quasi fit *könyörű*, miseretur. Verseghynél is az említett főlisorolásban: *könyör* srögtön utána *gyönyör* névszói jelentéssel.*

Egy-enn — írja a Debr. Gramm. (263) — az *nn*, Elölutóljáróval, mint tizenn, ötvenenn; de magábann nem élünk velle, hanem ebből van *egyenes*; *mind, minden, mindenés* . . . úgy mint . . . *egy, egyen, egyenes* (317). Verseghynél is egymás mellett *mindén, égyén*.

A *bosznják* népnévből magyarázza a Debr. Gramm. a *bosszú, bosszankodik* szavakat. Ennek tövéből *bosz*, lett: „*boszor* mint: Huny, *hunyor*, füz, *füzér, tsalár, bojt, bojtor, bojtorján*. E nintsen meg, hanem abból lett *boszorog*, mint *hábor, háborog, szomor, szomorog*“ (301.). Verseghynél a Lajstromban nincs ugyan *szomor*, de megvan az ennek mintájára elvont: *dombor, nyomor, homor*. A *hábor* pedig később 1816-ban. Analyt. I. NyÚSz. I.

Sőt nemcsak mintát s néhány elvonást talált a Debr. Gramm.-ban Verseghy készen, hanem egyenes bátorítást is az elvonásra. A Grammatika 263. lapján van említve pl. az *egy* számnév származéka-képen az *egy-ed* tő, utána vetve, hogy: „Nints meg. Ezt tenné: vnitas, mint hatod, húszad, század; és *fel lehetne venni*“. Vagy mikor a *szer-el* szót magyarázza (286) így határozza meg az értelmét: „tulajdonképpen ezt tész: előveszi az eszközt, a' szert, és él azzal: vagy inkább: *szerelni* valamit, *ennyit tehetne*: *szernek* jónak, rendesnek tartani valamit“. S ha megemlítjük még a Debr. Gramm. elvonásai közül a *terep*(ély), *fejed*(elem), *nyüs*(ög), *teny*(ész), *falám*(ol), *besz*(éd), *tsül*(lag), *vill*(ám), *tan*(ul), *rag*(asz), *eny*(hely), *ig*(az), *kényszer*(it), *tömér*(dek) stb. alakokat, meg kell erősítenünk és igazolnunk Tolnainak az alant idézett helyen kimondott véleményét, hogy épp a Debr. Gramm.

* Használják is költőink ebben a korban, épp úgy, mint pl. a *szomor, nyomor* alakokat fő- és melléknévül.

mutatott példát a szertelen elvonásra, a homályos szótövek kikövetkeztetésére és önálló szavak gyanánt való használatára.*

A képzőkkel történő szóújítást illetőleg is sokban egyezik Verseggy tanítása a Debr. Gramm.-éval, de jobban is ragaszkodik Ade lung felfogásához, mint az előbbi kérdésben. Ez ugyanis a Magazinban azt hirdeti: Es sind zu neuen Ableitungen untauglich . . . solche Ableitungssylben, bey welchen sich weder etwas denken, noch empfinden lässt (III: 36); a Lehrgebäude szerint pedig a képzőkkel való szóújítás szabadsága mindig a képzőknek a határozott és most is ismeretes jelentésétől függ. Ha ez a határozott jelentés időnként elvész, vagy ismeretlenné, homályossá vált, akkor nem szabad velük új szót csinálni. Épp ezért nem használhatók nyelvgazdagításra pl. a d, de, e, el, en, ich, icht, ig, ing, sal stb. (341) képzők. Majdnem szóról szóra ezt vallja Verseggy is: A' formativák' közül — mondja a Tiszta Magy.-ban 39. l. — némellyek még eleve nek, és így új szavaknak formálására alkalmatosak is, Némellyek ellenben határozott értelemeiket vagy egészen, vagy legalább nagyrészen úgy elvesztették, hogy veleik értelmes új szavakat többé formálni nem lehet . . . az új szavaknak olyanoknak kell lenni, hogy azoknak értelmét a' magyar, a' ki a' gyökérszókat jól érti, azonnal átláthassa; a' mihez szükségképen megkívántatik, hogy a' hozzájuk ragasztandó formativáknak értelemei határozottak és ösmeretese k legyenek. Épp így vélekedik a Sprachlehreben (13), hozzá tévén: Die neueren Schriftsteller, die durch die todt en Bildendungen so viele unverständliche Derivata machen, verunstalten die Sprache ungemein. Selbst die lebendigen kann man nur mit Einschränkungen brauchen. Egészen Adelung módján bonczolgtatja azután az egyes képzők jelentését, s állapítja meg, használhatók-e vagy nem új képzésekre. Itt megint beáll *elvileg orthologusnak*, régi jó szavakat kifogásol, vagy olyanokat hirdet rossznak, melyeket, mint költő, maga is szélitiben használ. Az *am*, *em* végzést csak idegenekben találni — mondja pl. a Tiszta Magy.-ban (63) — mint *balsam*, és egynéhány „rosszúl formált szóban, mint *úszam*, *futam*, *kellem*“, hol az *m* „helytelenül megtartott epenthetica az *uszamodik* stb. igéből“. Rossz szó a *villám* is, „melly a' hasonlóképen rossz verbumból *villámodik* eredett“. Jobb a *villamodik*, még jobb *villanodik*: „Ebből származik azután a' leghelyesebb *villanás* és *villanat*“. ** De azért

* Sándor István R.-rel réginek jelzett (Szókönyv) gyökérszavai is nagyrészt a Debr. Gramm. és Verseggy nyomán keletkeztek.

** Még jobban elveti a sulykot a nyelvtörténetet, régi nyelvet nem ismerő, s nem becsülő Verseggy Kolompási Szarvas Gergely Vélekedéseiben (1804), ezt írván (I: 75): „A' mi régi Poétáinknál éppen könnyen állott az új szókak szokatlan és helytelen formációja. Az első vers végén e szó áll-

vígan használja a Bartzafalvi elvonta és Kazinezy útján elterjedt *kellemet*, pl. Rikótiban (1804: *kellemét* dicsérvén tiszta tenorjának, 164. l.), vagy az Aglájában (1806: Rám szögezvén zög szemét Felmosolygta *kellemét*); s *villám* helyett sose írja a *villanatot*. Már a NyÚSz. I. kötete is említi továbbá, hogy Versegly az első egyike, a ki a *nő* és *né* közti különbséget megállapítja: a *nő* sohasem szolgál formativa gyanánt, a *nével* pedig sohasem kellene substantívum gyanánt élnünk, mert *varróné* annyit tesz, mint varró mesterember felesége, *varró nő* pedig annyit, mint varró, asszony, akár feleség, akár nem (Tiszt. Magy. 49). Ám mégsem írja a Rikótiban: *énekes nő, tápláló nő, barát nő, szószóló nő*, habár határozottan nem feleségekről van szó, hanem *énekesné* (163), *táplálóné, barátné* (6) és *szószólóné* (113) s az Aglájában sem a barátjának a feleségéről beszél, mikor egy szépségnek ezt írja: *Barátném, hüvem, mindenem* (A korosabb szépség).

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Borséta. Első adataink a szóra a XVIII. elejéről vannak (l. PP.¹ s m.-lat. rész, NySz.); a népnyelvben ma is él (l. MTsz.). Van *borsita* alakváltozata is (l. MNy. VII, 222). A szó jelentése az összes források szerint „subsericum, halbseidener zeug“. Csupán Kresznerics mondja, hogy PP.-ban a szó „verriculum“ jelentésben is megvan, de ez tévedés. A szó eredetét MELICH, Nyr. XXIV, 65 a ném. *barchet*-ből magyarázta, de így érthetetlen a magy. *s* ~ ném. *k* ~ *kh* ~ *ch*. Deutsche Lehnw. cz. művéből épp azért ki is hagyta ezt az egyeztetést. Én a szó helyesebb származtatását nyújthatom az alábbiakban, bár a magy. szó -a hangját én se tudom megmagyarázni. Ha DIEFENBACH Glossarium-át a *subsericum* és a *coccinum* szavaknál megnézzük, ott ezt találjuk: középfelném. *borschat, burschat* = halbseidener zeug. Lexer MhWb.-jában meg ilyen adatok vannak: *bursát, burschet, burschent* (idem). A Schmeller-féle bajor szótárban (IV: 158) *wurschet, wurschat* (jelentés: subsericum) alakváltozatok találhatók. E német szók eredete ismeretlen (Diefenbach szerint talán *bort-síde*?), de kétségtelen, hogy a magy. *borséta* végelemzésben ezekkel egy eredetű. MELEGDI J.

Bulcsú. Tudvalevő dolog, hogy az -ó, -ő igenévképző legrégebben feljegyzett alakjai -ah, -eh (vö. *aszó* == *azah*, *menő* == *meneh* stb.);

ván *feküszik*, a másikén pedig *esküszik*, s a Poëta egész nyelvünkben nem találván több hasonló végzésű helyes és szokott szavakat, a *cadentia kedvéért*, mert akkor mind négysorú versekben írtak, csak oda mázolta a *vénhüszik*, *dühöszik*, *szélhüszik* 's több efféle szavakat a törvényes *vénül, dühödik* és *szédül* helyett. Vö. Budapesti Szemle CII: 197.

változata az *-ű, -ü* (vö. *keserű* stb). Egy esetben már kimutattam, hogy az *-ű, -ü* végű szavak legrégibb alakja szintén mássalhangzóra végződött, a melyet emlékeink *-h*-val jelölnek (vö. pl. a *gyönyörű* szó tulajdonnévben előforduló *Genuruh* alakját, l. MNy. VI, 241). Most egy mélyhangú szóról, a mai *búcsú*-nak tulajdonnévben előforduló alakjáról fog kiderülni, hogy legrégibb alakja szintén *-h* végű volt.

A X. sz.-ban egy magyar főurat *Bulso*-nak, *Bulcsu*-nak hívnak; az adatok ezek:

Hazai, latin nyelvű emlékekben: Anonym. 30, 39, 41, 42, 43, 53, 55, 56. §§. *Bulsuu* (összesen tizenkétszer), u. o. 43, 55. §§. *Bulso* (összesen kétszer) | Kézai ed. Flor. 21, 22 §§. *Bulchu* (háromszor), u. o. 19. §. *Verbulchu* (kétszer, e névre vö. Anon. 53. §. *Bulsuu* uir sanguinis s. MHK. 486 *Verbulchu*, Képes Krón. MHK.) A név emlékeinkben latinul ragozhatatlan.

Külföldi emlékekben: a) görög nyelviek: Constant. Porphyry. δ Βουλτζοδς, μετὰ τοῦ Βουλτζοῦ (-ς egy. nom. ragja, máskülönben a név ragozhatatlan, vö. MHK. 128) | Kedrenos II. 328 Corp. scr. h. Byz.: Βουλτσουδής (kétszer egy. nom.-ban) | Zonaras III. 484 Corp. scr. h. Byz.: Βολουσουδής (egy. nom. -δης görög képző); b) latin nyelviek: Annales S. Gall. Pertz, Mon Germ. SS. I. 79 : 955 esztendő : „cum rege . . . nomine *Pulsi* . . . rex . . . nomine *Lele*“ | Gesta episc. Cameracensium, írva 1040 körül (l. MHK. 298) Pertz, Mon Germ. SS. VII. 428: 953, esztendő : „rex *Bulgio*“.

E főúron kívül hazánkban a XI—XIV. sz.-ban különböző társadalmi osztályokhoz tartozó embereket hittak e néven (utolsó adat 1414 CZINÁR Ind.). Ime néhány adat latin nyelvű emlékeinkből (a név latinul ragozhatatlan): 1222. okl. Múz. levéltár: per *Bulsw* praepositum geuriensem fecimus | adatok az Oksz.-ból: XI—XIII. sz.: *Bulsuu*, *Bulsou*, *Bulchou*, *Bolchou*, *Bolchou*, *Bolchu*, *Bulchu*, *Bulchu*, *Buchu* | adatok a Várad reg.-ből (l. KARÁCSONYI—BOROVSKY kiadását): a) szn.: öt különböző férfi neve: *Bulsuh*; ugyan ez a név előfordul így is: „Libertinos . . . Iseput, *Bulsuhut*, . . . Meduet“ az az „Szabadosokat . . . Izsépüt, *Bulsuhut*, . . . Medvét“, magy. tárgyesetben; *Bulso* (háromszor); *Bulchu* (más személynévi adatokat l. CZINÁR, KOVÁCS Index); b) hn.: de uilla *Bulso* (Vár. reg.; KANDRA K. e helyet a szabolcsmegyei *Balsa* községgel egyeztetni, KARÁCSONYI—BOROVSKY az abauj-zepléni *Böcscesel*. Mindkét magyarázat helytelen: *Búcsú* a hn. okvetlenül *Búcsú* = *Búcsú*; ilyen helyek ma is vannak, régen is voltak, vö. KOVÁCS, Ind. *Bulso*, *Bulchu* terra, CsÁNKI I. 414, II. 739: Vasm., Beregm.).

Az itt közölt alakv.-ok kétségtelenné teszik, hogy a tn. (és ebből hn.) hangalaki fejlődése ez: *Bulsuh* (írva *Bulsuh*, tárgyesetben: *Bulsuhut*) > *Bulsuu* (írva *Bulsuu*, *Bulsw*) > *Bulsou* ~ *Bulcsou* (alakv. *Bolso* ~ *Bolcsou*, írva *Bulso*, *Bolso*, *Bulchou*, *Bulchou*,

Bolchou) = *Bulsó* ~ *Bulcsó* (vö. írva *Bulgio*) = *Bulsú* ~ *Bulcsú* (alakv. *Bolcsú*, *Búcsú*, írva *Bulsu* ~ *Bulchu*, *Bulchv*, *Bolchu*, *Buchu*). A feltüntetett hangfejlődés kétségtelenül vallja, hogy *Bulcsú* = *Bulcsu* tulajdonnevünk nem lehet más, mint *búcsú* köznevünk, s mint ilyen nom. verbale a régi (török eredetű) **bos-* ~ **bocs-* igéből (vö. *bocsánat*, *bocsát*).

A tulajdonnevet régebben *Bulcsnak* is olvasták (vö. Révai, Ant. 84, Szabó K. Anonym. ford. stb.), másrészt meg a mai *bölcs* szóból magyarázva *Bölcsnek* is értelmezték l. PAULER, A m. nemz. tört. I. 13, MUNKÁCSI, Ethn. XXI, 121). Volt olyan magyarázat is, hogy *Bulcsú* a latin *Basilius*, *Blasius* mása. Egyik olvasás, illetve magyarázat sem helyes. A *Bulcsú* név magyar nomen verbale, ige-névi alak, melynek egyértékese latinul talán *Indulgens*, *Licentius* volt, vö. MNy. III: 167, VI: 151.

E fejtegetésből két általánosabb tanulságot is levonhatunk: a) a mai ige-névképző -ó, -ő ~ -ú, -ű régen -ah, -eh ~ -uh, -űh volt. A régi kétféleség a XIII—XV. sz. folyamán -ó -ő-vé lett, s a mai kétféleség újabb, XV. sz. óta való fejlődés eredménye.

b) Östörök szóbelsei és szóvégi -š- (l. Gombocz, Bulg.-türk. Lehnwörter 177) a magyar nyelvtörténeti korában még s-nek is hangzott, a -cs-vé való fejlődés csak a XIII. sz.-ban fejeződött be. Hogy itt magyarul is előbb s-et mondtak, eldöntik az ilyen régi gör. adatok, mint Βουλουσουδής, Βολουσουδής. — Ha ez állításunk helyes, akkor a régi latin betűs s-sel írott s ma cs-vel hangzó adatokat is s-sel kell olvasnunk.

MELICH JÁNOS.

Góré. Tagányi Károly „Gyepű és gyepűelve“ cz. cikkében (MNy. IX. 201) kifejti, hogy a góré czölöpökön álló órház volt és különösen a végeken volt elterjedve. „A górék elnevezése nyomtalanul eltűnt — mondja — a helységnévtár most csak két Góré-pusztát ismer, egyiket Veszprémben, másikat Vasban.“ Talán nem lesz érdektelen, ha megemlítem, hogy ez a veszprémmegyei Góré-pusztá olyan helyen fekszik, mely igen alkalmas volt egy ilyen vigyázóhelynek építésére. Egy több négyzetkilométernyi síkságra néző hegyoldal ez, honnan szemmel lehetett tartani a pápa—kisbéri országotat, általában az egész Bakonyját Pápától Veszprémvarsányig (40 km.). Néhány lépésnyire a pusztá mögött ma is hatalmas erdőség kezdődik, mely majdnem Gyórig terjed, ebben az erdőben van csak pár száz lépésnyire a pusztától a hegy legmagasabb pontján, a nép hite szerint „vörös barátok“ (templariusok) várának romjai. Valószínűleg ennek a várnak volt előretolt órháza a mai pusztá helyén állott góré. A község, melyhez Góré-pusztá tartozik (Lovászpátona), egy ideig véghely volt, még ma is él a nép emlékezetében, hogy a szomszéd község (Kajár) a töröknek fizetett adót Gyórbe, míg amaz a magyar kincstárnak, a mi ugyan csak az 1598 előtti időre vonatkozhatik, de azért a vidék

egészen a török kiveréséig ki volt téve e fehérvári basák kalandozásainak. Megerősíti Tagányi fejtegetéseit az is, hogy ezen a vidéken *góré*-n manapság magas falábakon álló nagy kukoricaszáritó léczketrechezet értenek.

HORVÁTH ENDRE.

Szöke Duna. (Vö. Nyr. XLI:191, MNy. VIII:72 és 143.) E szállóigévé vált jelzős kifejezést Csefkó Gyula Decsy Sámuel Osmanografiájának III. részéből (1789.) származtatja, a hol három helyen is előfordul. A következőkben közölt adat csaknem egy teljes évszázadnál régebbi, sőt ha az íratása idejét vesszük, egy évszázaddal többel viszi vissza a *szöke Duna* első előfordulását. Gyöngyösi Istvánnak „*Palinodia Tristis Hungariae*“ cz. költeménye, melyet 1681-ben írt Sopronban s a mely először 1695-ben jelent meg Lőcsén, így kezdődik:

„A' mint *szöke vize* le-foly a' *Dunának*,
Nagy jajja hallatik egy árva *Nimfának*,
Vélhetem ezt lenni *Didó'* siralmának,
'Tőle el-válásán *Anchises'* Fiának.“

(Az idézet a II. kiadásból való, megjelent Győrött, 1743-ban.)

Érdekes Kazinczynak egy megjegyzése, a melyet erről a négy sorról tett. Báróczy életrajzában, egy lapalji jegyzetben ezt írja: „a' legszebb tetrastichon melly valaha írva volt, a' *Palinodiában*; és épen azért ilyen mert minden sora neologisál: a' mint *szöke vize* lefoly a' *Dunának* 'stbb.“ (Báróczynak Minden munkái, 16. l., 1813.)

A XVIII. században költőinknél már gyakori és kedvelt jelző folyóink neve mellett a *szöke*. S ezt nem is csodálhatjuk, mert ennek a kornak még mindig Gyöngyösi a legnépszerűbb poétája; képei, jelzős kifejezései majd minden költőknél fölbukkannak. Később már nemcsak a Dunát látják *szökének*, hanem egyéb vizeinket is (l. Csefkó Gyula cikkét, Nyr. XLII:89—90.). Molnár Borbála az 1790-es években *szöke Bodrogot* ír, Bacsányi pedig, a kinél a *szöke Duna* szintén előkerül, egyik versében *szöke Rajnáról* beszél. Hogy a *szöke* jelzőnek itt említett elterjedése latinos hatás, arra már Székely István rámutatott a MNy.-ben.

PUTNOKY IMRE.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Egy-két megjegyzés. A MNy. májusi füzetében (229. l.) Szily Kálmán a Calepinus-szótár magyar szavainak új kiadásához mintegy ötven helyreigazító észrevételt tett közzé. Magyarázatai nekem sok gyönyörűséget szereztek, mert a magyar szövegkritikának igen érdekes példáit láttam bennük. Véleményem szerint mind helyesek, csakis kettőre nézve bátorodom egy kis megjegyzést tenni:

Calepinusban az „ambulatiuncula“ latin szó magyar értelmezése: *Iárásotska, pantikálás*. A pantikálás szóban Melich sajtóhibát lát *sántikálás* helyett, Szily Kálmán pedig a *bandukolással* akarja kapcsolatba hozni. Úgy hiszem, hogy eredetileg tényleg sántikálás állott a magyar kéziratban és a lyoni szedők az f-et könnyen összetéveszthették a P-vel. Ami pedig a szó jelentését illeti, az is igen megfelel, mert még mai napság is, ha azt mondjuk: *tudom, miben sántikál*, nem a „sánta“ szó jelenlegi értelmére, hanem az utánajáráásra, valaminek a sürgetésére, szorgalmazására, vagy magyar szokás szerint a *kijáráásra* gondolunk.* (Cf. a régi latin „ambitus“ szó eredeti jelentését, ami szintén buzgó utánjárást, esetleg tiltott korteskedést is jelentett.)

A „hostilitas“ Calepinusban: *ellenség ziv*. Melich *ellenségesség* szót akarna írni helyébe. De mit csináljunk a *ziv* szóval, melyet alig lehetne az -esség helyébe jutott sajtóhibának minősíteni. Szily Kálmán *ellenséges ziv*-nek olvassa. Úgy hiszem, ott nincsen semmi baj. A két szót csak együvé kell olvasni: *ellenségsziv*. A *ziv*-szónak itt csak annyi értelme van, mint pl. a német *Mut*-nak az ilyen szavakban: Freimut, Heldenmut.

DR. PRUŽINSZKY JÁNOS.

II.**

(Levéltárakból.)

Bányász-műszók. Felsőbányai Aknák mellett levő *huttmányok*-nak adott instrukciója (1723). „Arra is szorgalmatos gongyok legyen, hogy a *Pár-futók* a magok bizonyos számú *gengeket* félóraig kifussák, hogy ne kintelenitessenek neha csak fél sák genget is kihuzni a napra, hasonlóképpen a *háspolyosokra* is gongya legyen, hogy az magok *schichtjeket* dolgozva és ne henyéléssel véghez vigyenek . . . A *prégelő helyeket* megvizsgálják . . . a *kopogó gengeket* feszítő vassal vagy restangal lenyesték-e, . . . a *schichtfával* szépen bánnak-e“. (Közös p. ltr. Siebenbürgen 1538 1. fok. A párfutó szó a barlauffer német szó fordítása).

Egyföldi. Széchy Margit írja 1570 június 8-án Nádasdynénak: „Kégdél egywth tarsasagoth tartottam volna, myerth hogy kégdél egy feöldi wagyok (Nádasdy lev.).

Elfogyatkozni. „Chak kinek egi *nehezek* ezwsti eset is ottan megh pechetletek, mert mikor mi az baniat megh weweok arendaba, az batorsagnak newe alatt weweok megh . . . de im aniera *ell fogiatkoztiwnk*, hagi imar marhankal toldanunk kell, mert nemelliknek ezwst marhayat *beöcheltek elli* miatta, nemellieknek ereökséget“. (Köz. pénz. ltr. Hung.) 1574. Neustadt).

Eltaszítál. Telekessy Imréné írja 1560 július 6. Kassáról: „sok dologbol leszen (így) ennekem az keg. oltalma es *gymolsaga* szwg-segh, az mynth hogh egyeb Nyomorwltak es Arwak kewannyak az keg. gyamolagat. Minek okaertt az keg. jo akarattyott semmikeppen el nam akarom tazigalnom magamtwl“ (Kisebb családi ltr. 5. csomó).

* Legyen szabad e helyen megjegyeznem, hogy a mult évben egyik VIII. o. tanítványon egy iskolai dolgozatában a latin „et effecit“ igét egyszerűen, de a „magyar géniusnak“ teljesen megfelelően így fordította: „és *kijárta, hogy*“ stb. Denique a fogalmakkal együtt bővül a nyelv is.

** L. MNy. IX. 129. Itt (Oklevéltárakból) helyett olv. (Levéltárakból).

Elvenni a keresztvizet vkiről. Káldy Ambrus írja 1572 márcz. 12.: „Neste parazna kwrwanak mynd anyarol attyarol, chak nem *wezik az kerezth wyzeth el rola*“ (Kisebb csal. ltr. 5. csomó).

Elvétkezni. Ocskay Imre írja 1558 szept. 17-én: „de az ember nem tudom hogy *elvyttkezeth*, hogy az leweleth el hatta wolth“ (Nádasdy-lev.).

Folyosó mirigy. Zennyesy Anna írja 1587. Báthory Erzsébetnek: „Valamy folyoso mirígek voltanak az nyakan, thorkan. Az doctort kettzer is hywattok ky hozzaya s kelh 1 ket nap it wolt, valamy *kenöth* adot, awol kenette gomrat hasath eg nehan napigh“ (Orsz. ltr., Nádasdy lev. Magyar Bálint egyik levelében is előfordul, írván „folyoso esett kezemre“ uo.).

Hapt bakt. „Az fő strázsza, kit nemetül Hapt boktnak hínak, mind magyarból, mind németből álljon“ (O. L. Kisebb családi levélt. I. csomó. Balassy ltr. 1666.).

Hévé. Szentiványi Menyhárt írja 1683 aug. 3-án: „Azonban az *Hévérek* magokra vigyázzanak, mert *contraminávu*, porral oda mind ölheti őket“.

Kietlen erdő. „Azt irhatom, hogy az sem falu sem nem falu, mert harom hitvan haznal teöb oth nijuchen azys penig olyan mynth harom *dizno oll*. Mar az hogy sem zantho feöld hoza nynch sem kazalo Mezeö, ugyan semmi mezeye hanem chak oz nagy *kyetlen* erdeö“ (Köz. Pénz. ltr. Hung. 14384. fasc. 1582 júni 2. Thyryger Lénárt jelentése Kékes és Dobravicza falukról).

Léhen. Hogy a katonai fizetésre adott előleg — a mit németül lehen, latinul a mutui nomine szóval fejezték ki — magyar szövegben is előfordul, szolgáljon például az alábbi adat:

Vettük az *kegy.* leveleth, meliben írja hogy az nemetek *lehen geltijet* nem tudna honnan megh adni . . . *kegy.* penigh azon legien ez utan az *lehent* az proventusbol adgya megh“ (Orsz. ltr. Lymbus III. sor. 10. fok.).

Levélszín. „Oth sok lewel szeneketh chynalthanak, oth *nüwghothya* nepet“ (Kisebb csal. ltr. I. csomó 1556. Kalmár Lőrincz levele a basa hadáról).

Megkönnyebbszik. Sárkány Antal írja 1555. Sopronból: „Nadha hwrut fey fayas wagion rajtam, meeg az hazbol sem mehetek ky, de ha *megh kennyebeszem*, hogy iobban leszen dolgom, azonnal el megiek“ (O. L. Nádasdy levélt.).

Megmérgeült. Pelérdy Ádám írja 1569 június 30-án, hogy Petheö János rózsát szakasztott volt le, „az tyzkee egyik uýaban ment be, anyira *megh mergöswlt* volt, hogy chiak Isten oltalmazta, hogy el nem kellöt az uýat metceni, mynd az karýa *el dagadozot* thwle“ (Orsz. ltr. Nádasdy lev.).

Oltármesterség. A magister altaris nemcsak a középkori, de a XVI. századi oklevelekben is számtalanszor szerepel. Az egri kapitányoknak adott utasítások például rendesen felsorolja a *rector altaris* meg az *altarista*-kat. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14372. fasc. 1588. Rákóczi főkapitány utasítása). A XVI. század közepén (d. n.) az újudvari polgárok írják: „Towabba wolt eg *oltar mestersegh*, kihez volt zölö es az pap megh hala, akky az oltar mesterseget byrta es Nag. az *wilalnak* engette vala az zölöth“ (Nádasdy level.).

Stertinyák. „Az piritott hust egy *sterrtinyakos** hordóban be

* A stertinyák — setertinyák — csetertinyák szlávóniai ürmérték.

csináltam, az dongákat mind által furattam, hogy szél mehesse által. Az mely hus pedig csontos, lábos és tömérdek szabású volt, aztat nem pirítottam, hanem más hordóban eczettel és fenyő maggal csináltattam. Ez is alkalmas ideig meg áll és oda küldöm, hova Ns. kívánnya" (Körm. ltr. Missil. 1660 október 12. Tapolcsányi János levele).

Tarisznyavár. A XVI. és a XVII. századi levelezésekben és hivatalos iratokban gyakran előfordul ez a szó, még pedig minden magyarázat nélkül. Egyik-másik történetíró úgy magyarázta a *tarisznyavár* szót, hogy azon olyan várat kell értenünk, melynek nincs tartománya. Ez hibás magyarázat, mert hiszen a hódoltság korában a legtöbb várunknak elveszett a tartománya. Az újonnan épített palánkoknak meg egyáltalán nem volt tartományuk. A tarisznayvár körülbelül egy fogalom az órházzal, a skartházzal vagy a csárdákkal. Arra szolgált, hogy órsége idejekorán értesítse az ellenség közeledéséről a végházak népét. A *tarisznyavárat* másképen *vigyázó háznak* hívták. Többnyire egy-egy erősebb végház vagy várkastély közelében találjuk a tarisznyavárat. Így például volt ilyen Győr mellett, Korpona szomszédságában, Szent-Márton közelében stb. Mivel az ilyen vigyázó házba az órség — melyet időről időre fölváltottak — tarisnyában vitte az elemozsinát, magát a vigyázó házat tréfásan tarisznyavárnak nevezték el. A Győr mellett lévő Tarisznayvárról írják például az odaküldött királyi biztosok 1577-ben: „*von dem Wachthaus Danesterwar genannt*“. Lindvay Lukács, a ki épp itt állt őrt, mondja: „*auf dem Wachthaus donisterwar genannt, gewacht*“. (Cs. és k. áll. ltr. Hung. 1577 aug. 7. Gründliche Erkundigung etc.)

Ulcza. Menyeödwlcza, Zentgyergywlcza mint helységnevek fordulnak elő 1559-ben. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14345. f. 1559 ápr. 20.) Az alábbi adat azonban már utczát jelent: „*domuncula situata in ascensu ex opposito plateae vulgo Hydwlczza vocata*“. (Ugyanott. 1571 június. Újhely.)

Vad tyúk. „Az minemü halat es madarat kaphattam te k. rezesse akartam belole thennem es k. küldenem az en *lokayom* által ennehan *salmüingot* es pyztrangot es az minemü *vad tikokat* az itt valo havasokban talalni.“ (Körm. ltr. Miss. 1577 nov. 10. Székely Mihály lev.)

Vasváltság. „Azon Toth Peti nevü rabrul az *vas valtságat* is porkolab uram fel vette tülem; *kezes levelemet* magával vitte hadnagy uram . . . Az rabot akkor szokták elbocsátani, azmikor az *kezes levelet* beadgyák.“ (Körm. ltr. Missiles. 1688 április 7. Bogáthi Ferencz levele. A vasváltság azon pénzüsszeg volt, a mit a török-magyar rabok fizettek a lábukra forrasztott vas levételéért.)

Visszaváló mise. „Jowzref chiauz ith fel akaztya magath buva-ban, hagi nem tud mit mivelni es bizon *eleg h wyza valo misett mond kmed uttan*, hogy ky hoztad s ith hattad raitunk.“ (Cs. és kir. áll. ltr. Turcica. 1565 okt. 17. Petheó János levele Krusith Jánoshoz.)

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

KÜLÖNFÉLÉK.

Gerő János: A cseh és tót középkori vallásos költészet története. Besztercebánya, Machold F. könyvnyomdája. 1913. 8°. 333 + 7.

Középkori vallásos költészet, tehát a középkorban divatozott legendák, mysteriumok, passio-játékok, Mária-síralmak, moralizáló

költemények, himnuszok, zsoltárok, diákdalok stb. története a cseh és tót irodalomban. Tulajdonképeni tárgyánál fogva folyóiratunkat közelebből nem is érdekelné, de egy fejezetének magyar vonatkozásai megokolttá teszik megemléztetését.

A huszitizmus költészetével kapcsolatban megemlékezik a prágai egyetemen tanult magyarokról, kik 1372—1410 között iratkoztak be s kiknek száma ez idő alatt a jogi karon 28, a bölcsészeti karon 100 volt. E hallgatók nevének, eredetének s ott szereplésüknek megemlézése után szerző annak a véleményének ad kifejezést, hogy nekik tulajdonítható, hogy a zsiszkovi csata után a prágaiak a legyőzött Zsigmond királlyal való béketárgyalások közben követelték annak a négy hitcikknek, melyért a husziták síkra szálltak, csehül, németül, *magyarul* és latinul való megmagyarázását. Az volt a céljuk vele, hogy a jelenlevő katonaságnak is világosan és érthetően megmagyarázhassák ártatlanságukat és ha kell, Zsigmond doktorainak ellenvetéseire is megfelelhessenek. Zsigmond a kérelmet visszautasította, mert félt, hogy ezzel a vallási viszálykodás belopódzik a katonaság lelkébe. Husz János prágai követői között valószínűleg magyarok is voltak, a kik 1420 után is két szín alatt áldoztak a cseh huszitákkal. Erre két bizonyíték van. Az egyik az, hogy midőn az iglauri gyűlés után 1437-ben a város piacán kihirdették a compactumokat, a csehek elhatározták, hogy az egyesülés és békelétrejöttét a jelenlevők előtt csehül, németül, latinul és *magyarul* kell előadni, valamint azt is, hogy milyen módon engedték meg a legátusok a szentségek használatát. A compactumok kihirdetése csakugyan négy nyelven történt: csehül, németül, *magyarul* és latinul. Ezután isteni tisztelet volt, mely alatt a nép megtekintette a szentek reliquiáit s a hozzájuk fűzött magyarázatok csehül, latinul, németül és *magyarul* történtek. Hasonlóképen négy nyelven — tehát magyarul is — buzdította Zsigmond a jelenlevőket a bázeli zsinat határozatainak megtartására.

A fölolvastott compactumok magyar szövege nem maradt fenn (l. erre vonatkozólag J. Jireček: *Einiges über die culturellen Beziehungen der Ungarn und Böhmen im XIV. und XV. Jahrh. 7—10 ll.*). A becses magyar nyelvemlék helyett fennmaradt a XIV. századból a prágai egyetem könyvtárában (XVII. F. 28. sz.) a következő négy-nyelvű sóhajtság:

„Ach ysten nebyesky, quam zer megdolgontat engemet, ze das ich iaceo zwazan, mynd edz agricola amen“,

vagyis Gerő szerint: „Ah mennybeli Isten, mennyire gyötör engem a munka, hogy összekötözve fekszem, mint egy földműves“* (290. l.).

Szó van még a huszitizmus magyarországi terjedéséről, melynek elősegítői voltak a Prágából hazatért magyar diákok, s Zsiszkának Magyarországra való betörései; a Bécsi, Münchener, Apocodex keletkezéséről, melyhez új adatokat nem szolgáltat s a moldvai Husi községnek magyar huszitáktól történt alapításáról, kik Pozsony, Sopron megyékből 1460-ban menekültek oda. Ezek eleinte a misét is magyar anyanyelvükön végezték, de a püspök intelmei után csak a mise előtti és utáni énekeket mondták magyarul.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

* Gerő úr nagyon is szabadon magyarázza e magyar-latin-cseh szókeveréket.

A lengyel nyelv történeti szótára. Több szláv nyelvnek mai napig sincsen nyelvtörténeti szótára. Ezek közé tartozik a lengyel is. A lengyel nyelvnek több kitűnő szótára van, ezek közül a Linde-féle részben nyelvtörténeti is. A Linde-féle szótár ugyanis a lengyel nyelvnek a XVI. század óta mai napig terjedő anyagát foglalja magában. Azt olvassuk most a „Język polski“ cz. nyelvtudományi folyóiratban, hogy Łoś János krakkói tanár egy lengyel nyelvtörténeti szótáron dolgozik, a mely a szókinccset a legrégibb lengyel nyelvmemlékektől a XVI. századig terjedően fogja magában foglalni.

M. J.

A finn nyelv szláv szavai. Ismeretes dolog, hogy a finn nyelvben vannak régi szláv jövevényszavak. Ezekről beható tanulmányt irt MIKKOLA I.: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* (Helsingfors 1894.) cz. könyvében. E szláv jövevényszók közt vannak olyanok, amelyekben a szláv orrhangú magánhangzók megőrződtek. Ilyen szláv eredetű finn szavak: *kuontalo, suntia*. E szavak MIKKOLA szerint ó-orosznyelvi átvételek. ŠACHMATOV e finn szavakról most azt írja (I. Russkij filolog. vjestnik 1913. évi foly. 11. lap), hogy nem lehetnek ó-orosz nyelvi átvételek, mert az efféle magánhangzók még az ós-oroszban eltűntek, akkor pedig a finnek még oroszokkal nem érintkezettek. Szerinte a fenti szavak vagy az ós-szlávból, vagy pedig valamely nyugati szláv nyelvből, talán ó-lengyelből való átvételek. — Mi ŠACHMATOV e tanítását nem fogadhatjuk el. Hiszen ott van a magyar *lengyel* szó, a mely ó-orosz átvétel a magyarban (VIII., IX. századi), s a melyben szintén ó-orosz orrhangú magánhangzó van.

MELEGDI JÁNOS.

Új német idegen szavak szótára. Egy új „Deutsches Fremdwörterbuch“ jelent meg, szerzője H. SCHULZ. A műnek eddig az A—K-ig terjedő része hagyta el a sajtót (Strassburg 1913, K. J. Trübner). A hasonló természetű művek közt ennek az az előnye, hogy nagyobb gonddal kutatja ki a német nyelvbeli idegen szavak első előfordulását, használatát, elterjedését. Magyar kutatók is nagy haszonnal forgathatják.

M. J.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LVI. Választmányi ülés.

(1913 április 15-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Erdélyi Lajos, Horváth János, Kertész Manó, Melich János, Mészöly Gedeon, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján és Vízota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvasása és hitelesítése után a titkár előterjeszti a következő ügyeket:

1. Szinkovich Jenő nyitrai polg. isk. tanár a nyitrai megyei Nemespann és Királyi községek érdekes nyelvjárásának tanulmányozására ajánlkozik, s kéri e célra a M. Ny. T. anyagi támogatását. — A választmány szívesen fogadja az ajánlkozást és 100 K segélyt szavaz meg a folyamodónak.

2. Sági János följánlja a M. Ny. T.-nak gazdag szőlősgyűjteményét. Tolnai Vilmos bejelenti, hogy az elnök úr előzetes fölkerésére átvizsgálta a beküldött mutatványt s legnagyobb részét értékesnek találta. Szép jelzőknek, színes szóvirágoknak, újabbkeletű szőlásoknak a mai újságnyelvből és társalgási nyelvből ügyes szemmel és jó füllel kiválogatott gyűjteménye ez. Az egyes adatokat bizonyos összefoglaló szempontok szerint lehetőleg csoportosítva és a mostaninál még többet zárójelben egy-két fölvilágosító szóval megmagyarázva, közlésre egészen alkalmassá válnék e munka. — A választmány elhatározza, hogy felkéri a gyűjtőt munkájának ilyen irányban való átdolgozására.

3. Ugyancsak Sági János ajánlatot tesz a M. Ny. T.-nak Magyarország összes dülőneveinek a telekkönyvvezetők és községi jegyzők útján való összegyűjtésére. — A választmány egy ilyen fölhevástől nem remél sok önkéntes eredményt, a telekkönyvvezetőket és községi jegyzőket az adatok összegyűjtésére és beküldésére hivatalosan föl szólíttatni pedig nem áll módjában. Ezzel kapcsolatban azonban utal arra, hogy Pesty Frigyesnek a M. N. Múzeumban őrzött hagyatékában szerfölött gazdag ilyenmő anyag áll a kutatók rendelkezésére.

4. A titkár azt indítványozza, hogy a M. Ny. T., folyóirata tartalmának a magyar nyelvtudomány számára való jobb értékesítése czéljából, adjon ki a X. kötet megjelenése után egy a MNy. első 10 kötetének tartalmát felölelő részletes szó- és tárgymutatót. — A választmány örömmel fogadja az indítványt és a kivitel módzatainak részletesebb megbeszélésére fölkeri az elnököt, az alelnököt és a titkárt.

5. Az elnök jelentést tesz a pénztárnak 1913 márczius 31-i állapotáról. Az egész bevétel 6485 K 32 f, az egész kiadás 2287 K 02 f, maradék 4198 K 30 f. Ebből értékpapírban 2000 K, takarékpénztárban 2100 K, készpénzben pedig 98 K 30 f.

6. Új tagokul megválasztatnak:

Dr. Herzog József orsz. levéltári fogalmazó, Budapest
Józsa Ilona polg. isk. tanítónő, Budapest

Ajánló:

Tagányi Károly
Horger Antal.

XLII. Fölolvasó ülés.

(1913 április 15-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Beke Ödön, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid, Gulyás Pál, Horváth János, Kertész Manó, Kräuter Ferencz, Melich János, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoky Imre, Rubinyi Mózes, Sági István, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György és Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Szinnyei Józseftől: Egy fejezet a magyar hangtörténetből.

Mészöly Gedeontól: A Müncheni, Apor és Döbrentei codex viszonya.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

50. *Alabor* és *talabor* (vö. MNy. IX, 48). Ez utóbbira az első adatot GYARMATHI Vocabulariumában találjuk, a székely szavak első lajstromában, p. 101: „*talabor*, az a' kivésett kihornyolt fa, melyet lejtőn a' kerék talpa alá vetnek, hogy ne forogjon, de ne is kopjék“. GYARMATHI adatát közli KASSAI, V, 37; a Tsz.-ban öt új adatot találunk (beküldői: FERENCZI, KÁLLAY, BUCZY, INCZE, SZABÓ ELEK). A MTsz. szerint Háromszék, Udvarhely és Csík megyékben ismerik; Marosszékről és Segesvárról is közöl egy-egy adatot; *talabér* alakban közli Vas megyéből Kocsis, Nyr. XXXIV, 109. A *talabor* szó tehát — majd hús egymástól független adat tanúsága szerint — meglehetősen nagy területen élő tájszó, „wagenschuh, hemmschuh“ értelemben.

Először az *alabor*-t is BARÓTI SZABÓ jegyezte fel, mint annyi más szavunkat, a Kisded Szótárban,² p. 7: „*Alabor*: kerék-talp alá borított, vésett, válu-szabású fa, a' nagy ereszkedőnn, lejtőnn“. SzD. adatát ismétli közvetve v. közvetlenül: SÁNDOR ISTVÁN a Toldalékban (p. 5); MÁRTON, 1807, 1811; KASSAI, Szókönyv, I, 149; FOGARASI, 1836, 1838, 1852; Tzs. 1835 (*hemmschuh*, *hemmgabel*, *radsperr* a.); KUNOSS, Szófüzér; KIRÁLYFÖLDI, Ujdon-új szavak tára, 1846; BALL, 1848; CzF. stb. Tehát voltaképen csak egy adattal van dolgunk, SZABÓ DÁVIDÉVAL; új adatot sem a Tsz., sem a MTsz. nem hozott.

Mivel a *t*-lekopása szó elejéről példátlan volna, de másrészt az se valószínű, hogy nyelvünknek egy ilyen specialis fogalom jelölésére két ennyire hasonló, de különböző eredetű szava volna, valószínűnek tartottam, hogy *alabor* SZABÓ DÁVID íráshibája vagy tévedése *talabor* helyett, a mely azután szótárból szótárba vándorolt. Csalódtam. A minap SZÖCS ISTVÁN Nyitra vidéki palócz gyűjteményét olvasgatva, nagy meglepetésemre rábukkantam a rejtélyes *alabor* szóra: *alabor*: „kerékkötő“ Menyhe, NyF. XX, '18. Tehát nemcsak a széke-lyeknél, hanem az ország másik végén, a palóczoknál is él e szó! Az *alabor* és *talabor* viszonya ezzel még rejtélyesebbé lett.

51. T. K. úrnak. A *cejte* szóra a következő adatokat közölhetjük: *cejte* [első adat 1646/1727-ből, OklSz.; alakv.: *cette* KASSAI, V, 249; MTsz.; *cete*, *cojta* OklSz., CzF., MTsz.]. 1. „Ligamen ex contortis viminibus ad molas aquaticas retinendas, vízi malmot tartó gúzs-kötél“, KASSAI, i. h.; CzF., MTsz.; 2. „öt-hat darab összetakolt tölgyfa-szál, erősítésre, a lábók kikötésére“, Bereg m., Nyr. XXVI, 476.

← szlovén *cûhta* „geflochtener reif für die weinpresse, die pressflechte“ PLETERŠNIK, I, 88 ← ném. *zucht* „ziehband“. A m. *cojta* (> *cejte*) ~ szl. *cûhta* alakok viszonyára vö. *selejt* ~ ném. *schlecht*, *ejtel* ~ ném. *üchtel* stb. A *cetkény* [egy adat Szegedről, MTsz.] „vízi malmot tartó gúzs-kötél“, a melyre ön gondolt, aligha tartozik ide. E szót először és utoljára NÁTLY közölte 1825-ben (Némely vélekedések); tőle vette át KASSAI, V, 251, a Tsz. s innen MTsz. Nyilván azonos az „*euphorbia*“ jelentésű *cetkény*-, *cötkénynyel*, s voltaképen „*euphorbia*-szárból csavart gúzszt“ jelent. GOMBOCZ ZOLTÁN.

52. **Boncs.** MÁTYÁS FLÓRIÁN „Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet“-ében a „Jóra intő Tsengetyű“ cz. műből idéz egy *boncs* szót, a mely szerinte talán „corbis, saccus“ jelentésű. Adatát és értelmezését átvette a NySz. is. A „Jóra intő Tsengetyű“-nek a Nemzeti Múzeumban három kiadása van. Az 1767. évi kiadásban (III. rész 4. szakasz) a kérdéses hely így van:

„Jobb volna minékünk, hogy semmivé lennénk,
Avagy hogy kövek közt egy *fontban* tetetnénk,
'S tenger mélységébe örökké vettetnénk . . .“

Az „egy *fontban*“ helyett a következő két kiadásban, az 1784. és 1809. években „egy *bontsban*“ áll. Szerintem egy *bontsban* = egy csomóban, s vö. *boncs* ,csomó, bog‘, MTsz. M. J.

53. **Felelet** a 3. kérdésre (vö. MNy. IX, 48). Az *alangyárra* két újabb adatunk is van: *alangyár* ,bátortalan, alamuszi‘ Szigetköz, Nyr. XL., 284; *alangyár* ,rongyos, kopott (ruha)‘ Muzsla vidéke, Esztergom m., MNy. II, 42.

54. **Felelet** a 22. kérdésre (vö. MNy. IX, 191). A csupán KASSAI-tól ismert *bacsa-körtevény* nyilván kapcsolatban van a következő gyümölcsnevekkel: *bacsó-körte* [egy adat Szilágy-Somlyóról, MNy. I, 331] ,apró és zamatos ízű körtefaj, július elején érik‘; — *bácsó-szőllő* [egy adat 1829-ből, MNy. II, 374] ,eine weintraubenart‘.

55. **Negédesség.** Július 13-án a Budapesti Hírlapban a következő szerkesztői üzenet jelent meg: „Ilyen szó: „negédesség“, a magyar nyelvben nincsen; a „negédesség“ korcs szó, a melyet szerencsére már nem használnak; körülbelül annyit jelentett, mint kecses rátartiság, vagy enyelgés.“ — Mielőtt az ember egy szóra rásüti a bélyeget, hogy ,korcs szó‘, a ,nyelvújítók csinálmanya‘, tanácsos egy kissé utánajárni a dolognak. A *negédes* [alakváltozatai *negindős*, *nedinges*, *nedéngös* KASSAI, III, 419, 423; Tsz., MTsz.] nagy területen (Dunántúl, Duna-Tisza köze, Székelység) élő tősgyökeres népi szó; jelentése: ,rátartós, kényes, büszke; mézes-mázos‘. Ellenben a *negédes*ből elvont *negéd*, valamint a *negély*, *negélyes* már a nyelvújítóktól került ki, vö. NyUSz. G. Z.

56. **Kinigli** „Az Ujság“ 1913 aug. 19-i számában a 16. lapon olvasom: „ . . . a fürge kis üregi nyúl valósággal úgy gurul, mint egy golyó. Néha igen jó puskás bizony egyre-másra hibázza a „*kinigliket*“, a mint a nép a legtöbb helyen a kis fürge állatokat nevezi“. Ugyancsak a 16. lapon a 2. oszlopban ilyen szavak vannak az „Özbakok“ hírből: *nyársas bak*, *rigyetés*.

57. **Mivé lesz a Géza név** — Belgrádban. Van Belgrádban egy antiquárius-könyvkereskedő, a kit *Kohn Gézának* hínak. A latin betűkkel irt nevet Belgrádban mindenki így olvassa: *Gecza Kón*. Ezt az olvasást szentesíti a Budapesti Közlöny idei 121. száma, a hol ezt olvassuk: „A belügyminiszter a Belgrádban *Kon Gecza* kiadásában . . . megjelent sajtóterméktől a postai szállítás jogát . . . megvonta“. K. P.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. OKTÓBER.

8. SZÁM.

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

Második személy. A legrégibb m. „tu” jelentésű személynévmás **ti* volt, ez van meg a mai többes *-tők* > *-tők* (a WesszprC. 51. *nektik* újabb is lehet *nektők*-ből), illeszkedéssel *-tok* (l. erről lejjebb) személyragban, valamint az *-n* pronominalis képzővel alkotott *tén-*, *ténnén*-ben (vö. NySz., *tentöled* NádC. 220, *tén-*, *ténnén* NyFüz. XXXVIII. 23, *önnön* alatt NySz. 3. személyre vonatkoztatva *tönnön*). E régi **ti*-nek, minthogy rövid nyílt végsozótagban álló *-i*-je volt, el kellett tűnnie s helyébe új „tu” jelentésű névmási alak keletkezett. A mai *té* (vö. MTsz., Balassa, Szlav. nyelvj. 20, NyFüz. XVII. 15, XXXVIII. 14), ebből *te* (vö. MTsz., NyFüz. XXVI. 15, első *é*-vel vagy *e*-vel való adatok KTSz. vr *te* veled, uog *te*, *te* mihudnec; a codexekbeli *ette* vö. TelC. 26 *ah te* > *az te*-ből) nem a régi **ti* folytatója, hanem ennek a **ti*-nek továbbképzett **ti-j* alakjából való (másképp Budenz UgAl. 289, 312). A **ti-j* szabályos alakváltozata a *ti-v*-nek, melyről l. *mi-v*-nél és *ő* ~ *övé*-nél. Ez a **ti-j* és *ti-v* eredetileg pusztán a 2. személyre vonatkozott, minden numerális érték nélkül, a mire összevetendők az ilyen mai és régi adatok: a *te* házatok MTsz., mit csinátok *te* bolondok NyFüz. XVI. 33, *tenektek* DebrC. 498, *té* nékték, *tétüléték* Dongó O. Kiskúnfélegyházai nyelvj. 23, *téétek*, *tétek* NyFüz. IX. 25, 42, XVII. 15, XXXII. 13, 25, *tétek* NyFüz. XXIX. 22, XXXII. 13, 25, XXXIII. 14, a *té* kezeték NyFüz. XVII. 15, a *té* pinzéték NyF. XXXIV. 26, *te* hozyatok stb. NySz., *thóthóket* TelC. 308, a *te* zyweetők SándC. 11, *tvlők* a *te* atyatok JordC. 369, *tenmagatoc* NádC. 237, *ten* magatokon u. o. 254, stb.

Elkülönülés folytán a **ti-j*-ből részint **tēj* (váltakozik *tēh* hel vö. SzékelyudvC. 55, 56, 59 *teh*), részint *tí* fejlődött. A **tēj*-ből

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152, 207, 248, 297.

(vö. *tējéd* NyFüz. IX. 25, *tējéd*, *tējed* NyFüz. XX. 8. XXXVIII. 14), *té* (vö. *té* MTsz., a régi nyelvbéli *tee* NySz. esetleg csak *tē* vö. ÉrdyC. 543 *tee ees*; *téd* NyFüz. XXIX. 22), majd *tē* (vö. *tēéd*, *tēed* NyFüz. IX. 25, 42, XVII. 8, 15), *te* fejlődött. A mai *tégéd* (vö. KTSz. *teğud* olv. *tégüd*, alakv. *tígéd*, *tígéd*, *tígöd* vö. NySz., Trócsányi, e-hangok 31, Gálszécsi, Énekesk., Arany Próz. dolg. 319 stb.) *é*-je a *té* hatása alatt nyult meg, eredetileg **tégéd* (másképp Budenz UgAl. 291) volt. — A *té* származékai: *ték* (= vos MTsz., vö. *téktek* NySz.), *tétek* NyFüz. XXIX. 22, *téd* NyFüz. XXIX. 22, XXXIII. 14, *ettéd*, *ettétek* NyFüz. XVI. 18, 35.

A **ti-j*-ből más irányú fejlődéssel *tí* (vö. Balassa, Szlav. nyelvj. 20) > *ti* keletkezett, a melyből szabályosan származhatott a *tű* (vö. MTsz., NyFüz. IX. 25) > *tü* (vö. MTsz., NySz., NyFüz. XX. 40). E *tí* > *ti* ~ *tü* > *tü* alakokból erednek a következő változatok: *tík*, *tyík* MTsz., *tík* v. *tík* NySz., *tük* NyFüz. IX. 25, *tük* u. o. és MTsz., *tík*. Dongó O. Kiskunfélegyh. nyelvj. 23, NyFüz. X. 35, XIII. 42, XXVI. 15, XXIX. 21, XXXIV. 26, XXXVIII. 23 stb., *tijétők* Balassa Szlav. nyelvj. 20, *tiétek* (Sylv.-nél *ē*-vel Trócs. 47 stb), *tön* (vö. *tőn* magatok WinklC. 192), *tün-* (NySz.). — Csak azt kell még megjegyezni, hogy a *tü* > *tü* szabályosan megfejtethető a régi *tiv*-ből is (vö. NySz. és TelC. 271, 292 *thyw*, WeszprC. 1 *thiu*, WinklC. 77, 85, 164, 185 *tyw*, *tiw*), l. *miv*: *mí* alatt. E *tiv*-ből *tēu*-en át *tő* > *tö* vö. WinklC. 128, 146, 147, 153, 166, *tő* = vos, EhrC. 23 *jewteu* = jösz-tő, *tő* = tu. — A mai *mi*, *ti*-ben szerintem nincs semmiféle többes-jel (másképp Szinnyei NyH.⁴ 99).

Mint hogy a szóvégi *ē*-ből újabb fejlődéssel *i* is lesz, ezért *tē* = *ti* is, vö. DöbrC. 484: Mi nem nagvb vag *ti* . . . iacobnal és l. más példákat NySz. — Ilyen alakok hatása alatt, esetleg önállóan is *ē* > *i* fejlődéssel lett: *tēn*-ből *tin* (vö. Sylv. UT. 1. 113 az *tinen* szövből), *tējéd*-ből *tijéd* (l. Trócsányi 47, NySz.).

A „tu“ értékű *ti* mint az összetétel utótagja járult eredetileg a szavakhoz, volt tehát: **varu-ti* (később **varuti*, illeszkedéssel **varutu* = várad, deine burg), **eri-ti* (később **eriti*, alakv. **erütü* = ered, deine ader), **tudu-ti* (később **tuduti*, illeszkedéssel **tudutu* = tudod), **kéri-ti* (később **kéríti*, alakv. **kérütü* = kéred). Mint hogy ezek a szavak a nyelvérték előtt eredetileg érezhető összetételek voltak, a *ti*-béli *t* fejlődése egybeeshetett a szókezdő magy. *t* fejlődésével. A szókezdő magy. *t* általában változatlan, néha azonban *d*-vé lehet, vö. pl. *đug*, *dermed*, *dörsöl* stb. (l. SZINNYEI

NyH¹. 24.) Másrészt nem szabad felednünk, hogy szóvégi magy. -t-ből is lehet -d, vö. pl. -nkét > -nkéd, *majt* > *majd*, *fajt* > *fajd* Wichmann MNy. IV. 215, *pünközs*d | JordC. 245 *ókreed*, *zamarat*, *away* Johaat, uo. 554 *ewtuened* zam zerent, ÉrdyC. 639 zent *malaztod* ada ewneky stb. (Illeszkedéssel keletkezett *t* > *d*-t figyelmen kívül hagytam, pl. *eledeld* nekik NádorC. 531. stb.) Az a nevezetes már most, hogy ezt a -t-t a 2. személyragnál is ki tudjuk mutatni. Íme néhány példa:

JordC. 338 *Myre kerdet* az en newemeth, uo. 384 Ne *alohat* azt, uo. 530 *megh ne serczet* az kewekben te labadath, uo. 686 *dyczówyczet* *megh the ffyadat*, uo. 735 *Aloytot* ee | ÉrdyC. 24 *venneet* de, uo. 490 te *zyttet* ez vglagra (!), uo. 490 yo *voltot* my hozyank, uo. 493 *nyerhetót* wr istentwl, uo. 674 es *kenőgest* meg | TelekiC. 263 te engemet zwzen *mehetbe* fogadal | DöbrC. 4 te ... testednec ereit *meg nitat* es ezön... uo. 158 es *előttet* Imatkozanak, uo. 168 *hoğ teget* minden vtai^{da}ba, uo. 198 en te *labat* alat valo zekre tezem, uo. 369 ezt *teget* es elz | MiskTör. 12 *teneket* Es | EhrC. 16 *Smongyat* myt akarz, uo. 18 *teget* yo hews | NádorC. 399 az ő kevansaganac *betelessődesed* Ezön | Lázár Z. C. 31 *adyat* az | Sylv. UT. I. 53 *tighetet*, uo. 63 *teneket* egget, uo. II. 114 az te *czelekedetiből*, stb. sok más codexben, így SzékelyudvC., LobkC., TihC., PeerC., HorvC., KazC., MargL. stb. és XVI. századi nyomtatványban is.

A fenti példák közt szántszándékkal nem idéztem olyanokat, ahol a *t* hasonulás útján is keletkezhetett, pl. JordC. 367, *vayth* ky, uo. 420, 487 *vayt ky* stb., DöbrC. 177 *neket* kintornalok stb.

Az idézett példák vallják, hogy a mai *fiad*, *téged*, *előtted*, *kérted*, *kéred* stb. -beli -d eredetibb -t-ből való, más szóval a 2. személyű egyes rag a nyelvtörténeti korban lett -d-vé (másképp SZINNYEI, NyK. XXXV. 446).

A legrégebbi magy. „tu” értékű **ti* a többesben **tiki* > **tik* volt. Ez maradt meg a mai -tők (alakv. -tők, -tek) ~ -tok személyragban (legrégebbi előford. HB. *Latiatuc*, *keassatuc zumtuchel*, *szumtuchel*, *tiv bennetuc*, *latiatuc*, KTSz. *syrotiatu(e)* stb., alakv. -tak vö. Nyr. XXII. 316 *ne lármázotak*, NyFüz. XXXII. 25 *zuhannyatak*; ilyen van a codexekben is, vö. *megfogátkozandotak* DöbrC. 362). A -tők (ë, e) ~ -tok személyrag mind a birtokos, mind pedig az igei ragozásban egyforma; sőt vannak alakok, a melyek csak mondattani helyzetüknél fogva tárgyaskak vagy alanyiak, vö.

várátok, kérétek, várnátok, kérnétek. A többi tárgyias alakban pedig (vö. *verítek, vertétek, verjétek*) a személyrag előtti elem részint a praeteritummal való összeesésből, részint analogikus úton keletkezett, l. fentebb.

A **tiki* > **tik* (= eredetileg: vos) kezdetben mint összetétel járult a szavakhoz: igenévszókhoz, volt tehát: **varu-tiki* (később **varutiki*, illeszkedéssel **varutuku* = vároto k), **eritiki* (később **eritiki*, alakv. **erütükü* = eretek), **tudu-tiki* (később **tudutiki*, illeszkedéssel **tudutuku* = tudotok, tudtok), **kéri-tiki* (később **kérítiki*, alakv. **kériütükü* = kérték). Minthogy a *tiki* beli *t* szókezdő helyzetben volt, s ez a magyarban általában változatlan, itt-ott azonban *d*-vé is lesz, a névmás *t*-je is megmaradt, bár van *d*-vel hangzó változat is, vö. EhrC. 58 *Oh en dragalatosym fusatok ez vylagtol. bewntewket hagyatok el: egebeknek yozagat agyadokmeg.*

Harmadik személy. A legrégibb m. harmadik személyű névmás „is, ille, er, sie” jelentésben valamilyen mássalhangzón kezdődött s a mássalhangzó után *i* volt. A mássalhangzóról egyelőre nem szólok. Minthogy egytagú rövid magánhangzón végződő szó volt e névmás, a tövégek sorsában ennek is osztozkodnia kellett. Helyét épp úgy, mint a **mi* (= én), **ti* (= te) névmásoknál, egyik származékának kellett átengednie.

A mai *ő* az *i*-nek *iv* származékából való (vö. HB. *iv* uimad-sagucmia) s ez az *iv* eredetileg csupán a 3. személyt jelölte minden numerális érték nélkül (vö. ma is: *ő* nekik és *ő* neki stb., régen is így, emellett itt-ott *ők* is vö. *ek* nalog NySz.). Ebből az *iv*-ből (olv. *iü*) szabályosan lett egyrészt *üü* (vö. HB. *w* foianec, *w* nemenec, *w* neki, *w* bunet háromszor, *w* szentii, ragozva: *üüt*, vö. HB. *uvt*, *vvt* ötször), másrészt *ëü* (vö. KT. *ev*, KTSz. *ev* mia, ragozva: *ëüt*, vö. KT. *ert* kétszer és NySz.). Az *ëü*-ből *öv* (vö. TelC. 368 *őw* iegyesse) > *ő*, majd *ü* (vö. NySz., MTsz., Balassa, Szlav. nyelvj. 20, Sófalyv, Adalékok 12, NyFüz. XXVI. 15, *üvis* Nyr. XLII. 15) lett; az *ü* keletkezhetett azonban *üü*-ből is (alakv. *iü*-hez). Ez az *ü* aztán megrövidült (vö. MTsz. *ü*, Budenz magyarázatát l. Ugal. 290, 309, 312). Az *ő*-, *ü*- > *ü*-ből valók a következő alakok: *ütet* (NySz., MTsz., alakv. *ütet* NyFüz. XXIX. 21, *itet* MTsz., NyFüz. X. 35), *ők* (vö. *őkek* NySz.), *ük* (NySz., MTsz., ragozva: *üket*, alakv. *üket* MTsz., *iket* NyFüz. X. 35).

Az *iv* > *üv*, *ëv* ~ *öv* származékai ezek: *üvé* (NySz., MTsz.,

NyFüz. XXIX. 22, alakv. *üvéje, üejje* MTsz., az *“ejje* NyFüz. IX. 42, *üvejje* MTsz.; *üvék* Balassa, Szlav. nyelvj. 20, NyFüz. XXIX. 22, az *“ejjék* NyFüz. IX. 42, *üvéjük* MTsz.) | *övé* (NySz., MTsz., nyílt *é-jéről* Trócsányi 47, alakv. *öveje, övejje* MTsz.; *övék, övejik* MTsz., *övéjük, övéki* NySz.) | *évé* vö. NySz. *ewee, eweyeeet*.

Az **i* névmásnak *-n*-képzős származéka **in*, a melyből szabályosan lettek egyrészt az *ün* > *ön*, másrészt az *ën* alakváltozatok (vö. *enkösztec, ünköztöc* NySz.). Az *önnön*-féle alakok aztán egyszerű elemismétlődéssel lettek az *ön* ~ *ën* ~ *ün*-ből (vö. Gyulafehérv. sorok *vnun vnu(n)*, NySz. *önön, ewneen, önnün, ennen, wnen, wnen, vnnen, únün ünén* stb.; — a hosszú *-nn-* nem *-vn*-ből, vö. Szinnyei FUF. V. 77, NyK. XXXIII. 256, hanem szótaghatárral kapcsolatban nyult meg; *vn*-ből a magyarban sohase lesz *-nn*, másképp NyK. XXXIII. 247).

Az **in* 3. személyű névmás raggá is lett (vö. Révai, Gram. I. 335). Ezt találjuk a felszólító egyes 3. személyében az alanyi ragozásban (vö. HB. *oggun, iorgossun, kegiggen*, KT. *maradhasun, leyessen, sciulhessen*, KTSz. *legen, [f]ellen*); a mai többes *-nek* ~ *-nak* szerintem a felszólítóból vonódott el, eredeti alakja *-iniki* > *-inik*, ebből *-iünük*, illeszkedéssel *-unuk* volt. Volt tehát pl. *odjunuk, jorgossunuk, legenek* (vö. HB. *legenec*, stb.). E felszólító alakokból aztán elvonódott a *-nük* ~ *-nuk* > *-nök* ~ *-nok* (vö. KT. *solanoc*) > *-nők, nek* ~ *-nak*, s átterjedt oda, a hol a felszólítón kívül ma van (vö. KTSz. *scurneulenec*, másképp SZINNYEI NyK. XXXIII. 252—257). Hogy ilyen elvonás akár töveggel együtt is lehetséges, arra vö. a mai *-ünk*-öt, amely *-iünk*-ből s ez *-iünük*-ből való, itt az első *ü* a tövéhez tartozó hang.

A tárgyalat *-in* személyragot látom a következő esetekben is: a) Az *sz-szel* bővülő *v*-tövek praesensében, tehát: *lészën, tészën, vészën, viszën* stb.; b) A *méggyën*: *méggyën, vagyon* (KTSz. *wagun, uagu[n]*) igékben, a melyek szerintem alakilag felszólítók; c) Ha egy ige bármely 3. személyű igei alakja *-n*-be végződik, ez az *-n* végelemzésben *in* személynévmásból való, vö. *ihlen, mondjan* a régi nyelvből, *tön, lön, hín* stb., *szereti-n, hoztán* stb. l. a II. főrészben, *hí* = *hin*: vocat, *fú* = *fün* stb., újabbak vö. SZINNYEI NyH⁴ 114, NyK. XXXIII. 260.

Az **i* egy másik származéka az *ikes* ragozásbeli *-ik*, a mely régiebb *ék*-ből, s ez régiebb *ik*-ből vagy *ék*-ből ered (vö. HB. *eneyc* olv. *éné-ik*, a rag különféle alakv.-aira vö. SZINNYEI NyH⁴ 114 és

NádorC. 241 megfeszitteneieek, uo. 297 betelneieek, TelekiC. 284 lokyek, ez utóbbi abban az esetben, ha felszólító, nem ide való). Minthogy az *ikes* ragozással e helyen bővebben nem akarok foglalkozni, az *ik*-ről ezúttal nem írok.

Az *iv* képzett 3. személyű névmásnak, minthogy képzője -v, szabályos alakváltozata lehet egy **ij*, másrészt **ih*. Az **ij*-ből hosszú *í*, s a tövégek rövidülése alkalmával -i fejlődhetett. Erre a fejlődésére azonban biztos példát nem tudok. Más irányú fejlődése az **ij*-nek ez: először lesz belőle **ěj*, s ebből -é, a tövégek rövidülése alkalmával -ë. Ebből az -ë-ből újabb zártabbá fejlődéssel -i. Ez utóbbi esettel van dolgunk a birtokos személyragozás és a tárgyias igeragozás 3. személyében.

Hogy a 3. személyű ragnak -j-vel és -h-val hangzó alakváltozata van, arra vö. ezeket az adatokat: Saul *scekei* = Saul széke, Banri^{uueh} = Bán réve, Zolocos *tueh* = Szolokos tüe MNy. VI. 156, Cucen *Hereh* OklSz. ér alatt, *berekeztih* Német-úJV. gl. 336 || ő = *hűj* neky aggyad NySz., *övek* = *íjjeiket* MTsz., stb. Az idézett adatokban ez -ëi, -ëh, -ih, -ij, (h)űj-beli vocalis az *i* személynévmás egyenes folytatója, s nem pl. a szó-tőnek a raggal egybeolvadt vocalisa. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a magyarban magánhangzón kezdődő rag a rövid tövégi magánhangzóval bíró szavaknál régen mindig a tövégi magánhangzó nélküli alakhoz járult, tehát így: míg van a nyelvben *holmu*, *szormu*, *álmu*, *utu*, *varu*, *szerelmü* stb., a ragozás ez *holmu-m(i)*, *szormu-m(i)*, *álmu-m(i)*, *szerelmü-m(i)*, de a 3. személyben nem **holmu-é* > **holmu-á*, **szormu-é* > **szormu-á*, hanem **holm-é* > **holm-ë* > *holm-a*, **szorm-é* > **szorm-ë* > *szorm-a*, **ut-é* > *ut-ë* > *ut-a*, *vár-é* > *vár-ë* > *vár-a* (l. OklSz. *halom*, *szarm*, *út*, *vár* stb.). Így van ez minden vocalicus kezdetű ragnál, vö. *mond-j-i*: *mond-j-uk*, *mond-j-on*, de: *mond-jo-nak* > *mond-ja-nak*, *Tosunec*, *uturea*, *feheruuaru rea* stb. A harmadik személyű rag tehát *-ij* (alakv. *-ih*), ebből *-ëj* (alakv. *-ëh*), a melyből -é (zárt) s a nyílt végszótagban álló hosszú magánhangzók rövidülése idején -ë, ebből nyelvjárásonként -i és -e lett. Mélyhangú szavakban az -é-ből -ä (sokszor tiszta -ó, l. lejjebb), majd -a > á lett. A többesben a rag *-ki* > *-k*. Példákon szemléltetve, az alakulás ez:

*eri:-: ader: *er-ëj* > *er-é* (vö. *kinyerék*, SZINNYEI NyH⁴ 111) > *er-ë* (ebből *er-i*, többesben *er-ik*, *er-ük*, *er-ök* ez utóbbi *erék*-ből is; vö. GyöngyC. 2 *rethenetyk*, WinklC. 360 *seregyk*, stb. és *ökr-ö*) > *er-e* ! **varu* : burg: *vár-ëj* > *vár-é* (vö. többes

molomék: malmuk NyH⁴ 111) > *vár-ē* (vö. ebből *i* vel: *lábi, lovi, hátí*) < *vár-e*, illeszkedéssel *vár-á* > *vára* (ebből *váro*, a mai többes *vár-uk vár-ok*-ból s ez *vár-o*-ból vagy *vár-ē*-ből, *várē* ~ *vári*-ből *várik*) > *vár-á*. Vö. *határje, kalapjeik* stb. NyFüz. XX, 10.

**kéri-* (teljes fő, egyszersmind eredetileg alanyi jelen idő harmadik személy): *kér-ē* > *kér-é* > *kér-ē* > s ebből *i*-vé való zártabbá válással: *kér-i*. Ehhez a mai többes: *kér-ik*. A nyelvelmékekben levő: *furiscte, idvőzeite, yegyze, meg tekynte, kywe yelente* alakok (l. az I. részt) így olvasandók: *fűrisztē, idvőzeitē* (esetleg *í-ző* codexről lévén szó: *idvőzeite*), *jegyze*, *męg-tekintē*, kivé *jelēntē*, ez az *ē* a tővégek rövidülése előtt *-é* volt; a megfelelő többes alakok (vö. az I. részben: *ēzē* = *észik, hizēk* = *hiszik* stb.) azonban lehetnek az egyesnek megfelelően: *-ēk* is, *-ék* is. A mai *-ik*-ból *-ük* (vö. SzékelyudvC. 375 *gywtruk* magokat). Minthogy a jelen idő ezen alakjai a praeteritummal egybeestek, a jelentéskülönbséget hangtani elkülönítés követte (*kéri, kérik*: alanyi r. praeter.* *kéré* > *kéré* személyragtalan, többes *kérék* > *kérék*, később *kéré-nek*, l. erről fentebb) || *tudu-* (jelen idő): *tud-ē* > *tud-é* > *tud-ē* > *tud-e* (vö. *oszte* = *osztja*), illeszkedéssel *tud-á* > *tud-á*. A megfelelő többes *tud-ék, tud-ék* ~ *tud-ák, tud-ák, tud-ák* volt, a mely az alanyi praeter.-mal egybeesett. A jelentéskülönbség hangtanilag úgy különült el, hogy a tárgyas felszólító bizonyos alakjai az eredeti tárgyas jelentőmód jelenidő egyes alakjait kiszorították.

*kéri-ti, később **kérti-* (mult idő): *kért-ē* > *kért-é* (ebből *kért-é-n, vö. *męgszentelt-é-n* MNy. V. 209, alakv. *vittin, beszéltin*, uo.) > *kért-ē*, (alakv. *kért-i*, ebből *kértin vö. *vitti-n, beszél-ti-n, betetti-n, hitti-n, felejtetti-n, elkülti-n* MNy. V. 209, Nyr. XXX. 112, XXXI. 5 | *vöttö, küldtö*) > *kért-e* || *tudu-ti, később **tudti-* illeszkedéssel **tudtu-*: *tudt-ē* > *tudt-é* (alakv. *hoztí-n*) > *tudt-ē* (alakv. *hoztí-n*) > *tudt-e*, illeszkedéssel: *tudt-á* (vö. *hoztá-n, mondtá-n, megállítá-n, kihotároztá-n, mondtá-n*) > *tudt-á* (alakv. *elfogatto-n*) > *tudt-á*. A mai többes *kért-é*-ből *kért-ék* (alakv. *kért-ik*), *tudt-á* > *tudt-á*-ból *tudt-ák* > *tudt-ák*.

**kéri-ji-*, később **kérji-* (felszólító): *kérj-ē* > *kérj-é* > *kérj-ē* > *kérj-e* | **váru-ji-* > **várji-*, illeszkedéssel **várju-*: *várj-ē* > *várj-é* > *várj-ē* > *várj-e*, illeszkedéssel: *várj-á* > *várj-á*. A többes a *kérj-é*-ből *kérj-ék* (alakv. *kírj-ik*), *várj-á*-ból > *várj-á*-ból *várj-ák* > *várj-ák*.

*kéri-né, később *kérné (né-beli *é* zárt *é*, a mely *í*-vé is

lesz): *kérné-ēi > *kérné-é* > *kérné-ē* (alakv. *kérné-jē* és *kérné-ji*, vö. *éhetnéji*, többes *éhetné-jik* NyF. XVI. 24, a többi változatot l. a II. részben); összevonódással *kérné* (zárt *é*-vel, vö. BécsiC. Judith VI. 13 midőn Israel fiayt *meggőz né*, az alanyi ragozásban rövid *ē*, vö. BécsiC. Jud. VII. 6. midőn *kerengenē*) > *kérnē* (nyílt *é*-vel, erről l. lejjebb) | *tudu-né, később *tudné : *tudné-ēi* *tudné-é* > *tudné-ē* > *tudné-e*, illeszkedéssel *tudnq-ā* > *tudnq-g* > *tudnq-ā* (az *ā* > *á*-ról l. lejjebb), összevonással *tudnq* > *tudná*. A mai többes *kérnék* (alakv. nyílt *é*-vel), *tudnák* vagy ebből van *kérné-ék*, *tudná-ák*, vagy ebből *kérné-ēk, *tudnq-ak* (l. a II. részt).

*kéri-, ebből praeteritum *kér-é (zárt *é*-vel, a melyből *i* is lesz); *kéré-ēi* > *kéré-é* > *kéré-ē* > *kéré-e*; összevonódással *kéré* (zárt *é*-vel) > *kérē* (nyílt *é*-vel *i*-ző emlékekben) | *tudu-, ebből praeteritum *tud-é*, *tudé*: *tudé-ēi* > *tudé-é* > *tudé-ē* > *tudé-e*; összevonódással: *tudé*; illeszkedéssel: *tudq-ā* > *tudq-g* > *tudq-ā* ~ *tudá-ā*; összevonódással: *tudá*. A többes *kérék* (alakv. nyílt *é*-vel), *tudák* úgy mint *kérnék*, *tudnák*, l. fentebb.

Fentebb azt mondtam, hogy a tárgyas praeteritum és a tárgyas feltételes egyes 3. személyének van nyílt *é*-vel hangzó alakváltozata is, s minthogy a többes 3. személy az egyes 3.-ból a többes -*k* jellel alakul, ilyen nyílt *é*-vel hangzó többes 3. személy is van. Ilyen nyílt hosszú *ē*-ket találunk DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS műveiben (l. MELICH, Orth. Vng. 19—20). Az igealakok itt így vannak: *éhezém*, *valék*, *költenél*, *kérdenél*, *éhezénk*, *tennének*, *költenének*; emellett azonban a tárgyas 3. személy állandóan így: *engeztelē* (irva az eredetiben: *ē*-vel), *megesmerē*, *jelentenē* stb., s az egyes analógiájára a többesben: *keresnēk*. Hogyan keletkezett ez a nyílt *é*-vel hangzó alak? Erre ezt felelem:

A rövid nyílt végszótagban álló *ē* a legtöbb magyar nyelvjárásban nyílt -*e*-vé lett, tehát: *fejszē*, *szeretet-ē* stb. szavakból lett *fejsze*, *szeretet-e* stb. Ez a változás megtörtént a nyílt végszótagban álló zárt -*é*-vel is. Nem nyílt végszótagban álló helyzetben ez a zárt *é* megmaradt; így DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS nyelvében. Van már most a magyar nyelvben egy újabbszerű jelenség, s ez az, hogy a hosszú vocalisok általában zártabbakká lettek; pl. *gyül*, *szünik*, *szücs*, *fordúl* stb., régebben *gyöl*, *szónik*, *szöcs*, *fordól*, ugyanígy az összes mélyhangú szavak első szótagbeli *i* ~ *í*-je, a mennyiben nem -*o*-ból való, régebben *é* volt, pl. *gím*, *kín*, *sír*, *kígyó* stb. régen *gém*, *kén*, *sér*, *kégyó* stb. A hosszú hangoknak ez a zártabbá fejlődése aránylag a legtökéletesebben

az *í-ző* nyelvjárásokban történt meg, itt ilyenek is vannak: *kű* (= *kő*, vö. SylvUT. I. 116), *tűr* (= *tör*, no. 117), *bű* termist (= *bő* termést, uo. 146), *fű* (= *fő*, vö. *fű* ruhát, uo. 108, *fű* *kű* uo. 69), *ű* (= *ő*, uo. sokszor), *bűre* *kőzit* (= *bőre* *kőzét*, uo. 106) stb. Ez a zártabbá fejlődés történt az *é—ê*-hangoknál is. A mi tehát nyílt hosszú *é* DÉVAI nyelvében, az az *í-ző* SYLVESTERÉBEN zárt *é* (jelölve *e*-vel, esetleg itt-ott *é*-vel is), tehát: *kezdé* (jelölve *kezdē*), *kezdék* (jelölve *kezdēk*), *lelné* (jelölve *lelnē*), *lelnék* (jelölve *lelnēk*, lásd részletesen TRÓCSÁNYI, A XVI. sz. nyomt. *e*-jelölései 47—48. lap). Ezzel szemben az, a mi zárt *é* DÉVAI nyelvében, annak SYLVESTER nyelvében *í-vé* kellett lennie, tehát SYLVESTER-nél ez van a praeteritum és a feltételes többi alakjaiban: *íduik*, *valík*, *vitetím*, *elvighezím* UjTest. I. 152, *lehetnűl*, *esmernid* UjTest. I. 79, *őruendenink* UjTest. I. 108, *ineklínk* UjTest. I. 17, *őruílnűtek* UjTest. I. 150, *szeretűtek* enghemet UjTest. I. 152, az *ű* *nőm*-dikit *kőuetnűtek* UjTest. II. 120, *szeretnűtek* UjTest. I. 150, *tennűtek* UjTest. I. 139, *menűnek*, *mennűnek* (a hol nincs idézet, ott az adat TRÓCSÁNYI dolgozatából van véve, vö. még MNy. V. 347.)

Egy-egy igének különféle ragozási alakjaira fontos az ige egyes 3. személye (vö. SIMONYI, Szótók 35) és az alanyi felszólító egyes 2. személye. Az ezekben történő hangtörvényszerű változás analogicus úton behatolhat aztán a többi személybe is. Így látjuk, hogy SYLVESTER nyelvében a praeteritum és a feltételes többes 2. személyű *-í*-vel hangzó alakja a tárgyas ragozásban már zárt *é*-vel is hangozhatik (vö. UjTest. I. 140 de *nām* meg nem *esmérētek* útet, uo. 162 mikippeñ *nűzētek* útet, II. 127. meg *esmérētek* azt, uo. II. 129 meg *esmérētek* az at'a istent . . . meg *gőzētek* amaz gonosz allatot, uo. II. 42 meg *esmérnētek*, I. 27 el *uegijtenētek* stb., ez utóbbi példa TRÓCSÁNYI műve 38. lapján; a többes tárgyas 2. személyű mult és felszólító természetesen kivétel nélkül *í*-vel, vö. UjTest. II. 39 meg *szigenlűtek* magatokat, II. 114 azt meg *szegetűtek*. Ugyanígy állandóan *í*-vel az alanyi ragozású praet. és feltételes többes 2. személy is, I. MNy. IX, 154). Ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az *í* a tárgyas ragozású *é*-vel hangzó 3. személy hatása alatt szorult ki. Ez a hatás annyira mehet, hogy az *é* majdnem teljesen ki is szoríthatja az *í*-t (I. ARANY J. Prózai dolg. 322). Hasonló eseteket ki tudunk mutatni más nyelvm emlékekből (vö. DöbrC., LobkC.) és a nyelvjárásokból is.

MELICH JÁNOS.

(Vége következik.)

A *-hat, -het* képző eredetéhez.

A magyar történeti nyelvtudomány eredményei sorából alighanem a *-hat, -het* képzőnek a *hat* igéből való származása vált legszélesebb körben ismeretessé. Okvetetlenül tudja a középiskola felsőbb osztályaiba járó minden tanuló, sőt a jelesebbje talán még azon codexbeli helyek közül is idézhet egyet-kettőt, a melyekkel e föltevésünket támogatni szoktuk. De alighanem éppen olyan bizonyos az is, hogy e föltevés már sokszor szerzett velem együtt egyik-másik magyar nyelvésznek egy-egy keserű órát, mikor kénytelen volt megállapítani magáról, hogy: hinni hiszem ugyan föltétlenül, de érteni — nem értem!

Azt a homályos kérdést, hogy hogyan vált az *írni hatok* kifejezésből *írhatok*, Simonyi a tehető igéről szóló fejtegetése végén (TMNy. 381) azzal véli megvilágíthatni, hogy: „Ez némileg olyanforma — de nem egészen olyan — rövidítés, mint mikor a *rúgok-kapálok*-féle mellérendelő összetételek egyszerűbb ragozásúakká lesznek, így: *rúgkapálok*“. Az *írhatok* és *rúgkapálok* eseteit tehát, mint látni, Simonyi sem tartja teljesen egyformának, de én azt hiszem, hogy egyáltalán nem lehet őket párhuzamba állítani, mert a *rúgkapálok*-féle szabályellenes ragozás szerintem nem a *rúgok-kapálok* rövidítése útján keletkezett, hanem olyan módon, hogy *rúgkapál* összetétel volta elhomályosodott, s mikor aztán a nyelvérzék már egy igének érezte (körülbelül olyanfélének, a milyenek pl. *kikapál, fölkapál* vagy talán *harapdál, kapargál, hajigál, álldogál, fujdogál* stb.), akkor a hagyományos *rúgok-kapálok, rúgskapálsz* ragozást természetesen egy új *rúgkapálok, rúgkapálsz* típusú ragozás váltotta föl. Hiszen pl. *búbánatom* sem *búm* és *bánatom* vagy *búm, bánatom*-ból rövidült meg, hanem a kéttagú alanyként szereplő *bú, bánat* tapadás útján egységes szóvá forrott össze, s akkor a *búbánat* főnév természetesen fölvette a főnevek szokásos ragjait. A *rúgkapálok* és *járkélok* (= *jár-kél*, MTsz.) keletkezését tehát jogosan párhuzamba állíthatjuk a *búbánatom*-félékével vagy akár a *honvédok, holmimat*-félék mélyhangúságával is, de mindezek története sehogy sem alkalmas az *írhatok*-féle rövidítés keletkezése módjának megértetésére. Elesvén pedig ez az egyetlen egy gyöngye támasz is, okvetetlenül föl kell merülnie annak a gondolatnak, hogy hátha talán az *írhatok* alak nem is az *írni hatok*-ból való rövidülés útján keletkezett?

Föltétlenül bizonyos mindenestre az, hogy e képző csakis valamilyen összetétel útján keletkezhetett. Epp oly bizonyos azonban az is, hogy nem az *ír, hat | jár, hat | kér, hat | jó, hat* stb. igék mellérendelő összetételéből keletkezett, mert hiszen kéttagú állítmánynyal bíró mondatokban csakis rokon vagy ellentétes értelmű igék tapadhattak össze (vö. *fúr-farag, jó-megy*), s az ezek között levő kapcsolat különben is olyan laza, hogy mindig külön-külön ragozzuk őket (vö. *fúrok-faragok, jövők-megyek*, nem pedig *fúrfaragok* stb., mint *írhatok*). Eszerint tehát csakis alárendelő lehet az összetétel két tagja közötti viszony. Alárendelő összetételű igénk azonban csakis olyan van, melynek előtagja az igei állítmánynak határozója vagy tárgya volt.* Az előbbi fajtából rengeteg sok van, pl. *fölmegy, áthoz, kinéz, agyonüt. szembeszáll* stb., az utóbbiakból ellenben eddig még csak egy, az *egyetért*. (Néhány más, úgy látszik, mostanában kezd összetétellé válni, pl. *szemet húny*). S ezzel kapcsolatban fölmerül először is az a kérdés, hogy mi az oka annak a nagy különbségnek, a mely e kétfajtájú igei összetétel gyakorisága között van. Még föltünőbbé teszi a tárgyas igei összetétel ritkaságát az a körülmény, hogy igen névi összetételünk nagyon sok van ilyen, csakhogy ezekben meg mindig ragtalan a tárgy. Vö. pl. *írástudó, favágó, adószedő, kárvallott, szerencsevárandó, háztűznézni, adófizetés, tanúságtétel* stb. Sőt tudjuk, hogy a régi nyelvben nemcsak összetételben, hanem egyébként is állandóan ragtalan volt az igenév tárgya. Pl. *Én anyámnak emlíje szopó atyámfiat. Szája megnyitván tanítja vala őket.* Budára volt az *meddő tehenek beadni. Nem sok várván*, stb. (L. Simonyi, Nyr. XXXVI. 102 és TMNy. 646 s köv. l.) Ez a tapasztalat tehát maga után vonja azt a további kérdést, hogy vajjon ősi, eredeti volt-e az az állapot, melyet a codexek nyelvhasználatában észlelhetünk, hogy t. i. igenév tárgya ragtalan, ige tárgya ellenben ragos. (Kivéve természetesen a személyragos tárgyat, mely még ma is nagyobbbrészt tárgyrag nélkül állhat.)

Én a magam részéről nem tudom ezt kezdetről fogva való, ősi állapotnak tartani. Világos, hogy valamint a *fölmenő, fölment, fölmenni, fölmenve, fölmenés, fölmenetel*-féle határozójukkal összeforrott, vagy *iskolába menő, föld alá menő*-féle vele össze nem forrott ige-nevek csak azért lehetségesek, mert van *fölmegy, iskolába megy, föld alá megy* ige is, éppen úgy az *írástudó, favágó, adószedő, kárvallott*-féle tárgyukkal összeforrott, vagy *anyámnak emlíje szopó, szája megnyitván, meddő tehenek beadni, nem sok várván*-féle vele össze nem forrott ige-nevek is csak azért lehetségesek, mert valamikor ilyen mondat szerkezeteink voltak: **én írás tudok, *te fa vágasz, *ő adó szed, *mi nem vallottunk kár, *én anyámnak emlíje szopjátok*

* A *mennydörgés*-ből elvont *mennydörög* itt nem jöhet szóba.

stb. Ez utóbbiak nemlétében az előbb idézett jelöletlen tárgyú össze-tett vagy össze nem tett igenevek sohasem keletkezhettek volna. Más szóval, szerintem a mondat tárgyának a magyarban valamikor egyáltalán nem volt semmiféle ragja. (Csak megőrzött régiség tehát szerintem az, hogy 1. és 2. számú birtokos személyragos tárgy még ma is *-t* nélkül állhat.) Mikor azonban a tárgy lassan-ként kezdte fölvenni a *-t* ragot,* ez eleinte természetesen egyaránt járulhatott akár igének, akár igenévnek tárgyhöz, s csak későbbi bizonyos mértékű megoszlás eredménye lehet az, a mi a codexek nyelvében tükröződik, s a minek erős nyomait még egyik-másik mai nyelvjárásunkban is látjuk, hogy t. i. ige tárgyában (kivéve az 1. és 2. sz. személyragos tárgyat) általános használatúvá vált, igenév tárgyában pedig ismét kiküszöbölődött a *t*, tehát: *írást tudok, nem tudok írást* stb., de: *írástudó, írás tudván, írás tudni* stb. A nyelv-fejlődés további folyamán aztán ez az egykori (valószínűleg sohasem egészen tökéletes) megoszlás a legtöbb nyelvjárásban, és ennek következtében persze a köznyelvben is, utóbb ismét megszűnt, mert a ragtalan tárgy rovására mind jobban terjedt a ragos tárgy, úgy hogy ragtalan a köznyelvben ma már csak azon igenév tárgya, mely a *t* rag terjedése idején már szoros összetételben volt egyesülve a maga igenevével, tehát: *írástudó, favágó, adószedő* stb.

Láttuk, hogy az *írástudó*-féle igenevek **én írás tudok, *te írás tudsz, *ő írás tud*-féle mondat szerkezetek egykori létezésének föl-tevésére kényszerítene, a mely mondatokban az *írás* szó rag nélkül való tárgy volt. A mondat tárgya ma mindig névszó. Biztosan tud-juk azonban, ebben ma már nem lehet kételkednünk (Melichnek a tárgyas igeragozás keletkezéséről szóló magyarázata is ezen alapszik), hogy az igető nemcsak a finn-ugor alapnyelvben, hanem még jó sokáig a magyar nyelv külön életében is névszói természetű volt, vagyis hogy pl. az *ír* igető nemcsak azt jelenthette, hogy (er) schreibt, hanem egyszersmind azt is, hogy schreiben, (das) Schreiben. Tehát akár főnévvel mondhatták: *én írás* (= *írást*) *tudok*, akár pedig igetővel: *én ír* (= *írást*) *tudok*. Mindezeknél fogva azt hiszem, hogy az *írhat, olvashat, láthat*-féle igék eredetileg olyan tárgyas összetételek voltak, a milyen a mai magyar nyelvben *egyét-ért*, csak hogy olyan korban váltak összetételekké, mikor az igető még névszói természetű volt, s a mondat tárgya még ragtalan volt. Az igetőnek ragtalan tárgyként való használata aztán lassanként divatját multá, de ezekben az *írhat*-féle esetekben megmaradt, mert a potest jelentésű *hat* ige (vö. NySz.) időközben már képzővé gyengült, talán már illeszkedett is, s így az akkori magyar nyelv-

* Itt csak röviden megjegyzem, hogy ez szerintem adaptatio útján a locativusi *-t*-ből keletkezett. Bővebben erről majd más alkalommal.

érzék előtt már elhomályosult volt annak tudata, hogy a *-hat*, *-het* képző előtt levő igető tulajdonképen szintén mondattárgy.

Az **írnom hat* (vö. Nem *hać* ég fűrtőt feierre *tenned*, MünchC.) és **írni hat* (vö. mai *írni tud*, *akar*, *szeret* stb.)-féle mondat szerkezeteknek, melyeket a *-hat*, *-het* képző eredetének magyarázatára eddig idézni szoktunk volt, szerintem semmi közük sincsen az **ír hat* (= *írhat*)-féle szerkezethez. Talán régiebbek ennél, talán újabbak, legvalószínűbben egykorúak, de ez semmiesetre sem nyelvtörténeti utóda amazoknak. Hogy mi az **ír hat* szerkezet magyarázata, azt már tudjuk. Jó volna most már azt is tudnunk, hogy hogyan keletkeztek az **írni hat* és **írnom hat* szerkezetek.

HORGER ANTAL.

Csángó.

A két dunai fejedelemség (Moldva és Havaselföld) városainak nagyobb részét, különösen Moldvában, idegenek: *szászok* és *magyarok* (székelyek) alapítják.* A fennmaradt régi városi lakosság neve, vallása (katholikusok) és a városi élet intézményei is (pl. *şoltuz* = magy. koltész; *pîrgar* = magy. polgár; *pîrcălab* = magy. porkoláb) az erdélyi származásról tesznek vallomást. A városnak neve széltilben „oraş” = magy. város (egy „vorás” met. alakból *uoraş* formán keresztül, a mint még sok helyütt ejtik). *Orhei*,** *Jaşi*,*** *Bacău*,†

* Már a moldvai krónikáirók is a magyar nyelvből próbálják egyes városok nevét származtatni. N. COSTIN krónikás pl. *Suceava* város nevét a magy. „szűcs” szóból magyarázza: „*Soci* (olv. *soć*) se chiamă ungureşte cojocar, iară *Suceava* (olv. *Sućava*) cojocărie” (II. 84). A *Szeret* folyó nevét a magy. „szeretem” (amo)-ból származtatják, stb.

** = magy. „Örhely”, a mai Besszarábiában, nem messze Kissenevtől (N. JORGA: Neamul romînesc în Basarabia).

*** Jászvásár történetére vonatkozó adatok: GH. GHIBĂNESCU: Originele Jaşilor (Arhiva, XIV. 281, különlenyomatban is, Jaşi, 1904); DR. AT. MARIENESCU: Observări la originea Jaşilor (uo. XV. 84—86); TEODOR T. BURADA: Două inscripţiuni turceşti dela cismecele din poarta bisericeî Sf. Spiridon în Jaşi (uo. XV. 36—39); ALEXANDRU PAPADOPOUL CALIMAH: Amintiri despre curtea domnească din Jaşi (Convorbiri Literare, XVIII. 341); N. JORGA: Drumuri şi oraşe din România (Bukurest, 1904); N. A. BOGDAN: Oraşul Jaşi (Jaşi, 1904, vö. Arhiva, XIV. 36—40); MELICH JÁNOS: A jász népnévről (MNY. VIII. 193).

† = magy. Bákó. A csiki francziskánusok igen régi letelepülôhelye; a XV. század óta katolikus püspöki székhely (N. JORGA: Geschichte des rumänischen Volkes, I. 162—163). „Cu mine ți-ai găsit *bacăul*”: velem megjáród (szóról szóra: velem megtalálód „*bakó*“-dat) kifejezést B. P. HAŞDEŪ (Etymologicum Magnum Romaniae, 2293. l.) „Bákó” városával hozza összefüggésbe; a helyes magyarázatot adja DR. WEIGAND GUSZTÁV (Sechszehnter Jahresbericht, 75—76).

Huși,* *Agiud*** (Adzud) stb. egykori lakossága, szászokon és kisebb számú örményeken kívül, jóformán tiszta székely.

Trotuș völgyében több magyar falu van, melyeknek eredete régebbi a tatárok betörésénél. A magyar litteraturában annyira nevezetes *Trotuș* (Tatros) várost Mátyás király serege hamvasztja el, melyet Nagy István (Ștefan cel mare) vajda a moldvai *Baianál* (= magy. Bánya) ver meg. *Trotuș*, a mely két ponton át könnyen hozzáférhető: a gyimesi és ojtozi szorosokon, nevezetes kereskedelmi hely volt; különösen a brassói szászokkal állott élénk összeköttetésben. Még 1650-ben a város „soltuz“-a katolikus magyar. Innen *Trotușból* és *Cotnariból* kerülnek ki a vajdák (pl. ALEXANDRU LĂPUȘNEANU, HERAKLID JAKAB) íródeákjai az idegen nyelvű (latin) levelezések számára. *Trotuș* fontosságát emelte, hogy a legrégibb idők óta környékén sőt aknáztak; ezért van az, hogy a város pecsétje: *egy kar, a mely bányászcsákányt tart*. Mikor alig öt kilométernyire *Trotuștól* támad a mai *Tirgu-Ocna* (= magy. akna), a mely a XVII. században még jelentéktelen kis falu, 1715 táján már városka, *Trotuș* lassanként elveszti jelentőségét. *Tirgu-Ocna* sóbányaának első művelői *Trotuș* és környékéről való székelyek, a kikhez lassanként tekintélyes számú oláh elem is csatlakozik. A sóbánya-munkások czéhet alkottak, kiket a fejedelmek újabb és újabb privilegiumokkal látnak el.*** A czéh berendezése egészen magyar mintára történik:† a testület feje a *birău* = magy. bíró, a ki a munkások közt támadt perekben ítél; a bányák administratora a *cămăraș* = magy. kamarás, többnyire egy gazdagabb boér, a ki a sóbányákat bérelte, vagy esetleg megvette.

A sóbányák művelői nemcsak az emlékek tanúsága szerint, hanem a mint nevük is mutatja, magyarok voltak. E munkások neve ugyanis: *șaiğău*, *șalgău* és *șungău*. Íme az adatok: „*Șaiğău dela Ocna*. Cu sfatul unuia den *șaiğău* . . . cară toți la pămînt:†† Az

* *Huși* történetére vonatkozó adatok: MELCHISEDEC püspök: *Cronica Hușilor* (Bukurest, 1869, vö. *Columna lui Trăian*, 1869; *Convorbiri Literare*, IV.). A „*Corni*“ külvárosban élő magyarokról érdekes adatokat nyújt AUGUSTIN PAUL: *Intre Someș și Prut* (Bukurest, 1905, 243. lap).

** Helyre kell igazitanom WEIGAND tévedését, a ki azt tartja (Fünftehnter Jahresbericht, 151. l. és *Linguistischer Atlas der dacorumänischen Sprachgebiete*, 20), hogy a moldvai *Agiud* és az erdélyi *Aiud* helynévnek eredetije a magy. „Enyed“. Az erdélyi *Aiud* kétségtelenül a magy. „Enyed“ (ü > i); ám a moldvai *Agiudban* a magy. „Egyed“ (= Egidius) név rejlik.

*** Az oklevelek és történelmi adatok föl vannak sorolva GH. GHIBĂNESCU tanulmányában: *Tirgu-Ocna* (Arhiva, II. 593—664). Vö. még N. JORGA: *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. 164—165.

† Vö. TAKÁTS SÁNDOR: A magyar sóvágók régi műszói (MNy. II. 107).

†† MIHAIL COGĂLNICEANU: *Cronicele României sau Letopisețele Moldavei și Valahiei* (Bukurest, 1872). Az adatok MIRON COSTIN krónikájából (XVII. század) valók: *Letopisețul țării Moldovei*.

oknai sóvágók. A *sóvágók* közül egyiknek tanácsára mindannyi földet hord“ (II. 331, ezen a lapon négyszer fordul elő a *şaŭgăŭ* szó); „Au perit cîţiva nemţi acolo de acei *şaŭgăŭ*: Elpusztult néhány német ott ezektől a sóvágóktól“ (uo. II. 332, ugyancsak négyszer fordul elő ezen a lapon is a *şaŭgăŭ* szó); „*Şalgăŭ* Ocenei vor plăti cîte 6 bani vechi de oaie: Az oknai sóvágók fizetnek hat-hat banit (pénznem), régi értékben, egy juh után“; „Aŭ pus oile lor pe numele *şalgăŭlor* . . . dar spre pedeapsa *şalgăŭlor* să nu li se ţie în samă nici acelor *şalgăŭ* hotărîrea de sus: A sóvágók nevére tették át a maguk juhait is . . . de a sóvágókra büntetéskép, ne tartassék számban a sóvágókra a föntebbi határozat“; * „*Şangăŭŭ* dela ocnă aŭ ţinut calea pedestrimă lui Racoţi: Az oknai sóvágók útját állták Rákóczi gyalogságának“.**

A *şaŭgăŭ* alak szabályszerű eredmény a „sóvágó“ szóból (*şaŭŭagăŭ* formán keresztül). Újabb kölcsönvétel a marosújvári (Erdély) oláhságnál járatos *şovăghîŭ* és *săŭvăghîŭ* (= sóvágómunkás felesége). A *şalgăŭ* megmagyarázására kiindulhatnánk a föltételezett *şaŭŭagăŭ, *săŭŭgăŭ alakokból, melyekben a bilabialis (*u*) hang helyébe léphetett az *l*. Bizonyosabb azonban, hogy a *şalgăŭ*-ban levő *l* hang a *solniŭŭ*, *solăriŭŭ* (= *salière*), *solărit* (= sóadó), Gura *Solonŭluŭ* (falu Bacău megyében), *Slănic* (patak uo. s több község neve), *Soloneŭ* (patak és község neve Moldvában) szavak hatása alatt támadt, melyek mind a szl. *solŭl*al (= só) függnek össze. Más szóval, az oláhság a „sóvágó“ első tagját (*só-*) megértette, a mi annál könnyebb volt, mivel „só“-munkásokról volt szó, s ugyanazon fogalomkörbe tartozó más nyelvelemeinek analogiája szerint idomította (vö. *sol-niŭŭ*, stb.). A *şalgăŭ* alakból megmagyarázható egyébként a *şangăŭ* is; akad t. i. példa az *l* > *n* hangváltozásra: *ălalaŭt* > *ălalant*; *asemenea* < lat. [as]si-mŭlis, stb.

Azt tartjuk azonban, hogy a kérdés nyitját máshol kell keresnünk.

Moldvában ugyanis a magyarság csúfneve általánosan *şoangher*;† e mellett még *boangher*, *boanghen*, *boanghină*.†† A *boanghen*, *boangher* mintájára keletkezett a *şoangher* forma s

* TEODOR CODRESCU: Uricarul, VI. 468. l. Egy 1809-iki oklevélből.

** MIRON COSTIN krónikájában (XVII. század).

† Némely helyütt Moldvában *şoacăŭ* is; ámbár e névvel inkább a szászokat tisztelik meg. Vö. AUREL CANDREA: Poreclele la romîni, 137. és 139. lap; LAZĂR ŞAINEANU: Incercare asupra semasiologiei limbii romîne, 171. lap.

†† SEXTIL PUŞCARIU: Dicţionarul limbii romîne. A szó eredetije szerint a szl. *Văgrinŭ*: „magyar“.

a *šaŭgǣū*, *šalgǣū* mellett *šangǣū* is. Ez annál is inkább megtörténhetett, mert hiszen a „sóvágók“-ról is tudta, hogy magyarok. A *šoangher* gúnynév *n* hangja alterálta tehát a *šaŭgǣū* és *šalgǣū* alakokat.

Az újabb keletű *ciangǣū* (olv. *čangǣū*), a mely „csángó“-magyart jelent, a „sóvágó“ szónak oláh hangtanon átment s a magyarba visszakerült, onnan meg ismét az oláh nyelvbe való átvétele.

A történelmi adatok világánál tehát a „csángó“ név magyarázata ellentmond minden eddigi fejtegetésnek.*

ALEXICS GYÖRGY.

Ajton, Ajtony.

KARÁCSONYI JÁNOS bebizonyította (l. Turul IX. 94 s. vö. Magyar nemzetségek I. 91), hogy a Vita sancti Gerardi *Achtum*-ja mai magyar nyelven *Ajton*, illetőleg *Ajtony* s hogy e személynév a kolozs megyei *Ajton* helynévben ma is megvan a magyarban.** Sem KARÁCSONYI, sem más nem fejtette ki azonban, mi e tulajdonnév eredete. A következő sorokban ezt az eredetet akarom megírni. Hogy ezt megtehessem, szükségem van arra, hogy a KARÁCSONYITÓL megállapított tényeket egyrészt ismételjem, másrészt hogy a tulajdonnévben rejlő magyar hangtörténeti tanulságokat bővebben kifejtssem.

Ismeretes dolog, hogy a Vita sancti Gerardi 10. §-ában részletesen el van mondva, ki és mi volt *Achtum*, mi történt vele s hogyan halt meg. A nyelvészre az a fontos, hogy e legendában hétszer fordul elő a név, s mindenkor *Achtum*-nak van írva. A másik forrás, a hol erről a főúrról szó van, Anonymus krónikája. Ezúttal minket, nyelvészeket ismét csak az érdekel, hogyan van a név írva, mi a hangalakja. A krónikában négyszer fordul elő, még pedig háromszor *Ohtum* (l. 11., 44. §§.), s egyszer *Othum* (l. 44. §.) alakban. Ez utóbbi alak szerintünk talán csak íráshiba *Ohtum*, *Ohtum* helyett. A név a fenti emlékekben latinul ragozhatatlan (l. Vita s. Ger. 10. §. *exercitus Achtum*, *caput Achtum*, *domus Achtum*, Anonym. 11. §. *castrum Ohtum*), s ez is mutatja, hogy a XI. és XII. századi írók jól tudták, hogy e név idegen, nem latin.

* MUNKÁCSI BERNÁT: Nyr. IX. 445; HORGER ANTAL: Erd. Múz. 1905; MELICH JÁNOS: NyK. XXXV. 480; KOVÁCS MÁRTON: Nyr. XLII. 34. Lásd még ZOLNAI GYULA: MNy. I. 400.

** SZENTPÉTERY IMRE t. barátom arra figyelmeztet, hogy az *Achtum* név kiejtéséről ORTVAY TIVADAR is írt „Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején, Budapest 1891“ cz. művében. ORTVAY fejtegetéséből (l. műve 354. lapját) örömmel látom, hogy ő KARÁCSONYIVAL egy időben, tőle függetlenül jutott arra, hogy a név mai alakja *Ajton*, *Ajtony* volna, illetőleg helynévben az is. ORTVAY azt is bizonyítja, hogy *Ajtony* magyar ember volt.

Az eddigiekből annyit jegyezzünk meg magunknak, hogy a XI. századi eseményeket elbeszélő Vita s. Ger. a tulajdonnevet *Achtum*nak, a XII. század végén s a XIII. század elején élő királyi jegyző pedig *Ohtum*nak írja.

*Ohtum*tól *Ajton*ig azonban még hosszú a fejlődés útja. Tudván azonban, hogy helyneveink tetemes része régebbi személyneveinkből való, a fejlődés jóformán századról századra írott adatokkal szemléltethető. *Achtum* főúr nevének is ez az eset. A kolozsmegyei *Ajton* faluról KARÁCSONYI kimutatja, hogy egy 1335. évi pápai lajstromban *Ohcum* alakban fordul elő (l. Turul IX. 96). Ez az alak csakis íráshiba lehet *Ohtum* helyett. S ezzel az adattal megvan a kapocs a fejlődés további bemutatására. Ehhez a bemutatáshoz bőséges adatokat találunk CSÁNKI kitűnő művének most megjelent V. kötete 326. lapján, a hol ilyen alakváltozatok vannak: *Ohtunteleke* 1320-ból, *Ohtun* 1366-ból, *Ahthon* ~ *Ohton* a XV. század elejéről, *Aython* 1456-ból, *Oython* 1470-ből, *Ayton* 1479-ből s azóta mind a mai napig a kiejtésben *Ajton* e falu neve (nb. Arad megyében volt egy *Ajtonymonostora* is, l. KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek I. 91, PAULER Magy. nemz. tört. I. 513).

Sokszor említettem már dolgozataimban, hogy a tulajdonnevek hangtani tekintetben teljesen ugyanazon törvényeknek vannak alávetve, a melyeknek a köznevek. Kitűnőbb példát erre a most szóban levő *Ajton*nál nem is idézhetnénk.

Hogy már most a tulajdonnév eredete megfejtésében egy lépéssel tovább haladjunk, azt kérdezzük, melyek azok a magyar nyelvi hangtörténeti szabályosságok, a melyek az *Ajton* név hangalaki fejlődésében megállapíthatók. Minthogy a névnek legrégebben feljegyzett alakja *Achtum*, később *Ohtum* > *Ohtun* > *Ohton* (alakv. *Ahton*), még később *Ajton* (alakv. *Ojton*), azt feleljük, hogy e szabályosságok a következők:

a) A NyK. XXXV. 112—126. lapján részletesen bizonyítottam, hogy olyan magyar szavakban, melyeknek első szótagjában a legrégebben feljegyzett alak *a*-val, a későbbi *o*-val, s a még későbbi *a*-val van jelölve, e legrégebben felírt *a* etymologikus hang, s *á*-nak hangzott. Ez a szó pl. *Balaton*, *asszony* stb. legrégebben *balatinnak* (alakv. *bolatin*, az első *a*, *o* ejtéskönnyítő hang), *achscinnak*, később *bolotunnak*, *ohzunnak*, s még később *Balatonnak*, *azzonnak* van írva, tehát egészen úgy, mint az *Ajton* esetében az első szótag. Ámde *Balaton*, *asszony* az átadó nyelvekben, a honnan vettük, *blatinnak*, *achszinnak* hangzottak, azaz *á*-val. A legrégebben felírt magyar alakok tehát ezt az etymologikus *á*-t tükröztetik vissza. Ugyanennek az esetnek kell lenni az *Ajton* névben is, a mint azt már a NyK. XXXV. 123. lapján is megírtam. Minthogy a név a magyarba idegen nyelvből került, az átadó nyelvben a szónak *á*-hangon kellett kezdődnie.

b) Az á-hanggal kapcsolatban szólnom kell a második szótag vocalisáról is. A MNy. I. 184. lapján azt a tételt próbáltam bebizonyítani, hogy a mélyhangú szavak zárt végszótagjában levő mai *-o-* régebben *-u-*, s még régebben *-i-* volt. Fentebb *Balaton* és *asszony* szavak idézésekor láttuk, hogy ezek *blatin* (*i* = *i*-féle hang), *achsin* szavakból erednek, s hogy a magyarban fejlődésük ez: *balatin* (alakv. *bolatin*), *achsin*, később *bolotun*, *osszun*, még később *balaton*, *asszon(y)*. Ilyen eset sok van, s én itt csak a következőket idézem: *Maros*, *Lajos*, *Vászoly*, régebben *Morus*, *Lous*, *Vászul*, még régebben *Moris*, *Lois*, *Vaszil* (vö. lat. *Marisia*, ófr. *Lois*, egyh. szláv *Vasil*). Ez analogiák alapján kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az *-n* < *-m* előtt *-i-* volt a hang.

c) A szóvégi *-m*-ből lett *-n* > *-ny* is teljesen szabályos fejlődés, ilyen még *Tétény*, *Csitény* stb. (l. erről MNy. VIII. 145, IX. 157), a hol szóvégi *-m*-ből *-n*, majd *-ny* hangtörvényszerűen fejlődött.

d) Az eddigiekből az derül ki, hogy *Ajton* nevének a felírt és reánk maradt alakokat megelőző magyar nyelvi alakja **Achtim*. Igen ám, de ez épp oly érthetetlen előttünk, mint *Ajton*. Még egy hangmegfelelést kell a szóban megvizsgálnunk s ezzel célunkhoz még közelebb jutunk. Ez a hangmegfelelés a mai *-jt-*, régebbi *-ht-*, még régebbi *-cht-*. Ezzel a jelöléssel is több ízben foglalkoztam. Így egy ízben azt bizonyítottam, hogy a mai magyar *h* egykor *-ch*-val volt írva s hogy ez a *-ch*-val jelölt alak mindig régibb írott magyar alak (l. NyK. XXXIV. 147, XXXIX. 342). Kétszeresen áll ez a *ht* ~ *cht* hangkapcsolatra. *Ajton* nevében is kétségtelenül a legrégebbi alak *Achtum*, a későbbi *Ohtum*, majd *Ohtun* stb.* A hangzást illetőleg pedig azt mondom, hogy a szót *cht*-vel, később *ht*-vel kell olvasnunk. Már most azt kérdezem, minő eredetibb hangokból fejlődhetett a mai magyar *-jt-* s erre ezt felelem:

1. Eredhet egy finnugor alapnyelvi *-kt*-ből. Itt először **kht-*, majd *-cht-* > *-ht-* s végül *-jt-* lett. Ez az eset van a *tanít*-féle igék régebbi *tanojt* alakjában, a mely egykor *tanoht-*, *tonoht-*, *tonocht-* volt a magyarban s a mely finnugor szempontból *-kt*-ből eredt. Azok a jövevényszavak tulajdonnevek, a melyek e *-cht* > *-ht* > *-jt* változás korában kerültek a magyarba s az átadó nyelvben *-cht-* ~ *-ht-* vel hangzanak, ma a magyarban *-jt*-vel vannak meg (vö. pl. *sajtár*: Beszt. szój. *sahthar* < szláv *sochtár*, ném. *sehtari*, *Majtény* < ném. *Machtin* l. MNy. II. 58, stb.).

* MÜLLER FRIGYES a Századok 1913. évi folyamában azt bizonyítja, hogy a nagyobb Gellért-legenda 10. fejezete, *Ajtony* legyőzésének története közelkorú tudósítás s a XI. századból való fogalmazás. Ez ellen ír MADZSAR IMRE uo. 502 s köv. lapokon „Szent Gellért legendájáról” czimen. Nyelvészeti szempontból csakis MÜLLERnek van igaza, a miről majd más alkalommal bővebben írok.

2. Eredhet a magyar *-jt* egy régibb *-lt*-ből is. Erre a török jövevényszavak közt egy kétségtelen példánk van s ez a *bojtorján* szó. A *bojtorján* szó régen *Bukturuján* és *bachtorján* hangalakban is előkerül (l. Gombocz, Bulg.-türk. Lehnw.), s nem lehet kétséges, hogy egy bolg.-tör. (ó-csuv.) **baltyrjan* átvétele (l. Gombocz, Bulg.-türk. Lehnw., PAASONEN, NyK. XLII. 62). Hogy egy *-lt*-ből hogyan fejlődött spontán hangváltozással *-cht*-, majd ebből *-ht* > *-jt*, mindenesetre magyarázatra szorul, de ez a tényen nem változtat semmit. Ellenkezőleg, csak megerősíti azt, hogy a *gyujt*, *nyujt*, *gyüjt*-féle igék (régibb m. *gyoht*-, *nyoht*-, *gyöht*- l. NyK. XL. 369 és vö. Beszt. szój. *nyhtow*), a melyek a *gyúl*, *nyúl*, *gyül*-félék causativumai, eredetibb **gyolt*, **nyolt*, **gyölt*-félékből spontán hangváltozással **gyocht*-, **nyocht*-, **gyöcht* > *gyoht*, *nyoht*, *gyöht*-on át fejlődhettek (l. PAASONEN, NyK. XLII. 62, analogicus úton magyarázza HORGER MNy. VIII. 451, TMNy. 426—27, 434, Gombocz, Bulg.-türk. Lehnw. 81).

A mai magyar *-jt*-nek másképen való eredete után nem kutatok, hanem azt állítom, hogy *Achtum* > *Ohtum* > *Ohtun* > *Ohton* > *Ajton* esetében is olyan tulajdonnévvel van dolgunk, a mely az átadó nyelvben *-lt*-vel hangzott, s így e tulajdonnévben, ha alább nyújtandó magyarázatom helyes, egygyel több példánk van az *-lt*-ből lett *-cht*- > *-ht*- > *-jt* fejlődésre.

A ki gondosan kísért eddigi fejtegetéseimben, észreveheti, hogy szerintem *Achtum* egy régibb **Achtim*-ből s ez egy **Altim*-ből származik. De van-e ilyen tulajdonnév valamely nép nyelvében? Mielőtt erre megfelelénk, egy kis kitérést engedünk meg magunknak.

RADLOFF Phon. 190., valamint Gombocz Bulg.-türk. Lehnw. 184. lapján azt olvassuk, hogy török szóközépi és szóvégi *-n* a csuvasban, sőt általában a török nyelvekben igen gyakran *-m*-mé lesz. Sőt a magyarban ilyen török *-n*-ből eredt török *-m*-mel hangzó köznevek is vannak. Ez a szó, hogy *szám*, a mely török jövevényszó, minden török nyelvben *san* alakban van meg, a csuvasban azonban *-n* helyett *-m* van, itt a szó ma *sum*.

Ezzel a hangmegfeleléssel már most teljesen megfejtethetjük a mi **Altim* > **Achtim* stb. szavunkat. Ha felteszszük, hogy a tulajdonnév török eredetű, akkor azt mondhatjuk a magyar szóvégi *-m*-re, hogy az olyan *-m*, a mely köztörök *-n*-ből lett. S így már könnyen fejthetjük meg *Ajton* nevünket.

Van a törökségben egy „aranyat, rezet“ jelentő *altın* szó (vö. köztör. *altın*, *altan*, köktör. *altun*, uigur *altun*, csuv. *iltan* = arany, jak. *altan* = kupfer, l. NyK. XLII. 79, mong. *altun*, *alter* RADLOFF Wb. I. 405, 411). Ebből a köznévből való az az *Altın*, *Alten* személynév, a mely a törökségben közönséges. KATANOV, a ki a RADLOFF-féle „Proben der türk. Volksliteratur“ cz. mű első és második kötetéből a török személyneveket összegyűjtötte, összesen 56 *Altın* jelzővel

ellátott személynevet mutat ki (l. Alfavitnyj ukazatel' sobstvennych imjon, sostavil N. Th. Katanov, S.-Peterburg 1888, 1., 2. füzet). Ez az *Altin* név sűrűbben fordul elő, mint az ugyancsak török *Alıp* (= magyar *Alap* szn. és hn.; KATANOVNÁL 11-szer), *Tas*, *Taş* (= magyar *Tas* szn. és hn., KATANOVNÁL 19-szer).

Ennek az *Altin*-nak **Altim* alakváltozatából lett a magyarban először **Altim*, majd **Achtim*, s ebből *Achtum* > *Ohtum* > *Ohtun* > *Oh-ton* > *Aj-ton*.

Az *Ajton* név tehát a magyar tulajdonnevek azon csoportjába való, a hová *Tas*, *Olup tulma* (vö. *Alap*), *Aba*, *Thonuz oba*. Mind e nevek a magyarba a törökségből, még pedig vagy a kozár-, vagy pedig a besenyő-törökségből kerültek. Ezzel azonban nem állítom azt, hogy *Ajton* kozár vagy besenyő volt. *AJTON* nemzetiségéről ugyanis többször volt szó irodalmunkban. PAULER szerint — a ki itt Anonymust követi — bolgár származású volt (l. PAULER, A magyar nemzet története I. 56, 512), KARÁCSONYI J. (Szent Gellért élete 83, de l. Magyar nemzets. I. 91 is) és HÓMAN BALINT szerint pedig (l. Turul XXX. 113) magyar. Nevéből egy kétségtelen, s ez az, hogy a név olyan értelemben magyar, a milyen értelemben magyarok pl. ezek a keresztnévek: *Ferencz*, *György*, *Mihály* stb. *Ajtony*-nak is magyar tulajdonnév volt a neve, a mely a magyar nyelvbe a török *Altin*-, **Altim*-ből (szerintem kozár vagy besenyő-török) került. S mert török eredetű magyar tulajdonnév volt *Ajtony* neve, ezért kétségtelen, hogy ő a X. és XI. századi magyar kultúra részese, egyik tagja volt s ennyiben kétségtelenül magyar volt.

MELICH JÁNOS.

Ság.

A MNy. VII. 168. lapján egy jegyzetben annak a gyanításomnak adtam kifejezést, hogy gyakran előforduló *Ság* helynevünket a SZAMOTA fölfedezte *ség* 'halom, domb, rakás' szóval kell összekapcsolnunk. M. J.-nak a név értelmét tudakoló kérdésre a MNy. VII. 192. lapján adott felelete szerint ugyan nem éppen lehetetlen, hogy ennek a *ség*nek a mélyhangú párja: *ság* van meg a helynevekben, de hozzáteszi, hogy ezt igen-igen nagy tartózkodással mondhatjuk. HEFTY GYULA ezek alapján már kétségtelennek tartja, hogy a *ság* éppen úgy, mint a *ség* dombot jelent és mindkettő a térszín-formák nevei közé iktatandó (Nyr. XL. 274 és 306).

Újabban néhány olyan nyomra akadtam, a melyen elindulva azt látom, hogy a név eredetét egészen más irányban kell keresni. Egy német szóra gondolok, s ez a *scac*: *Schachen*, a mely a bajor és sváb nyelvjárásban 'Wald, Gebüsch' jelentésben él. Ugyanez szerepel a felsőausztriai és a stájerországi *Schacha* (Scaca), továbbá

Schachadorf, Schachenreith, Schachenberg, Schacherdorf, Schachern, Schachermairdorf, Pottschach helynevekben is (MELICH-LUMTZER Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter 29. és 47. lap). A *Sah, Saken* (Schachen) helynevet hazánknak Alsó-Ausztriával és Stájerral határos németek lakta területén is megtaláljuk. A Vas megye nyugati határán fekvő mai *Buchschachen* (Bükkösd) falunak megfelel: 1263. Terra *Gah* (a Tört. Fölldr. szerint kétségtől tévesen: Sah helyett) *vacua iuxta Lophon in confinio*; 1274. *Sah*; 1334., 1471. *Saah*; 1478. *Sah* aliter *Sahen*; 1455. *Sah* alias *Schachen* interior; ugyanez az alkotórésze egy szintén vas megyei helység nevének, a mely 1358. *Grofunsah*; 1393., 1425. *Grofansah, Groffonsah*; 1455. *Groffenschachen*; 1475. *Groffumsach* formákban fordul elő (ma Árok szállás: Grabenschachen); *Schachendorf* = Csajta ugyancsak Vasban.

Azt hiszem, ezzel a német *Schach*al van a mi *Ság*unk összefüggésben. Jelentéstani szempontból e föltevés mellett szól, hogy a győrmegyei *Ságra* (1240. Villa Saag; 1323. Poss. Saag; 1356. Villa Saagh; ma: Ság v. Sághegy helység és Ság-pusztá) vonatkozó 1235. körüli adatban: *Sag* alio nomine *Hag* et aliud *Sag* — a német *Hag* am. 'sövény, bozót, liget' (Hagedorn am. galagonya) a *Ság* értelmezője. Ugyanezt 1318. *Buchságnak* említik (WERTNER Magyar nemzetségek II. 4), a melyben a *buch* $\sim$ *buche* am. 'bükk' előtagtól meghatározott *ságot* a *Buchwald* és *Buchholz* (az abaúj- és ung megyei Bukolecz eredetije; Deutsche Ortsn. 26) összetételek *Wald* és *Holz* (az utóbbi eredeti jelentése: erdő) alapszavával rokonértelműnek vehetjük. Tehát a kifejezés megfelel a fentebb említett *Buchschachen*-nek. Teljesen azonos elemekből alakult az a név, a mely Kont Miklós nádornak egy Zala vármegye 1357. közgyűléséből kiadott ítéletlevelében bukkan föl: Michaellem dictum Kygu hominem popularem de *Byksag* (Zala Okl. I. 576); vö. bükkerdő, -völgy, -torok, -szád (OklSz). A győrmegyei *Ságok* között 1518. Poss. *Wysagh* al. nom. *Sugosagh* szerepel; *sug* = *suhog* a szél mozgatta fa; *sugó* = *suhogó* am. 'vékony, hajlós vessző' (MTsz.), a milyen a fiatal, új erdőt: új *ságot* alkotja. A sárosvármegyei *Harság*: 1427., 1481. *Hasagh*; 1487. *Hassaag* = *hárs* (eredetibb: *hás, háss*) + *ság*. Ugyanígy kell felbontanunk a nagyküüllőmegyei *Hásság* nevét. A tordaaranyosmegyei *Magyaróság* pedig a *mogyorótól* vette nevének előrészét. A szilágymegyei *Sarmaságra* (1475. Sarmassagh) nézve valószínűleg igaza van HERRYnek, hogy előrésze a 'sarma' növénynév.

A többi kapcsolat is, melyben a *Ság* jelentkezik, szintén megengedi annak fentebbi értelmezését. A szó első előfordulásainak egyike: 1193. 'Sag berk' (OklSz. Berek czímszó alatt), a hol tehát egy 'nemus, saltus, lucus, virgultum' jelentésű szóhoz csatlakozik előtag gyanánt. Ugyanez az oklevél más helyütt *predium Sag* után közvetlenül egy *Agar* nevű helyet sorol fel. Az OklSz. emezt

két czímszó alatt idézi; ezek *agár* (molossus, canis venaticus, wind-hund) és *ágár* am. „füzceserjékkal benőtt zátony”; én az *Agar*-t az utóbbival azonosítom. Megjegyzem, hogy *Ság* és *Ágár* a Fonyód és Keresztúr között elterülő balatoni Nagyberék táján tűnik föl. 1211-ben a név ebben az összefüggésben merül föl: Ultra „Jouta” in villa *Sagh*, a hol „Jóta ~ gyóta” am. „saltus, silva, wald”. Egy 1230. föl-sorolásban *Sagu Almad* után következik (Oklsz. Alma szárm.).

A nógrádmegyei *Rétság* (1393. Retisag; 1486. Rethysag) nevében a *rét* szó elötételével jellemezték az erdőborította terület helyszíni természetét. Hasonló néven: Mezeusak, *Mezesagnak* említenek az 1332—7. pápai tizedlajstromok egy aradmegyei helységet. Udvarhelyben egy *Telekság* nevű határrészt találunk (l. HERTY); viszont 1356. *Ságtelek* (Quandam particulam terrae arabilis Saagteluk vocatam; Oklsz. Telek) a pannonhalmi apátság egyik birtoka.

Vannak olyan összetételek is, melyekben valami állatnév határozza meg mint birtokos jelzőt kifejező előtag a *ságot*. 1347-ben egy *Daruság*: *daru* (grus, kranich) + *ság* nevű birtokot találunk Gömör megyében. *Ollóság* krassószörény- (egykor: temes-) megyei helységnévben (1437. Kenezius imperialis maiestatis de Olosag in districtu Lugas; 1439. Olohsagh et Dragamerfalwa; 1440. Orsagh) az előtag: *olló*, am. „fiatal bárány, kecske v. őz”. 1479-ben egy ezzel rokonnevű birtokot: *Zarwassagot* említenek Váradia aradmegyei vár tartozékai között. Ezt nem *Szarvaságnak* (ma: Szorosság, Tót-Várad mellett) kell olvasnunk, a hogy a Tört. Földr., hanem betű szerint *Szarvaságnak*, vagyis a *szarvas* és a *ság* szavak összetételének kell felfognunk. Van még Hunyadban *Ölyves-Ság* (HERTY) és Bács-Bodrogban *Hódság*.

A *ság* kicsinyítő *ságod* (erdő : erdőd) továbbképzését is megtaláljuk egy volt bodrogvármegyei és két ma is meglevő zalamegyei helység nevében. A zalamegyeiek közül az egyik Galambokhoz tartozó puszta a kanizsai járásban (a Tört. Földr. nem említi), a másik kisközség Zalaegerszeg mellett. Az utóbbira vonatkozó régi formák: 1336. Paulus filius Oliverii de *Sagud*; 1378. Johannes de *Sagud* (Zalav. Okl. I. 320, II. 154).* A baranyamegyei *Ságosfalva* (1478. Sagwsfalwa; 1542. Sakosfalw) a szónak s képzős melléknevét mutatja.

Ság nevű helyeket, az említetteken kívül, a Tört. Földr. ismer még: Sopron megyében 1265. Villa Schag, 1274. Terra Saag, ma is megvan; Vasban 1272. Sag, 1275. k. Nog Saag et Altalsag

* A Tört. Földr. 1341., 1478. Salgud, Salgod, Salgad alakokat is idéz, de ezekben minden bizonynyal az oklevélkiállítók toldották be az *á* után elhagyottnak vélt *l*-t (vö. pl. 1468. *Nyarad* ~ 1458. *Nyarald*, Győr megye, Tört. Földr.). Somogyban 1420. felmerül egy Salgod.

uo. 1275. k. Mons Sagsomlowa; Zalában Kanizsa vidékén egyet 1460. Poss. Saagh; a Balaton partján egy másikat 1353. Saagh, mv.; Veszprémben 1234—70. Ville due Sag, mv. Sikátor m.; uo. 1449. Kyssagh, ma Bakony-Ság; Somogyban a Balaton táján 1261. Saag; uo. Iháros-Berénytől ny. 1296. Saag, mv.; uo. 1460. Sagwar, mv.; Baranyában 1452. Saag; Tolnában 1381. Saagh; uo. 1401—6. Villa Saag, mv. Tamásitól ny. d.; uo. 1306. Poss. Sagh; Fejérben 1394. Poss. Saag, mv. Fejérvártól dny.; uo. 1337. Villa Saag; uo. 1345. Saag; Pest megyében 1390. Saagh, ma Tápió-Ság; Nógrádban 1348. Saag, ma Karancs-Ság; Csongrádban 1372. Saagh, Alpártól nem messze; Zarándban 1495. Sagh; Temesben 1332—7. Swag, Sad, mv. Temesvártól d-re. Az 1900. Helységnévtárból megszerezhetjük ezeket még a következőkkel: Fejérben Ság-puszta Pátkához tartozik, székesfejérvári járás; Nyitrában Ság kk. Kis-Ság- és Vöröserdő-pusztákkal; Hontban Sághegy trachitbánya Szob m.; uo. Ipoly-Ság a megye székhelye; Temesben Német-Ság, újradi járás. Látnivaló e felsorolásból, hogy a *Ság* helynév a Dunántúlon, tehát hazánknak azon a részén fordul elő tömegesen, melyet a német befolyás közelebről ért. Megjegyzem, hogy az erdőt jelentő *Ságot*, nézetem szerint, német kölcsönszavaink azon csoportjába kell soroznunk, a mely a *föld* : ófn. *feld*del együtt került hozzánk.

Az a kérdés már most, hogy hangtani szempontból lehet-e rokonítani a mi *ságunkat* az osztrák-stájerban és a nyugatmagyarországi németiség nyelvében helynév gyanánt előforduló *Schach* : *Sah*hal, továbbá a régi németből felhozott *scac* : *Scaca* írott formák mögött álló hangalakokkal. Az *sc*-val is jelölt germ. *sk* hangkapcsolatnak kfn. *š*-sé fejlődése már az ófn. korban megindult; az átmenet közöttük: *s* + *ch* (kfn. *ch*, pl. *ich*) hangesoport (BRAUNE, Althochd. Gram. 146. §). A *Schach* : *Sah* alakok *ch* : *h*-jának valamely késői ófn. nyelvjárásban, a melyből a XI. sz. folyamán a *Ság* nyelvünkbe átjuthatott, lehetett egy előbb *c*, *k*-val, majd a IX. század közepétől a bajorban *ch*-val (*kx* affricata) váltakozó *g* a megfelelője (uo. 149. § és annak 5. és 6. jegyz.). Tehát a m. *ság* eredetijének felvehetünk egy késői ófn. *Schag* szóalakot.

Nem lehetetlen az sem, hogy a *ság* egy német *schac* ~ *schak* formából fejlődött már magában a magyarban. Szó végén közönséges a magyar ejtésben a *k* és *g* felcserélése: a deminutiv *k* *g*-vel váltakozik, a deverbális *-ék* *-ag*, *-eg* formában is jelentkezik (gombolyék : Gombolyak ~ Gombolyag hn. Fejér m. Tört. Fölldr.; toldalék ~ Toldalag hn. Maros-Torda; fujátik MTsz. ~ fuvatag); a helynevek okleveles alakjai között szintén sűrűn váltakoznak a *k*-val végződők a *g* végűekkel; MELICH szerint a görög népnév a honfoglalás körül átvett *grik* > *grëkből* fejlődött (MNy. V. 386).

Lehet a *ság* az osztrák-stájer *sah* : *schach* formának az elvál-

tozása is. A kfn. szóvégi *h* : *ch*-val a magyarban rendszeren *k* áll szemben (kfn. *schuoch* : m. *sukk*, kfn. *wache* : m. *silbak*; Deutsche Ortsn. u. Lehnw. 300). Néha azonban ilyen *c* : *ch* helyén *g*-t is találunk, a mit valószínűleg *k* előzött meg: a német *Ambrichoból* származó *Imre* keresztnévünknek a régi *Imbreh*, *Imreh* (Emrech, WERTNER i. m. II. 107), népnyelvi *Imrek* (latinus Emericus, Hemericus) alakokon kívül (MELICH Szláv. jöv.) volt *Imreg* változata is; *Imreg* (1332—7. pápai t. l. Ibreg, Imbreg; 1438. Imbregh; 1444. Imregd; 1458. Imregh) nevű helységet említ a Tört. Földr. Zemplénben és *Imregi* családot uo. és Pest megyében.

A *Ság* név 1193-ban *Sag* alakban jelenik meg. De minden valószínűség szerint a tolnamegyei Tamásitól dny.-ra eső *Ság*-puszta az, a melynek nevét a dömösi prépostság birtokai között 1138-ban *Villa Sagunak* írják. Ebben, valamint talán az 1230. *Sagu* alakban úgy került a *ság* végére az ekkori magyar szavak végén meglévő *u*, mint a szintén idegenből átvett *Ecilburgu* és *holmunál* (SZINNYEI Az Árpádkori szóvégi *u* betűk mivolta NyK. XXXIV. 10). Lehet azonban egy teljesebb *Schaga* (Scaca) alak utolsó magánhangzójának a maradványa is.

PAIS DEZSÓ.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVIII. (Vége.)

DI.: „Nem *dicsekszik* földje márvány kirakással“.

TSz.: „ — *ragyog a* — — — — “.

[E javítással csak a vers nyer, a kifejezés kárt vall. Új choriambus: „nem ragyog a | földje“.]

DI.: „Endre herczeg *miatt* öltözik mély gyászba“.

TSz.: „ — — — *után* — *-ött* — — — “.

[Jobb az „után“ névutó, mely még choriambust is terem: „herczeg után“.]

DI.: „Meghallván a gyász hírt, seregesen gyűltek“.

TSz.: „*Hallván a gonosz* — — — — “.

[Új choriambus: „hall | ván a gonosz | hírt“.]

DI.: „És a nagy harangok virradattal estig“.

TSz.: „S nagy öreg — — — *-r* — *-tól* — — “.

[E többszörös javítás véget vet ama sor tiszta trochaeusi folyásának.]

DI.: „Annyi *drága* pompát nem látott senki se“.

TSz.: „ — *pazar* — — — — — “.

[A „pazar“ jelzővel choriambus születik: „annyi pazar | pompát“. Alliteratio is: „pazar pompát“.]

DI.: „Hogy istennél inkább legyen foganatja“.

TSz.: „Hogy legyen istennél több a foganatja“.

[Két új choriambus: „hogy legyen is | tennél“ és: „több | a foganat | ja“.]

DI.: „*Igy zendült az ének lantban, hegedőben*“.
TSz.: „*Zeng vala bús — — —*“.

[Kellott itt változtatni csak azért is, mert a Zács Klára-ballada nem itt van beszöve a TSz.-ben. Új choriambus: „zeng vala bús | ének.“]

DI.: „*Ezrivel, vagy a mint fel volt rájok osztva*“.
TSz.: „*Száz vagy ezer számmal, kire hogy van osztva*“.

[Javult a vers. Új choriambus: „száz vagy ezer | számmal“.]

DI.: „*Mint fűcskének vízen szárnya legyintése*“.
TSz.: „*— tavon a fűcske — —*“.

[Új choriambus: „mint tavon a | fűcske“.]

DI.: „*Mint egy büszke folyam kísérőit vonja*“.
TSz.: „*— — — — ága-bogát —*“.

[Új choriambus: „ága-bogát“.]

DI.: „*Követé a nagy hőst sok vitéz rokonja*“.
TSz.: „*— — — — vajdát — hősi —*“.

[Jobb „nagy hős“ helyett „vajda“, mert a költő csak alább jellemzi Laczfít. Új choriambus: „sok | hősi rokon | ja“.]

DI.: „*Bölcs vezér, tanács, de bátor kemény harczi*“.
TSz.: „*— — — — — erős —*“.

[A vers kedvéért: „bátor erős | harczi“.]

DI.: „*A Szécsényi törzsnek igaz vérrokona*“.
TSz.: „*Szécsényi ős fának hajtása —*“.

[Szintén a vers kedvéért: „Szécsényi ős | fának“.]

DI.: „*Kisded keresztjével, hogy Szécsényi fajta*“.
TSz.: „*Keresztet emelvén, — — e — —*“.

[Új choriambusok: „ke | resztet emel | vén“ és: „hogy | Szécsényi faj | ta“.]

DI.: „*Czimerét Istvántól nem hiába nyerte*“.
TSz.: „*— — — — — im ez okon —*“.

[A kifejezés kárával új choriambus: „im ez okon | nyerte“.]

DI.: „*Ott lebeg továbbá Drágfi vasmacskája*“.
TSz.: „*— — — — — a zászlón — —*“.

[Új choriambus: „ott lebeg a“.]

DI.: „*Tündér-adta kincsből raka hét szép várat*“.
TSz.: „*Tündér adományból — — — —*“.

[Új choriambus: „tün | dér adomány | ból“.]

DI.: „*Andor, az ifjabbik, Tamás elestével*“.
TSz.: „*Majd csak egyik, Andor, bátyja —*“.

[Új choriambusok: „majd csak egyik“ és „bátyja eles | tével“.]

DI.: „*Egy fiatal fának látom karcsu törzsét*“.
TSz.: „*— — — — — erős —*“.

[Új choriambus: „látom erős“.]

DI.: „Mohón *kapott Forgács* a szép sellő után“.

TSz.: „ — *kap az ifju* — — — — “.

[Új choriambus: „mo | hón kap az if | ju“.]

DI.: „*Nem halljátok, ámbár* neveteket zöngje“.

TSz.: „*Föl sem veszitek, bár* — — — — “.

[Új choriambus: „föl | sem veszitek | bár“.]

DI.: „Porfelleg *verődik*, melyben a ló prüsszköl“.

TSz.: „ — *kavarog*, — — — — “.

[Új choriambus: „porfel | leg kavarog | melyben“.]

DI.: „Mint *villámló* felhők, *mind összevegyülnek*“.

TSz.: „ — *haragos* — *egymásba* — — “.

[Itt a javítással a kifejezés is nyer, a vers is. Új choriambus: „mint haragos | felhők“. Új ez is: „egy | másba vegyül | nek“; de mint-hogy a metszeten innen már a DI.-ben is volt choriambus („összevegyül | nek“), itt Arany pusztán a kifejezést jobbitotta, kerülni akarván a „mint — mind“-et.]

DI.: „Egész nap zavarja, futtatja seregét,
Porolván a puszta kopott köpönyegét“.

TSz.: „Futtatja egész nap, zavarja seregét,
— — — *fakó* — — “.

[A szók más helyezésével itt choriambus keletkezik: „fut | tatja egész | nap“. Hogy mért rontotta meg Arany a második sor kettős alliterációját, nem látom okát. A DI. jobban festette hanggal is a „quatit ungula campum“-ot.]

DI.: „Majd meg *összecsapja*, mint a könnyű fecske“.

TSz.: „*Összecsapja* megint, hegyesen mint fecske“.

[A kifejezés szemléletesebb lett („hegyesen“). Új choriambus: „össze | csapja megint“.]

DI.: „*Füstbokrétát* tesz föl valamennyi sátor“.

TSz.: „*Füst koronát* — — — — “.

[Új choriambus: „füst koronát“. A kifejezésre nézve vö. az „Ősszel“ cz. költeményben: „*Füst koronáz* erdőt, bokort“.]

Ezzel végét szakaszthatjuk a hosszú lajstromnak, mely unalmas ugyan, de szükséges annak megbizonyítására, a mit állítottam. Legyen e cikksorozat egyszersmind felelet Arany Lászlónak, a ki „Toldi“ iskolai kiadását ismertetvén a Bud. Szemlében, nem ért velem egyet abban, hogy „Arany az alexandrin-versek szerkesztésében három fejlődési fokon ment keresztül“. (Összes művei II. kötet 401. s. k. l.)

LEHR ALBERT.

Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez.

(A XVIII. századból.)

Ál-. A mint a NyÚSz. első kötete is már megemlíti, régi nyelvünkben ez a jelző inkább csak anyagi dolgok elé járult; állatról, emberről *álnok*-ot, *ravasz*-t vagy *hamis*-at mondtak, mert jelentése is csupán: nem valódi, hamisított, utánzott volt. A XVIII. század köze-

pén kezdtek alkalmasint sűrűbben használni az álnok, ravasz szó helyett, s rövidsége miatt a nyelvújítás alatt lett e jelentésben is közhasználatú. Eleinte csak ilyeneket mondtak, mint *ál róka*, *ál személy*, *ál szív* s később éltek vele indulatok, érzelmek, szóval elvont fogalmak előtt is. E nemű első adataim 1754-ig nyúlnak vissza. Bertalanffi Pálnál olvashatók már a Keresztyén Böltseségben:

Vetkezzetek-ki a' hízkelkedő 's áll rókának bőréből (83); *ő áll szívéből* meg nem állá fogadását (229); mindenemű áll szerelmességekkel elegyes tettetésével a' népet magához tsábítván (75); egy jámbor sok gonoszokat áll tanácsokból ki-forgasson (105); az *ő áll tanácsával* (291), s a Világ Fiának Panaszszában 1761-ben „bé-dugjuk Fülünket álligédre“ (154—155). Mészárosnál is 1772-ben csak: illy áll név alatt a' Hertzeget a' házba vezette (Kartigán 356); Bárótzinál 1774-ben ugyanez: találmányos áll név (Kassandre 1 : 60) és: Orontes . . . áll személyét soha senki sem is hozta kétségben (u. i. 104) — tehát még mindig nem tulajdonságok előtt. E jelzős kifejezésekből csupán a XIX. század elején válnak jelzős összetételek.

Ádáz. Lehr Albert megállapítása után a NyÚSz. II. népnyelvből valónak magyarázza (vö. MNy. 2 : 231) s első irodalmi fellépését 1781-re teszi. E dátumot 1754-ig tolhatjuk előre, mert ugyancsak Bertalanffinál megtalálható: „vétkezet Herodes, Herodiás tanzolo leányát ahoz való ádáz szerelméből e' szókkal kénálgatván“ (Ker. Bölts. 231); „de azt ki ne nevesse már, mint Antonius ádáz szeretetének halatlan bolondságát“ (u. i. 235). A Beniczki és Faludi verseire élénken emlékeztető Világ Fiának Panaszsza cz. versesfüzetében is (10):

Majd megint gyűlölségből
És ádáz dühösségből . . .
Hol ér ott öldöklől.

Mint tudva van, szótárainkba (MA. PP.) föl van véve; s úgy sejttem, hogy a latinból fordítgató moralista íróink többször fordultak egy-egy találó szóért szótáraink értelmezéséhez. Bertalanffinál a *kög* (174, 257), *porontó* (293), *hölgy* (313) stb. is bizonyíthat a mellett, hogy az *ádáz*, szótáraink közvetítésével, jutott a népnyelvből az íróiba.

Divatos. Már többször említettem, hogy a *divat* szó a XVIII. századvégi hirlapjainkban *kelet*, *szokásos érték*, tehát régi jelentésében sűrűen előfordult, kezdett élő szóvá lenni az irodalomban annyira, hogy tovább is képezték. A Magyar Musa írja 1788-ban: „A' . . . fias-tyuk Módja-szerént *divatos* jókat előnkbe rakott“ (284), itt is csak annyi, mint értékes; ebben a jelentésében pedig úgy viszonylik a *mai divatos*-hoz (fölkapott, módos), mint Csuzynak *tárjas* (tárgyas) szava a mai tárgyashoz, melynek az előbbi czélos, métás jelentésével szemben objectív az értelme. A rokonalakú, de különböző jelentésű szópárok azonban egymástól teljesen függetlenül keletkeztek. A szűkült jelentésű *tárgy* (obiectum) és *divat* (mode) képeztett tovább a XIX. század elején, a mikor már a régibb, ritkán előforduló divatos, tárgyas feledségbe ment.

Emberbarát. Csak a mult század 30-as éveiből ismeri a NyÚSz. II. Már a XVIII. század legvégéről idézhetjük Mátyási Józseftől, a ki az újításoknak korántsem volt oly debreczenies ellensége, mint Kazinczy hitte és vallotta; ezt írja ugyanis Verseinek Folytatásában (1798) a szabadságról szólva (241—2):

Áll a' törvényeknek szoros tartásában
 Abban, hogy valaki mástól ne bántasson; . . .
 'S hogy ne piszkálhassa más az én jussomat,
 Nem hogy én nyomjam-el ember barátomat.

Ugyanígy 352. l. is: „tsorbúlt Nemzetünk egy *ember baráttal*.” Horváth Ádám írja Csokonairól 1807-ben: „ő igen nyájas- és *ember-barát* volt” (Hazai Tud. 31. l.).

Ezen összetétel egyik fejlődési fokát mutatja Bertalanffi következő mondata 1754-ből: „a' fősvény . . . tiszteséges *emberi barátság*-ra sem méltó” (Ker. Bólts. 134). Kónyi *emberi barát*-jából (1786 l. NyÚSz. II.) alkalmasint a XVIII. század végén már gyakran fölbukkanó *embertárs* mintájára lett a rövidült alak; vö. még a régi: *emberi élet* s mai *emberélet*-et.

Nyugos. A Magyar Músa 1787-i folyamában feltűnt nekem a következő két sor (547. l.):

Az ékes tulipán fel-serken álmából
 Kibúvik éjjeli *nyugos szobájából*.

Először sajtóhibára gondoltam a dültbetűs kifejezést fontolgatván, de éjjeli *nyügös* szobáról értelmetlenség volna beszélni. A kegyelmes > kegyes = nyugalmas > nyugas, nyugos analógiára alapozni az értelmet igen merésznek tűnt föl előttem, Bartzafalvi szavainak sirba szállta után. A *nyugos* nyitjára így csupán a *nyugod*-ni > *nyug* ige vezethet rá. Ennek a régi *nyug* igeőnék lesz a vitattam alatt egy késői származéka (vö. *nyug*alom* [sir*alom, hat*alom] *nyug*szik*, *nyug*od*, stb.) a régi *harag*-igeőből képzett *harag*ó's* > *haragos* világos példájára (vö. nyomós, nyomos), hol a *harag*ó* alak teljesen egyértékű és képzésű a mai *haragvó* participiummal. A nyugos keletkezését tehát a következőképen szemléltethetjük:

haragvós (vö. fájós, ragadós) *haragós* : *haragos* = *nyugvós* : *nyugós* : *nyugos*. Az efajta rövidülések nem kivételesek nyelvünkben, pl. Bessenyei írja a Holmi-ban (1773 : 344): „a *nyalos* és unalmas beszédnek nem baráttya“, a hol a *nyalos* < *nyalós* összefüggés kétségtelen.

Mindezt annak bizonyítására mondtam el, hogy Sándor Istvánnak akkor, midőn a *nyug*-szót elvonta, nem kellett magához a *nyugszik*, *nyugvó* alakhoz fordulnia, hisz a *nyugos* alakból a nyomos > nyom mintájára könnyen és szabályszerűen jöhetett rá a *nyug*-formára. Hibája tehát, a mit az orthologusok szerint elkövetett, nem is a németek igeőös összetételeinek szolgai utánzatában áll, csupán rosszul alkalmazott analógiában. Épp így nem a *roncsol* igeőről következtette ki ugyancsak ő a *roncs* főnevet, hanem a *roncsos* melléknévből, melyet roncsolódott jelentésben az Orpheusban talált (1 : 263): „Boreás . . . nem emelheti rontsos Szárnyait“. E tekintetben teljesen azonos eljárása Adámiéval, a ki a *loncsos* melléknévből (vö. Bertalanffi: Ker. Bólts. 218: a' beszéd alá való, s' hívalkodó, vagy többire . . . rágalmazó, *lontsos*, trágár) a *loncs*: Unflat, Mischmasch főnevet (Wörterbuch der Stammwörter 52) vonta el.

Tér. Történetére nézve nem érdektelen Földi Jánosnak alább következő jegyzete a Magyar Músa 1787 : 236. lap alján:

„Szokott nevezet ez a' *Szin* a' Magyaroknál oly épületért, mellynek tsak fedele és oldalai vagynak; így mondják: Kotsi szin, Borszin, Temetőszin. Ezért nevezhetem a' jádzó-helyet *jádzó Szinne*nek-

is. Így a' *Jádzó-hely* jelent közönségesebben, a *jádzó-szin* egyene-
sebben, a' *Jádzó-tér* pedig már legszorosabban a' Játékosok el-rekesz-
tett helyét határozná-meg."

Ő tehát a mai színpadot érti rajta; itt először használja
a *tér* szavunkat elrekesztett hely értelemben. Vö. NyÚSz. I.

Tönkre-, e szóval összetett kifejezéseink eredete eléggé ismer-
etes; irodalmi fellépésük 1790-ig megy vissza, Gvadányiig, a ki a
tengre tesz kifejezést és alakot már használja. Az én legrégibb és
mai alakú adatom 1788-ból való a Magyar Műsából (120), a hol a
házsártos feleségről így ír:

Most kis idő múlván ez-az Ethna gyeheenna ki-gyúlván,
Tönkre motsokra *gyaláz* 's mások előtt meg-aláz.

Kazinczy Lev. 2 : 71. is olvashatni a *tenkre tesz* alakot.

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Parucs. Ezt a német jövevényt *pirucs* alakban Tolnai Vilmos
mutatta ki a XVIII. századból, Rakovszky Sámuelnek 1776-ban meg-
jelent kis munkájából (vö. MNy. V. 179). Ugyanígy van meg Kassai
Szókönyvében is, „fedeletlen lógós kotsi“ értelmezéssel. Az alábbiakban
közlöm e szónak két más előfordulását is: „Ha gyors a' lógos kotsiba,
parutsba, hintóba a' négyes, hatos, nyerges, rudas, Kisafás, azok
mellett ti szenvedtétek leg-először mind a' fagyot, mind a' forró napot“
(Molnár János: Pásztor-ember, 40. l. 1775). A másik jóval későbből
való: „Semmi baja nem lehetett: mert nem ült benn a' *Pirotselbe*.“
(Gr. Bethlen Imre: A' posta tzug, 65. l., 1793). A szó eredetére nézve
l. Tolnai V. fentebb említett cikkét.

PUTNOKY IMRE.

Tövik (l. MNy. IX. 181). Ez ígére ismét két új adatot talál-
tam, az adatok ezek: WinklerC. 102 Neha a thewiskel által verth
zent fyeeth kybowl zedegethy vala a *bele tewtt* thewiskewt (vö.
NádorC. 370) | Sylvester, Új Test. II. 123 Az lileknek alázatos volta
be tũijk tũ beletek = Péter ap. I. levele, Erasmus: Humilitatem
animi vobis *infixam* habete . . .

MELICH JÁNOS.

Formaruha. (Válasz egy kérdésre). Erdélyi szó. Én Gyulai Pál-
tól hallottam először s kérdésemre azt a választ kaptam tőle: „Er-
délyben így mondják az uniformist“. Azóta is hallottam többször,
de mindig csak erdélyiektől. A szótárak közül is egy erdélyi ember-
től szerkesztett szótárban (PPE. 1801) találom először: „*formaruha*,
Vestitus solemnis (famulorum, militum), einförmige Art der Kleidung
der Bedienten, Soldaten. Livree, die Montur, die Uniforme“. Innen
belekerült majdnem valamennyi mult századi szótárba; a jelen szá-
zadbeliek (SimB., KelB.) azonban már kihagyják. Irodalmilag először
Decsy Sámuelnél 1792-ben (A m. szent korona hist. 296. l. és még

sokszor). Magyarországon a mult században nem igen ismerték. Baranya megye Tiszti Szótára 1807-ben az Uniformist „egymintájú öltözet, v. egyforma öltözet“-nek nevezi; Kunoss Gyalulatjában „Uniform: közruha, tisztruha, díszöltözet“. Helmecezy 1836-ban (Jelenk. 203) ajánlja az uniformis helyett az *egyenruhát*, noha a *formaruhát* is említi. Kisfaludy Sándor, Kossuth (vö. NyUSz. II. 436) nyomban elfogadja az új szót; 1843-ban Ball. szótározza; csakhamar hivatalosan is elfogadott műszóvá lesz. Ma már csak a Bud. Hirl. és az Esti Ujság nevezi az uniformist *formaruhának*. Nem is kifogásoljuk, de nem hiszszük, hogy az *egyenruhát* ki lehessen vele szorítani, hiszen akkor az *egyensúly* is fölborulna. Sz. K.

A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa cz. alatt (MNY. IX. 193) Tolnai Vilmos szól a kivallatás különféle nemeiről és a 3. pontban ezt mondja: „Ennek az ősrégi vallató módnak (tüskeverésnek a köröm alá) még a XVIII. században is megvolt a divatja, mint az előbb idézett Bodó-Husztly-féle fokozatok mutatják“. Én hozzáteszem, hogy megvolt — bár talán nem hivatalosan — a XIX. század második felében is. 1866-ban szüleimnek Lovászpatonán, Veszprém megyében levő házában lopás történt s a gyanúsítottat a pandurok kínzással akarták vallomásra bírni. Jobb csuklóját bal bokájához, bal csuklóját jobb bokájához kötötték s körmei alá száraz nádból faragott tüskéket vertek. Ezt a megkínzott, kit én is ismertem, maga beszélte el édesanyámnak, panaszkodván, hogy ő „szenvedett annyit, mint Krisztus a keresztfán“. A kínzásnak mint nyomozó eszköznek értékére elég fényt vet az, hogy e rettenetes kínzással sem tudtak belőle vallomást kicsikarni, ellenben halálos ágyán bevallotta, hogy csakugyan ő volt a tolvaj.

HORVÁTH ENDRE.

Vadászság. Heltai a Gonsalvius Reginaldus Inquisitionról szóló latin művét* átdolgozván, azt Hálónak nevezte el: „Eszt ez őrdeg-nec Haloiát deakul neuezic Inquisitionac, Az az, Mesterséges ki keresés-nec, Miképpen czoda alnaksagos fogassockal, és rauassagos modockal szoktác Hispaniaba és Olaszországba meg körneködni, ki keresni, ki fogni, meg kényozni, és rőttenetes halalockal meg őlni à szegény keresztyéneket . . .“ 63. A lapok tetején pedig czímül mindenütt ez van: Az Hispaniai Vadassag. Vadassag, vagyis vadász-ság itt az inquisitio fordítása.

Summár. Heltai a Hálóban leírja az 1538-iki segesvári disputa lefolyását, melyben — szerinte a protestáns Szántai István mester

* Sanctae Inquisitionis Hispanicae Artes aliquot detectae . . . Reginaldo Gonsalvio Montano authore Heidelbergae, MDLXVII. Magyar átdolgozása: Halo mellyel à . . . őrdeg . . . Keresztyéneket . . . meg fogia. 1570. [Hely s átdolgozó megnevezése nélkül.]

lett győztes. A disputa után Fráter György sok püspök és papúr kíséretében megjelenik János Zsigmond előtt s a győztes eretnek szigorú megbüntetését követeli. János Zsigmond a protestánsok pártjára kél, mire „Monda Statilius à Julia Feyerwari Pispec: Nem elég bűné ez, Hogy à *summár* eszt mondia, Hogy az áldot szent Misse semmi, Hanem ördögnek talalmánya? Eszt is mondia az heretnek *summár*, Hogy két szőmély allatt kell communicálni à paraszt népnek.“ A *summár* itt annyit jelent, mint vitázó hitvitázó, a főargumentumokat összefoglaló. Eredetére nézve vö. *summarius* és *summarium* (Du Cange és Forcellini).

Tekenezés. Ugyane munkában le vannak írva a kínvallatásnak különféle módjai. A csigázás, vízsepegtetés, talpsütés és a *tekenezés*: Es nagy kényokra fogác szegényt, mind à csigázásra mind à *tekenezésre*. Háló 161. Mikorő meg fogtác volna, annyira meg kényozác szegényt à csigázással és à *tekenezéssel*, hogy minden testét egybe rontác és egybe töréc, Hogy vgy vonnác szegényt à kényozo házból esmet à tembletzbe, mint ha valami ért ganét töltöttec volna valami bőr zsákban, és aszt vondoznác à földön. Uo. 317.* Ottan à nemes aszszont az Johannát raggadác el melőle azzon tántzra, Es à *tekenésre* fektetvén, az sinorockal vgy foytác szegényt, hogy holt elevenen hozzác vissza à kénozástól à tembletzbe, és à vér vgyan ki budiog vala à szaiából: Mert mind elszaggattác vala szegényt belől, és à sinoroc be metzetéc vala à hussát mind à tetemig. Halo 275.**

Heltai nem mondja meg, hogy a leírta kínzások közül melyik a *tekenezés*, de azok között a csigázáson kívül egyedül a következő kínvallatásnál szerepel a zsinórokkal való kínozás: „Más kényozásoknac modioc is vagyon. Egy hoszszu ki valat szőkec vagyon [tekenő alakú!]. Azon soc helyen gőmbeleg fákat tőttek az yayásson által: Es mikoron à gőmbelég fakra tőttéc háttal à foglyot, gyakor helyen || kémény sinorockal által kötéc à testet à szegény fogolynac, à torkatól fogua az talpaiglan: Es fát vetnec által minden sinoron, és tekerni kezdic à sinorokat. A tekerésben, alól à gőmbeléc fák à hatába mennek à fogolnac, mellyeken fekszie: à sinorog kedig be teke-

* Expertus est in torturis adeo immanem saeuitiam, vt membris omnibus quassatis ac officium facere non valentibus ex *trochlea* aut *Burro* deponeretur, atque inde qua ipsius carcer à torturę loco distat, à ministris iniquitatis veluti saccus quidam stercore plenus aut putridum quodpiam bestię cadauer per pedes traheretur. Sanctae Inquisitionis . . . Artes. 215. l.

** Vix ista coeperat à torturae quassatione cõualescere, quum ad eundem ludum illa educitur, ibi tanta atrocitate in *Burro* torquetur, vt cordis ad ipsas brachiorum, femorum, ac crurum tibiae usque penetrantibus, carceri moribunda restitueretur. Sanctae Inquisitionis . . . Artes. 182. l

rednec à fogolynac hussaban mind az egész testén, mind tetemiglen. Minemű faydalom ez legyen, aszt könnyen meggondolhattya á keresztyén ember. Uo. 154—155. l.

A latin eredetiben: Quum videtur, alios hac vice aliud torturae genus experiri cogunt . . . Illud *Burri* seu *aselli* vulgò uocant. Sanctae Inquisitionis . . . artes. 75. l.

A NySz. az itt előforduló két szó közül egyiket sem ismeri. *Tekenezés** kínvallatás, *tekenés* pedig maga a kínzóeszköz: latinul Burrum [spanyol burro] v. asellus.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNY. IX. 87.)

közét mondani vmihez: „ . . . az Tiszta Vizben eleget halászott a fatens az uraság engedelméből, de az Fehér Váriak soha *közöket se mondották hozzá*, se nem ellenzették“ (1733).

közösül vmiből: „Az Börgöndi csárdás kertyéből mit loptatok? és hányan voltak? hová vittétek, és kik *közösültek* belőle?“ (1756).

közre marad: „ . . . egymás között kétt felé ell fogják attyafiságossan osztanyi. Az szérus kertecske is *közre marad*“ (1755).

krádlí: „Három pár majd azon új damask, és három pár *krádlí*ből készített aszszonyi tzipó“ (1796).

krajczárpénz: „ . . . eő kegyelmek Házokra reája alkuttunk, ú. m. hat száz harmincz Rhenes foréntokban, s két körmöczi Arany Laikaffban, és négy foréntig valo Takács munkában, mellette tartozom az *krajczár pénzt* is magam le tennem“ (1744).

krampecz: „Fehér *krampecz*bul való öreg h nadrag — 1 ft 10 den.“ (1724).

kreditór: „Egy viola színű kék tsikos *kreditór rékli*, mellyen 7 ezüst filigrám munkával ékesülth gombok valának“ (1790).

krepény: „Egy sárga színű s fehér virágokkal szót Damaskból varrott vál, melly hasonló színű *krepényel* vala ki hányva“ (1790).

krepony: „3½ riff *Krepony* Materia à 35 den.“ (1762).

lajtrás hordó szekér: „Limitáltatik egy *Lajtrás Hordó szekér* csinálása 3 frt“ (1744).

lakását elvenni: „Huszonharmadik Esztendeje miólta a Fatens Fejérvárról *lakását el vette*, hol az előtt Gyerme korában az Apjával Korher Uramnak juhai mellett vólt“ (1759).

landauer-cséza: „Egy landauer új Schézátul görbe vassal kovács vasából 35 ft.“ (1746).

lant-kocsis: „Egy *lant kocsis*nak való egész födeles szekérért — 24 frt“ (1746). „Egy öreg egész födelű *lant kocsi szekér*nek Gazda új vasából munkáért — 28 frt“ (uo.).

lappang: „Bizonyossan tudgya, hogy a Nemes Városnak neve szerént Bodó Csósze és Katonája heted magokkal *lappangottanak ló hátokon*“ (1758).

* A NySz.-ban csigázás czimszó alatt van meg.

lázsi: „5 Két Forintos *Lasis Talér* à 2 f 20 den. = 11 frt. 25 Két Forintos Talér *Lási* nélkül = 50 frt“ (1779).

leereszkedő: „Ugyanazon régi utak között a Parton a Töltés felé lévő *leereszkedő* mellett“ (1758).

lelkét veszíteni: „Azokkal soha szemben nem voltam, és így eők akár mit mondjanak, *Lelkeket akár mint veszeitsék*, én sem *Lo* Lopásban vélek társ nem voltam“ (1780).

lengyel-abrosz: „1 ujjabb, s egy avétyabb *Lengyel Abrosz*“ (1778).

leszakad: „... és a kurucz világ után való Pestisnek alkalmatosságával a midőn a Fatens ezen földre *le szakat*“ (1749).

leszvárodik: „A kinek sajtója nints, nyomassa két deszka közzé egy kövel, vagy valami más nehezékkal; hogy a vize jól *le-szvárod-gyék*“ (1803).

letenni: „Kivánnám maghamat az Tettes Ns. Magistratusnak kegyes engedelmebül ezen Kiráj Városon *le tennem*, és Mesterséghem folytatása kedvéért maghamat az itt való böcsületes Vargha Czehben adnom“ (1741).

letilalmaz: „Alul írottak esedeznek a véget, hogy az Kovats Mesterek Lakatosi munkáktul *le tilalmaztassanak*“ (1783).

liberia-dolmány: „Ki varrott *Liberia Dolományban*, fekete rongyos Nyakravalóban el szökött volt“ (1783).

lógós-kantár: „2 Lóra való Paraszt Szerszám és 1 *Logos Kantár* 1 frt“ (1780).

Lógós-kocsi: „Egy cséza vagy *logos kocsi* első kerekétül 1 frt“ (1743). „Győri Ferenczné asszonyomat Bönyben három lovon *Logos kocsin* vittem föl“ (1781).

lopásképen: „Marhájakat szabadon meg-ítatni Seregélyesiek nem merészelték; hanem hogy ha meg-ittatták is, tsak *Lopásképpen* ittatták meg“ (1758).

lugas-ház: „... az hátszó szoba után egy kamora, az alatt egy bólt pinceze circ. nyolcz grádisra, azontúl ismét egy szoba, egy konyha, és egy *Lugos ház*, azon belül ismét fábul csinált Istálló“ (1752).

lukedli: „... mivel pedig azt felelte: fizet bizony (S. V. = sit venia) az *Lukedli*, kintelenítettem tovább folamodni“ (1775).

macskanyomos: „Abrosz vagyon tízen egy, az mellyeknek nyolcza veszsőssen szövött, egy Savollyos, egy merő *macskanyomos*“ (1737).

maga elé bírni: „Mely tselekedetem (birkalopásom) Világosságra jöven, emlétett Gányi F. Uram *maga eleibe bír*, és azon említett Embereket is, a kiknek elattam, szemre hivatvatván, és a dologh akképpen kijöven, G. F. Uram engemet meg vágottatott“ (1780).

maga kezére szorulván pedig a Gazdaságh, mivel a rozsszakal való tarsalkodás mindenkor kenyere volt“ (1782).

maga oltalom: „... de mivel kinek kinek a *magaoltalma* Természet Törvénye által is megh engettetik“ (1775).

magyarszabó: „Ha a *Magyar Szabóknak* Leiblikat, Kazakimokat, Kaputokat, Kirieket, Német köpönyegeket ... szabad művelni (1783).

magyarszücs: „Ha a német szücsnek magyar ruhákat, a *magyar Szücsnek* német Bohukat, Komodinákat ... szabad művelni“ (1783).

manéros: „Abrahám Pinkes névű, szeniczi, nagy természetű *monéros* középszerű vastagságú, visel fejéres dolmányt és kamizolt“ (1742).

mántedli: „1 Fekete Selem *Mántedli* 2 frt“ (1775).

már: „3-ik Vörös *Márbul* való, és még egy zöld posztóbul való

Bekecsem“ (1780). — „Kék Maár arany csipkés Recli“ (1765). — „Márbul való Laibli Laizlival együtt“ (1779).

maradék (am. hagyaték): „de a mi a Gazdaságát illete, oly *karcsu* volt Szabó Jánosnak, hogy az minden napi szükségemre is tsak könnyen el kélt volna a *maradékja*“ (1769).

marhát forgat: „Gulás korában az Uraságh Marháját szabadon forgatta és legeltette, nem lévén senkitől háborgatása“ (1737).

mátkás-legény: „Azon Kocsi volt egy paraszt Emberé, melyet K. Antalnak fogadott volt meg az mátkája (mert *mátkás Legény*)“ (1780).

megcsüggedni: „... ha hogy mostanában e kettőnek *kéremlések* szerint Jussokat kiadnom kényszerítettven, pénzbeli szükségem miatt következnék az, hogy Gazdaságomban *meg tsüggedvén*, sem az eő, sem több Gyermekeimnek részekre nem szorgalmatoskodhatnám“ (1780).

megesett: „A Tanú Férjével utolsó farsang hetében *meg esett* Szombathon vizett hordott a kútrul, mely napon is valóságosan látta, hogy ...“ (1764).

megesni vmiben: „Soha, és sehul se mit sem vétettem az Tettes Magistratus ellen, ha miben *megh estem volna* is, és vétettem az T. Ns. Magistratus ellen, az eránt mélyly Devotióval sótt submissióval bocsájnatomat is kérem“ (1746).

meggyöngyöl: „s nem hailottaé valamelyikétül olyan szót a Tanú, hogy tsak *gyöngyülene meg* a Moori Földes Urak maid tsinál a város magának határt“ (1758). Am. meghalni: „Azt mondotta: Halyon *megh tsak egyszer* a Gróff maid *meg* nagyobbul Fehérvárnak a Határa“ (uo.).

meghatározni: „egyedüll deákj köz példa mondásként: deficiente pecu, deficit omne nia, az eltagadhatatlan szegénységhez oly nagyon *meg nyomot(t)*, és *meg határozott*, hogy ...“ (1743).

megindul: „... ezen Tárnoki helységből oly készüllettel *indultak megh*, mintha eők a Dunáról halat hoznának nyereségre“ (1756).

megjutalmazni: „3to Első feleségemtől lévő 50 frtokat magunk szükségire fordítván, azért azon 50 frtok néki az fülei hegyen lévő szőlőből, vagy annak árából fogyatkozás nélkül *megjutalmaztassanak*“ (1758).

megmásolhatatlanság: „Utollyára ezen utolsó rendelésemnek *meg másolhatatlanságára* ide hívatott Testamentarius Uraimék“ (1750).

megroncsolódni: „Az uton a míg jöttünk, soholt nem láttam, hogy paráznalkodtak volna, mert én öreg lévén, s *megis roncsolodván*, el aludtam“ (1780).

megsujt: „... a föllüi emlétet Aba Pál névű Juhász a Fatenst Juhász bottyával kétszer vagy háromszor *meg sujtotta*“ (1769).

megtapasztalni: „Ki *tapasztalt meg* ezen cselekedeten?“ (1780).

megtart: „Főlhányattuk ugyan Leveleinket, de az kegyelmetek Várossát concernálándót nem találtunk közöttök, mindazonáltal ha jövődöben mire akadhatnánk, bizonyossak legyenek kegyelmetek benne, hogy *meg nem tartjuk* kegyelmetektül“ (1698).

megtartani: „... azon völgyet a marhátul *megtartván*, magok számára használták is“ (1748). — „Azon völgyekben *megtartván* a füvet a marhákutl“ (uo.).

megtartóztatás: „Joszájának hatalmasul *megh tartóztatásáért*,

mind költségének és fáradságának elégtételére úgy Bötsületinek is megh térítésére elégséges Satisfactiót . . .“ (1735).

megtér: „Resolválni méltóztatott, hogy ezen szegény Lakosunk Osvány Sámuel kára *meg térend*“ (1761).

megtérít: „Midőn Nyikos Istvánnal együtt az egyik folkát az határbul *megtéríteni* igyekeztek volna“ (1769).

megtetszik: „ . . mivel a *csigázásnak* alkalmatosságával rajtta tett jelek *megh tetzenek*“ (1742).

megvallani (magát): „Említett Emberünk azon lovat említett Bagotai Prédikátortul vette volt, és magát — előnkben hivatván — ultronei is *megh vallotta* s tovább is *megh fogia vallani*“ (1694).

megveszteget: „ . . de a Meszes természetű fejeérföld, mely azonkívül is *emészto*, a szűrt meg rohasztja, emészti, és idő nap előtt *meg vesztegeti*“ (1771).

meleg szájjal tart: „Anno 1735. die 19^a Juny, midőn az Házomat *meg vettem* volna, azon Esztendőül fogvást Marháit udvaromon, fejős teheneit és Lovait Istálomban teleltette, Emberit *meleg szájjal tartottam*“ (1742).

melenye (csapó műszó) (1782).

mellék-szűr: „6 *mellék szűr*, a kívül 3 egész lészen“ (1749).

Mellyes Pruszlék (1757).

méltat: „Ime Szegénségtől szorongattatván kényszeríttettem ismét harmadszor is a Tett. Ns. Magistratus Uraimékhoz ezen Instancionalis Levelemet *méltutni*“ (1780).

mestereskedni: „ . . és ugyan magyar Országban tsak helyes-sen *megmestereskedgye*, és türhető áron adgya, ellenkező ok nem talál-tatik“ (1783).

mester-esztendő: „Minden tehetségem szerint híven szolgálván, és *Mester Esztendőmet* bé vett szokásunk szerint kitöltvén“ (1745). „Ha valaki az itt valo Legények közül *Mester Esztendőt* az Czéhnél kívánna szolgálni“ (1771). „A böcsületes Czéhnél *meg jelentvén*, szolgáljon *Mester Esztendőt* a Mesterek között a végre, hogy *meg ismértessék*“ (1738).

mivel . . . „miért bántottad az én gyerekemet S. V. (sit venia) *mívelem* az te Hunczfut Anyádat, vén Hunczfut, nem vagy böcsületes Purger és Külső Tanács“ (1762).

. . . „nevezett Palotaj Posztóst ell taszítván, akijs az szemel-dekit ottand lévő ágynak deszkájában *meg ütötte*, azután egymást szidván, egyik az másiknak annyát *mívelte*, egymást hunczfutolván, — akkor egyik a másikának egymás hajában kaptak“ stb. (1750).

mizer l. sámlás.

montli-zsák: „2. avét posztó *montli zsák*“ (1773).

mony-mester: „Mivel hogy mi előttünk az *Mony Mester* azon alab irtt Punktomokat vallotta úgy mint . . .“ (1723).

mozdítani: „Bölcsezen tapasztalhatta a Ns. Magisztratus, hogy Kle-cel Jóseph ellenem *mozdított* keresetit tsak Törvényes fél próbán sem helyhezette“ (1770).

mundér-mente: „Katonának munder mentét, posztóját is magha a szűcs adván és fekete prémmel prémezvén ólom gombal két felül makkossan 6 frt“ (1746).

naplást tartani: „Fatens több katona Társaival edgyött azon Évben az Fehér Vári kender földek végében *naplást tartván*, azt mondá *megnevezett Pajor Mihály, hogy*“ (1733).

napvesztés: . . . „sőt inkább azon kívül magokat minden utbéli expensáknak és napvesztéseknek bonificatiójára obligálták volna“ (1744).

némelgomb: „*Németh üst gombok*“ (1773).

németsaru: „hamuszínű Bársony Németh Dolmányba, Zöld buudába, fehér prémmel és bélléssel vagyis roka mállal megbélelve, német Saruban szokott ell“ (1771).

németszínű: „festetlen nyesttel prémezett arany krepin Munkára levő zöld felberrel béllelt világos *Németh színű* selem posztó Mente“ (1764). — Minden bizonynyal: *kék színű*.

nihefi-flinta: „Egy nihefi flinta csíve ell kiszítve 3 ft 50 den.“ (1736).

nyaka vágó Szt. János napja: „Az Trombitás Miklósnak tartozom 37 ft(tal) és telik az ideje *nyaka vágó Szt. János napján*“ (1738).

nyavalgó: „Mely tévölgő praetensióinak *nyavalgó* kívánságira eképpen felelek“ (1767).

nyelve vallásából hallotta: „Vajtán lakozó Barta János *nyelve* vallásából hallotta a fatens“ (1733).

nyilas: . . . „a marha ilyen volt: 1 tehen 6-od fű, *rötes szőrű*, K. bélyeg volt a bal farán; a bal füle *nyilass*, és alóról ki volt véve“ (1779).

nyiredék-gyapju: „8. funt nyiredék gyapju — 43. den“ (1773).

nyomozó: „Égy Ablakra való 6. *nyomozó* nagy Ráma vörösfenyőből minden appertinentiával — 4 frt“ (1743).

nyist: „1. Szüvő szélek *nyistel* együt — 5 frt“ (1777).

okra való lévest: „En ugyan meg vallom sok *okokra való lévest* akarnám, ha edgyezéssel, hogysen törvényel menne végben“ (1761).

oltóeszköz: „Utollyára ezis rendeltetik, hogy minden Házi Gazda tartozik a ki-szabott, és a Városokra ki adott Tűzről való Rendelésekben meg-határozhatott *Oltó-eszközöket* magának meg-szerezzen“ (1783).

ország szerint: „Mindennek, aki csak Mesterségünk hírét valaha hallotta, tudtára vagyon, hogy országh szerint eleitentül fogvást az Szűr Posztó kalloltatása mindenkoron fejér földel ment véghez“ (1771).

ortálozás: . . . „minthogy eő Purger Ember, ezekel gyakorta említett Palotaj Posztosnak objicialta illetin sok *ortálozások* után, Farkas Adám nevezet Palotaj Posztost el taszítván“ stb. (1750).

osztályatlan: „Jöllehet Mucsa Mihály mint öregbik Bátyyok az *osztályatlan* Jószágnak fejében az ő attyok halála után“ stb. (1742).

ökrészség: . . . „az éjjeli ökrészség pedig mindenkor a közbéresnek dolga“ (1813).

öreg-akó: „Egy boros kádban minden eőregh akótul — 30. den.“ (1735).

öregbik uram: . . . „hallotta midőn ebéd fölött Borz János Uramat kérte ilyenformán: *édes Eőregbik Uram* adgyon egy kis levelet kigyelmed magáru“ (1752).

össze-háborodni: „Vaszari György akkor aristomban lévén, *esze is háborodott* Feleségével azon dologh véghet“ (1703).

összemívelni: „anyámat S. V. (sit venia) *össze mívelni*, nem irtóztak“ (1775).

összeplántál: . . . „Hogy mioltátul fogvást *össze plántált* enge-

met az Mennyei Főlség, néhaj Istenben máris el nyugodot Hütves Társommal“ stb. (1750).

összépótolás: „Ezen végre pedig Ő Felsége semmi úttal 's móddal meg nem engedi, hogy a Tzéhek részéről valami különös pénzbeli *össze-pótolást* tégyenek, hanem kegyelmessen parantsolja, hogy“ . . . (1780).

összeütközik: . . . „kik bírták, és hová való rétség legyen, és hol *ütközik össze* Fejérvár, Csór és Pentele?“ (1768).

MOENICH KÁROLY.

II.

Hagyatéki leltár 1577-ből.

(Kassa városa levéltára, lajstromozatlan.)

Az Tott Jakabtul maradott háznál:
 3 pintes ón kannák. 1 három mezeles.
 2 icchés kannák. 1 fedeletlen mezzelies.
 2 palazk egy-egy icchés.
 6 közép ón tálak.
 6 ón tányér, 2 fa tányér, 2 fa tál, az egy veres, az másyk feyr.
 6 pánt vas. Egy ón palazk soto.
 1 rész mosár törőyével. 1 aztal az zobában.
 Egy almárium az kamorában.
 2 niozolia. 3 láda. 4 kád.
 2 vagdaló kések, mintegy bárdochkák.
 1 vas niáss.
 Item Mészáros Mártonnál alias Jósá:
 Egy gombos tó ewst araniazott.
 Egy bokor kapoch zoknjára való vagyon zálagban in fl. 1 den. 30.
 Bor ára ugian nála fl. 4 avvagy valamenývel több.
 Item egy fél kötél föld ugian nála in fl. 6 den. 48.
 Item Babos Giorgynél volt zálogban egy kötél föld in fl. 11 den. 12, most nem tudom, ha Mészáros Mártonnál vagioné.
 Item az tehány* határon vagion egy kötél föld.
 Item egy fél kötél föld vagion az Hernád parton.
 Item Porthannénál vagion egy ewst giwró zálagban in den. 35.

Közli: KEMÉNY LAJOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Orvosságos könyv a XVI. századból.

Kézirat a marosvásárhelyi gróf Teleki-könyvtár tulajdonában. A mű későbbi bőrkötés, a fedél vastagítására szolgálnak a Heltai Gáspár 1565-beli Bibliájának a királyokról szóló része egyes lapjai; alakja: folio.

Több részből van összekötve és részenként számozva; cím-lap hiányzik.

* Tehány falu Kassa mellett.

Elöl három levél számozatlan; ezután következik két beírt levél, a hatodik számozatlan oldalon kezdődik az

I. rész: „*Emberj Testnek betegséjéről való Orvosságok*“ címmel; ugyanitt, későbbi beírással: „Nagyenyedi BARAKONYI BORBÉLY JÁNOS könyve“.

II. rész: „*Testnek ekesítésere való orvosságok*“.

III. rész: „*Forrosagokrol awagy hűdeglelesről való*“.

IV. rész: „*Dagadasokrol ees annak sebeiről való*“.

V. rész: „*Feguer awagy egjeb mja leth sebókról. Es chjontbeli nijawalyjakrol*“.

VI. „*Mergós Allatoknak megh marasarol, Es egjeb mergós dolgoknak artalmi ellen*“.

Későbbi bejegyzés: „*érvágásról 1616 maji 23 Ungvárt úrtam*“.

Valószínűleg Barakonyinak az írása.

Az egyes orvosságok leírásánál ugyancsak későbbi kézzel, de a bekötés előtt feljegyzett, vegyesen magyar és latin orvosi műszavak olvashatók.

Néhány részlet szolgáljon e kéziratból mutatóványul:

Zömnek kórmeről. (Pterýgion Ungula.) Zömnek kórme semmý nem egýeb, hanem az zömnek nagyjób zegeletýn az or felől, valamý Inas hartýanak fól nevedése, ký mýnd az zeomfennek kwlseo kereksegeigh el megýõn, es idõvel ha megh nevedõdhetýk az zõmnek feneth is el borýttia. Lezõn zõmnek ruth rwhessegetul, awagy temerdõk nedwessegõknek lassan lassan oda chýorgasatul. Fekete halýog magýarul.

Etele ez ilýennek olý legýõn a mely az temerdõk nedwessegõket megh wekonýthia, kýk mýnemwek legýenek oda felýebb elegeth irtunk felele.

Elõzeor ettzõr purgatiot kel adný annak az kýnek effele nýawalyaia wagýon. Annak uthanna maluath. apro malwath awagy Len magoth feoz megh, azzal mossad. Ezõk uthan ismeth, ýo galýtzkõvel, roznek heawal awagy dýzno epevel gýogýtaný. Tengõr taytek eges megh borban elegýet megh es kend be vele.

Kechke epeýeth elegýth eoewe feketehe wrõmmel ký fachýart lewevel es mezzel, azzal kennýed.

Ghalýtz kõweth 3 uy nýomnýit 3 is. tõrd megh ezõkre borral elegýth eoewe. kend rea.

Ghalýtz kõweth, gumith Ammoniacum port circa 3 uy, ezõket tõrd megh es edzetben elegýthed, mýkor zuksegh ebben bocýas az zõmben. (I. r. 58. l.)

Pwsõgest el ýnditasrol. (Sternutatio.) Ha ký pwsõgesth akar ýndítani, Basalicomnak az leweth fachýard ký, awagy az magwath tõrd megh, es tõleh awagy fud feol az orban.

Vad Apiomot kýth kakas tareýnak is hýnak, azald megh tõrd megh, es fud az orban.

Fenýev hunýort tõry megh es fud fól az orban.

Mustar magoth tõry megh es fud az orban.

Kýs Gýermõk hogý ne Pwzõgýõn. Ha az kýs Gýermõk igõn pwzõg, tõleh az feýere awagy az orra lýkaban, rosa awagy tõk olayth, es affele hywõsýtõ olayth akar mý feleth, megh allatýa. (I. r. 78. old.)

Testnek megh öztőweryteseről. Wnőnek ganejath elegyth őzwe jo Borral myvel kend be az egez testöt, oly melegb zobaban az hol Faý bozzawal fwtőttenek be. Ott wlyön miglen yol megh ýzzad, azuthan ha alol zeký lewen zöld ganej megý ký belöle, yol esýk az dologh. Főrdöggyek megh azon melegb zobaban ugyan ott fekwgyek le is, hideghtöl magath ne hagya werni myndön hetön háromzor ezt chelekéggye, rowýd wdön megh őztőwerödik. (I. r. 319. old.)

Pelýpsegről es Rebögesről. Az nyelw hogý az szoth ýgazan ký nem mondhattya, wagý az nyelwnek rowydsége oka, wagý temerdöksege.

Neha az Agý welöböl valo bösegös nedwessegöknek le zallasarul is lezön az nyelwnek bantasa. Neha penýgh az rezögsegtül. Neha fölötteb valo megh zaradastül.

Szawa az kýnek megh vsz. Ha az zolas megh boutakozýk, fa heýnak vyzet tarth az szafadban es igýad is megh.

Aalnak kapczajarol. Az also aal kapczath neha guta wtes, neha ghörch is bantya, de gyakrabban az főböl valo le chýorgas, ký az Fwlnek tőwenel az aal kapchýanak lzeyben zarmazwan olya chýnalya az Aal kapchath, hogý nem mozoghath, ký faydalommal es kemený dagadassal lathatokeppen wagyon.

Ez chýorgas penýgh zýnthé az főnek teteýeröl zarmazýk ala az kwlsö bör alath. (I. r. 92. old.)

Golyobisoknak vyzketeseröl. Görögh feýerth hat nehezeketh kenköweth keth nehezeketh opionot egy nehezeketh ezöketh főrd őzwe vyzzel es ezettel, háromzor wagý negýzör kend ezzel.

Földý bozzath főz meg vyzben, ez is jo, ha ugyan megh dagadot volna is, chýak parolýad ezzel.

Azzonýallatnak zómeröm testhe wyzketeseröl az myth ýde ala ýrtunk jo orwossagh erröl. (I. r. 239. old.)

Az Azzonýallatnak madrajarol. Az Azzonýallatnak Madrajat awagy mehetsok kulömb kwlömb fele betegsegök bantýak, twzeswles genyesegös keleweny, seböswles Fene, kemený dagadas, wzögh főlfuwalkodas, wýz betegsegh ebkö. Az nyakath penigh az madranak hasadozas, szömölches zabasu husnak benne nőwekedese, es wernek folyasa az erékböl. Ezökön kywel ilýen tulaýdon nyawalya is wadnak az madranak. Hawý verfolýasnak megh rekedese.

Azon hawý verfolýasnak fölötteb valo mőnese, feýer genýdsegös chýorgasa, nemzö magnak főkeppen valo elmőnese megh fuladasa. Főlmőnese, lezallasasa, leesese, es magath őzwe vonasa awagy sugorýtasa. Ezök fölötth, busulasa, faydalma, meddwsege gyermök elwesztése es nehezkessegeben valo sok nyawalýaya. (I. r. 242. old.)

Tenerben walo vak tetwröl. Az tenerben mykor az wak tetw vagyyon es fewth dýonak heýat egedsed ugý hogý twzes legýön, mykor eeg arra ves Korpath es Belendfu magwath, annak az fws-tire tarchýad az tenereth s mynd meghalnak. (II. r. 23. old.)

Dögös es veszödelmes hýdeglelesről. Gonoz es wezedelmes Hýdegleles az, ký nem chýak hewseggel de mergőseggel is gyetrý az szýveth, merth az menyben Febris Hewsegnek de az menyben gonoz wezedölmes, mergös artalmas allatnak nevezetýk kýnek ereýe es vezödelmes wolta az közőnsegös rothadasnak moggýa fölöt wagyon. (III. r. 21. old.)

Ezután következik az eredetének, okainak, kezdetének, jeleinek, tanúságoknak letrása, 21—24. levél. 25—26. levélen következnek az orvosságok:

Mýkor walaký zýnthe raýta lezõn az mýrigh, az maga wýzeletýth mehser es lewendula wýzewel elegýth õzwe ad megh ýnnýa.

Földý bozzanak gyõkeret mosd megh meteld aprora egy mazos fazekben, de bõven legýõn az gyõker, feozd megh feyer borban földel alath, ad megh melegõn ýnnya es takard ýol be hogý ýz-zaggyõn megh.

Fenenek etelerõl (Carcinoma, Cancer.) *Jeley, oka, ketfele az fene, eledele, orvosságok tárgyalasa.*

Lud zarat wayban wonnyad ýol megh es zurd megh ruha altal, kõrõskõrwl ezzel kennýed az fenere ahol wagyon, megh õlý valahol wagyon.

Kõs egy elewen rakoth rea, tarth mýnd addigh raýtha az mýgh megh hal az Fenet megh õlý de magais megh hal. Teofrastus írýa ezt. (IV. r. 10. old.)

Szoros lýku sebrõl. Kegyotrong fuwet tõrý porra elegýth õzwe zappannal tõd ezt az szoros lýku seben. Platearius azt mondýa, hogý annyira meg tagittýa ez az sebõth, hogý tõrõth awagy rothath chýontoth is ký wehetz belele. (V. r. 4. old.)

Mergõs Nýlnak lõwesorõl. Dictamusnak fachyard ký az leveth, erezd be az sebben igýal megh is benne.

Zarwasnak wereth aggyad borban megh innýa.

Birsalmath agý igen ennýi. (V. r. 8. old.)

Iz vyznek chýorgasarol. Kenkõwet fel latot egõth földet egy latot, chyerfanak hamvath fel latot egetõt bor sõprõyet harom latot, týmorald õzwe ezõket es föld erõssen õzwe ezzel kõssed az izet.

Chyerfa hamut, papa fwvet, Apro boýtorýant földý gylýszta-kat kenkõwet egy kichýn týmsot wayat es egy kýchýnt föld megh týszta vyzben földel alath ezzel kennýed. (V. r. 15. old.)

Tyza farol. (Taxus.) Az Tyza fa nem chýak az embõrõket wezhý el az kýk leweleth es gywmõlchet megh ezýk, awagy az lewelenek ký fachýarth leweth megh ýsszak de megh affele allatokath az kýk nem kerõdnek minth lowakat zamarokat eoszwerõket es egyeb effeleket is. Sõth Narbonaban õlý mergõs allath hogý ha walaký az fanak alatta el aluzýk awagy arnyeka alath megh nýug-zýk, megh bantatýk es nagý gyakorta megh is hal, ez ilýennek mýndõn teste megh hýdegõdik megh fulladast es hertelen walo halalth hoz az utan.

Meleghezetõt (?) agý ýnnýa hogý okaggyek.

Mýndõn orwossagh az mý ýo az Burõk ellen ýo errõl is. (VI. r. 10. old.)

Magnes kõrõl. Joileheth Auicenna azth írýa, hogý az magnes kõvõt orwossagh gyánanth beadhatni, de Mathiolus igõn ellene zol eunek es azth mongýa hogý, soha orwossagh gyánanth be nem kell võnný. Ha ký azért magnesköveth be veszõn komorobba chýnalýa.

Aranýat reszelý porra estõrd megh ad azth megh ýnnýa borban.

Smaragdot tõrý porra kýlantz napon azth aggyad ýnnýa borban.

Mondola Oláýth es Teýeth elegýth õzwe azzal clýstirõzesd megh. (V. r. 17. old.)

Nyi modra rópwlô kegyorol. Vak kegyorol, es keth feyw kegyorol. (Caecilia, Amphibaena). Az vak kegye maýd mynd egy modw azzal az kegyoval, a kith ket feywnnek mondnak, maga ugyan nýnchen azerth ket feye hanem olyan mynth az gýlyzta vagý az nadaly hogý az farkas felet alýgh ôsmerhetôd megh az fejes felíwel ezerth neveztetik ket feyw kegyonak.

Ez ket fele kegyonak maraso chýak igen aligh tetzýk megh miként a legýchýpes, ha azerth megh harapnak is nem halalos chýak hogý meggywlad mynth az daras awagý meh chýpese. Azerth mind azok az orvosságok az melyekre daras es meh marasrol megh ýrtam oda fel ýok erre is. (V. r. 29. old.)

Közli: GULYÁS KÁROLY.

II. Közmondások lexikona.

Azt hiszem Jókaitól való az az ötlet, hogy egymás mellé állította a pénzszerzés kifejezéseit négy különböző nyelven: az angol *pénzt csinál* (to make money), franczia *nyeri* (gagner de l'argent), a német *megérdemli* (Geld verdienen), a magyar meg *keresi*. Ennek a tréfának nyelviileg mélyebb értelme van. A szónak megfelelő szót csak megtaláljuk, de mikor egy más nyelvben a miennkel egyértékű szókapcsolatot, kifejezést keresünk, akkor a pusztá szókincs cserben hagy bennünket, akkor ismernünk kell mind a két nyelv szóláskészletét, hogy teljesen értelem szerint, minden nyelvnek a maga szellemében fordítsunk. Nálunk Molnár Albert az első, a ki szótárába fölveszi a szavakon kívül a szólásokat is s ez az eljárás idővel egyre fokozódott, úgy hogy mai szótáraink jóformán már nem is szótárak, hanem szótárakkal kapcsolatos szólásgyűjtemények, frazeológiák. Az iskolai nyelvtanítás is egyre több gondot fordít a nyelvek frazeológiájára, mert megérezték, hogy a nyelvnek valódi tudása ebben van. Így keletkeztek a szótárak mellett kisebb-nagyobb szólásgyűjtemények, hogy ennek a szükségnek eleget tegyenek. Tanítás közben keletkezett így hosszú évek gyakorlatából SCHLANDT HENRIK *közmondáslexikona*,* minden különösebb tudományos czél nélkül, pusztán azért, hogy segédkönyvvül szolgáljon, mikor „egyik nyelv szelleméből másik nyelv szellemébe” akarunk fordítani. S ennek a czélnek derekasán meg is felel. A gyűjtemény főképen a közmondásokat tartja szem előtt, de azért fölvesz egy-egy szólásmódot és szóláshasonlatot is. A közmondások a német vezérszavak betűrendjében következnek egymásután, a szembenlevő lapon áll a megfelelő magyarja. A magyar nyelvre nézve főforrása Margalits és Erdélyi gyűjteményei, nagy gondja van a nép nyelvében közkeletű szólásokra s épp ezért a bibliát is sűrűn idézi. Nem mellózi el azt sem, ha valamely költő szövegében akad találó fogalmazásra, így gyakran olvashatjuk Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai stb. sorait, mint szólásokat. Az anyag egybeállítása, a megfelelő szólások összeválogatása egészében véve helyes és találó; alig van olyan párhuzam, a hol a két nyelv kifejezésének értelme ne volna egyértékű. Megesik, hogy a magyar szólás, nem valódi szólás, azaz közkincese, a nyelvnek, hanem valami úton-módon az irodalomba került fordítás. Amde az ilyen apró

* H. SCHLANDT: Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon. Brassó. 1913. 8-rét. 313. lap.

egyenetlenségek óhatatlanok olyan munkában, melyben az adatok ezrei vannak felhalmozva.

A bevezetésben többek közt a közmondás és szólásmód különbségét is meghatározza. Közérdekű volta miatt idézem: „A szólásmódokat jól meg kell különböztetnünk a közmondásoktól; az utóbbiak valamely általános igazságot akarnak kifejezni, vagy ki is fejezik azt; míg a szólásmód nem egyéb, mint valamely rendszerint átvitt, képes értelemben vett mondatrészlet . . . melynek igéje a körülményekhez képest változik, míg a szabályos közmondásban az ige változatlan marad“. A meghatározás általában helyes, de nem illik minden szólásmódra, mert vannak olyanok is, melyekben ige nincs is. Szabatosabb meghatározását kíséreltem meg *A szólásokról* szóló tanulmányomban (MNy. V:244; különnyom. 17).

Nagyon kíváncsi volna, ha a szerző módját ejthetné, hogy könyve másik: magyar-német részét is kiadhatná, akkor teljessé válnék az egész mű, mely kitűnő kiegészítője minden szótárnak. Szükség esetére az is elégséges volna, ha a szerző a magyar közmondások vezérszavainak jegyzékét készítené el lapszámutalással.

Jó szívvel ajánlhatom a könyvet, melyet a szerző Eötvös József emlékének szentel, nemcsak minden magyar és német tanárnak, hanem mindenkinek, a kit a két nyelvnek sokban eltérő, de sokban találkozó lelke érdekel.

TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók (Vas megyéből; vö. MNy. IX. 283).

Szólások, hasonlatok. *Elejbë mëgy e zesztendejiének*: egy évnél előbb tud meenni a gyermek;

hátrafordított e sorkadat! (tréfás fenyegetés; mert ugyanis hátul van);

huzza e lubért e fagyon: hortyog;

igën jó családâ vót: nagy családja volt;

köti e zëbet e karóho': erősen fogadkozik vmnek megtevésére;

köpi e markát: erősen fogadkozik vmnek megtevésére;

Gondózkodik, mind e mënkü e faluviégën!

Gyün-mëgy, mind e zsidóba e szégediës!

Ollan söttëtt vót, ho' hozzá lëhetëtt támasztanyi e taligakereket; v.

Ollan söttëtt vót, hogy e szekërcziët rá lëhetëtt akasztanyi.

Kuglizás közben: „*Ollan e dobásod, mind e kanász bottya*: mindenképen görbe“.

„*Ollan poharat hozz, akibü e bor kifol!* (Tréfás; mindegyikből kifolyik!)

Életlen késre mondják: „*Biëcsbe van e köszörüssö!*“

„*Tájékoz, mind e fû-szamár!*“

„*E kiësz lesi, mind e Benczik macskája!*“ (Eredete: Egy Benczik nevű paraszt az étel körül settenkedő macskára rászólt: „Siccz macska! Të csak e kiësz lesed!“)

„*Hëtszër elbolondótunk, mind e tikász Vaspörbe!*“ (Eredete: Egy szétszórt zalai faluban, V.-ben a tyukász hétszer megetetett a haraglábnál, azután nekiindult a falunak, s mindig oda jutott vissza).

„*Kicsiny vót, de jó vót, mind e zacsádi gánica.*“ (Eredete: Acsádon [Vasm.] az aratóknak „császármorzst“ adtak ebédre. Mikor

kérdezték tőlük, hogy jó volt-e, azt felelték: „Jó v^uót, de igen kicsiny v^uót.“)

„*Ē-mút, mind e niczki embér szűrő*“. (Eredete: A niczki [Vasm.] ember szűrben ment s nélküle jött a vásárról. Kérdezték tőle: „Hun e szűr? Ē-veszett?“ „Ē nem veszett,“ felelte ő nyugodtan. „Ē-lopták?“ „Ē nem lopták!“ „Hát hun van?“ „Ē-mút!“)

Dűlők, határrészek. *Büggör, Nagybakert, Bár^uó erd^uő, Kis-d^uöll^uő, Szel^uenc^uést^uő, Korh^uók, Gátelek, Bés^uő árok, Kús^uő árok, Útköz, Giérnyi t^uó, Majorná', T^uó, Alasz-út (olasz u.), Halomfej, Tilalomfa, Ham, Temet^uőlap, Iháskert, Olajházi riét, T^uőfási-, Szeny-
éget^uő, (szénégető), Sőtétv^uőgy, Kecskvár, Csuszkomá, Kéráhegy (király h.), Kéráhegyi mez^uő, Má, Fej^uérf^uődes árok, T^uótárok, Határ-
árok, Sz^uőt^uők alla, Sais-hégy, Pusztá Sais, Ritás út, T^uőt^ués, Kis-
ujriét, Gövecses, Málallai riét, Körmendi riét, Búki riét, Pap riét, F^uős^uő körmendi berék, B^uódis, Kondor parag, Huszár riét, Pap-
Antal riét, Szájér riét. Mestér riét, Pusztakert, Lacidomb, Dances, T^uót ritás, Babariék, Szégek uta, Boliéta, G^uógán, Nyugod^uő, Köz^uép-
d^uöll^uő, Szies^uő d^uöll^uő, Nagysziéli, Paperd^uő, Urasági erd^uő, Hel^uéség-
Sási d^uöll^uő, Nagysziéli ut. — Utcák: Suttony, Karicsa, Kuticza. (Szarvaskend. Vas m.)*

Szentgyház-hégy, Szentgyház-alli d^uöll^uő, Nagyriét, Kis berék, Vörös búkk alla, Kastél allai, Váradi, Vizesi, Homoki d^uöll^uő, K^uét h^uódas, Kús^uő tilalmas, Bés^uő, Pálhégy, Öreg hégy, Cserhégy, Dombos uti, Borz^uóti, Cseralla, Pizdi, Bogrács hégy, Di^uósi. (Döröske. Vas m.)

Als^uő szegesti d^uöll^uő, Kús^uő teleki, Kis cser, Szilfaj v^uőgyi, Rakottás t^uó, Rakottás t^uói nyirámos, Osztott d^uöll^uő, Vizes földi d^uöll^uő, Vizott^uói, Nyugoti-Gál megye, Vizes Gál-megye, Köz^uépső vizott^uő, Keleti vizott^uói d^uöll^uő, Kis sikost^uói, Hosszi sikost^uói, T^uóti szíeli, Urf^uődi, Temet^uői, Rig^uő hégy, Nagypá'-hégy, Czörnőcz-meliék, Gyertyános, Vizál^uő. (Döbörhegy. Vas m.)

Gödrök alla, Lapányi, Kekényes, Di^uósv^uőgy, Templomf^uőd, Diére szánt^uő, Kús^uő ritás, T^uót ritás. (Halastó. Vas m.)

F^uős^uőallai, Szies^uő mezei, Kús^uő farkasgödri d^uöll^uő, Benkő f^uődi, Hégy f^uődi. Málallai d^uöll^uő, Mállalai kert melletti d^uöll^uő, F^uős^uő csorba hégy.

SOMOGYI GÉZA.

II.

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókinéséhez Bács-Adorján községből. (Vö. MNy. IX. 183, 235).

A vizimalom részei. *Tárhajó* (= a ház hajója mellett levő kisebb hajó, melyen a keréktengely vége nyugszik). *Késség* (= készség, a nagy kereke, a mely a vízben jár). *Hajtokvány* (= a malomkerék körülete). *Csúsztató v. őrfa* (= a malomkerék fölött fölfektetett rúd, a melyen a hajó kötelét csúsztatják). *Keveret* (= a nagy kerék előtti deszkázott tér; ua. mint a háznál az udvar). *Gugora* (= csavarókészülék, a melylyel a malmot a partra húzzák). *Kútartó* (= láncz; a malom vele van a parthoz kötve). *Tiltó* (= az a rúd, a melylyel a malom kerekét megakasztják). *Anyaláncz* (= tartja a vasmacskát). *Órtóke* (= orrtóke, a hajó elejét alkotó erős fa, a melyre az oldalak és a fenék vannak erősítve). *Kérsztág* (= a belső kerék húrjai; négy keresztág van, az általuk alkotott négyszögben van a tengely). *Ászok* (= gerenda, melyen a malomkerék tengelye nyugszik). *Tisz-tító* (= a gabona alját, konkolyt stb. a vízbe levezető csatorna).

Korong (hajtja a gabonát összezúzó követ). *Vashíd* (= a korongvas fapárnája). *Kérég* (= a malomkő faburkolata). *Csillégő* (= a garat alatti deszkaedény, mely a gabonát a malomkövek közé hullatja). *Csiga* (= szabályozó, hogy több v. kevesebb folyjon a garatba). *Burkony* (= a hajóház feneke, a gerendázat és a deszkák együttesen). *Csámisz* (= csónak), *szapoj* (= szapoly, fából készült füles vízmerítő).

A csizmadiaműhely szavai. *Bicske*, *bürvágó* (= bőrvágó kés); *varkolófa* (= az új csizmának való bőrt ráfeszítik: hogy csizmalakú legyen s a mivel simítják, azt *vulkájsznak* nevezik (fogantyúval ellátott fadarabféle). *Kármentő* (= kis kő vagy fadarab. A leszegezett talp körülvágásánál a bőr mellé teszik, hogy a kés ne sértse meg). *Opczét* (= dörgölőfa. A talpra kent viaszkot dörgölik vele. A sarkot és a talp oldalát az *Opczétfunglival* fényesítik ki). *Hováj* (= hovály, az a fakés, a melyet a kaptafa és a fejbőr közé vernek, hogy ezt kitágítsák). *Álszni* ua., de bőrből. *Czentős* (= tál, a melyben a talpat puhítják). *Pánglyi* (= kis asztal, a melyen a szerszámjai vannak).

Ételek. *Angyalböggyöllő* (= tészta; főtt burgonyát és pörkölt lisztet összegyúrnak, kis darabkákra széttépik és kézzel csikformává alakítják e darabkákat). *Bodag* (= kalácsnemű tészta. Süssünk éty kis kőttes bodagot). *Csőrege* (= metélt tészta. A *csőregemetelő* sarkantyús konyhaeszköz). *Csipédétt* tészta (= úgy csipkedik). *Czitvara* (= tészta; tej, tojás, zsemlye összekeverve). *Duncz* (= befőtt). *Gömője* (= füstölt túró). *Kanálvert-tészta* (= tésztáját nem gyúrák, hanem kanállal verik). *Mákos-csik* (= mákosmetélt). *Papsipka* (= fánk; csőregemetelővel vágják a tésztáját). *Pite* (= tészta; valamivel sűrűbb a tésztája, mint a palacsintáé és tepsziben sütik. Van *fojós és kőttespite*. A *kőttespítét* élesztővel készítik). *Sződdelkrumpli* (= zsiron-sült burgonya). *Tejberokka* (= tejbetarhonya). *Vizesuborka* (= savanyított uborka). *Svargli* (= disznósajt). *Pöörtyü* (= töpörtő). *Gurábli* (= linzi tészta). *Gölödin* (= burgonyás gombóc). *Nagyfrustok* (= késői reggeli).

Játékok. *México* (= kártyajáték neve. Használják abban az értelemben is: *minden ütést megnyerni*). *Kolop* (= bármely szín felsője, filkója. *Kolopot kergetni*). *Kikutyázni* (= rámslizni). *Lütyü* (= a kaláber-játéknál a kontra neve). — *Czikkázni* (= szaladgálni. Körjáték, egy fiú kiáll a középbe, a kör szétszalad s a kit a kergető megfog, helyébe megy). *Lánczozni* (= a lányok kezeit összefogva, körbe állnak, versikéket énekelgetnek, végül egy előre megállapított helyig versenyt futnak). *Klikkér* (= kis kőgolyócska; gyermekek játszanak velük).

Katonai mükifejezések. *Rakatéros* (= a röppentyűt felbocsájtó katona). *Rékéldi* (= röppentyű). *Rospontkocsi* (= előfogat). *Szigno-sillér* (= kitüntetett lövő). *Úrlap* (= szabadság; *úrlapon vótunk* = szabadságon). *Vakczimér* (= órszoba). *Zsenér* (= sánczászó katona, utász).

Egyéb szavak:

Abriktul (= elabriktol, ellát vkit v. vmit a szükségessé. *Rínak a malacok édös apám! Ném baj, anyád maj mingyá elabriktuliüket* (= megeteti).

Asatok (= tengelytok, a miben a kocsi tengelye forog).

Bapkáros (= babkáros, a viaszkos terítőket stb. áruló házaló).

Bagony (= vagon, vasuti kocsi).

Beleegyesülni (= beleegyezni).

Émönyünk-é a Paskáhon. Ném bálnom, én beleegyesülök.

Betanusítani (= bebizonyítani.
Ha nem hiszi é, hát betanusítja azzá a sok gyerekké).

Bétong (= cement).

Bíbor (= fehér fátol).

Bika (= a cséplőgép gőzkocsija).

Bogár (= bolgár).

Bojdorog (= csavarog. *Egésznap bojdorog, sosincs ithun).*

Bosztányos (= kertész).

Buba (= baba).

Budlibicska (= négyfilléres késecske).

Buksenczézni (= bukfenczeezni).

Büdösküvirág (= kénpor).

Czinczár (= juhúskereskedő, a ki a birkát levágja és a húsát el is adja).

Czolosatok (= összehajtható mérővessző).

Czuppánt (= a kocsvánkost a tengelyekkel összekötő vaskarika, kettő van).

Csalárd (= család. *Sok csalárgya van* = sok gyermeke).

Csellegni (= botorkálni. *Nő mennyen amára, minek csellegne a tallón).*

Csellenni (= elcsellenni, hirtelen eltűnni. *Écsellent ű mán, hiába mén utánna).*

Csörépár (= kisgyermek tréf. elnevezése).

Csészko (= a csizmadiák gúnyneve).

Csin (= a faedénynek az a bevágása, a melybe a feneket illesztik).

Császárfasza (= erős vastag szeg a faekénél, melybe a patyintgot akasztják).

Cserény (= koczikas, vesszőből font szekérodal).

Csőrisczolni (= lopni).

Csök (= a keresztelést követő lakoma neve).

Csumiszolni (= kézzel összepréselni a szőlőfürtöket).

Csúszó (= az ekeszarvon levő vaskampó, hogy az ekeszarv, mikor az ekét szántásnál a földből kivetik, ne kopjék).

Csücskö (= csúcsa vminek).

Dinya (= dinnye. *Vannak mán kisdinyák.*)

Dunogni (= értelmetlenül beszélni; pl. ha valaki az orrán keresztül beszél).

Égzésztaal (= megvan, létezik, él).

Eplény (= a szán elülső és hátsó keresztfája).

Eleibe (= először; *eleibe aszt gondútam* = először azt gondoltam).

Éválik (= elválik, kitudódik; *maj éválik, mē'kték vót).*

Faral (= oldalvást megy a ló v. a kocs).

Faszolni (= kikapni, verést kapni).

Fejszír (= a kalapon átütő izzadság).

Fejszróf (= az a csavar, a mely az ekekormányt az ekefejhez szorítja).

Figurázni (= tréfálni).

Ficzemödik (= ficzomodik).

Fésül (= a cziromagot kicsépelni = czirot fésülni).

Főfogni (= felfogni, bérért learatni a gabonát. *Ű akarta főfogni a gabonáját).*

Főjhő (= felhő).

Fűtődészka (= az a deszka, a mellyel elzárják a Tiszának átszívárgását a töltésen áradás alkalmával).

Fűrészelőbak (= a bognárnak azon háromlábú állványa, a melyen fűrészeli a fát).

Fűrécz (= a kocsirúd tövét kereszttező fa neve, a melyen a hámfák lógnak).

Geberdusz (= pálinka, tréf. elnev.).

Gépelni (= csépelni géppel).

Gezemice (= mindenféle limlom; a rosszul elkészített ételre is mondják).

Hagy (= hadd).

Hámtükarika (= ha a kocsin csak egyes hámfá van, akkor mind a hámfán, mind a fűréczen hámtükarika, meggörbített félkarika van).

Hászén (= hát hiszen).

Héczczing (= kedves).

Héptike (= tüdőbaj).

Hümlő (= himlő).

Irongálni (= csuszkálni).

Istória (= história, féle, valami.
Ojan útifü istória, de nem az.)

Ju (= a kocsirúd kétfelé ágazását, a két szárnyát összekötő rúdnak a neve).

Kacs (= a kasza fogója; inda, vékony növény szár; a kévét összetartó kötél csomója).

Kacscsazni (= a szőlő v. más növény vékony szárát levágni).

Kanyar (= kanyarulat).

Kallantyúzni (= házilag készíteni a zsáknak való fonalat).

Kállató (= kár-látó; a lakodalmas népnek az esküvő után tett látogatása a fiatal házaspárnál és az ezen alkalommal tartott lakoma).

Keczeri (= zavarni, kergetni.
Úgy mēkkeczertem!)

Kékne (= kellene; ékékne mēn-nēm).

Kem^{ti}mag (= köménymag).

Keszmēreg (= késedelmeskedik, lassan készülődik).

Kihajt (= kihasznál. *A mikő még nēm vótak ezek a fődek anynyira kihajtvá, akkora búzák nőttek, hocs csuda!*)

Kijáczzik (= kijátszik, kikezd, pl. verekedni).

Kisefa (= hámfa, de csak az eke hámfája).

Kísérteni (= kísérni. *Montam neki, maj hazakísérttem, de aszonta, nēm kő.*)

Kobézolni (= leszedni, lelopogatni).

Koncsorogni (= húzni-vonni az időt. *Tíz állő esztendőig koncsorgott a zsidóná.*)

Könyvedzik (= könnyezik).

Környeskörül (= köröskörül).

Köszfa (= az ekeszarv között levő fa).

Kövércsütörtök (= a hamvázószerda előtti csütörtök. Ilyenkor kiveszik a részüket a lakmározásból.)

Kufa (= kofa).

Kúrolni (= csüfolni, pirongatni. *Az annya kúrolta a fiát, mer kutyáhon vákta a rovást* = korholta a fiát, mert az elvállalt munkától visszalépett).

Kvadrát, kvadrák (= 100 □-öl föld).

Láp (= tutaj).

Lēdērfa (= az a meghajlitott fa, a melyre a borotva-élesítő (fenőszij) van kifeszítve).

Lēvolvēr (= revolver).

Libēllál (= húzza a farát, úgy megy. *Sánta Vērka libēllál*).

Makutyi (= ügyetlen, szájátátott).

Matyó (ha az ekerúdra hármaskisefát tesznek, akkor előbb *matyót* erősítenek rá, a melylyel a terhet három egyenlő részre osztják, úgy hogy a három ló egyforma terhet hűz).

Módla (= a bognár keréktalpmintája).

Monēczió (= gyülekezet. *Mon-dok, emēk mán én is a monēczióba*).

Mustilli (= a pipaszár szópókája).

Muzeroz (= pözsög, pl. a szikvíz).

Muzsika (= csak a cigányzenét nevezik muzsikának. *Gyerünk a muzsikába*. De: *Gyerünk a Parkáhon, tamburának*).

Nyakolaj (= pálinka; tréf.).

Oláj (= oláh).

Oltárooz (= sokat beszél. *Nē oltárooz mán annyit*).

Összemarok (= kettős marék. *Szēttünk jó összemarok földi mo-gyorút*).

Pájó (= kisbíró).

Palóka (= a borjú orrára kötött, szegekkel kivert vaskarika, a mely arra való, hogy az anya ne engedje szopni a borjút).

Pandaj (= pandal, a Tisza-mosta partalatti mély üreg).

Patying (= az ekegerendelyt és a taligát összekötő vasat patyingnak nevezik).

Pēllórēum (= petroleum).

Pilákol (= pislogat).

Pilóta (= nagyobb oszlop, mely-
lyel alátámasztják a Tisza tölté-
sét nagy áradás alkalmával).

Piskálni (= vizezni).

Pitlikölni (= odábbállni, elol-
dalogni. *Úgy építlikütem, miké lát-
tam, hogy gyűnnek.*)

Pórolni (= spórolni, takarékos-
kodni).

Povétás (= beszédes).

Pozdor (= a felolvasztott viasz-
maradéka, pizsokja).

Putyog (= hámlik. *Fájt nagyon
a kezem, míg lē nēm putyogott rula
a bür.*)

Ráf (= keréksín).

Rakoncza (= a szekér oldalát
tartó rövid ék).

Rédusa (= főzőasszony. Ha az
aratók a munkaadótól nyers álla-
potban kapják az ételneműt, ak-
kor rēdusát fogadnak maguknak,
a ki megfőzi nekik azt).

Rézeleje (= a kisüstös pálinka-
főzésnél az először lefolyt pálinka).

Rompa (= a védőtöltésre vezető
korláttal ellátott út).

Rózan (= józan).

Sámoj (= sámost = a kocsi-
nál a tengelytök felett fekvő rúd;
am. vánkusz).

Sotēr (= apró kavics).

Stēkli (= az esztergapad azon
része, a melybe a vésőt teszik).

Sullog, sullong (= lassan jár).

Szél (= levegő. *Nem vót szél
a gumiban.*)

Takaró (= a kaszára alkalmaz-
ott, derékszőgben meghajlított
vessző, mely a gabonát rendre
dönti).

Tarogja (= taroglya = létra).

Tekereg (= csavarog).

Tészni (= a kereket a kocsi-
tengelyhez a rácsavart tészni erő-
síti oda).

Tirpant (= terpentín. *Aggyon
neköm tirpantot.*)

Tokmány (= kaszakótakaró).

Tóvíz (= tó).

Tunat (= túl; *tunat a Tiszán.*)

Uzovál (= valamilyen mester-
séget űzni).

Vakarcs (= az utolsó gyermek).

Vakmeleg (= borús időben rek-
kenő meleg).

Valahány (= néhány. *Valahá-
nyan vótunk.*)

Vendég (= sokaság. *Mozgoló-
dott ám a vendég a gyűlésön.*)

Vérkezájg (= készség, készlet).

Záp (= a létra fokai).

Zirzom (= Zirzon kas).

Zöng (= dörög. *Zöng az ég.*)

SZINKOVICH JENŐ.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

58. **Berekkürt.** Kaposvárt bejön a boltba egy atyafi és azt mondja: „Adjon nekem az úr berekkürtöt!” Ez t. i. a drainsó (alagsó). A nedves talaj magyar neve berek, a csó = kürt, mert a csó nem az ürességet jelenti, hanem a hengerformát (kukoriczacsó). Ignotus: Világ 1913 IX/28. L. K.

59. **Boncs** (MNY. IX. 336). A Jóra-intő Chengettyű első (1630-i) kiadásában a szóbanforgó hely így hangzik:

Jobb volna mi-nekünk hogy semmivé lennénk,
A'vagy hogy kővekké egy pontbā tétetnénk . . .

KICSKA EMIL.

60. **A hordár 70 éves.** A gőzösök *hordárai* (Traeger) számok-
kal láttassanak el, hogy tudhassa az ember, kit kelljen bepanaszolnia. Honderű 1843 márcz. 4 (314. l.). Sz. K.

61. **Facsimil.** Évekkel ezelőtt kaczagtam, mikor egy literátus ember a fényképi úton készült hasonmást *fac-simile* helyett *facsimil-*

nek (*cs* = magyar *cs*) mondta. S íme ez a kiejtés terjed. KUN D. 38. sz. könyvjegyzékében olvasom (l. 4., 7. lapokat), hogy Anonymus meg az 1473. évi budai „Chronica Hungarorum“ műnek a könyvkereskedésben a *facsimil* kiadása is kapható. Már ennél mégis jobb a *hasonmás* szó.

62. Szent János áldása. Egy söröző társaság egyik búcsúzó tagja ezt mondta: No még egy Szent János áldását! Erre a másik kiigazította, mondván, hogy az „áldomása“, s nem „áldása“. Kértem az igen t. Szerkesztő Urat, melyik a helyesebb s mely vidéken minő értelemben használják a fenti szólást? K. P.

63. R. B. Temesvár. Hogy miért van *j Eperjes* városának nevében s miért nincsen a budapesti *Epreskert* nevében, arra nem nehéz válaszolni. Egyszerűen azért, mert mikor *Eperjes* városát alapították, akkor még *epërj*nek, mikor azonban az *Epreskert*et alapították, akkor már csak *epër*nek hangzott a tőszó; mindegyikük tehát magán viseli keletkezése korának bélyegét. Sokkal érdekesebb volna ennél az a kérdés, hogy miért veszett el az *epërj* szó végéről a *j*, holott ilyen hangtani helyzetben egyébként változatlanul megmarad; vö. *fërj*, *sarj*, *fürj*, *kërj*, *vårj* stb. Ha összehasonlítjuk a *kërj*, *vårj* és *kërd*, *vård* alakokat, s a *fërj* és *fërhez megy*, *fërnél van* kiejtést, akkor azt látjuk, hogy mássalhangzó-torlódás esetén igenis kieshetik a *j* két mássalhangzó közül. Nem lesz tehát merész az a föltevés, hogy az *eperj* *j* hangja is eleinte csak az *eperjfa*, *eperjlevél*, *eperjszem*-féle összetételekben esett ki, s hogy aztán e gyakori összetételekből vált ki idővel a már *j* nélküli *epër* alak. Ugyanilyen módon lett *szederj*-ből is *szeder*, s a *fürj* mellett nyelvjárásiilag előforduló *für* alak is bizonyára csak a *fürmadár*, *fürtojás*, *fürhús*-féle összetételekből való elvonás. Vö. *fürmonyas*: szeplős (MTsz.).

H. A.

64. A küldött farkas (l. MNy. 1912:434., 1913:76., 192., 288. lap) értelmének meghatározásához legyen szabad egy analóg mondas felemlítésével hozzájárulnom. Ez a *küldött ördög*, a melyet Hódmezővásárhelyen sokat emlegettek a következő kapcsolatokban: Olyan, mint a küldött ördög. Fekete, mint a küldött ördög. Olyan vagy, akár a küldött ördög. E mondással a szutykos, piszkos egyéneket illették. Közelebbi jelentésével senki sem törődött, de úgy vélem, hogy ördögök küldöttét, követét, mustráját, mintáját, képviselőjét értették rajta, a feketeségre vonatkozólag.

ERDŐS JÁNOS.

65. K. L. úrnak. Kérdésére íme a válasz: Katona József Bánk bánjának első kidolgozása (1815-ből), mint különnyomat az Irodalomtörténeti Közlemények folyó évi 2—3. füzetéből, megjelent önállóan is. A nyolcz éves füzetet 2 K-ért megküldi a kiadó, Császár Elemér (Budapest, I., Pauler-u. 4). Intézetek bélyeges nyugtatvány kíséretében kapják.

SZERK.

66. Ad vocem *porgolát*, *porgolád* (l. MNy. I. 413, VII. 34). A BH. 1913 szeptember 9-i számában (6. lap, 3. hasáb) olvasom: „A szobor számára egy kis *pergola* épült, itt állították föl Zala György művét, a melyet a szobrász még Jókai életében mintázott“.

MELEGDI J.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. NOVEMBER.

9. SZÁM.

Hangutánzás és nyelvtörténet.

(Felolvasatott a M. Nyelvtudományi Társaság 1913 október 21-én tartott ülésén.)

Nem a hangutánzás elméletével foglalkozó értekezések számát akarom egygyel szaporítani, hanem a magyar nyelvtörténet és szófejtés egy olyan elhanyagolt kérdésére kívánom fölhívni a T. Társaság figyelmét, a melynek bővebb megvitatását és tisztázását a készülő Magyar Etymologiai Szótár érdekében is fontosnak és elodázhatatatlannak tartom. A magyar hangutánzó szavak kérdését értem.

HERMANN PAUL *Prinzipien der sprachgeschichte*⁴ című munkájában, az *Urschöpfung* fejezetben, gazdag gyűjteményt állít össze azokból a hangutánzó jellegű német igékből és névszókából, a melyekre első adataink a kései újfelnémet korszakból valók: *bambeln, bammeln, bummeln, bimmeln, batzen, bauzen, belfen, belfern, blaffen, blarren, blerren, blatzen, platzen, pletzen, bletschen* stb. stb. Persze abból — írja PAUL —, hogy a felsorolt szavaknál és az ehhez hasonló esetekben a hangalak és a jelentés között belső kapcsolatot érzünk, még nem következik, hogy az efféle szavak csakugyan egytől egyig hangutánzó eredetűek is: hiszen egyes esetekben ki is tudjuk mutatni, hogy a hangutánzó jelleg csak másodlagos, későbbi hang- és jelentésfejlődés eredménye. De valamennyi idetartozó esetről pusztán véletlenre még sem gondolhatunk; ellenkezőleg, kétségtelen, hogy a felsorolt hangutánzó szavak legnagyobb része a működni soha meg nem szűnő nyelvteremtő erőnek legfiatalabb szülöttei.

Hasonló megfigyelést tettünk mi is, MELICH JÁNOS meg én az Etymologiai Szótár készítése közben, a midőn kénytelenek voltunk az irodalmi nyelv szavain kívül a nyelvjárások egész szókészletét is apróra átvizsgálni. Munka közben mind határozottabban kialakult bennünk az a meggyőződés, hogy a finnugor

és ugor korból származó szavakon, valamint a régibb és újabb jövevényszó-rétegeken kívül van a magyar szókészletnek egy harmadik gazdag csoportja is: azok a nyilvánvalóan onomatopoeitikus jellemű igék (és névszók), a melyek már a magyar nyelv külön életében keletkeztek, s így sem a rokonnelvek, sem a velünk érintkezett nyelvek szavaival nincsenek történeti kapcsolatban. Ilyenek (hogy csak néhány példát idézzek a sok közül): *ákom-bákom*; *babukol*, *babhogtat*, *bambolyog*, *bandukol*, *bandalog* (,zotteln, trotten, watschen'); *ballag*, *billeg*, *bullog*, *büllög* (,schlendern'); *czammog*, *csammog*, *kammog*, *kummog* (,trotteln, wackeln'); *czelleng*, *czelleg*, *cselleng*, *cselleg*, *czelengél*, *czilingél*, *szélingél*, *czellengez*, *czellekezik* (,herumstreifen, schlendern'); *csihol*, *czihol*, *czihel*, *czikkel*, *czihent*, *csohol*, *csahol*, *csehel* (,feuer schlagen'); *csahol*, *csihol*, *csehél*, *csahit* (,kläffen, belfern'); *babrál*, *babirkál*, *buborkál*, *babrász*, *babernyál*, *bafrál*, *papirkál*, *bibirkál*, *bibirtél*, *bibarász* (,krabben, kriebeln, knaupeln'); *bibelődik*, *bábolódik*, *bibog* (,tändeln'); *berbitél*, *birbitél*, *birzsikél*, *birmityül*, *berbég* (,murmeln, murren') stb. stb.

Maga a tény megállapítása, hogy szókészletünknek hangutánzó eredetű elemei is vannak, nem újság; hiszen ezt általánosságban senki sem tagadta. De másrészt az is kétségtelen, hogy szófejtőink féltek levonni a helyesnek tartott elv gyakorlati következményeit s túlzott skepsissel fogadtak minden ilyen irányú magyarázatot. Különösen BUDENZ és SZARVAS korában, a melyet — nem megrovásképen, mert hiszen természetes visszahatás volt a FOGARASIÉK levegőben lógó nyelvmetaphysikája ellen — a túlzott historismus korának nevezhetnénk, szinte elvileg elzárkóztak minden olyan magyarázat elől, a mely a szó alakja és jelentése között reális kapcsolatot vélt megállapíthatni; nem egyszer megtörtént, hogy olyan szavakat, a melyeknek újabb, hangutánzó eredete nyilvánvaló, beleerőltettek az első vagy második csoport szavai közé.

Az említett *czelleng*, *cselleng* pl. BUDENZ valószínűnek ugyan-csak nem mondható magyarázata szerint finnugor szó volna, azonos eredetű a *cselekeszik*, *cselekedik* igével (MUSz. 381). *Babrál* szavunkat SÁNDOR ISTVÁN és GYARMATHI óta szláv jövevényszónak magyarázták; igaz, hogy van *cseh babrati*, *papрати* (v čem) ,sudeln, wühlen'; tót *babrať* ,sudeln'; *paprať*, *fafrat* ,betasten'; kisor. *bábrati* ,besudeln'; *b. sja* ,krabben, wühlen, hineinfuschen', de hiszen a szláv szócsalád szintén hangutánzó eredetű (vö. BERNEKER, EtWb.), s így a magyar *babrál* (első adat SzD.!) ~ szláv *babrati*

alaki hasonlóságából épp úgy nem következik a magyar szó jövevény-volta, mint a hogy a *gágog* nem finnugor szó, bár van a votjákban is *gagäkt* id., a lappban *gakket* s a mordvinban *gagan*, *kagan*, vagy német jövevénytű, bár a *ludgágogást* németül is *gackern*-nek mondják; vagy a hogy a magyar *berbitél*, *bir-mityül*, *berbég* nem szláv vagy olasz jövevénytűszavak, bár hasonló alakú és jelentésű szavak széltére el vannak terjedve a szláv-ságban (szerb-horvát *bìblati* 'schwatzen'; *brbòtati* 'schnuppern'; szlovén *brbljati*, *brbrati* 'plappern'; *brbotati* 'brodeln, murmeln, stammeln'; orosz *bormotať* 'murmeln') és a románságban is (olasz *borbottare*, dial. *berbotè*, ófr. *borbeter*; olasz *borbogliare*, pikardiai *borbouller*, spanyol *borbollar*, port. *borbolhar* 'murmeln, sprudeln').

Készséggel elismerem, hogy az érintett magyarázó elv gyakorlati alkalmazása nagy nehézségekkel jár s avatatlanok kezében könnyen veszedelmessé válhatik, mert hiszen abból, hogy valamely szót hangutánzónak *érezünk*, vagy hogy nem tudjuk kimutatni finnugor eredetét vagy jövevénytű-voltát, még korántsem következik, hogy csakugyan hangutánzó eredetű is. Vannak-e általában véve a hangutánzó eredetnek megbízható kriteriumai és melyek azok? Erre a kérdésre kell mindenekelőtt megfelelnünk.

A hangutánzó szó rendszerint *kis területen él*, s — nem számítva azokat, a melyek az írott nyelv útján terjedtek el — aránylag kevés köztük a közmagyar szó. Megtörténhetik ugyan, hogy eredetileg közmagyar szavak időfolytán kis területre szorulnak: tájszókká lesznek; de nem szabad felednünk, hogy biztos finnugor szavaink és régi török jövevénytűszavaink között alig egynéhány van, a mely ne közmagyar szó volna.

Régi szótáraink kétségekívül nagyon hiányosak, s a Nyelvtörténeti Szótár sem nyújtja nyelvemlékeink teljes szókészletét. Azt azonban mégsem tarthatjuk véletlennek, hogy éppen azokra a szavakra, a melyeknek hangutánzó eredetét eleve valószínűnek kellett tartanunk, rendszerint csak BARÓTI SZABÓ és KASSAI SZÓTÁRÁBÓL, vagy éppen a MTsz.-ből idézhetjük a legrégebb adatokat.

A hangutánzó eredetű legfontosabb kriteriuma végre az alakváltozatok nagy száma. Igaz, hogy alakváltozata más, nem hangutánzó eredetű szónak is van, pl. a *csalán* mellett *csollán*, *csəlán*, *csənál*, *csihán*, *csián*, *csilán*, *csinár*, *csonál*, *csiján*, *csinál* stb., de ezek mind szabályos fejlődési sorba vagy sorokba rendezhetők: *csalán* > *csolán* > *csonál* > *csinál* > *csinár*; *csolán* > *csilán* > *csiján* > *csián* > *csihán* stb., a melyek viszont mind

egy ősmagyar alakba: *csálán, futnak össze. Nem így a hangutánzás esetében. *Ballag* — *bullog* — *billög* — *büllög*, *czammog* — *csammog* — *kammog*, *csihol* — *csihol* — *csahol* — *csohol* — *csehel* stb. nem egymás után következő, egymásból fejlődött, hanem egymás mellett élő alakváltozatok, ha úgy tetszik, külön-külön szók, a melyeket a jelentés és az alak hasonlósága alapján csak mi kapcsolunk össze. A *csihol*, *csohol*, *csahol*, *csehel* „feuer schlagen“ esetében nem dönthetjük el, hogy a tőszótag eredeti magánhangzója *a*, *o*, *e* vagy *i* volt-e: a felsorolt alakváltozatok szemmel láthatólag nem egy alapalakra mennek vissza.* A *czammog* ~ *kammog*, *csikog* ~ *kikog* esetében sem a *cz* < *k*, sem a *k* < *cz* hangváltozásról nem beszélhetünk. Szorosan összefügg ezzel az is, hogy majdnem minden hangutánzó szavunknak megvan magas- és mélyhangú változata (*lotyog* — *löttyög*, *czaflat* — *czeflet*, *czafra* — *czefre*, *czafat* — *czefet*, *bügygyos* — *bigygyes*), a mi a hagyományozott szókészletnél aránylag ritkán fordul elő (*karom* — *köröm*, *kavar* — *kever*, *omlik* — *ömlik*).**

A tárgyalt szavak a nyelvfejlődésnek viszonylagosan kései korában keletkeztek, s így csak természetesnek találhatjuk, hogy az újonnan keletkezett hangutánzó interjectiók: *rop(p)*, *czaf*, *czup*, *ritty* stb. mindjárt beleilleszkedtek a készen talált alakrendszerbe, úgy hogy a *ropp-an*, *czaf-og*, *czup-og*, *ritty-ent* stb. szavakban csak az alaprész a szorosabb értelemben vett „urschöpfung“ eredménye, míg a szóvég analogiás alakulás.

A mi a hangalak és a jelentés viszonyát illeti, látnivaló, hogy a szorosabb értelemben vett *hangot utánzó* szavak mellett: *ropog*, *locsog*, *kaczag*, *dörren*, *csihol* stb., vannak nem csekély számmal *mozgást jelentő* igék is: *ballag*, *czelleng*, *babrál*, *bibeldik* stb. Az onomatopoeitikus szavaknak ezt a második, *hanggal* (nem hangbenyomásokat) *utánzó* csoportját — jobb szó híján — *hangfestő* szavaknak szeretném nevezni. A hangfestő szavak ese-

* A *csihol* igét eddig török jövevényszónak tartottuk: < tör. *çak* „feuer schlagen“ (utoljára Gombocz, MSFOu. XXX, 60, kérdőjellel), de e magyarázat hangtani valószínűtlenségére már PAASONEN NyK. XLII, 44 utalt.

** Vö. WUNDT, *Völkerpsychologie* I, 1:324 találó megjegyzését: „Wo in einer sprache bestimmten variationen der bedeutung solche des lautes in einer so grossen zahl gleicher und analoger fälle parallel gehen, dass dadurch die annahme eines zufalls ausgeschlossen ist, und wo diese variationen zugleich einer unmittelbar wahrzunehmenden empfindungs- und gefühlswirkung der laute entsprechen, da darf mit wahrscheinlichkeit eine beziehung zwischen laut und bedeutung vermutet werden“.

tében a szó hangalakja és a külső folyamat által keltett benyomás között nincs tartalmi közösség — hiszen más-más érzékterülethez tartoznak —, s így a közvetítő csak a hasonló vagy azonos érzet-, illetőleg *képzethangulat* lehet. Megengedem, hogy vannak a hangfestő igék között olyanok is, a melyeknek mai jelentése csak másodlagos fejlődés eredménye, s eredeti jelentésükben nem a mozgásnak, hanem a mozgással együttjáró hangnak a képzete játszott a főszerepet (vö. *pottyán*, *átrucczan*, *czafog* 'das gras niedertreten' stb.), de minden idetartozó esetet így magyarázni mégsem lehet. Különösen ha meggondoljuk, hogy a jelentésváltozások körében milyen nagy szerepe van a különböző érzékterületekhez tartozó érzetek és képzetek társulásának: a *compli-cationnak* (l. MNy. VII, 104), nem fogunk csodálkozni azon, hogy ha a beszélő (és a hallgató) előtt egy hangsor egy analog hangulatú látási képzet *adaequat* jelének tűnhetik fel.

A hangutánzó szavak jelentése ugyanazon associatív törvények szerint változik, fejlődik, mint egyéb szavainké, s így érthető, hogy a hangalak és a jelentés reális kapcsolatát csak a legfiatalabb hangutánzó szavaknál érezzük. Mihelyt az eredeti uralkodó képzet elhomályosul, s helyette új, más képzetelemek válnak uralkodókká, e kapcsolat elhalványul vagy teljesen megszűnik, úgy hogy az ilyen szavak hangutánzó eredetét csak jelentéstörténetük vizsgálata mutathatja ki, vagy teheti valószínűvé. Az igék — úgy látom — általában véve tovább megőrzik hangutánzó jellegüket, mint a belőlük származott névszók. A *czafog*, *czaflat*, *czafol* igék hangutánzó volta még nem homályosult el (noha már nem annyira eleven, mint a hasonló jelentésű, de fiatalabb *czupog*, *czuppan* szavaké), míg a *czafat*, *czafra* és *czafrag* névszóknál a jelentésfejlődés már továbbhaladt, úgy hogy a népnyelv adatainak ismerete nélkül legfeljebb csak sejt-hetnők, hogy ugyanazon *czaf!* hangutánzó interjectio származékaival van dolgunk. E szócsalád történetével egyébként azért is érdemes bővebben foglalkoznunk, mert tanulságosan szemlélteti, hogy egyetlen hangutánzó többől mennyi és milyen sokféle jelentésű származék sarjadhat, s hogy mennyire a véletlentől függ, hogy melyik alakváltozat milyen jelentéssel terjed el nagyobb területen s kerül bele, kedvező körülmények között, az irodalom nyelvébe is.

A *czafat* szót CZUCZOR-FOGARASI a „*czaf* hangutánzó gyök származékának“ tartja. A *czafol* 'refutare' alapszava szerinte

„*czáf* ,ellenok, védok, érv‘, a mely viszont hangutánzónak és a *czaf* rokonának látszik“. Ezzel szemben KÖRÖSI (Nyr. XV, 409 és Olasz elemek 29) a magy. *czafat* olasz eredetét vitatja, s a következő olasz szó átvételének tartja: *zaffata* ,herausspritzen gährender flüssigkeit, penetranter, aus einem bisher verschlossenen ort ausströmender geruch‘ RIGUTINI-BULLE.* Hogy nem KÖRÖSinek, hanem — mutatis mutandis — FOGARASIÉKNAK van igazuk, az mindjárt nyilvánvalóvá lesz, ha a szócsaládba tartozó szavak alakváltozatait összegyűjtjük s a jelentéseket fejlődésük szerint rendezzük el:

czafog [első adat Kr.] 1. ,locsban, sárban jön, Kr.; sárban gázolva czammog, MTsz.; schlampen, in kot waten‘ Fog. 1836; Tzs. 1838; 2. ,nyetlik, izeg-mozog, lötyög‘ NyFüz. XXXIII, 23; *czáfol* [első adat ,refutare‘ értelemben a XVI. sz. második feléből, NySz.; alakv. *czafol*, *száfol*; *czapol*, *czabol* NySz., MTsz.; *czafal* Tsz.] 1. ,schlappen, in kot waten; 2. tilosban járva, legázolja a vetést‘ Tsz., MTsz.; ,niedertreten, z. b. das gras‘ KIRÁLYFÖLDY 1846; 3. ,csavarog, herumstreifen‘ CzF.; 4. ,fáradozik‘ MTsz. (egy adat); 5. ,gyaláz, ócsárol‘ MTsz., NyFüz. XX, 20; 6. ,hátrál (a ló)‘ MTsz. (egy adat a Csallóközből); 7. (*czafol*, *czáfol*) ,refuto, confuto, widerlegen‘ NySz. Az irodalmi nyelv (a XVI. sz. második fele óta) csak ez átvett értelmű jelentését ismeri; a nyelvújítás korában *czáf* ,refutatio‘ főnevet vontak el belőle (első adat 1832-ből, SZILLY, NyÚSz. II; több szótárunk is felvette: KUNOSS, Szófüzer 1833; Fog. 1836; Tzs. 1838; BALL. Teljes szótár stb.); *igekötővel*: *lő-czáfol* [alakv.: *leczafol* Tsz.] 1. ,legázol, letapos, például füvet, vetést; 2. lehord, legyaláz‘ MTsz.; *még-czáfol* 1. ,gyaláz, ócsárol MTsz.; 2. futo, confuto, refuto, revincó‘ C., ,widerlegen‘; 3. ,belebeszél‘ MNy. III, 238; 4. ,herabdrücken‘ (egy adat Comeniusból, NySz.); *el-czáfol* ,recedo, sich zurückziehen‘ NySz. (egy adat); *hátra-czáfol* 1. id.; 2. ,revoco, retracto, zurückziehen‘ NySz. (egy adat); — *czafat* [MTsz., Nyr. XXVIII, 280; alakv.: *czaplat*, *czablat* MTsz., MNy. II, 93; *csaplat* Nyr. XXXVI, 382] 1. ,sárban gázolva czammog; 2. jön-megy, jár-kél, csatangol; 3. tilosban jár‘ MTsz., NyFüz. XXVI, 26; — *czeplet* [alakv. *czeplet* MTsz.] id.; — *czafat* [első adat Kr.] 1. (a ruhára tapadt) ,víz, sár, locspocs‘ CzF., Nyr. XXXI, 51; MNy. IX, 427; 2. ,piszkos üledék‘ MTsz. (egy adat Pest megyéből); 3. ,rongy,

* KÖRÖSI az olasz szónak ,bűzös locs, sár‘ értelmet tulajdonít.

lefityegő rongy, ruhafoszlány' Tsz., MTsz., NyFüz. XL, 53; 4. ,kaczat, dib-dáb, holmi' MTsz. (egy adat); 5. ,schlotterig, schlampig' NyFüz. XVI, 46; 6. ,die schlampe, die hure' MTsz.; — *czefet* 1. ,schlotterig, schlampig; 2. die hure' MTsz.; 3. ,hitvány, élheteretlen' NyFüz. XXXIV, 103; 4. ,vakmerő' MNy. IV, 140; *czefetül* ,csúful, csúnyán' NyFüz. XXXIV, 103; — *czafatos* [alakv.: *czafantos* Tsz.] 1. ,kotig, schlampig; 2. zerlumt, zerfetzt' MTsz.; — *czafatul* ,locsban, sárban megy' Kr.; — *czafka* ,hure' Nyr. XXVI, 329; — *czifit-czafat* ,viz, lucsok' NyFüz. XXXIV, 76; — *czafos* ,locsos, nedves, harmatos, sáros' Kr.; — *czafulódik*, *czafatosodik*, *elrongyollik*, *bepiszkolódik*' MTsz. (a még kétségkívül ide tartozó *czafra* és *czafra*szócsaládokról l. a Szómagyarázatok rovatát).

Ha végigtekintünk a felsorolt adatokon, ha megfigyeljük az alakok sokféleségét és ingadozását s szétfejtjük a képzettársulások bonyolult szárait, a melyek az eredeti hangképet a másodlagos jelentések tarka csoportjával összefűzik, s e forrongó, alakuló, fejlődő élet gazdag változatosságával szembeállítjuk az irodalmi nyelvet, a mely józan selectióval két szót választott ki (*czafat* és *czáfol*), immár állandó alakkal s állandó jelentéssel, úgy érezzük, hogy a nyelvalkotó erő titkos műhelyébe pillantottunk be.

A hangutánzó szavak keletkezésének és fejlődésének vizsgálata csak megerősíti a nyelvkeletkezés kezdő korszakáról való feltevésünket, a melyet említett munkájában már HERMANN PAUL szabatosan megfogalmazott: es scheint demnach, dass das sprechen mit einem durcheinander der verschiedenartigsten artikulationen, wie sie jetzt nirgends in einer sprache beisammen zu finden sind, begonnen haben müsse.

*

Ha valaki azt vetné szemünkre, hogy a hangutánzásnak, mint magyarázó elvnek hangsúlyozásával voltaképen visszatértünk a Nagy-Szótár álláspontjára, a mely ellen SZARVAS GÁBOR annak idején olyan kérlelhetetlen harczot indított, e vádra könnyű volna megfelelni. Mi nem egy készen kapott filozófiai elméletre alapítjuk magyarázatainkat, hanem a nyelvi élet gondos megfigyelésére elméletünket. Nem a nyelvtörténet nemismerése tesz bennünket merészszé, hanem éppen a történeti fejlődés lelkiismeretes vizsgálata veti meg szilárd alapját magyarázatainknak. A nyelvtörténet tényei sohasem lehetnek ellentétben a nyelvlelektan helyes megfigyelésen alapuló, helyesen megfogalmazott eredményeivel.

GOMBÓCZ ZOITÁN.

A magyar tárgyas igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

Eddig a 3. személyű névmás magánhangzós kezdetű alakjával volt dolgunk. Ezzel meg lehetett magyarázni a tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás valamennyi mai alakját, úgyszintén a nyelvtörténetben fellépő legtöbb alakot. Vannak azonban a nyelvtörténeti korban olyan alakok, a melyeket a 3. személyű névmás vocalison kezdődő alakjával nem lehet megmagyarázni. Ezeket helyesen csak mássalhangzós kezdetű 3. személyű névmásból fejthetjük meg. Mi volt már most a magyarban a 3. személyű névmás kezdő mássalhangzója? Hogy valamilyen consonans volt a szó elején, az a rokonnyelvi alakokból egyenesen következik; a rokonnyelvi megfelelők ugyanis ezek: magy. *ő* =

lp. *son*, md. *son*, votj. *so*, zürj. *si*, *si*, finn *hän*, vog. *täβ*, *täβ*, osztj. *lou*, *lou*, *lou*, *lou* (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 105).

A felvetett kérdésre nyelvészeink többféleképp feleltek. BUDENZ szerint (l. NyK. XXI. 190 - 199, UgAl. 291) a finnugor alapnyelvben a 3. személyű névmás *s*-en kezdődött, ebből a magyarban személyragos alakokban *z*, *s* innen *j* és *h* lett. SZINNYEI szerint (l. NyK. XXXIII. 252, NyH.⁴ 109) a finnugor *s*-nek gyenge fokon *z* felel meg *s* ennek a magyarban *-i*, *-is* a megfelelője; a 3. személyű névmás *h*-val írott alakjai a latin helyesírás hatása alatt keletkezett írott alakok. MUNKÁCSI BERNÁT (l. UgF. XII. 4) szerint *j* volt a hang, a mire PAASONEN (l. Die finnisch ugrischen *s*-laute 117. l.) megjegyzi, hogy *j* nem lehetett, mert a *j* a magyarban hangtörvényszerűen nem szokott eltűnni.

A következő sorokban két kérdést fogunk vizsgálni; az egyik, hogy egy magy. magánhangzós kezdetű szónak minő finnugor mássalhangzós szókezdet felelhet meg; a másik, hogy a magyar nyelv történetén belül egy magánhangzós szókezdet milyen consonansokkal váltakozva fordulhat elő.

Szókezdő fgr. *γ-nek a magy.-ban vocalicus kezdet felel meg e szavakban: *al*, *iz*, 'articulus, artus' (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 29).

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152, 207, 248, 297, 337.

E szavak a magyar nyelv történetében mindenkor magánhangzón kezdődtek. Szókezdő fgr. *v*-nek a magyarban vagy *v* (vö. *vaj*, *vér*) vagy vocalicus szókezdet felel meg (vö. *öl*ni, *öt*, *űsző*, *-ért*, vö. SZINNYEI, NYH.⁴ 123, *ingyen*, *il*ni > *ül*ni KSz. XIII. 222). Az idetartozó szavaknál már meg lehet állapítani, hogy a magyarban *v* és vocalicus kezdet, továbbá vocalis és *h* váltakozhatnak egymással, így a *víz* szó mellett van *igy* ~ *ügy* (vö. NySz. III. 887) az *öt*-nek ilyen alakjai is vannak: *öthven* NádC. 407, *hőtódzór* ÉrsC. 271, *hwtódzer* ÉrsC. 269, KazC. 136 harminchót, uo. 154 *hőtód*, uo. 188 *Hőtód*. Szókezdő fgr. *j* a magyarban *j* (vö. *jég*), *gy* (vö. *gyalog*) és vocalicus kezdet (vö. *ideg*, *inni*). Az *inni* szóról kimutattam, hogy a magyarban előbb *jo* < *ji*-kezdetű volt, s hogy a *ji*-ből a nyelvtörténeti korban lett *i*; *ji*-kezdetű lehetett egykor az *ideg* is, a mire vö. népnyelvi *hideg* alakváltozatát (MTsz.). Egyébiránt szókezdő magy. *j*- más helyzetben is váltakozhat vocalicus szókezdettel, a mint azt fentebb bizonyítottam. Finnugor *š*- (ebben: *ár*: flut, *egér*, l. PAASONEN FUF. XII. 300—306, XXVI. 4: 15; ? *arasz*, *arany*) és finnugor *g*- (ezekben: *epe*, *ér*, *ín*, *olvad*, *ő*, l. SZINNYEI NYH.⁴, *ég*, 'coelum' PAASONEN NyK. XXXIX. 347, *igen* SZINNYEI NyK. XLI. 110, 111, FUF. XII. 26—29) hangoknak a magyarban kivétel nélkül magánhangzós szókezdet felel meg. Ámde éppen ezeknél a szavaknál is ki lehet mutatni, hogy a magyar nyelv történeti korában előfordulnak mássalhangzós szókezdettel is: *h*-val vagy *v*-vel. Példáim ezek. A mai *Ér* folyó lat. emlékeinkben *Her* alakban is előfordul (vö. ORTVAY, Magy. vízrajza, Vár. Reg.). Ez teljesen egyezik azzal, hogy *ér* az (ader, bach) szó sok oklevélben *her*-alakban van írva (vö. OklSz.). Azt állítom már most, hogy Beregszász városán keresztül folyó *Vérke* (i-ző vidéken is *Vérke*, ezért nem lehet a „vér” származéka, l. PAIS, MNy. VIII. 307) nevű patakocska az *érke* alakváltozata.* A mai *ő* névmás sok nyelvemlékben *hő* alakváltozattal is előfordul. Ilyen *h*-s alakok vannak a JordC.-ben, az ÉrdyC.-ben, ÉrsC.-ben (vö. NySz.: *hw*, *hwk*, *hwtet* = hű, hűk, hűtet; *hew*, *hewk*, *hewtet* = hő, hők, hőtet és NyK. XV. 66, 67; vö. NySz. *hűj*), a TelC. következő helyein: 6, 15, 29, 38, 49, 50, 52, 53, 66, 72, 95, 110, 111, 112, 113, 122, 146, 147, 156, 157, 178, 193, 210, 231, 232 stb., így LázC. 8, Szé-

* Nem idevalók *Vérvölgy*, *Vérkút* tulajdonnevek, melyekre vö. KARÁCSONYI, MNy. IV. 352.

kelyudvC. 284, 285. Személyragban: *mellehe* WeszprC. 25 (esetleg *melleh-e*, *mellé-h-e*, *reahoc* Gyöngy. Glossz. (esetleg *reah-oc*, *rea-h-oc*) stb.), mely utóbbi esetek másképp is magyarázhatók. Az a nevezetes már most, hogy van *v*-vel kezdődő változat is; a TelC.-ben ugyanis ilyen alakok vannak: 252: hogy *wk* meg latnak az *vó* istenseget, uo. 262: *vr* isten az igazakat meg algya monduan *vó*-nekik, uo. 254: *alytya v wmagat* (esetleg *vű* magát, de lehet *ű ümagát* = ő önmagát is). Ez adatok alapján nem volna lehetetlen a KTSz. következő helyét: *we mia* így olvasni: *wě miá* = ő miá (l. Nyr. XXIV. 115). Lejjebb látni fogjuk, hogy a HB.-beli *hadlaua* stb. szerintem *hadlá-va*, s ez a *v* a 3. személyű névmás kezdő *v*-hangja.

A magy. *hét* (sieben, woche) szónak olyan finnugor megfelelői vannak, hogy mai alakjának *ét (nyílt *é*-vel)-nek kellene lenni (vö. Anonymus bevez., 1, 5, 7, 10, 12, 36, 46: *hetu moger* és OklSz.). SZINNYEI a *h* szókezdetet a *hat* (sechs, sex) hatásából magyarázza (l. NyK. XXXIII. 477, elfogadja SETÄLÄ FUF. XII. 168). Szerintem a *hét*-beli *h* etymologikus értékű hang, melynek fennmaradását a *hat* csak annyiban segítette elő, hogy akkor, mikor az ilyen *h*-k kezdtek eltűnni nyelvünkől, a *hat*-beli *h* már *h* volt (előbb *ch* < *kh* volt).

A finnugor *š*, *s* szókezdetnek tehát a magyarban *v* és *h* felelhet meg. A magyarban a *h* (előbbi *χ*-ból) sok esetben *j*-vé is lesz; így a felszólító *χ*-ból *j* lett. Vannak ilyen példák is: KT. *leyessen*, ÉrdyC. 33 myndden *yozyaa* tartozoo, DebrC. 285 ő *iozia*, JordC. 13 es *yelheztetee* paradyczomnak elette... angyalth (vö. NyK. XL. 385; intervocalis *-h-* ~ *-j-*-re vö. NádC. 292 templomnac *soporlaha* és uo. 291 templomnak *soporlaya* stb.). Van már most egy ragunk: a *-vel* *-val*, a melynek tanulságos idevonatkozó vallomása van. A rag eredetére a legelfogadhatóbb SZINNYEI magyarázata (l. NyK. XXX. 230; NyH.⁴ 126; más magyarázatok TMNy. 602); e szerint a *-vel* ~ *-val* előrésében a finn *väki*, md. *vi* 'erő' szóval azonos, kezdő hangja tehát fgr. *v*. E ragnak már most nyelvünkben ilyen változatai vannak:

a) *-vel* ~ *-val*;

b) *-el* ~ *-al*; vö. HB. *halalaal* (olv. *halálálál*), SándorC. 34 őth zolgalo *leanyaal* (olv. *lányálál*, esetleg lehet nem idevaló is), EhrC. 77 *valamyel*, C. 1145 *valamiel* elő; a *-v*-tövé főnevekben: Sylv. UT. I. 93 *szűel*, uo. 119 *kűel* (és 132 *kűuel*), uo. *seprűel*; JordC. 614 *bethűel* stb. A szakadáti nyelvjárásban vocalisra végződő tő

után *-el* $\sim$ *-al*, vö. *kaszáal*, *köel*, *ezriel*, de consonansra végződő-nél így: *bottal*, *pappal* MNy. V. 311.

c) *-hel* $\sim$ **-hal*; vö. HB. *zumtuchel*, *szumtuchel* (olv. *szümtük-hel*), uo. *kegilmehel* (olv. *kegyilméhel*), Gyulafehérvári sor. *scemehel* (olv. *széméhel*).

d) *-jel* $\sim$ *-jal*, vö. TelC. 356 nagy *tóledelmessegyel*, Zolnai-Glossz. NyK. XXV. 50 *kemensegyel*, FestC. 173 *sokzoryal* walo choo-kolaasokwal, Szalkai-Gl. *ezziel* (l. Domanovszky S. emendatióit 11 l.), DöbrC. 102, 115 *regiel*, uo. 86 hozia ment *regielt*, uo. 518 *regieltől* fogvan, BodC. 1, 28 *regyel*, uo. *regyeli*, ThewrC. 75 was *zegyel* stb.

Ez analógiák alapján fel lehet tenni, hogy a finnugor *s* szókezdő hangok magy. *v*, *h* megfelelései közt van *h*-ből fejlődött *j* szókezdet is. A NySz.-ban van is egy idevonatkozó, XVI. sz. közepéről való adat: az *ȳw* Arwaynak... az *yw* Arwaywal (l. RMNy. II. 59, uo. 58 en *ew* felsige Arwaya wagiok). E példában a *yw* *ü*-nek is olvasható. A NySz. közöl az ÉrdyC. 512 lapjáról *yw* *wrokat* adatot is. *ő* urokat' értelemben, de ez tévedés, az ÉrdyC. illető helyén *yo wrokat* = *jó* urokat' áll.

Eddig azt vizsgáltuk, hogy egy magyar vocalicus szókezdetnek minő finnugor consonanticus szókezdet felelhet meg s hogy a magyarban ilyen vocalicus szókezdet a nyelvtörténeti korban milyen consonanticus szókezddel váltakozhat. Most áttérünk arra, hogy a magyar nyelv történeti korán belül minő consonánsok tűnhetnek el a szó elejéről. E vizsgálódásunk a fentebbit ki fogja egészíteni.

Szó elejéről nyomtalanul eltűnt az *m* a *mög* nyelvjárási *ög* alakjában (vö. MTsz.), ugyanigy mondat-fonétikai okokból a *z* ilyenekben: *ászló* (= *zászló*), *acskó* (= *zacskó*, l. SIMONYI, Analógia 8). Szókezdő magy. *j* a *ji*-szókezdetben, a mely eredetibb *jó*-ból való, kivétel nélkül eltűnt, szórványosan eltűnt a *ja*-, *je*-, *jé*-kezdetben is, míg a *ju*-ban megmaradt (l. a II. részben). A *v*-vel váltakozó magánhangzós szókezdetre a következő példáim vannak:

a) Magy. *i*, ebből *ü*, alakv. *vi*-, *hi*- $\sim$ *vü*-, *hü*-: *Igmánd* (alakv. *Wygmand*, *Wigman* CsÁNKI III. 518, WERTNER M. Turul XXX. 132) < ném. *Wigman*-ból l. FÜRSTEMANN Altd. Nb. I. 1586, Kézai ed. Flor. 47, SzABÓ, Kézai 84; nem ide való *Og*-mánd MHK. 422 | *igy* > *ügy*: causa (alakv. *vigy*), *ügyel* = *vigyel* MTsz. | *imád* (alakv. *vimád*- l. NySz., HB., KTSz., EhrC., TelC. 90 |

ires > *üres* (alakv. *víres*, *vüres* MTsz., *hewres* LányiC. 234 | *iszák* < szláv *visaky*-ból | *ívik*, *ívás* (alakv. *víjik*, *vínak*, *vívnak*, *vívás*, *vívású* MTsz., *jvwnak*, *vívás* NySz.) | LázC. 6 *virgalom* és *jorg*).

b) Magy. *vi-* (*ví-*, *vü-*), alakv. *i* > *ü*: *víz* („aqua” és „succus” vö. HB., Nemetujv. Glossz. 136 *vize*), alakv. *igy* > *ügy* NySz. III. 887; ad aquam Zuduryg, ad riuulum . . . wyza folo *wgy* OklSz.; Feketeügy | *visel* (alakv. *üsel*, *vüsel* MTsz., *üszel* MTsz., Nyr. XXX. 61) | *viasz*, régibb magy. *viusz* (vö. AporC. 3, 14, 58) és *viosz* (vö. DebrC. 383), alakv. *iusz*, *éasz* Nyr. XXX. 64 | *viszolog* (alakv. *iszolog* MTsz.).

c) Magy. *vē-* (*vő-*), alakv. *ē* ~ *ö* : *vész* (alakv. *megészik*, *beészik* MTsz.) | *végýt* (alakv. *ögyit* MTsz.; esetleg másképp is magyarázhatók, vö. a mondatban, összetételben való kiesésre NyFüz. XX. 7).

d) Magy. *o-* ~ *v-* szókezdet :

1. Régi magy. *o-* > mai magy. *a-*: *alít* (vö. TelC. 307 *olytya* magath) SIMONYI NyK. XXIV. 5 szerint a *vol-*, *van'* igéből.

2. Régi magy. *vo-*, mai magy. *vo-*: *volna*, *volt* > *vólna* > *vólt* (alakv. *ólna*, *ólt*, *óna*, *ót*, *ótunk* MTsz.). Talán idevaló az *olta* ~ *ilta* névutó is? L. SIMONYI, MHat. II. 284, *mivóta* Nyr. XLII. 15.

3. Régi magy. *vo-*, mai magy. *va-*: *vadas*, *vodos* MTsz. (alakv. *odas* MTsz.).

4. Régi magy. *vo-*, ebből később *va-*, másrészt *o-* > *u-*: *út*: *után* (alakv. *votan*, *vatán* vö. GömC. 78 Negyed Imadsak az komonykalas *votan* | LányiC. 132 *wagy* az elewth kelly Be venny *wagy* hws wet *watan* kelly hadny), útpénz: *uothpenez* l. OklSz. és NyK. V. 256 || *unoka* (alakv. *vonoka* TelC. 6, 17, 57, 58, 81, 90, 104, 137 stb. és *onoka*); a szó fejlődése ez: szláv *vnuk*-ból *vnuk > *vonok > birtokos személyraggal *vonoka*, ebből *onoka* > *unoka* (másképp, de hibásan MNy. VI. 445).

5. Magy. *o-*, alakv. *vo-*, *ho-*, *va-*, *a-*, *u-*: *old* (vö. *vódd* meg a bogot MTsz.) | *olasz* (alakv. *ulasz*, *olosz*, *olosz*) < szláv *vlasi*; e szláv szóból először magy. *ulaszi* > *ulaszi > *volasz s ebből *olasz* > *ulasz* stb. (másképp, de hibásan MNy. VI. 16) | *oláh* (alakv. *aláh*, *oláj*, *valá*, *valáh* MTsz., *voláh*, *holáh* OklSz.) < szláv *vlach*. A szláv szóból a magyarban *vláh > *valáh* > *voláh* > *aláh* ~ *oláh* lett. A lat. *valachice*, ném. *walachisch* a magy.-ból való; másképp, de hibásan MNy. V. 436, VI. 339. Talán idevaló *ordít* ~ *virđít* MTsz., NyFüz. XXVI. 10.

e) Magy. *á-* ~ *vá-*: vö. *ájni* ~ *vájni*; esetleg nem idevaló.

E példákból az derül ki, hogy szókezdő magy. *v-* sok

esetben a magyar nyelv történeti korában eltűnik. Minthogy pedig a magyarban mondatfonétikai okokból keletkezett szókezdő *v-t* nem tudok kimutatni, az a nézetem, hogy a fenti esetekben a *v-* mindenütt etymologicus értékű (talán mondatfonetikai eredetű: *indzsellér* ~ *vinzsöllér* MTsz. ?).

Szókezdő és szótagkezdő *h-* is eltűnhet a magyar nyelv történeti korában. Ennek biztos példái azok az esetek, melyeket a II. részben közöltem. Itt még csak azt említem meg, hogy abban az esetben, ha a mai magyarban a szó vocalicus kezdetű s a régi magyarban *h*-val kezdődő alakváltozat is van, szerintem ez a *h* sohase írássajátság, hanem vagy etymologicus eredetű, vagy fonétikai természetű, de mindenkor ejtett hang. Bővebben erről most nem írok. A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a magyarban a történeti kor folyamán fejeződött be a mássalhangzós szókezdet vocalisatiója. Az eltűnt magyar mássalhangzó a *v-* és a *h-* s esetleg a *h*-ból fejlődött *j-*.

Visszatérve már most a 3. személyű névmásra, azt mondom, hogy ez a névmás vagy vocalicus kezdetű volt, vagy pedig kezdődhetett *v-n* és *h-n*, s esetleg ebből fejlődött *j-n*. Láttuk, hogy a 3. személyű névmás raggá vált vocalicus kezdetű alakja ez: *ij* > *ěj* > *é* > *ě* > *e*; mássalhangzós kezdetű alakja akkor ez: *vij* > *věj* > *vé* > *vě* > *ve*, illetőleg *hij* > *hěj* > *hé* > *hě* > *he*.

A birtokos és a tárgyias ragozás a nyelvérzék előtt eredetileg érezhető szóösszetétel volt. Az összetétel második tagja tehát olyan változásoknak eshetett alá, a milyenek az illető hangot szókezdetben érték. Azt állítom már most, hogy a 3. személyű névmás *v-*, illetőleg *h-* kezdetű alakjával van a következő esetekben dolgunk:

a) *h*-kezdet: WeszprC. 25 *mellehe*, Gyöngy. Gl. *reahoc*, LányiC. 232 *be wehethnehek* (ez adatok másképp is magyarázhatók, l. fentebb).

b) *v*-kezdet: ÉrsC. 123 *Es olwastatyk hws wet masod napwan* | HB. *terumteve, feledeve, veteve, hadlawa* (olv. *terümtévē* > *terümtéve, feledévē* > *feledéve, vetévē* > *vetéve, hadlávā* > *hadláva*; a megfelelő alanyi rag. vö. HB. *engede, mente, munda* olv. *engedē* > *engede, mentē* > *mente, munda* ~ *mundā*, másképp SZINNYEI NyH.⁴ 120).*

* A HB. ez alakjairól sokszor írtak, vö. Hunfalvy MNyszet II. 346, NyK. I. 439. stb., legutoljára Mészöly Nyr. XXXVIII. 345—348. — A HB. „*terumteve* istentvl“ lehet *terünte-vē* és *terümtēv-ē*, *terümtēv-ē* is, azért itt nem tárgyalom.

A HB. *tilutoa*, *mundoa* alakjait én így olvasom: *tilutó(a)*, *mundó(a)*, bennük az *a* ($\sim \hat{a}$) a 3. személyű névmás vocalicus kezdetű, raggá vált $\ddot{e} > e$ alakjának illeszkedett párját látom. Mi azonban bennük az *ó*? Erre azt felelem:

Egy rag vagy képzőbeli zárt *é*-nek a magyarban a mélyhangú alakban $\hat{a} > \hat{a} \sim \acute{o}$ is megfelelelhet, s az *ó* analogiájára aztán *é* helyén állhat *ő* is, pl.:

a) *-vén*, (alakv. *-vîn*), mélyhangú alakokban *-vân* $\sim$ *-vân* $\sim$ *vôn*, vö. ÉrdC. 55 Meel ygheeknek előtte emléközyk . . . *mond-won* | Gyöngy. Glossz. 156 donando — *Eladvon*;

b) *-és* (alakv. *-îs*), mélyhangú alakokban *-âs* $\sim$ *-âs* $\sim$ *ós*, vö. NyFüz. X. 9 *fakádós* $\sim$ *fakadás* | ÉrsC. 369—370 kyk ew zolosmayokat meg teryk es hisagos *Zolosokat* kewzyben elegythnek | ThewrC. 212 *gyonosth* | WeszprC. 66, 73 *vtôs* : ütés | NádC. 676 be nem *telyesittőse*;

c) 3. személyű birtokos rag, továbbragozott alakokban: *-é* (alakv. *-î*), mélyhangú alakokban *-â* $\sim$ *â* $\sim$ *ó*, vö. EhrC. 73 nem mechettuala ysteny *zolgalatonak* adasara = Velencei kiadás: ad soluendas horas canonicas . . . ire non poterat | DöbrC. 44 (XXI. zsolt. 16) te engem halálnak *poroba* vezétel = KeszthC. 39 halálnak *poraba* | BécsiC. Hester III. 9 te penzéd *örizőiónece* (értsd *örizőijének*, a Vulg.-ban többes: *arcariis gazeae tuae*) | TihC. 211 *uetkőről* | NádorC. 668 *kőrmőuel* | WeszprC. 37 *mes-terőről*. — Idevaló a HB. *hazoa* (írva *hazóá*) alakja is, melyet így olvasok: *hâzóa* (azaz *hâzâ-â*, *hâzâ-ul*).

Tárgyam körén kívül esik, hogy az $\hat{a} \sim \acute{e}$ kérdésével (vö. Gombocz Z. A magyar *a*-hangok történetéhez Nyk. XXXIX 233), a melyet több szó első szótagjában is ki tudok mutatni (pl. *három*, *játszani*), ezúttal bővebben foglalkozzam. Áttérek a praeteritumra és a feltételesre. A praeteritum *-é* időjele* és a feltételes *-né* módjelebeli *-é* nyelvtörténetünkben zárt *é* (alakv. *-î* zárt szótagban), mélyhangú hangrendi párja tehát a mai irodalmi *á* mellett *ó* $\sim$ *â* is lehet. Közismert példái ennek a megfelelésnek a *tartó-ok* $>$ *tartók*, *tartnó-ok* $>$ *tartnók*, *verő-ök* $>$ *verők*, *vernő-ök* $>$ *vernők* alakok. Más ide tartozó példák: Székely nyelvj. MNyszet VI. 224: *tartónk* = *tartánk*, *várnónk* = *várnánk*,

* Itt jegyzem meg, hogy a *szüle*, *háztete* Nyr. XXVII. 209, *előköte*, *keszkőne* NyFüz. IX. 11 stb. nomen verb. *e-é*-je a nyelvtörténetben is nyílt *é-e*, illetve sohase *i-i*.

szóllónk = szóllánk, *levőnk* = levénk, *élnőnk* = élnénk, Szabó I. Koltó nyelvj. 20: *akarnónk*, Nyr. XLII. 68 *valónk* = valánk; WeszprC. 112 el ne *vroznoia* | példák a régi nyelvből: TelC. 113 *zolgalonac* = szolgáának, Weszpr. 32 meg *ielentő* ő neki, KeszthC. 144 w fyley *bedagazwltonak*. Minthogy a KulcsC. 137-ben ez van: w fyley bel dagazwltnak, a KeszC. adata lehet praeteritum; egy esetleges más magyarázatra vö. az 57. zsolt. 5. versét az AporC.-ben és DöbrC. 116 | ÉrdyC. 555 mykoron az Izrael ffyay ky *yewőnek* honnan | Heltai, Cancionale V₁. lapon: Czac keuesen kabdosni ki *vtőnec* (értsd: út é nek, a rim rá: *menénec*); ugyan e műben van ez is: *elsűtő az dēr* = elsüté az dér, a meg felelő lapszámot azonban nem tudom idézni.

E bizonyítékok alapján HB.-beli *tilutoa*, *mundoa* egy *tilutá-a* (ebből: *tiltá-a* > *tiltá-á* > *tiltá*), *mundá-a* (ebből: *mondá-a* > *mondá-a* > *mondá*) alaknak *tilutó-a* (*á*), *mundó-a* (*á*) ejtési változata.

* * *

Végére értem fejtegetésemnek. Meggyőződése, hogy sikerült bebizonyítanom, hogy a magyar tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás azonos eredetű. Egykor a kettő közt semmi különbség sem volt. A mai különbségek nyelvtörténeti fejlődés eredményei. Külön kiemelem, hogy bizonyításomban sohase indultam ki olyan változásokból, a melyek megtörténhetek, hanem csakis olyanokból, a melyek tényleg megtörténtek. Bizonyításomat ezzel tapasztalati: positiv alapra fektettem. Az alanyi igeragozás és a birtokos személyragozás több olyan kérdésével, a melyek tárgyammal nem a legszorosabban függnék össze, ezúttal nem foglalkoztam. Az eredmény azonban így is kétségtelen. A Hunfalvy—Budenz-féle irány minden funkciónak külön-külön megfelelő elemet tett fel a tárgyas igeragozásban is; az én fejtegetéseimben első sorban pszichologiai, mondatlélektani, analogikus okok játszották a főszerepet. Az övékben inkább logikai okok nyomultak előtérbe. Innen a két felfogás közti különbség.

MELICH JÁNOS.

Szent János áldása.*

Nyelvtörténeti szempontból, figyelembe véve, hogy az *áldás* és *áldomás* azonos jelentésűek (= „benedictio”), meddő lenne vitatkozni arról, melyik a helyesebb: Szent János *áldása* v. *áldomása-e*? De a

* Válasz a *Levélszekrény* ez idei 62. kérdésére.

nyelvész nem éri be ennek megállapításával s a szólásmód magyarázatát keresi. Feltűnhetik, hogy e közismert s a tanultak körében elég gyakran hallott kifejezésnek irodalmi multja nincs, szótáraink, emlékeink alig ismerik, vagy ha itt-ott felmerül is (vö. Századok 1868, 241), a nép nyelvébe nem megy át. Ilyen korlátolt használatú szólásnak jelentésváltozatait, vagy elterjedése határait keresni nagyon bajos, mindamellett megállapíthatjuk, hogy az erdélyi százszokon kezdve, nyugati határaink felé haladva, sűrűbben merül fel, a stájer, karinthiai stb. németek nyelvében számos synonymája ismeretes, Bajorországban, Svájcban elterjedt, de már nyugat-északon ritkábban hangzik, a tót, cseh, lengyel, orosz szomszédságnak megfelelő kifejezése nincsen, tehát a szólásmód feltétlenül nyugati származású jövevény, az általános *Johannissegen* közvetlen fordítása. Ezek szerint, ha eddig ismert legrégibb adatunk (1545-ből. 1. Századok i. h.) „*poculum Scti Johannis, quod lingua vernacula áldomás vocatur*“ kifejezéssel él, láthatólag rámutat a szólásmód eredetére, sőt helyes érzékkel óvakodik szolgai fordítástól ott, hol egyenértékű magyar szóval élhet, de a jelen esetben még sem bizonyít. Miképen is lehet Szent Jánost belehozni az áldomás-ivásba? A magyar kereszténység már az egyház tisztultabb korában fejlődött, a pogány hagyományok kivestek, különben is ősi szertartásaink annyira távol estek az új hit ritusaitól, hogy azokat beolvasztani, egy-egy mondvacsinált legendával átgyúrva beilleszteni, miként a nyugati államokban történt, nálunk már nem lehetett. Azért a mi legendás háttérű szenthistoriáink, pl. a botanika terén, egytől egyig idegen, kései átvételek, helyesebben átültetések, melyek az új talajban igazán megfoganni, továbbfejlődni nem tudtak.

Idegenül állunk az annyira érdekes *Indiculus superstitionum* adataival szemben is, csak egy-egy véletlen egyezés utal itt-ott reánk. Hogy messzemenő mythologiai fejtegetésekbe ne bocsátkozzunk, nem keressük most, miképen fűződik az antik *libatio* az ősgermán mythosba, hogyan történt az elmés *transactio*, melynek révén: *petere memoriam*-ból a *potare in amorem* czímen ismert templomi dőzsölés lett, a mit a zsinatok már az V—VIII. században tilalmaznak. A *Minne trink* pogány szokása a nantesi zsinat (854) fenyegetéseivel, Nagy Károly szigorú tilalmaival daczolva, meghonosodott a templomokban, csak latin nevet nyert: *poculum amoris, charitatis, Scti Joannis Evangelistae* s ilyen módon jobban tisztelték edényét, tehát a másik pogány emléket és a megáldott bort, mint magát a szentet. Érthető, hogy a kedélyes cultusnak sok tisztelője akadt a papok és hívők körében egyaránt, de csak a nyugati egyházban, a keletiek ezt a bajt nem ismerték. És az egyház, mikor a szigorú tilalom nem használt, megalkudott a helyzettel. Magyarázatot keresett és talált egy-egy alkalmas, bár apokryph legendában, ennek alapján benedikálni kezdte a

bort. Valóban már a XI. sz. lysei pontificale felvette a boráldás szertartását és a poharazást így megszorította. A frank templomokban túrt szertartás volt az esketés előtt bort áldani, melyből az új pár az oltárnál ivott: *Bibe amorem Scti Joannis* stb. kezdte imáját a pap.* Az osztrák németek, főleg a stájerok lakodalmi szertartásaiban fennmaradt a szokás, hogy az új pár Szent János poharával (Weinhansel) kezdi a lakomát, még pedig rendesen János evangélista napján (deczember 27.) megáldott borral.

Meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos *Rituale Romanum* most sem ismeri a boráldás czerimóniáját, de megtűri, hogy némely német egyházmegye külön szertartáskönyve ezt a formulát felvegye. Ezek aztán sok tekintetben eltérnek egymástól. Legrégibb formuláját a XIV. sz.-ból Germania XXVIII. p. 120. közli.** Ismeretes e mellett GELASIUS DI CILIA (1756) szertartáskönyvéből más változatban. Nálunk tudomásom szerint csak a kalocsai ritualeban foglaltatik, de enyhe alakban, az ünnepi kalács-áldással kapcsolatban, körülbelül úgy, a hogy a csehek és a lengyelek gyakorolják, a kik a „szentelt“ kalácsot csak bor nélkül fogyasztják újév reggelén. Hogy a templomi lakomák és az ott fogyasztott bornak emléke milyen élenken élt pl. a karinthiai stb. nyugati szomszédaink életében, bizonyítják a XIV. századi alapítványok pénzben, borban, szőlőhegyekben, melyek mind a *Johannes Segen*, *Becher* fenntartására szolgáltak*** és nyomait szakadatlanul követhetjük a XIX. században is. Így igazolható a szent edények, a *Johannesfussl* cultusa is,† változatos babonáival, a melyek határainkon mind megtörttek. A *Heilige Kümmerniss*, *Kakubilla* stb., lehetetlen szentek, a koponya-kupák és más emlékek, bár közvetlen szomszédságainkban éltek, hozzánk nem jutottak el, míg odaát vadul burjánoztak összes fattyúhajtásaik és újabb legenda-változatokat teremtettek.

Alighogy megerősödött a szeretet evangelistájának e különös tisztelete, s így patronusa lett a borivóknak, máris konkurrenseket teremtett neki a csapongó népfantázia: *Olaus*, *Márton*, *Orbán*, *István*, *Ker. János*, *Gallus*, *Balázs*, *Ubald* stb. szentek osztottak vele e kétes dicsőségben; még a borivó asszonyoknak is akadt védője *Sz. Gertrud* (*de Nivelles*) személyében, sőt a szentek mindenkének külön szerep jutott a borivás körül. Ezekkel külön foglalkoznunk nem lehet, mert cultusuknak árnyéka sem jutott el hozzánk, mi nem gyógyítottuk szentelt borral barmainkat, torokfájást, vágott sebet sem kuráltunk

* LONOVICS: Egyh. Archaeolog. Pest, 1870. I. 46, II. 335.

** Vö. ZINGERLE: Über J. Segen und Gertrudenminne, Sitzungsber. d. Wien. Akad. H. Ph. Kl. XL. (1862).

*** Zeitschr. d. Ver. für Volkskunde, 1896. 184.

† ANDREE: Votive und Weihgaben, Braunschweig, 1904.

vele, eczetesedő, felfordult boraink orvosságát sem láttuk Szt. János borában, bár hivatott historikusok szerint a bortermelés és fogyasztás nemes mesterségét a szomszédoktól tanultuk. Ha összevetjük a mi hegyszabályainkat, régi gazdasági instructióinkat, nyomára sem akadunk a pincze-szenteknek, *Szent Orbán italára* nem köteleztük a vin-czellért, a mint odaát történt (KINSKY: Kellerrecht, 1614-ből).

A *Szent János áldása mint búcsúpohár ismeretes nálunk*, tehát látszólag *Haustum S. Joannis, J.-trunk* alakjában kaptuk volna, a mi a germán *Leichenmahla*ra utal vissza. A *Fellversaufen* pogányizú szokását odaát azzal enyhítették, hogy a haldoklót, még a halálra ítéltet is, *J.-trunkkal* itatták, a maradékort pedig a tor alkalmával itták meg. Később az útrakelők kaptak ilyen kézzelfogható áldást,* mert az eredeti ima szerint: *Domine confortificare digneris peregrinantes . . .* A mi búcsúpoharunk mindamellett nem ide kapcsolódik.

Az igazi *Szent János áldása* ellenszere volt a méregnek, sőt antidotium, alkoholmérgezés ellenszere is. Ama bizonyos hiteles legenda, mely úgy támadt, mint a romokhoz utólag fűzött várépítés mondája, azt tanítja, hogy az Evangelistát bizonyos Aristodemus meg akarta mérgezni és poculumot nyújtott neki. Az Úr kedves tanítványa felismerte a gonosz szándékot és a mérges borra imát mondott. Erre láng csapott fel a kehelyből, mérges kígyók és más gonosz hullók hullottak belőle — és a szent, ártalom nélkül, hajtotta fel a billikomot . . .

Hogy a lakomák alkalmával valóban történtek mérgezések, bizonyításra nem szorul, tehát szent János igazi áldása a lakoma végén kedves meglepetés lehetett. De ki kérje, ki ajánlja fel azt a kölcsönös udvariasság megsértése nélkül? Azért reservatio mentalissal fenntartván a legenda eredeti értelmét, úgy magyarázták, hogy a méreg és a felcsapott láng csak a bornak gonosz szellemeit (*spiritus maleficos*) példázza, az áldás csak a rút *Ebrietast* úzi el. Ebben a vendég és a gazda megnyugodtak. A protestáns világban bármennyire üldözték is a szentelményeket, tudván azt, hogy a *superflua cautela nusquam nocet*, a házigazda, vagy családfeje szentelte a bort, ő ivott belőle először s tovább adta a közös kanecst: *G'segn Gott Johanneszen-mondással* (vö. ROSEGGER, Sittenbilder).**

A mi búcsúpoharunk ez utóbbi kategóriába tartoznék. Hogy nálunk is antidotumként használtak volna, igazolni nem tudjuk, de hogy ilyesmire törekedett nálunk a jezsuita világ, igazolva látom azzal, hogy a *Nucleus benedictionum* (Viennae 1706) a poniki (besztercebányai rendházhoz tartozó) mansióban megvolt. Szövege az eddig publikált benedictiótól erősen eltér és közvetlenül a legenda

* Fastnachtsp. I. 167.

** Chronika eines fahrenden Schülers. Regensburg, 1869.

hatását mutatja e szavakban: „— — pater domini mei — — cujus audito nomine serpens conquiescit, draco fugit, silet vippera et subdita illa qui dicitur rana torpescit, scorpius extinguitur, squalengus nihil noxium operatur, et omnia venenata reptantia terreantur, omnes adversae radices arescunt, per amorem Joannis Evangelistae extingue in hoc poculo omne veneni virus . . .“ Ennek a felfogásnak ugyan ellenmond IPOLYI* ismeretlen eredetű közmondása: „Gyakran megárt Szt. János pohara“, de ennek valóban nincs értelme, ez még idege-nebb, mert ha itten valami szent edényre gondol, a mint az áldozó pohárnál is erre céloz, akkor ez mása lenne az 551. évi elusani (Eauze) zsinatban és Nagy Károly Capitulareiben tiltott *cornua prae-cantare* szokásnak, illetőleg a *cochleas benedicere* (ivóedényekről van szó mindakét esetben) babonájával egyeznék, a mi nyilvánvalóan a *Johannesfass*ban él tovább.**

A mi áldozókupáink mythosa ide nem sorozható. Itt emlitem FIBIGER közelebből nem ismert, 1687. lipcei dissertatióját: De poculo S. Johannis quod vulgo appellant St. Johannistrunk.

Végül visszatérve az 1545. erdélyi, tordai adatra, az ott szereplő *poculum* valóban áldomás, tehát *victima emptionis* s mint ilyen nem illeszkedik a vázolt német szokások körébe, bizonyító ereje a szólásmód alakulására nincsen. Német szomszédainktól a *Minnetrinken* szép szokását immár el nem vitathatjuk, mert OBERLE*** büszkén hirdeti: „Am schönsten hat sich die Sitte am Bodensee erhalten — in der Gesellschaft der Hunderteinster in Konstanz in der Neujahrsbruderschaft, und in Überlingen in dem Nachbarschaftstrunk“... Hogy is tudnánk mi azokkal versenyezni, a kik ősi szokás szerint borral köszöntik a szeretet apostolának emlékét, mi pedig halovány sör mellett keressük az áldását . . . Hagyjuk ezt is a szomszédoknak, habeant sibi!

ERNYÉY JÓZSEF.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXII.

Ezek a gyakorlatban megczáfolt *elméletek* tették Verseghyt a dunántúliak kedvelt orthologusává. Révai a XVIII. század végén purista és nyelvújító, újságai, költeményei új szókkal vannak tele,† a XIX. század elején elvben is, gyakorlatban is orthologus, azzá

* Mythologia, p. 530.

** Ezek összefüggését bővebben bizonyítja SCHILLING, SPECHT stb. munkája: Die Getränke u. Gelage der Deutschen. Züllichau, 1869. Gastmähler bis zum IX. Jahrh. Stuttgart, 1887.

*** Überreste germ. Heidenthums. Baden-Baden, 1883.

† Vö. MNy. VII, 256—59.

tették Bartzafalviék merészségei. Verseghy a XIX. század elején — a mely időre esik költői munkásságának javarésze — *csak elvben* ítéli el a szertelen újítást, de maga sem követi tanításait: minden tekintetben orthologussá válik 1815 után, Kazinczyék bánásmódja* és újításbeli vakmerőségei miatt. A két nyelvtudós pályája tehát a nyelvújítással szemben párhuzamos, neologusokból válnak kíméletlen orthologusokká, csak Révaiban a fejlődés menete gyorsabb, minden irányban következetesebb. A Kazinczy pályája e tekintetben éppen ellenkező irányú: józan neologusból, a purismus ellenségéből merész szó- és stílusújítónak fejlődik. Azok Adelung alapján állnak s első sorban nyelvtudósok, ez Wieland útján haladt már a XIX. század elején s majdnem kizárólag költő és fordító, a ki nyelvi kérdésekkel csak jegyzetekben, leveleiben, szóval szinte mellesleg foglalkozik. Munkásságuknak iránya főoka az ellentétnek s az az alap, a melyre támaszkodtak. Hisz a költő Verseghy Kazinczyt ebben a korban szóújító merészségével szinte fölülmúlja. S hogy Kazinczy mégis már ekkor ki-kifakad Verseghy ellen, annak nemcsak Révaihoz való viszonya, s a Kassai Múzeum ügye az indítéka, hanem az is, hogy már kezdi ebben az időben a magyar írókat és költőket a szerint értékelni, bírálni, hogy minő elvi állásponton vannak a nyelvújítással szemben, ismerik-e a német nyelv fejlődését, vagy nem. Nem látja, hogy elkeseredett orthologusoknak hirdetett szépíróink, költőink a gyakorlatban éppen nem bizonyulnak a neologia eredményeitől elzárkózottaknak, sőt újítanak is mérsékelten. Ő csupán a vitatkozásokban hangoztatott véleményüket mérlegeli. Ízlésteleneknek, tudatlanoknak hirdeti őket, pedig ízlésük is több tekintetben megegyezett az övével. Így járt Verseghy is, a ki — szerinte — „piquirozza magát, hogy neki ízlése is van, de ez olyan, a' mellyet nem köyetni, hanem kerülni kell“ (Lev. V:340), s a kiknek ízlésétől Kazinczy ízlése — a Rég. Ritk.-ban tett vallomása szerint (152) — csaknem minden dolgokban távol jár. Kazinczy Verseghyt mindig „kellem nélkül szűkölködő rögs beszédű Írónak“ nézte, kinek „elméje tisztátalan képzeletekkel van inkuinálva“, s a kinek egy-két dalát kivéve, egyetlen művét sem tudta szépnek, sőt még olvashatónak sem találni. Rikótinál soha izetlenebb könyv még kezébe nem került, Aglájában a nemes mellett a nemtelen hang szólal meg sikamlós módon (Lev. IV:373—376). Mindezt természetesen nemcsak a kényes ízlésű, minden népiestől lehetőleg óvakodó Kazinczy mondja, hanem a Révai pártján álló, a jottista és keresztyénes Kazinczy is. Az írói szabadságnak Adelung szellemében való tagadása, [kötelesek a szokástól nyelvet tanulni], a hang, mellyen Verseghy a Tiszt. Magy.-ban Révairól szól, ezek a rugói,

* Vö. Császár idézett művét i. helyeken.

okai ellenszenvének, a mely miatt még a költő Verseghyben sem látja meg a merész újítót, író. Pedig ízlésüknek is van találkozó pontja, épp úgy, mint újító módjuknak. Hisz ezen utóbbi tekintetben már ebben a korban is együtt emlegetik őket. Gr. Dezsewffy József mondja pl.: „Ha azt kérdené valaki, hogy kik kohollyinganak Magyar eredetű új szavakat? azt felelném: Kazinczy, Verseghy, nem pedig Peretsényi Nagy László“ (Lev. IV:404). Varjas Jánosnak, a debreczeniektől és Beregszászitól* magasztalt *e* vocalisú énekeit mindketten elítélik. Verseghy a Rikótiban így támadja e versek monotoniáját: „Hasonló gyermekeskedés, sőt csak éretlen észhez illő izetlenség az is, mikor egy egész versben, vagy éppen egy egész ódában 's a' t. mindenütt csak egy és azon vocalis kerül elő . . . mikor valaki az egész versben csak egy vocalissal él . . . át nem látom az okát, miért kellene enyelgését szépségnek vagy mesteriségnek tartani, ha csak azért nem, mivel az ilyen vers a' mindenkor egyforma baromszózathoz hasonlít. A' kecske sem él soha más, hanem csak *e* vocalissal és minden szózatját *m* betűvel kezdi“. Kazinczy a Magyar Régiségek és Ritkaságokban A megtért embernek énekjét közölve, más nyelvek monotoniájáról is szól, teljesen hasonlóképen ítél Varjas „találmányáról“ és utánzóiról: „Mi . . . dicsekszünk vele, hogy minden ismeretes nyelvek között egyedül a' miénk az, a' mely illy undok fajzatot szülhet!“ (187), mely csak azért talált helyeslőkre és követőkre, mert „könnyebb *nehez*et írni, mint *szépet*“. Beregszászi is érdemetlenül magasztalta e „rossz és rút“ verseket (190). Ízlésük tehát e versek értékelésében egy, csak a hang, mellyel ennek kifejezést adnak, jellemzően elütő: Verseghy állati hasonlataival inkább durva, mint kemény, Kazinczy hangja kemény, de nem goromba.

Verseghy orthologismusa ezek szerint a XIX. század elején — annak ellenére, hogy Adelung és a Debr. Gramm. talajából nőtt ki — sokkal engedékenyebb, sőt merészebb a Kazinczy-költötte hírénel.

Nem kevésbé elhamarkodott az ítélete azok ellen sem, a kik valaha debreczeni levegőt szívtak; legyen az tudós vagy költő, mindegyikre rásüti a tudatlanság, ízléstelenség bélyegét. Csokonain kívül így járt Márton József is, a nem csekély érdemeket szerzett szótár- és nyelvtanító is, a ki szintén csak azért nem tud magyarul, azért ízléstelen s még grammatikailag sem ír helyesen (Lev. 6 : 97, 7 : 475 stb.), mert iskoláit Debreczenben végezte és 14 évig szívt

* Ueber die Aenlichkeit der hung. Sprache mit den morgenländ. 1796 : 210—12: „Ich will hier Gelegentlich noch einer merkwürdigen Eigenheit der Magyarischen Sprache erwähnen. Es lassen sich nemlich in derselben Verse und Reden durch einzelne Vocale machen, das schwerlich in einer andern Sprache der Fall ist“. Minden magánhangzóval felsorol verseket.

azokat a dolgokat, a melyek „nem engedik magukat elfelejtetni“ (ui. 4 : 471.) s nyelvtanaiban a Debr. Gramm. felfogása érezhető sokszor. Valóban Márton József is orthologus volt elvben s csupán a tudományos műnyelv szükséges és jogosult voltát ismerte el. Maga is próbálkozott szótáraiban új elnevezésekkel s a mint már régebben kimutattam, tömérdek összetétele van, melyet német szavak fordításaként könnyedén és szabályszerűen is alkotott. A Debr. Gramm. előbeszédének visszhangjaképpen hirdeti azonban A' Magyar Lexicon szükséges voltáról stb. szóló kis értekezésében (1802), hogy „a' jó móddal készült Lexicon gátolhatja meg kiváltképen a' *fordítót*kat, hogy nyelvünkbe vagy *szükségtelen új, vagy idegen szókat* 's más *nyelvekhez alkalmaztatott kifejezéseket* be ne hozzanak 's azokkal nyelvünket kelletlenül *ne bővítsék, rontsák, kortsosítsák*“. Ő is elég tökéletesnek, elég bőnek tartja nyelvünket, ezért a Bertuch Képeskönyvének fordításában (1805) „új szókat sem maga nem faragott, sem azoktól nem kölcsönzött, kik nyelvünket mívelni akarván, természete ellen való szókat szórtak bele, a' mire szükségük nem lett volna“, majd intésül az újítóknak így végzi előbeszédét: „Mig fekete földünk a' tiszta búzát megtermi, legalább addig krumplit belé' ne ültessünk“. Mindennek a kijelentésnek daczára, szótáraiban már kezdettől fogva helyet találnak nem csupán a „regulás“ alkotások is, mint pl. már 1799-ben a *czim, felület, titoknok, ifjoncz* stb. Kazinczy persze — bár a Bertuch-fordítás „excellens“ voltát elismeri — Márton megítélésében is csak elméleteit veszi figyelembe, mindeniben debreczeniséget fürkésző szemeibe csak ezek ötlenek, ezek szolgálnak hasznos tevékenysége értékelésének mérlegéül. „Nyavalyás elmésség“nek tartja, czélozva az említett bevezetésre, a „krompély“ előhozását, bizonyságaul annak, hogy „ő belőle is Debreczen zengett, midőn azt írta. Így jár az, a' ki elfoglalva lévén magától, az az a' praejudicium receptae hypotheseos és infallibilitatis által, finnyáskodik az új Írókat olvasni 's előre nem halad az idősakkal“. Virág Benedeket, Kis Jánost kellene Mártonnak olvasnia, ekkor nem lőne bakot mindjárt a könyv címében is: „ezt Képes-könyv így írván: Képes-könyv“, mert a forradás csak a nominativusban történhetik meg (Lev. 4 : 61). Mennyire téved ebben is Kazinczy, annak bebizonyítása nem tartozik ide, csak mellékesen jegyzem meg a *vadaskert, halastó, Hűvösvölgy* stb. ellenbizonyosságokat és írásmódot. Abban sincs azonban teljesen igaza, hogy Márton nem tartott lépést az irodalommal. 1800-i szótárának elején világosan kijelenti, hogy mind a régi, mind az újabb írók munkáit olvasgatta s belőlük irogatta ki a szókat többféle jelentésben. A különbség éppen az, hogy Kazinczy csupán a neki tetsző újakat olvasgatta. A Mártonnak Pannonia*

* Pannonia, eine Zeitschrift für Freunde der ung. Sprache und Literatur. 1809.

czímű, joggal az első nyelvészeti folyóiratnak nevezhető időszaki írásáról és a Csokonai-kiadásáról mondott bírálata is a debreczeniek iránti elfogultságról tesz tanúságot. Azt az 1809-ben, 5 füzetben megjelent nyelvtanszerű folyóiratot azért dobja félre, vagy ajándékozza el felvágatlanul, mert Gyarmathi, Révai tanításai mellett főleg a Debr. Gramm. elvei szerint akarja „szép és erőteljes anyanyelvünk” kiművelését éleníteni és előmozdítani. Az 1813-iki Csokonai-kiadásban pedig azt rója fel neki, hogy „olly rossz és rút versek igazítás nélkül jöttek-ki”. De persze ezt várni nem is lehetett, „mert ő mind a’ mellett, hogy Professor a’ M. Nyelvben ’s Litteraturában, sem magyarád nem tud, sem a’ Litteraturához nem ért” (Lev. 10 : 337). E lesújtó ítélet természetesen Márton elvi orthologismusának következménye, pedig az a gyakorlatban — éppúgy, mint sok más orthologus társának álláspontja — mérsékelt neologismussá enyhül, sőt már ebben az időben is valósággal terjesztője a neologia eredményeinek, csupán a soloecizmusokkal szemben marad meg mindenütt helyes magyarságával debreczeninek.

A Kazinczy hirdette klasszikus költészeti irány mellett, mely formában s tartalomban is szinte félve került a népiest, bátran mondhatni, a magyarost, Gyöngyösi hagyományainak folytatásaképen virágjában volt irodalmunkban a népi, vagy jobban mondva, régi magyar költői iskola is, melynek tevékenysége nagyrészt „cadentiás” alkalmi versekben merült ki. Igaz ugyan, hogy csak kevesen emelkednek ki közülük költőiségre törekvésükkel is, de szinte valamennyinél feltűnő a verselés ügyes könnyedsége, alexandrinjeik ritmikus volta, s a miben még a Murányi Vénus íróját is jóval meghaladják, rímelésük szabályossága. Azt hihetné az ember, hogy ez volt egyedüli törekvésük; olvasásuk közben önkénytelenül is Arany remekelése jut eszünkbe, kinek érzékét e cadentiás verselők is növelhették. Azok között, a kik ezen alkalmi rímelők átlagán költői nyelvükkel túlemelkedtek, a költői névre érdemesebbeknek egyike Mátyási József* ügyvéd, a debreczeni iskolának szintén egykori növendéke s a debreczeniek ízlésének is, nyelvművelési irányának is egyaránt praegnans képviselője. Nem csoda tehát, hogy ő is Kazinczyék fekete listájára került. Mielőtt azonban ellentétes álláspontjukat vázolnám, s azt a lekicsinyelést, melylyel Kazinczy minden alkalommal Csokonainak e kedvelt poétájáról, barátjáról beszél, a kitől Arany János is tanult, megértetném, fel kell hívnom a figyelmet arra a bizonyára bensőbb viszonyra is, mely Mátyási meg a költő és tudós gróf Teleki-család között sokáig fennállott. Erről a viszonyról ugyanis Szinnyei nem emlékezik meg a Magyar Írókban,

* Született 1765 márcz. 21. Fazekas Ferencz kecskeméti tanár úr szíves értesítése, Mátyásinak ma is meglevő sírkövérol.

pedig ez ránk nézve annál fontosabb, mennél inkább tekintetbe vesszük a grófi család és Mátyási egymásra hatásának lehetőségét; még fontosabbá válik azután ezen érintkezésnek ismerete gróf Teleki Lászlónak és Mátyásinak a nyelvünk tökéletesítését, kiművelését illető felfogásukra nézve. Már két verskötetéből (*Semminél több valami* 1794 és *M. J. Verseinek Folytatása* 1798) is megállapítható ez a viszony, mert bennük sok vers szól a Telekiekhez és a Telekiekről. A Nemzeti Múzeumban őrzött Mátyási-kéziratok között van továbbá gr. Teleki Józsefnek bizonyítványa is,* melynek tanúsága szerint 1790—94. években Mátyási József nála titoknok volt. A kéziratok felsorolásában említi maga Mátyási is, hogy az 1792-iki országgyűlésen őt bízta meg képviselőjével gr. Wartensleben „mint Sógorának Gróf Teleky Józsefnek akkori Titoknokját“. Nem is gr. Feketével utazott Frankfurtba, mint Szinnyei hiszi, 1792-ben, hanem Telekivel, a hogyan ezt Kis János is bizonyítja Emlékezéseiben,** sőt még hitelesebben ő maga is Frankfurti Utazása kéziratának (N. Múz. 5 Quart. Hung.) elején Telekiről szólva, ki mellett a „Titoknoki hivatalt éppen elindulásunknak hónapjában harmadik esztendőre folytattam“*** Külföldi ezen útjának s ugyancsak Telekivel tett egyik hazai utazásá-

* A bizonyítvány szövege a következő: „Praesentium Exhibitorem Egregium Juvenem Josephum Mátyási quatuor integrorum annorum spatio apud me Secretarii munere functum fuisse, atque interea temporis tam bene ac honeste se gessisse, ut omnibus has visuris a me commendari omnino mereatur his litteris fidem facio. Pestini die 10 Junii 1794. Josephus Comes Teleki.“

** Kis János Superintendens Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve (Olcso Könyvt. 741—747: 131): „Gróf Teleky József . . . Frankfurtról . . . egy fordulást tett Németországban . . . Göttingában létét hamar megtudám . . . Titoknoka Mátyás József . . . nagyon vidámkedvű és elmés fiatal ember.“

*** Legyen szabad itt megemlítenem, hogy Szinnyei a Magyar Írókban Mátyásinak egy, Kecskeméten őrzött kéziratát nem említi; czime: „*Kalász Kaparékok*, melyet, hogy semmi tarlóján ne vesszen, Vontatótskába takarított, most pedig, maga Vers-Asztagjának végződésével, a Nemzeti Tudomány szérűre nyomtatás végett ágyaz Mátyás József, volt Magyar Helikoni Részes Arató 1821“. Mintegy 37 különálló, tréfás, barátaihoz intézett alkalmi költemény. A Szinnyei által neki tulajdonított *Igazat mutató Tükröcske az Ó- és Új-magyarhoz* cz. kézirat alkalmasint Sipos Józsefnek, az *Ó- és Új-magyar* szerzőjének a munkája, bár e megjegyzés olvasható alatta: „Authore(?) Jos. Mátyás ex Izsák idiographum oblatum Musaeo 10. Maii 1826“, mert a kézirat e sorokkal végződik: „1816 Január 14-kén a' N. vagy M. Gazdának a' tisztelességgel való feleletre mindenkor kész szolgálja Sipos József mp.“ Sipos a N. Gazda írójával, Pethe Ferenczczel polemizál e kis füzetben; védekezik az Ó- és Új-magyar „durva és mérges megtámadás“-a ellen, mely azonban „a' könyvnyomtató hasznára egynehánnyal több vevőket szerzett“.

nak élénk leírása tele szépen festett reflexiókkal, legszebb darabjai versgyűjteményének. A magyarságért buzgó grófi család irodalmi szereplése (*Cid*, *Atyafiúi barátság oszlopa* stb.), társasága, barátsága buzdíthatta és nevelhette Mátyási Músáját. A magyar nyelv kipallérozásának éppen ezen időben nekilendült ügye s módja is nem egyszer kerülhetett szóba a Kurir, a Merkurius czikkeinek megbeszélése közben. Ilyen alkalmakkor gyűjtik gr. Teleki László is, Mátyási is, talán éppen gr. Teleki József vélekedéseiből, pályamunkáik csíráit, melyek annyira egyezők, hogy közös eredetük egészen bizonyosnak látszik. A korabeli Telekiek ezirányú gondolkodásmódját jellemzi pl. gr. Teleki Ádám már 1773-ban *Cid* fordításának Előljáró Beszédében a legelső között panaszolván nyelvünk elhanyagolását, pedig: „Az Magyar nyelvnek szükségét, 's az erős indulatok nyomós kifejezésére való elégtelenségét sem hántorgathatod, mert félő, hogy azzal magadat el-árulod, hogy még született nyelvedet sem tudod. Forgatod talán az Időknek mostohaságát, 's a' sok viszontagságokat, de ha Mátyás Király, 's Bethlen Gábor régentén Olasz Éneklőket; 's ma-is sok Magyarok Német avagy Frantzia Comediásokat sok költséggel tarthatnak; magok Nemzetekből valókat miért nem formálhatnak? 's talán ennek egyéb valóságos okát vélem együtt nem-is találhatod; hanem Nemzetednek azon hibás és már oh fájdalom! közönséges szokását, hogy a' maga nyelvét ne tudgya, vagy ha tudgya is de semmit szépnek 's jónak ne állítson valami Magyartól vagy Magyarúl készíttetett 's így idegen 's költsönzött tollakkal büszkélkedvén, a' magáét elhullassa. Érezzük az idegen nyelveken írott Könyvek' szépségét, de a' magunkét olvasni ne resteljük! Tanuljunk 's tudjunk más nyelveket, de a' magunkét el ne felejtjük: sőt azon igyekezzünk, hogy az Magyar könyveknek mind bővsége 's mind pedig becse lehessen hacsak a' magyarok között is.“ — Ez a gondolkozásmód sokszor kiérzik, mint látni fogjuk, Teleki Lászlónak meg Mátyásinak a Kurir pályatételére adott vélekedéseiből is.*

A *Semminél több valami*-t Kazinczy még fogsága előtt, 1794-ben, olvasta, már ekkor megvolt Mátyásról, mint a debreczeniek kedvelt poétájáról, minden költőiséget megtagadó véleménye s ez fogsága után sem változott. A „monstruózus fizionomiájú“ könyvet idétlen szüleménynek és munkának tartja, mely csak kinevetést vagy szét-tépést érdemel. Mindössze a „versifikátzio“ könnyűségét ismeri el; még deák verseiben is talál hibát. Azért, hogy egyszer a satyra szó középszótagját hosszúnak veszi, mindjárt kész a gúnynyal, hogy Mátyási „jobban tudta a' Nyelv természetét és a' Prozódiát, mint Horatius“, azért meg, hogy „a Mécénas nevében az első syllaba rövid“

* A M. Tud. Akadémia könyvtárában található gr. Teleki Józsefnek egy értekezéstöredéke nyelvünkről (Régi és újabb írók. Ívrét 17).

nála, így fakad ki ellene: „Ó Istenek, űzzétek el az elmék dög-halálát!“ (Lev. 2 : 362, 1794). Mikor pedig ugyanezen időben Debreczenben Benedek János házában arról esik szó, ki az igazi poéta, hallván az erdélyi Gyöngyösi mellett „Mátyásit . . . iktattatni az Istenek közzé“, a satyra hangján veti oda: „Qui Carmina Virágii non amat, amet carmina Mátyásii!“ (Lev. 2 : 500) 1806-ban is, mikor Mátyási Vélekedésének hirdetését olvassa a Kurirban, siet Szentgyörgyinek megírni, hogy a szerző, „kit az öreg Domokos Ur is jó Irónak tarta, én pedig nem tartottam 's nem tartok“, mindjárt a czímbe germanismust, latinismust követett el. Kazinczy ítéletét bizonyára nemcsak a most említett okok befolyásolták, hanem Mátyási költészetének főleg alkalmi voltán kívül az is, hogy verseinek formája is, hangja is népies; továbbá hogy — két kötetre menő — rimes alexandrinjai között itt-ott jegyzetek, verssorok hirdetik a debreczeni ízlést. Mátyási is Gyöngyösit tartja „Erdély Ország . . . fő Vers írójának“, kinek versei „igaz Gyöngyök“ (S. t. valami 100), Ő is azok közül való, a kik — talán éppen Bátsmegyeire czélozva — azt hangoztatták, hogy

. . . fattyú íz-érzés egy édes gyermektől,
Hogy szókat koldúljon idegen nyelvektől,

mert a magyar nyelv „mindenképen ékes . . . bő és annak igéi izmosok, Tereh hordozásra mind alkalmasok“. (Folytatása 155.) Általában véve Mátyási egész egyénisége, működése korántsem olyan értéktelen, a milyenné Kazinczyéknak lesüllyeszteni sikerült. Versei, bár a korabeli alkalmi verselők hibáit is meg-megtartják, bár bennük is túlságos a klasszikus név és reminiscencia, a moralizálás, mégis sokszor az eredeti költőiség hangján szólalnak meg, s a mi feltűnő, szinte a kötetek, évek szerint fokozatosan fejlődőek. Vannak lyrai vagy festői részletek, melyekhez kevés hasonló akad a XVIII. század végén. Igazolásul csak egy pár sort idézek mindegyik kötetből, ki fog tűnni, hogy versgyűjteményei költészetünknek, irodalmunknak barátai és bűvárai előtt ma sem lehetnek teljesen élvezet nélkül valók. Mátyási szerint pl.:

A' *tsók* jelent belső szíves indulatot,
Szeretetre hajló titkos akaratot.
Az a' kedvességnek bállyegző betűje,
Az ajánlásoknak petsétlő gyűrűje.
Olly áldozat neme, mellyet bé mutatnak
Bálvány imádói a' szép ábrázatnak . . .
Hallgatással eső titkos beszélgetés,
Egy leg-hirtelenebb kérdés 's felelgetés.
Két testnek egymáshoz ütődött tűz-köve,
Lassatskán tsattanó szikrányi menyköve,

A' Szeretet izét kostoló szájnyoma,
A' beteg kívánság seb kötő flastroma stb.

Csokonai mondja erről a versről (Felelet egy bizonyos személynek azon kérdésére, hogy: Mi a' 'Tsók? I: 234) egy, eddig kiadatlan, versében (1795 május 10. Mátyási kéziratai között a N. Múz.-ban): „Maga a' 'Tsók méltó volna Hogy minden Szép rád hajolna Meg-tsókolna“. Vagy milyen hangulatos visszaemlékezést szó utazásának leírása közé Kolozsvárról szólóban (II: 195):

De ímé útban van szép mulató kertem,
Hol a' gyönyörűség' gyep-ágyán hevertem.
Oh Paraditsom-kert! Angyali nevezet!
Régi öröm, de most üres emlékezet!
Tsak gondolat-lal-is melly jó feléd menni,
Hát millyen lehetett Ádám-nak lenni?
Vallyon reményl-jem-é kellemetes Éden!
Hogy járok valaha még szent földetskéden?
Vajha Fillis, a' ki virágaid között
Nékem a' múlt nyáron bokrétát kötözött,
Tsak tündér képben is kapudban állana,
'S melletted eltűnő elmémhez szállana!
Nincs itt. Szerencsétlen képzelődés menny-el!
Úgy-is Angyal nélkül mit nyernél e' Mennyel?*

A másokat elfogultsággal vádoló Kazinczy nem látta meg Mátyási népiességében a költészetet, csupán a debreczeniséget, viszont barátjának, Kis Jánosnak szintelen soraiba, csekély értékű ódáiba görög remekelést a megilletőnél jóval nagyobb mértékben magyarázott bele. Az a debreczeniség pedig, a mely Kazinczy szeme elől a költő Mátyásit elfogta, teljes mértékben nyilatkozott meg a „*Vélekedésben*“, mellyet a' magyar nyelv eránt ország eleibe tétetett Tudós Kérdésre rövid és együgyű feleletül adott“ 1806-ban. Bár ezen értekezésben erős orthologusnak mutatkozik főleg a költői nyelv fejlesztésének kérdésében, mégis gyakorlatban a Csokonai józan neologismusától nem igen marad el.

SIMAI ÖDÖN.

(Folytatjuk.)

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Czibere [első adat HELTAIBÓL, NySz.], régi szótáraink értelmezése szerint: jus, jusculum acetosum MA., PP.; „eine art saure suppe, die zibere“ MÁRT. 1807. Eredetére két magyarázat van, egyik olyan valószínűtlen, mint a másik: a Debreczeni Grammatika 338, GYARMATH,

* Vö. még Lehr Alberttől a Reminiscenciák 3. pontját (MNY. VIII, 166) és a versgyűjteménynek I: 22, 151, II: 57, 135, 144. stb. lapjait.

Voc., RÉTHEI PRIKKEL NyK. XXIX, 334 szerint < lat. *cibaria*, míg SIMONYI, NyK. XXIII, 190 szerint < olasz *cibrè* ,ragout aus hühnenlebern, hahnenkämmen, etc.; mischmasch, buntes durcheinander, gemisch‘ RIGUTINI—BULLE.

Ezzel szemben, azt hiszem, a *czafra-czefre* szócsaládba tartozó adatok egyszerű felsorolásával sikerül bebizonyítanom, hogy *czibere* < *czibre* a *czefre* alakváltozata, a mely, úgy látszik, már elég régen elszigetelődött családjától.

Czafra [első adat SzD. p. 253; alakv.: *czofra*, *czófra*, *czavira* GYARM. Voc., MTsz.; *czáfra* BALL. 1857] 1. ,pálinkafőzésre szánt s a kádban meglevesedett gyümölcs-egyveleg‘ NyFüz. XXXIV, 73; 2. ,der fetzen‘ BALL. 1857; 3. ,die hure‘; 4. ,ein ausgelassenes kleines mädchen‘ SzD., Kr., MTsz. Származékok: *czáfrás* 1. ,czafatos, kirottosodott‘ Tsz.; 2. ,borzas, kőczos‘ MTsz.; NyFüz. IIL. 61; — *czafri* [alakv.: *czufri* MTsz.] id.; — *czafirinka* [alakv.: *czafirinka*, *csafirinka* MTsz.; *czafinka* MNy. II, 323] id.; — *beczafról* ,besároz‘ Nyr. XXVI, 96.

Czefre [MTsz.; első adat 1475-ből: „vacca nomine *Chibere*“ OKISz.; alakv.: *czibere*, *czibere* NySz., MTsz.; *czibre* NySz., PP. p. 538; SzD.; GYARM. Voc. 97; MTsz.; *czevere*, *csevere*, SzD., MÁRT. 1807; MTsz.] 1. *czefre*: összetört és poshadófélben levő gyümölcs, szilva, alma, barack, amelyből pálinkát főznek, MTsz.; ,hig szilvalekvár‘ NyFüz. X, 61; 2. *czibere*, *czibre*: ,juscum acetosum, offa, sorbillum, eine art saure suppe, die zibere‘ NySz.; MÁRT. 1800; CzF.; ,savanyú bőjti leves, szilva-leves, hig keszócze‘ MTsz.; 3. *czefre*, *czevere*, *csevere*, *cibre* ,hure, dirne; ein ausgelassenes mädchen‘ SzD.; MTsz.; Nyr. XXVI, 139. — Származék: *czefrinkó* ,hure‘ MTsz.

Tehát: a *czibere* is jelent ,szilva-leves‘-t, ,hig keszócze‘-t, vagyis körülbelül ugyanazt, amit a dunántúli és dunatiszaközi *czefre*; másrészt a ,ringyó, pajkos leány‘ jelentésű *czefrének* is van *czevere*, *csevere*, *czibre* alakváltozata. Nyilvánvaló ebből, hogy voltaképen egy szócsaláddal van dolgunk, a melynek egy tagja: *czibre* > *czibere*, némileg megszorított jelentéssel (,keszócze, gyümölcs-leves‘ > ,savanyú bőjti leves‘) a XVI. században belekerült az irodalmi nyelvbe is.

A *czafra*, *czefre*, bár képzésmódja nem világos (ami egyébként hangutánzó szónál nem feltűnő), nyilván a *czafog*, *czefet*, *czeflet* stb. szócsaládba tartozik (vö. MNy. IX, 389).

Csáprág ,pferdedecke‘. E szavunkról eddig azt tudtuk, hogy újabb, oszmán török jövevényszó, s forrása: oszm. *čaparak* [alaky.: *šabarak*, *šaparak*] ,housse du cheval‘ BARB. DE MEYN.; ,stragulum equi sericeum, auro intertextum‘ MENINSKI. E magyarázat megvan már GYARMATHI Vocabulariumában; azóta többen ismételték: CZUCZOR—FOGARASI; MIKLOSICH, Denkschriften, XXXIV, 272; BALASSA, Nyr. XVI, 18.

E származtatásnak azonban, bármilyen tetszetősnek lássék is

első pillanatra, két bökkenője is van. Az egyik az, hogy az oszm. *čaprak* török volta korántsem bizonyos. Föltűnő mindenekelőtt, hogy az oszmanlin kívül egy török nyelv sem ismeri. Igaz, hogy VÁMBÉRY Magy. Ered. 326 török-tatár *žaprak* 'takaró' szót idéz; csakhogy egyrészt ilyen török szó nincsen, másrészt ha volna is a kirgiz, kazáni tatár *žap-*, *žap-* 'befedni' igének, amelyre VÁMBÉRY nyilván gondol, ilyen származéka, az oszmanliban akkor sem *čaprak*, hanem *japrak* alakot várnánk (vö. kaz. kirg. *žaprak*, *žaprak* 'levél, blatt' ~ oszm. *japrak*). Nem mondom, hogy a törökben *-rak* képző nincsen (abból, hogy a török szóképzéssel foglalkozó munkák nem említik, sajnos, semmi sem következik; nem lehetetlen, hogy az említett *japrak*, *baumblatt* is a *jap-* 'befedni' ige származéka), de alkalmas alapszót akkor is hiába keresnénk: a köztör. *čap-* 'schwenken, mit einem schwunge schlagen; bespringen (vom hengste die stute)' igére a jelentések nagy eltérése miatt nem gondolhatunk. A félreértések elkerülése végett mindjárt megjegyzem, hogy a RADLOFF szótárában található sor és szagai *čap-* 'bedecken' az illető nyelvek sajátos hangviszonyai szerint megint csak a köztör. *jap-* 'bedecken' szabályos megfelelője. Idegen eredetre mutat végre a *čaprak* mellett feljegyzett *šabrak*, *šaprak* alakváltozat is.

A m. *csáprág* < oszm. *čaprak* származtatás másik nehézsége magyar részen van. Ha ugyanis az adatokat pontosabban összegyűjtjük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy *csáprág* a *czafrag*, *czafrang* magyar alakváltozata. A NySz.-ban SZARVAS GÁBOR — szerintem egészen helyesen — a *csáprág* adatait is a *czafrag* czímszó alá osztotta be. Egyszerűség kedvéért az alakváltozatokat a jelentések szerint csoportosítom:

1. 'franse': *tsafrang*, *tsafrag* C.; *czafrang* MA. (cz=cs); *tzafrang* PP., MÁRT. 1800; *czafrang*, *czáfráng* Tsz.; *csabrak* Bihar m., Nyr. XXVII, 140; *csafring* Nyr. XXXII, 461; XXXIII, 334;

2. 'bundán v. szűrfélén készült czifrázat': *czafrang* Tsz. (vö. 1591-ből: „Egi oltar óltózetre walo veres selembwel chinalt arany fonallal elwegh *chafrangh*“ OklSz.);

3. 'haube': *chaprang* Beszt. szój.; *chaprong* Schl. szój.; *czaffrang* MURM. 153; *cziafrang* SZIKSZAI; *chaffrangh* Gyöngy. tör.; *czafrang* MA. (cz=cs); *tzafrang* PP.; *czáprák* NySz. (cz=cs?).

4. 'monilia equorum, phalerae, lószerszám sallangja': *tzafrag* Voc. tril. 32; PP. (*tzafrang* PPC. (*monile* a.)); *czafrang* Tsz.;

5. 'dorsuale, pferdedecke': *tzafrag* Ind. voc., PP.; *tzafrag*, *tzafrang* SzD.; Tsz., NySz.; 1511: *czapprak* OklSz.; *tzapprac* HELTAIBÓL NySz.; *czaprak*, *czaprang* NySz.; 1549, 1552: *caprag(h)* OklSz.; *chapragh* Gyöngy. tör.; *csáprág* NySz.; *tsábrák* MIKESBÓL, *tsáprag* FALUDIBÓL a NySz.; *csabrág* CzF.;

6. 'kicsapongó, feslett erkölcsű; szajha, ringyó' MTsz.: *czafrang* (vö.

MELIUS: „czafrangos barátok feleségit hitták apáczáknak, anyáczáknak”; a NySz. tévesen „lemniscatus, mit fransen geschmückt”-nek értelmezi).

Ha végigtekintünk a felsorolt adatokon, könnyű belátni, hogy egy-ugyanazon szó alakváltozataival van dolgunk; az alapalak *czafrak*, amely minden valószínűség szerint az előbbi cikkben tárgyalt *czafra* származéka.

Ha e magyarázat helyes, a magyar és a török szó viszonya fordított: az oszm. *čaprak* magyar jövevényszó! Nem az egyetlen magyar szó, amely az Aranyszarvig eljutott: oszm. krimi *koču* „ein grosser geschlossener wagen, kutsche”; *kočaš* „kutscher” < *kocsi*, *kocsis*; oszm. *saláš* „boutique installé provisoirement” < *szállás*; oszm. *hintov* „carrosse” < *hintó*; *šarampui*, *šaranpul* „die pallisadenbefestigung” < *sorompó*; *haidud* „räuber” < *hajdú*; *varoš* „faubourg” < *város*; *kopja* „lanze” < *kopja*.

Részben a magyarból, részben az oszmanliból való: orosz *čaprakz*, cseh *čapraka*, lengyel *czaprak*, *czaprag* BERNEKER, EtWb. 136; francia *chabraque*, ném *schabracke*. GOMBÓCZ ZOLTÁN.

Zászlót plántálni. A Nyelvőr szeptemberi számában (327—328. lap) Kovács Márton fölfedezi, hogy Kölcey Hymnusának ez a kifejezése: „Zászlónk gyakran plántálád Vad török sánczára” a német „aufpflanzen” utánzása, mert a német mondja: *eine Fahne aufpflanzen*, *die Bajonette aufpflanzen* ilyen értelemben: a zászlót kitűzni, a szuronyt föltűzni, Aranynál: a zászlót föltűzni. A németben — úgymond — ez a szolás alkalmasint francia eredetű, a *planter* hasonló használatának utánzása. S minthogy Zlinszky a Hymnus magyarázatában ezt mondja: „e kifejezést csak ama latinizmusokkal szaturált kor ízlése mentheti”, Kovács Márton megengedi, hogy „a latin beszédben is használták így . . . , de Kazinczy tanítványa (t. i. Kölcey) talán mégis inkább a németből vette”. Ez összevisszaságból azt az egyet kivehetjük, hogy Kovács s vele a Nyr. a *plántál* illetén használatát germanizmusnak tartja. Nem így gondolkodnék se egyik, se másik, ha tudná azt, a mit nem tud. A közös forrás bizonyára a latin *plantare*. S valamint a magyar *plántál* egyenesen ebből s nem a német *pflanzen*ből származik, azt kellett volna vizsgálóra vennie Kovácsnak, vajjon a magyar nyelv, a magyar *népnyelv* él-e evvel az igével más jelentésben is, mint ebben: *ültet*. Ha ezt teszi, ha kellőképp ismeri a nép nyelvét, kétségkívül nem beszél így: „Meny nyire meglepődtem, mikor egy korunkbeli izig-vérig magyaros írónál is megtaláltam ezt a németes (!) kifejezést, Móricz Zsigmondnál: *oda plántálta magát a pap elé*”!

Igenis, a nép a *plántál* igét sokféleképen használja átvittén, többféleképen, mint a német a *pflanzen*t (l. a Grimm-szótárt), s bizvást kimondhatjuk, hogy a tropus-kifejezések mind valamennyien

itthon, önállóan fejlődtek, se német, se egyéb idegen hatás alatt. Móriczé is nemkülönben. Állításom igazolására szolgáljon a következő kis lajstrom, mely ugyan világosan beszél:

„A kéménybe *plántálta* a húst, hogy hozzá ne férjenek a gyerekek.“ „De magosra *plántáltad* azt a lószerszámot!“ „Ha oda *plántáltad*, hát vedd le.“ „*Fölplántálta* a kaszát a palláslyukba.“ „Már meg *elplántáltad* valahová a fűrészst.“ „Jó helyre *plántálta magát*.“ „Nagyon *plántálja magát*“ (ajánlja, kérkedik). „*Beplántálta magát*.“ „*Plántálja* az unokáit“ (dédelgeti). „Pap létire nem igen *plántálja* az eklézsiát“ (pártolja). „*Plántáld magad* emberré egyszer!“ „Ugyan *fölplántáltad magad!*“ (fölczifráztad). „*Plántáld helyre*.“ „Jól *plántált* leány“ (erős, fejlett, tagbaszakadt). „*Plántáld* azt a leányt magadnak.“ „*Beplántált* neki.“ „Jól nyakon *plántálta*.“ „*Plántálj* az orra alá, hogy hallgasson.“ „*Leplántálta magát*“ (tönkre ment). „Majd *elplántálja* az a gyerekeit, csak csávárkodjanak föl“ (elhelyezi). „Ezeket is kár volt *összeplántálni*“ (összeboronálni). „Megin' *beplántálkozott* a Fülöphöz (béresnek).“ „Ide *plántálkozott* a szomszédba.“ „*Átplántálkozott* Kis-Székelybe.“ „*Visszaplántálkozott* a Magyar sógor is Lőrinczre.“ Végre egy Móricz-félet: „Oda *plántálta magát* a bíró eleibe, még se hallgatták meg“ stb., stb.

Mind e mellett is (legyünk igazságosak) lehetséges, sőt valószínű, hogy Kölcsey előtt német minta lebegett, mikor „*plántáltatta*“ a zászlót. De ez korántsem azt bizonyítja, hogy a „*plántál*“-nak ilyen átvitt használata németesség, csak azt, hogy a Hymnus írója nem ismerte ez igének népi nagy divatát.

Isten hozott! — De magam is igyekeztem! (MNy. IX. 286.) PRUZSINSZKY JÁNOS az 1838-iki Athenaeumban ily című czikkecskére bukkant: „Szokás-szavakról“, melyet Vachott Sándor írt, s melyben többek közt ez fordul elő: „Az egyszerű *Isten hozott*-ra *De magam is ügyekeztem* szokta válaszolni hajdanta, gyakrabban, mint jelenben; az üdvözlötetett“. Pruzsinszky „soha nem hallotta ezt a köszönési szólásmódot“. Csodálom. Hisz oly közönséges, mint, teszem, ezek: „Hozta isten! nem is vártuk“. — „Ittbenn téresebb, ottkinn tágasabb!“ — „Eredj el, majd visszahílak!“ — „Eredj haza, majd érted megyek“ stb. Persze, nem fejez ki se „férfias önbizalmat“, se „resignatiót“ (mint Vachott véli). Tréfabeszéd. Magamnak is szavajárása. De én így szoktam mondani: „magam is *iparkodtam*“. Más formái: „magam is *törekedtem*“, „magam is *úgy akartam*“. „Isten hozott! meg a *magam lába!*“ — Arany is szól róla Hátr. Ir. II. 391. lapján: „Hát nem hallottak effélet soha: „isten hozta komám uramat“ — „de bizony magam is igyekeztem ám!“

Bokázik (I. MNy. júniusi sz. 277. lap). Bizonyos, hogy ez az ige nemcsak annyit jelent, hogy „összeveri a bokáját“, s általában

„tánczol“ („bokázó“ = csárdásfigura), pl. „Adjatok hé! nekem is egy tánczost, hadd *bokázzam* én is“ (M. Népk. Gyűjt. II. 425. lap). Annyit is jelent, mint az ismertebb „bakázik“ = bukfenczez, buk-dácsol. Így, o-val fordul elő a *Nyugat* június 16-iki számában TER-SÁNSZKYNÁL (876. lap): „Kissé kiábrándította Gyurit a piacz eme mogorva kilátástalansága, még se adta meg magát egykönnyen és sokáig ott *bokázott* a járdán, várva a jószerencsét“ = csetlett-botlott, bóklázott, csöntörgött. Hallani ezeket is: bokál, bokákol, bokádoz, ezek mellett: bakál stb. „Olyat rúgok a büdös aljba, hogy ötöt *bokálsz*.“ De már nem ez, hanem a *boka* főnév származéka a Nyr.-s MTsz.-beli „hamarosán *ébokázott*“ = gyorsan eltávozott. Ilyenek még a következő nagyszámú igék, melyek szintén testrészek nevéből vannak képezve s mind „elmenést“ fejeznek ki. Az irodalomban jórészt ismeretlenek. „Ellábal“, „eltalpal“, „elinal“, „elsarkal“, „elcsámpál“, „elfaral“, „elvalagal“, „elseggel“, „ellőcsöl“, „eloldall“, „elpatkol“, „elkarikázik“, „eltokázik“, „elfülel“, „elcsánskol“, „elpofál“, „eltérdel“, „elpohol“. Megjegyzem még, hogy van baká(d)zó vagy bokázó furu is.

LEHR ALBERT.

Hüvely. A magy. *hüvely* szót BUDENZ (MUSz. 138) és MUNKÁCSI (KSz. VIII. 339) tudvalevőleg a vogul *sipäl', sèpël', šipël'* ,kardhüvely' szóval egyeztette. WICHMANN ezzel szemben „Zur Geschichte der finnisch-ugr. anlautenden Affrikaten“ cz. munkájában bebizonyította, hogy magyar szókezdő *h* magashangú szavakban is megfelelhet a rokonnyelvek *k*, *g* hangjának, és a *hüvely* szót a zürjén *kol'*, *gol'i*, *gul'i* ,toboz, fenyőtoboz' stb., votják *kul'ĭ* . . . ,fenyőtoboz' stb. szavakkal egyeztette (FUF. XI, 209). Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a magyar szó a (tőlem feljegyzett) zürjén Ud. *komeł'* ,hüvely, héj (gyümölcsnél és főzeléknél)' szóval függ össze. Ide tartozik a votják *kumel'* is, a hársfabáncsuak lehámozott külső kérge' (MUNKÁCSI, VotjSz. 222). Talán ide vehető még a votják *kwał'im* ,kagyló' (*peł'-kwał'im* ,fülkagyló' MUNKÁCSI, VotjSz. 234), a mely — mint WIEDEMANN *kvamel'* (*kuamel'*) ,muschel' adata mutatja — metathesis útján keletkezett; eredeti jelentése talán ,a kagyló héja, hüvelye'. A magyar szóközüpi -v-nek a zürjén-votják -m- rendes megfelelője; I. SZINNYEI, NyH.⁴ 44; WICHMANN, FUF. XI. 205; PAASONEN, KSz. XIII. 229 stb. A *hüvely* szónak ,kardhüvely' jelentését mi is másodlagosnak tartjuk (vö. különösen a MTsz. adatait), a szó végződésében azonban nem láthatunk képzőt (I. WICHMANN id. h.).

Kel. Ezt az igénket SZINNYEI (NyH.⁴ 144) a következő szavakkal egyezteti: osztj. *kül-* ,(fő)kel, (fől- v. ki)száll', vog. *kāli*, *kāli* ua., cser. *kel'am* ,gázol' (vö. magy. *kelő* ,gázló' R.), mordv. *k'el'ems* ,gázol', finn *kaalaa*, *kahlaa* ,gázol; vándorog', lapp *kället* ,gázol, átgázol, gázlón átkel'. Hozzátehetjük, hogy ez a szó a zürjénben is

megvan: WIEDEMANNnál *kelny* (*kevny*), waten; wandern, umher irren', GENETZNél *köl-*, waten', az én följegyzéseim szerint is Ud. V. *kevni*, gázol, átgázol', *kelan in*, gázló' (tkp. gázló hely').

Érdekes, hogy a szónak izsmal-zürjén alakját már CASTRÉN egyeztetette a finn szóval. Zürjén nyelvtanának 143. lapján ezt olvasuk: *keja*, 'vado' (f. *kahlaan*). FOKOS DÁVID.

Misegrád. MELICH JÁNOS A magyar szótáriródalom cz. művében (66. l. jegyz.) a SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturájában, HELTAI ÉS VERBŐCZI munkáiban található *Misegrad* alakot *Wisegrad* helyett való sajtóhibának magyarázta. Később (MNY. VII. 470) a vácizi nyelv-járásból *Misográd*ot idézve valószínűnek tartja, hogy az előbb említett forrásokban előforduló *Misegrad* „mégsem sajtóhibás alak”. Hogy itt csakugyan nem sajtóhibával van dolgunk, mutatja az, hogy az Érdy-codexben is megvan *Visegrad* neve *Misegrad* alakban: „Annak okaeert ees fogataa meg ewtet kegyes zent lazlo es vettetea az temleczben Myfegradban” (400. l.). Ha egy szónak valamely alakváltozata előfordul codexben, nyomtatványokban és a nép nyelvében is, bármily föltűnőnek, különösnek tessenek, nem magyarázható hibának, hanem csakis változatnak. Ilyen *v-* ~ *m-* megfelelésre közszóban nem tudok ugyan példát, de a következő népnyelvi adatok ilyenre vallanak: *vankuj* ~ *mankuj*, *vatarász* ~ *matarász*, *vatat* ~ *matat* (MTsz.), *vernyákol*, *virnyákol* (CzF.) ~ *mérnyákol* (MTsz.). Hogy *Visegrad* ~ *Misegrád*ban a szókezdő *v-* az eredeti, az *m-* pedig fejlődött, másodlagos, a szó eredetéből (MELICH, Szláv jöv. I. 2. 132) egészen bizonyos, a példákban legalább is kétséges.

Csibe. KERTÉSZ MANÓ ÉS GOMBOCZ ZOLTÁN bebizonyították (MNY. VII.), hogy *csibe* szavunk nem régi török jövevényszó, mint azelőtt általában hitték, hanem szókincsünk újabb szerzeménye. Bizonyítékaik, GOMBOCZnak az egyeztetés ellen tett hangtani kifogásai mellett, hogy a régi nyelv egyáltalában nem ismeri a *csibét*, továbbá, hogy a kimutathatóan állathívogatókból keletkezett szavak újabb fejlemények. A mi szavunk ugyan „a szlovén *cîba* vagy a karintiai német *ziba* átvétele” (GOMBOCZ, MNY. VII. 355.), de ezek a szavak is eredetileg állathívogatók voltak, így a magyar *csibe* is végeredményben állathívogató szóra vezethető vissza. Népies érintkezés útján jutott nyelvünkbe és tájszóból vált közszóvá. Bizonyítja ezt nemcsak a szó jelentése és a nép nyelvében való elterjedtsége, hanem az is, hogy első följegyzéseit népies nyelvű vagy legalább a nép nyelvéből is merítő munkák szolgáltatják. A NySz. kicsinyített *csibécske* alakjára idéz egy adatot THALY Vitézi Énekeiből, magára a *csibére* pedig a népies nyelven írt névtelen „Igaz katolikus Magyar, a' ki Magyar Danielnek . . . meg-felel” cz. vitatkozó

munkácskában (1790. 10. 1.) találtam az eddig első írott adatot: „minden Gazdától egy-egy tsibét vontak“ [a papok]. Ugyaninnen mint idézetet SZEITZ LÉO is tollára vette Barátságos Válasz cz. könyvében (1791. 94. 1.). Szótáríróink közül először a népnyelvet is szorgalmasan kutató MÁRTON jegyezte föl szótára 1800-as kiadásában (MNY. VII. 354.).

SÁGI ISTVÁN.

A *csángó* név eredetéhez. ALEXICS GYÖRGY (MNY. IX. 349) oláh nyelvtörténeti adatoknak elegendő számával kétségtelenül bebizonyította, hogy az oláhok a székely sóvágókat régebben magyar jövevényszóval *şaugaŋ*nak hitták, s ugyanott közli azt is, hogy e szót három esetben *şalgaŋ*, egy esetben pedig *şangaŋ* alakban találta forrásaiban. (Vajjon nem pusztán az írónak íráshibájából, a kiadónak olvasási hibájából, vagy a nyomtatónak sajtóhibájából támadtak-e ezen *l* és *n* hangú alakváltozatok?) Ez oláh nyelvtörténeti adatok közléséért mindenesetre köszönetünk illeti meg ALEXICSOT, mert nemcsak az oláh, hanem némileg a magyar nyelvészet és művelődéstörténet szempontjából is érdekesekek, csak azt nem értem, hogy miért adta cikkének a Csángó címet és hogy miért fejezi be ilyen meglepő módon: „A történelmi adatok világánál tehát a „csángó“ név magyarázata ellentmond minden eddigi fejtegetésnek“. Én t. i. sehol az egész cikkben még gyöngye kísérletét sem találom a *m. csángó* szó magyarázatának. Mert talán csak nem gondolja ALEXICS komolyan, hogy a sóvágó jelentésű oláh *şaugaŋ*ra vonatkozó adatoknak Csángó cím alatt való közlése egyenlő a *csángó* szónak magyarázatával, vagy talán éppen az egyelőre még nagyon is kérdéses hitelességű hapax legomenon *şangaŋ* alakból való származásának bizonyításával?

ALEXICSnak erről az ötletéről szerintem egyelőre még nem lehet komolyan tárgyalni. De ez viszont még nem jelenti azt, hogy az a magyarázatom, a melyet A csángó név és csángó nép eredete cz. értekezésemben (Erdélyi Múzeum XXII. k.) megkísérleltem, most már föltétlenül helyes.

Mivel 1. a gyimesi csángókról nyelvjárásuk, községek telepítési rendszere és régebbi földbirtokviszonyaik alapján kétségbevonhatatlan, hogy nem egyebek, mint felcsiki székelyek; * 2. a hétfalusi,

* ERDÉLYI LAJOS. (MNY. IV. 257) még körülbelül két tuczat helyet és alkalmat említ, ahonnan és amikor egyes települők az ő véleménye szerint esetleg a gyimesi szorosba jöhettek. De föltéve, hogy mind e helyekről és alkalmakkor csakugyan betelepülhetett oda 1—2—3 ember, mégis csak igaznak marad az, hogy a mai gyimesi csángók őseinek túlnyomó többsége (80—90%-a) a felcsiki Szentmiklós, Szépvíz, Szentmihály és Borsova községekből települt ki a havasok közé. Erre vonatkozó okaimat bőven kifejtettem említett értekezésemben.

halmágyi és zsombori csángók éppoly bizonyosan genealogiailag egyek az orbai szék székelyeivel; * 3. a moldvai csángókról, bár eredetük homályos, szintén bizonyos, hogy már évszázadok óta folyton gyarapodtak székely kivándorlókkal; 4. a felcsiki és orbai székelyeket nem hívják csángóknak, de a belőlük kiszakadt rajokat, a gyimesieket, hétfalusiakat, halmágyiakat, zsomboriakat igen; 5. Gróf TELEKI DOMOKOS 1796-ban megjelent Egynehány Hazai Utazások cz. munkájában ezt mondja: „Ezeket az említett Gyémes-lunkai Lakosokat a' Tsikiak Tsángóknak nevezik: lehet, hogy ez a' Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták: az a' szó *Tsángó* pedig, olyan értelemben vétetik, mint kóborló, vándorló“ (83. l.); 6. egyes török törzsek neve (*kazar, kazak, jazar, düker*) is ezt jelenti: mindezek alapján azt hittem, hogy a *csángó* is csak azt jelentheti, hogy kóborló, vándorló, nomadizáló, úgy értve ezt, hogy azon székelyeket nevezhették e névvel, a kik többi társaiknak falvakban való letelepedése és a földmivelésre való áttérése után is meg hosszabb ideig az állattenyésztéssel járó vándoréletet folytatták. Mivel pedig a *csángó* szónak *csangó* alakváltozata is van és van okunk hinni, hogy ez az eredetibb alakja, azért azt hittem, hogy e *csangó* a magyar nyelvtörténetben elég gyakori szókezdő *c > cs* változással azon *cam-tő gyakorító továbbképzésének igeneve, a mely többől a *cankózik*: kószál, csavarg, csatangol (MTsz. és NySz.) ige is származik, s így az alapjául szolgáló *camog ige etymologiailag azonos volna a mai *cammog* (~ *csammog*, NySz.) igével. De bár hangtani tekintetben semmi kifogást sem lehet e magyarázat ellen tenni és nyelvjárási, földrajzi s történelmi tények is mellette látszanak szólni, azóta mégis megingott helyességében való hitem.

Hogy maga a szó csak későn, szótárilag először BARÓTI SZABÓ DÁVIDNÁL (Kisd. Szót. 1792), szövegben először az 1790 körül hamsított Csiki Krónikában fordul elő (SZÁDECZKY kiad. 120., 128. l.), az magában véve még nem volna döntő érv ellene, ezt egyszerűen azzal lehetne magyarázni, hogy az irodalomban talán nem volt szó a csángókról (vö. hogy pl. a *gyáva* szó is csak a Kisd. Szót.-ban fordul elő először, pedig kétségtelen, hogy honfoglalás előtti jövevény-

* A hétfalusi csángókról (szerintem gyöngye alapon) azt hiszi ERDÉLYI LAJOS, hogy „főként a göcseji és az ettől fölfelé eső felsődnántúli nyelvjárással egyezik e terület [t. i. hétfalusi csángóké] és aztán a Mátra alján és az északkeleti nyelvjárás területén délkeletre Erdélybe vonuló útirányt mutatja, a Szamos mentén, le egészen a Maros, N.-Küküllő és Olt mellett az Árpád-kori délkeleti gyepükig s a mai Hétfaluig“ (Nyr. XXXVII. 68.) Én e tekintetben sem érzem magamat indíttatva korábbi véleményem megváltoztatására, de magától értetődik, hogy sohasem volt szándékom tagadni azt, hogy egyesek az idők folyamán máshonnan is települhettek a hétfalusi csángók közé.

szó). Csakhogy a Quellen z. Gesch. d. Stadt Kronstadt 5 kötetében sem fordul elő a hétfalusiak *csángó* neve, holott már a XVI. sz. eleje óta igen sokszor van róluk szó. Az is magyarázatra szorulna, hogy 13 Csíkszereda körül fekvő község lakóit, bár éppen olyan elszakadt részei az orbainak nevezhető székely törzsnek, mint a hétfalusiak, halmágyiak és zsomboriak, sohasem hitták *csángó*knak. És bizonyosnak látszik ugyan továbbá, hogy a *csángó* szó eredetibb alakja *csangó* volt (az értekezésemben már idézett adatokon kívül utalhatok még ERDÉLYI: Népd. és mondák 419., 473., 477. l.-ra, KR.-re, BALLAGI 1857-re, CzF.-ra, valamint arra, hogy a moldvai *csángók* még ma is így ejtik, vö. Nyr. XXXI. 6. jegyz. és 147.), csakhogy a kellemetlen hangokra vonatkozó *csáng*, *csángál*, *csángat* igéket nem lehet a népet jelentő *csangó* igenévtől elválasztani és ennek mai hosszú á-ját csak az előbbieket hatásának tulajdonítani, mint a hogy régebben gondoltam, mert ezek eredetileg, úgy látszik, maguk is a hangúak voltak. CzF.-ban ugyanis azt találjuk, hogy *csang*: rossz hangon szól, rossz hangot ad, SÁNDOR ISTVÁNNÁL azt, hogy: *Tsangó*. Nem szép hangú harang (Told. Szót.), BUGÁTNÁL *csangó*: dissonus (Szóhalm.; ugyanígy BALLAGI 1857 és CzF.), PERETSENYI NAGY LÁSZLÓ Mester Szavak cz. szótárkájában (1822) pedig azt, hogy: *Declamator*, Szószátyár, *Tsangó*.

Mindezeket figyelembe véve tehát ma inkább azt tartom valószínűnek, hogy a *cseng*, *csengő*, *csenget* alakoknak mélyhangú *csang*, *csangó*, *csangat változatuk támadt (vö. *döng* ~ *dong*, *dobban* ~ *döbben*, *kever* ~ *kavar* stb.), s mint a hangrendileg párhuzamos alakok között rendszeren, ezek között is jelentésbeli megoszlás állott be. Mivel aztán *csengő* kellemesen, *csangó* meg kellemetlenül hangzó valamit jelentett, könnyen megtörténhetett, hogy a székelyek, eleinte talán csak tréfás gúnyolódásból, először a moldvai magyaroknak számos nyelvjárási eltérése miatt bizonyos mértékben furcsán hangzó beszédmódját jelölték vele, aztán magukat az így beszélő moldvai magyarokat, végül pedig, az elnevezés csúfolkodó eredetének fokozatos elhomályosodásával, általában mindazon szomszédos magyarokat, a kik a moldvai *csángók*hoz hasonlóan, valamilyen tekintetben különböztek tőlük, a kikről tudták, hogy nem tartoznak a székelyek politikai szervezetébe. Ily módon érthetővé válnék az is, hogy egyfelől újabban már a hetvenes évekbeli megyerendezés előtt a vármegyei hatóság alá tartozó politikai enclavék (pl. Bodola, Hídvég stb.) lakóit is *csángó*knak kezdi nevezgetni, de másfelől meg nem nevezték így sohasem a Csíkszereda körüli 13 falu lakóit, mert hiszen ezek mindig Csík-szék politikai kötelékébe tartoztak. (A gyimesi szoros lakói közül eredetileg, úgy látszik, csak a Moldovából származó betelepülöket nevezték *csángó*knak s csak később vonatkoztatták e megjelölést a szorosnak minden lakójára).

A *csangó* > *csángó* és *csang*, *csangál, *csangat > *csáng*, *csángál*, *csángat* változás ugyan még így is föltűnő, mert az utóbbi két századból nem tudok más biztos példát ilyen független *a* > *á* változásra, de ma mégis ezt tartom a *csángó* szó legelfogadhatóbb magyarázatának.

Ádáz. E szó tudvalevőleg a népnyelvből került az irodalmi nyelvbe (vö. NyÚSz. és LEHR, MNy. II. 231, SIMAI, IX. 363). LEHR ALBERT, e kérdésről szólván, így végzi cikkét: „Ennyit tudok. Nem sok, de talán fölgerjesztem a figyelmét s kedvét másoknak, hogy tovább kutassanak; szófejtő is találkozhatik, a ki megleti az *ádáz* etymonját“. Az ő közleménye csakugyan „fölgerjesztette figyelmemet“ s ennek eredményeként, azt hiszem, sikerült kiderítenem az *ádáz* szó származását.

Figyelemre méltó először is az, hogy a népnyelvben és a régi nyelvben nemcsak *ádáz* (≈ *ádász*, MNy. II. 231) névszó van, hanem *ádázik* (≈ *ádádzik* ≈ *ádáz*) és ennek visszaható továbbképzéseiként *ádázkodik* és *ádázódik* igék is vannak (MTsz., NySz.). *Ádázik* és *ádázkodik* a MTsz. szerint ma azt jelentik, hogy: erősen vágyakozik, esenkedik. De az *ádázkodik* igének tölem Szádoboson (Udvarhely m.) följegyzett *izgágáskodik*, *akadékoskodik*, *kellemetlenkedik* jelentéséből, valamint a Balaton mellékéről közölt ezen mondatból: *Csaknem megádádzott érte*: majd megette a méreg, hogy el nem érte, a mi után vágyódott (MTsz.), már az *ádáz* melléknévnek dühös, mérges jelentéséhez közelebb álló jelentés csillámlik ki. S a NySz. adatai szerint az *ádázik* csakugyan azt jelentette, hogy: rabidus fio; wütend werden. E szerint a *ki-ádázódik* igének kivergődik jelentése (MTsz.) bizonyára már a fogalom uralkodó képzete megváltozásának következménye és eredetileg szintén úgy értetődött, hogy nagynehezen, dühösködve, mérgeskedve, káromkodva vergődik ki a bajból. (A *bele-ádázódik*: beleelegyedik jelentése csak a már enyhült *ki-ádázódik*: kivergődik ellentétéül keletkezett.) Az *ádáz* és *ádázik*, *ádázkodik*, *ádázódik* ilyen 'erős' jelentéseit tapasztalva, első perczen nagyon kételkedve fogadtam egy bibarczfalvi (Udvarhely m.) cselédünknek azt az állítását, hogy náluk arra mondják, hogy *ádázkodik*, a ki hosszasan köszönget valamit (pl. koldus), vagy ismételten mondja, hogy az isten áldja meg (pl. búcsúzkodó). Megerősíteni látszik azonban ezt a jó értelműséget az *ádázik* és *ádázkodik* igéknek erősen vágyakozik, esenkedik jelentése (MTsz.), mely talán szintén csak az uralkodó képzet megváltozásának következménye. (Vö. a mai köznyelvben is: Ugyan kérem, az isten áldja meg, adjon...) Megerősíti talán a MTsz.-nak *ádábész-kodik* alakú és 'áldázkodik, fohászkodik, jajveszékél'-nek értelmezett

adata is, a mely úgy látszik az *ádázódik* és valamely hasonló, de *é* hangú ige összevegyüléséből támadt és a mely mintha még szintén megőrzött volna valamit e jó értelmű jelentésből. De föltétlenül megerősíti az a körülmény, hogy a MTsz.-nak több székelyföldi adata szerint *áldázódik* és *áldázódik* csakugyan azt jelentik, hogy áldásokat mond, hálálkodik és hosszasan búcsúzik. S ezen *l* hangú adatok egyúttal végképen eldöntik e szócsoport származásának kérdését is.

Világos most már, hogy ezen *ádázódik*, *áldázódik* és a *dühösködik*-féle jelentésű *ádázódik*, *áldázódik*, *ádázik* között éppen olyan a viszony, mint az *áld* és *átkoz* között, melyek tudvalevőleg a ,bizonyos (jó vagy rossz) célzattal mond' alapjelentésből ágazódtak el (vö. MUSz.). Hogy az *l* nélküli *átkoz*, *ádázik* stb., vagy az *l* hangú *áld*, *áldázódik* alak-e az eredetibb, az attól függ, hogy helyeseltető-e BUDENZ-nek a MUSz.-beli etymológiája ($\approx$ vö. *jolent*- stb.; ezt ítélik meg mások), de az *ádáz-ik* vagy **áldáz-ik* olyan gyakorító képzés az **áld* vagy *áld* igéből, mint pl. *tépáz* a *tépből*. És valamint az (**áld-koz* vagy **áld-koz* $\Rightarrow$) *átkoz*ból *átok* főnév, úgy vonódott el utóbb a *bátor-kodik* : *bátor*, *szemtelenkedik* : *szemtelen*, *irigykedik* : *irigy*, *dühösködik* : *dühös* stb. analogiájára az *ádázódik* igéből az *ádász*, *ádáz* melléknév.

Mecsérédik. ERDÉLYI LAJOS (MNY. VI. 143) egy 1822. évi gyászbeszédből idézte a *metseredik* igét és helyesen mutatott rá arra, hogy ez *méncsérédik* czímszó alatt a MTsz.-ban is megtalálható. Ennyivel azonban talán nem kell megelégednünk, mert véleményem szerint ez ige származása is érthető.

Magát a *mecsérédik* igét ugyan nem, de a *mecsérédett* igenevet sokszor hallottam Brassóban e két kifejezésben: *mecsérédett pofájú* és *olyan mecsérédett a képe, pofája*. Félig gúnyosan mondják el-
kénytelenedett, keseredett arcvonású emberekről. A MTsz. adatai szerint (*el-*, *ki-*, *rá-*) *mecsérédik* vagy *mécsérédik*, *méncsérédik* jelentései: vérmesen kidülled (a sok ivástól a szem), sírni kezd és dühösen agyarkodik. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a sírást megelőzi, a részegséget, a dühöngést és a kedvetlenséget pedig kíséri az ember arcvonásainak elváltozása, akkor alapjelentésül fölvehetjük a torzul jelentést. Ha pedig az ige tulajdonképeni jelentése ez, akkor a *méncsérédik* alakváltozat *n*-jét már nem kell inetyimologikus elemnek vennünk, hanem összekapcsolhatjuk a *méncsérédik* igét a *ményül* és *ményít* igékkel, melyeknek jelentése: *ficzamodik* és *ficzamít* (NySz.).

CzF. a *ményülni*nek *menül* alakját veszik czímszónak. Nem tudom, hogy kimutatható-e csakugyan ezen *n* hangú alakja; talán csak azért írták *n*-nel, hogy valószínűbb legyen azon állításuk, hogy „gyöke a

mozgást jelentő *men*“. De én azt hiszem, hogy a dolog lényegében mégis igazuk van, mert szerintem a *mönyül*, *mönyít* és *méncsérédik* ~ *mécsérédik* ~ *mecsérédik* igék csakugyan a *megy* igének *mén-* tövéből való visszaható, műveltető és gyakorító továbbképzések. (Ez utóbbira vö. *lép*: *lépcsél*, *ken-fen*: *kencsél-fencsél* és *áhít* ~ *ácsorog*, *kullog* ~ *kuncsorog*). BUDENZ ugyan, biegen, umbiegen‘ és, reissen‘ jelentésű fgr. igékkel kapcsolja össze a m. *mönyül*, *mönyít* igéket, de aligha helyesen (SZINNYEI sem vette át ez etymológiát a NyH.-ba). Hiszen a kéz, láb, csukló kifczamodását a nép még ma is a *ki-megy*, *ki-ménés* szavakkal jelöli (vö. MTsz.) és még világosabb a *mönyül* etymológiája abból a nép száján még ma is élő ráolvasásból, melynek BORNEMISZA PÉTER Ördögi kíséretek című munkájában fennmaradt legrégibb változatát legutóbb THURY ETELE tette közzé (sajnos, mai helyesírással!) az Ethnographiában (XXIV. 201). A számár kifczamodott lába gyógyítását czélzó e ráolvasás czíme THURY szerint *A menyelésről** s ilyen helyek vannak benne: „... lába megbotlék, lába kicsokék,** *csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, ér mene ki helyéről, vér mene ki helyéről*... *csont megyen csonthoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhez, in megyen inhöz, vér megyen vérhöz*. Én is e mai napon megfogtam én bünös kezemmel ez embernek lábát, avagy kezét... hogy *helyekre menjenek*“ (i. h.).

A *kimönyül* < *kimönül magyarázat hangtani tekintetben sem ütközik nehézségbe, mert magánhangzók közti *n* > *ny* változásra számtalan példát idézhetnénk; magának a *megy* igének is gyakoriak a népnyelvben *mönyék*, *mönyën*, *mönyünk* alakjai (MTsz.). A *méncsérédik > *méncsérédik* fejlődés valószínűleg a *mén* (= *megy*) hatásának tulajdonítandó, a *méncsérédik > *mécsérédik > *mécsérédik* fejlődés igazolására pedig elegendő lesz a szl. *męsarъ* (= m. *mén-szár) > *mészár-ság*, *mészár-kodik* (Csik m., saját gyűjt.) > *mészár-os* analógiáját idéznem. A *mécsérédik > *mecsérédik* meg úgy látszik aránylag újabb, szórványos hangváltozás eredménye.

* Fontos volna tudnunk, hogy csakugyan *ny*-nyel van-e írva azon a helyen, s nem csak a közlő írta-e talán át a mai kiejtés szerint. A könyvnek egyetlen példája a pápai főiskolai könyvtárban van. E *ménél vagy *mönyél* különben éppen úgy gyakorító alak, mint a *méncsérédik. (Vö. *kérél*, *hatol*, *sujtol* stb.) Itt jegyzem meg, hogy Szily Kálmán (Term. Közl. 1899, 463) Tseh Mártonnak Lovak orvosságos... könyvecskéje cz. 1656-ban megjelent művéből a *mönyül*nek *minyul* alakváltozatát is idézi. Ez nem sajtóhiba, mert nemcsak a C8b lapon, hanem a tartalomjegyzékben s éppen így ugyane munka 1676. évi kiadásának 39. lapján és tartalomjegyzékében is előfordul, hanem olyan hangrendi átesapás a fordító nyelvjárásában, a melynek pl. a köznyelvben *nyítrék* > *nyírok*, *sírben* > *sírban*, *íjet* > *íjat* vagy ellenkezőleg *hímot* > *hímét* stb.

** A közlő hibás olvasása *csökék* helyett. Vö. NySz. és MTsz. 3. csök.

Kiményül a keze, lába és *kimecsérődik* a képe, arcza, szeme, tehát eredetileg azt jelentették, hogy kimegy helyéből a keze lába és többször, ismételten kimegy szokott formájából a képe, arcza, szeme.

HORGER ANTAL.

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyar szavak Oswald von Wolkenstein költeményeiben.
OSWALD VON WOLKENSTEIN (1377—1445), az utolsó német minnesänger, utazásai közben Magyarországon is többször megfordult, hosszabb ideig tartózkodott is hazánkban (hogy mikor s az ország mely vidékén, pontosabban nem tudjuk), sőt bizonyos fokig a magyar nyelvet is elsajátította. Két költeménye van, a melyben magyar szavak fordulnak elő, J. SCHATZ, OSWALDS VON WOLKENSTEIN Gedichte, Göttingen 1904² kiadása szerint a 77. és a 114. költemény. A 77. amolyan macaroni-vers féle, melyet W. valamennyi általa ismert és beszélt nyelvből állított össze s német fordítással is ellátott. A benne előforduló magyar szavak a következők: 3. sor: *ma lot* (más kézirat szerint *ma loat*, *ma lout*) = mein pherd; hogy a *ma* mi akar lenni, nem tudom | 9. sor: *wesegg* = werlich; nyilván *bezzeg*; a szókezdő *w* = *b* jelelésre vö. alább *waniadat* ~ *baniadat*. E jelelés talán a szerző német nyelvjárásával függ össze, vö. *hiencz Wawerl* = *Barbara*, *Knouwl* = *Knoblauch* stb. | 20. sor: *yme* = se hin | 27. sor: *nem tudem* = waisz nit; feltűnő a második szótag *e*-je, vö. alább *mundesch* | 31. sor: *De mit mundesch* = newr was du wilt | 41. sor: *jambre*: liebe; nyilván *jámbor*.

A 114. költeményben leír egy magyar kifejezést (valószínűleg valami káromkodás-féle), a melyet egy magyar embertől hallott, de a melyet maga sem ért: *Viegga waniadat* (más kézirat szerint: *Viegga baniadat*). A második részben alighanem az *anyádat* szó lap-pang; *banyádat*-nak aligha olvashatjuk, mert a *jóbanyá*-ból elvont *banya* aligha élt még a XV. sz. elején.

MOTZ ATANÁZ.

A tárgyas ragozásról. MELICH JÁNOS a magyar tárgyas ragozás eredetéről írt tanulmányában arra az eredményre jut, hogy a magyar tárgyas ragozás és a birtokos személyragozás végelemzésben egy eredetűek: emitt a névszótóhoz, amott a még nominalis természetű igetóhoz tapadnak a személyes névmások. A tárgy személyét a tárgyas igealakokon külön formális elem nem fejezi ki.

Érdekes, hogy nemcsak THOMSEN (akire MELICH is hivatkozik), hanem már WUNDT is kiemeli nagy nyelvlélektani munkájában a tárgyas igealakok nominalis természetét, igaz, hogy nem a magyar tárgyas ragozással kapcsolatban.

A 2. kötet negyedik fejezetében az igealakok fejlődését vizsgálja, s megállapítja, hogy az ősi, nominalis kifejezés mód legtovább

a transitivumnál, a passivumban és reflexivumban, a perfectumban (vö. pl. magy. *kértem, jártam*) és a mellékcselekvés jelelésére (vö. pl. magy. *látá őt járatta*) marad meg. A transitivummal kapcsolatban megemlékszik a tárgyas igealakok egy sajátos fájáról is, a melynek lélektani képlete szerinte *a cs (t)*, a melyben *a* az alany, *cs* a cselekvés, a zárjelben lévő *t* az elhomályosult tárgy képzetét jelenti. E képlet W. szerint „repräsentiert eine Nominalbildung, bei der die Objektvorstellung so verdunkelt ist, dass sie nicht mehr zum Ausdruck kommt, während sie gleichwohl immer noch auf die übrigen Bestandteile eine objektivierende Kraft ausübt. Erscheinungen, die sich hierher rechnen lassen, kommen wohl nur unter der Bedingung vor, dass das Objekt selbst eine unbestimmte dritte Person oder ein unbestimmter Gegenstand ist. So konjugiert das Grönländische: *töten mein, töten dein, töten sein* für *ich töte ihn, du tötest ihn, er tötet ihn*: das persönliche Objekt bleibt unausgesprochen, in der innigen Verbindung, die es mit der objektiv aufgefassten Handlung eingeht, wird es aber zu dieser hinzugedacht, ohne die zum sprachlichen Ausdruck erforderliche Wirkung auszuüben“ (II², 145).

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

NÉPNYELV.

I.

Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez.

(Mihályi, Sopron megye.)

nekiandalodik = nekidurálja magát.

arasz = arasz.

arasztoz, arasztú (arasztul), *megarasztú*. (Csak arasztúd még!)

asztófiagygalázó (asztalfiókgyalázó) = rosszszó.

asztófiaghuszár = a kit nem vesznek be katonának; teddide-teddoda legény.

bábos = bábsütő, mézeskalácsos.

bacza = szeleburdi, hirtelen; csökönyös.

bagyula = a nyak védelmére használt kendő; fölösleges takargatás.

bagyulás, bagyulá (bagyulál), *bebagyulá*. (Ub bebagyulató magát, hom még a szemé jis alig lázczott ki.)

bakló (bakló) = bojt.

baklós, fölbaklóz.

bancsóka = beteg testrész, különösen kéz, láb bekötésére szolgáló ruhadarab. (Idesanyám emecz-czéttem a hókkomat (= hüvelykujjamat), aggyon ékkis bancsókat.)

bancsókas = a ki így be van kötve; általában az, a ki megsérült; beteges, nyavalygó.

ébancsóka (elbancsókal) = elköti a sebet.

bebancsóka = bekötöz.

bancsókazik = a kisgyerek játékból bekötözi kezét-lábát.

béda = ostoba, bamba.

bédi = kisbeccezi, kisborjú; kisgyerekre is = életrevaló, bohó.

bízsli (bésli) = virsli; *bízslibevaló* = rossz, használhatatlanná vált. (Ejnye, de bízslibevaló bakancsod van!)

bibe, bibi = seb. (Mutazsd a bibédet.)

bibiés, bibis = sebes.
bilicze = bille.
bíves, bívés, búvös, bújjes, bújjes
 = kissé bő.

bisék (bizseg) = nyüzsög, sü-
 rög-forog.

bohajdi = heves; hóbortos.

bóklá (bóklál) = kószlál.

bödő (bödön) = nagyhasú, nagy-
 étkű. (No, illen bödön embert se
 láttam ám.)

buczkó (buczkó) = kiemelke-
 dés, domborulat (a földön), cso-
 mosodás (a testen).

buczkós = rögös, csomós.

mëgbuczkósú, mëgbuczkósodik.

bugyli = bugyogó, bő nadrág.

bugyri (tréfásan) = bugyor,
 baptyu.

bukhencz = bukfenecz.

bukhenczëzik = bukfeneczët vet.

buló, bulló = bille.

buri, buricza = kiszsiba.

buzérá (buzerál) = kötődik, csip-
 kelődik, ugrat; nyugtalanít. (Ad-
 dig-addig buzérátó, míg osztá meg
 nem haragudott rá.)

czafat = harmat. (Në mënnyün-
 ki a kerbe, mer má czafat van.)

czafatos = harmatos; vizes,
 lucskos.

czefet = rossz női személy;
 valaminek a nagy fokát jelző
 nyomatékosító. (Hát mink czefetü
 mëgásztunk.)

czimërés = legelső, kiváló. (Czi-
 mërés eh házotok kiszü.) Egy-egy
 gazda legszebb tehenének is *Czi-
 mër* szokott a neve lenni.

czudar = gonosz; épp olyan
 nyomatékosító szó, mint *czefet*.

czudri = fúrge, világravaló;
 hamis.

csáj, csajvadíg (csajvadék), *csávó*
 (csávó) = gyerek, különösen az
 olyan, a kinek a lettét nem nagy
 örömmel látják a szülők. (Alikho
 mekházosottam, má itá a csávók!)

megcsap = ellop.

csarnok = tejcsarnok.

csepërke = silapsi, lekonyult
 karimájú kalap.

cseszőbërázdo = elhibázott, el-

rontott barázda. (A zökrejim mëg-
 bokrosottak, osztá *cseszőbërázdo*
 lett.)

csívë = a mécsbél csöve. (De
 ige pissogat az a mécsës, szur-
 ki a belit et-tüvé a csívíjibü.)

csicsëri = mezei pacsirta.

csigar = fiatal tölgyfa, tölgy-
 hajtás. (Finom ecs-csigart vaktom
 ostornyiénék.)

csingá (csingál) = kifutós labda-
 játéknál az adogató utódot dob.

mekcsingá = közelébe lopózko-
 dik, meglep; elcsíp.

csingálódik = csintalankodik,
 a csingálásnál hamiskodik.

csiptető = csípővas.

csovad: *elcsovad* = eltűnik; *ki-
 csovad* = kibomlik (női haj, zsák-
 száj stb.).

elcsovaszt = elcsen, ellop.

csóór = lop, esen; *ëcsóór*, *ki-
 csóór*; *csóórész*, *összöcsóórész* =
 összelopkod, összeharácsol. (Kitü
 csóórtad eszt a szíp kiést? Iszëu
 egisz vagyonyát ucs-csóórészta
 összö.)

csóringá, csórigá, csóringú =
 lopkod.

csöndiér = csendör.

csuszkëra = csuszkora, csuszka.
 (A kendëráasztotü lessz ám jü
 csuszkëra v. csuszkërahel.)

csuszkërá = csuszkál; *elcsusz-
 kerá*. (Majd adok ién nekëd ëcsusz-
 kerányi a zujj csizmádot.)

dángá (dángál) = gondját vi-
 seli, ápolja (főleg a betetget); dé-
 delget.

dejki (tréfásan) = pénz. (Nëm
 mëhetëk ë a bucsuba, mer nincs
 dejki.)

derőcze (ritkábban s a jelen-
 tésben némi árnyalati különbség-
 gel), *verőcze* = életnedv, életerő,
 erő. (Ebbe a gyerebbe annyi de-
 rőcze szorút, hom-mekse kottya-
 nyik neki a másfiémírózs zsák.)

derőczës = szívós, pirospozs-
 gás, erős; *verőczës* inkább csak
 a földre alkalmazva s jelentése:
 írmës, könnyen szálló, porhanyó.

dëzöregapa = dëdöregapa.

d'ezbunda = báránybórbéléses bunda.

dud^uó = otrombatestű, fél-kegyelmű.

düllé, düllé = delel, lomhálkodik.

düllétet, düllétet = delectet; az őrzőgyerek a gondjára bizott gulyát összetereli, nem engedi legelni. (Miké tiz óra sē igē lēhetett, má düllétetett [düllétetett] ez a füstűnyi val^uó k^uók [$\prec$ kölö^k ~ kölyök].)

égigunár (égigun^aár) = villám.

éggyéránt, éggviránt = folyvást, vegyest, összevissza. (Éggviránt v^uó^tak ottonnⁱék asszonyok izs, mēk firíjak is. Beszít e zēggviránt mindē boloncságot.)

ēhhuzábo (ēgyhuzában) = egyhuzamban, egyfolytában. (Īhhuzábo őt esztendejig v^uót Ámēríkábo.)

ēkhasi, ēkhasū (egyhasú) = testvér (állat), iker (embernél).

ēkk^uór^uós (egykórós) = egyenlő nagyságú.

ēvít^fē (elvétve) = néha, ritkán. (Csak ēvít^fē nēm akar szót-fogannyi.)

elemísz = eltesz láb alól, megöl (állatról); elront, összetör (tárgyról). (A minap elemíszítették a kendērmagos macskámot. Nesze ez a kiszszekⁱér, de jē nē emízdám!)

értet, elértet = elmasinál, a gabonát cséplőgéppel elcsépli.

értet^uó = az értetés ideje.

értetⁱs = értetés.

észⁱér = tolakodó, telhetetlen, falánk, nagyétkű.

megⁱész = megijeszt; *észteget, észteget^uódik, észteget^uódik* = ijeszteget.

éd, megⁱéd = megijed. (Um megⁱéttem, hon nēm maratt a zsebēmbe jēk krajcz^aár.)

fejbekū, mēkfejbekū (fejbekūl) = fejbever, megpofoz. (Igē rossz ez a gyērēk, ul-lácczik, mekk^uó fejbekūnyi.)

fírēg = egér, patkány; a ba-

romfiak minden néven nevezendő ellensége.

tikfírēg = tyúktolvaj, a ki a lopást rendes foglalkozásképen űzi.

főeny = főveny.

főhenyēs, főenyegēs = fővenyes.

mēkfujakodik, mēkfujakszik = megszikkad, megszárad.

fuj^uódott, mēkfujakodott = kiszáradt.

furk^uó = nehéz tésztaétel (gom-bóc, csusza stb.).

fültint = fültövön. (Háromszor sē köllöttem fültint űtynyi eszt a a nyulat, osztám má kifeszűt.)

fūmag = kicsi ember.

fūrget^uó = szekérrész.

gacsiba = girbe-görbe, idom-talan.

gartajilegⁱ (gartailegény) = dúcz, támaszték. (Garta különösen hosszú, erős legényeiről ismert falu.)

geggyū (geggyūl) = gondját viseli, ápolja.

gerⁱēb, gerⁱēpcson (gerébcson) = gerincez.

gēreb^ē = a pajtatetőzet legfelső vízszintes gerendája.

gob^uóc = csintalan kisgyerek.

g^uóttū (góttūl) = kedvetlenül összehúzza magát, gubbaszt. (Mid [= mit] g^uóttűsz itt, tal^a valamit [= valamid] fáj?)

gōbörōdik (gōbörōdik): összōgōbörōdik = összehúzza magát;

mēggōbörōdik = megdermed, megfagy; megkomolyodik, elszomorodik. (Múta mēgh^uót a zannya, egísszē mēggōbörōdött ez a l^a.)

gōl^uōdi = csintalan kisgyerek.

gōrcs = fitying, garas. (Nēm annik ierte ēg-gōrcsōcs-csē = gōrcsōt se.)

gōzsi = kismalacz.

gránárⁱjom = magtár (*maktár* = gabonatarló-épület), *hombár*

(= gabonatarló-kamra, a kamrának eldeszkázott része, gabonatarló nagy deszkaszekrény).

greszt^uó = gebe.

gurgula = gurgató (= fahen-

ger, gazdasági eszköz); kicsi golyó.

gurgulá = gurgat (földet); *gurit* (golyót).

gyövíőre = jövőre, jövő esztendőre.

gyukhél, gyukhélé: világgravaló kisgyerek becéző megszólítása Körülbelül ennyit jelent: „Te kis sélma, hamis“.

hálá Isté!: bosszankodó fölkiáltás, körülbelül ilyen értelemben: „Én ugyan póruljartam! Köllött ez nekem?“

háláiste = a ki mindig háláistenkedik; élheterlen, ügyefogyott ember.

hanzstkturás = hangyatúrás.

hányibáji, hányibáju = hány éves (csak tárgyról). (Hányibáji a pajtaátok? Hányibáju lehet a zidesapát kaszájjo?)

hattali = dióhéjból készített sípfele fúvószerszám.

hergelik = szellőztetőlyuk a háztetőn.

hónapis = hónapos (vö. hetis ~ hetes).

hónalla = hónalj (*hónallam* = *hónamalla, hónallad* = *hónadalla, hónallájo* = *hónaalla*).

hókkó, hákli = kisfejsze.

hull: *hullott* = elhullott, eldögölt (állat).

hupalag, kupalag = kelevény, daganat.

huppancs = idomtalan, elnyűtt csizma.

hüllő (hüllő) = hülye (*hüllő* < *hülő* > *hüle* > *hülye*. Az -l- > -ll-re vö. *büllög* = bélyeg, *szallag* = szalag, *hallad* = halad stb. Vö. MNy. VI. 267.)

istembottyá = a toll lelke.

iskurá = csintalankodik, kötődik.

islingü = eloldalaz, elkotródik.

ít- nap = egész nap. (Ítnap nem könnyid ám dúgozni.)

kaczeftányos = kaczeftantos, nyalka, tűzrólpattant.

katiszég, katiszéglet, rohattszég, rohattszéglet = a körülbelül nyu-

gatnak megfelelő irány, a merről az esőfelhők szoktak járni. (Még in igé barnállik ez a katiszéglet, vi- gyünk valami vastagab ruhát ma- gunk^ó.)

kélájzli = kis pohár, kupicza (vö. ném. glas). A mint az újévi köszöntős vers mondja: „Isten angyal, pálinkás kélájzli, Fogom a kezembe, döntöm a belembe“.

kerekuty^ózik = perdül, buk- fenczet hány.

kir^ánékábosztájjo = ördög- szekér.

kojtat = csatangol, kóvályog. *kokastéj, kokastejte*: Ugy-é melle j^ó a mi kényerünk? Ék-kokas- téjje van ám sütfő.

kom^ótos = alkalmas, ezélszerű; kényelmes.

ékompolodik = elszontyolodik.

kopaj, kop^ó = kopogás.

kövéc = kavics.

közbe = néha. (Vak k^ódis is talá közbe patk^ót.)

kruty^ó, krucs^ó = rossz női személy.

kukko (kukkon) = palos, pa- lozsna, záptojás.

kuszpora = megviselt, elnyűtt, elhasznált. (Ejnye szípöcsiém de kuszpora d^ómányod va!)

kuruszpü (kuruszpul) = elvisel, elnyű (főleg a lábbelire mondják: Ez a lator firfigyerék még a kis- j^ézus csizsmájját is ékuruszpúná).

kutyaétet^ó = őszi kikerics.

kuttyanyik: bekuttyanik = belá- togat, bekukkant, *ékuttyanyik* = ellátogat vkihez; megugrik vmi elől, kerekét old. (Hát l^ére vet^óttem, oszt^áánniék asz' gon- dútam, hogy éf-fordul^óra bekuty- tyanyok. Rossz f^át tett a tüzre, el is kutyant a p^érnihajd^ér = semmireval^ó.)

kümies, kümmencs = kőműves.

kümesd^écz (tréfásan) = liter.

lám^ópás = lámpa; vörös színfolt a szarvasmarha szeme közül, más szóval: *ó^ókula*. (Cudar nak k^áár ebbe a szíp el^óhasiba, hol lám- pássó va.)

lóstú (lóstul), *lóttú* (lóttul) = lótfut, ógyelegg, kószlál. (A ziste szerelmire, hul lóstútá meg?)

lulugya = rosszakaratú és egyúttal buta is.

májicskú, *májjog* = nyávog (macska), nyafog, pityereg (gyerek). (Addig májicskút, míg osztá el^ű nem vettem a bikacsikét, osztá vígig nem hegedútem rajta magyar-miskássó.)

mákszár = hosszú vékony ember.

mamlasz = ügyetlen, együgyű.

már^ű = kenyér. (A vasmegyei Terestyénfából.)

meccz^ű = szecs kametszőgép.

m^űécsb^ű (mécsbél) = hosszú vékony ember.

m^űegmohodik, *m^űegmohódik* = megcsömörlik (állat a tisztátalan takarmánytól); a boka és a csukló (Folytatjuk.)

erőltetés következtében megvas-tagodik, megcsomósodik. (Bisz-tossa tiktoll keveredett a fattyu köz^űé, attú mohodott meg a zö-körtin^űótok. Montam a bolonnak, hocs-csak felit tulla ki éeczérre, de nem h^űogatott a szovamra, mast itt fan, megmoh^űódott a kez^ű.)

muty^űókázik = lopja a napot.

énáslágú = elnászpágol, elver, eldönget.

nyaggat = nyakal, ölelget; agyonölelget, agyonszorongat, kí-noz. (Montam má, hon n^ű nyag-gazsd mindig aszt a szegi kis-macskát, mer is-s^űóse ip^űerédik m^űeg.)

nyakigláb = hosszúlábú ember.

oktondi = bohó, ostoba (főleg becsező megszólításokban: T^ű kis oktondi!)

pahár = pohár.

ZSIRAI MIKLÓS.

II.

Népnyelvi adatokat legújabbán beküldtek: 1. MAGI FERENCZ Hajdunánásról (L. sz. 59); 2. LÁKY VILMOS Nagyrákosról (L. sz. 60); 3. KHIN ANTAL Vajkáról (L. sz. 61); 4. SZINKOVICH JENŐ Nyitra megyé-ből (L. sz. 62).

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LVII. Választmányi ülés.

(1913 május 20-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Erdélyi Lajos, Kertész Manó, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Tolnai Vilmos, Vargha Damján választmányi tagok és Trócsányi Zoltán h. pénztáros. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesí-tése után

1. Melich János kijelenti, hogy miután Simonyi Zsigmond nem vitatja többé a tárgyas igeragozás magyarázatával kapcsolatban közöttük fölmerült elsőégi kérdést (vö. Nyr. XLII. 181), ő a maga részéről is eláll e kérdés további vitatásától s ezért visszakéri a MNyT.-nak f. é. január 21-én átadott kéziratát. (Vö. MNy. IX. 141.) A választmány teljesíti Melich kérését.

2. Trócsányi Zoltán jelentést tesz a pénztárnak 1913 ápr. 30-i állapotáról. Az egész bevétel 8341 K 84 f, az egész kiadás 2496 K 12 f, maradék 5845 K 72 f. Ebből értékpapirban 2800 K, takarékpénztárban 3000 K, készpénzben pedig 45 K 72 f.

3. Alapító tagul megválasztatik:

Dr. *Pintér Jenő* főgimn. tanár, Budapest (eddig rendes tag).

Rendes tagul:

Dr. *Erdélyi László* egyetemi tanár, Kolozsvár, ajánlja: *Dóry Ferencz*.

4. Erdélyi Lajos bejelenti, hogy az alsó háromszéki nyelvjárás szótárával az év végéig elkészül. Tudomásul szolgál.

XLIII. Főlolvasó ülés.

(1913 május 20-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Józsa Ilona, Kaiblinger Fülöp, Kertész Manó, Komáromy Lajos, Kräuter Ferencz, Lehr Albert, Mártonffy Géza, Melich János, Pais Dezső, Putnoky Imre, Sági István, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György és Viszota Gyula rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A főlolvasó ülés tárgyai:

Erdélyi Lajostól: Honnan való a Gyulafehérvári Glosszák szerzője?

Kertész Manótól: A dualis a magyarban.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

67. Az *Achtum* = Ajton kiejtés történetéhez. Ha már ez a dolog a MNy. folyó évi októberi füzetében a 352. l. szóbakerült, legyen szabad nékem is, mint — alább kitünik — nagyon is érdekelt félnek, hozzászólanom. Melich János t. barátom, miután elmondotta, hogy először Karácsonyi János bizonyította be azt a Turul IX. 1891. évfolyamában, hogy „a Vita sancti Gerardi *Achtum*-ja mai magyar nyelven *Ajton*, illetőleg *Ajtony* s hogy e személynév a kolozsmegyei *Ajton* helynévben ma is megvan a magyarban“; ehhez jegyzetben, Szentpétery Imre figyelmeztetésére, még hozzászeli, hogy ugyanezeket Karácsonyival egy időben — tőle függetlenül — Ortvy Tivadar is megállapította „Magyarország egyházi földleírása“ című, szintén 1891-ben megjelent nagy munkájában. Ez azonban nem egészen így van. Mert a Századok 1890. évi 747. lapján közölt jegyzőkönyv tanúsága szerint, a Magyar Történelmi Társulatnak 1890. évi november 6-án tartott ülésén Ortvy Tivadar „Az *Átony*- és Csanád-nemzetségek birtokairól Dél-Magyarországon“ czímen felolvasást tartott. Én azonban ennek meghallgatása után arra figyelmeztettem a főlolvasó urat, hogy az *Achtum* nevet nem lehet *Átony*-nak olvasni, mivel az Országos Levéltár adatai szerint a mai kolozsmegyei *Ajton* falut 1320-ban *Ohtunteleke*, 1345-ben *Ahthon*, 1366-ban *Ohtun*, 1428-ban *Ahthon*, 1473-ban pedig *Aython* néven írták, ennél fogva *Achtum* főúr neve szintén csak *Ajton*- vagy *Ajtony*-nak olvasható. Figyelmeztetésem, illetőleg az idevágó országos levéltári adatok közlése, arra birták a felolvasó urat, hogy midőn tanulmánya a Századok 1891. évi áprilisi füzetében (263—278) megjelent, abban az *Átony* név helyett már mindenütt a helyes *Ajtony* nevet alkalmazta, sőt elül hosszú jegyzetben e kiejtésnek egyedül jogos voltát bizonyította s a tőlem kapott adatokat szíves elismerése mel-

lett mind ott, mind pedig idézett nagy munkájában közzé is tette. Ezekre — melyeket Karácsonyi akkor még nem ismert, hanem csak az 1335-iki pápai tizedlajstromnak *Ajton* faluról szóló adatát — a Szolnok-Doboka megye monografiájára vonatkozó adatok gyűjtése közben lettem figyelmes, mivelhogy a *-cht- > -jt-* fejlődést már nyitrai megyei s különösen *Csejte* (régén *Chechte*) és *Dejte* (régén *Dechte*) községeket illető kutatásaimból jól ismertem és a nyitrai megyei helynevek magyarázatáról még az 1887—89. évi „Nyitrai megyei Közlöny“-ben közzétett cikksorozatomban az illető helyen föl is használtam.

TAGÁNYI KÁROLY.

68. **Árt.** A romlik, rothad jelentésű *árik* nemcsak a moldvai csángóknál él (vö. MTsz.), hanem Csík megyében is. Pl. Tusnádfaluban: *A búza, a rozs mim megárt a sok víztől! Sok megárt van a gabona közt.* (Csíkkozmásról is van adatom.) A köznyelvi *árt* bizonyára ennek műveltetője (vö. *kel : kelt, vált-ik : vált stb.*), a mit különben már Munkácsi is jelzett Nyr. IX. 533.

69. **T. K.** úrnak, Brassó. A fali szekrény jelentésű hétf. csángó *almaráj* (a mely különben *almérój* alakban a szebenmegyei Szakadátón is hallható) nem népetymológiás elváltozása az *almáriom*-nak, hanem < erd. szász *álmérái. (Vö. Siebenb.-sächs. Wtb.)

70. **F. E.** úrnak, Budapest. Abban föltétlenül igaza van MELICH-nek, hogy a m. *bérmál* ige csakis róm. kath. szlovén-kajhorvát eredetű lehet, de a hosszú *é* megmagyarázása sokkal egyszerűbb, mintsem ő Szláv Jöv. I. 2 : 235 gondolja. Egy somogyi megyei Magyar-lukafai cselédünk mindig *bérmálnak* mondta, s ugyanígy hangzik ez az ige saját, több ízben való megfigyelésem szerint Csík megyében is. Mivel ezen *bérmál é*-je semmiesetre sem keletkezhetett a hangsúlyos szótagbeli *é* megrövidüléséből, csakis e szélső nyelvjárások megőrzött régiségének tekinthetjük, a *bérmál é*-jét pedig a hangsúly hatása alatt való megnyúlás eredményének.

HORGER ANTAL.

71. **Czimer.** (Felelet egy kérdésre.) Az ellentmondás csak látszólagos; a magyarban nem egy, hanem három *czímer* szó van (igaz, hogy mind a három német eredetű):

1. *czímér* [első adat 1326-ból: *Cymer* OklSz.; alakv.: *czimmer* NySz.; MA.²; MNy. VIII, 127; *czímér, czímér, czimbér* MTsz.] 1. ,crista, tollbokréta' Beszt., Schl. szój.; MURM.; OklSz.; SzD.; 2. ,a nád v. kukoricza virága, üstöke' KASSAI, MNy. I, 224; MTsz.; NyFüz. XXXIV, 73; 3. ,wappen, schild' C., NySz., OklSz.; 4. ,titulus, inschrift' NySz.; 5. ,aushängeschild' CzF. < kfn. *zimier(e)* ,helmschmuck und sonstiger ritterlicher aufputz an mann und ross, schmuck überhaupt' LEXER, MhdWb. III, 1120 (< ol. *cimiero, cimiere* ,helmstutz, helmzierde, auf dem helm getragenes wappenzeichen' MEYER-LÜBKE EtWb. 194 szerint a francziához: *cimier* id. < *cime* ,gipfel, spitze, first'; vö. még klat. *cimerum, cimeria*);

2. *czímér* [első adat 1556-ból, OklSz.; alakv.: *czémér* OklSz., C., NySz., MTsz.; *czémör* NySz.; Nomencl. 1629] ,armus, szügy, szegy, váll'; leginkább összetételekben: *bárány-cz., czímér-bárány, nyúl-cz., borjú-cz.* < kfn. *zimere, zimbre, zimber* ,rückenstück des hirsches, oder rehes'; úfn. *ziemer, zimmer, zimmel* ,an einem

zerwirkten hirsche wird der rücken nach abgelösten keulen der ziemer genannt; da man denn drei ziemer hat, den hinteren, mittleren und vordern' ADEL.—KLUGE, EtWb.' 506 szerint germán eredetű s nem azonos a kfn. *zimiere* szóval; mindenesetre feltűnő, hogy a fr. *cimier*-nek is van 'lendenstüick' jelentése.;

3. *czimër* [első adat 1494-ből: *Chymer* OklSz.; más adatok: 1532, 1574: *czymer* OklSz.] 'ligatura, fasciculus, Bündel' < ném. *zimmer* (das) 'eine zahl von 40; ein nur in einigen fällen, besonders im pelzhandel übliches wort. Ein *zimmer* zobeln, 40 stück felle' ADEL. Vö. svéd *timmer* id., ófrancia *timbre* 'eine anzahl hermelin-, marder- u. anderer felle' KÖRTING, LRomWb. 961; klat. *timbrum*, *timbria*. Az OklSz. tévesen egynek veszi az 1. és 2. *czimër*-rel.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

72. **Révén és örvén.** SZAMOSFALVI GERGELY és LEHR ALBERT ugyan hiába rótták meg a *révén* fölösleges és hibás használatát, újságjaink vígan *révén*eznek tovább is. Az FTC. még mindig BORBÁS *révén* jut goalhoz, sőt Borbás *révén* rúgja a goalokat; a Budapesti Hirlapban valaki 'egy beküldött cikk *révén* önti ki keserűségét' (1913, 207. szám, 7. l.) s az Az Újság szerint 'a belügyminiszterium *révén* minden intézkedés megtörtént Daucourt fogadtatására' (1913, 255. sz.). Mégis azt hiszem, hogy a *révén* uralma már nem soká tart; feltűnt az új csillag: az *örvén*. A magyarság e legújabb virágát mind gyakrabban olvasom a napilapokban; egy díszes mondatot ki is jegyeztem a Pesti Hirlapból (1911, jún. 28): 'Abból (!) a nagyvárosi szempontból szinte tarthatatlan szokásnál fogva, hogy nyárra az összes fővárosi színházak becsuknak (!) . . . TANAY a *vendégszereplés örvén* az egész nyarat Szombathelyen tölti.'

EGY ÚJSÁGOLVASÓ.

73. **Ad vocem alabor.** A szókezdő *t*-hang esetleges eltűnésére még egy példát idézhetek: *abajdok* (székely tájszó) 'idomtalan; lepceses, lompos, együgyű' MTsz. ~ *tabajdok* (ugyancsak a Székelyföldről) 'ügyetlen, ügyefogyott' MTsz. Igaz, hogy van e mellett *tajdok* is ('ügyetlen, élhetetlen', Székelyföld, MTsz.), s így nem lehetetlen, hogy *tabajdok* az *abajdok* és *tajdok* keveredése. A Nagy-Szótár *alabor* cikkében ezt olvasom: 'hangra hasonlít hozzá az illir *kolobar*'. Van-e CzF. hozzávetésének valami alapja?

ROGACH ZOLTÁN.

74. **Kérdések.** Élnek-e és mely tájakon a következő, csak egy-egy adattal igazolt tájszók?

czafka [egy adat a Székelyföldről, Tsz.; innen Fog. 1845; BALL. 1846; KIRÁLYFÖLDY, 1846; CzF.; MTsz.] 'nyomtató rúd v. fa'.

czafra (egy adat a Balaton mellékéről, Tsz.; innen KIRÁLYFÖLDY, 1846, CzF.; MTsz.) 'fonóházi vendégség'.

czakó [egy adat Baranyából, MTsz.] 'teher'; *czakolás* id.

czanka [egy adat a Göcsejből, Tud. Gyűjt. XXXVIII, 6: 30] 'darabka, ruha darabja'.

czélla [egy adat Heves megyéből, NyFüz. XVI, 46] 'sovány'.

cziderál [egy adat Kemenesaljáról, Tsz.; innen Fog. 1845, CzF.; MTsz.] 'alig-alig édegel, alig tengődik'.

czifittya [első adat Fog. 1845; vö. még BALLAGI, 1846; KIRÁLYFÖLDY 1846; CzF.] 'eine art kinderspiel mit taschenmessern'.

czigle [egy adat Győr vidékéről, Nyr. XXXI, 215] 'a nád teteje (czimere, pihéje)'.

G. Z.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. DECEMBER.

10. SZÁM.

A Döbrentei Codex evangéliumai és a Münchener Codex.

Irodalmunknak s nyelvünknek történetében úgy tudtuk, hogy a MünchC. evangéliumai merőben más fordítás, mint a DöbrC.-ben lévők. Szily Kálmán keresgette elő azokat a szálakat, melyek a két codex azonos tartalmú részeit egyikét a másikéval összefűzik s a két evangéliumfordítást valamely fokig rokonokká kapcsolják. A „Döbrentei codex viszonya a Münchenivel“ czimű értekezésében (MNY. VIII, 49) összehasonlítást tett a két bibliai szöveg közt. Kereste bennük a „ritkább szók, ritkább kifejezések közös előfordulását“ s azt találta, hogy ily nyelvbeli különöségek, melyek a többi régi bibliafordításokban (a Jord.- és ErdyC.-ben s Pestinél és Sylvesternél) nem láthatók, egyaránt vannak meg mind a két említett codexben. Észrevette, hogy sok helyt, a hol a MünchC.-től eltér a DöbrC., ennek írója a szónak, kifejezésnek oly változatát is odajegyzi piros tintával, mely megegyező a MünchC.-belivel. Így például a Münch.-ben (137) ezt olvashatjuk: *emlőc kiket emtel*, a Döbr.-ben (307) pedig: *emlők kiket zo p t a l*, de ugyanott a lapszélen piros tintával: *emtel*. Tizenkilencz jellemző helynek, köztük három piros tintás bejegyzésnek egybevetése után jutott el Szily ez eredményre: „A DöbrenteiC. szerzőjének ismernie kellett a MüncheniC.-beli evangéliumfordításokat, sőt helylyel-közzel föl is használgatta őket. Ezt nemcsak a szövegbeli ritka és a többi közel egykorú fordításokban elő nem forduló szavak és kifejezések oly föltűnő egyezése, hanem a veres tintával lapszélre írott változatok is bőségesen bizonyítják.“

Szilynek ez óvatosan, hogy ne mondjam: szerényen megfogalmazott állításában én a magam részéről, megelégedvén az előtárt bizonyítékokkal, nem kételkedtem, de úgy vettem észre, nem mindenki volt tőle úgy meggyőzve. Ezért és a teljesség kedvéért a DöbrC. evangéliumainak piros tintás bejegyzéseit végig

mind megvizsgáltam. Huszonhét esetben találtam olyat, a minőt Szily hoz elő: azokon a helyeken tudnillik a fordítás első szövege különbözik a MünchC.-belitől, de az igazító bejegyzésekben a MünchC. megfelelő szavait, kifejezéseit látjuk, legtöbbször azonmód, néha változtatással, leginkább csekélylyel.

Ime a példák (a DöbrC. bejegyzései (-) -ben vannak):

1. Mát. 16, 15: Vos autem quem me esse dicitis?

MünchC. 44: Tű kedeg kinec   DöbrC. 399—400: Ti kedeg kinec
mondotoc engemet hoğ vağoc,   nek mondğatok (kit *mondotok*) Engem e

2. Mát. 17, 7: Et accessit Iesus, et tetigit eos.

MünchC. 45: es vepec o hoziaioc   DöbrC. 494: Es elő mene iefus
is, es *illete* őket   es tapaztala (*illete*) őket

3. Mát. 26, 63: Adiuro te per Deum vivum.

MünchC. 66: Kerdlec teged az   DöbrC. 436: az eleven (*iló*)
elő iftenre   iftenre eketlek teged

4. Luk. 11, 13: Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris.

MünchC. 136: Ha azert tú iol-   DöbrC. 333: Azert ha ti holot
lehet gonozoc legetec tuttoc io   gonozok legetek tuttok io adotta-
adomañocat adnotoc tú faitocnac   kot (*adomant*) adnotok ti faitoknak

5. Luk. 14, 18: Villam emi, et necesse habeo exire.

MünchC. 145: falut vőttem es   DöbrC. 350; Falvt vőttem: es
ki *kel* *menmem*   ketelen vağok (*kel el menmem*) ki
menmem

6. Luk. 14, 18: rogo te, habe me excusatum.

MünchC. 145: kerlec tegedet   DöbrC. 350: kerlek teged tarč
menčmeg *engemet*,   (*menč meg engem*) engem mentől

7. Luk. 14, 19: Juga boum emi quinque.

MünchC. 145: Őt iga *barmot*   DöbrC. 350: öt iga ókróth (*bar-*
vőttem   mot)

8. Luk. 28, 47: Et praedicari in nomine eius poenitentiam.

MünchC. 168: es *penitentiat*   DöbrC. 322: Es hirdetni ű neve-
predicaltatui ő neuebe   ben götrelmet (*penitenciat*)

9. Ján. 16, 25: Haec in proverbii locutus sum vobis.

MünchC. 205: Ezeket *pelda*   DöbrC. 331: Ezeket rvla beze-
bezedecben bezellettem tñectec   dekben (*pelda*) zoltam nektek.

Hasonlók még a következő helyek: Mát. 17, 5 (MünchC. 45, DöbrC. 494); Mát. 22, 10 (MünchC. 54, DöbrC. 381); Márk 14, 12 (MünchC. 100, DöbrC. 444, két bejegyzés); Márk 15, 22 (MünchC. 104, DöbrC. 451—452); Luk. 1, 53 (MünchC. 109, DöbrC. 402—403); Luk. 1, 55 (MünchC. 109, DöbrC. 403); Luk. 10, 25 (MünchC. 134, DöbrC. 368), Luk. 11, 27 (MünchC. 137, DöbrC. 307); Luk. 14, 19 (MünchC. 145, DöbrC. 350); Luk. 14, 21 (MünchC. 145, DöbrC. 350, három bejegyzés); Luk. 22, 44 (MünchC. 162, DöbrC. 457); Luk. 23, 33 (MünchC. 165, DöbrC. 462); Ján. 5, 2 (MünchC. 176, DöbrC. 492); Ján. 16, 29 (MünchC. 205, DöbrC. 331).

Két szöveg közt e találkozások így falkástul nem lehet véletlenség; tehát a DöbrC. felsorolt bejegyzései a MünchC.-féle szövegből valók. Eddig is úgy tudtuk, hogy a DöbrC. egy kéz írása, Szily kérdésére pedig — értesülésem szerint — Dr. Szentiványi Róbert, a codexet őrző könyvtár gondviselője, megerősítette, hogy a piros tintás szók is a codex írójának vonásai: nem lehet tehát arra gondolni, hogy a DöbrC. írója mégsem ismerte volna a Ferencz rendi Biblia evangéliumait, hanem az ő művét más valaki igazgatta volna meg ama régi biblia alapján. E bejegyzések jelentőségét csökkenthetné azonban valaki oly ellenvetéssel, hogy hátha a DöbrC. írója, mikor a codexét készítette, csakugyan nem ismerte, vagy nem vette figyelembe a MünchC. szövegét, tehát attól teljesen külön munkát szerzett és csak a mikor készen volt az egészszel, utólag hasonlította össze amazzal s tette abból a piros tintás bejegyzéseket. Mondhatná ugyanaz, hogy a szövegbeli „ritkább szók és kifejezések közös előfordulása“ a két codexben nem geneticus viszony következménye, hanem a kettő korának közelségétől s eredeti latinjuknak azonosságától van. Ha e két egymást föltételező ellenvetés megállana is, megállana azért Szilynek is az a véleménye, hogy a DöbrC. írója ismerte és helylyel-közzel föl is használta a MünchC. evangéliumait, csak-hogy akkor ez állítás csakis az említett huszonhét bejegyzésre vonatkozhatnék s így e codexek közt a rokonság vajmi csekély lenne.

Hogy ennyi már a legbizalmatlanabb rostálás után is biztos eredmény, bátorít a további kutatásra; hogy pedig csak ennyi még az eredmény, kötelességünk is teszi ez, hogy újabb eligazító adatokat keressünk. Folytassuk azt az utat, melyet vezetünk, Szily, kijelölt: vizsgáljuk a többi piros tintás bejegyzéseket is.

Azt találjuk tizenhárom esetben, hogy a DöbrC. első szövege azonos a MünchC.-ével ott, a hol utólag egy másik változat is be van írva pirossal:

1. Mát. 6, 2: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.
 MünchC. 23: bizon mondok DöbrC. 491: Bizon mondok
 tuncetec *meguóttec* ő erdemeket nektek. *meg* (el) vóttek ő ivtal-
 mokot

2. Mát. 16, 13: Quem dicunt homines esse Filium hominis?
 MünchC. 44: *Kinec monjác* embe- DöbrC. 399: Emberek *kinek*
 rec ember nec fiat, *monjác* (kit mondnak) embernek
 fiat lenni

3. Mát. 16, 15: Vos autem quem me esse dicitis?

MünchC. 44: Tú kedeg *kinec* DöbrC. 399: Ti kedeg *kinek*
mondotoc engemet hoğ vağoc, mondgatok (kit mondotok) En-
gem e

4. Mát. 26, 32: Postquam autem resurrexero.

MünchC. 64: de mi vtan *fel-* DöbrC. 433: Mi vtan kedeg *fel*
kelendec *kelendek* (tamadandok)

5. Mát. 26, 48: Quemcumque osculatus fuero.

MünchC. 65: Valakit *megapolan-* DöbrC. 435: Valamell'et *meg*
doc *apolandok* (čokolandok)

6. Mát. 27, 4: Peccavi, tradens sanguinem iustum.

MünchC. 67: *Bűnhóttam* az artat- DöbrC. 438: *Binhóttam* (vetkez-
lan vert elaroluan tem) igaz vert elarolvan

7. Luk. 19, 3: Et quaerebat videre Iesum, quis esset.

MünchC. 154: es *kerefi* vala iğt DöbrC. 388: Es *kerefi* (kivannia)
latni ki volna vala iefuft latni ki volna

8. Luk. 22, 59: Et intervallo facto quasi horae unius.

MünchC. 163: Es monnal eg DöbrC. 458: es köz leven. ment
idó közbe muluan eg *idó* (hora) volna

9. Luk. 23, 29: Beatae steriles, et ventres, qui non genuerunt.

MünchC. 165: Bodogoc meddóc DöbrC. 462: Bodog meddók es
es *hafac* kie nem zűltenec *hafak* (mehek), kik nem zűltek

10. Ján. 19, 20: Et erat scriptum Hebraice, Graece et Latine.

MünchC. 211: Es irattatot *hebe-* DöbrC. 470: Es vala irvan
ról, görögöl, es deiakol *Eberöl* (fidoiol) es görögöl es deakol

Ugyanígy még: Mát. 27, 46 (MünchC. 69, DöbrC. 441); Luk.
11, 27 (MünchC. 137, DöbrC. 307); Ján. 4, 28 (MünchC. 175,
DöbrC. 486).

Ez esetekben tehát a piros betoldások eltérnek a MünchC.-től, viszont ugyanazon helyeken maga a szöveg, az első megfogalmazás, egyezik meg azzal: tehát itt is a két codex kapcsolatának jeleit látjuk. Hogy a Münchenitől eltérő igazítások éppen a Münchenivel egyező szavaknál vannak, ez azt a szándékosságot mutatja, hogy olyankor az író a Müncheniben talált kifejezés helyébe újabbat akart; az ily célú javítgatás viszont csak úgy lehetséges, hogy a kérdéses helyeknél először a szöveg írásakor a MünchC. evangéliumainak szövegét tudatosan követte. A most tárgyalt bejegyzések tehát azt mutatják, hogy a DöbrC. evangéliumainak írója nemcsak utóbb, hanem már munkájának szerzése közben is fölhasználta a MünchC.-belieket. E szerint Szily véleménye megszorítás nélkül helyes.

Van Szily példái közt egy, mely még jellemzőbben elárulja, hogy a DöbrC. a MünchC.-beli fordításnak szemmel tartásával készült. Ez az:

Ján. 6, 10: Facite homines discumbere.

MünchC. 179: Ülteffetecle a' DöbrC. 309: ülteffetek le az
nepeket [nepe] embereket

A [-]be a szövegbeli törlés van foglalva: az író először a MünchC. szavát akarta írni: „népeket”, de meggondolta magát, félbehagyva kitörölte s mást, neki tetszőbbet írt helyette, a latinnak megfelelőbbet: „homines” — „embereket”. Az a kitöröltt rész csak úgy kerülhetett oda, hogy írása közben előtte volt az írónak a MünchC. szövege.

Ilyenre példák még:

1. Mát. 18, 29: rogabat eum, dicens.

MünchC. 48: keriuala *ötet* mond- DöbrC. 384: keri vala [*ötet*]
uan mondvan

2. Luk. 2, 31: Quod parasti aute faciem omnium populorum.

MünchC. 111: kit alkottal men- DöbrC. 234: Kit zerzettel. min-
den nepnec orcaia *előt* den nepnek zine [*elő*] eleibe

3. Luk. 22, 12: Et ipse ostendet vobis coenaculum.

MünchC. 160—161: es ó mutat DöbrC. 455: Es $\hat{v}$ ti nektek
tűnetec na $\hat{g}$ vačoralo *hel't* na $\hat{g}$ ... vačoralo [*hel*] zeeint mvtat

4. Ján. 16, 20: vos autem contristabimini.

MünchC. 205: tú kedeg *meg* DöbrC. 328: ti kedeg [*meg*]
zomorottoc zomorottok

5. Ján. 21, 22: Sic eum volo manere, donec veniam.

MünchC. 215: Igen akarom DöbrC. 274: de íg akarom
őneki marattat miglen *időóc* marattat mig meg [*időók*] időek

Lásd továbbá: Mát. 2, 9 (MünchC. 16, DöbrC. 279—280); Mát. 26, 67 (MünchC. 66, DöbrC. 437); Mát. 27, 30 (MünchC. 68, DöbrC. 440); Márk 14, 54 (MünchC. 102, DöbrC. 448); Luk. 5, 5 (MünchC. 118, DöbrC. 355); Luk. 14, 7 (MünchC. 144, DöbrC. 376).

Láttuk a lapszéli bejegyzéseknél, hogy azok vagy a MünchC.-szel egyező kifejezés helyébe tettek újat, vagy a Münch.-től különböző helyeken állították vissza a szöveget azzal megegyezővé, vagy egyezőbbé. Azt várhatjuk tehát, hogy a szövegközi törlések és igazítások is e két irányban oszoljanak meg. Valóban, a most felsoroltak mellett olyanok is vannak, melyek a MünchC.-től eltérő helyeken igyekeznek a szöveget ahhoz közelebb vinni:

1. Mát. 27, 42: si rex Israel est, descendat nunc de cruce.

MünchC. 69: ha ifrlnec *kiral'a* DöbrC. 441: ha ifraelnek *kirala*
zaiflonzele a kereztől [*vág*] zaiflon le az kereztől

2. Márk 15, 20: exuerunt illum purpura.

MünchC. 104: le vetkeztetec DöbrC. 451: levevek rola az
ötet a barfoúbol [*rvhat*] *barfont*

3. Luk. 1, 70: Sicut locutus est per os sanctorum.

MünchC. 109: Mikeppen bezel- DöbrC. 232: Mikent zolt zent
let a f. prophetaenac zaioc *miat* profetayinak zaiok [*altal*] *mia*

4. Luk. 2, 35: ut revelentur ex multis cordibus cogitationes

MünchC. 112: hog' megie-len- DöbrC. 276: hog' fok zivek [nek]-
teffenec loc zúuecból gondolatoc ból gondolatok ki ieleníenek

5. Luk. 22, 56: Et hic cum illo erat.

MünchC. 163: Ez es óuele vala, DöbrC. 458: Es [te es] eze/ ű
vele vala

Ezekhez hasonló helyek: Luk. 10, 30 (MünchC. 134, DöbrC. 369); Ján. 1, 1 (MünchC. 169, DöbrC. 271); Ján. 12, 34 (MünchC. 197, DöbrC. 409); Ján. 13, 20 (MünchC. 199, DöbrC. 425); Ján. 14, 24 (MünchC. 201, DöbrC. 429).

Mindenütt a MünchC. nyomai a DöbrC.-ben.

Természetes, hogy mikor Szily vagy én a „Münchener Codex evangéliumai“-ról beszélünk, nem éppen a müncheni könyvtár illető kéziratára gondolunk, mely maga is csak másolat a Ferencz rendi Bibliából, hanem értjük ama bibliafordítás evangéliumainak általában valamely másolatát, nem is éppen közvetlen az eredeti műről készültet. Tudjuk, hogy minden másolás több-kevesebb változtatással jár. Így az Apoc. első keze írásában a „Magnificat“ épp úgy a Ferencz rendi Bibliából való, mint a MünchC.-ben Lukácsnak ama versei, mégis van köztük eltérés:

Luk. 1, 46—47: *Magnificat* anima mea Dominium; et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo.

MünchC. 109: En lelkem fel- Apoc. 126—127: EN lelkem
magasztatta vrat es en zelletem fel magasztatta vrat, Ees en lel-
vigadot en űduóffegemnece ifte- kem vigadot en űdóffegemnek
neben ifteneben

Így érthetjük meg s nem találjuk eddigi fejtegetéseinkkel ellenkezőnek azt, hogy a DöbrC.-nek másféle szövegre utaló tör- lései közt van egy, mely nem mutat a MünchC.-re (MünchC. 29: *verrel hafal* — DöbrC. 387: *ver[fes] has* — „sanguinis fluxum“); továbbá a „possideo“ fordítása egy helyen, a „proximus“ fordítása három helyen is sem az első szövegben, sem a piros tintás be- jegyzésben nem egyezik a MünchC.-szel (l. Luk. 10, 25: MünchC. 134, DöbrC. 368; Luk. 10, 27: MünchC. 134, DöbrC. 368; Luk. 10, 29: MünchC. 134, DöbrC. 369; Luk. 10, 36: MünchC. 135, DöbrC. 369).

Ezzel beszámoltunk minden lapszéli igazításról és minden oly törlésről, mely nem ugyanazon szónak hibás leírásából, ha- nem két kifejezés közti habozásból támadt. A lapszéli igazi- tások negyvennégy eset közül negyvenszer, a törlések huszon- háromból huszonkétszer vezettek el a forráshoz: a MünchC. evangéliumaihoz. Nyilvánvaló, hogy ennyi kétségtelen egyezés nem lehet fejből való emlékezésnek, hanem az említett biblia- fordítás munka közben való folytonos használatának eredménye.

A DöbrC.-et körülbelül kétannyi idő válaszja el a Ferencz rendi Biblia szereztetésétől, mint a MünchC.-et: már ebből is valószínű, a mit másutt bővebben fogok tárgyalni és bizonyítani, hogy a DöbrC. írója előtt az evangéliumoknak oly példánya volt, mely a többszöri másolás miatt az ős fordítástól már távolabb állt, mint a MünchC. Ehhez járult még, hogy a DöbrC. szerzője, mint a törlésekből láthattuk, nem másoló, hanem átdolgozó volt: így aztán műve a régi Ferencz rendi fordítástól annyira különböző lett, hogy abból való származta hosszabb és pontosabb megfigyelés nélkül nem tűnik szembe. Miután azonban már megállapítottuk, hogy átdolgozásról s hogy melyik szöveg átdolgozásáról van szó, még arra is megadhatjuk a választ, hogy munkája közben az átdolgozót nem segítette-e más szöveg is.

Mikor az AprC. írója (imént láttuk) a *szellet* helyett másolása közben synonymumát, a *lélek* szót iktatta be, tehette ezt más szövegre való ügyelés nélkül is. Mikor azonban a DöbrC. szerzője a „homines” szó megfelelőjéül nem a *népek*-et választja, mint az előtte lévő magyar alapszöveg, hanem az *emberek*-et, akkor már gyaníthatjuk, hogy a latinra figyelt. Kétségtelenül láthatjuk ezt azon a példán, a hol a „donec veniam” mondatot (MünchC: 215: *miglen jövők*) először így fordítja: *míg megjövök* (DöbrC. 274), majd erre igazítja: *míg megjöjék*. Ha csak az a régi magyar szöveg lett volna előtte, akkor azt nem igazította volna át ilyen latinismussal, a milyen a mi nyelvünkben nem volt szokott; nem, hanem a Vulgata latinjáról szerezte azt a szó szerinti fordítást. A DöbrC. evangéliumai tehát a Ferencz rendi Biblia evangéliumainak a Vulgata alapján való átdolgozása valamely, némileg már változtatott szövegű másolatból.

Eddig jutottunk Szily biztos módszerével. Sőt juthatunk még tovább is. Ez irányú vizsgálódásaimat más helyütt folytatom.

Mészöly Gedeon.

Egy rejtélyes szócsoport.

E czimen Kovács Márton, a Nyelvőr idei évfolyamának 293. lapján a Jordánszky-codexben többször is előforduló *tawa*, *thawa* szót értelmezi s megállapítja, hogy a régi nyelvben volt egy „ager” jelentésű *táva* szó, mellyel aztán összekapcsolta a szintén elég rejtelmes *távészót*.* Ezt a szót MELICH a *thewezo* változat

* A Gyöngyösi szótártöredékben: *Thaweszny* : madaraszny (2580. sz.). — „Captator : Venator: *Thewezo* : vel vadazo : fogho” (3802. sz.). A Sermones

alapján *tevészőnek* olvassa és kapcsolatba hozza a NySz. és Sándor István *tevemadarával* (*strutzteve*): *struthio camelus* (NySz.). SZILÁDY ÁRON pedig így olvassa az igét: *távészni*, s azonosítja a baranyai *kávészni* igével (MNy. III : 427), mely nem vadászást, hanem böngészést jelent. KOVÁCS MÁRTON szerint mindkét magyarázat tarthatatlan. Ebben igaza is van.

„Mivel pedig — így folytatja tovább fejtegetését — a *távésző* vagyis a vadász a mezőn s erdőn jár, azt lehet gondolni, hogy *táva* általánosabb értelmű szó volt, nemcsak a mezőt, hanem általában a lakott helyen kívül eső, *távolabb* eső vidéket jelenti (*távára* „ki a szabadba”). S itt e szócsoporthoz ma is élő tagjára bukkanunk, a *távol* szóra. Ez régi nyelvünk tanúsága szerint azelőtt *távól*, *távúl* volt (ellentéte a *közél*, *közel* szónak) s eredetére nézve nem egyéb, mint ama *táva* főnévnek ablativusa.“

Bármily szellemesnek látszik is ez a magyarázat, engem mégsem elégitett ki s kerestem tovább a rejtély kulcsát. Elolvastam újra meg újra a Jordánszky-codexnek azon helyeit, melyek KOVÁCS MÁRTON fejtegetésének alapul szolgáltak: „Meenÿ el az *tawaara* hoz” ennekem keth ghedeleket“ (mondja Rebeka Jákobnak): *pergens ad gregem affer mihi duos hoedos* (Mózes I. 27 : 9, Csemez-töredék). „Hÿwa ky az *thawara* hÿ ket ffelesseegheeth Rachelth es Lyath“ (56a hasáb): *vocavit Rachel et Lyam in agrum ubi pascebat greges* (Mózes I. 31 : 4). „Az ýdóben kedegh meent wala kÿwe Laban az *thawara* hÿ ýohaÿt megh nÿznÿe [nyrnye] (57a hasáb): *eo tempore ierat Laban ad tondendas oves* (Mózes I. 31 : 19).

Pontosan egybevetettem ezeket a helyeket HELTAI és KÁROLI bibliáinak megfelelő helyeivel, úgyszintén a Vulgatával is. Az egybevetés után mindinkább megerősödtem abban a hitemben, hogy ez a rejtélyes szó csak a *tanya* lehet. Tehát a Vulgatának ezt a helyét: „*vocavit Rachel et Liam in agrum ubi pascebat greges*“ az ismeretlen fordító (kiben elegendő alap nélkül sejtették Bátori László buda-szentlőrinci pálos szerzetest) nagy valószínűséggel így fordította magyarra: „Hywa ky az *thanyara* hw ket felesseegheet...“

Később aztán a *thanyara* a másoló tollából *thawara* alakban került a Jordánszky-codexbe.* Minthogy a régi magyar

Domenicales II : 519. lapján: „*Praedicatores moderni sunt venatores (tauezők)*“ — „*Ex quo sunt venatores (tauezők)*“ (uo. 608).

* Hogy ez csakugyan másolat, azt kétségtelenül kimutatta Volf György, vö. Régi Magyar Nyelvelmékek V. köt. Előszó X. l.

orthographiában (így pl. magában a Jordánszky-codexben is) a *w* és *ny* hangok jelzése feltűnően hasonlít egymáshoz, a gondatlan másoló a két jegyet bizony könnyen fölcserélhette. Sőt még az sem lehetetlen, hogy magát a *tanya* szót sem ismerte ideillő jelentésében.

Régi nyelvünkben a *tanya* (*tonya*?) mint „locus piscaturae” egészen közönséges. Hazai okleveleinkben 1095-től kezdve százával találhatunk rá adatokat. Azonban nincs régebbi adatunk a *tanya* szónak „sedes” jelentésére. A NySz.-ban OTROKOCSI FÖRIS FERENCZTől való az első adat, a ki az „Origines Hungaricae” (1693) II. kötetének 146. (a NySz.-ban hibásan 246) lapján a *Tanaïs* folyót a magyar *Tana* vízzel hozza kapcsolatba. Délbábos fejtegetésében a *tanya* szónak mindkét jelentését ismerteti ilyenformán: „Est autem *Tana* cum molli n h. e. *Tanya*, in hunc usque diem Hungaricum vocabulum; quod melius me norunt Pecuarii et Piscatores nostri, imprimis circa Danubium. Significat enim Piscatoribus *Tanya* & *Tanyák* in plurali, *sinus*, *recessus* & *receptacula* quaedam aquarum, in quibus amant pisces gregatim diversari; Pecuariis autem *hospitia ovium in agris*.”

Ebből világosan kitűnik, hogy a Duna mellékén a mezei „juh-szállásokat” is *tanyáknak* mondták.

A kétféle *tanyát* a NySz. nagyon helyesen egy czímszó alá foglalta, mert mint alább látni fogjuk, csakugyan együvé is tartoznak. Az eredeti jelentése: *locus piscaturae*. Leghelyesebb értelmezését HERMAN OTTÓ „Magyar Halászat Könyvében” találjuk (II : 831): „a *tanya* — úgymond — a víznek a húzó hálóval egy vetésre meghalászható része; már legrégibb időben is így nevezve. A halas vizek mindenütt *Tanyákra* vannak felosztva s minden rész külön nevet visel, tehát a víznek gazdasági és birtokjogi felosztása, mely a földbirtoknak dűlőkre való felosztásával azonos. Az orosz „tonja” (тѣнѣя = „eine tiefe Stelle im Wasser, der Tümpel” PLETERŠNIK) szóból ered”.

Ettől különválasztja a „földmívelési tanyát”, melyet MIKLOSICHESAL egyértelműen a szláv *stanjeből* származtat (Vö. MIKL. Die Slavischen Elemente im Magyarischen² 114. l.).

Ez utóbbi egyeztetés már csak azért sem állhat meg, mert az *st* vel kezdődő szláv jövevények a magyarban egészen más fejlődést mutatnak (vö. szl. *stěna* > m. *esztēna*; szl. *stog* > m. *asztag*; szl. *stol* > m. *asztal* stb.).

A kétféle *tanyát* nem is kell külön választanunk. Majdnem

kétségtelen, hogy az állattenyésztési és a földmívelési tanya is az előbbiből (t. i. a halászati tanyából) fejlődött.

A jelentésátvitelt olyformán tudom elképzelni, hogy később az ilyen halászhelyek mellett levő kunyhókat is „tanyáknak” nevezték.

A hol pedig a vizek mellett alkalmas legelők voltak, ott a halászkunyhók mellé pásztorkunyhók, juhszállások és cserények is sorakoztak. Lassanként ezek is „tanyák” lettek.

A Jordánszky-codex bibliafordítója ilyennek gondolta az ószövetségi patriarcha gazdaságát is, mikor a Vulgata következő passzusához ért: „pergens ad gregem affer mihi duos hoedos” — és jó magyarsággal így fordítja: „meený el az *tanyára* hoz” —
ennekem keth ghedeleket”.
PÁPAY JÓZSEF.

Nyelvemlékek a gróf Teleki-család győmrői levéltárában.

Az elmúlt nyár folyamán özvegy gróf Teleki Sándorné ó nagyméltósága, továbbá gróf Teleki Tibor és László urak szíves engedélyéből alkalmam volt a gróf Teleki-család Győmrőn lévő nagyértékű és rendkívül érdekes levéltárának anyagát áttanulmányozni. Itt őrzik a Telekiek azokat a régi írásait, a melyek nem közvetlenül a családra, hanem a velük bármiképen rokonságban állott, azonban ma már részben kihalt családokra vonatkoznak. Itt látjuk a levéltár úgynevezett elsőrendű részében a Báthori, Bethlen, Bornemissza, Dolhai, Földváry, Garázd, Móga, Pogány, Ráday és Weér-családok régi okleveleit és írásait. Értékes gyűjtemény ezek között a Muronyi Weér-család levéltárának 137 darabból álló töredéke, melyből az első 38 darab 1423-tól 1522-ig terjedő oklevél. Gróf Teleki Sámuel generális nagyatyjának, gróf Teleki Mihálynak, Erdély kancellárjának második felesége Muronyi Vér Judit volt s tőle került a levéltár egy része a gróf Teleki-család tulajdonába. A győmrői levéltárnak, mely elenchusokra és ezen belül fasciculusokra oszlik, XV-ik elenchusa az egy fasciculusból álló „Weérianá”.

A Muronyi Vér-családról annyit tudunk, hogy délmagyarországi köznemes család volt,* mely a XIV. század végén tűnik fel és valószínűleg a békésvármegyei Murony (ma pusztá Orosháza mellett) helységből származik.** A család I. Mátyás királyunk alatt kezd emelkedni s a Jagellók alatt éli fénykorát, a mikor Vér (II.) András,

* A család Békés, Krassó és Zaránd vármegyékben élt.

** Vö. Karácsonyi: Békés várm. tört. III. 157—161. Csánki: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában I. 653, 663.

Lajos királyfi étekfogó mestere, 1509 szeptember 29-én Prágában II. Ulászló királytól címeres levelet kap, illetőleg a király a család régi címerét megújítja.* Ennek a címereslevél-szerző Vér (II.) Andrásnak atyja volt az (I.) András, kitől a magyar nyelvtörténet nagy hasznára eddig két ismert nyelvelmék maradt reánk, úgymint: az eddig ismert legrégebb magyar nyelvű nyugta 1493-ból és egy zálogoslevél 1504-ből.** Ettől, a magyar nyelvet írásában oly előszeretettel használó Vér (I.) Andrástól maradt reánk az az oklevél-kivonat-sorozat, melyet 1504-ig terjedő fontosabb okleveleire — úgy látszik — sajátkezűleg és egyidőben jegyzett fel. Hogy ezeket a tartalmi kivonatokat ő maga írhatta, azt bizonyítja, hogy ezekben a kivonatokban néhányszor *első személyben* beszél, már pedig, ha a regestákat harmadik személy készíti, az semmiesetre sem fog első személyben beszélni. Meg kell még jegyeznünk, hogy az oklevél-kivonatokat egy kézzel, egyformán vannak írva és hogy azok 1504-gyel megszűnnek. Valószínű tehát, hogy Vér András a maga családi levéltárát halála előtt, mely 1507-ben következett be, sajátkezűleg rendezte és regesztázta.

Vér András oklevelekre ráírt kivonatainak betűhű szövegei sorrendben a következők:

1449-ből: „ez fejr eghazazy ianos dyakal valo dolog“. (Gróf Teleki-levéltár, Gyömrő. Elench. XV. fasc. 1. No. 2.)

1449-ből: „ez es ianos deýakkal valo dolog“. (Uo. No. 3.)

1471-ből: „donath foglalasrol valo“ = Donát (Donáttornya falu) (el)foglalásáról való. (Uo. No. 5.)

1471-ből: „ez abranfy Balent valasa Kapronczara Ver Andrasnak“ = felvállás Vér András számára. (Uo. No. 6.)

1473-ből: „ez es zekvdvarol valo level“ = Székudvarról. (Uo. No. 8.)

1476-ből: „ez es nadabrvl valo level, zek vdvar felvi es zol“. (Uo. No. 9.)

1478-ből: „ez hog ver Andras es Karoly mihalý kvzvt es zakoly Gaspar kvzvt ky zerzes bvdan volt, kiben gaspar nem adot“. (Uo. No. 11.)

1478-ből: „ez keczer mihalý valalara valo itatas“ = Ez Keczer Mihály valálára való iktatás. (Uo. No. 12.)

* A nemeslevél eredetije a M. Kir. Orsz. Levéltárban őriztetik M. O. D. L. 38791. jelzet alatt, a hol Weér György brassói törvényszéki elnök helyezte el. Egyszerű másolata megvan a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. L. Turul XXIII. évf., 84. lap, Áldásy: A M. N. Múzeum könyvtárának címeres levelei, 24. lap.

** Az első a M. Tud. Akadémia kéziratárában van, a másik (1504-es) 1872-ben, a mikor Szilágyi Sándor közölte, Pap Mórész törvényszéki elnök tulajdonában volt. L. MŰy. I 34, 116; Századok 1872. évf., 477—478. lap.

1478-ból: „ez hog nagy lazlo tiltota docy enrýhet veres eghaz-
tol“ = Ez, hogy Nagy László tiltotta Dóczy Imrét Veresegyháztól.
(Uo. No. 13.)

1479-ből: „ez az kamonýaý istvan dolga felvl“. (Uo. No. 14.)

1479-ből: „ez kegelm level“ = Ez kegyelem- (amnestia-) levél.
(Uo. No. 15.)

1479-ből: „ez ver Andrasnak menedek lossonezý lazlo felvl ez
ýdeýg valo dolog ky volt volna mindenestvl“ = Ez Vér Andrásnak
menedék(levele). (Uo. No. 16.)

1482-ből: „ez ýtýlt level herpayak felol“. (Uo. No. 20.)

1482-ből: „ezt meg valtottak az eskottek elot“. — „Ez abramfy
sebestien zalagas levele tarczazol.“ (Uo. No. 21.)

1483-ből: „ez paranczolat varmegyenek meg valany herpayak
elen“ = Tanúkat vallatni. (Uo. No. 22.)

1483-ből: „ez výdýk valatása herpayak elen“ = Ez a vidék
vallatása. (Uo. No. 23.)

1488-ből: „ez az level kyvel zalagon adta vala korlat emreh
ok levelit het forinton“. (Uo. No. 25.)

1492-ből: „ez az level kyvel ver andras es horvat andras es
horvat mýhalý es hencýdý benedek es bessenyvy istvan tetek valast,
hog egmasra zalyon yozagok“. (Uo. No. 26.)

1492-ből: „ez a leuel menth, gerlath, mesomgerth magorth
vethe volth salagon ver Andreias-nak“ = Ez a levél mint Gerlát,
Mezőmegyert, Mágort veté volt zálogon Vér Andrásnak. (Uo. No. 27.)

1493-ből: „ez hyvatal hog hazamat meg zalotak es zarvast
edelest el foglaltak abranfyay“. (Uo. No. 28.)

1494-ből: „ez az tudomany hog hazamat meg zalotta vala abranfy
sebestien es peter zolgaý“. (Uo. No. 29.)

1494-ből: „ez masya kyt izardi balent vet ryam varadi kypy-
tolomban“ = Ez mása (azon levélnek), kit Isztári Bálint vett reám
a váradi káptalanban. (Uo. No. 30.)

1498-ből: „az tvryaknak valo paranczolat kyt meg nem tar-
tottak“. (Uo. No. 31.)

1503-ből: „ez tvdomany es tylalm hog verbvczy ianos sem
kýralý adomanyaval sem kvke ýstvan valasaval, sem branczkaý
peter valasaval ne vralkogik az yozagban“. (Uo. No. 33. I.)

1503-ből: „ez az tvdomany hog az ok levelek verbvczy ianos-
nal es felessegenel vadnak“. (Uo. No. 33. II.)

1504-ből: „ez az tvdomany level, hog az ok levelek verbvczy
ianosnal vadnak es v felesseginel“. (Uo. No. 34.)

Ábránffy Péter zálogoslevele 1521-ből. A gróf Teleki-család gyömrői
levéltárában, ugyancsak a XV. elenchusban (No. 37), a Muronyi Vér-

* Ennek a regestának az írása eltér a többitől.

család oklevelei közt, van egy papírszelet, a mely Ábránffy Péter 1521-ből való hatsornyi magyar nyelvű zálogoslevelét tartalmazza. Betűhű szövege a következő:

„mý ký vagyonk abranffý peter es fýaým istvan es peter agývk emlekezetre hogh atvk kaka beli* rezwnket bekes var megyeben az mý atýank fýanak ver andrasnak zalogon harmadfel zaz forýntban es fogatonk neký az mý hýtwnkre es týztessegwnkre hogh mýg az w penzet meg agývk adig az iozagot nala hagývk es benne meg oltalmazvk ez level kwlt chaban zent lazlo kyrál napýan 1. 5. 2. 1. abranffý peter keze irassa.“

Az itt szereplő Ábránffy Péter a Gerlai Ábrahámfi- (előbb Gerlai-) családból való, a ki már 1482-ben és 1484-ben ad zálogba birtokokat Muronyi (I.) Vér Andrásnak.** Valamint a Muronyi Vércsalád, úgy a Gerlai Ábrahámfi is tekintélyes birtokos-családjá volt Békés vármegyének a XV. században s minthogy Muronyi Vér András, mint azt előbb láttuk, előszeretettel használta a magyar nyelvet, úgy látszik, megkívánta másoktól is, a kik vele érintkeztek, hogy okleveleiket magyar nyelven írják.

IVÁNYI BÉLA.

Gyöngyösi-magyarázatok.

Ismeretes, hogy Gyöngyösi munkái mily nagy hatással voltak a magyar költői nyelv és verselés fejlődésére. Még Ráday és Kazinczy is, a kik pedig az általános Gyöngyösi-utánzás és kritikátlan magasztalás idején Zrínyi igazibb költői nagyságára figyelmeztetik kortársaikat, bár megtrójják „szükségtelen kiterjeszkedéseit“ és „felette bőv beszédűségét“, dicsérik „elevenégeit és verseinek harmoniáját“ (Ráday), — „szép nyelvét, poétai dictióit s neologismusait“. (Kazinczy.) E jó tulajdonok javarésze beleolvadt ugyan irodalmunkba, szebbnél szebb költői kifejezései közhelyekké váltak, de Arany jó félszázad mulva sem habozik kijelenteni, hogy „a nyelvtanuló, a költő még most is — nyereséggel fordulhat vissza Gyöngyösihez“. Pedig munkái teljes két századon át (1702—1904.) egyre rosszabbodó kiadásokban forogtak közkezen. Milyen kára volt ez irodalmunknak, akkor tűnt ki, midőn legnépszerűbb költeményének, a *Murányi Vénusnak* hiteles szövege az első s egyedül hiteles 1664-iki kiadás után újra megjelent (1905. és 1909.), mert ennek szövege csaknem minden versszakában más mint a későbbiek s mintegy félszáz olyan versszakot is tartalmaz, mely valamennyi későbbi kiadásból hiányzik. Régi

* Káka, Káka(szeg) Csánki szerint ma pusztá Szarvastól délre. Lásd Csánki: Magyarország földrajza stb. I. k. 652. lap.

** Csánki: i. m. I. 656.

irodalmi szükségletet fog tehát Akadémiánk kielégíteni, midőn Gyöngyösi *Összes Költeményeit* kiadatja. Ezek első kötete még e tél folyamán megjelenik, magában foglalva Gyöngyösinek eddig kiadatlan és ismeretlen költeményeit is. Jobbára ezekből kívánok az alábbiakban néhány régi s kevésbé ismert, vagy éppen ismeretlen szót és szólásmódot bemutatni, hogy ezekkel előre felhívjam nyelvészeink és stilisztáink figyelmét azokra az új adatokra és tanulságokra, melyeket az új kritikai kiadás nagy bőségben fog nyújtani.

Sugárlás. A *Páris Helenának* cz. műfordításban (1652—5. körül):

tudd meg, hogy én erre nagy *sugárlást* vettem,
sött ide *Isteni Intésből* küldettem.

E két sornak Ovidiusnál (*Paris Helenae* 17—18. sor): „Namque ego *divino monitu* — advehor“ felel meg. A NySz. a *sugallás*, *sugárlás* szókat egynek veszi s e czímszók alatt együtt sorolja fel a régi irodalom kétféle adatait, melyek azt mutatják, hogy ámbár régibb alak a *sugárlás* (JordC. *sugorlasok*, Komj. *sugarlasok*, Born. *sugarlás*), de előfordul még Czeglédi-, K. Csipkés-, sőt Gvadányinál is; viszont a *sugallás* Pázmánytól kezdve többeknél. Értelmileg is egy jelentésűvé vált, s Molnár Albert *Dictionariuma* már így is codificálja, a mennyiben a *sugallom*, *sugallás*, *sugarlom*, *sugoc*, *sugás* szókat egykép: *insusurro*, *insusurratio*, *susurrus*, *susurratio* jelentésűnek veszi (a latin részben *insusurro*: fülébe sugom, *suttogom*, *susurro* (ige): *suttogoc*, *sugoc*, (fn.) *alattomban rágalalmazó*, *suttogva szidalmazó*.) Gyöngyösi *Murányi Vénusában* csak a *sugallás* fordul elő akár *fülbe-sugárról* (II. 228: *suggallás*, III. 213: *sugallás*), akár *égi sugallásról* (II. 278: *Istenek suggallások*, III. 369: *égi lelkek suggallása*) van szó. De *Az igaz barátság tükörének* kézirati részében (1673 körül) *Scena VI.* 35—1: *sugálnák fülökben*, az első kiadás (1762.) Act. XVII. 23. vsz.-ban pedig: *az égből sugárlott szív-érzés*. (Nb. a VII—XVII. Actus kéziratára nincs meg.) Magyarázatot csak egyet találtam: Szily Kálmán a *törlejt*, *vellejt* szókról értekezvén (*Adalékok* 428. l.), egyéb példák analogiája után azt mondja, hogy mint mángolásból *mángorlás*, ócsálásból *ócsárlás*, úgy lett *dissimilatio* útján a *sugallásból* is *sugárlás*. Én azt hiszem, megfordítva történt: a *sugárlásból* lett a *sugallás*, mert mindenesetre amaz a régibb alak. Nagyon valószínű, hogy eredetileg nem is volt egészen egy jelentésű, sőt egy eredetű sem. Gyöngyösi fentebbi két példája nagyon tanulságos mind a szó alakjára, mind jelentésére nézve. Nyilvánvaló, hogy az elsőben — mint a fordítás egyéb helyein — itt is körülírva, két egyértékű kifejezéssel fordítja Ovidius *divino monitu* kifejezését: *nagy sugárlás* és *Isteni Intés*, az *Igaz barátság*-ban pedig világosan megkülönbözteti a két alakot. Ebből azt következtetem, hogy a *sugárlás* (a legrégebb irodalomban az *a-ra* nem tesznek vesszőt) nem a *sug* többől eredt, hanem a *sugárból*; a régi

festők is *sugarakkal* szokták jelezni az isteni szózatot. Erre látszik mutatni, hogy a régi irodalom az isteni vagy égi szózatot némi következetességgel rendszeren *sugárlásnak* mondja: A ki *ihli* avagy *sugarollya* az igéket (Otrokocsi), A *szent lélek* egyátallába *sugarlotta* a profetáknak (Mikolai Hegedüs), sőt még Gvadányinál is: az *isteni sugárlást* megvetették. (A NySz. adatai.) Hogy Pázmánynál (1604.) már: *isteni sugallások*, és Landovicsnál (1689.) a *szent léleknek* belső *sugallási* alakok vannak, (sőt a *Mur. Vén.*-ban is csak ezek), azt mutatja, hogy a két szó hangzásra és értelmileg is közel állván egymáshoz, a nyelvhasználat a *sugárból* eredt *sugárlást* s a *súgból* eredt *sugallást* utóbb egynek vette, s a leírásban nem igen tett közöttük különbséget.

Ha én törni akarnék fazekat. Képes kifejezés *Helena Párisnak* 1652—5 körül készült fordításából (29. vsz.), mely eddig kiadatlan. Értelmét megvilágítja Ovidiusnak (*Helena Paridi*) 67-ik sora: „Sed si iam vellem fines transire pudoris“.

Önkön és önnöt: mézes kelepcedben *önkön* bé gázolnék. (*Helena Párisnak* 39. vsz.); hogy bizvást indúllyon, *önnöt* integettem. (Uo. 69. vsz.) A szövegből kivehetőleg mindkettő: *önként* értelmű. A NySz. ilyen alakban egyiket sem ismeri; amazzal rokon alakok *önken* és *Ön kén*. (Kulcsár 1573., Félegyházi 1586. és Tolnai 1632.) Ovidius megfelelő sorai (92. és 167—8.) szó szerint nem, de értelmileg fedik az *önként* jelentést. A kéziratban mindkét alak tisztán van írva.

Reitek helyet kíván az Tolvaj nyájasság. (*Helena Párisnak* [1652—5. körül] 67. vsz.) Gyöngyösi eredeti aphorismája, melynek Ovidiusnál nincs egyértékű kifejezése.

Bánczai Vám. (*Penelope Ulissesnek* [1652—5 körül] 67. vsz.):

De én is részt vettem a' *Bántzaj vámban*,
el menetedkor voltam ki menyeczke számban.

A kéziratban (mely Gyöngyösinek *nem eredeti* kézírata, de közel egykorú másolata) eredetileg *Bámca* volt, más tintával javítva: *Bántzaj*. Az egész versszak nagyon szabad fordítása Ovidius utolsó (115—6.) sorainak, melyekben csak annyit mond, hogy ő (Penelope), ki Ulisses távozásakor — fiatalágánál fogva — leányszámba ment (fueram puella), férje hazaérkezésekor öregasszonynak fog látszani (videbor anus). Ez tehát nem világítja meg a kifejezés értelmét. Az első sor nyilván valami XVII. századi példaszó, mely akkor közkeletű lehetett, de írott emlékekben eddig nem sikerült ráakadnom.

Kedven. *Daedalus temploma* (1655. körül, első kiadása 1724.) IV. rész 33. vsz. 4-ik sorában:

Tsak kedven bal szemét reá hunyorítja (Venus fiára).

Előfordul Gyöngyösi egyéb munkáiban is, így a *Murányi Venus* III. 123. vsz. *kedven adott szó*, uo. III. 142: (Páris Helenát) *kedven ölelgeté*;

Kemény János eml. III. k. I. r. 6. vsz. A mult fáradságrul *kedven* emlékeznek stb. mindenütt *kedvesen*, *kedvére* értelmű.

Gyűlton gyűl. *Daedalus templ.* 105. vsz. Hasonlók Gyöngyösi egyéb munkáiban is elég gyakran, így *Mars és Bacchus* (kézir.) 78. vsz. *esten esik*, az *Igaz barátság* (kézir.) Scena V. 2. vsz. *múlton mul*, *másutt gyűlton gyűl*, *nőttön nő* stb.

Uszólag. *Daedalus templ.* IV. r. 114. vsz. Ariadne „varrott keszkenő“-jének leírásában:

Tenger-szín selyemmel a' tengert futtatták,
Uszólag a' Delphint aranynyal rajzolták,
 A' Krókidilust-is utánna varrották,
 Harapásra száját Delphin után hagyták.

Az *uszólag* világos jelentése itt: úszva, úszóállapotban. Ez az adat közelebb visz bennünket a rokon s eddig nem eléggé magyarázott alakok megértéséhez. Ilyen alakok: az *úszóvan* és *úszován*. *Kemény János* I. k. II. r. 36. vsz.: (Kemény két vadászebe) *úszóvan is festett*: uo. III. k. III. r. 6. vsz.:

Fejér kék a' lova, *úszován festették*.

Cserei Mihály füljegyzéseiben ismét (Apor *Metam.*-hoz 464): *uszólag bársonnyal*, *veresen festett* — *lovak*; ezt az egész mondatot átírja Apor is (*Metamorph.* 347.), de az előbbi két szót így: *úszely bersennyel* *veresen festett* stb. A Ny. Sz. idézi e négy utóbbi példát (a czim-szókban összefoglalva a három alakot), de egyiket sem magyarázza meg, mindössze egy-egy kérdőjelet tesz a két utóbbi alakhoz. Cserei és Apor adataira én már 1891-ben figyelmeztettem Simonyi Zsigmondot s akkor Frecskay János a *Nyelvőrben* (1891. 419.) az *úszelynek* olyan magyarázatát adta, hogy valószínűleg népetymológiával készült a francia *orseille*ből, mely festőmohot jelent; ez esetben a szó csak a *berseny* (= berzsény)-nek mint festőanyagnak közelebbi meghatározására szolgál a szövegben. Mivel a XVI—XVII. században a törökök veres és kék színre szokták festeni a fehér lovakat s ennek divata hozzánk (s Olaszországba is) eljutott, Apor tudhatta, hogy milyen festéket szoktak használni (munkájában többször is előfordul: *festett ló*, *festett portai paripa*), nem tévedés tehát Cserei átírásában a két szó megváltoztatása. De nem kell Cserei szavait sem íráshibának (vagy a Monumenták kiadásának szövegét hibás olvasatnak) néznünk. Csereinel ugyanis nem tartozik össze a két kifejezés; felsorolván az úrfiak díszes öltöztetés s a festett lovak gazdag szerszámzatát, azt mondja: „az úrfiak darutollas süvegben, lódingosan, tarsolyosan felültenek *uszólag bársonnyal*, *veresen festett*, köves, klárisos *szerszámokkal*, aranynyal szőtt portai *czafrangokkal* felöltöztetett lovokra“ stb. Itt tehát az a szó jelentése, hogy egyebek közt bársony-díszszel is oly bőven el voltak látva, hogy a bársony csak úgy úszott utánuk. A NySz.

szerint előfordul a szó Faludinál is: *uszován festett tágos mantó* (Nemes Asszony 144.) és: *földig folyó uszován királyi palást* (Téli éjtszakák 795.). Baróti Szabó Dávid *A magyarság virágiban* Gyöngyösi és Faludi példáit átírva, így magyarázza a szókat: „Uszón (úszólag, úszó formán) festett *habzó* tubin mántó, palást“ és „Úszón állva (?) festett ló. Uszóan festett eb.“ („Festeni“ fejezet alatt 11. és 12. sz.) Az előbbi, azt hiszem, közel jár a helyes értelmezéshez, de a *ló* és *eb* festésének magyarázata nem adja világos jelentését a szónak. — Mind-ezeket egybevetve, úgy vélem, hogy az *uszólag* és *uszóvan* alakok kétségtelenül az *úszik* tövéből erednek s mint már Simonyi megjegyezte, csak olyan változat, mint *előzőleg* és *előzően* (Nyelvőr 1891); jelentésükben sem igen különböznek: *uszólag* (a *Daed. templ.*-ban) sajátos értelemben = úszva, úszó állapotban; ua. Csereinéél átvitven = lefolyóan, *uszályosan* (de ez a szó csak 1838 óta ismeretes); *uszóvan* (uszólag) Gyöngyösinél (*Kem. Ján.*) és Faludinál = úszó formán, hullámosan, habosan; így festhették régebben az ebeket és lovakat is, s mikor ennek divatja múlt, már csak a szövet-féle festésére alkalmazták a szót. Az Apor-féle *úszelyt* mindenestre egészen ki kell kapcsolnunk e csoportból.

Sűrjen. A *Daedalus* templomában három helyen (IV. 118., 145. és V. 63.) is előfordul, de különben egyedül álló alak, mely a szövégből világosan kivehetőleg mindig *sűrűen* jelentésű s ennek egyszerű rövidítése. A *Murányi Vénus*ban mindig (II. 258. III. 268. 400.) *sűrön*. A régi irodalom egyéb adatai a Ny. Sz.-ban *sűrűen*, *sűröven*.

Álmában képzett látás (*Daed. templ.* V. 11.). Annyi mint *álomkép*, de ez a szó a Ny. Sz. adatai szerint csak a XVIII. században fordul elő Faludinál.

Verset repül (*Daed. templ.* V. 61.). Annyi mint *versenyt*. A NySz. minden adata: *versent*.

Csonka-bonka-bénna (*Márs és Bacchus*, készült 1657—8. körül, a kézirat másolata 1675—80. táján, 20. vsz.) *szók-bők*, *göröcsösbönczös* (uo. 83. vsz.) *ikerszók*, minők Gyöngyösi egyéb munkáiban is akadnak, pl. *Murányi Vénus* II. 22. vsz. *csonka s-bénna*.

Domaszláb. (*Márs és Bacchus* 83. vsz.). Annyi mint *disznóláb*. A régi irodalomban *domasz* és *domosz* alakban is.

Vörös György. (*Márs és Bacchus* 85. vsz.) Márs mondja gúnyosan Bacchus fegyerzetéről:

Kezében virágos pecsenje kopjának,
Fácán, kappan farka lesz Lobogójának,
Oldalán vörös György puska palaczkjának,
Egy darab velős koncz jó Puska kulcsának.

Ez az adat végleg eldönti a *vörös György* jelentését. Egy 1666-ból való, tehát közel egykorú, adat ugyanis (MNy. 1906. 378. 1.)

azt mondja róla: „*lignea lagena, hungarice vörreös Geörgy appellari solita*“, tehát *fa-kulacs, csutora*, melyet régen is s néha ma is művészi faragványokkal szoktak díszíteni (azért becsüli az elloptott tárgyat a régi följelentő egy aranya: „*valet pretio minimo unum aureum*“.) Egy kuruczkori leltárban (1710.) előfordul: két *ezüst vörös györgy*, az „egyik tokban, másik tok nélkül“; ez tehát már nagyon díszes s alkalmasint előkelő hölgyek úti ivóedényeül szolgált. Későbbi adatok szerint *vörös Gyurkó* néven is előfordul (ez talán *kisebb* volt), mindig azzal a magyarázattal, hogy *fából* való ivóedény, kulacs, csutora, a minthogy máig is rendesen fából készül. Gyöngyösi adata is ezt bizonyítja, különben — ha t. i. *fazék, csupor* lett volna (MNy. 1905. 461.), Bacchus nem akaszthatta volna *oldalára* — *puskaportartó palaczk* gyanánt, ez ugyanis sohasem törékeny cserépből, hanem rendesen szarúból készült.

Kordéra (*Jó vitézek tüköre*, készült 1657—8. körül a kézirat másolata 1675—80 táján, 20. vsz.). Annyi mint: könnyen, vaktában, meggondolatlanul.

Hol nem kevántatol, bé ne állj tanácsban,
Kordéra be se menny a föl adott várban.

A XVI—XVIII. században (l. NySz.) elég gyakori: *kardé, kordély* alakban is (ez utóbbi Gyöngyösi *Charicliájában* 1700. V. r. 167. l.) Molnár A.-nél *kardéra*: obiter, perfunctorie, absque norma, sine adminiculo jelentésű. Baróti Szabó D. *A magyarság virági* 1803. 281—2. lapjain tíz példában magyarázza a régi és új szólásokat, melyekben a *kordé* hiábavalóságot, esztelenséget jelent, a *kordéra* pedig kisebbségre, gyalázatra, vaktában, szembehúnyva — jelentésű.

BADICS FERENCZ.

Széljegyzetek.

Ádáz. (MNy. IX : 421). A Horger említette népies *ádázkodik* (hosszasan köszönget, ismételten mondja, hogy az isten áldjos meg) *áldázkodik* mellett az *áldás* továbbképzéseképen élt vagy talán ma is él a népnyelvben az *áldáskodik*. Klementi Laura cz. fordításban (1813 : 26), melynek nyelve meglehetősen egyszerű, olvassuk: „Laura és a' szeretetre méltó Virginia éppen fogadják vala az *áldáskodásokat*“ azaz áldásmondásokat. Ez az adat is megerősíti Horger eredményét. Tudva van, hogy az *ádázkodik* > *ádáz* útját követő elvonások igen sürűek nyelvújítóinknál is.

Forradalom. (NyÚSz. I. MNy. I : 87, NyÚSz. II.) *Gährung* jelentésben már 1815-ben Kazinczynál Egmont fordításában, jelentése is igen közel jár a revolúcióhoz: „azt akarnók hogy az a' forradalom, melly egy népet megragad, az a' zivatar melyet a' hatalmas ellenfelek egymás ellen támasztanak, egy nyájas szócska alatt

elcsendesüljön“ (Minden Munkái VIII: 175), az eredetiben: Die Gährung, die ein Volk ergreift; továbbá u. i. 243: „ha a' nemzet látná, hogy ő fősvénynek . . . vagyon kitéve; az forradalmat okozna, mely nem könnyen fogna önmagában elcsendesedni“. Magát a *francia forradalom* kifejezést csak 1834-ben olvastam a Tud. Tárbán: „A' nemesi rend' eltörlése által a' francia forradalom lehetetlenné tette egy vegyes kormányalkat' megalapíthatását“ (1834: IV : 125). Ugyanitt 1835: VII : 130 is: „A' francia forradalom nagy 's felhevült masszákat hozza ugyan mozgásba“.

Cserben hagy. (Nyr. II : 399, XXVII: 145) és *cserben marad* eredetét Tolnai az utóbbi helyen elég meggyőzően megmagyarázta. E szólásoknak van azonban *pórál jár* vagy *p. járat* jelentésben más alakja is. Bertalanffi Pálnál olvasom a Ker. bölts.-ben (1754 : 291): „a' Király-is magával egyetemben nagy kárba eithetné a' Hazát ha ki az ő tsigabiga beszédével 's gonosz tanátsaival úgy teregetné őtet, hogy a' boldogtalan még a' veszedelemben se láthatná a' *veszélyt* azokáért a' ki Hazájához igaz hívségét akarja mutatni, előszer-is légyen hív a' Királyához, hogy azt az ő áll tanátsával a' maga különds hasznáért *tserbe* ne *vigye* 's abban ne *marasztallya*“ (291), továbbá u. i. (130): „tehát valami régi jó akaró mellől, ujhoz állanunk, nem egyéb néha, hanem a' régi bátorságot nem kevés veszedelemmel 's bátortalansággal el-tserélnünk, és őrvendetes vóltunk után néminémű-képen *tserbe készülnünk*“. E hosszú idézetre azért volt szükségünk, hogy rámutathassunk arra, hogy Bertalanffi a *cserben hagy*, *marad* szólásnak egészen más eredetére gondolt, amikor a *cserbe* visz, cs. *készül* és cs. *maraszt* szólásokkal él. A fönti idézetekből ugyanis az tűnik ki, hogy B. itt mindig *cserjés*, *sűrű bokros helyet* értett, ahonnan még a veszedelemben sem láthatni ki a veszélyt, mert a *cser*, *csere* elveszi a kilátást. Igaz ugyan, hogy a NySz. nem ismeri a *csernek* quercetum jelentését, csupán a *csere*, *cserés* jelent szerinte cserfás, sűrű bokros helyet; de a MTsz. említi a *cserének* *cser* változatát is, s Kazinczy is ezt írja pl. az 1788-ban: „a' dongó méh, mely a' szomszéd *tserbenn* készíti mézét“ (Idyll. 228). Lehet tehát a *cserben hagy*, *marad* szólás eredetének egy harmadik magyarázata is a *cselben*, *csalban* és *csávában*, *cserző* lében hagy mellett t. i. *cserjés*, *bokros helyen*, *veszedelmes helyen* hagy. Ezt látszik bizonyítani Geleji Katonának e mondata is: „A' *tseréken*, a *bokrok között* a processiójárásban éktelenül *bordélyoznak*“ (NySz. Válts. Előb. 35), ha hozzátesszük PP. ezen értelmezését: ludificare virginem: *Tserbe hagyni*, *meg-gyalázni* a' leányt. Ez a magyarázat talán nem oly meggyőző, mint Tolnaié, de bizonyára közelebb jár az igazsághoz, mint a *csellal* való kapcsolat.

Hajdan, ennek a szónak csak multa vonatkozó értelmét ismeri a NySz. A MTsz. se tud róla, hogy jövőre vonatkoztatva is monda-

nák valahol. Peretsényi Nagy László, a ki sokkal jobb verselő volt, mint a minő szógyártó, s a kinek eposszerű költeményei tömérdek népiességet őriznek és magyaráznak meg, használja azonban az 1800-ban megjelent Léta... és Zamira... Viszontagságai-ban*: „De óltárt szívében Létának szentele | Remélvén hogy hajdan össze-jöhet vele“ (33); vagy: „Az ifju Léta még van olyan korban | Hajdon Attilával hogy álhat egy sorban“ (44) ez utóbbi esetben nem gondolhatunk *hajdani* Attilára, mert a *hajdan* illetén melléknévi használatát csak 1815 körül kezdi Kazinczy. Még világosabb jövő idejű értelme a következő sorokban: „A' ki majdan, talán hajdan | Maradékít únszolja | Hogy vagyonyját, örök Honnyát | Ujra vissza foglalja“ (57.). Használják-e valahol ilyen jelentésben, vagy a multa és jövőre is egyaránt használt *egykor* (pl. hasznodra lesz egykor, történt egykor stb.) mintájára először élt vele Peretsényi jövőre nézve is, adatok híján nem tudom eldönteni.

Harap (MNY. VI : 174, 419 és NYR. XXXIX : 250; XL : 44, 185.) Éppen az imént említettem, hogy Peretsényi sok népies szót, kifejezést őriz és magyaráz verses műveiben. Így magyarázza meg a *harapot* a következő hasonlat kíséretében:

Edgyik Nemzet a' más táborát ott dúllyá ...
Mint mikor az érett gabonát a' harap
— Szél által az egész düllőre-is ki-kap —
Szörnyű ropogással Pernyéjig fogyasztja
Nem használ az óltó viznek a' Malasztya.

„Harap — írja u. i. (Léta 155) jegyzetben — azon tűz melly tavasz-kor a' gazba vettetik, vagy a' mellytől a' tarlón a' Gabonák meggyúlnak.“ Peretsényi tehát csak a Tolnai-vitatta -tűz- jelentését ismeri.

Hús. A MNY. II: 180. idéztem Kalmár Prodromusából a következő mondatot: „Ha van egészségék-'s; eszeket függesztik a Hűsre“; kühl-nek magyarázván a czímbeli szót. Azt hittem, hogy arról van itt szó, hogy egészségesek lévén nem gondolnak az észszel, szegre akasztják eszüket. Itt azonban egészen más a szó értelme. Kalmár itt eladó leányokról beszél, kiknek „Ha van egészségek: nem vadj tő nekik eszekben ... eszeket függesztik a' Hűsre: arról van a-beszéd“ (314) azaz fiatal emberről, házasulandó ifjúról, mert a *hús* itt nem kühl-t jelent, hanem a NySz. *hős*, *hūs* junger mann juvenis szavával azonos.

Járvány- (NyÚSz. II. és MNY. VIII : 74) járó, vándor jelentésére én is szolgálhatok egy érdekes adattal, de csak 1796-ból: „az elvesztett utat hasztalan keresték, és éjfélkor távulról *járvány világossá-*

* Teljes címe: Léta magyar vitéz és Zamira Pannoniai Kis-asszony-nak a' Földön és Tengereken Történt Viszontagságai.

got láttak“ (Törpe Péter* 80); ha utánavetjük a folytatását is e soroknak, értelme tisztább lesz: „sietett azon világosság egy hasonlóképen meg-világosított várba“ (u. i.). A bibliai tűzoszlophoz hasonló vezérlő világosságot kell rajta értenünk.

Kárjában (MNy. I : 420) *Hiába* jelentésben ismeri a nép, a mint Lehr Albert az idézett helyen bizonyítja; irodalmunkban 1796-ban már megtalálható. Az alkalmasint borsodmegyei fordító tollából került Törpe Péterben többször is előfordul: „Rudolf még tsudálatos hirdetője lesz az Isteni gondviselésnek, de *kárjában* az tsak ugyan soha se lett“ (136) és „úgy vétene parantsolatom ellen, a' mint *kárjában* én vétettem az övé ellen“ (172) s végül: „de *kárjában* későn jöttem“ (182); mint kiérezhető, itt körülbelül: *sajnos, sajnálatra* a jelentése. Lehr A. a *kár hijába'* özszerántásának magyarázza, a mi valószínűnek is látszik, de vö. még a *valóban* és *valójában*, a *során* és *sorjában* határozókat.

Le- (MNy. VII: 19, 418; VIII: 30). *Leszármazik* Haller L. Telemakusában (1755: Aj. lev. 8): „le-származó és véghetetlen időkre terjedő Méltóságos Attyafiaiban“. *Lead* Verseggy Rikótiában 1804-ben: „a' Káplány | leadván a' népre egyházi áldását“ (74). Den Segen abgeben? Ma már ujsághíreket is leadnak, és szívünk-ről is leadjuk azt, a mi nyomja. Úgy látszik, a *le* igekötő átvitt értelemben a XVIII. század végén kezdett divatos lenni, s ma is az. Így a *lebőjtől*, *leimádkozik* is már a XVIII. sz. végén felbukkannak: „talán le-bőjtölöd azt, a' mit már vétkeztél“ (Törpe P. 1796: II. 54), és u. i.: „lelke ösmeretén némelly leánykáknak ártatlansága fekszik, kinek lelke vérrel fertéztetett. — Ó én azt le-imádkozom“ (I: 117). Márton még 1823-ban sem ismeri ezen alakokat; 1803-ban így értelmezi az abbeten-t: elimádkozni a' rosszszat, imádsággal venni elejét. Inkább népies praegnans kifejezéseknek tarthatók, mint német utánzatoknak. Nagyon sokszor olvassuk manapság, hogy ezt vagy a versenyt *lefutották*; bár németesnek látszik, mégis a régi *verset fut* kifejezéssel magyarossága is igazolható. Épp úgy nem német mintára mondja Peretsenyi Létá-jában: „Météus, kinek volt olly gyors paripája Hogy száz mértföldet-is *le-futott* pályája“ (1800: 89), vagy még világosabban szólva: „Météus Hunnus-Magyar Tsászárs Napkeleten . . . olly sebes futású lovat tartott, hogy egygyel tsak egy nap 100, sőt mások szerint 150 Mértföldet-is *le-futott*, és bé-került a' Csamó Mezején“ (u. i.). Vö. NySz.-ban *lefut*. A *le* igekötő tehát sokszor az *elejétől végig le* értelmét vette át, metaphorás kifejezésekben is, mint pl. Csokonainál a Tihanyi Echóhoz cz. költemény végén (1803):

* Vö. EphK. XXXVII: 598. Forditójában az Akadémia könyvtári példányának egy bejegyzése alapján Iváncsik Vitéz Imrét sejttem.

Távol itt, egy más világban,
Egy nem esmért szent magánosságban
Könnyezem le napjaim.

A *leszoktat*-félék sorába tartozik már a *letilt* is, melyet Berzsenyiné 1815-ben talállok először az Erd. Múz.-ban (42. l.):

Hogy a' szeliden érző szép nemet
Letiltva minden szebb *pályáiról*,
Guzsalyra, tőre, kárhoztatni szokta
A' férjfi törvény, vallyon jól van é?

Rang. (MNY. VIII: 80). Jóval előbből is kimutatható, mint a XVIII. sz. utolsó tizede. Kalmár ezt írja Prodromusában 1770-ben: „Ismét én-hozám fordul: nem elég, azt mondja, mit adtam (a pénz); tédjek a-hoz húszat még; hodj harmintzra ki-teljén: mert a' *ruhámnak* a' *rangja* magával hōza bizòujal“ (411); utána 1773-ban gr. Teleki Ádám Cidjében: „*Királyi rangom* alatonitanám“ (5). A pozsonyi Hírmondóban 1780-tól kezdve sűrűen, úgy hogy ezt az időt kell gyors elterjedésének pontjául tekinteni.

Sohajos (MNY. V: 457), Medgyesitől van itt idézve ez a mondat: „életedben járó sohajos ut“. Feltűnő ezen idézetben a *sohajos* szónak XVII. századbeli előfordulása. Ha Medgyesinél csakugyan *sohajos* állna, akkor vagy meg kellett lenni ugyanezen időben a *sohaj*nak is, vagy nyelvújítóink nem is követtek el merész szócsonkítást, a *sohajos*ból következtetvén ki a főnevet. Medgyesinél azonban az idézetben *tolvajos* van. Épp úgy mint Pázmánynál is (NySz.). A *sóhaj*os pedig csak a *sóhaj* származékképpen lép föl a XIX. sz. költőinél. Maga a *sóhaj* végül Bartzafalvi Szigvártjában (1787) olvasható először (II: 179): „felele ez mélységes sohajjal“. A *sóhaj* meg alig is lesz erőszakos elvonás, hanem valószínűbb, hogy a *kaczaj*, *robaj*, *moraj*, *zuhaj* stb. sorába tartozik.

Nyúlhistória. (MNY. VIII: 74, 192). Úgy látszik, legelső említése az irodalomban Kassándra Elől Járó Beszédében található (1774). Hosszabb idézetre van szükség, hogy értelme, mely itt nem egészen azonos a Nyúl Énekével, kitűnjék (4—5):

a' más idegen nyelven nem értő Asszonyságok, alig egy két szép könyvet tanálhatnak magyar nyelven, melyel magokat olykor olykor mulathassák, és idejeket unalom nélkül tölthessék, ha tsak a' véres hadakozásokrol iratt Történetjegyzésnek olvasásával nem akarják gyenge természeteket irtoztatni, vagy pedig a 'nyulak historiájával, 's más ahoz *hasonló me | sés könyvetské*ekkel a' gyermekek között idejeket haszontalan vesztegetni.

Vértajték (MNY. VII: 83, 239). A torka vérzéséig éneklő fülemile Beniczky Péter után, Kármán József előtt Cziriék Mihály: Érzékeny Levelek cz. verses fordításában is olvasható (1785: 75):

'S míg mint *fülemile torka vérzést érzet*
Hangjától szerelmes szívünk újra vérzet.

Nem fogy rajta csudám (MNy. VI : 32, 327). Ezt a népies szólást, a melyre sok mással együtt, szintén Lehr A. hívta fel a nyelvészek figyelmét, Kalmár Prodrómában is olvashatjuk. Talán ő jegyzi fel először: „nëm fogy rajta csudad; minden kérdésre felelget: (nëm fogy rajta csudad; köll kérdésére felelnöd“ (332). A csuda: csudálkozás szóval több szép kifejezést jegyez fel a NySz. és MTsz. is, hadd szerezzem meg ezeket még egygyel, mely népies volta mellett a költő merészebb kezevonását is magán viseli. Mátyási írja 1794-ben a Semminél több valamijében (107): „Ezeket József-ről miolta meg-tudám | *El-nem fordíthatja szemét róla tsudám*“.

Mereng (MNy. IV : 385; V : 30). Anélkül, hogy kétségbe vonnám Szily Kálmánnak e szóra vonatkozó megállapítását, azt t. i., hogy ez a szó a nyelvtörténet tanúsága szerint a *merül*, *merít* családjába tartozik, vannak rá adataink a XIX. század első tizedeiből, hogy némelyek, a kik használták, inkább a *mered*, *merevedik* családjához tartozónak érezték és *meredez* értelemben éltek vele. Így pl. maga Kazinczy is úgy érezhette. Ő ugyanis a népies *merenget* igét meresztget értelemben használja Egmont fordításában: „a' te Klárikád, fogva van, mint te 's haláli rándulatok alatt *merengeti* utolsó *erejét* elszakasztva töled“ (Minden Munkáji VIII : 264, 1815); az eredetiben: und regt getrennt im Todeskrämpfe nur die letzten Kräfte. Ugyanitt a *kimerenget* is, kimereszt értelemben: „*Kimerengetem* szokatlan szemeimet“ (u. i. 267): Ich schärfte mein ungewohntes Auge. Sőt a *mereng* is ilyen jelentésben: „leültek... 's *merengő fülekkel* 's fenn-tartott lélegzettel figyeltek hogy a' beszédből egy szót is el ne veszítsenek“ (u. i. 14). A Tud. Tár egyik helyén is olvassuk (1835. Függ. VIII.): „Hol van a' meredek = fölemelkedő, meredni, fölemelkedni, meredezni; *merengeni*, *fel fel emelkedni* szavakban a' német steif szónak csak távolról is bejöheto képzete... sem a' meredek, sem a' meredni 's *merengni* szóknak... értelmét következtetni nem lehetne“. Ezek a példák tehát azt bizonyítják, hogy Kardos Albertnek is igaza van, mert tényleg vannak adataink a nyelvújítás irodalmából, a melyek a *mereng* forrását a *mered*, *meresztben* mutatják be.

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Nyék, és Buda dülönevei (MNy. IV. 82, VIII. 266). A *nyék* szóról írván (IV. 84), hivatkoztam Budapest mai térképére, melyen a Hűvösvölgy két felén elterülő dülő *Vadaskert-Nyék* névvel van megjelölve. Forgatván az *Életképek* 1847-i évfolyamát, arra az előttem ismeretlen adatra bukkantam, hogy Budának olyan szépen hangzó

dülőnevei 1847-ben születtek meg. Erről tanúbizonyságot tesz „Buda sz. kir. fővárosa 1847. évi június 11-dik napján tartott közgyűlésének jegyzőkönyve“, melyet egész terjedelmében olvashatunk az *Életképekben* (1847 II. 18, 52). E szerint Buda hazafias polgársága elhatározta, hogy a város területének dülőit és hegyeit magyar nevekkal jelöli meg: „mellyek nagyobb részben Döbrentei Gábor k. tanácsos úr és a' magy. tud. társaság rend. tagjának jegyzeteiből meritettek“. A nevek felsorolása azért értékes, mert kitűnik belőle, hogy az új helynevek csak részben újak (s akkor is bizonyos történeti alapja vagy vonatkozása van az új névnek); részben történetileg kimutathatóan régi nevek felújítása; részben pedig a német nevek fordításai. Minden név mellett ott van a történeti források pontos idézete. Nem lesz érdektelen e névsort kivonatossan újra közölni, a közvetlenül előbb használt régibb magyar vagy német névvel.

1. *Rézmal* (előbb Kálvária és Kőbánya). 2. *Szemlőhegy* (el. Józsefhegy). 3. *Vérhalom* (el. Ferenczhegy). 4. *Mátyáshegy* (előbb is). 5. *Árpádorma* v. -*orom* (el. Geissberg). 6. *Törökvész* (el. Rochusberg, Fruchtbare Ried és Ochsen-Ried). 7. *Pasarét* (el. Disznórét és Zsirdomb). 8. *Nyék* (el. Leopoldfeld, Teufelsgraben, Huthweide, Schwarzköpfl, Hafnerbergl és Thiergarten). 9. *Kuruczles* (el. Maxengraben és Kreutzenwinkel). 10. *Bátorihegy* (el. Lindenberg). 11. *Bátoralja* (el. névtelen). 12. *Ferenczhalma* (el. Franzenshöhe). 13. *Viradó* (új). 14. *Pozsonyihegy* (el. Joannesberg). 15. *Vajdabércz* (új, Vajda Péter tiszteletére). 16. *Virányos* (új). 17. *Mátyáscsurgó* (el. Saukopf; ma Disznófő). 18. *Tündérhegy* (el. am Himmel). 19. *Hunyadorom* (új). 20. *Istenhegy* (el. Svábhegy). 21. *Hajnalos* (új). 22. *Táboros* (Rothelache). 23. *Vezérhalom* (el. Raitzenköpfl). 24. *Bélakút* (el. Bründl v. Königsbrunn). 25. *Nádorkút* (el. Doctorbründl). 26. *Svábhegy* (el. Kleiner Schwabenberg). 27. *Németvölgy* (előbb is). 28. *Sasad* (Burgerberg és Strasse). 29. *Sashegy* (el. Adlerberg). 30. *Kelemföld* (el. Donaulinie). 31. *Kelembércz* (el. Blocksberg). 32. *Előmal* (el. Weisser Sandberg). 33. *Csilebércz* (el. Kukukberg és Dreihotter). 34. *Dobogó* (el. Galgenberg). 35. *Örsöd* (el. Breiter Morast és Tabaner Huthweide). 36. *Kőérberek* (el. Kammerwald). 37. *Petneházi réte* (el. Sonnenwirthswiese). 38. *Szép völgy* (el. Schöenthal). 39. *Csatárka* (előbb is). 40. *Zöldmal* (el. Grüngraben). 41. *Pálvölgy* (el. Paulthal). 42. *Kútvölgy* (el. Brunnthal). 43. *Farkasvölgy* (el. Wolfthal). 44. *Farkasrét* (el. Wolfwiesen). 45. *Mártonhegy* (el. Martinberg). 46. *Orbánhegy* (el. Urbaniberg). 47. *Naphegy* (el. Sonnenberg). 48. *Vígadomb* (el. Lusthügel). 49. *Gazdagrét* (el. Reiche Ried). 50. *Hosszúrét* (el. Lange Ried). 51. *Madárhegy* (el. Staarentanz). 52. *Határrét* (el. Letzte Ried). 53. *Spanyolrét* (el. Spaniolwiese). 54. *Péterhegy* (el. Petersberg). 55. *Örmező* (el. Feldhut). 56. *Istenkút* (el. Strassbrunnen). 57. *Meződomb* (el. Wiesebergl).

A hegyek és dülők keresztelője „Nemzeti Ünnepe” keretében történt meg június 19-én (*Életképek* 1847. I. 717, 844); a neveket a Tündérhegy ormán felolvasták és megmagyarázták az egybegyűlt közönségnek, szolt a zene, volt díszlakoma is, melyen volt bőviben komoly és víg pohárköszöntő. Az ünneplés központja természetesen Döbrentei Gábor volt, a ki az egésznek megindítója és végrehajtója volt.

A *Nyék* nevet Döbrentei Oláh Miklósnak Hungariájából vette (I., V. 5), de idézi még Fejér György Cod. Dipl.-át (IX., I. 151—152) és egy 1425-i oklevelet Nyirkállai Tamásból (l. Kovachich: *Formulae Sol. Styli.* 1799. 175).

A budai *Nyék* tehát végső eredményben csupán Oláh Miklóstra vihető vissza. TOLNAI VILMOS.

Újabb „tányi”-szók. K. Kálmán gazdálkodó a következő *tányi*-képzős szokat juttatta hozzám, melyeket — a mint írja — nem emlékezetből jegyzett fel, hanem rögtön, a mint s a hogy hallotta Dunántúl s a Duna-Tisza közén:

Fejtényi tej se lesz reggel (későn etettek).

Fontányi haja van ennek a csikónak, kár érte, hogy nyúl-szája van.

Csöpptényi eső is megmentette volna a répánkat. Ezt a *csöpp-tényi* kis kutyát most kaptam.

Nyirtényi haja volt, mikor megszületett.

Vágtányi a csalamádénk. Nem lesz tavaszra *vágtányi* rozs; rossz ősz volt. *Vágtányi* éle sincs ennek a topornak.

Láttányi világunk sincs, hogy' etessünk?

Eczettényi vaczak lesz ez a bor.

Szartányi erőm sincs, úgy elgyalázott ez a nyavalya.

Fujtányi szellő sincs, ne gyűjtsünk.

Kapáltányi már a kukoricza.

Szoptányi teje se volt az anyjának. *Szoptányi* ereje sincs.

Ültényi kis fa mindig van az öcsémnél.

Jégtényi hideg vizet ittam, az ártott meg.

Nincs innen *jártányi* gyalogút, azért csak haza találok.

Bajjal lesz *befogtányi* tinókné négy esztendő mulva, döglének a borjuk.

Nincs *éltényi* kenyérük, taval pusztult el az apjuk.

Ha *röptényi* *röpös* is a veréb, megfogja ez a Pista gyerek, akar a kanmacska.

Czafattányi rongy a ruhája.

Vesztényi hirit hallottuk.

Haltányi fakó ez a gyerek.

Forogtányi helye is alig van ennek a kanczának.

Múltányi az idő, ispán uram, hiába már megőregszem.

Már *lefejtényiek* az új borok.

Van annak mindig *költényi* pénze.

Virradtányi már az idő, foghatunk.

Iszapolni kéne már a kutat, alig van benne *mertényi* víz.

Csak *dobtányira* van ide.

Szuszogtányi ereje sincs már.

Szép *nyiltányi* muskátlii vannak ennek a Szarvas Etelnek.

Szurtányi hegye sincs ennek a czuezának, hogy' nádazzak vele.

Ez *embertányi* munka volt.

Dögtányi bűdös ez a kert, valaminek kell itt lenni.

Varrtányi czérnám se volt.

Már *nyűtányiek* a kenderek, lehetne egy kis jó idő.

Morzsoltányi száraz az új kukoricza, nem penészedik el.

Nincs annak egy *talpaltányi* földje se.

Most van egy kis *késtányi* időm, elbeszélgethetünk egy kicsit.

Nyugtányi időt se hagytak délbe'.

Szoltányi kedvem sincs.

Futtányi munka szart ér.

Nincs ennek a furunak *furtányi* hegye se, letörött a csirja.

Tölttányi már a kukoricza.

Szedtányi érett ez a szőlő.

Van annak szűkbe' bőbe' *mulattányi* kedve.

Nincs itt *beláttányi* böcsülete az embernek.

Nem volt *kivártányi* időd.

Nem volt *vettányi* kedvem, hangos volt a vásár.

Negéd(esség).* A Budapesti Hirlap július 13-iki számában a „szerkesztői üzenetek“ így világosít fel valamely jámbor kérdezősködőt: „... a „negédesség“ korcs szó, a melyet szerencsére már nem használnak; körülbelül annyit jelentett, mint „kecses rártartóság“ vagy „enyelgés“.

Nagy bátorság abban oktatni valakit, a mit maga sem tud az ember. De nem is akar tudni. Hísz ha a szerkesztői-üzenetes belepillant akármely szótárba, nem hirdet ily hamis tudományt. Bizony a „negédesség“ nem korcs szó, s nem is szerencse, hogy már nem használják, mert használják. A régibb nyelvben közönségesek voltak ezek: *negéd, negédes, negédesen, negédeskedik, negédesség, negédesül* (l. NySz.). A nép nyelvben kivált nem ritkák az ily alakok: *nedínges, negíndes, nedénges, negéndes, nedíngesség, negéd, negédesen, negédeskedik, negédesség, negénd; sőt ez is: nedés, nedesség, nedeskedik*. Lehet, hogy a *negéd*-et és *negénd*-et maga a nép vonta el, s hogy *nedes* össze van rántva. Újabb jó írók is széltire élnek e szóval, pl. Arany:

„Szeme nyájas, szava édes,

Maga tetszós, bár *negédes*“ (Tsz. III. É.)

„Mig kétle a böles, hátrált a tevékeny,

Bújt az önérdék, fitymált a *negéd*“ (Széch. eml.)

Az értelmezésben is téved a BH., mert nincs meg a szó fogalmában se a „kecses“, se az „enyelgés“. Jelentése = rártartós, kényes, kevély, pipes. Negédes-nek mondanak pedig nemcsak embert (legényt, leányt), hanem állatot is, pl. *negédesen* jár a ló, *negédeskedik* a pulyka, ha „sátoroz“ stb.

* Ezt a cikket még július 13-án írtam.

Én azt hiszem, hogy e szót a BH. a *negély*-lyel, *negélyez*-zel (affectatio, affektál) zavarta össze, melyek csakugyan gyártva vannak.

LEHR ALBERT.

Kő. A NySz. a *kő*nek következő jelentéseit ismeri: *a)* lapis, saxum, *b)* gemma, *c)* calculus, lithiasis; steinkrankheit, *d)* [?] Egy kötés, vagy kő kender (Vect. Trans. 21) [sic!]. A Tsz. a lapis jelentésen kívül mennykő értelemben is ismeri, pl.: Kő üssön meg, te! A Gyarmathi Okoskodva tanító magyar nyelvmesterében, mely különösen a székely nyelvjárás szempontjából nagyon sok értékes, eddig föl nem használt adalékot tartalmaz, ez utóbbi jelentésre a következő adatok olvashatók: Bújába majd meg-üti a' kö (II. 219). Miolta Pista belé szeretett Katiba, az olta mind velle üti a' kö (II. 262). Úgy busul Kati pistaért, hogy majd meg-üti a' kö (II. 262). E jelentéshez tartoznak a következő adatok is: Hol a' hé köbe jártál (II. 219). Mi a' követ tsinálsz? (II. 219) [vö. Ejh mi a kő! tyúk anyó kend A szobában lakik itt bent? Petőfi: Anyám tyúkja]. A NySz.-ban megkérdőjelezett *kő*re vonatkozólag vö. MNy. VII. 48.

Légy. HELTAI Hálójában a *légy* szónak következő, szótáraink előtt ismeretlen jelentése fordul elő: „Mikoron kedig felesen vadnac à keresztyén foglyoc, Es hogy vélekődne az Vadaszszoc* felőlec, hogy à temletzben egyft léuén valamit szóllyanac az Istennec igéie felől és egymást meg batoriczanac, Ottan egy *legyet* boczatnac közikbe, egy lator arulot, Kit szinnel vetic közikbe à temletzbe, mint ha ő is fogolly volna. Es az kősztec léuén . . . minden felől vigyáz és halgat, ha valamit szolnac egymással à foglyoc . . . Ottan lassan kezdi az arulo à kër- || deszkődest, Mint ha igen kéuánna aszt meg tanálni tőlec . . . egy nyihan nap mulua ki veszie az arulot à temletzből, Es ottan mindeneket meg mondia az Vadaszszocknac, és à szegény foglyokat el arullya“ (168—169. lap). „A Vadászoc pedig olyanoc, hogy mindent be veszne és el hiszne, valamit mond effele *Légy*, Nem gondoluan vele, akar miczoda ledey auagy allá valo ember legyen“ (170). „A lator *Légy*, nem czac aszt mondia meg nekic, mit hallot tőlec à temletzbe: Hanem à mit latot is“ (170). „Vdő mulua boczatánac egy *Legyet* melé [Poncius János mellé] à fokházba.** Az kedig egy álnac gonosz ember vala, az papai tudományba igen gyakorlot, minden álnakságos fogassockkal tellyes. Ez fogoly lőuen, || vgy mint egy (à mint toua fel meg hallottad) szinettlen czeppel vala az Pontius Janoson, Es ezer módon inti vala az el haylásra“ (300—301. l.).

* Vadász = inquisitor.

** E szóalakot vö. NAGYSZIGETHY KÁLMÁN: Fogház című cikkével, Nyr. XVII. 510—511. és SZILY KÁLMÁN: Adalékok 345. l.

A *légy* szó jelentése itt „csábító, kém“ (agent provocateur, detektiv). Ebben az értelemben többször is előfordul (170—172, 329 330) s a latin eredeti megfelelő helyein mindenütt *musca* áll: submittunt inter eos *Muscam* aliquā (sic enim appellare vineti eum solent), Sacrae Inquisitionis . . . Artes 94., a német fordításban pedig „Muck“.

A GuaryC.-ben is van egy *légy* szó, a melynek jelentése a köznyelvi jelentéstől eltér. Erre az adatra MELICH JÁNOS volt szíves figyelmemet fölhívni, mint a melyet többen sajtóhibának tekintettek. Ez az adat a 124. lapon fordul elő: Ha azt acarod, hoǵ bekesseggel zenueǵ haborusagot, tehát leg imadsagos Ha azt acarod hoǵ vígan teǵed az isteni zolgalatot, tehát leg imadsagos Ha azt acarod hoǵ heusagos gondolatoknac *leǵet* el tauoztassad, tehát leg imadsagos.

DÖBRENTAI a RMNy. IV. kötetében e helyhez a következő magyarázatot fűzi: „Legy hát annyi volt, mennyi a mai: lét, a' mi, g, gy és d, azután meg d és t közötti cserével lett. Így jó elé Tsorban mai tét helyett: tegy“. DÖBRENTAI magyarázatát — bár e hangváltozások tényleg megvannak a magyar nyelv történetében — nem lehet elfogadnunk, mert a *t* névszóképzőnek *gy*-vel való váltakozása, vagy egymásból fejlődésük, soha ki nem mutatható. Szerintem a *légy* szónak itteni használata egyszerűen metaphora, csak az a kérdés, hogy melyik *légy* szónak a metaphorája. A „heusagos gondolatoknac legye“ azt jelenti-e, hogy hévságos gondolatokra *csábító*, vagy hévságos gondolatoknak *szemtelenkedése*? Azt hiszem, inkább az utóbbi. A *légy*, mint agent provocateur, az inquisitio műszava, helyesebben az üldözöttek tolvajnyelvének szava, a mely meglehetett ugyan már a szent inquisitio előtt a polgári inquisitio korában is (tehát a GuaryC. írásakor is, a XV. század végén), de a magyarban HELTAI Hálóján kívül sehol másutt nem fordult elő. Nincs rá adatunk, hogy ebben a jelentésben a köznyelv ismerte és használta volna s így valószínűnek tartom, hogy HELTAI egyszerűen lefordította a latin szöveg *musca*-ját, nem találván rá a magyarban más megfelelő csúfolódó szót.

Azt azonban, hogy „Szemtelen állat a légy“ (MISK.: VKert 654), mindig tudták s szerintem a GuaryC. idézett helyét így kell értenünk: „Ha azt acarod hoǵ heusagos gondolatoknac *leǵet*“, azaz a hiúságos gondolatoknak kellemetlenkedéseit, szemtelenkedéseit, melyek a te lelkedet zavarják, „eltauztassad“, mint a legyet elhessegedd, „tehát leg imadsagos“.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Alásfa. Első adatunk e szóra MELIUS „Herbarium“-ában van: „Vlmus. Gõrõgûl Ptelea. Szil fa. Alâs fa. Vlmenbaum. Rûstholtz“ (l. NySz. I. 733 is). Azután a szóval 1783-ig nem találkozunk. Ekkor BENKÓ JÓZSEF, a ki a MOLNÁR-féle „Magyar Könyvház“ 1783. évi I. és

II. szakaszában növénytani kifejezéseket, illetőleg növénytani rendszert közöl, ismét idézi a szót, még pedig így: „*Ulmus campestris*. Hung. Szél-fa; *Alás-fa*. Germ. Ulmbaum; Ulmenbaum; Rustbaum; Rüster; Steinrauchlinde; Ispenholz. Gal. Orme.“ BENKÖBől átveszi a szót SzD.¹ (l. itt a jegyzetet), majd SzD.² A többi későbbi adat aztán mind BARÓTI SZABÓRA megy vissza, l. FÖLDI, RÖV. Krit., Magyar. Fűvészk. 1807, Orv. Fűvészk. 1813, MÁRT. 1807, KASSAI I. 152, CzF., MFL.

Végigtekintve az adatokon, a következőket állapíthatjuk meg: a) Az újabb adatok mind BENKÖRE mennek vissza s valószínű, hogy BENKÖ a szót MELIUSBól vette. Az *alásfára* tehát tulajdonképp csak egy adatunk van. b) A „szilfá“-t németül tudvalevően *rüsternek*, *rüstbaumnak*, *rüstholznak* is hívják. MELIUSNál *rüstholz* fordul elő. Mint-hogy már most a ném. *rüstholz* nemcsak „szilfá“-t, hanem „állás-tartó fá“-t is jelent (vö. GRIMM DWb., *rüstbaum* szónál MÁRTON ném.-lat.-magy. lex.), azt hiszem, MELIUS *alásfa* szava tulajdonképp am. *állásfa* (tehát jelentésátvétel a németből). E mellett fölhozom még, hogy az *áll* igének van *ál* változata is s hogy MELIUSNál a hosszú *Á* sokszor *A*-val van nyomtatva. MELICH JÁNOS.

. SÖVÉNYT hágni. Ez a szólásmód (l. MNy. VIII : 72) azt jelenti, hogy elmaradt a világtól, tanulatlan paraszt.

Idevonatkozólag egy nagyon régi s manap is igen általános népszokásra utalok.

Mikor a kapu előtt különös dolog történik, pl.: valakit zsan-dárok kísérnek; temetkezők haladnak el; lakodalmas vendégsereg megy; ha „konskiribálók“ vagy végrehajtók jöttét szimatolják; ha valamelyik szomszéd-lányosházhoz legényt várnak stb. stb., a nép — ellentétben más esetekkel — nem áll ki a kapuba „szétnézni“, hanem csak az udvarról a kerítésen keresztül — vagy fölötte, vagy alkalmas lyukon, nyíláson át — kukucskál, leselkedik ki.

A hol a kerítés sövény, ott a kíváncsiságodó egyszerűen közlé dugja a lábujját a fonatnak és föllép, fölhág a sövényre (sövényt hág), a hol pedig a sövény helyét deszka-, vályog- avagy téglafal-kerítés foglalta el, a kíváncsiságtól sarkalt, pihent ész segített magán, ott belülről most „lépesőke“ van csinálva, a melyre aztán bármikor kényelmesen fel lehet hágni s a miről — anélkül, hogy az utcán valaki sejtethné — éppen alkalmasan jobbra-balra ki lehet látni.

CSOKÁN PÁL.

KÜLÖNFÉLÉK.

Hivatalos nyelvünk. Nemzeti műveltségünk mostohagyermekai közt még ma is ott szégyenkezik nyelvünk. Más nemzetek úgy tartják, hogy nem művelt ember az, a ki anyanyelvét nem beszéli, ha nem is leg-szebben, de legalább hibátlanul. Mi nálunk úgy áll a dolog, hogy ha valaki a mailatintalan időben hibásan idéz valamely latin mondatot, akkor ki-

nevetik; ha a német der-die-das ellen vét, akkor kaján jóakarattal helyreigazítják; ha nem ejti eléggé az orrán a franczia hangot, akkor parlagi, műveletlen embernek mondják; de ha rossz magyarsággal beszél, akkor vagy észre sem veszik, vagy még eredetinek is tartják. Mintha csak — kis módosítással — Kazinczy epigrammáját tartanák szemük előtt: „Csipd, döfd, rugd, valahol kapod *anyjai nyelved!* Az illetet ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad“. Ha az iskolában javítjuk a magyar nyelv ellen vétőt, akkor vaskalapos a neviünk; ha társaságban teszszük, akkor unalmas különöznek csúfolnak; ha a sajtót figyelmeztetjük, akkor — tisztelet a kivételnek — azt mondják, hogy elmaradt és rövidlátó, poros tudósok vagyunk, a kik nem értjük meg a haladó idő szavát: „Nem érünk rá, hogy ilyen jelentékelen potomságokkal bibelődjünk“. S így ütök, rontják, ölik nyelvünket mindenütt. Legfuresábban vagyunk a hivatalos világ nyelvével, mely még ma is részben a deák nyelv igája alatt nyög, részben a német világ nyelvi különözét hordja, részben pedig szem-nem-látta, fül-nem-hallotta furcsaságokkal gyötöri a szegény „jogi alanyok és tárgyak“ fülét. Nem mutatok rá törvényeink körmönfont szövegére, mely csak arra való, hogy tízfélékép lehessen magyarázni; nem az igazságszolgáltatás végzéseire, melyekből nem tudja épesszű ember, hogy kerékre ítélték-e, vagy pört nyert-e; vegyünk elő bármilyen hivatalos körözüvényt, hirdetést, pályázatot, utasítást, postai vévényt, s fogadni mernék, hogy csak hosszú töprengés után bírjuk kisütni, mi „adatik tudtára“ a szegény adófizetőnek. A nyelvhelyesség védői már egy századnál régebb idő óta harcolnak többi közt a hivatalos nyelv, a stílus curialis hibái ellen, s bár nem mondható, hogy teljesen eredmény nélkül, de mégis aránylag csekély eredménynyel. E védők közé állott legutóbb egész könyvvel *Rábel László* is (Hivatalos nyelvünk. A közhivatalok magyartalanságainak megjavítása. Sopron. Romwalter. 1914; 8-r., 237. l.; ára 5 kor.). Maga is hivatalban élő ember, a ki azonban megövtá jó nyelvérzékét, azonfelül pedig — s ezt nem lehet eléggé dicsérni — komoly tanulmányal igyekezett tudatosná tenni a benne szunnyadó helyes ösztönt. A mit tud s mit tanult, egybeszerkesztette, s hivatalnok-társainak okulására kiadta. Könyvének hat fejezete közül ötben közérthetően beszél a magyar nyelv eredetéről; az állam és a nyelv viszonyáról; a nyelvújításról; az idegen szavak és szólásmódok terjedéséről s a hivatalos nyelvről és írásmódról, melynek legtöbb a bűne a tiszta magyarság megrontásában. Helyesen mondja: „A közigazgatási és bírói, a pénzügyi és egyéb kormányzati ágak tisztviselői, ügyvédek és közjegyzők annyiszor vétenek naponként a nyelv szel-leme ellen, a hányszor okiratot fogalmaznak“. S hogy bizvást Dante poklának feliratát lehetne minden közhivatal ajtajára tenni: „Hagyjatok fel minden reménységgel, a kik ide beléptek: *tiszta magyar nyelvet itt nem hallotok!*“ Az utolsó fejezetben egyenként sorolja fel a legszembeütőbb magyartalanságokat, megmagyarázza hibás voltukat, és megjelöli a helyes szót, kifejezést. Itt azonban nem egyszer elveti a sulykot. Tanulmányaiban — mint majdnem minden nem szakkbéli nyelvész — a szélső ortológiához szegődik, és kárhoztat mindent, a mi valaha a neológia bölcséjében ringott. Pedig tudjuk, hogy a nyelv életében a szándékos szóalkotás termékei közül is nem egy polgárjogot szerzett és törvénytelen származását életrevalóságával elfeledtette. Ezeket a szükség teremtette meg s a szükség tartotta

meg; üldözni őket és kiirtásukra törni czéltalan és hibás igyekezet. Így Rábel László is túlzott buzgalmában rovásra veszi ezeket: *tanulmányoz, nélkülöz, kézbesít, szembesít, közeg, szédelgő, egylet, hangulat, fölület, nyugdíj, lakhely, hivatalnok, érv, egyenlőtlen, előítélet, előleg, elévül, leszámítól, rovincsolás, hátrálék* stb., mért használja akkor az *állam, befolyás, tény, tömeges, szerény, hány, viszony, előzmény, monda, ellenőriz, táviratoz, régiségtan, érvénytelen* stb. szavakat, melyek épp olyan sütetüek, mint a megrovottak? Nem szaknyelvésznek, a kinek nincs kellő jártassága a szótörténetben, nagyon óva kell az ilyesmi-ben ítéletet mondania. Megesik, hogy erőszakosan olyan különbségeket, olyan jelentésbeli és alaki kifogásokat tesz, a mik nem állják meg a helyüket. Például: igaz, hogy a mai irodalmi nyelv általában különbséget tesz a *szinte* = *majdnem, szintén* = *is* szavak közt, de voltaképen nincs köztük alaki, hanem hangsúlybeli különbség (l. Lehr, Arany Toldija II. én. 1. vsz.). — Az *élek* valamivel nem mindig hibás, pl. „Tessék rágyújtani! — köszönöm, nem élek vele!” — A közterheket bizony *viseli* a nép, ha nem *fizeti* is. — A *-ként, -kint* megkülönböztetése hibás; ellenben a hasonlítást jelentő *-ként, -kint* más mint az idő- és módhatározó *nként, nként* (pillangó-ként: nap(o)nként). — Az *elárul* ígéről azt mondja a szerző, hogy jó tulajdonságot: tehetőséget, szorgalmat nem lehet elárulni, ellenben gyávaságot, félelmet igen; hát bizony ez az utóbbi használat is „németességet árul el“ (= verraten); akár jó, akár rossz ez a lelki tulajdonság, azt csakis *kimutatni, tanusítani* (ez is *-stt*), *megnyilvánítani, bebizonyítani* lehet, de nem *elárulni*. — *Fél négy, fél hat* éppenséggel sem értelmetlen, sem magyartalan beszéd; ilyen okoskodással a *három és fél órakor* olasz vagy franczia volna. — Azt mondja a szerző, hogy a *hivatalt átvenni* hibás, helyesen: *megkezdte hiv. működését, elfoglalta hivatalát*, mert *átvenni* legfeljebb az iratokat lehet; de hisz éppen abban van a *hivatal elfoglalása*, hogy *átveszszük* a hivatalhoz tartozó tárgyakat, iratokat stb. s így *képes kifejezéssel* a *hivatalt* is. — *Előttemez, lát-tamoz*, igaz hogy a latin *coramizare, vidimare* értelmi fordítása, de alaktanilag teljesen igazolható (vö. az *éljenez, halljukoz* stb. szavakat). — Hogy a *köz* szót a *közélet, közügy* értelmében használjuk, az sem hiba, hanem a nyelvészetben *jelentés-sűrűsödés, tapadás* néven ismert közönséges jelenség.

De hisz nem tisztem, hogy minden tévedést túhegyre vegyek, csak épp arra akartam rámutatni, hogy a szerző buzgalmában néha többet tett a kelleténél. Könyve azonban így is igen hasznos olvasmány hivatalbeli társainak; bár fogadnák meg intó szavát s igyekeznének lehető *egyszerű, világos és érthető* írásmódra. A szerző pedig úgy hasznosíthatná legjobban ügyszeretetét és tudását, ha egyszerű és jó magyarságú írásmintákat: a közhivatalokban állandó alakú végzéseket, felterjesztéseket s hasonlókat szerkesztene, különösen pedig a közönségnek szóló nyomtatványokat és hirdetményeket vizsgálná és javítaná meg.

TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez.

(Mihályi, Sopron megye.)*

I.

pakr^uóc (mint melléknévi jelző)
= durva, goromba.

paksamⁱéta = pakk, batyú. (Ak-
kora paksamⁱéta v^uót a hátá,
mind egy kiszserü emeletësház.)

megpállik = a zöld takarmány
megfűlled, megmelegszik.

pantik^aál^uódik = kötekedik. (Én
nem tom melle viréd lehet, hom
mindig pantik^aál^uónná a zembér
gyerékivé.)

parancsú = a bakter soros éj-
jeli *baktérsegedek*et rendel.

patí = társaság. (No ién diévá-
nyos ép patiba gyutottam.)

épatk^uó (elpatkul) = meghal.
(Bizom má innejd-onnaj kiét iévé
lössz, hogy épatk^uót szēgi-feje.)

pēkulaá = spekulál, fejét tōri.

peliszmēnt^uó, peniszmēnt^uó = os-
torosgyerek; fölösleges, haszna-
vehetetlen ember.

pēránytyás = rozoga, értékte-
len. (Hács-csak illen pēránytyás
kulaoszt tud kié csiny^aányi?)

pēzsmás = szutykos, elkent.

pilinga = penge. (Ollan nya-
val^aádié-ronygy pilingájjo van a
bicskámnok, hogy a hanyag vizet
is alik hogy éfoggya.)

pintli = keskeny szalag.

pipis = kisgyerek cipője.

pipogya, pip^uóty = jellemtelen,
pimasz.

porozink^uó = császármorzsa.

poszēra = *poszoga* = elcsene-
vészedett, igénytelen, hitvány.

ēposzorodott = elcsenevésze-
dett. (Soha illetēmbe nēm láttom
illē poszoga, göthes terēmtist.)

megpöcint = gyengén megérint,
megcsap.

pörgye = pernye.

puluty^uó = szájas, csunya kül-
sejű vénember, -asszony. (Vö.
Pluto.)

pup = kiemelkedés (földön);
daganat (testen). (Nisz csak any-
nyok, mekkora ép pup ny^uót a
kezenfejinn.)

rēbolos = revolver.

rēmīs = bozótos; kisebbszerű er-
dő. (A vasmegyei Terestyén-fából.)

respeg = nagyító, messzelátó;
sipka.

*Samu lēgyek, Samu lēgyēn a ne-
vem*: tréfás esküdőzés, kb. ennyit
jelent: Düljön ki a templom tor-
nya, ha . . .

sárt tipor (sárt:eredménytárgy)
= lelocsolt sárgaföldet és árpa-
polyvát összetipor. (Az így kelet-
kezett pépszerű anyagot tapasztá-
sra, fal, padlás stb. sűrűzésára
használják.)

sedret = oldalt fordul, eloldalmaz.

siētē (siētē) = siet. (Nē siēss.
H^a siētēssz akkora g^uőzzē?)

sohunnaj (sohunnajd) = sehon-
nét.

sublad (sublat) = fiókos szek-
rény, Schublade. (Ejnye de fenyé
kiesi lētt ennek a sublatnak a
fi^uóktya, uj jár a heli, min da
züres pajtába a vonyog^uó.)

suttyogat, suttyoklat = meg-
suhint, a sudártalan ostort meg-
suhogtatja.

sül = csomósodás a szarvas-
marha nyakán.

sülk (sülék) = a földön keresztülvonuló, nyáron lesülő sáv.

szamaártök = töltött gummlabda (Uh-hátbo dobott én nam mēnkü szamaártökkié, ho-gyēc-czērre fűőfordútam.)

szapirka = szikra, parázs. (Valahu tűz vűót, mer szapirkák szallingűőztak. Nēm engedēk esz-szapirkát se.)

szapirnyáz = szaporáz, gyorsan, hadarva beszél.

szekeřcze = félkézre való kisfejsze.

szeleűő = rostológép.

észigorodik = az idő hideggé válik.

szotyorodik = telepedik.

leszotyorodik = leül.

szövetkēzet = hitelszövetkezet.

szűtyű = félkegyelmű.

tagosztál = tagosítás. (Má tagosztákor becsaptag bennünket a zurak.)

takarít: *eltakarít* = elküld, kiadvkin.

kitakarít; *kitakarodik* = elpárolog, eltűnik. (Különösen a gyerektársalgásban gyakori: Maj kitakaritlak a szobánkbu.)

tanyai = goromba, illetlen.

tellenk = az ostort a nyélre erősítő szij.

beterēget = jóllakik.

tetē = tető (háztetē, fejtetē = ház-, fejtető).

tētell = tett, cselekedet. (No hallod, em má miēgis csunya et tētell vűót tüled.)

tetem: *hűőttetem* = az állat gerinczén keletkezett daganat, csomósodás.

tetűálē (tetűalé) = paróka, oldalszakál.

tikkad = alább hagy valamivel, lelohad pl. a tűz.

megtikkad = megcsendesül, megkomolyodik.

tűkrēs = tükör.

töltsöprű = a kisgyereknek a nagrágból hátul kilógó inge. (Má szóval: *zsepkendűő*.)

topicskű = pocsolyában, vízben tipeg-topog.

torűőszá = próbál. (Gyere Jűőzsi torűőszács-csak mēg, ēbírod-ē tē.)

tűótágos = fejtetőn állás (*tűótágost* van, *tűótágostaá* = áll).

tűklejdī (tréfásan) = gazember.

tukkűő (< tuskó) = kövér kisgyerek.

tuszli = hengeralakú kötött ruhadarab, a mely télen az alsó kézsár védelméül szolgál; sebe-sült ujjra húzott keztyűujjszerű varrott sebkötélék.

tűtyme = bamba, bárgyú.

unokatesfűr (tréfásan) = szerető.

urkusz = parvenu.

utánn = által. (Hamisságo utálett, ami lett.)

vasfejű-gábor, v. *gáborgyű* = töviszűró gébics.

vűlág = lámpa.

vűnasszopocza, -*possza* = pöfeteg, lycoperdon bovista.

ēveszelűődik = elhal, eldöglik; elromlik. (Olla nyavala veszekēdik a faluba, a melligbe minde disznűő ēveszelűődik.)

vűrhenyegēs = vöröses.

zivárog = szivárog.

zűőccsík = zöld takarmány.

zűrűmbű = zűrget × dűrűmbűl.

ZSIRAI MIKLÓS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LVIII. Választmányi ülés.

(1913 október 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán, a pénztáros helyettese, Erdélyi Lajos, Horváth János, Melich János, Nagy Gyula, Tolnai Vilmos, Vargha Damján és Vízota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után bejelenti a titkár, hogy Társaságunkat az utóbbi időben súlyos veszteség érte két kiváló tagtársunk, id. Szinnyei József és Vámbéry Ármin halálával. Hosszasabban méltatja mindkettő munkásságának a magyar nyelvtudomány szempontjából is fontos részét és végül azt indítványozza, hogy a választmány fejezze ki elhunytukon érzett fájdalmát a mai ülés jegyzőkönyvében és tolmácsolja őszinte részvétét id. Szinnyei József jelenlevő fiának, Társaságunk tisztelt alelnökének. — A választmány elfogadja az indítványt.

2. Az elnök bejelenti, hogy az Orsz. Középisk. Tanár-Egyesület meghívta a MNYT.-ot folyó évi november 2-án tartandó Eötvös-ünnepélyére. — A választmány a Társaság képviselőjére fölkéri a titkárt.

3. Trócsányi Zoltán bemutatja a pénztár szeptember 30-i állapotáról szóló jelentését. E szerint az egész bevétel 9430 K 88 f, az egész kiadás 5052 K 09 f, maradék 4378 K 79 f. Ebből értékpapírban van 3200 K, takarékpénztárban 1000 K, készpénzben pedig 178 K 79 f. — Tudomásul szolgál.

4. A következő ajándék-könyvek érkeztek a Társaság könyvtára számára: Programm d. Bischof Teutsch-Gymnasium in Segesvár (1912/13). A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve (1912/13). *Harmat-Schusztér*: Kereskedelmi szótár I—II. *Szendrey Zsigmond*: Nagyszalontai népies hiedelmek és babonák. *Pfeiffer, Nikolaus*: Die Ungarische Dominikanerordens-Provinz, Zürich 1913. — Köszönettel elfogadtatnak.

5. Rendes tagul megválasztatott: Ajánló:
Zsirai Miklós tanárjelölt, Budapest Gombocz Zoltán.

XLIV. Fölolvasó ülés.

(1913 október 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid, Gulyás Pál, Hermann Ottó, Hoffmann Frigyes, Horváth János, B. Józsa Ilona, Kertész Manó, Kräuter Ferencz, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnok Imre, Riegler Ernő, Rubinyi Mózes, Sági István, Soós Elemér, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Varga Bálint, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György, Viski Jenő, Viski Károly és Viszota Gyula rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvásó ülés tárgyai:

Melich Jánostól: Ajton.

Gombocz Zoltántól: Hangutánzás és nyelvtörténet.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

75. V. E. úrnak. A régi magyar méhészek (például Handerla György: Uj Méhész, IV. kiad. 31. l.) a lépek szélein, sokszor a középen is lefüggő, mintegy mogyorónyi nagyságú, két-három anyaházat csecseknek nevezték. *Lecsecselni* pedig annyit tett, mint ezeket a csecseket le metszeni, nem pedig mint Ön véli (Nyr. XLII. 354),

„a kashoz rögzíteni“. Elkerülte figyelmét, hogy maga az Öntől ismertetett „Méhtolmács“ is a 49. lapon azt mondja: „tsetseld le, az-az: a' rajta lévő Anya Házaknak üres kupakjait a' Lépek fzeleiről fzedd-le“. — A *feldobolás* sem „a mesterséges (raj-)eresztés egyik módja“, hanem az egész kas méhnek fölkergetése egy új kasba, a réginek huzamos kopogtatása által. — A meddő méhet a régi méhészek nem *menárnak* (Nyr. XLII. 385), hanem *ménárnak* nevezték. (Lásd Méhtolmács 91. l. és Angliai Méhes Kert 1781-iki kiad. 168. és 180. l.)

76. **Nyitik.** A nyit igének ikes változatára eddig csak az az egy adatunk volt, a melyet ZOLNAI GYULA jegyzett föl a szatmármegyei népnyelvből: „*nyitik a rózsza*“ (MTsz.). Találtam rá irodalmi adatot is a XVIII. század végéről. Ravazdy András Méhtolmácsában (Diószeg, 1795) a 46. lapon ugyanis ezt olvassuk: „a' gyütövény fű sárga tarkát nem nyitik“. Ravazdy biharmegyei földesúr volt. Sz. K.

77. **Pórom, pórom pestike.** Hogy az előttünk gyakran homályos eredetű és szokatlan hangzású gyermekversekben vagy mondókákban valódi értelem rejlik, az „ispilángi rózsza“ esete eléggé bizonyítja. Ehhez hasonlónak gondolom azt a régi gyermekversikét is, a melyből mindössze ennyi maradt fenn:

Pórom, pórom pestike,
Szegedvári menyecske.

Nem tudom semmivel sem bizonyítani, de talán nem csalódom, a mikor a *pórom, póromban* a *mor'n, mor'n* (*gut' Morgen, gut' Morgen*) mondást vélem fölismerni. A *pestike* valami Pestről származott — tehát német —, becézett hölgyre vonatkozhatott, a ki a második sor szerint Szeged várában lakott. A mennyiben pedig a szegedi várban polgári népnek nem volt helye, valószínű, hogy az illető valamelyik katonatisztnek felesége volt. A mondás értelme tehát ez volna: Jó reggelt, jó reggelt, pesti születésű, Szegedváran lakó, szép fiatal asszony.

A ki többet tud róla, szóljon hozzá.

ERDŐS JÁNOS.

78. **G. Z. úrnak.** Az *alvé* vagy *alavicska* (török *halva*, arabs *hul-vāh*) gyerekcsemege, ma is árulják vándorcukrosok; *törökméznek* is szokták mondani. Cukor és keményítő keveréke, melybe kevés diót, mogyorót vagy mandulát is tesznek. Rendszerint fehér, nagy, tömött halomban áll az árus asztalán és sarlóalakú késsel vágnak belőle. A talián cukorárúsok újabban ostya közé teszik és rudacs-kákba szeldelik, mert így könnyebben bánhatni a ragacos portékával.

T. V.

79. **A küldött farkashoz** idézhetem ezt a Vörösmarty Eger című eposzában talált példát:

„Farkas agyú buzogány törököt marczangol az ormon,

S a tornyot küldött fenevadként őrzi“. (Gyulai-féle kiadás, Méhner 1884, 346. lap.)

SZENDREY ZSIGMOND.

80. **Küldött farkas.** A MNy. októberi Levélszekerényében azt írja ERDŐS JÁNOS, hogy e kifejezés „értelmének meghatározásához legyen szabad egy analóg mondás felemlítésével hozzájárulnom. Ez a *küldött ördög*, a melyet Hódmezővásárhelyen sokat emlegettek a következő kapcsolatokban: Olyan, mint a küldött ördög. Fekete, mint a küldött ördög. Olyan vagy akár a küldött ördög. E mondással a szutykos, piszkos egyéneket illették stb.“.

ERDŐSNEK elkerülte figyelmét „Küldött farkas“ cz. cikkemnek (febr. szám, 77. l.) ez a helye: „Hallottam még ezt is: „Olyan, mint a küldött ördög“, még pedig vagy a HORVÁTH-féle jelentésben (= morgorva), vagy rongyos, piszkos, züllött emberről“.

81. Gy. V. úrnak. 1. A *zsódal* igét ismerem ily jelentésben: kertel, mentegetőzik. 2. A *zsóder* (sódar, Schalter) nem csipő alatti testrészt. Szülőfalumban valami Kis Julit „félzsóderű“-nak csúfoltak, mert az egyik *váll*a jóval magasabb volt a másiknál. LEHR ALBERT.

82. Alangyár (felelet a Levélszekrény 3. kérdésére) használatos a Csallóközben; a következő községekből ismerem: Bacsfa, Doborgaz, Keszőkés, Nagyszarva, Tárnok, Vajka (egymás mellett fekvő községek). Jelentése: *szelíd, jámbor, alázatos*, de *soha sem: ügyefogyott, hülye*. KHIN ANTAL.

83. Hadács. Az „Esti Ujság“ egyik cikkében a „Népszava“ cz. újsággal foglalkozik, s többek közt ezt írja: „Rendőrökkel, hadácsokkal nekünk semmi dolgunk; a besúgás is inkább kenyere a Népszavának . . .“ stb. (E. U. 1913 decz. 6, 5. lap). Utána néztem a Népszavában is s a szót ott is sűrűen találtam használva. Afféle renegát embert érthetnek a *hadácson*, a ki spicizlje is a rendőrségnek. Kérdelem, igaz-e ez, s mi a szó eredete.

84. Négy grófok . . . Bizonyos megütközéssel olvastam a B. H. 1913 decz. 6. számában (5. lap) ezt: „A négy grófok összeállának, mint Róbert Károly idején, fegyveres csapatot szerveznének . . .“. Helyén van-e itt a *négy* mellett a többes szám? Én úgy érzem, hogy gúnyos használatban igenis helyén van. Kérek feleletet. K. P.

85. Az *Ajton* szóhoz. ASBÓTH O., ki irodalmi működését tizenöt esztendő óta túlnyomó részben nekem köszönheti, mert csak olyankor ír, ha én, valamely kérdést felvetvén, világosságot gyujtok agyában, a „Nyelvtudomány“ legújabb számában ismételtlen foglalkozik velem. Az egyik helyen lelki sötétséggel vádol s csak annyit enged meg, hogy néha-néha van egy-egy „világosabb pillanat“ is (l. Nyelvtud. IV. 288), a másik helyen, egy végnélküli üres cikkben, azt veti a szememre, hogy „a tények meghamisításával“ (l. Nyelvtud. IV. 313) készítettem egyik-másik szógeographiai térképemet. E kijelentések nagyon elszomorítók — ASBÓTHRA. ASBÓTH ugyanis az idéztem kifejezésekkel vagy hozzájuk hasonlókkal nemcsak engem, hanem barátjait is meg szokta tisztelni. Így tett pl. SIMONYI Zs.-dal is (l. utoljára Nyelvtud. IV. 260, 262 stb.). Már pedig a ki barátról, ellenfélről egyaránt kétségbe vonja a „józan ész“, arról fel kell tennünk, hogy a szavak igazi értelmét nem ismeri, mérlegelni nem tudja. A mi a tárgyi dolgot illeti, erre ezt felelem: A minden írásomhoz érteni akaró ASBÓTH azt mondja, hogy dolgozataimat nagyon is jól ismeri (l. Nyelvtud. IV. 313). Ha ez áll, akkor miért oktat engem arról, hogy minő eredetű a magyar szóvégi *-on* ~ *-ony*. Hiszen e kérdésről én írtam először a *Karácsony* tulajdonnév és a *karácsony* köznév kapcsán és egyébkor. A mit itt tud, azt tőlem tudja. E kérdést azelőtt senki nem feszegette, azóta is csak SIMONYI, szerintem hibásan (Nyr. XXXVIII. 292). A mi pedig az *Ajton*-nevet illeti, most is azt mondom, hogy valószínűbb **Altim*-ból való eredete, mint **Altum*-ból, bár ez utóbbi lehetőséget sem tagadom.

MELICH JÁNOS.

TARTALOM.

	Lap
ALEXICS GYÖRGY :	Csángó 349
BADICS FERENCZ :	Gyöngyösi-magyarázatok 445
BERCZIK ÁRPÁD :	Az „Új Magyarság Virágai“ avagy „Szépen összeillő vezetékszók“ 240
BOD KÁROLY :	Borkút 144
BODOR LAJOS :	Foutatlan 144
CSOKÁN PÁL :	Népi jelzős családnevek 92
	Sövényt hágni 461
DÉZSI LAJOS :	A Gyulafehérvári Glosszák forrásához 183
ERDÉLYI LAJOS :	A Gyulafehérvári Glosszák 67
ERDŐS JÁNOS :	A küldött farkas 384
	Pórom, pórom pestike 467
ERNYÉY JÓZSEF :	Szent János áldása 399
FOKOS DÁVID :	Hüvely 416
	Kel 416
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Philister 143
	Szülemér, alamár 143
	Fésület 144
	Réül 190
	Csilin és citrom 239
	Alabor és talabor 335
	Cejte 335
	Hangutánzás és nyelvtörténet 385
	Czibere 411
	Csáprág 412
	A tárgyas ragozásról 424
	Czímer 431
GULYÁS KÁROLY .	Orvosságos könyv a XVI. századból 373
G. Z. :	Negédesség 336
	Alangyár 336
	Bacsa-körtvély 336
H. A. :	Eperjes—epres 384
HELLEBRANT ÁRPÁD :	A magyar nyelvtud. irodalom 1912-ben 220
HORGER ANTAL :	Két új magyar nyelvtan idegenek szá- mára 41
	Argálás 96
	Borjú, gyapjú és csalán 111
	Banya 228
	A -hat, -het képző eredetéhez 346
	A csángó név eredetéhez 418
	Adáz 421
	Mecsérédik 422
	Bérmál 431
	Art 431
	Almaráj 431
	Góré 327
	A régi büntetőjog néhány nyelvi ma- radványa 366
IVÁNYI BÉLA :	Nyelvemlékek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárában 442

	Lap
JAKUBOVICH EMIL:	XV. századi magyar fohászkodás . . . 85
	Lassú 227
	A Gyulafehérvári Glosszák forrásához. . . 234
KEMÉNY LAJOS:	Hagyatéki leltár 1577-ből 373
KERTÉSZ MANÓ:	Muraköz 127
	Immel-ámmal 127
	A dualis a magyarban 307
KICSKA EMIL:	Boncs 383
KHIN ANTAL:	Álangyár 468
KOMAROMY LAJOS:	Átvész 286
KOVÁCS DEZSŐ:	Nyelvújítási adatok 89
K. P.:	Facsimil 383
	Szent János áldása 384
	Hadács 468
	Négy grófok 468
KRÁUTER FERENCZ:	Adalékok a magyar történeti hangtan- hoz 17, 74, 119
LEFFLER BÉLA:	Gyarmathi Sámuel levele a Stockholmi Tudós Társasághoz. 37
LEHR ALBERT:	Arany-magyarázatok XXXVII. V. László- hoz 15
	Küldött farkas 76
	Szólósgazda 136
	Szórén-szálán elveszett 171
	Arany-magyarázatok XXXVIII. Javítá- sok 212, 272, 314, 360
	Zászlót plántálni 414
	Isten hozott! — De magam is igyekeztem . . 415
	Bokázik 415
	Új-tányi szók 457
	Negédesség 458
	Küldött farkas 467
LISZT NÁNDOR:	Szólások és közmondások 139
L. K.:	Berekkürt. 383
MELEGDI JÁNOS:	Vác 48
	Bogdán. 190
	Bécs neveiről 275
	Te nem szeretsz Pesten? 287
	Borséta. 325
	A finn nyelv szláv szavai 333
	Ad vocem porgolát, porgolád 384
MELICH JÁNOS:	A magyar tárgyas igeragozás 1, 58, 105, 152, 207, 248, 297, 337, 392
	A tárgyas igeragozás 134
	Kotorgárd 181
	Tövik 181, 365
	Iny = én 181
	Hajó. 181
	Az Árpád-kori oklevelek jegyzéke . . . 182
	Bulcsú 325
	Ajton, Ajtony 352
	Alás fa 460
	Az Ajton szóhoz 468

MÉSZÖLY GEDEON:	A Döbrentei-codex evangéliumai és a Müncheni-codex	433
M. J.:	Verhüstik	287
	Gereblye. Tátra	287
	Új német idegen szavak szótára	333
	A lengyel nyelv történeti szótára	333
	Bones	336
MOENICH KÁROLY:	Székes-Fehérvár városa levéltárából 36, 87, 368	
MOTZ ATANÁZ:	Magyar szavak Osvald von Wolkenstein költeményeiben	424
NAGY GYULA:	Üsti	78
	Három páleza	233
ÓDÖNGŐ ÁBEL:	Nyelvtörténeti adatok	129, 329
	Armiger = fegyveres	178
PAIS DEZSŐ:	A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink	31
	Magyar szövegmaradványok	133
	Névmagyarázatok	174
	Ság	356
DR. PANKA JÓZSEF:	Beállít	288
PÁPAY JÓZSEF:	Egy rejtélyes szócsoport	439
P. E.:	A Budapesti Hirlap nyelvéről	278
P. KÁLMÁN:	Átvészelt	240
PHILIPP ISTVÁN:	Koszperd, koczperd, koczpert	78
PONORI THEWREWK EMIL:	A bögyével bögyözi	95
	Budapest	192
	Nyüstyit neki	286
PRUZSINSZKY JÁNOS:	Egy-két megjegyzés	328
	„Szokás-szavakról“	286
PUTNOKY IMRE:	Unokatestvér, unokahúg, unokaöcs	33
	Küldött ördög	95
	Pokolegyháza	96
	Dugába dől	128
	Bokázni	277
	Szóke Duna	328
	Parucs	365
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN:	Fáréra fog	124
	Lakoma	224
REXA DEZSŐ:	Nyulas	79
	Mordály	126
	Nyüstyit neki	190
RIEGLER ERNŐ:	János pap országa	144
ROGACH ZOLTÁN:	Ad vocem alabor	432
SÁGI ISTVÁN:	A szóvégi é, i történetéhez	80
	Rang	80
	Meghódol	81
	Vetregés	96
	A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány	168
	Csibe	417
	Misegrád	417
	A budapesti utcák és házak jelzőtáblái	83

	Lap
SIMAI ÖDÖN :	Kazinczy Ferencz nyelvújítása 25, 266, 318, 403
	Merev 81
	Táv 218
	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez.
	(A XVIII. századból) 362
	Széljegyzetek 450
SOMOGYI GÉZA :	Tájszók (Vas megyéből) . . 138, 283, 378
SZ. K. :	Suki István magyar menedéklevele
	1508-ból 86
	XVI. századi ráolvasás súly ellen . . 87
	Falegyen 96
	Batár 191
	Mi a különbség a lágy és a puha között 191
	Bórhátas szék vagy bőrhátú szék . . 227
	A -nyi melléknév-képző történetéhez . 233
	Atvészel 286
	Szilárdka, Mártonka 286
	Kocsonya 288
	Formaruha 365
	A hordár 70 éves 383
	Nyitlik 467
SZARVASI JÁNOS :	Bajnócza 143
SZEMKŐ ALADÁR :	A Táttra-czikkhez 82
SZENDREY ZSIGMOND :	Bányaműszók (Petrozsény) 140
	A „küldött farkas“ 192, 467
SZERKESZTŐSÉG :	Mélyér-tó 286
SZIGETVÁRI IVÁN :	Vajda Péter nyelvészkedéséhez . . . 88
	Küldött farkas 288
SZILY KÁLMÁN :	Elnöki megnyitó beszéd 49
	Helyreigazító adatok Calepinus Latin-
	Magyar szótárához 229
	A Magyar Nyelvőr igazságszeretete . 234
	Lakomázás 277
SZINKOVICS JENŐ :	Adalékok a duna-tiszai nyelvjárás szókin-
	cséhez Bács-Adorján községből 183, 235, 379
TAGÁNYI KÁROLY :	Gyepű és gyepűelve . . . 97, 145, 201, 254
	Új adat a Vörös-gyurkóról 222
	A Kis- és Nagy-Sárrét régi neve . . . 223
	Magocs = Magics = Magdolna 223
	Az Achtum = Ajton kiejtés történetéhez 430
THIENEMANN TIVADAR :	Labancz 34
TOLNAI VILMOS :	Mesterségek szótára 117
	Szállok az úrnak 128
	A régi büntetőjog néhány nyelvi ma-
	radványa 193, 241, 289
	Közmondások lexikona 377
	Nyék és Buda dülőnevei 455
	Hivatalos nyelvünk 461
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN :	A régi késesség szerszámszavai . . . 44
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Gerő János: A cseh és tót középkori
	vallásos költészet története 331
	Vadászság 366
	Summár 366

	Lap
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Tekenezés 367
T. V. :	Kő. Légy 594
T. Z. :	Alvé 467
VÁZSONYI ISIDOR :	Szállók kendnek 288
	Helynevekhez fűződő népnyelvhagyományok 91
ZEMPLÉNI ÁRPÁD :	Mennyég 144
ZSINKA FERENCZ :	Nyelvtörténeti adatok 131
ZSIRAI MIKLÓS :	Cserény 48
	Csajkátá 239
	Szülemér 239
	Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez (Mihályi, Sopron megye) 425, 464
A MNyT. ELNÖKSÉGE :	A magyar népnyelv ismerőjéhez 43
LEVÉLSZEKRÉNY :	48, 95, 143, 190, 239, 286, 335, 383, 430, 466
NÉPNYELV :	. 43, 91, 138, 183, 235, 283, 378, 425, 464
ROVÁS :	. . . . . 136, 278
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	. . . 46, 94, 140, 188, 284, 333, 429, 465

SZÓMUTATÓ.

Abajdok 432	alkony 322, 323	Babkáros 380
ábra 322	állapik 86	babráll 386
Ábrány 114	állomány 29, 166	Bács 113
ábráz 254	almaráj 431	bacsa-körte 191, 336
abriktul 380	álszni 380	bácsó-szólló 336
abroncs 61	alvé 467	bacza 425
abronicza 237	ámbitus 236	bagó 131
acskó 395	andalodik 425	Bajmócz 143
ádáz 363, 421, 450	ángyi 187	bajnoc 143
add-té 170	ángyó 187	bajnóca 143
adó 134	anya 424	bajor 131
adsza 12	anyó 298	bajszikutya 238
ágár 358	apó 298	bakádzik 277
agyoncsigázni 197	apró 23, 111, 116	Balaton 224, 354
áj 253	ár 393	ballag 388
ájni ∞ vájni 396	arany 393	bancsóka 425
ajtó 22	arasz 393	bándor 138
Ajtöny 352, 430, 468	arczél 13	bandukolni 230
akár 252	argalás 48, 96	banya 228, 424
akasztófa 291	Arokfő 255	Bánya 350
akna 350	árt 431	bánya 277
ál- 362	ászló 395	Baranka 259
alabor 48, 335, 432	aszó 325	Baranya 259
alamár 143	asszony 224, 354	barizsol 138
alamizsna 61	asszu 21, 113	batár 191
alangyár 48, 336, 468	átkoz 422	bátor 113
Alap 356	átok 422	beállít 288
alás fa 460	átrucczan 389	Bécs 275
alavicska 467	átvészelni 240, 284	béda 425
áld 422	Avarfölde 263	befelezni 169
alit 396	áve 126	begy 96

beiktatni 29
 bekekő-körte 191
 békó 111, 195
 beljebb 19
 bendő 131
 Benke 32
 berbég 387
 berbitél 387
 berekkürt 383
 bérelni 232
 Berencs 259
 bérnál 431
 betilt 89
 bezzeg 424
 bezzegséges 86
 bibor 381
 bicske 380
 Bikság 357
 Bikszád 261
 bilincs 195
 billentyű 120
 bimbóz 69
 bíró 115, 350
 bitó 292
 Bittó 295
 bizgentyű 120
 blörcs 287
 bocsát 327
 bocsánat 327
 bodag 380
 Bógán 178
 bogdán 190
 bohajdi 426
 bojtörján 355
 bokázni 277, 415
 bokormelléki 132
 bolt 254
 boly 232
 bomba 129
 boncs 336, 383
 bonyhádi 238
 bopa 229
 borjú 19, 24, 63, 111
 borkút 144
 Bornemissza 59
 Boroncs 259
 borséta 325
 borsó 111
 Bossászó 115
 bosznyák 323
 bosztányos 381
 boszú 111
 botozni való 200

bó 345
 bögyöz 95
 bőjt 199
 bőr 345
 bőrhátas ∞ bőrhátú
 227
 Branyiszkó 260
 Brod 263
 búcsú 327
 Budapest 192
 búgattyú 120
 buki 277
 Bulesú 325
 burkony 380
 buzeral 426
 buzma 225, 226
 бүтү 111

Csabagáta 258
 cságattyú 120
 csajkáta 239
 csák 237
 család 132
 csalamár 143
 csalán 111, 387
 Csalános 174
 csámisz 380
 csang 421
 csángál 421
 csángó 349, 418
 csapni való 200
 csáprág 412
 csardak 202
 csecs 466
 cseh 132
 Csekej 262
 Cseklész 262
 csele-csala 172
 cselegni 381
 csellenni 381
 csend 322
 cseng 420
 csengettyű 120
 Cseke 262
 Csepen 132
 cserben hagy 451
 cserény 48, 381
 csibe 417
 csigar 426
 csihar 138
 csihol 388
 csikóté 120
 csilin 129, 239

csille 140
 csillégő 380
 csipa 116
 csipő 311
 csiri-csaré 172
 csonka-bonka-béna
 csoport 61 [449
 csorba 132
 csök 381
 Csököly 262
 csőrege 380
 Csőrszárók 255
 csukló 61
 csuppanaté 120
 csurgaté 120
 csusza 116
 csüptü 111
 czafat 389
 czafka 432
 czafog 389
 czáfol 138, 389
 czafra 391, 412, 432
 czafrag 391
 czafrang 413
 czakó 432
 czammog 388, 419
 czangora 138
 czanka 432
 czankózik 419
 czefet 391
 czefre 412
 czégér 225, 244
 czégéres 244
 czejte 335
 czélla 432
 czihere 411
 cziderál 432
 czifittya 432
 czigle 432
 czím 322, 406
 czimer 225, 431
 czinczár 381
 czinkus 140
 czitrom 239
 czitvara 380
 Czód 261
 czojta 335
 czuppan 389
 Dajka 132
 Dama 132
 dara 116
 dárda 130

- Daruság 358
 de 64
 de hiszen 18
 dejki 426
 delel 427
 deres 241
 dermed 338
 derőcze 426
 dézbunda 427
 Diászó 115
 dics 322
 dió ∞ diás 116
 disznó 111, 114
 divány 236
 divatos 363
 domaszláb 449
 Dorottya 18
 dörzsöl 338
 drápung 45
 dreunka 129
 Drávaszád 261
 dug 338
 dugába dől 128
 Dunaj 276
 dungó 238
 dusánka 186
 durcung 236
 duzma 225
 dűrűzgöl 138

 Édes 132
 Eger 174
 égigunár 427
 egyenérték 96
 egyenruha 96
 egyensúly 96
 egyhangúság 89
 elcsigázni 197
 élet 86
 eleve 82
 elhal 186
 ellenző 187
 élősködik 89
 emberbarát 363
 én 157, 300
 engem 300
 Ensel 32
 enyv 230
 eperfa 63
 Eperjes 384
 eplény 381
 Erdőszáda 261
 ereszt 254

 ergellés 96
 ergettyű 120
 erőtlen 132
 ért 393
 es 253
 esk 253
 észak 220
 eszközöl 89
 észrevétel 90
 Eszró 258
 eszteró 257
 Esztrény 258
 etthe 169

 Facsimil 383
 faggyú 19
 fagy 253
 fajd 339
 fajkol 138
 faklák 138
 falegyen 96
 falú 23
 Fancs 132
 fancza 140
 fárera fog 124
 farmatringoltatás 243
 fattyú 19, 120
 Fátra 83
 fecskő 129
 fegyveres 178
 fejklo 45
 felcsigázni 197
 fél füllel 310
 felnégyelés 291
 felület 29, 271, 406
 felvilágosodás 90
 felvonás 90
 fenterég 96
 férfi 63
 ferheléz 138
 Ferike 284
 férj 384
 ferteng 96
 fésület 144
 feszittyű 120
 feszült figyelem 195
 filister 143
 findsa 129
 fió 298
 fitty 129
 fityula 187
 fiú 19
 fogantyú 120

 fohász 322
 fontatlan 144
 forács 138
 fordul 344
 forgattyű 120
 formaruha 365
 forradalom 450
 forró ∞ forráz 116
 forteu 140
 fő 20, 345
 főkény 138
 föld 359
 följobb 19
 fölöz 169
 furatos 233
 fúr-farag 347
 furiscte 2
 füge 238
 füle is két felé áll 312
 fürgettyű 120
 fürj 63, 384
 Füzesd 132

 Gácsér 238
 Gacsiba 427
 gágog 387
 galambica 138
 garaboly 237
 Gáta 263
 Gátvége 258
 geberdusz 381
 gegő 186
 gém 130
 géemiahajó 130
 Gerelye 287
 Gerőke 286
 gézengúz 130
 gém 344
 gógány 177
 gorboncás (idő) 138
 göré 203, 327
 Góré 265
 gömb 29
 gömöje 380
 görög 359
 graszt 237
 gresztó 427
 gróf 132
 gubola 138
 gugora 379
 gúz 140
 güzü 111
 gyalog 393

gyapjú 19, 24, 111
 gyáva 419
 gyepű 97
 gyepűelve 97, 254
 gyilkos 61
 gyoha 138
 gyovon 61
 gyökerezet 232
 gyönyör 322
 gyújt 355
 gyúton 169
 gyújt 355
 gyűl 344
 gyümölcs 64
 gyűrű 111
 gyűszű 111

Hadács 468
 hahold 176
 hájár 140
 hajdan 451
 hajdú 414
 hajó 181
 halász 254
 Hamarászó 115
 hamis 132
 háncsék 138
 hándál 138
 hangyaboly 232
 hányiveti 297
 harabol 132
 harap 452
 haraszt 132
 harc 35
 háromfa 293
 Hárság 357
 három pálcza 233
 hársfa 132
 hat 394
 -hat, -het képző 346
 hattyú 19, 20, 120
 házibará 90
 hegyalja 132
 herkelik 138
 hét 394
 hevér 140
 hévér 330
 hí 74, 75
 hideg 393
 héla 139
 hímez-hámoz 128
 hint 157
 hisz 75
 hitelező 90

hó 20
 Hódság 358
 Homárka 255
 homp 139
 horvát 132
 hosszú 19, 20, 113
 hováj 380
 höpp 139
 hulla 116
 hupalag ~ kupalag 428
 huszonötöt kéne rá-
     válni 200
 huza-vona 116
 huzmén 139
 hű 74
 hüllő 428
 hűs 452
 hűvely 416

Ifjonecz 406
 ifjú 19
 Igmánd 395
 igricség 182
 igy 395
 igy ~ ügy 393
 illyfa 36
 ima 322
 imád 395
 ime 424
 immel-ámmal 127
 Imre 360
 indzsellér 397
 ingyen 393
 inkább 10, 61
 installál 130
 int 157
 iny 181
 ipós 187
 irgalom 10, 62
 Irma 288
 ír 111
 ironálni 382
 Isten hozott — de
     magam is igyekez-
     tem 286, 415
 Istók báró 190
 istráng ugyse 190
 iszák 396
 iszalag 21
 iszik 62, 75
 iszony 322, 323
 Isztró 258
 isztronga 238
 ivás 396

Jácint 19
 jámbor 115, 424
 Jánka 32
 János pap országa 144
 jargal ~ nyargal 61
 jártanyi ~ ártányi 62
 járvány 452
 Jászó 115, 256
 jég 393
 jegénye ~ egönye 62
 jegyző ~ edző 62
 jeletlen 231
 jérce ~ érczike 62
 jó 132, 114
 jóbapa 229
 jóbonya 228
 jó-megy 347
 jönni 62
 ju 382
 juh 61
 juhar 21, 61
 juhász 21

Kaczabáj 187
 kadári főske 238
 káka 116
 kalamán 36
 kalamín 36
 Kálmán 32
 kalya 36
 kamalod 36
 kamarás 350
 kamilat 36
 kamuka 132
 kancsó 111
 kándli 37
 kanyar 382
 kapu 99
 Kapu 259
 Kapuvár 259
 Karab 132
 karácson 132
 karczetl 37
 kardony 37
 kárjában 453
 Kármán 37
 karmantyú 120
 kármentő 380
 karóba húzni 290
 kas 132
 kaszakén 37
 kaszap 139
 Káta 263
 katér 37

Kazár 263
 kedven 447
 kel 416
 kellemes 132
 kelnis 87
 Kelőd 262
 Kemencze 177
 Kemény 132
 kend 132
 kerékbe törtek volna 289
 kesztyű 74, 120
 kéz 310
 kézij 130
 ki 12
 kicsapni 245
 kicsapongás 90
 kígyó 344
 kiholt 230
 kilim 239
 kilincs 132
 Killiti 262
 kilöki pénz 297
 kín 344
 kinigli 336
 kirie 88
 Kis-Sárrét 223
 kitart 90
 kiütött farkas 77
 kivén 88
 klikkér 380
 Klucsó 260
 kobézőlni 382
 kocsi 414
 kocsonya 288
 kóczkék 88
 koczpert 78
 kolop 380
 Kolos 100, 260
 kommandó 130
 kopa 88
 kopja 130, 414
 kopolyú 120
 korbács 233
 kordéra 450
 korlát 132
 kotla 139
 kótogó 140
 kotorgárd 181
 kő 345, 459
 könnyű 19, 25, 232
 könyvtárnok 90
 körömszakadtáig 195
 kösöntyű 120

kövér 132
 közép 132
 közgyűlés 90
 közháborítás 231
 köznév 169
 közrebecsát 90
 krádlí 368
 krampács 140
 krampecz 368
 kreditőr 368
 krepény 368
 krepony 368
 krucsó 428
 kufa 382
 kukkon 428
 Kulcsod 260
 kún 132
 kupu 132
 kuruszpol 428
 kuszpora 428
 kutyor 139
 kutyú 120
 küldött farkas 76, 95
 192, 288, 384, 467
 küldött kutya 77
 küldött lélek 77
 küldött ördög 77, 95,
 467

Láb 310
 labancz 34
 lábbeli 311
 Lád 32
 lány 191
 Lajos 354
 lákasos 231
 lakmár 225
 lakoma 224
 lakomázás 277
 landauer 368
 langaló 139
 lant-kocsis 368
 lap 382
 lapoczka 242
 lassú 19, 25, 227
 lavur 237
 lázsi 369
 le 453
 leány 19
 lebilincsel 194
 leffenytű 120
 légy 459
 léhen 330
 Lehota 149

lekapták a húsz kör-
 méről 242
 Lél 114
 Lénárd 31
 les 253
 Lesháza 264
 lesi puskás 297
 Lesvár 264
 lesz 75
 Levél 264
 lévőlénda 187
 libéllál 382
 libéria-dolmány 369
 linkó 139
 lipe 238
 Lipót 31
 Lomp 32
 Lompert 32
 Lő 102, 264
 Lógrád 264
 Lővér 102, 264
 Lövő 102, 264
 Lövdöld 264
 luca 139
 ludas 79
 lugas 132
 lukedli 369
 lulugya 429
 lütyü 380
 lythek 169
 lyuk 21

Magának álló név 169
 Magocs 223
 Magyaróság 357
 majd 339
 Majtény 354
 malátás 283
 manéros 369
 mántedli 369
 már 369
 Maros 354
 martalék 130
 Marton 224
 Mártonka 286
 Martos 224
 mással álló név 169
 Mátra 83
 matyó 382
 mecsérédik 422
 megbélyegezett 244
 megcsapni 200
 meghódol 81
 meghordozás 243

- meghurezolás 243
 megijed 19
 meglazsnakolni 201
 megmetél 130
 megnégyelni 291
 megpokróczozni 201
 megsebez 90
 megszákolni 201
 mekkora 116
 mekkorú ~ mekkorán
 melenye 371 [116
 méltó ~ méltán 116
 mély 12
 Mélyér-tó 286
 mennyég 144
 mennyi 12
 merende 169
 mereng 455
 merev 81
 mese 132
 mérszáros 423
 meszelő-borostya 130
 Mézeság 358
 mi 12, 299
 midőn 160
 mile 177
 milej 176
 mink 302
 mint 12
 Misegrád 417
 módosít 90
 mohon 230
 mókus 283
 mond 424
 monda 322
 mondat 29
 montli-zsák 371
 mordály 126
 mosoly 322
 mostoha 65
 mundér-mente 371
 Muraköz 127
 murek 287
 mustili 382
 mutatvány 90
 muzéroz 382

 Nagy-Barom 259
 Nagy-Sárrét 223
 negéd 458
 negédesség 336, 458
 négyágú 291
 nehézkes 160
 néma 132
 német 132
 nem fogy rajta csu-
 dám 455
 népesedés 90
 népesség 90
 Neszelej 174
 niheli-flinta 372
 no hiszen 18
 nő 20
 Nógrád 264
 Nógrád 264
 nyájas 160
 Nyárad 132, 358
 nyárfa 132
 Nyavalád 132
 nyék 455
 -nyi-képző 233
 nyilas 102, 264
 nyíni 231
 nyirettyű 120
 nyírfá 132
 nyítik 467
 nyom 253
 nyomaté 120
 nyulas 79
 nyugos 364
 nyujt 355
 nyúlhistória 454
 nyulicza 284
 nyű 20
 nyűni 231
 nyűstyit neki 190, 286

 Obsit 131
 Ocskó 265
 odú 111
 Ohába 149
 okadás 232
 okádás 232
 oláh 396
 olasz 396
 old 396
 Ollóság 358
 Olup tulma 356
 opezet 380
 ordít 396
 Oroszi 263
 ortálozás 372
 ostor 233
 osztoró 257
 Osztró 258
 ő 340
 ölmi 393
 ön 341
 önkéntes 271
 önnön 341
 önnöt 447
 őr 132, 264
 ördög 132
 Ördögárok 255
 örök 101
 Őrség 149
 Őrvén 432
 Őrvistye 256
 ösztöri 257, 295
 öt 393

 Palánkfa 133
 páleztát tör valaki fe-
 lett 246
 pandaly 382
 pantallér 131
 pantikálás 230, 329
 pár 133
 parancsolok 85
 párduez 61
 parucs 365
 pati 464
 pattantyú 21, 112, 120
 patying 382
 patyolat 131
 pecsénye 61
 Pecsényéd 263
 pellenger 243
 perántyas 464
 Pest 177
 Péterke 32
 Petke 32
 piarez 35
 piriesk 242
 pite 380
 pizlik 284
 plága 242
 poca 133
 Póka 32
 pokolegyháza 96
 polgár 349
 poltura 131
 Porázfalva 133
 porgolat 384
 porkoláb 349
 Pósz 32
 pótlék 90
 pottyán 389
 pozdor 383
 pöpörtyű 380
 pörgettyű 120
 pörje 61

presta 126
 Preszáka 99
 Preszeka 255
 puczka 140
 puha 191
 pikkantyú 120
 pulutó 464
 purgyász 284
 puszli 284
 pünkösds 339

Ragasztó 120
 rakattyabokor 133
 rakoncza 383
 rang 80, 454
 rásütni 244
 rátarti 297
 ravás 74
 recipe 126
 Récse 256
 rüdusa 383
 rekeszt 254
 remete 133
 répás 133
 reszelés por 231
 Rétköz 223
 Rétság 358
 Rettég 265
 réül 190
 Réva 256
 révén 432
 Revistye 256
 ri 74, 75
 rigyetés 336
 ringyó 61
 ró 74
 Rof 256
 rompa 383
 rongy 61
 ront 157
 rothad 65
 Rov 256
 Rovistye 256
 rovo 131
 rózan 383
 Röjtök 265
 röppentyű 120
 Ság 356
 Ságtelek 358
 sajátság 91
 sajnálkodik 91
 sajtár 174, 354
 sántikálás 230
 sarcz 35

sarj 384
 sarjú 19, 25
 sarkantyú 112, 120
 Sarmaság 357
 sátor-palánk 131
 savanyú ∞ savanyán
 ség 356 [116
 sergettyű 120
 sikárkutya 238
 Siklós 61
 sir 344
 sohaj 322
 sohajos 454
 soltész 349
 Sopron 277
 sorompó 414
 sort verni rajta 200
 sóvágók 351
 Söjtör 174
 Sövényaszád 261
 sövényt hág 461
 spanyol csizma 197
 stertinyák 330
 stór 133
 Strázsa 101
 sugárlás 446
 sürjen 449
 Sugóság 357
 summár 366
 Súr 133
 süvöltyű 120
 Szabadi 14
 Szád 260
 Szádelő 261
 szájtáti 297
 szakács 133
 szakálás farkas 76
 szállás 414
 szállásol 91
 szállók az urnak 128
 szállók kendnek 288
 szapirka 465
 szapo 380
 Szárberény 113
 szarka 133
 szárny 311
 szarv 311
 szarva között a tőgye
 312
 szarvas-telek 133
 szederfa 63
 szégyenfa 243
 szégyenít 131
 Székely 263

szélütés 91
 szem 309
 szeme közé nézni 312
 Szemes 265
 Szemecz 265
 Szénégető 177
 Szent János áldása
 384, 399
 szenyv 322
 szerencsen 133
 szerencsejáték 91
 Szeret 349
 szíjat hasítani 290
 Szil 174
 Szilárdka 286
 szíros 61
 szíttya 19
 szívárvány 61
 szólás-mondás 131
 Szombatka 32
 szomiétt 284
 szomjú 19, 21
 szomorú ∞ szomorán
 116
 szótár 166
 szöke Duna 328
 szőlő 23
 szórén-szálán 171
 szörnyű 19
 Sztregonya 265
 Stregova 265
 Sztrisz 265
 szuszma 225, 226
 szűcs 344, 349
 szülemér 143, 239
 szűnik 344

Tab 32
 Taba 32
 Tabajd 33
 tabajdok 432
 Tad 32
 tagiz 230
 talabor 335
 tanya 440
 tányi 457
 tapogaté 120
 tár 218, 322
 tárgyas ragozás 1, 58,
 105, 134, 152, 207,
 248, 297, 337, 392,
 424
 tárház 218
 tarisnyavár 331

- tarogató 133
 tarogja 237
 társ él 13
 társzekér 218
 Tas 356
 Tatra 82, 287
 Tatros 350
 táva 440
 távész 439
 távol 440
 te 337
 tekenezés 367
 Tekenye 176
 teknő 176
 Telebság 358
 telek 465
 tenyeres 242
 tepszi 237
 tér 364
 térd 311
 teremteve 23
 tessz 75, 284
 Tétény 114
 tető 22
 tevemadár 440
 Thonuz oba 356
 ti 337
 Tiba 32
 Tibád 31
 Tibold 31
 Tilos 265
 tinó 23
 tirpant 383
 titoknok 406
 tó 240
 Tobold 32
 toll 111
 tolvaj 306
 tonkasz 284
 tönkre 365
 töpörtyű 120
 tór 345
 Töresvár 259
 tövik 181, 365
 Trizs 265
 tulajdonnév 169
 tusakodik 131
 tutyma 225
 tű 74
 tündér 225
 tüskét ver a körme
     alá 195, 366
 tyúk 21, 121
 tyurak 187
- Unoka 396
 unokahűg 33
 unokaöcs 33
 unokatestvér 33
 uram 155
 urkusz 465
 Urszád 261
 uszólág 448
 uszóvan 448
 után 396
 utczanevek 83
 Uz 263
 Uzd 263
 uzovál 383
 ügy 395, 396
 ügyel 395
 ügyész 29
 ülni 393
 ünő 121
 űr 322
 üres 396
 űrű 111
 üsti 78
 üszely 448
 üsző 393
 üzbég 133
- Vác 48
 vadas 396
 Vadász 254
 vadásztság 366
 Vágás 149
 vagy 251, 252
 vágy 322
 vágyakodni 231
 vaj 252, 293
 Vajastorok 260
 vakarodni 231
 vále 126
 vális 230
 való ∞ valák 116
 vankuj ∞ mankuj 417
 varázsló 133
 varjú 19, 63, 113, 121,
     várnépe 133 [228]
 város 349, 414
 vártafa 133
 vas 195
 Vaskapu 259
 Vastorok 260
 vasváltság 331
 Vászoly 354
 Vát 32 [417]
 vatarász ∞ matarász
- vatat ∞ matat 417
 véd 322
 Végardó 265
 Véged 265
 Vég hely 265
 végyit 396
 vejő 187
 vér 393
 Vereczke 260
 veres gyöngy 222
 verhűstik 287
 Vermes 133
 vernyákol ∞ mérnyá-
 verőcze 426 [kol 417]
 Verőcze 260
 verset repül 449
 vértajték 454
 vesz 75, 254
 vész 396
 vesszőfutás 242
 vetrengés 96
 ví 75
 viasz 396
 Wien 275
 világcsufja 244
 villám 324
 Vimpác 262
 Vindobona 275
 virrasztó 133
 Visegrád 417
 visel 396
 visz 75
 vizslog 396
 viszony 322
 vitaj 284
 vitéz 133
 víz 396
 vizsga 322
 volna ∞ olna 396
 Volya 149
 vonogó 61
 Vörös György 449
 vörösgyurkó 222
- Zalaőr 149
 zár 254
 zászlót plántálni 414
 zeng 45
 züllött 284
 zsák 175
 zsákmány 175
 zséter 175
 zsindey 175
 zsinór 175

IX. ÉVFOLYAM.

1913. JANUÁR.

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

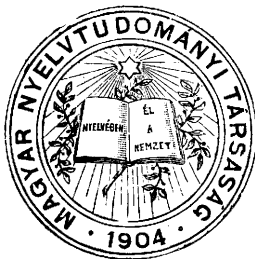
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

81. FÜZET

1913. JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1913.

TARTALOM.

	Lap
A magyar tárgyias igeragozás, <i>Melich János</i> -tól	1
Aranymagyarázatok, XXXVII., <i>Lehr Albert</i> -tól	15
Adalékok a magyar történeti hangtanhoz, <i>Kräuter Ferencz</i> -től.	17
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXVIII., <i>Szmai Ödön</i> -tól	25
Névmagyarázatok, <i>Pais Dezső</i> -tól	31
Szó- és szólásmagyarázatok: Unokatestvér, unokahúg, unokaöcs, <i>Putnoky Imre</i> -tól; <i>Labancz, Thienemann Tivadar</i> -tól	33
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól	36
Különfélék: Gyarmathi Sámuel levele a Stockholmi Tudós Társasághoz, <i>Leffler Bélá</i> -tól; Két új magyar nyelvtan idegenek számára, <i>Horger Antal</i> -tól	37
Népnyelv: A magyar népnyelv ismerőihöz!, <i>A MNyT. elnökségé</i> -től; A régi késesség mesterszavai, <i>Tömörkény István</i> -tól	43
Társasági ügyek: LI. Választmányi ülés; XXXVIII. Fölolvasó ülés; LII. Választmányi ülés; XXXIX. Fölolvasó ülés.	46
Levélszekerényünk: 1—3.	48
Borítékon: Értesítés. — Jelöléseink magyarázata. — Hangjeleink.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A Magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Beszterczei szószedet (kiad. Finály H.).

C.: Dictionarium Calepini, 1585 (kiadta Melich, Budapest, 1912) és 1590.

Codexes: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelveml. VIII.); *BirkC.*:

Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*:

Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*:

Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.);

EhrC.: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex

(IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

IX. ÉVFOLYAM.

1913. FEBRUÁR.

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

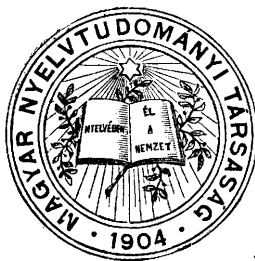
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

82. FÜZET

1913. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1913.

TARTALOM.

	Lap
Elnöki megnyitó beszéd, <i>Szily Kálmán</i> -tól	49
A magyar tárgyas igeragozás, II., <i>Melich János</i> -tól	58
A Gyulafehérvári Glosszák, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	67
Adalékok a magyar történeti hangtanhoz, <i>Kräuter Ferencz</i> -tól.	74
Küldött farkas, <i>Lehr Albert</i> -tól	76
Szó- és szólásmagyarazatok: Üsti, <i>Nagy Gyula</i> -tól; Koszperd, koczperd, koczpert, <i>Philipp István</i> -tól; Nyulas, <i>Rexa Dezső</i> -tól; A szövégi és i történetéhez, Rang, Meghódol, <i>Sági István</i> -tól; Merev, <i>Simai Ödön</i> -tól	78
Különfélék: A Táttra-czikkhez, <i>Szemkő Aladár</i> -tól; A budapesti utcák és házak jelzőtáblái, <i>Sági János</i> -tól	82
Nyelvtörténeti adatok, <i>Jakubovich Emil</i> -tól, <i>Sz. K.</i> -tól és <i>Moenich Károly</i> -tól	85
Nyelvújítási adatok, <i>Szigetvári Iván</i> -tól és <i>Kovács Dezső</i> -tól	88
Népnyelv: Helynevekhez fűződő népnyelvhagyományok, <i>Vázsonyi Izidor</i> -tól; Népi jelzős családnevek, <i>Csókán Pál</i> -tól; Népnyelvi adatok beküldői	91
Társasági ügyek: LIII. Választmányi ülés; XL. Főolvasó ülés	94
Levélszekerényünk: 4—9.	48
Borítékon: Értesítés. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdi (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

1912 december 31-ig

Alapítványt fizetett: Semsey Andor 2000 korona. Összesen (1. 79. füz.) 11,990 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Csókán Pál, Csüri Bálint, Dézsi Lajos, Gombácssy Imre, Gregorovits Antal László, Kaiblinger Fülöp, Károlyi-Széchenyi Hanna grófnő, Kertész Manó, Löfkovits Márton, Majtényi Géza, gróf Széchenyi Bertalan, Veszprémi Vilmos. Összesen (1. 79. füz.) 4618 kor.

912-re előfizetett: Debreczen: Róm. kath. főgimnázium; Hajdúböszörmény: Ref. főgimnázium, Kecskemét: Felsőkereskedelmi iskola, 1Kecskemét: Polgármesteri hivatal, Szászváros: Arany János

(Folytatás a boríték harmadik oldalán.)

ifjús. önképzőkör, Szeged: Kegyesr. főgimnázium, Szeged: Áll. felsőkeresk. iskola. Összesen (l. 79. füz.) 3920 kor.

1913-ra tagdíjat fizetett: Darvas Adolf, Györgyey Illés, Jablonkay Gábor, gr. Károlyi Lászlóné, Kherndl Antal, Magyar Géza, Nagy Ödön, Paal Gyula, Pap Károly, Perényi Adolf, gróf Teleki Tiborné, Tóth Károly, Vásárhelyi Imre, Viszota Alajos, Viszota Gyula. Összesen 150 kor.

1913-ra előfizetett: Helsingfors: Suomalainen Seminaari. Komárom: Czuczor-Önképzőkör (l. részl. 5 kor.), Nagybeeskerek: Közs. főgimnázium, Nagyvárad: Hadapród-iskola, Pécs: Honv. Hadapródiskola, Szeged: Áll. főgimnázium. Összesen 55 kor.

1913 január 31-ig

1912-re tagdíjat fizetett: Bökényi Dániel, D'Isoz Emil (II. r. 5.), Munkácsi Bernát, Nagy Samu, Philipp István, Thienemann Tivadar (I. r. 5 kor.). Összesen (l. fentebb) 4668 kor.

1912-re előfizetett: Magyaróvár: Gazdasági Akadémia, Nagyszombat: Városi közkönyvtár. Összesen (l. fentebb) 3940 kor.

1913-ra tagdíjat fizetett: gr. Almásy Dénesné, Altschul Adolf, gróf Apponyi Lajosné, gróf Apponyi Sándor, Ascher István, Bajza József, Bakó Sándor, Balassa József, Balogh Péter, Balogh Dezső, Barabás László, Barabás Samu, Baross Lajos, Bátky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Bedő Albert, Békefi Remig, Benő Béla, Berczik Árpád, Berghoffer Károly, Bódiss Jusztin, Bogdánffy Ödön, Bónis Károly, Császár Elemér, Csoma József, Dóczi Imre, Dongó Gyárfás Géza, Dósa Imre, Ecséri Lajos, Eösz Ferencz, Erdélyi Pál, Erdős János, Farkas Sándor, Fiók Károly, Fischer-Colbrie Agoston, Freckay János, Gaal Gaston, Gönczy Béla, Gyárfás Tihamér, Gyömörey Vincze, Győry Árpád, Horger Antal, Ilosvay Lajos, Iványi Béla, Jambrikovics László, Karácsonyi János, Kardos Albert, Károlyi Árpád, gr. Károlyi Gyuláné, Kelemen Béla, Keresztes Zsigmond, Klein Ede, Klemm Antal, Kollányi Ödön, Kovács Gyula, Kovács János (Bpest), Köpe Viktor, Kräuter Ferencz, Lauschmann Gyula, Lenkei Vilmos, Lévy József, Magyary-Kossa Gyula, Madarassy László, Melich János, Molecz Béla, Ovári Ferencz, Pálfi Márton, Pap Illés, Pápay József, Papp Gábor, Philipp István, Pintér Sándor, Puky József, Rajner Lajos, Remenár Elek, Sajó Sándor, Schack Béla, Schmidt József, Schütz József, Szabó Endre, Szabó Imre, Szalay László, gr. Széchenyi Domokos, gr. Széchenyi Sándor, Szikrai Odó, Szilády Aron, Szinkovich Jenő, Szüts Béla, Thallóczy Lajos, Thirring Lajos, Tolnai Vilmos, Tomcsányi Mór, Tordai Ányos, Tragor Ignác, Urbányi Karolin, Vágó Ignác, Vámbéry Armin, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Végh Arthur, Vurglich Gusztáv, Zalai Mihály, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. Összesen (l. fentebb) 1190 kor.

1913-ra előfizetett: Barabás György, Bártfa: Áll. gimn., Bécs: Akt.-Gesellschaft Dynamit Nobel, Bécs: Oesterr.-Ung. Bank, Békéscsaba: Rudolf-főgimn., Beregszász: Áll. főgimn., Beszterce: Polg. fiúisk., Blanz József, Brassó: Áll. főreál, Brassó: Áll. felsőkeresk. isk., Breznóbánya: Áll. polg. isk., Budapest: M. Tud. Akadémia Szótári bizottsága, Első magyar ált. Biztosító társaság (10 példány), Osztrák-magyar bank (2 példány), Pesti hazai első Takarékpénztár (20 példány), Pesti m. keresk. bank (10 példány), Tudomány-egyetem könyvtára,

Modern Philol. Semin., Eötvös-kollég., I. ker. főgimn. Kegyesr. főgimn., VI. ker. áll. főgimn., VII. ker. áll. főgimn., Gyakorló főgimn., VIII. ker. áll. főgimn., X. ker. tisztvis.-telepi főgimn., Csiszt.-r. Bernardinum, Kalazantinum, II. ker. főreál, IV. ker. főreál, II. ker. fels. keresk. isk., VI. ker. fels. keresk. isk., Angol kisasszonyok, Nőképzőegylet fels. leányisk., V. ker. polg. fiúisk., VI. ker. Váczi-körúti polg. leányisk., VII. ker. polg. fiúisk., VIII. Práter-utcai polg. leányisk., VIII. Homok-utcai polg. fiúisk., VIII. Práter-utcai polg. fiúisk., IX. ker. polg. leányisk., Honv. Ludovika-Akadémia, Honv. Ludovika-Akadémia parancsnoksága, Honv. Minisztérium segédhivatalai (2 példány), Képviselőház könyvtára, Technol. Iparmúzeum, Csikszereda: Főgimn., Csurgó: Ref. főgimn., Czegléd: Áll. főgimn., Debreczen: Ref. főisk. anyakönyvtár, Bölcsészeti-kari Szeminárium, Dés: Áll. főgimn. Eperjes: Angol kisasszonyok, Érsekújvár: Róm. kath. polg. leányisk., Kath. főgimn., Esztergom: Főgimn., Fiume: Áll. főgimn., Gyöng. Ref. gimn., Győr: Benczés székház tanári könyvtára, Áll. főreál, Hódmezővásárhely: Városi közkönyvtár, Huszár István, Jászberény: Áll. főgimn., Kalocsa: Kollégium, Kassa: Prem. főgimn., Áll. főreál, Áll. fels. leányisk., Kassai Múzeum, Kecskemét: Ref. főgimn., Áll. főreál, Felsőkeresk. iskola, Keszthely: Kath. főgimn., Kilián könyvkeresk. (5 péld.), Kisújszállás: Ev. ref. főgimn., Kisvárdá: Áll. polg. isk., Kolozsvár: R. kath. főgimn., Ref. kollégium, Unit. kollégium, Komárom: Czuczor-önképzőkör (II. részl. 5 kor.), Kőrmöczbánya: Áll. főreál, Kőrmend: Állami polg. isk., Léva: Irgalmas-nővérek intézete, M.-Sziget: R. kath. főgimn., Marosvásárhely: Polg. leányisk., Nagybánya: Áll. főgimn., Nagyenyed: Bethlen-kollégium, Nyagykőrös: Ref. főgimn., Nagyszombat: Érseki főgimn., Nagyvárad: Áll. főreál, Ref. tanítónőképző, Nyíregyháza: Ev. főgimn., Nyitra: Kath. főgimn., Orosháza: Állami polg. isk., Pancsova: Áll. főgimn., Pannonhalma: Közp. főkönyvtár, Pfeifer Ferdinánd, Pozsony: Jogakadémia, Evang. liceum, Áll. polg. leányisk., Resiczabánya: Polg. isk., Sárospatak: Kollégium, Állami tanítóképző-intézet, Schmidt Sándor, Selmeczbánya: Ev. liceum, Sepsiszentgyörgy: Állami tanítónőképző, Singer és Wolfner könyvkereskedés, Sopron: Benczés főgimnázium, Guzmics-önképzőkör, Ev. főgimn., Áll. főreál, Ev. tanítóképző-intézet, Állami fels. leányiskola, Honvéd-főreál, Stein János, Sümeg: Áll. elemi isk., Szakolcza: Kath. főgimn., Szamosújvár: Áll. főgimn., Szánthó Gábor (I. részl. 5 kor.), Szatmár: Ref. főgimn., Kath. tanítónőképző, Szarvas: Ev. főgimn., Szászváros: Ev. ref. Kuun-kollégium, Szeged: Somogyi-könyvtár, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Állami főreál, Székesfehérvár: Csiszt. főgimnázium, Szekszárd: Állami főgimnázium, Eötvös önképzőkör, Szolnok: főgimn., Szombathely: Prem. főgimn., Törökbecse: Áll. polg. fiú- és leányisk., Új-Szent-Anna: Polg. fiúisk., Ungvár: Polg. leányisk., Urbán Ignác, Vác: Siketnéma-intézet, Vidor Manó, Zalaegerszeg: Áll. felsőkeresk. iskola, Zechmeister Andor, Zilah: Ref. Wesselényi-kollégium, Zombor: Áll. főgimn., Arany János önképzőkör. Összesen (I. fönt) 1885 kor.

codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinezy-codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulcsC.*: Kulcsár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Píry hártya* (XV.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *TheurC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Wespřemy codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzF.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.

DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.

Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen.

Hartl.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1901 és 1904.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MSFOu.: Mém. de la Soc. Finno-ougrienne.

MTsz.: Szinnyei József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Murmellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.

Oklsz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára, 1767.

Schl.: Schlägli szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SermDom: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. Szótár, 1899—1901.

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisfied szótár, Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziks.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J. Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.

UgAl.: Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | $\bar{t}$ = magy. *gy* | w = angol *w* ebben: *way* | θ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | G, D, B = zöngétlen *g, d, b* | $\check{s}$ = magy. *s* | s = magy. *sz* | $\check{s}$ = *sj*-forma hang | $\acute{s}$ = *szj*-forma hang | $\check{z}$ = magy. *zs* | $\check{z}$ = *zsj*-forma hang | $\acute{z}$ = *zj*-forma hang | χ = német *ch* ebben: *ich* | χ = német *ch* ebben: *ach* | γ = az előbbinek zöngés párja (újjörög γ) | l = olasz *gl* ebben: *figlio* | n = magy. *ny* | γ = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *ärgem, härge*) | $\acute{e}$ = *ts* (l. fönnebb) | $\acute{e}$ = magy. *cs* | $\acute{e}$ = *ts* (l. fönnebb) | $\acute{z}$ = *dz* | $\acute{z}$ = *dz* (l. fönnebb) | $\acute{z}$ = magy. *ds* | $\acute{z}$ = *dz* (l. fönnebb) | a = német *a* ebben: *hat* | $\acute{a}$ = magy. *a* ebben: *vas* | $\acute{a}$ = magy. *e* ebben: *el, erő* | e = magy. *ë* ebben: *még* | $\acute{i}$ = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | $\acute{e}$ = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | $\acute{o}$ = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | $\acute{o}$ = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a $\acute{\cdot}$ és $\acute{\cdot}$ jelek az illető hangzónak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: $\acute{\cdot}$ rövid (magánhangzó) | $\acute{\cdot}$ hosszú (magánhangzó) | $\acute{\cdot}$ = orrhangú magánhangzó pl. *ä, ä* (francia *entrée, fin* = *ätré, fü*) | $\acute{\cdot}$ = főhangsúly, pl. *ne'kem* | $\acute{\cdot}$ = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hő'svértől pi'ro'sul'd dā'stēr, sō'hāitvā kō'söntlāk, nā'mzüti nā'dlētünk nā't tāmütōji mo'hāc!

IX. ÉVFOLYAM.

1913. MÁRCZIUS.

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

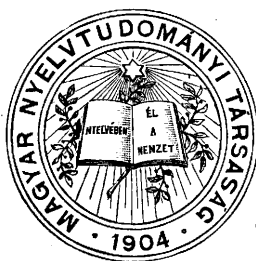
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

83. FÜZET

1913. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

T A R T A L O M.

	Lap
Gyepű és gyepüelve, <i>Tagányi Károly</i> -tól	97
A magyar tárgyas igeragozás, III., <i>Melich János</i> -tól	105
Borjú, gyapjú és csalán, <i>Horger Antal</i> -tól	111
Mesterségek szótára, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	117
Adalékok a magyar történeti hangtanhoz, (III.) <i>Kräuter Ferencz</i> -tól	119
Szó- és szólásmagyarázatok: Fárera fog, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Mordály, <i>Reza Dezső</i> -tól; Muraköz, Immel-ámmal, <i>Kertész Manó</i> - tól; Dugába dől, <i>Putnoky Imre</i> -tól; Szállók az úrnak, <i>Tolnai</i> <i>Vilmos</i> -tól	124
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Abel</i> -tól, <i>Zsinka Ferencz</i> -tól és <i>Pais</i> <i>Dezső</i> -tól	129
Különfélék: A tárgyas igeragozás, <i>Melich János</i> -tól	134
Rovás, <i>Lehr Albert</i> -tól	136
Népnyelv: Tájszók, <i>Somogyi Géza</i> -tól; Szólások és közmondások, <i>Liszt</i> <i>Nándor</i> -tól; Bányaműszók, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól; Népnyelvi adatok beküldői	138
Társasági ügyek: LIV. Választmányi ülés; Jelentés a Magyar Nyelv- tudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról	140
Levélszekrényünk: 10—18.	143
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Tár- saság kiadványai. — Előfizetési felhívás.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

IX. ÉVFOLYAM.

1913. ÁPRILIS.

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

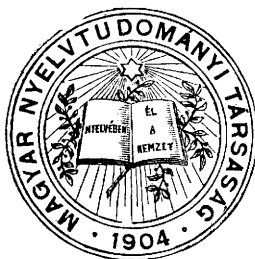
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

84. FÜZET

1913. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

TARTALOM.

	Lap
Gyepü és gyepüelve, II., <i>Tagányi Károly</i> -tól	145
A magyar tárgyas igeragozás, IV., <i>Melich János</i> -tól	152
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXIX., <i>Simai Ödön</i> -tól	161
A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány, <i>Sági István</i> -tól	168
Szőrén-szálán elveszett, <i>Lehr Albert</i> -tól	171
Névmagyarázatok, <i>Pais Dezső</i> -tól	174
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Ábel</i> -tól és <i>Melich János</i> -tól	178
Különfélék: <i>Vargha Damján</i> febr. 18-ikán tartott előadásának ismer- tetése, **-tól; Az Árpádkori oklevelek jegyzéke, <i>Melich János</i> - tól; A Gyulafehérvári Glosszák forrásához, <i>Décsi Lajos</i> -tól	181
Népnyelv: Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből, I., <i>Szinkovich Jenő</i> -tól. — Népnyelvi adatok beküldői	183
Társasági ügyek: X. Közgyűlés; Titkári jelentés 1912-ről	188
Levélszekrényünk: 19—28.	190
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők névsora.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1913 márczius 31-ig

Alapítványt fizetett: Vargha Damján II. részl. 100 korona.
Összesen (82. füz.) 12,000 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Békesi Gyula, Frenkel Bertalan, Rexa Dezső, Szabó Viktor, Thienemann Tivadar (II. részl. 5 kor.), Vázsonyi Izidor (I. részl. 5 kor.). Összesen (I. 82. füz.) 4718 kor.

1912-re előfizetett: Nagyszalonta: Közs. polg. leányiskola.
Összesen (I. 82. füz.) 3950 kor.

1913-ra tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Áldási Antal, Alexander Bernát, Alszegehy Zsolt, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladar, Balogh Jenő, Bán Aladár, Bánóczy József, Baros Gyula, Gr. Batthyány Gyula, Beke Ödön, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Birkás Géza, Bleyer Jakab, Bloch Leó, Böhm János, Concha Győző, Csánki Dezső, Demeczky Mihály, Dóry Ferencz, Eles József, Entz Géza, Eötvös Károly, B. Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Finály Gábor, Fischer Károly, Fuchs Dávid, Gábor Rudolf, Gárdonyi Géza, Girardi István, Glatz Ernő, Goldziher Ignác, Gulyás Pál, Grünwald Margit, Gyomlay Gyula, Hajas Béla, Heltai Lajos, Hodács Agost, Hodiúka Antal, Hómann Balint, Horváth Endre, Horváth János, Horváth Jeromos, Hutyra Ferencz, D'Iszo Kálmán, Jankovich Béla, Karlovsky Géza, Gr. Károlyi Mihály, Karsa Ferencz, Király György, Kis-Erős Ferencz, Kiss István, Kiss József, Kodály Zoltán, Komáromy Lajos, Kónyi Manó, Kornis Gyula, Kovács Dezső (I. részl. 5 kor.), Kovács Sándor, Kozma Andor, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Kürschák József, Lampérth Géza, Legányi Gyula, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Liebermann Emmanuel, Ligeti Jenő, Mader Béla, Mágocsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Marczali Henrik, Mártonffy Géza, Méhely Lajos, Nagy Akos, Nagy Gyula, Nagy Imre, Nagy Károly, Nátly József, Négyesy László, Némethy Géza, Orbán János, Pap József, Pauler Akos, Perczel György, Pecz Samu, Petz Gedeon, Preisz Hugó, Réthey Prikel Marián, Prónay Antal, Pümkösti Mária, Radó Vilmos, Rákosi Jenő, Rákossy Gyula, Ranschburg Viktor, Rátz István, Rédey Tivadar, Réthy László, Révy Ferencz, Rhousopoulos Rhousos, Riedl Frigyes, Rónay Zoltán, Röser Alfréd, Ruhmann Jenő, Schulek Géza, Sebestyenné Stettina Ilona, Simon Dezső, Simonyi Zsigmond, Surányi József, Szabó Béla, Szabó István (Bpest), Szász Károly, Székely István, Id. Szinnyi József, Szolár Ferencz, Tajthy Ferencz, Thienemann Tivadar, Ifj. Gr. Tisza István, Tolnay Kornél, Torkos László, Tömlő Lajos, Trócsányi Zoltán, Váczy János, Varga Balint, Vikár Béla, Viski Károly, Vörösváry Szigfrid, Wartha Vincze, Wlassics Gyula, Zádor Béla, Zempléni Imrei Árpád, Zlinszky Aladár. Összesen (I. 82. füz.) 2485 kor.

1913-ra előfizetett: Arad: All. felsőbb leányiskola, R. kath. főgimnázium, All. elemi tanítóképző, Főreáliskola, Felső kereskedelmi iskola, Baja: All. tanítóképző, Főgimnázium, Balázssfalva: Gör. kath. főgimnázium, Békés: Ref. főgimnázium, Békéscsaba: All. felsőbb leányiskola, Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Besztercze: Ev. szász főgimnázium, Besztercebánya: Kir. kath. főgimnázium, All. polg. iskola, Ev. algimnázium, All. fels. leányiskola, Bonyhád: Ev. algimnázium, Brád: Gör. kel. román algimnázium, Brassó: R. kath. főgimnázium, Ev. szász főgimnázium, Gör. kel. román főgimnázium, Budafok: All. polg. iskola, Budapest: IV. ker. közs. felsőbb leányiskola és leánygimnázium, All. felsőbb leányiskola (Andrássy-út), Az orsz. nőképzőegyes. leánygimnáziuma, László Mihály-féle főgimnázium.

M. Mérnök és Építész-Egylet, Orsz. rabbiképző, M. Tisztviselők Orsz. Egyesülete, V. All. főreáliskola, VIII. közs. főreáliskola, X. All. főgimn., Csáktornya: All. elemi tanítóképző, Csurgó: All. tanítóképző, Ref. főgimnázium, Déva: All. főreáliskola, All. elemi tanítóképző, Eger: All. főreáliskola, R. kath. felsőbb leányiskola, Eperjes: All. tanítóképző, Felsőlővő: Ev. főgimnázium, Fiume: All. főgimnázium, All. felsőbb leányiskola, Fogaras: All. főgimnázium, Gansel Lipót, Gyöngyös: All. főgimnázium, Győr: All. tanítóképző, Gyulafehérvár: R. kath. főgimnázium, Hajdúbőszörmény: Ref. főgimnázium, Hajdunánás: Ref. főgimnázium, Igló: All. elemi tanítóképző, Ev. főgimnázium könyvtára, Kaposvár: Somogy vármegye könyvtára, Karánsebes: All. főgimnázium, Karczag: Ref. főgimnázium, Kis-Kunfélegyháza, Róm. kath. főgimnázium, All. elemi isk. tanítóképző, Kiskuphalas: Ref. polg. leányiskola, Kolozsvár: All. felsőbb leányiskola, All. polg. fiúiskola, Komárom: Benczés-főgimn. tanári könyvtára, Kőszeg: Ev. felsőbb leányiskola, Főgimn. tanári könyvtár, Kunszentmiklós: Gimnázium, Léva: Kegyesr. főgimnázium, All. tanítóképző, Liptószentmiklós: All. polg. iskola, Lőcse: All. felsőbb leányiskola, Losonc: All. tanítóképző, Magyaróvár: Kegyesr. algimnázium, Gazd. Akadémia, Makó: All. főgimnázium, Máramarossziget: Ref. főgimnázium, Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, R. kath. főgimnázium, Medgyes: Ev. szász főgimnázium, Mezőkövesd: Kir. kath. főgimnázium, Mezőtúr: All. felsőbb leányiskola, Miskolc: Kir. kath. főgimnázium, Ref. főgimnázium, Modor: All. tanítóképző, Munkács: All. főgimnázium, Nagykovács: All. főgimnázium, Nagykanizsa: R. kath. főgimnázium, Nagykároly: Kegyesr. főgimnázium, Nagyikinda: All. főgimnázium, Nagyroczke: All. felsőkereskedelmi iskola, Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Nagyszeben: All. főgimnázium, Ev. főreáliskola, Ev. szász főgimnázium, Nagyvárad: R. kath. tanítóképző, Nyiregyháza: Polgári fiúiskola, Nyitra: R. kath. felsőbb leányiskola, Pápa: All. tanítóképző, Ref. főgimnázium, Pécs: R. kath. felsőbb leányiskola, R. kath. főgimn. tanári könyvtár, All. főreáliskola, Petrozsény: Közs. főgimnázium, Podolin: Kegyesr. gimnázium, Pozsony: kir. kath. főgimnázium, All. felsőbb leányiskola, All. polg. fiúiskola, Privigye: Kegyesr. gimnázium, Rimaszombat: Prot. főgimnázium, Rózsahegy: Kegyesr. főgimnázium, Rozsnyó: Ev. főgimnázium, Segesvár: Ev. szász főgimnázium, Sepsiszentgyörgy: Ref. Mikókollegium, Sopron: Lähne-féle főgimnázium, Stark Ferencz (2 pld.), Sümeg: Főreáliskola, Szarvas: Ev. tanítóképző, Főgimn. Vajda-Önképzőkör, Szászsebes: Ev. algimnáz., Szászváros: Kun-kollégium Arany-Önképző-köre, Szatmárnémeti: Kath. főgimn., Ref. felsőbb leányiskola, Szeged: All. felsőbb leányiskola, Székelyudvarhely: R. kath. főgimnázium, Ref. főgimnázium, Székesfehérvár: Közs. felsőbb leányiskola, Szentes: All. főgimnázium, Szentgotthárd: All. főgimnázium, Szentgyörgy: Kegyesr. gimnázium, Szilágysomlyó: Püspöki gimnázium, Tata: Kegyesr. főgimnázium, Temesvár: Allami főgimnázium, Temesvár: Kegyesr. főgimnázium, All. felsőbb leányiskola, R. kath. felsőbb leányiskola, All. elemi isk. tanítóképző, Felső kereskedelmi iskola, Torda: Unitárius gimnázium, Trencsén: All. felsőbb leányiskola, Újpest: Közs. gimnázium, Újverbász: Közs. gimnázium, Ungvár: All. főreáliskola, Kir. kath. főgimnázium, Versecz: All. főreál, Veszprém: Kegyesr. főgimnázium, Zalaegerszeg: All. főgimnázium, Zenta: Közs. főgimnázium, Zuióvárallya: All. elemi isk. tanítóképző, Zombor: Városi felső kereskedelmi iskola, Zsolna: All. főreáliskola. Összesen (l. 82. füz.) 3365.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

I. KÖTET. ÁRA 10 KORONA. TARTALMA :

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.)
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.)
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.)
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncznyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.)
7. sz. **Gombocz Zoltán.** *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink.* Budapest, 1908. (8-r. 108 l.)
8. sz. **Melich János.** *Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás.* (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** *Jelentés-tanulmányok.* Budapest, 1909. (8-r. 36 l.)
10. sz. **Kóssa Gyula.** *Régi magyar gyógyszernevek.* Budapest, 1911. (8-r. 54 l.)
11. sz. **Gombocz Zoltán.** *Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.* Budapest, 1910. (8-r. 27 l.)
12. sz. **Tolnai Vilmos.** *A szólásokról.* Budapest, 1910. (8-r. 57 l.)
13. sz. **Melich János.** *Nyelvünk szláv jövevényei.* Budapest, 1910. (8-r. 32 l.)

Értesítés.

Egészen a legutóbbi időkig a legrégebb nyomtatott magyar nyelvű könyv *Heyden-Erdősi* „Gyermeki beszélgetéseinek“ 1531. évi kiadása volt. Szerencsés véletlen következtében egyszerre két régebb magyar nyelvű nyomtatvány is előkerült, mind a kettő 1527-ben, Krakkóban jelent meg s Vietor Jeromos sajtója terméke. Az egyik *Heyden-Erdősi*: Gyermeki beszélgetéseinek első kiadása, a másik *Hegendorphinus-Erdősi*: Rudimenta grammatices. A könyvészeti értéken kívül, mely szerint most már majdnem a *mohácsi vész esztendejéből* vannak nyomtatott magyar nyelvű könyveink, rendkívül becses e két mű paedagogiai, irodalomtörténeti, nyelvészeti tekintetben is. Paedagogiai értékük szerint ezek a legrégebb nyomtatott magyar tankönyvek; irodalomtörténeti szempontból pedig azért elsőrendű emlékeink, mert az erasmista mozgalmak szellemi termékei lévén, bepillantást engednek a hazai hasonló törekvések történetébe. Az pedig, hogy a két mű magyar nyelvi anyaga Erdősi Sylvester Jánostól való, nyelvészeti tekintetben azért fontos, mert az erasmista Sylvester magyar nyelvi törekvéseire tanulságos adatokat nyújt. A két nyomtatvány eme fontosságától áthatva, Semsey Andor fölhívta a M. Nyelvtud. Társaságot, hogy az ő költségén hasonlóan adja ki őket. A Társaság örömmel vállalkozott a kiadásra s megbízta nagyérdemű tagját, Melich János urat a kiadás gondozásával. A kiadvány a múlt évben november folyamán megjelent. Terjedelme 11 ív. Ára a Társaság kiadóhivatalánál megrendelve (Budapest, V., Akadémia-utca 2.) tagoknak és előfizetőknek: 3 korona. Bolti ára 4 korona.

A „MAGYAR NYELV“ SZERKESZTŐSÉGE.

IX. ÉVFOLYAM.

1913. MÁJUS.

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

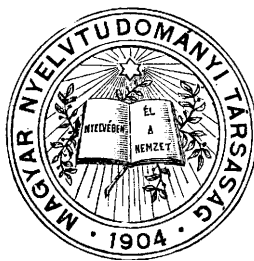
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

85. FÜZET

1913. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

TARTALOM.

	Lap
A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa, I., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	193
Gyepű és gyepűelve, III., <i>Tagányi Károly</i> -tól	201
A magyar tárgyas igeragozás, V., <i>Melich János</i> -tól	207
Arany-magyarázatok, XXXVIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	212
Tár, <i>Simai Ödön</i> -tól	218
A magyar nyelvtudományi irodalom 1912-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	220
Szó- és szólásmagyarázatok: Új adat a Vörös-gyurkóról, A Kis- és Nagy-Sárrét régi neve, Magocs = Magics = Magdolna, <i>Tagányi Károly</i> -tól; Lakoma, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Börhátas szék vagy börhátú szék? <i>Sz. K.</i> -tól; Lassú, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Banya, <i>Horger Antal</i> -tól	222
Nyelvtörténeti adatok, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Nagy Gyulá</i> -tól	229
Különfélék: A Gyulafehérvári Glosszák forrásához, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; A Magyar Nyelvőr igazságszeretete, <i>Szily Kálmán</i> -tól	234
Népnyelv: Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből, II., <i>Szinkovich Jenő</i> -tól. — Népnyelvi adatok beküldői	235
Levélszekrényünk: 29—36.	239
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság munkálatai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

IX. ÉVFOLYAM.

1913. JÚNIUS.

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYOIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

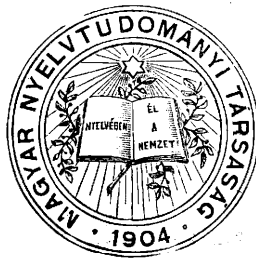
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

86. FÜZET

1913. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

TARTALOM.

	Lap
A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa, II., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	241
A magyar tárgyas igeragozás, VI., <i>Melich János</i> -tól	248
Gyepű és gyepűelve, IV., <i>Tagányi Károly</i> -tól	254
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXX., <i>Simai Ödön</i> -tól	266
Arany-magyarázatok, XXXVIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	272
Szó- és szólásmagyarázatok: Bécs neveiről, <i>Melegdi János</i> -tól; Bokázni, <i>Putnok</i> y Imré-től; Lakomázás, <i>Szily Kálmán</i> -tól	275
Rovás: A Budapesti Hírlap nyelvéről, <i>P. E.</i> -tól	278
Népnyelv: Tájszók, <i>Somogyi Géza</i> -tól	283
Társasági ügyek: LV. Választmányi ülés 1913 február 18-án; XLI. Felolvasó ülés 1913 február 18-án	284
Levélszekrényünk: 37—49.	286
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A magyar népnyelv ismerőjéhez! — Fizetők. \	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A magyar népnyelv ismerőjéhez!

A MNyT. szívesen fogad el bárkitől, bármely vidékről való és bármely terjedelmű magyar népnyelvi gyűjteményt. A beküldött kéziratokat gondosan megőrzi levéltárában (a hol a kutató nyelvészek mindenkor tanulmányozhatják és fölhasználhatják), s az értékesebbeket (vagy értékesebb részeit) közléstesi a MNy. népnyelvi rovatában. Akár közlésre kerülhet a gyűjtött anyag, akár nem, a MNyT. mindenkor értékéhez mért tiszleletdíjat fizet érte a gyűjtőknek. Azonban a következő kéréseket intézi hozzájuk:

1. Lelkiismeretes gondossággal csak is azt jegyezze föl, a miről biztosan tudják, hogy az illető község vagy vidék népének nyelvében szokásos.

2. A mennyire képesek rá, írjanak le minden szót, mondatot, összefüggő szöveget a valóságos kiejtés hű föltüntetésével s ne az irodalmi helyesírás szerint.

3. A mi szótárba való — a) tulajdonképeni tájszavak, b) jelentésbeli tájszavak, c) alakszerinti tájszavak, d) szólások (a példákat lásd alább) —, azt szíveskedjenek egy körülbelül 10½ cm hosszú és 8¼ cm széles czédulára írni, olvasható írással. (Egy közönséges, nem finom ív papirosnak ¼ része.) Egy czédulán csak egy adat legyen s minden egyes czédulán legyen rajta a népnyelvi használat helye (vármegye és község) és a följegyző neve. Erre azért van szükség, hogy a beküldött anyagot mindjárt betűsorban lehessen elrendezni.

<p style="text-align: center;">a) példa:</p> <p style="text-align: center;">←———— körülbelül 10½ cm —————→</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; min-height: 100px;"> <p><i>ajang:</i> restel, szégyell, átal. <i>Ajangottam odamenni.</i> Háromszék m. Árkos. Horger Antal.</p> </div>	↑ kb. 8½ cm ↓	<p style="text-align: center;">b) példa:</p> <p style="text-align: center;">←———— körülbelül 10½ cm —————→</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; min-height: 100px;"> <p><i>ábrázol:</i> hasonlít. <i>Éppeg az ápjához ábrázol.</i> Maros-Torda m. Köszvényes. Horger Antal.</p> </div>
<p style="text-align: center;">c) példa:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; min-height: 100px;"> <p><i>akar:</i> akár. <i>Akar így, akar úgy, neköm mindéggy.</i> Udvarhely m. Firtosváralja. Horger Antal.</p> </div>	↑ kb. 8½ cm ↓	<p style="text-align: center;">d) példa:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; min-height: 100px;"> <p><i>Láttam én már karón varjút!:</i> majd alább adod te még, majd megalázódol te még! Brassó m. Brassó. Horger Antal.</p> </div>

4. Egyéb nyelvjárási anyagot (tehát például a szótövek változásaira, ragokra vagy ragozásra vonatkozó följegyzéseket, mondat-tani sajátságokat, összefüggő szövegeket stb.) egyfolytában és bármely nagyságú papirosra lehet írni, jobb azonban az ilyeneket is a papirosnak csak egyik lapjára írni.

A gyűjtéseket a MNyT. elnökségének tessék beküldeni (Budapest, V., Akadémia-u. 2.), az átvételt a MNy. Népnyelv című rovatában fogjuk elismerni.

A MNyT. ELNÖKSÉGE.

1913 június 15-ig

Alapítványt fizetett: Pintér Jenő 200 korona. Összesen (l. 84. füz.) 12 200 korona.

1912-re tagdíjat fizetett: Alexics György, Rexa Dezső (II. részl. 5 korona). Összesen (l. 84. füzet) 4733 korona.

1912-re előfizetett: Orsova: Áll. fiúiskola. Összesen (l. 84. füz.) 3960 korona.

1913-ra tagdíjat fizetett: Alexics György, Angyal Dávid, Bartos Géza, Bartos Kálmán, Binder Jenő, Bíró Imre, Bodola Lajos, Braun Lajos, Buzás Győző, Chmielevsky Endre, Csefkő Gyula, Dessewffy Arisztid, Dietrich Vilmos, Edvi Illés Aladár, Erdélyi László, Fejérpataky Kálmán, Firtos Ferencz, Fraknói Vilmos, Frencz Géza, Friedländer Gyula, Freund Antal, Fülöp Aron, Gál Gyula, Glósz Ferencz, Gombássy Imre, Gragger Róbert, Gretzmacher Jenő, Györgyey Miklós, Gyulai Agost, Hantal József, B. Hatvany József, B. Hatvany Lajos, Haraszi Gyula, Hazay Olivér, Hegedűs István, Heinlein István, Heinrich János, Hellebrant Árpád, Herzog József, Hoffmann Frigyes, Hollósy Kálmán, Hornyánszky Gyula, Horváth Cyrill, Horváth Sándor, Jakubovich Emil (I. részl. 5 korona), Jónás Károly, Józsa Ilona, Kaiblinger Fülöp, Kallós Ede, Kéki Lajos, Kenedi Géza, Koch Károly, König György, Leövey Sándor, Lukács József, Manninger Vilmos, Martos Ferencz, Medveczky Károly, Mohai Lajos, Móra István, Nagy András, Német Gábor, Németh Gyula, Nyusztay Antal, Peredi Géza, Putnoky Imre, Rávasz Árpád, Riegler Ernő, Rubinyi Mózes, Sági István, Samu János, Sándor Pál, Schafarzik Ferencz, Sebestyén Gyula, Siegescu József, Simai Ödön, gr. Széchenyi Béla, gr. Széchenyi Gyula, Szemkő Aladár, Szentiványi Zoltán, Szigeti Pál, Szigetvári Iván, Szilágyi Sándor, Sztankó Béla, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tóry Gusztáv, Vári Dezső, Varsányi Emil, Velledits Lajos, Versényi György, Voinovich Géza, Závodszy Levente, Zombory János. Összesen (84. füz.) 3420 korona.

1913-ra előfizetett: Budapest: Lipótvárosi Kaszinó, József műegyetem könyvtára, Ag. ev. főgimn. Arany-önképzőköre, Ref. főgimnázium, Ref. főgimnázium önképzőköre, V. ker. áll. főgimnázium tanári könyvtára, VI. ker. főreál ifj. könyvtára, VI. ker. főreál tanári könyvtára, M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztálya, Debreczen: Ref. főgimnázium, Erzsébetváros: Áll. főgimnázium, Kőszeg: Szent Domonkosrendi r. kath. tanítónőképző, Losonc: Áll. főgimnázium, Lőcse: Főreáliskola, Lugos: Kir. főgimnázium, Nagyvárad: Prem. főgimnázium tanári könyvtára. Összesen (l. 84. füzet) 3525 korona.

1913-ra pártoló tagdíjat fizetett: Obendorfer József 4 korona.

A „Magyar Nyelv“ legközelebbi fürete szeptember 25-ikén jelenik meg.

IX. ÉVFOLYAM. 1913. SZEPTEMBER. 7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

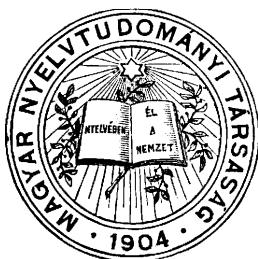
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

87. FÜZET

1913. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1913.

TARTALOM.

	Lap
A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa, III., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	289
A magyar tárgyas igeragozás, VII., <i>Melich János</i> -tól	297
A dualis a magyarban, <i>Kertész Manó</i> -tól	307
Arany-magyarázatok, XXXVIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	314
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXXI., <i>Simai Ödön</i> -tól	318
Szó- és szólásmagyarázatok: Borséta, <i>Melegdi J.</i> -tól; Bulcsú, <i>Melich János</i> -tól; Góré, <i>Horváth Endré</i> -tól; Szőke Duna, <i>Putnoky Imré</i> -tól	325
Nyelvtörténeti adatok, <i>Dr. Pruzsinszky János</i> -tól és <i>Ödöngő Ábel</i> -tól	328
Különfélék: Gerő János: A cseh és tót középkori vallásos költészet története, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; A lengyel nyelv történeti szótára, <i>M. J.</i> -tól; A finn nyelv szláv szavai, <i>Melegdi János</i> -tól; Új német idegen szavak szótára, <i>M. J.</i> -tól	331
Társasági ügyek: LVI. Választmányi ülés 1913 április 15-én; XLII. Felolvasó ülés 1913 április 15-én	333
Levélszekrényünk: 50—57.	335
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A magyar népnyelv ismerőihöz! — Hangjeleink.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be”.

Mint hogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátralékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 15-éig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

IX. ÉVFOLYAM.

1913. OKTÓBER.

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

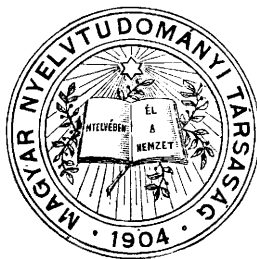
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

88. FÜZET

1913. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

TARTALOM.

	Lap
A magyar tárgyas igeragozás, VIII., <i>Melich János</i> -tól	337
A <i>-hat, -het</i> képző eredetéhez, <i>Horger Antal</i> -tól	346
Csángó, <i>Alexics György</i> -től	349
Ajton, Ajtony, <i>Melich János</i> -tól	352
Ság, <i>Pais Dezső</i> -tól	356
Arany-magyarázatok, XXXVIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	360
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Simai Ödön</i> -tól	362
Szó- és szólásmagyarázatok: Parucs, <i>Putnok</i> y Imré-től; Tövik, <i>Melich János</i> -tól; Formaruha, <i>Sz. K.</i> -tól; A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa, <i>Horváth Endre</i> -tól; Vadászság, Summár, Tekenezés, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	365
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól és <i>Kemény Lajos</i> -tól	368
Különfélék: Orvosságos könyv a XVI. századból, <i>Gulyás Károly</i> -tól; Közmondások lexikona, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	373
Népnyelv: Tájszók, <i>Somogyi Géza</i> -tól; Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókinéséhez Bács-Adorján községből, III., <i>Szinkovich Jenő</i> -tól	378
Levélszekrényünk: 58—66.	383
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A magyar népnyelv ismerőihez! — Előfizetési felhívás.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*“.

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 31-ig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

A magyar népnyelv ismerőihöz!

A MNyT. szívesen fogad el bárkitől, bármely vidékről való és bármely terjedelmű magyar népnyelvi gyűjteményt. A beküldött kéziratokat gondosan megőrzi levéltárában (a hol a kutató nyelvészek mindenkor tanulmányozhatják és fölhasználhatják), s az értékesebbeket (vagy értékesebb részeit) közzéteszi a MNy. népnyelvi rovatában. Akár közlésre kerülhet a gyűjtött anyag, akár nem, a MNyT. mindenkor értékéhez mért tiszleletdíjat fizet érte a gyűjtőknek. Azonban a következő kéréseket intézi hozzájuk:

1. Lelkiismeretes gondossággal csak is azt jegyezzék föl, a miről biztosan tudják, hogy az illető község vagy vidék népének nyelvében szokásos.

2. A mennyire képesek rá, írjanak le minden szót, mondatot, összefüggő szöveget a valóságos kiejtés hű föltüntetésével s ne az irodalmi helyesírás szerint.

3. A mi szótárba való — a) tulajdonképeni tájszavak, b) jelentésbeli tájszavak, c) alakszerinti tájszavak, d) szólások (a példákat lásd alább) —, azt szíveskedjenek egy körülbelül $10\frac{1}{2}$ cm hosszú és $8\frac{1}{2}$ cm széles czédulára írni, olvasható írással. (Egy közönséges, nem finom ív papirosnak $\frac{1}{16}$ része.) Egy czédulán csak egy adat legyen s minden egyes czédulán legyen rajta a népnyelvi használat helye (vármegye és község) és a följegyző neve. Erre azért van szükség, hogy a beküldött anyagot mindjárt betűsorban lehessen elrendezni.

a) példa:		b) példa:
← körülbelül $10\frac{1}{2}$ cm →		← körülbelül $10\frac{1}{2}$ cm →
<div> <p><i>ajang:</i> restel, szégyell, átal. <i>Ajangottam odamenni.</i> Háromszék m. Arkos. Horger Antal.</p> </div>	↑ kb. $8\frac{1}{2}$ cm ↓	<div> <p><i>ábrázol:</i> hasonlít. <i>Éppeg az ápjához ábrázol.</i> Maros-Torda m. Kőszvényes. Horger Antal.</p> </div>
c) példa:		d) példa:
<div> <p><i>akar:</i> akár. <i>Akar így, akar úgy, neköm mindéggy.</i> Udvarhely m. Firtosvárálja. Horger Antal.</p> </div>	↑ kb. $8\frac{1}{2}$ cm ↓	<div> <p><i>Láttam én már karón varjút!:</i> majd alább adod te még, majd megalázódol te még! Brassó m. Brassó. Horger Antal.</p> </div>

4. Egyéb nyelvjárási anyagot (tehát például a szótövek változásaira, ragokra vagy ragozásra vonatkozó följegyzéseket, mondat-tani sajátságokat, összefüggő szövegeket stb.) egyfolytában és bármely nagyságú papirosra lehet írni, jobb azonban az ilyeneket is a papirosnak csak egyik lapjára írni.

A gyűjtéseket a MNyT. elnökségének tessék beküldeni (Budapest, V., Akadémia-u. 2.), az átvételt a MNy. Népnyelv című rovatában fogjuk elismerni.

A MNyT. ELNÖKSÉGE.

Előfizetési felhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült és 1914-ben indul meg a következő munka:

A magyar nyelv etymologiai szótára

Irták

Gombocz Zoltán és Melich János

lev. tagok.

A munka az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, a melyeknek világos az eredetük s a melyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van. A szótár körülbelül 200—250 negyedréti íven, 10-íves füzetekben fog megjelenni. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor., bolti ára 6 kor. 50 fillér. Előfizetni (az alulírott főtítkári hivatalnál) egyszerre csak négy füzetre lehet. Előfizetőül 1913 decz. 31-ig lehet jelentkezni. Az első füzet január hó folyamán jelenik meg. Évenként négy füzet kiadását tervezzük.

Budapest, 1913 október 15.

A M. Tudományos Akadémia
Főtítkári Hivatala.

A magyar népnyelv ismerőihöz!

A MNyT. szívesen fogad el bárkitől, bármely vidékről való és bármely terjedelmű magyar népnyelvi gyűjteményt. A beküldött kéziratokat gondosan megőrzi levéltárában (a hol a kutató nyelvészek mindenkor tanulmányozhatják és fölhasználhatják), s az értékesebbeket (vagy értékesebb részeit) közzéteszi a MNy. népnyelvi rovatában. Akár közlésre kerülhet a gyűjtött anyag, akár nem, a MNyT. mindenkor értékéhez mért tiszleletdíjat fizet érte a gyűjtőknek. Azonban a következő kéréseket intézi hozzájuk:

1. Lelkiismeretes gondossággal csakis azt jegyezzék föl, a miről biztosan tudják, hogy az illető község vagy vidék népének nyelvében szokásos.

2. A mennyire képesek rá, írjanak le minden szót, mondatot, összefüggő szöveget a valóságos kiejtés hű föltüntetésével s ne az irodalmi helyesírás szerint.

3. A mi szótárba való — a) tulajdonképeni tájszavak, b) jelentésbeli tájszavak, c) alakszerinti tájszavak, d) szólások (a példákat lásd alább) —, azt szíveskedjenek egy körülbelül $10\frac{1}{2}$ cm hosszú és $8\frac{1}{2}$ cm széles czédulára írni, olvasható írással. (Egy közönséges, nem finom ív papirosnak $\frac{1}{16}$ része.) Egy czédulán csak egy adat legyen s minden egyes czédulán legyen rajta a népnyelvi használat helye (vármegye és község) és a följegyző neve. Erre azért van szükség, hogy a beküldött anyagot mindjárt betűsorban lehessen elrendezni.

a) példa:

körülbelül $10\frac{1}{2}$ cm

ajang: restel, szégyell, átal.
Ajangottam odamenni.
Háromszék m. Árkos.
Horger Antal.

b) példa:

körülbelül $10\frac{1}{2}$ cm

ábrázol: hasonlít.
Éppeg az ápjához ábrázol.
Maros-Torda m. Kösztényes.
Horger Antal.

c) példa:

akar: akár.
Akar így, akar úgy, neköm mindéggy.
Udvarhely m. Firtosváralja.
Horger Antal.

d) példa:

Láttam én már karón varjút!
majd alább adod te még,
majd megalázódol te még!
Brassó m. Brassó.
Horger Antal.

4. Egyéb nyelvjárási anyagot (tehát például a szótövek változásaira, ragokra vagy ragozásra vonatkozó följegyzéseket, mondat-tani sajátságokat, összefüggő szövegeket stb.) egyfolytában és bármely nagyságú papirosra lehet írni, jobb azonban az ilyeneket is a papirosnak csak egyik lapjára írni.

A gyűjtéseket a MNyT. elnökségének tessék beküldeni (Budapest, V., Akadémia-u. 2.), az átvételt a MNy. Népnyelv című rovatában fogjuk elismerni.

A MNyT. ELNÖKSÉGE.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | $\bar{d}$ = magy. *gy* | w = angol *w* ebben: *way* | ϑ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | G, D, B = zöngétlen *g, d, b* | $\check{s}$ = magy. *s* | s = magy. *sz* | $\check{s}$ = *sj*-forma hang | $\acute{s}$ = *szj*-forma hang | $\check{z}$ = magy. *zs* | $\check{z}$ = *zsj*-forma hang | $\acute{z}$ = *zj*-forma hang | $\acute{x}$ = német *ch* ebben: *ich* | χ = német *ch* ebben: *ach* | γ = az előbbinek zöngés párja (újjörög γ) | $\bar{l}$ = olasz *gl* ebben: *figlio* | $\acute{n}$ = magy. *ny* | γ = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *äygem, hárg*) | $\acute{e}$ = $\acute{t}\acute{s}$ (l. fönnebb) | $\acute{c}$ = magy. *cs* | $\acute{c}$ = $\acute{f}\acute{s}$ (l. fönnebb) | $\acute{z}$ = $\acute{d}\acute{z}$ (l. fönnebb) | $\acute{z}$ = magy. *ds* | $\acute{z}$ = $\acute{d}\acute{z}$ (l. fönnebb) || a = német *a* ebben: *hat* | $\acute{a}$ = magy. *a* ebben: *vas* | $\acute{a}$ = magy. *e* ebben: *el, erő* | e = magy. *ë* ebben: *még* | $\acute{i}$ = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | $\acute{e}$ = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | $\acute{o}$ = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | $\acute{o}$ = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a $\acute{\cdot}$ és $\acute{\cdot}$ jelek az illető hangzóknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: $\acute{\cdot}$ rövid (magánhangzó) | $\acute{\cdot}$ hosszú (magánhangzó) | $\acute{\cdot}$ = orrhangú magánhangzó pl. $\acute{a}, \acute{a}$ (francia *entrée*, fin = *ätrë, fä*) | $\acute{\cdot}$ = főhangsúly, pl. *ne'kem* | $\acute{\cdot}$ = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hō'svēr'től pi-ro'suld dā'stēr. šō'hāitvā kō'söntlāk, nā'mzūti nā'dlētūnk nāt tū'mātōjū mo'hāc!

IX. ÉVFOLYAM.

1913. NOVEMBER.

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

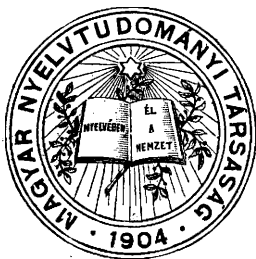
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

89. FÜZET

1913. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

T A R T A L O M.

	Lap
Hangutánzás és nyelvtörténet, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	385
A magyar tárgyias igeragozás, IX., <i>Melich János</i> -tól	392
Szent János áldása, <i>Ernyey József</i> -tól	399
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXXII., <i>Simai Ödön</i> -tól	403
Szó- és szólásmagyarázatok: Czibere, Csáprág, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Zászlót plántálni, Isten hozott! — De magam is igyekeztem!, Bokázik, <i>Lehr Albert</i> -tól; Hüvely, Kel, <i>Fokos Dávid</i> -tól; Mise- grád, Csibe, <i>Sági István</i> -tól; A csángó név eredetéhez, Adáz, Mecsérédik, <i>Horger Antal</i> -tól	411
Különfélék: Magyar szavak <i>Oswald von Wolkenstein</i> költeményeiben, <i>Motz Atanáz</i> -tól; A tárgyias ragozásról, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	424
Népnyelv: Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez, I., <i>Zsirai Miklós</i> - tól; Népnyelvi adatok beküldői	425
Társasági ügyek: LVII. Választmányi ülés 1913 május 20-án; XLIII. Főlolvasó ülés 1913 május 20-án	429
Levélszekrényünk: 67—74.	430
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Előfizetési felhívás. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*“.

A postai megbízásokat október végén küldöttük szét s a tagok legnagyobb része ez uton be is fizette az évdíjat. Néhány tagtól azonban a megküldött évjegy kiváttatlanul érkezett vissza, talán az illető tag lakásváltoztatása, vagy otthon nem léte miatt.

Ezeket tisztelettel fölkérjük, értesítsenek bennünket a ki nem váltás okáról.

IX. ÉVFOLYAM. 1913. DECZEMBER. 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

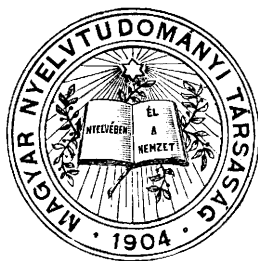
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

90. FÜZET

1913. DECZEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1913.

TARTALOM.

	Lap
A Döbrentei Codex evangéliumai és a Müncheni Codex, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	433
Egy rejtélyes szócsoporth, <i>Pápay József</i> -től	439
Nyelvemlékek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárában, <i>Iványi Bélá</i> -tól	442
Gyöngyösi-magyarázatok, <i>Badics Ferencz</i> -től	445
Széljegyzetek, <i>Simai Ödön</i> -tól	450
Szó- és szólásmagyarázatok: Nyék, és Buda dülönevei, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Újabb „tányi“-szók, Negéd(esség), <i>Lehr Albert</i> -től; Kő, Légy, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; Alásfa, <i>Melich János</i> -tól; Sövényt hágni, <i>Csokán Pál</i> -tól	455
Külfönlék: Hivatalos nyelvünk, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	461
Népnyelv: Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez, II., <i>Zsirai Miklós</i> -tól	464
Társasági ügyek: LVIII. Választmányi ülés 1913 október 21-én; XLIV. Fölolvasó ülés 1913 október 21-én	465
Levélszekrényünk: 75–85.	466
Tartalom	469
Szómutató	473
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság évi közgyűlése.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be“.

A postai megbízásokat október végén küldöttük szét s a tagok legnagyobb része ez uton be is fizette az évdíjat. Néhány tagtól azonban a megküldött évjegy kiválatlanul érkezett vissza, talán az illető tag lakásváltoztatása, vagy otthon nem léte miatt.

Ezeket tisztelettel fölkérjük, értesítsenek bennünket a ki nem váltás okáról.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MUNKÁLATAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.*
A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.)
Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncznyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.)
Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908
(8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.)
Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910.
(8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== Évi közgyűlését =====

1914 január 20-án d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Kertész Manó-tól: A magyar mondat ősi sajátosságairól.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó beszéd, Szinnyei József másodelnöktől.

Titkári jelentés a Társaság 1913. évi működéséről.

Pénztáros és tizenkét választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1913-ról.

Költségvetés 1914-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad“.

Előfizetési felhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült és 1914-ben indul meg a következő munka:

A magyar nyelv etymologiai szótára

Irták

Gombocz Zoltán és Melich János

lev. tagok.

A munka az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, a melyeknek világos az eredetük s a melyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van. A szótár körülbelül 200—250 negyedrért íven, 10-íves füzetekben fog megjelenni. Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor., bolti ára 6 kor. 50 fillér. Előfizetni (az alulírott főtítkári hivatalnál) egyszerre csak négy füzetre lehet. Előfizetőül 1913 decz. 31-ig lehet jelentkezni. Az első füzet január hó folyamán jelenik meg. Évenként négy füzet kiadását tervezzük.

Budapest, 1913 november 15.

A M. Tudományos Akadémia
Főtítkári Hivatala.

1913 november 15-ig

Alapítványt fizetett: Zolnai Gyula I. r. (100 kor.) Összesen (I. 86. füzet) 12.300 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Adorján Jenő, Gálos Rezső, Gerencsér István, Gerstner István, Komlóssy Artúr, Kováts S. János, Szikszay György, Veress Endre. Összesen (I. 86. füzet) 4813 kor.

1913-ra tagdíjat fizetett: Bacsó Gyula, Baksay Sándor, Balta-vári Jenő, Boldisár Kálmán, Bökényi Dániel, Brunovszky Rezső, Buzás Dezső, Chernel István, Csokán Pál, Csűri Bálint, Czeizel János, Dánielisz Sándor, Deák Andor, Demicher Vilmos (5 + 5 kor.), B. Dóczy Lajos, Erdélyi Pál, Gábor Ignác, Gärtner Henrik, Gerencsér István, Géresy Kálmán, Gregorovits A. L., György Ferencz, György Lajos, Harsányi István, Hartváni Zoltán, Imre József, Báró Inkey József, Báró Inkey Pál, Jászfy Blanka, Kajtár Jenő, Kara Ferencz, Kardos Albert, Karl Lajos, Károlyi Széchenyi Hanna grófnő, Kégl Sándor, Kertész Manó, Kicska Emil, Klacsó Olivér, Klinda Teofil, Komjáthy Sándor, Komlóssy Artúr, Koréh Lajos, Kosztolányi Zoltán, Kováts Gyula, Köhalmy Mihály, Könczöl József, Krippel Móricz, Kürtessy Rezső, Laban Antal, Lipták Pál, Méray Irén, Moldvai Vilmos, Molnár Kálmán, Mórítz Dénes, Nagy Lajos, Nemes Károly, Orbán Nándor, Pais Dezső, Palkovics Sándor, Parászka Gábor, Péter Lajos, Polezer Dezső, Polgár István, Pukánszky Mária, Rexa Dezső, Rövid Vozáry Gyula, Ruisz Gyula, Sarudy Ottó, Schmidt Henrik, Schmidt Rajmund, Simon György, Stokka Tankréd, Gróf Széchenyi Bertalan, Gróf Széchenyi Emil, Szidarovszky János, Sztempák Mariska, Sztrókay Lajos, Tóth Gyula, Trencsény Károly, Ujfalussy Viktor, Ujsághy Géza, Vadas Jenő, Varjú Elemér, Veszprémi Vilmos, Vetro Lajos, Vrányi Teofil, Waisbecker Ede, Wisnievsky Antal, Zolnai Gyula (alapítvány II. r. kamata 4 kor). Összesen (I. 86. füzet) 4294 korona.

1913-ra előfizetett Aszód: Ev. gimnázium, Balatonfüred: Áll. polgári fiúisk., Beregszász: Főgimnázium Petőfi Önképzőkör, Debreczen: Kegyesr. főgimnázium, Ref. tanítónőképző, Ref. főgimn. önképzőkör, olvasója, Eger: R. kath. főgimnázium, Eperjes: Ag. ev. főgimnázium, Gör. k. polg. fiúiskola, Fehértemplom: Főgimn. Önképzőkör, Győr: Áll. fels. leányiskola, Hajdunánás: R. főgimn. Ifj. Önképzőkör, Kecskemét: Róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára, Város könyvtára, Kiszteben: Kegyesr. gimnázium, Kolozsvár: Áll. tanítónőképző Rákóczi Önképzőkör, Komárom: Zsidó Ifj. Egyesület I. (5 kor.), Lőcse: Kir. főgimnázium, Nagyszalonta: Községi Polg. iskola, Nagyszteben: Ev. gimnázium és a hozzá-csatolt Reáliskola, Nagyszombat: Városi közkönyvtár, Naszód: Alapítványi főgimnázium, Paks: Áll. polgári fiúiskola, Pécs: Szent Benedek-rend tanári könyvtára, Pozsony: Áll. főreáliskola, Rozsnyó: R. kath. főgimnázium, Sátoraljaújhegy: Róm. kath. főgimnázium tanári könyvtára, Sopron: Magyar Társaság, Szászrégen: Ag. ev. gimnázium, Szeged: Főreálisk., Áll. felsőkereszk. iskola, Székesfehérvár: Áll. főreáliskola tanári könyvtára, Újtorda: Áll. elemi iskola, Vác: Kegyesr. főgimnázium, Zólyom: Áll. polgári iskola. Összesen I. (86. füzet) 3870 korona.